

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Haziran 2022/June 2022

Dizinler / *Indexing and Abstracting*

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin

DOAJ

Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)

ResearchBib

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

ERIH PLUS

EBSCO Central & Eastern European Academic Source

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Mahallesi, Bozdoğan Kemerli Caddesi, No: 8, Fatih, İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00 / 10626 / 10437
E-mail: rpts@istanbul.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta>
<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/rpts/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Muc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Türkiye
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca'dır.
The publication languages of the journal are Turkish, English, German and French.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- mustafa.budak@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcıları / Co-Editor in Chiefs

Dr. Öğr. Üyesi Hayrūnisa ALP

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- hyralp@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- yakup.ahbab@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Prof. Dr. Serkan TUNA

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- serkan.tuna@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TOPDEMİR

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- ramazan.topdemir@istanbul.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Arş. Gör. Dr. Ali ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- alishahin@istanbul.edu.tr

Editorial Asistanları / Editorial Assistants

Arş. Gör. Umut DERE

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- umutdere@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Anıl DİNCEL

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- anildinzel@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Duygu SAYGIN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- duygu.saygin@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- onder.kocaturk@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Aynur SOYDAN ERDEMİR

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- a.soydan@istanbul.edu.tr

Elizabeth Mary EARL

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
- elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
- alan.newson@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye - mustafa.budak@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - balhalil@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, Türkiye - mdelican@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Ş. Can ERDEM	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - cerdem@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ	İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, Türkiye - fgedikli@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD - hanioglu@princeton.edu
Prof. Dr. Cemil HASANLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan - jhasanli@yahoo.com
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye - maokur@yildiz.edu.tr
Prof. Dr. Kenan OLGUN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye - kolgun@ybu.edu.tr
Prof. Dr. Vasif QAFAROV	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan - vasifqafarov@rambler.ru
Prof. Dr. Musa QASIMLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan - musa_qasimli@hotmail.com
Prof. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ali.satan@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA	St. King Tamar Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Tiflis, Gürcistan - zaza.tsurtsumia@gmail.com
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Ankara, Türkiye - selmayel@gazi.edu.tr
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ramazan.gullu@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU	Köstence Ovidius Üniversitesi, Tarih ve Siyaset Bilimi Fakültesi, Köstence, Romanya - emmiplp@yahoo.com
Doç. Dr. Michael REYNOLDS	Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD - mar123@princeton.edu
Doç. Dr. Manizheh SADRİ	İslam Azad Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tebriz, İran - msadri18@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Embiye MEHMET KAZIMOVA	Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şumnu, Bulgaristan - emi_mehmed777@abv.bg
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖMER	Köstence Ovidius Üniversitesi, Ovidius Bilim, Kültür ve Maneviyat Enstitüsü, Köstence, Romanya - metinomer@yahoo.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / From The Editor

Mustafa BUDAK..... VIII

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Türk Yükseköğretiminde Üniversite Yeniden Yapılanırken “İlmi Yurda Götürmek”:
Üniversite Haftaları Örneği
*“Bringing Science to the Homeland” While Reorganizing University in Turkish Higher Education:
A Case of University Weeks*
Nuri Fudaylı KICIROĞLU, Ayşegül KOMSUOĞLU..... 1

İki Darbe Arasında: 1960-1980 Döneminde Genel Özellikleriyle Türk Dışişleri Bakanlığı
Between Two Coups: An Outline of the Turkish Foreign Ministry between 1960-1980
Hüseyin SERT31

İki Darbenin Karşılaştırılması: 27 Mayıs 1960 ve 15 Temmuz 2016
Comparison of Two Coups: May 27, 1960 and July 15, 2016
Rasim KOÇ77

Aydın Yalçın'ın Öncü Gazetesindeki Yazılarında Atatürkçülük-Demokrasi İlişkinine ve
Bu Bağlamda 27 Mayıs Darbesine Bakışı
*Aydın Yalçın's Perspective on the Relationship Between Atatürkism and Democracy in
His Articles in the Öncü Newspaper and in This Context, the May 27 Coup*
Pınar AYDOĞAN..... 105

Atatürk İçin Türk Denizciliğinin Anlamı ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Yansımaları
*The Meaning of the Turkish Maritime for Atatürk and Its Reflections in
The Early Republican Period*
Funda SONGUR 141

İstiklâl Harbi'nden Mekanize Savaşa: İki Savaş Arası Dönemde Türk Ordusunun Kara
Doktrini ve Tartışmaları (1923-1939)
*From the War of Independence to the Mechanized Warfare: Turkish Land
Doctrine and Its Discussions During the Interwar Period (1923-1939)*
Efe GÜZELOĞLU..... 179

The Usual Suspect: Turkey's Former PM Hüseyin Rauf Orbay's Journey to India in 1933
Gizemli Yolcu: Hüseyin Rauf Orbay'ın Hindistan Seyahati (1933)
Fehim KURULOĞLU 229

Mehmed Hâlid Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya Arızası
Mehmed Hâlid Bey's Letter Regarding Mustafa Kemal Pasha
Müslüm YILMAZ 255

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Goltz Paşa'nın *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir* Adlı Risalesi Çerçevesinde Osmanlı Askerinin Savaş Eğitimi
The War Training of the Ottoman Soldier Within the Framework of Goltz Pasha's Booklet Titled What Soldiers Should Know About Battle
Ali Serdar METE 273

Mısır'ın İşgali Sürecinde Napolyon'un Casusu Beauchamp'ın Serüveni: Yakalanması ve İstanbul'da Hapsedilişi (1798-1801)
The Adventure of Napoleon's Spy Beauchamp During the Occupation of Egypt: His Capture and Imprisonment in Istanbul (1798-1801)
Seydi Vakkas TOPRAK 301

Kitap Tanıtımı / Book Review

Batı Trakya Türklerine İlişkin Literatüre Yeni ve Önemli Katkıları Sunan Kitap
The Book that Presents New and Important Contributions to the Literature Related to Western Thrace Turks
Nilüfer ERDEM 339

Azınlık Çalışmalarına Bir Katkı
A Contribution to the Minority Studies
Kaya İMRAG 345

EDİTÖRDEN

41. sayımızla karşınızdayız. Bu sayımızda dokuz Türkçe, bir İngilizce olmak üzere on araştırma makalesi ve iki kitap tanıtım yazısı yer almaktadır.

İlk makale Nuri Fudaylı Kıcıroğlu ile Ayşegül Komsuoğlu tarafından yazılmış olup *Türk Yükseköğretiminde Üniversite Yeniden Yapılanırken “İlmi Yurda Götmek”*: *Üniversite Haftaları Örneği* adını taşımaktadır. Bu makale 1933'teki üniversite reformundan sonra yeni yükseköğretim kurumunun, yeni misyon ve zihniyetini 1940-1945 yılları arasında her yıl düzenlenen üniversite haftası etkinlikleriyle nasıl sergilediğini anlatmaktadır. *İki Darbe Arasında: 1960-1980 Döneminde Genel Özellikleriyle Türk Dışişleri Bakanlığı* adlı ikinci makalenin yazarı Hüseyin Sert'tir. Söz konusu makale 1960-1980 yılları arasında Türk dışişleri bürokrasisinin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini, karşılaştığı meydan okumalara nasıl cevap verdiğini dönemin diplomatlarının tanıklıklarıyla mukayeseli bir şekilde incelemektedir. Rasim Koç'un makalesi dergimizin üçüncü makalesidir. *İki Darbenin Karşılaştırılması: 27 Mayıs 1960 ve 15 Temmuz 2016* adlı makale, iki darbe karşılaştırılarak yazılmış olup benzerlik ve farklılıklarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Pınar Aydoğan, *Aydın Yalçın'ın Öncü Gazetesi'ndeki Yazılarında Atatürkçülük-Demokrasi İlişisine ve Bu Bağlamda 27 Mayıs Darbesine Bakışı* adlı makalesinde Aydın Yalçın'ın düşünce dünyasında, Atatürkçülüğün demokrasinin temel değerleriyle hangi noktalarda örtüştüğünü incelemektedir. Funda Songur ise *Atatürk için Türk Denizciliğinin Anlamı ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Yansımaları* adlı makalesinde erken Cumhuriyet dönemi Türk denizciliği ve Atatürk'ün görüşlerini değerlendirmiştir. Askeri tarih üzerinde doktora tezi hazırlayan Efe Güzeloğlu, *İstiklal Harbi'nden Mekanize Savaşa: İki Savaş Arası Dönemde Türk Ordusunun Kara Doktrini ve Tartışmalar (1923-1939)* adlı makalesinde söz konusu doktrinin kökenlerini, iki savaş arası dönem boyunca nasıl evrildiğini, II. Dünya Savaşı'ndan çıkarılan derslerden nasıl etkilendiğini incelemiştir.

Dergimizin tek İngilizce makalesi Fehim Kuruloğlu tarafından yazılmıştır. Bu makale *The Usual Suspect: Turkey's Former PM Hüseyin Rauf Orbay's Journey to India in 1933* adını taşımaktadır. Kuruloğlu bu makalesinde, eski Başbakan Hüseyin Rauf Orbay'ın Hindistan seyahatinin nasıl, neden ve hangi amaçlarla düzenlendiğini değerlendirmektedir.

Müslüm Yılmaz, *Mehmet Hâlid Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya Arızası* adlı makalesinde Mehmed Hâlid Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektup ve manzumeleri değerlendirmektedir. Ali Serdar Mete, *Goltz Paşa'nın Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir Adlı Risalesi Çerçevesinde Osmanlı Askerinin Savaş Eğitimi* adlı makalesinde, Goltz'un eserini incelemiş ve arşiv belgeleri ışığında geniş bir değerlendirme yapmıştır.

Son araştırma makalemiz ise 1798-1801 yılları arasında Mısır'ın işgal sürecinde bir Fransız casusunun yakalanması ve hapsedilmesi hakkındadır. *Mısır'ın İşgali Sürecinde Napolyon'un Casusu Beauchamp'ın Serüveni: Yakalanması ve İstanbul'da Hapsedilişi (1798-1801)* adlı makalenin yazarı Seydi Vakkas Toprak'tır. Yazar, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında bu Fransız casusunun faaliyetleri incelenmiştir.

Bu sayıda iki kitap incelemesi bulunmaktadır. Bunlardan biri, Türk-Yunan ilişkileri üzerinde çalışmaları ile tanınan Nilüfer Erdem'e aittir ve *Batı Trakya Türklerine İlişkin Literatüre Yeni ve Önemli Katkılar Sunan Kitap* başlığını taşımaktadır. Tanıtılan kitap, hâlen Yunanistan'daki Ege Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmacı olan Hristos İliadis tarafından yazılmış “Trakya Tehdit Altında-Gizli Yazışmalar” adlı dokümaner bir yayındır. Erdem'e göre bu kitap, Yunan resmi belgelerine dayanarak hazırlanmış olup Yunan resmi makamlarının Batı Trakya'ya yönelik gizli söylemlerini açıklamaktadır. Bundan dolayı Batı Trakya tarihi açısından son derece önemli bir kitaptır.

İkinci tanıtımı yapılan kitap, Ramazan Erhan Güllü'nün kaleme aldığı ve Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanan "İstanbul Türklüğü'nün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941)" adlı araştırmadır. Kaya İmrag adlı genç bir araştırmacının hazırladığı *Azınlık Çalışmalarına Bir Katkı* başlıklı bu tanıtım yazısında, Güllü'nün eserinin İstanbul'un kimliğinin korunmasını esas aldığı ve Türkiye'de Türk kimliğinin ve bir azınlık olarak Rum kimliğinin inşasında etkili olan süreçlere de dikkat çektiğini belirtmektedir.

Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi Editörü

FROM THE EDITOR

Here we are with our 41st issue, which includes 10 research articles –nine in Turkish and one in English– and two book reviews.

The first article is authored by Nuri Fudayl Kıcıroğlu and Ayşegül Komsuoğlu and is titled “*Bringing Science to the Homeland” While Reorganizing University in the Turkish Higher Education: A Case of University Weeks*. This article explains how the new higher education institution is portraying its new mission and new mindset through the University Week activities that had been regularly organized each year between 1940-1945 following the University Reform of 1933. Hüseyin Sert is the author of the second article titled *Between Two Coups: An Outline of the Turkish Foreign Ministry between 1960-1980*. The article examines a comparative analysis of the transformation the Turkish Foreign Ministry bureaucracy underwent between 1960-1980 and how it responded to the challenges it faced using the testimonies of the diplomats of the period. The article from Rasim Koç is the third article of our issue. This article, titled *Comparison of Two Coups: May 27, 1960 and July 15, 2016* was written by comparing these two coups in an attempt to draw attention to their similarities and differences. Pinar Aydoğan analyzes the points upon which Atatürkism and the basic values of democracy coincide in Aydın Yalçın’s intellectual realm in Aydoğan’s article titled *Aydın Yalçın’s Perspective on the Relationship between Atatürkism and Democracy in His Articles in the Öncü Newspaper and in This Context, the May 27 Coup*. Funda Songur evaluates the views of Atatürk and the Turkish Maritime during the Early Republican Period in her article titled *The Meaning of the Turkish Maritime for Atatürk and Its Reflections in the Early Republican Period*. Efe Güzeloğlu prepared a doctoral dissertation on military history by writing the article *From the War of Independence to Mechanized Warfare: Turkish Land Doctrine and Its Discussions During the Interwar Period (1923-1939)*. Güzeloğlu’s article examines the origins of this doctrine, how it evolved during the interwar period, and how it was influenced by the lessons learned from World War II.

The only English article in this issue of our journal is written by Fehim Kuruloğlu. The title of this article is *The Usual Suspect: Turkey’s Former PM Hüseyin Rauf Orbay’s Journey to India in 1933*. In his article, Kuruloğlu evaluates the how and why Rauf Orbay’s trip to India was organized.

Next, Müslüm Yılmaz evaluates the letter and poems Mehmet Halid Bey wrote to Mustafa Kemal Pasha in his article titled *Mehmet Hâlid Bey’s Letter Regarding Mustafa Kemal Pasha*. Ali Serdar Mete examines Goltz’s work and makes a broad assessment in the light of archival documents in his article titled *The War Training of the Ottoman Soldier Within the Framework of Goltz Pasha’s Booklet Titled What Soldiers Should Know About the Battle*.

Our last research article is about the capture and imprisonment of a French spy during the occupation of Egypt between 1798-1801. Seydi Vakkas Toprak has authored this article titled *The Adventure of Napoleon’s Spy Beauchamp During the Occupation of Egypt: His Capture and Imprisonment in Istanbul (1798-1801)*. The author analyzes the activities of a French spy in light of documents from the Ottoman Archives.

This issue also has two book reviews. One of these belongs to Nilüfer Erdem, who is known for her studies on Turkish-Greek relations, and is titled *The Book that Presents New and Important Contributions to the Literature Related to Western Thrace Turks*. The book the review introduces is a documentary publication titled “Trakya Tehdit Altında-Gizli Yazışmalar” and written by Hristos İliadis, currently a postdoctoral researcher at Ege University in Greece. According to Erdem, this book was prepared on the basis of Greek official documents and explains the secret discourses of the Greek authorities toward Western Thrace. Therefore, it is an extremely important book in terms of Western Thrace history.

The second book introduced for review is “İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul’un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941)”, written by Ramazan Erhan Güllü and published by Ötüken Publications. This introductory review was prepared by the young researcher, Kaya İmrag, and is titled *A Contribution to the Minority Studies*. İmrag states that Güllü’s work is based on the preservation of Istanbul’s identity and draws attention to the processes that have been effective in constructing the Turkish identity as the majority and Greek identity as the minority in Turkey.

We hope to meet you in future issues...

Prof. Mustafa BUDAK

Editor of Recent Period Turkish Studies Journal

Türk Yükseköğretiminde Üniversite Yeniden Yapılanırken “İlmi Yurda Götürmek”: Üniversite Haftaları Örneği

“Bringing Science to the Homeland” While Reorganizing University in Turkish Higher Education: A Case of University Weeks

Nuri Fudayl KICIROĞLU* , Ayşegül KOMSUOĞLU**

*Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye
**Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: N.F.K. 0000-0002-0156-3062
A.K. 0000-0003-2815-1006

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nuri Fudayl Kıcıroğlu,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: nurifudayl@gmail.com

Başvuru/Submitted: 22.03.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested:
22.05.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
25.05.2022
Kabul/Accepted: 27.05.2022

Atf/Citation: Kıcıroglu, Nuri Fudayl, Komsuoglu, Aysegul. “Türk Yükseköğretiminde Üniversite Yeniden Yapılanırken “İlmi Yurda Götürmek”:
Üniversite Haftaları Örneği” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 1-29.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1091301>

ÖZ

1933 Üniversite Reformu ile İstanbul Darülfünunu, İstanbul Üniversitesi'ne dönüşür. Bu dönüşüm, Türkiye'de yükseköğretimin yeniden örgütlenmesi açısından oldukça önemlidir ve Humboldt modeli, yeniden örgütlenmenin zihniyetinde belirleyici bir role sahiptir. Humboldt modelinde bilimin birliği ilkesi, öğretim ile araştırmanın birlikteliği ve “Bildung” kavramı öne çıkar. Türkiye’de yükseköğretimin yeniden yapılanma sürecinde Albert Malche'nin hazırladığı rapor, Humboldt modeliyle doğrudan örtüşen yönlere sahiptir. Humboldt modeli doğrultusunda üniversiteyi yeniden örgütlemek, Cemil Bilsel'in rektörlüğü sürecindeki birçok faaliyette görülebilir. Bu faaliyetlerin kamuya açık ilk örneği, üniversite konferanslarıdır. 1940 ile 1945 arasında her sene düzenlenen “Üniversite Haftası” da benzer bir etkinliktir. Üniversite konferansları, üniversite içindeki bir etkinlikken “Üniversite Haftası” her sene yurdun farklı bir kentinde düzenlenir. Bu çalışmanın merkezindeki Üniversite Haftası, yeni yükseköğretim kurumunun yeni misyonunu ve yeni zihniyetini dışarıya dönük bir şekilde nasıl sergilediğini incelemek için elverişli bir zemin sunar.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Haftası, 1933 Üniversite Reformu, Humboldt Modeli, Albert Malche, Bildung

ABSTRACT

In Turkey, the University Reform of 1933 had transformed Dar al-Funun of Istanbul into Istanbul University. This transformation is a landmark in the reorganization of the higher education system in Turkey. This reorganization depended mainly on the Humboldtian higher education model, whose central concepts are unity of science, unity of teaching and research, and Bildung. In this regard, the report prepared by Albert Malche in 1932 on the reorganization of higher education in Turkey overlaps the Humboldtian model's concepts. The reorganization of Istanbul University in the direction of the Humboldtian

model was executed during Cemil Bilsel’s nine-year rectorship. “University Conferences” and “University Week” are direct and public outcomes of the Humboldtian model. University Week, which was yearly organized in a different city throughout 1940–1945, constitutes a practical example for examining how the new higher education institution displayed its new mission and its new mindset.

Keywords: University Week, University Reform of 1933 in Turkey, Humboldtian Higher Education Model, Albert Malche, Bildung

Extended Abstract

This paper focuses on the Humboldtian higher education model’s principal concepts and their determinant impacts on the reorganization of Istanbul University as a modern higher education institution. The University Reform of 1933 in Turkey launched a process to reorganize the higher education system according to the Humboldtian model, whose central principle is the unity of teaching and research that transforms universities into places of knowledge transmission and into pre-eminent loci of increased scientific research. Such a double functioned aim fed by Renaissance humanism also extends the “scientific” formation of the human mind to a lifetime process. While human self-realization proceeds according to scientific formation in daily life, the university occupies its central place within the knowledge system by employing the unity of science, which is another principal conception of the Humboldtian model. Reinhard Koselleck’s definition by distinguishing *Bildung* from its translations in other European languages as education, culture, and civilization, while relating *Bildung* with each of those translated concepts, guides the understanding of the Humboldtian model’s core concept. The University Reform of 1933 in Turkey aims to bring the university a central position in the social sphere through the unity of science and unity of teaching and research. Thereby, it is possible to pursue the Humboldtian model’s effects on the reorganization process of Istanbul University.

Albert Malche’s report on Istanbul University in 1932 is a starting point to trace back these effects. The report, a harbinger of a new mentality, bears the traces of the Humboldtian model. Its emphasis on the necessity to increase scientific research in universities and intensify the interaction and cooperation between faculties is relevant to the unity of teaching and research and the unity of science. Malche also points out that practical knowledge should accompany theoretical knowledge. This is important for transmitting the scientific formation to a lifetime process. According to Albert Malche, the university should make public access to scientific knowledge production. On the one hand, public access assures the university’s central place in the social sphere; on the

other hand, the university can spread its influence and new mentality outside of the institution.

University Conferences, beginning in 1935, shortly after the reform, are the first example of the intermediary role of the university between the scientists and the public. These weekly public conferences were held within the university. The other case of these public conferences, University Week, started to be organized in 1940, regularly lasted during the Second World War, and was held in a different city every year. University Weeks, which constitutes the main focus of this study, is a practical example for examining how the new higher education institution displays its new mission and its new mindset. As a Humboldtian model's concept, *Bildung* comes into play in these provincial conferences where the university exhibits itself throughout the country. Professors in the conference committee insisted on the responsibilities and duties of citizens to the state in their speech. In this regard, the educated elites intend to adopt passive citizenship instead of active citizenship. In conclusion, the post-reform higher education in Turkey is a way of belonging to a privileged social group, as in Koselleck's definition of *Bildung*.

This article treats two concepts of the Humboldtian higher education model, unity of science and unity of teaching and research, to explain the reorganization process of Istanbul University. It also treats *Bildung* to show the strategy of higher education policy and the position of educated elite vis-à-vis the public.

Giriş

Yükseköğretim tarihinde üniversiteler, eğitim, araştırma ve uygulama başlıklarında toplumla farklı düzeylerde ilişki kurmuştur. Yükseköğretim kurumlarında gerçekleştirilen çalışmaları toplumla buluşturmak, bilimsel faaliyetlerin toplumsal faydalarını vurgulamak, içinde yer aldıkları coğrafyanın sorunlarına çözüm üretmek ve aktarmak gibi farklı biçimlerde inşa edilen bu ilişkinin tarihsel süreçte siyasi vurgulara da ev sahipliği yaptığı görülür. Akademisyenlerin çalışmalarını anlattığı, bilime bakışlarına dair vurgular içeren, özellikle sosyal bilimler alanında toplumsal vb. değerlere ilişkin mesajlar içeren halka açık konferanslar bu sürecin önemli bir parçasıdır. Bu konferanslar, öğrencilere yönelik paylaşımların ötesinde doğrudan toplumla bilgi aktarım ve paylaşımını öngören uygulamalardır. Ancak konferansların içeriği, yerleri, hedeflenen dinleyici kitlesi gibi unsurlar söz konusu etkinliklerin misyonlarında farklılaşma yaratmıştır. Düzenlenen konferansların, toplum nezdinde üniversitenin misyonunun yeniden inşasından, dönemin ideoloji tartışmalarında taraf olmaya kadar farklı veçhelere de sahip olduğu da görülür.

Türkiye yükseköğretim tarihinde üniversitenin toplum ilişkisi, temel olarak entelektüel mirasın bugüne taşınmasındaki kırılmalar, modernleşme sürecinin sancuları ve üniversite-siyaset ilişkisinin getirdiği zorluklarla biçimlenmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde Dârülfünun’dan üniversiteye geçiş sırasında üniversiteden beklenen, dönemin ruhunu taşıması ve gerek eğitime gerek araştırma faaliyetlerine bu ruhu yansıtmasıdır. Geniş kesimlere ulaşan etkinlikler ve bu etkinliklerin verdiği akademik ve toplumsal mesajlar, sürecin önemli bir parçasıdır. Özellikle toplumsal aidiyetin inşasında “üniversite”nin ve kadrosunun verdiği mesajlar, bireyin, bir yeniden kuruluş döneminde, aidiyete dair zihniyetini tekrar inşa etmesine katkı sunar. Yeniden kurgulanan yükseköğretim yapısını biçimlendiren dönem metinlerinde üniversitenin konferanslar vermesine dair tavsiyelere rastlamak ve bu tavsiyelerin uygulamaya konulduğunu takip etmek mümkündür.

1933 üniversite reformu ile “Humboldt” modeline göre yeniden örgütlenen yükseköğretimde Türkiye’nin ilk üniversitesi olarak tekrar kurulan İstanbul Üniversitesi¹, üniversitenin yurdun dört bir tarafında geniş kesimlerle bulunduğu -dönemin sözleri ile “ilmi yurda götüren”- faaliyetlerin merkezidir. İstanbul Üniversitesi’nin halka açık olarak düzenlediği üniversite konferansları ile 1940’ta başlayarak çeşitli aralıklarla 1958’e kadar devam eden ve farklı illerde halka açık konferanslar şeklinde gerçekleştirilen “Üniversite Haftası” geniş kapsamlı etkinliklerdir.

1 Takiben 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) ve 1946 yılında Ankara Üniversitesi kurulmuştur.

“Üniversite Konferansları”² ile “Üniversite Haftası” etkinlikleri, içerikleri ve kurgulanışları açısından farklıdır. Üniversite reformu bilimsel eğitimle şekillenmiş bir zihniyet ideali taşıyor ve üniversiteyi bir merkez olarak kurarak bu idealin belirlediği toplumsal aidiyeti kamuya açık hâle getirir. Çünkü cumhuriyetin ideallerini yaşamın ve toplumun tüm alanlarına yayacak zihinlere ihtiyaç vardır. Humboldt modelinin dayanağını oluşturan “bilim birliği” ilkesi sebebiyle farklı fakültelerdeki bireylerin aynı dili konuşabilecekleri bir ortam hazırlaması açısından üniversite konferansları bu ihtiyacı karşılamaya dönük bir etkinliktir. Üniversite bünyesinde gerçekleşen bu etkinlikler, kamuya da açıktır. Konferans konuları ve içerikleri, bilimsel dilin izlerini taşıyor; dünyadaki bilimsel literatürün takip edildiğini ve kamuya ulaştırıldığını gösterir. Kısacası üniversiteyi merkeze oturtan bir toplumsal aidiyet dili, reformdan sonra hızlı ve düzenli bir şekilde uygulamaya konmuştur. Bu konferanslarda önemli bir yol kat edildikten sonra bu etkinlikleri İstanbul dışına taşımaya girişilir. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü’nün talebi üzerine ihdas edilen “Üniversite Haftası” çerçevesinde yürütölen etkinliklerde konferanslar, konuları ve içerikleri bakımından bu toplumsal aidiyetin politik yurttaşlığı geri planda tutma kaygısı taşıdığı gösterir.

Bu çalışmada İstanbul Üniversitesi’nin halka açık olarak düzenlediği iki ana seri etkinlikten biri olan üniversite haftası etkinlikleri örneği üzerinden 1933 Üniversite Reformu ile Türkiye’deki yüksek öğretimde *Bildung* süreci olarak tanımlanan ve bireylerin zihniyetini bilimsel eğitim ile şekillendirmeyi amaçlayan bir sürecin sistematik olarak tedavüle girdiği tartışılmaktadır. Bu süreç, yaşamın her anında uygulanabilecek

2 Üniversite konferansları, 1935-1936 eğitim-öğretim yılından itibaren başlayan ve Zeynep Hanım Konağı’nın menajinde 1942 yılına kadar süren haftalık etkinliklerdir. Salı konferansları olarak da anılan bu etkinlik, Zeynep Hanım Konağı’nın yanmasından sonra da sürdürölmüştür. Feza Günergun-Sevtao Kadioğlu, “İstanbul Üniversitesi’nin Yerleşim Tarihi Üzerine Notlar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.8, S.1, 2006, s. 154-157. Cemil Bilsel, üniversite reformu sonrasında üniversitenin kuruluşu için on yıllık bir sürenin öngöröldüğünü ifade eder. İlk iki yıllık süreç, bürokratik işlemler, kadro ve teşkilat talimatnamelerinin hazırlanması, enstitü ve kliniklerin kuruluşu, malzeme tedariki ile geçmiştir. Bu süreçlerin tamamlanmasının ardından hızlı bir şekilde serbest konferansların hayata geçirildiği görülür. Dolayısıyla serbest konferanslar, yeniden örgütölen üniversitenin yeni zihniyeti için önemli bir aşamayı ifade eder. Bilsel, bu konferansların ilk amacının öğrencilerin “genel bilgilerini arttırmak ve genel düşünüş kabiliyetini olgunlaştırmak” olduğunu söyler. İkinci amaç ise “bilginleri halka yaymak”tır ki bu çalışma kapsamında ayrıntılı bir şekilde ele alınacak Üniversite Haftası etkinlikleri, bu amacın taşradaki ayağını oluşturur. Cemil Bilsel, “Önsöz”, *Üniversite Konferansları 1935-1936*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, s. III. Bir saat yirmi dakika sürdüğü belirtilen konferansları kalabalık bir kamunun takip ettiği dile getirilir. Bu haftalık konferanslarda farklı fakültelerden öğretim üyeleri, konuşmalar gerçekleştirir. Bu durum, Humboldt modelinde bilimin birliği ilkesine tekaböl eden bir mantığın mevcudiyetine işaret eder. Tıptan edebiyata, fizikten hukuka geniş bir konu yelpazesi göze çarpar. Konuşma içerikleri mevcut olmasa da konferansların basılı hâle getirölen metinleri, konulara ilişkin literatürün yakından takip edildiğini, bilimsel bir üslubun hâkim olduğunu hissettirir. Konferansların ilk beş yılına ait konuları görmek için bkz. *Üniversite Konferansları 1935-1936*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937; *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937; *Üniversite Konferansları 1937-1938*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939; *Üniversite Konferansları 1938-1939*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939; *Üniversite Konferansları 1939-1940*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940.

bir bakış açısı yarattığı gibi bu bakış açısı etrafında bireylerin edinebileceği toplumsal bir aidiyet de oluşturur. Bu aidiyetin politik yönü geri planda kalır; ancak bu durum, toplumsal aidiyetin politik anlamdan soyutlandığını ifade etmez. Bu doğrultuda Türkiye’de süreç, cumhuriyet idealleriyle şekillenmiş zihinlerin ortak bir toplumsal aidiyet oluşturmaya zemin tesis etme hedefi taşır. Reformun oluşturmayı hedeflediği toplumsal aidiyet, yurttaşlıktan ziyade ulusa dayanır.

Bu önermelerin geçerliliğini göstermek üzere ilk olarak üniversite reformu ve *Bildung* kavramına atıfla Humboldt modelinin reform sürecindeki yeri ele alınacaktır. İkinci adım ise üniversitede reform sürecini başlatan Albert Malche raporunun hazırlanış sürecinin ve içeriğinin, üniversite tarihimiz açısından önem taşıyan Humboldt modeli ile ilişkisinin değerlendirilmesidir. Ardından politik bir program doğrultusunda bir toplumsal aidiyet dili etrafından yeniden örgütlenmiş üniversite tarafından düzenlenen Üniversite Haftası, etkinliğin üstlendiği misyon merkeze alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenecek ve tartışılacaktır.

Üniversite Reformu ve Humboldt Modeli

1933 Üniversite Reformu, Türkiye’de yükseköğretimin Humboldt modeline göre yeniden örgütleyen bir süreci başlatır. Osmanlıların son dönemindeki Alman nüfuzu dolayısıyla bu model doğrultusundaki etkileri, II. Meşrutiyet dönemi sonrasında da gözlemlemek mümkündür.³ Ancak bu dönemdeki etkiler, kişilere bağlı kaldığı için parçalı bir niteliğe sahiptir ve fakülte temelli örgütlenmeyi esas alan Fransız yükseköğretimi⁴ etkisinin gölgesinde kalır. 1933 Üniversite Reformu sırasında gerek reform öncesindeki hazırlıklara gerek reform sürecindeki pratiklere bakıldığında Humboldt modeline uygun sistematik bir ilerleyiş göze çarpar. İlhan Tekeli bu süreci şu sözlerle ifade etmektedir:

“Türkiye’de Darülfünun 1900 yılında kurulmuş olmasına karşın, bunun von Humboldt üniversitesi modeli doğrultusunda düzenlemeye Şükrü Bey’in Maarif Nazırlığı döneminde 1915 yılında başladığı, bu sürecin değişik aşamalardan geçerek 1946 yılında çıkarılan 4936 sayılı yasayla tamamlandığı söylenebilir.”⁵

3 İlhan Tekeli, “Siyasetin Diliyle Değil, Eğitim Tarihinin Diliyle 1933 Reformu”, *İlhan Tekeli Toplu Eserler 14*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010. Yine Alman nüfuzunun etkisinden bahseden bir başka çalışma için bkz. Ersoy Taşdemirci, “Türkiye’de Üniversite Kavramının Gelişiminde Alman Bilim Adamlarının Katkısı”, *Erdem*, C.11, S.33, 1999, s. 883-885.

4 Bas van Bommel, “Between ‘Bildung’ and ‘Wissenschaft’: The 19th-Century German Ideal of Scientific Education”, *European History Online*, 2015, s. 37.

5 İlhan Tekeli, “Siyasetin Diliyle...”, s. 140.

Humboldt modelinin önde gelen ideallerinden biri, araştırma ve öğretim birliğini temin etmektir. Bu sayede üniversiteler, yalnızca bilgi aktarımının gerçekleştiği yerler olmanın ötesine geçerek bilimsel araştırmanın mekânları hâline dönüşür.⁶ Üniversitelerin bu çift yönlü işlevi, insan zihninin “bilimsel” şekillenmesini yaşam boyu bir sürece yayar. Bir başka deyişle Rönesans hümanizmden beslenen Humboldtçu bilimsel eğitim, üniversiteyi bilimsel formasyonun bir merkezi olarak kurar, bilimsel araştırma araçlarını öğretir ve bilimsel eğitimle şekillenen zihinleri topluma yayar. Üniversitenin merkeziliğini sağlayan başlıca ilke de “bilimin birliği”dir.

Humboldt’un ideale yaslanan yükseköğretim modelinin ana kavramı *Bildung*’tur.⁷ Reinhart Koselleck’in belirttiği üzere *Bildung*, Latin dillerine “education” [eğitim], “culture” [kültür], “civilisation” [uygarlık] olarak çevrilmiştir. Fakat Koselleck, *Bildung*’un tüm bu tercüme edilmiş kavramlardan farklılaştığı üzerinde ısrarla durur. Öte yandan bu farklılaşma, *Bildung*’u tamamen bağımsız bir kavram olarak ele almaktan ziyade bu üç kavramla aynı anda ilişkilendirir.⁸ Öncelikle Koselleck, *Bildung*’u eğitimden ayırır. Koselleck’e göre bu kavramın esas belirleyici niteliği, bireyin dışarıdan sunulan bir terbiyeyi bünyesine katıp dünyayı dönüştürmeye yönelik özerk bir iddia hâline getirmesidir. Burada *Bildung*’a dair üç aşamalı bir tanım ortaya çıkar. İlk olarak dışarıdan gelen bir etki mevcuttur; ikinci olarak dışarıdan gelen etki, bireyin zihninde bağımsız bir sürece tabi tutulur ve son olarak bu zihinsel faaliyetin neticesinde birey, dışı dönük bir etki yaratma iddiası taşır. Bu nedenle eğitimin edilgen niteliğinin ötesinde *Bildung*, anlam olarak yaşama etkin (*actif*) bir katılımı içinde barındırır. Ardından Koselleck, *Bildung*’u Latin dillerindeki *civilisation* tercümesinden farklı bir yere koyar. *Bildung*, *civitas*’ın taşıdığı politik karakterden bir hayli uzaktır ve bu kavramın politik yurttaşlıkla alakası oldukça sınırlıdır.⁹ Çünkü bir birey, *Bildung* aracılığıyla politik aidiyetinden ziyade ayrıcalıklı toplumsal aidiyetini şekillendirme ve pekiştirme niyeti taşır. Bu niyet, bireyin ilişkiler geliştirdiği toplumsal çevreye ait değildir, bizzat bireye aittir. Koselleck’in *Bildung*’u eğitimden ayırırken ortaya koyduğu anlam göz önünde tutulursa bahsi geçen niyet, bireyin dış dünyaya yönelik etkisini nerede ve nasıl bir toplumsal ortamda açığa vuracağını belirlemeye dönük bir irade taşır. Bu husus, bizi Koselleck’in *Bildung*’a dair son ayrımına götürür. Bu Alman kavramı, kültürden ziyade bireyin

6 Mitchell G. Ash, “Bachelor of What, Master of Whom? The Humboldt Myth and Historical Transformations of Higher Education in German-Speaking Europe and the US.”, *European Journal of Education*, C.41, S.2, 2006, s. 246.

7 Dirk Held, “Hellenism, Nationalism, and the Ideology of Research in Humboldt’s University”, *Transformation and Continuity in the History of the Universities*, Oslo, International Commission for the History of Universities, 2000.

8 Reinhart Koselleck, “Bildung Kavramının Antropolojik ve Semantik Yapısına Dair”, *Kavramlar Tarihi*, çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 113-120.

9 Reinhart Koselleck, “Bildung Kavramının...”, s. 115.

toplumsallaşabilirliğine [*sociability*] atf yapar. Bir başka deyişle *Bildung*, ayrıcalıklı bir zümrenin üyelerini bir araya getiren toplumsal çevreye dâhil olmak için bireyin sahip olduğu kişisel becerileri ve kültürel birikimi ifade eder.

Koselleck’in *Bildung* için çizdiği çerçeve, bir yandan bu kavramı eğitim, uygarlık ve kültürden ayırırken diğer yandan *Bildung* vasıtasıyla eğitim, kültür ve uygarlık arasında kurulan yeni bir kavram ağını açığa çıkarır. İlk olarak *Bildung*, bireyin edindiği bilgi vasıtasıyla yaşama aktif katılımını sağlar. İkinci olarak bu yaşama aktif katılım, politik değildir ve belirli bir toplumsal aidiyete yöneliktir. Üçüncü olarak bu toplumsal aidiyet, toplumunun belirlediği kemikleşmiş bir kimlik tarafından değil, bireyin sahip olduğu meziyetlerce belirlenir. *Bildung*’a ait bu nitelikler göz önünde tutulduğunda Humboldt’un yükseköğretim modeli, bireyi esas alır ve bilimsel eğitimle şekillenmiş birey zihninin bilimi yaşam boyu sınamasını, deneyimlemesini hedefler. Yaşamı bir bilim alanı gibi şekillendirmek, öğrenimi ve araştırmayı eşgüdümlü hâle getirir. Böylece birey, bilimsel bilgiyi sadece eğitim yaşamı boyunca değil, sonrasında da kullanır ve tecrübe eder. Üniversite de öğrenim ve araştırma birliğinin uygulandığı ve öğretildiği merkez konumuna sahiptir. Üstelik bu merkez, yaşam boyu edinilmiş ve bireylerin bilimsel zihin süzgecinden geçirilmiş verilerin toplanmasını sağlayabilecek bir üstür. Ancak bu çalışma çerçevesinde asıl odak, Humboldt modelinde üniversitenin merkezî konumunun kurgulanışıdır. Yaşam, bir bilim alanı ise “bilimin birliği”, yaşamın içindeki unsurları bilimsel bir şekilde değerlendirmek için başlıca ilkedir. Dolayısıyla Humboldt modeli, uzmanlaşmış fakülteler bünyesinde farklı bilim alanlarına dair bilgilerin aktarıldığı Fransız modelinin aksine bireyin bilimsel zihniyete erişmesi için farklı fakültelerin işbirliği içinde hareket etmesini öngörür.

Humboldt modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde 1933 Üniversite Reformu, bilimin birliği ve öğrenim ile araştırmanın birlikteliği vasıtasıyla üniversiteye toplumsal alanda merkezî bir konum kazandırmayı hedefler. Dönemin ifadeleriyle çalıştıkları ilim sahasında talebelerin sadece nazari değil, tatbiki bilgiye de sahip olmaları için elverişli bir ortam oluşturma arayışı vardır. Böylece öğrenciler, bilimsel bilginin üretim sürecine tanıklık ederek yaşam boyu sınayabilecekleri bir yöntem edinir. Öte yandan her bilim alanında uygulamalı bilgi üretim sürecine tanıklık etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bilimin birliği ilkesi, uygulamalı bilimlerin bu imkânını diğer alanlara göstermek için farklı fakülteleri etkileşim hâline sokmayı gerektirir. Bu çerçeve üniversite yeniden yapılanırken üniversite bünyesinde düzenlenen serbest konferanslar, bahsedilen türden bir etkileşim ortamının inşasını getirecektir. Hatta sonrasında bu uygulama, üniversite konferanslarıyla sınırlı kalmayacak ve 1940’tan itibaren

İstanbul dışındaki şehirlerde dzenlenen Üniversite Haftası etkinlikleriyle yurt geneline taşınacaktır.

Malche Raporu ve “Yeni Bir Zihniyet İnşası”

Cumhuriyetin ortak idealler etrafında bir araya gelmiş bir toplumsal aidiyet inşası için yükseköğretimde oluşturmaya çalıştığı çerçeveyi, üniversite reformu sürecinde yol gösterici bir belge niteliğindeki Albert Malche'nin hazırladığı rapor üzerinden takip etmek mümkündür. Malche raporundan önce Maarif Vekaleti'nin talebi üzerine eğitim politikaları hakkında Dewey, Kühne, Buyse ve Parker tarafından kaleme alınmış raporlar mevcuttur.¹⁰ Ancak bunlar yükseköğretime ilişkin değildir. Dolayısıyla Malche raporu, yükseköğretime ilişkin ilk rapor olması özelliğiyle diğerlerinden ayrılır. Raporun hazırlanması için dört aylık bir süre verilmiştir¹¹ ve ardından hızlı bir şekilde raporun gerekliliklerini uygulamaya geçilmiştir. Malche, reform konusundaki hızın farkında olduğu için kendinden önce de bir hazırlığın yapıldığını vurgular.¹²

1932'de Albert Malche'nin hazırladığı rapor, üniversiteyi Humboldt modeline uygun şekilde yeniden teşkilatlandırma iradesinin bir yansımasıdır. İstanbul Darülfünunu, İstanbul Üniversitesi adıyla tüzel kişiliğine kavuştuktan sonra bilimsel bilgi üretiminin Humboldt modeliyle örtüşen bir biçimde gerçekteği gözlemlenir. Öte yandan Malche'nin salt Humboldt ideali doğrultusunda hareket ettiğini söylemek, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde kamunun eğitime yönelik pratik eğilimleri ve ihtiyaçları görmezden gelmek olur.¹³ Nitekim Malche de raporunun ikinci bölümünde Darülfünun müderrislerinin gözlemlerine dayanarak savaş sonrası nesilde

10 Hasan Âli Yücel, “Giriş”, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.

11 “Elde ettiğim malumatın vüsat ve tenevvüüne rağmen Türkiye’de Darülfünun meselesi hakkında dört ay içinde tam bir vukuf iktisap etmiş olmak davasına kalkışmadığımı beyan eylemeğe borçluyum.” Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939, s. 3. Albert Malche, 16 Ocak 1932’de İsviçre’den İstanbul’a gelir ve 18 Ocak’ta İsmet İnönü ve Maarif Vekili Esat Sagay ile görüşür. 21 Ocak’ta İstanbul’a döner ve 24 Ocak’ta incelemelerine başlar. 29 Mayıs’ta tamamladığı raporu sunmak üzere 31 Mayıs’ta Ankara’ya geçer. Utkan Kocatürk, “Atatürk’ün Üniversite Raporu ile İlgili Notları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1984, C.I, S.1, s. 3.

12 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 1.

13 Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Amerika Birleşik Devletleri İçişleri Bakanlığı bünyesinde 1919’da hazırlanmış üniversite eğitiminin yaygınlaştırılmasına dair bir rapor için bkz. W. S. Bittner, *The University Extension Movement*, Washington, Government Printing Office, 1920, s. 24-27. Rapor savaş sırasında askere alınan kişilerin teknik eğitime ihtiyaç duyduğunu belirtir. Dolayısıyla savaş sonrasında kitlelerin eğitime duyulan ihtiyaça dikkat çeker. Ayrıca kitlelere verilecek bu eğitimin liberal düşünce ve ulusal kimlik ile desteklenmesi gerektiği üzerinde durulur. Burada ABD’de yazılmış yükseköğretime dair bir rapora yer verilmesinin sebebi, Humboldt modelinin ancak 20. yüzyıl başından itibaren etkili olduğunu öne süren tezlerin mevcudiyetidir. Bkz. Mitchell G. Ash, “Bachelor of ...”, s. 246-247. Bu tezler, Humboldt’un 19. yüzyılda filoloji çalışmalarıyla tanındığını, eğitim reformcusu yönünün geri planda kaldığını savunur. 20. yüzyıl başında Almanca konuşan ülkelerde ve Birleşik Devletler’deki üniversite reformu hareketleri neticesinde Humboldt’un geri planda kalan eğitim reformcusu yönünün ön plana çıkarıldığı düşüncesi temellendirilir. Dolayısıyla Birleşik Devletler’de yükseköğrenime dair raporlarda Humboldt etkisi görülecektir.

eğitim düzeyinin noksanlığına yer ayırır ve öğrenci seviyesinin öğrenim görülen lise veya vilayetin durumuna göre değişiklik gösterdiğini belirtir. Bu durumu kendi vazifesinin güçlüklerini açıklamak için kullanır.¹⁴

Malche, raporun hazırlanış amacını Türkiye’nin askeri, idâri ve mâli alanda tamamladığı teşkilatlanmasını “hars” açısından da tamamlamak olduğunu tespit eder.¹⁵ Ancak üniversite bünyesinde başlayacak bu yeni teşkilatlanma önünde önemli bir engel, pedagojik sahada “şahsiyetçiliğin hükümranlılığı”dır.¹⁶ Bu durum üniversite ölçeğinde düşünüldüğünde bölümler (dönemin ifadesiyle şubeler) arasındaki etkileşim alanının darlığına işaret eder. Örneğin fen fakültesi özelinde diploma alacak öğrencilerin “umumi bir fenni kültürden mahrum kal[dığına]”¹⁷ dikkat çeker. Edebiyat fakültesi bünyesinde de psikoloji, antropoloji gibi çeşitli bilim dallarının bir arada bulunduğu bir enstitünün oluşturulabileceğini söyler. Malche’nin bu tavsiyeleri, bilimler arası etkileşimin artırılmasına yöneliktir ve genel bir bilimsel eğitim kavrayışının gerekliliğini öngörür. Bu çerçevede Malche’nin yaptığı değerlendirmelerin Humboldt modelindeki bilimin birliği ilkesiyle örtüştüğünü tespit etmek zor değildir. Üstelik Malche, bilimin birliğine yönelik tavsiyelerini üniversite bünyesindeki birimlerin somut bir şekilde bir araya gelmesini önererek pekiştirir. Tıp fakültesinin Üsküdar’daki konumunu üniversiteye maliyeti açısından eleştirir. Hukuk ve mülkiye mekteplerindeki derslerin aynı olduğuna dikkat çekerek Mülkiye Mektebinin üniversite yakınına taşınmasını önermesi, bilimsel bilginin üretildiği bir merkez olarak üniversitenin kurumsal birlikteliğine ilişkindir.¹⁸

Malche’nin raporunda ısrarla durduğu hususların başında teorik bilgiye uygulamalı bilginin eşlik etmesi gelir. Bu konuyu müfredat planı, sınavlar, dersler, konferanslar, sempozyumlar için açtığı çeşitli başlıklar altında defaatle vurgular. Zaten bu bölümlerdeki

14 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 4.

15 “Askerlik, idare-i dahiliye ve maliye cihetinden tensikat ve teşkilâtı lâzimesini vücude getirmiş olan yeni Türkiye, hars noktasından teşkilâtını da ikmal etmek ihtiyacını hisseylemektedir. İstanbul Dârülfünunu’nun memleketin fikir ve hars merkezi olmak itibarile azami menfaat temin etmesi icap ettiği kanaatini, haklı olarak perverde eyliyor.” Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 4. Yükseköğretime ilişkin hazırlanan bir raporda tedrisattan da önce harsı teşkilatlandırmaya yönelik bir amaç tespiti, *Bildung* kavramının kavramsal çerçevesiyle birlikte düşünüldüğünde anlamlı bir zemine oturur.

16 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 9.

17 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 11.

18 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 18-20. Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Malche, müfredat ortaklığı sebebiyle tıp fakültesi öğrencileriyle dışı mektebi öğrencilerinin ilk sınıfı birlikte okumasını ve fen fakültesi ile eczacı mektebinin bazı dersleri ortak işlemlerini tavsiye eder. Ancak bu tavsiyelerin öncelikli sebebi, bilimin birliği ilkesi değildir; hizmetlerin veya derslerin aynılığına istinaden ekonomik kaynakların verimli kullanımınıdır. Burada üniversite birimlerinin rektörlüğe yakın konumlara taşınmasına yer verilmesinin sebebi, bu talebin bilimin birliği açısından taşıdığı mekânsal sembolik anlamdır. Raporda tıp fakültesinin ve mülkiye mektebinin nakline ayrı bir bölüm hasredilir. Bkz. Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 44-46.

değerlendirmelerinde laboratuvarlı ve klinikli fakülteler ile laboratuvarsız ve kliniksiz fakülteler şeklinde bir tasnife başvurur. Laboratuvara ve kliniğe sahip fakültelerde “tecrübi mesainin” önemine dikkat çeker; teorik bilgiyle donanmış öğrenciler için çalışma sahalarında ilerledikçe ders saatlerinin “mesai-i ameliye saatleri menfaatine” azaltılması gerektiğini belirtir. Sıra laboratuvarsız ve kliniksiz fakülterele geldiğinde Malche’nin tavsiyeleri, dersin biçimden içeriğine doğru kayar ve ileri seviyedeki öğrenciler için derse katılım pratik bir yön teşkil eder. Bu tür fakülterde Malche’nin tespit ettiği en önemli eksiklik, öğrencilerin “şahsi mülahazalara kâfi derecede sevk ve tahrik edil[memesidir]”.¹⁹ Teorik ve pratik bilginin bir arada bulunması, bilimsel eğitimin yaşam boyu uygulanabilir bir düşünme yöntemi edinmek için önemli bir adımdır.

Malche’nin raporunda önemle belirttiği hususlardan biri bilimsel bilgi üretiminin arttırılmasıdır. Bu, aslında teorik ve pratik bilginin bir aradalığının doğal bir sonucu ve araştırma ile öğretimin birlikteliği ilkesinin zorunlu bir çıktısıdır. Bilimsel bilgi üretimi, üniversite bünyesindeki yayınlarla gözlemlenebilir. Malche, Türkçedeki bilimsel yayınların yeterli olmadığını belirtir²⁰ ve alfabe değişikliğiyle bu yetersiz kaynakların da öğrenciler için gündün güne erişilmez bir hâle geleceğini öngörür.²¹ Bu çerçevede bilimsel bilgi üretiminin arttırılması için Malche’nin verdiği önerilerin takip edildiği görülür. Üniversite yayınları faal bir üretim yapar; fakülte dergileri oluşturulur ve düzenli bir şekilde çıkması sağlanır;²² bu çalışma açısından en önemlisi, kurumsal bir plan dâhilinde öğrenim yılı boyunca kamuya açık konferanslar düzenlenir.

Malche, üniversite reformuyla yeni bir zihniyet oluşum sürecinin başladığına farkındadır ve “yeni bir şuur ve zihniyetin herkesi kavraması lazımdır”²³ diyerek bu zihniyetin geniş kitlelere yayılması gerektiğine dair bir vurgu da yapar. Hümanizme yapılan vurgu, yeni zihniyetin kaynağını belirler.

19 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 11-14.

20 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 11.

21 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 14 ve 30. Malche, bu kapsamda bilimsel öneme sahip eserlere öncelik verilerek bunların yeni harflere aktarımını sağlamak ve bilimsel Türkçe yayınları arttırmak için üniversite bünyesinde telif ve tercüme heyeti kurulmasını tavsiye eder. Bkz. Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 31. Nitekim 31 Mayıs 1933 tarihli ve 2252 numaralı kanun, 7. maddede Maarif Vekilliği’nin İstanbul Üniversitesi’nde telif ve tercüme heyeti kurma yetkisine sahip olduğunu belirtir. Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943, s. 32. Darülfünundan üniversiteye geçişte kadro dışı bırakılan müderrislerin bir kısmının bu heyette görev alabileceği belirtilir ama üniversite bünyesinde böyle bir heyet kurulmaz. Ali Y. Baltacıoğlu, “1933 Üniversite Reformu’nda Tasfiye Edilenler: Hikmet Fehmi [Başkut (1900-1969)] Mehmet Niyazi [Bilirer (1892-1968)]”, *Kebikeç*, S.50, 2020, s. 548.

22 Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 49.

23 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 23.

“Bugün manevî ilimler (sciences morales) gittikçe taazzuv eylemekte ve muasır humanisme’ e sağlam bir temel temin eylemektedir. Ulûmu riyaziye ve tabiiyenin bilhassa ‘hendesî bir zihniyet’, hümaniste ulûmun ise bir ‘incelik zihniyeti’ vücude getirdikleri muhakkaktır. Lâkin bu iki temayül ve teveccüh hayatta alekser görülen iki nevi mizaca tevafuk eder ve bunların her biri muayyen bir veçheyi istihdaf eyler. Cemiyetin heyeti mecmuası metin tabiatçılarla ince tefekkür ve tahlil adamlarına muhtaçtır.”²⁴

Hümanizmden beslenen bilimsel eğitimin ortaya çıkaracağı birey, toplum geneline yayılması öngörülen yeni zihniyetin taşıyıcısı olacaktır. Malche’nin burada işaret ettiği iki “veçhe”nin birlikteliği, Humboldt modeline uygun olarak şekillenen yeni üniversite ile sağlanacaktır. Filoloji eğitiminin yetersizliğine değinilmesi ve darülfünun bünyesinde bulunmayıp hümanizm için gerekli addedilen “umumi bir lisaniyat kürsüsü” ihtiyacı, rapordaki Humboldt etkisini pekiştirir.²⁵

Malche raporunun yarattığı etki, Maarif Vekili Reşit Galip’in Dârülfünun’un ilgasına ilişkin verdiği bir demece de yansır. Bu demeç, yeni üniversite teşkilatında Humboldt modelinin belirleyiciliğini maddeler hâlinde sunan bir yöne sahiptir: “Darülfünunun fakülte ve müesseseleri arasında ilmi mesai teşrikini temin edecek bir irtibat bulunamaması”, “bazı fakültelerin münhasıran tedrisat ile alakadar olarak bir meslek mektebi vaziyetinde kalmaları”, “tedris heyetinin [...] derslerden mesul sayarak ilmi tetkik ve taharrilerden uzak kalması”, “talebe ile tedris heyeti arasındaki münasebetin derslane hududu dâhilinde kal[ması]”, “öğrenme usulünün muayyen bir kitabın sahifeleri veya müderrisin takririnde tutulan notlar dâhilinde kalması”, “seminerlerin ekseriyetle lafzı murat bir hâlde kalması”, “talebenin şahsi faaliyette bulunmaması”, “telifat ve neşriyatın yok denecek kadar azlığı”, “bir fikir ve ideal birliği, ilmi mesai iştiraki yerine zıddiyet ve münafetler hüküm sürmesi”, bilimin birliği ilkesini, öğrenme ve araştırmanın birlikteliğini, bilimsel bilgi üretiminin niteliğini çeşitli konular etrafında sorunsallaştırarak sıralayan bir liste oluşturur.²⁶ Görüldüğü üzere Malche, raporunda Humboldt modelinin izlerini sürmek mümkündür ve süreç, üniversite reformunun aktörlerinin söylemine hızlı bir şekilde tesir etmiştir. Reform sonrasında yaklaşık on yıl İstanbul Üniversitesi rektörü olarak görev yapmış Cemil Bilsel, darülfünunun vazifesinin öğretimle kısıtlı kalmadığını, üniversitenin “ilim ve teknik yeri ve merkezi” olduğunu vurgulayarak bu etkiyi en açık şekilde dile getirir.²⁷ Görev süresi boyunca da üniversitenin bu doğrultuda faaliyet göstermesi için çabaladığı görülür.

24 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 49.

25 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 50.

26 Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 35-37.

27 Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi...*, s. 54.

Bu bağlamda 1939 yılında toplanan Birinci Millî Eğitim Şûrâsı'na da değinmek gerekmektedir. Şûrâda yükseköğretim başlığı tartışılır ve raporlanırken üniversite ve halka yönelik faaliyetler arasında bağ kurulmaktadır. Maarif Şûrâsı Yüksek Öğretim Komisyonu'nun raporunda yer alan başlıklar biri de "Halk Terbiyesi"dir. Bu başlık altında komisyon şu görüşleri savunmuştur:

"Maarif Vekilliği raporunda çok yerinde olarak zikredilen halk terbiyesi işiyle daha yakından meşgul olmak bütün Yüksek Öğretim müesseselerinin uhdesine terettüp eden bir vecibe olduğu meselesinde tereddüt yoktur. Bunu takdir eden üniversitelerce dört yıldan beri açılan umumi konferanslar, bazı fakültelerce tertip olunan ayrı konferansla, halkevlerine profesör ve doçentlerimize memleketin her tarafında her yıl verdirilen konferanslar ile halk terbiyesine ve bilgisine zaten büyük bir himmet sarf edilmekte olmakla beraber bunun teminin için her fakültenin bu yıldan itibaren daha kesif bir çalışma programı tertip ve tatbik etmesi ve bu hususta halkevleri ile daha yakından temasa gelmesi ve bazı şehirlerimizde tatil zamanlarında üniversite haftası yapılarak birkaç profesör ve doçent tarafından seri konferanslar verilmesi keyfiyeti üzerinde ittifak edilmiştir. Yüksek Şura'nın ıttılana hürmetlerimizle arz ederiz."

Tüm bu tavsiye ve tartışmalar ışığında, üniversite reformu sonrasında, fakültelerin "mesai teşrikine" başladığını görmeye en uygun etkinliklerin başında üniversitenin kurumsal kimliği altında yürütölen konferanslar gelmiştir. Bu serbest konferanslar, uzun soluklu bir serüvene sahiptir. Bu konferansların Cemil Bilsel'in rektörlüğü sırasında farklı bir çerçeveye büründüğü ve ardından İstanbul dışına da taşındığı görülür. Üniversite konferanslarını takiben üniversite, geniş bir coğrafyaya açılma ve halk eğitimi ile ilişkisini güçlendirme çabasıyla "Üniversite Haftası" düzenleyecektir. Üniversite Haftası kapsamındaki etkinlikler, yeni Türkiye'deki yeni üniversitenin bilim merkezi olarak kendi yeni zihniyetini vitrine çıkardığı meceralardır.

İstanbul Üniversitesi'nin "İlmi Yurda Taşıma" Hedefi ve "Üniversite Haftası"nın İhdası

15 Mayıs 1940'ta İstanbul Üniversitesi, Maarif Vekâleti'ne bir yazı göndererek "Üniversite Haftası" ihdas etme talebinde bulunur. İstanbul Üniversitesi'nin döneme tanıklık etmiş isimlerden Prof. Dr. Fahri Fındıkoğlu, döneme dair anılarıyla şekillenmiş bir yazısında bu karara dair aşağıdaki notları aktarır:

“Hafta'nın nerede yapılacağı hususunda rektörlük Tevfik Remzi Bey başta olduğu halde seyahat heyetine dâvet ettiği hocalarla müşavere ederdi. Anadolu'ya yönelecek kültür faaliyetine 1940'ta İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel, İstanbul'daki “Haftalık Halk Konferansları”nı Türkiye bütününe yaymağı düşündü. İlk deneme için, Atatürk'ün öteden beri tasarladığı anlaşılan, fakat ortaya 1937'deki BMM açılışı sırasında kendisi tarafından atılan Doğu Üniversitesi'nin en uygun yeri seçildi: Erzurum.”²⁸

Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in bir hafta sonraki yazısı, bu teşebbüsün olumlu karışıldığını bildirir. Yücel'in cevabı üniversite haftalarının ilk basılan kitabında şu şekilde yer alır:

“Üniversite bilgilerinden halkı doğrudan doğruya faydalandırmak ve memleket meselelerini Üniversite çalışmalarının yakın mevzuu haline getirmek maksadile tatil aylarında bir veya iki büyük şehrimizde konferanslar vermeyi, ilmi tetkikler yapmayı ve faydalı anketler açmayı istidaf eden bir (Üniversite Haftası) ihdas etmek hususundaki teşebbüsünüz memnuniyet ve şükranla karşılanmıştır. Bu teşebbüsün tahakkuku yurdun irfan hayatı üzerinde çok hayırlı tesirlere yapacaktır.

Erzurum'da yapılacak ilk hafta için hazırlanmış olan program muvafıktır.

Bu çok faydalı memleket işini kıymetli rehberliğinizde başaracak olan profesör ve doçentlere icap eden tebligatın şimdiden yapılmasını rica eder; saygılarımı sunarım.”²⁹

Bunun üzerine İstanbul Üniversitesi'nin düzenlediği³⁰ ilk “Üniversite Haftası” etkinliği 13-19 Temmuz 1940 tarihleri arasında Erzurum'da gerçekleşir. Konferans kadrosu çok etkileyicidir: Rektör Profesör Cemil Bilsel, Profesör Sıddık Sami Onar, Profesör

28 Bu aktarım şu şekilde devam etmektedir: “Kıymeti ve faaliyeti her gün biraz daha aydınlığa kavuşan ve hasreti duyulan Rektör Cemil Bey bu memleket çapındaki konferanslar için Erzurum'un seçimi ne gibi tesirler altında vaki oldu? Ortada Mustafa Kemal'e bağlı bir tasavvurun bulunduğu malum. Fakat Cemil Bilsel'in tipinin zahiren telkin edemediği bir tasavvurun bulunduğu malum. Acaba üstad Tevfik Remzi ile o zamanlar ilk üniversite haftasının yeri için müşaverede bulundu mu? Kültürel müesseselerimizin iki şehri de İstanbul ve Ankara'da toplamağı Tıp alimi ve sosyal ilimler dostu sıfatı ile gayritabii saydığımız biliyoruz. Kendisini Doğulu diye her fırsatta tanıtan, Orta ve Yüksek Öğretim Müdürlüğü esnasında Erzurum'u maarif müesseseleri yönünden Batı vilayetleri ile müvazenele bir şekle sokmayı ilk hedef sayan aziz dostu Doğulu Dursunoğlu Cevat Bey ile hemfikir olan Prof. Kazancıgil, rektöre bu uzak Doğu şehri telkin etti mi? Müabebet bir şey söyleyemem. Fakat vesikasızlığı kat kat aşan bir tahminle diyebilirim: -İlk Üniversite Haftası için Erzurum'un seçilmesine o zamanlar Vekaletle bağlı Üniversiteyi Erzurum'a kısa bir müddet için göndermekte Atatürk'ün vasiyeti ve manevi rehberliğinden sonra Dursunoğlu-Kazancıgil ilişkisinin tesiri olmuştur...” Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Yetmişbirinci Konferans, Biyoloji ve Sosyoloji Münasebetinin Aktif Bir Temsilcisi Olarak Ord. Prof. Tevfik Remzi Kazancıgil”, *Sosyoloji Konferansları*, S.10, 1969, s. 18.

29 Hasan Âli Yücel, “Üniversite Rektörlüğüne” (cevaben resmi yazının örneği), *Üniversite Haftası Erzurum*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 5.

30 İki yıl sonra Ankara Üniversitesi'nin de böyle bir etkinlik düzenlemeye başladığı görülür. Ankara Üniversitesi'nin 1942'de düzenlediği ilk “Ankara Üniversitesi Haftası” Kars'ta gerçekleşir. 1943'te Hatay, 1944'te İzmir, 1945'te Gaziantep ve Urfa, haftanın etkinlik şehirleridir. Bkz. Resul Köse, “Tek Parti Dönemi'nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Vilayetlerinde Düzenlenen Üniversite Haftası Etkinlikleri ve Üniversiteli Aydın Kesimin Bölgenin Meselelerine Bakışı (1940-1945)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.37, S.104, 2021, 104, s. 315.

Tevfik Remzi Kazancıgil, Profesör Muzaffer Güçhan, Profesör Kazım Gürkani, Profesör Muhiddin Erel, Profesör Sadi Irmak, Profesör Mükrimin Halil Yinanç, Profesör Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu.

İlk haftanın açış konuşmasında Rektör Prof. Cemil Bilsel, “Üniversite Haftası” programının tertip sebebini aşağıdaki sözlerle anlatır:

“Türk çocuklarını, dünyanın en ileri memleketleri ölçüsünde okutmak ve yetiştirmek birinci vazifemizdir. Yurdun her yerinden bize gelen çocukların sayısı geçen yıl yedi bini açtı. Bunları dünyanın en yeni ve en ileri usullerine göre okutmayı ve yetiştirmeyi, işlerinin en başına koymuş olan Üniversite, yalnız bunu nizamlamakla ve yalnız bunu yapmakla tesis gayesini elbette elde etmiş sayılmazdı. Memleket ilminin ve milli kültürünün bir merkezi olmak, ilmi ve milli kültürü memlekete yaymak faaliyeti de bunun yanında yer almak lazım gelirdi.

Üniversite, tedris faaliyetini nizamlarken bu ikinci faaliyeti de göz önünde bulunduruyordu. Enstitülerde ilmi çalışma esaslarının kurduktan sonra, ilmi ve milli kültür yayma işine de başladı.”³¹

O yıllarda ülkenin en büyük ve gelişmiş bilimsel kurumunun “ilmî ve millî kültür” yayma gayesiyle attığı adımlar Bilsel tarafından beş başlıkta özetlenir. İlki “herbirini binlerce insan dinledi ve bazı konferanslar oldu ki oturacak yer değil, ayakta duracak yer bulunmadı” sözleri ile anlattığı ve sonrasında basılı olarak da dağıtılan “serbest konferanslar”dır. İkincisi ise fakülte, enstitü ve seminer dergilerinin ve önemli bazı travayların basılıp dağıtılmasıdır. Üçüncü olarak ise ders ve müracaat kitabı olarak basılan 125’e yakın eserin yurdun her yerine dağıtılmasıdır. Dördüncü faaliyet ise üniversitenin kendi kadrosunun tercüme ettiği 115 eserin maarif vekaleti ile basılması projesidir.

“Üniversite Haftası” projesi ise bu adımların beşincisi olarak gündeme gelmiştir. Dikkat çekici olan konferansların yalnızca bilgi aktarımı hedeflememesi, üniversite ile toplum arasındaki iş birliğini de arttırmayı amaçlamasıdır. Bilsel “Üniversite Haftası ile büyük şehirlerimizin her yıl bir veya birkaçını, bir hafta müddet üniversite bilgileri ile temasta bulundurmak ve bu temaslardan alacağımız intibalarla ve notlarla üniversitenin derslerini ve araştırmalarını memleket meseleleri ile ilgilendirmek istiyoruz” demektedir. Bu şekilde “memleket meselelerini üniversite çalışmalarının yakın mevzuu haline getirmek” mümkün olacaktır.³² Bu noktada derinlemesine bir araştırma sürecinin kastedilmediği de ayrıca vurgulanmaktadır:

31 Cemil Bilsel, “Rektör Cemil Bilsel’in Haftası Açış Nutku”, *Üniversite Haftası: Erzurum*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 11.

32 Cemil Bilsel, “Rektör Cemil...”, s. 12.

“Derhal ilave edeyim ki haftadan maksat, ilmi tetkiklerde bulunmak değildir. Mütemadi faaliyet aline geçecek bir haftaya derin ve esaslı tetkikler sıkıştırılmaz. Tetkik edilebilecek meselelere ancak temas olunabilir ve not alınabilir. Bunların ilerisi için tetkik edilmesi yolları bu suretle aranır:

Diğer taraftan maksadımız yalnız ilmi konferanslar vermek değildir. Konsültasyonlar yapmak, mesleki konuşmalarda münakaşalarda bulunmak, anketler açmak, mümkün olduğu kadar ameli olmak ve herkesi istifade ettirmeğe çalışmak düşünülmüştür.”³³

II. Dünya Savaşı boyunca her yıl tekrarlanan bu etkinlik, Erzurum’un ardından sırasıyla Diyarbakır, Elazığ, Samsun, Van ve Konya’da tertip edilir. Tek parti yönetimi sırasında Erzurum, Diyarbakır ve Elazığ’da düzenlenen “Üniversite Haftası” etkinliğinde üniversite heyetine Rektör Cemil Bilsel başkanlık eder. Cemil Bilsel’in 1943’te Samsun milletvekili olmasının ardından rektörlüğe atanan Tevfik Sağlam, beraberindeki heyetle önce Samsun, ardından Van ve Konya’da bu etkinliği sürdürür. Yedi yıllık bir aradan sonra Demokrat Parti döneminde Çanakkale’de yeniden başlayan bu hafta kapsamında konferanslar, Antalya, Trabzon ile Rize, Hatay ve Edirne’de düzenlenir.

İstanbul Üniversitesi’nin düzenlediği “Üniversite Haftası” konferansları iki döneme ayrılabilir. Bu dönemlendirmede tek etken araya giren zaman değildir. İlk dönem “Üniversite Haftası” etkinlikleri, savaş sırasında, tek parti idaresi altında ve üniversitenin idâri özerklikten mahrum olduğu bir zaman zarfı boyunca yapılmıştır. Bu dönem boyunca Hasan Âli Yücel’in maarif vekili olması önemlidir; çünkü Yücel, üniversite özerkliğine karşıdır.³⁴ Nitekim üniversitelere idâri özerklik tanıyan 1946 Üniversiteler Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra Yücel’in Maarif Vekilliği görevi sona erer. İkinci dönem Üniversite Haftası etkinlikleri, hukuki olarak üniversitenin idâri özerkliğe sahip olduğu bir zamanda gerçekleşir.³⁵ 1933 Üniversite Reformu ile başlayan süreç, bir anlamda 1946 Üniversiteler Kanunu ile farklı bir evreye geçer. Bunun yanı

33 Cemil Bilsel, “Rektör Cemil...”, s. 12-13.

34 Ali Arslan, “Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs’a Türkiye’de Siyaset ve Üniversite”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.2, 2002, s. 42.

35 Bu dönemlendirme ile ilgili dönemin tanıklıklarının da görüşleri vardır. Fındıkoğlu, Kazancıgil için yazdığı bir yazıda şunları söyler: “1934-46 arasında İstanbul Üniversitesi kendi çapımızda bir mütevazı, gerçek Üniversite idi. Bu düşüncede toplantımızın konusu olan aziz üstadımızla birleşiyorduk. 1946’dan itibaren her geçen yıl bu kanaatimize hak verdi. Bir tarihten sonra Muhtariyet yılına kadar Üniversite, şimdi moda bir tabirle “halka dönük”tü. Bu durumun iki belirtisi vardı:

1 — İstanbul’da tedarikat dışında halk için yapılan haftalık sohbetler. Eğer bir binanın dili olsa Zeynep Hanım Konağı’nın bahçesindeki tarihi konferans salonu bunun hikâyesini anlatırdı. Hatta 1933’teki Üniversite Islahatından öncesine ait hikâyeleri de buna katabilirsiniz. 1919’un “Karagün” Hatibi Süleyman Nazif’i Malta’ya sürgün eden meşhur ve muhteşem konuşma da bu Salon’da yapılmamış mı idi?

2 — İstanbul dışındaki kültür haftaları: İstanbul içinde böylece kapalı kalmyan ve halka açılan İstanbul Üniversitesi her yıl bir Vilâyete gidip kendisini Taşra’ya tanıtmaya Muhtariyetsiz devrede görülmekte, fakat her nedense 1946 muhtariyeti ile duraklamaktadır!!” Fındıkoğlu, “Yetmişbirinci Konferans, Biyoloji...”, s. 10.

sıra ikinci dönem Üniversite Haftası, savaş sonrasında çok partili bir siyasi rejimin mevcut olduğu ortamda gerçekleşir. Öte yandan Demokrat Parti'nin üniversite özerkliğini ihlal ettiğine dair ilk tartışmalar, Çanakkale'de 7. Üniversite Haftası etkinliğinin düzenlendiği 1952 yılında³⁶ başlar. Dolayısıyla “Üniversite Haftası” etkinliklerinin belirli bir politik ajandaya tabi olduğunu söylemek mümkündür.

Üniversite konferanslarında olduğu gibi “Üniversite Haftası” kapsamındaki konferanslarda da “bilimin birliği” ilkesi doğrultusunda farklı fakülte mensuplarının etkinliklere katıldığı görülür. Erzurum, Diyarbakır ve Elazığ konferanslarına tıp, hukuk, iktisat, edebiyat fakültelerine mensup profesörlerden oluşan bir heyetle gidilir.³⁷ Hafta kapsamındaki konferanslar, “umumi” ve “mesleki musahabeler” / “münakaşalı mesleki” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dolayısıyla konferanslarda geniş kitlelerin yanı sıra farklı alanlarda çalışan meslek mensuplarına ve taşradaki eğitilmiş kişilere seslenen bir içerik de mevcuttur. Konferans konuşmalarındaki içerik bir kenara bırakılırsa konuların rektörlük veya fakülte dekanlıkları tarafından planlandığına işaret eden ifadeler vardır.³⁸ Heyetteki rektör ve dekanlar haricindeki profesörlerin konu seçiminde özgür olmadığı düşünülebilir. Dolayısıyla üniversite idaresi tarafından belirlenen konulara göre heyetteki profesörlerin seçildiğini söylemek mümkündür. Bu da üniversitenin belirli bir amaçla hareket ettiğini ve konferansları bu amaç doğrultusunda gerçekleştirdiği iddiasını destekler.

Umumi konferanslar, şehirlerdeki halkevinde verilmiştir.³⁹ Tıbbi münakaşalı konferansların ise şehirdeki etibba odasında gerçekleştiğine dair bilgi mevcuttur.⁴⁰

36 Ali Arslan, “Çok Partili...”, s. 56-57.

37 Bunun tek istisnası, Elazığ'daki Üniversite Haftası'na katılan Doçent Naşit Erez'dir. Bkz. *Üçüncü Üniversite Haftası: Elazığ*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943, s. 3. Diyarbakır etkinliğine katılan Dr. Naci Bengisu için profesör vekili unvanı kullanılmıştır. Bkz. *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 5. Erzurum heyetindeki profesörler yukarıda zikredilmiştir. Diyarbakır heyeti: Cemil Bilsel, Ali Fuat Başgil, Ömer Celal Sarc, Sıddık Sami Onar, Tevfik Remzi Kazancıgil, Fahreddin Kerim Gökay, Muhiddin Erel, Ali İsmet Çetingil, Cevat Kerim İncedayı, Şinasi Hakkı Erel, Mükrimin Halil Yınanç, Naci Bengisu. Elazığ heyeti: Cemil Bilsel, Sıddık Sami Onar, Fahreddin Kerim Gökay, Sedat Tavat, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Besim Darkot, Fahri Arel, Şevket Salih Soysal, Ali Nihat Tarhan, Sabri Esat Siyavuşgil, Hıfız Veldet Velidedeoğlu, Naşit Erez.

38 “Elazığ Üniversite Haftası için seçilen mevzular arasında vereme karşı savaşın bulunmasını pek yerinde görüyorum.” Sedat Tavat, “Verem ve Vereme Karşı Savaş”, *Üçüncü Üniversite Haftası: Elazığ, 23-30 Eylül 1942*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943, s. 76.

39 *Birinci Üniversite Haftası: Erzurum*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1941, s. 307. Cemil Bilsel'in Diyarbakır ve Elazığ konuşmalarında Halkevi reisi ve Halkevleri'nin umumi müfettişine yönelik teşekkürleri, organizasyonun bu şehirlerdeki yerel ayağında Halkevlerinin bir vazife üstlendiğini gösterir. Bkz. *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır...*, s. 406-407; *Üçüncü Üniversite Haftası: Elazığ...*, s. 404. Nitekim Samsun'daki konferansların neşredildiği kitapta umumi konferansların bu şehirde Halkevinde gerçekleştiği belirtilir. Bkz. *Dördüncü Üniversite Haftası: Samsun*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944, s. 5.

40 *Dördüncü Üniversite Haftası: Samsun*, s. 5. Bu bilgi sadece Samsun konferanslarının yayımlandığı kitapta verilmişse de diğer şehirlerdeki konferanslarda da heyetlerin Etibba Odası tarafından ağırlandığına dair ifadeler mevcuttur. Bkz. *Birinci Üniversite Haftası: Erzurum...*, s. 307.

Halkevlerinin kuruluşundaki ideolojik boyut göz önünde bulundurulduğunda⁴¹ Maarif Vekâleti bünyesindeki üniversiteye etkinlik mekânı olarak halkevlerinin tahsis edilmesi, “Üniversite Haftası”nın düzenlenmesinde politik bir yön olduğunu gösteren bir başka işarettir.

Bu çalışma kapsamında üniversite reformu ile başlayan yükseköğretimin Humboldt modeline göre örgütlenmesi incelendiği için politik ajandanın ilk dönem “Üniversite Haftası” etkinlikleriyle ilişkisine odaklanılacaktır ve üniversite reformunun baş aktörlerinden Rektör Cemil Bilsel dönemindeki konferanslara ağırlık verilecektir.

Üniversite Konferanslarının Serencamı: Bir Uygurlık Meselesi Olarak “Millîlik”

Cemil Bilsel, “Üniversite Haftası”nı “ilmi yurda götüren” ve “ilmi millileştiren” bir etkinlik olarak tanımlar.⁴² Kendi sözleriyle ilk sayıda bu görüş bir karşılama cümlesi olarak yer alır:

“Cumhuriyet, Milli Şefimiz ifadesiyle, kendini ilme dayandırmıştır. Üniversite Haftası, ilmi yurda götüren ve millileştiren bir harekettir. Hükümetimiz bu hareketi takdir etmiş Partimiz himaye eylemiştir. Muhitin de ilgi ile karşıladığı bu hareketin yurt için verimli olacağına inanıyor.”⁴³

Ancak bilginin üretim merkezi olan üniversiteye mensup profesörlerin bu millileştirmeyi nasıl anladıkları önemli bir konudur.⁴⁴ Çünkü taşra örgütlenmesine sahip herhangi bir kurumdan ve maarif vekaleti bünyesindeki ilk ve ortaöğretim kurumlarından farklı olarak üniversite, merkezi ile muhiti arasındaki mesafenin dar olduğu bir kurumdur. Haliyle üniversite profesörlerinin “millîlik” kavrayışı ve millîlikten beklentisi, bu dar muhitin belirleyiciliğine tabidir. Nitekim Cemil Bilsel’in verdiği sayılar, 1936’ya kadar

41 Bkz. Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim, İstanbul, 1999, s. 61-81; Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul, 2002.

42 *Birinci Üniversite Haftası: Erzurum...*, s. 4.

43 *Birinci Üniversite Haftası: Erzurum...*, s. 3.

44 İlmin millileşmesine dair bir tartışmaya 1927 yılında *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*’nda rastlanmaktadır: “Bizce bir ilmin memlekette tamimi [umuma yayılması, yaygınlaştırılması], her şeyden evvel o ilmin esas mefhumlarının ve mebadisinin [ilkelerinin] sahit ve tam bir surette bilinmesi ile mümkündür. Bu esas mefuk oldukça [ortada olmadıkça], o ilmin müfrit bahisleri hakkında en kıymetli tetkikler bile faydalı olamaz. Çünkü her şeyden evvel ciddi ve itimat olunabilir kari bulmak mümkün olamaz. Binaenaleyh bir ilmin mahallileşmesi ve millileşmesi için ilk şart, müspet bir surette bu mebadinin iyice anlaşılması ve bilhassa tamim etmesidir [genele yayılmasıdır]. Yalnız bu, ilk şart olmakla beraber hiç şüphesiz ilmi faaliyetin nihai gayesi de olamaz. Bundan sonra o ilmin umumi tekamülüne müsbet bir şeyi ilave eden, yani “orijinal” denebilecek tetkiklerin yapılması lazımdır. Diğer taraftan da içinde yaşadığımız cemiyetin hayatında bunların tabikatını görmek ve göstermek, yani müfid [faydalı] olmak icap eder. Ancak bu safhalarını yaşadıkdan sonra bir ilme mahallileşmesi ve millileşmesi diyebiliriz.” M. E. Balcı, “Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası (1927/2014). Mukaddime”, (Çevrimyazı), *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, S.28, 2014/1, s. 392-393.

üniversite öğrencilerinin büyük bir kısmının İstanbullu olduğunu belirtir. 1939'da üniversiteye kaydolun öğrencilerden İstanbul dışından gelenlerin sayısının İstanbul'dan gelenlerinkini geçtiğine dair bir istatistik sunar. Düzenlenen “Üniversite Haftası” etkinliği kapsamında üniversitenin ilk durağının Erzurum olmasının sebeplerinden biri de Erzurum'dan gelen öğrenci sayısının bir hayli az olmasıdır.⁴⁵ Bir başka ifadeyle üniversitenin muhiti, yeni yeni yurt çapına yayılmaya başlamıştır ve coğrafî mesafe bu muhitin sınırlarını belirleyen önemli bir etmendur. Zaten “Üniversite Haftası”nın ilk olarak Erzurum'da gerçekleştirilmesinin başlıca sebebi, merkezî hükümetin demiryolu siyasetinin en son zaferi Ankara-Kars hattındaki Sivas-Erzurum kısmının tamamlanmasıdır. Ertesi sene yayınlanan ve verilen konferansları derleyen kitabın iç kapağında Cemil Bilsel'in “İlk Üniversite Haftasını, Millî Şef'in memleketi demir ağlarla örme siyasetine şükran olmak üzere Erzurum'da açıyoruz” sözleri yer almaktadır.

İkinci Üniversite Haftası'nın düzenlendiği Diyarbakır da güneydoğuya uzanan demiryolu hattının o yıllardaki son vilâyet merkezi durağıdır. Benzer şekilde Elazığ'da 1940 yılında yapımına başlanan ve Tatvan'a kadar uzanması planlanan hattın başlangıç noktasındaki şehir merkezidir.⁴⁶ Kısacası “Üniversite Haftası” etkinlikleriyle üniversitenin muhiti genişleterek bu bilgi merkezini daha geniş bir bölgenin merkezi haline getirmek ve bunu merkezî hükümetin altyapı çalışmalarını tamamlayacak eşzamanlı bir üstyapı/kültür çalışmasıyla gerçekleştirmek başlıca hedeftir.⁴⁷

“Üniversite Haftası” kapsamında yapılan konuşmalar, üniversite heyetinin millîliği bir uygarlık ve uygarlaşma meselesi olarak ele aldığını gösterir. Bu uygarlaşma misyonunu çerçevesinde üniversite kendisini bir merkez olarak konumlandırır. “Üniversite Haftası” düzenlenene dek geçen yedi yıllık süre zarfında İstanbul Üniversitesi, kurulan enstitüler, yürütülen yayıncılık faaliyetleri, yapılan eser tercümeleriyle kendini bir bilgi üretim merkezi olarak yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Üniversite, II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı bir kriz ortamında ilmi ve kültürü elindeki bilgi birikimiyle yurt

45 *Birinci Üniversite Haftası: Erzurum...*, s. 14. “İlk üç yılda yazılan 4173 talebeden 2627'si İstanbul [...] liselerinden gelmişti. Geçen yıl üniversiteye yazılan 2285 talebeden 803'ü İstanbullu, 1482'si İstanbullu olmayandı.” “Üniversite açıldığından beri yedi yılda verdiğimiz taşralı mezunlardan ancak 26'sı Erzurumludur.” Üstelik 26 öğrencinin 23'ü 1939 senesinde mezun olmuştur.

46 Abdülaziz Kardeş, “Bir Karış Fazla Şimendifer Elazığ-Muş Demiryolu'nun Yapım Süreci”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.6, S.4, 2019, s. 2368-2367.

47 Üniversite Haftası etkinlikleriyle demiryolu siyasetinin örtüştüğüne yönelik benzer bir vurgu için bkz. Boğaç Erozan, “Türkiye'de Üniversite Haftaları (1940-1945)”, *Bilgi ve Bellek*, C.1, S.1, 2004, s. 224.

çapında seferber etme görevi üstlenir.⁴⁸ Bu seferberlik hali, sadece bilimsel bilgiyi taşraya yaymakla sınırlı değildir; “memleket meselelerini üniversitenin çalışmalarının mevzu haline getirmek”⁴⁹ için taşradan merkeze veri toplama amacı taşır. Örneğin Cemil Bilsel, Kanser Enstitüsü için yurt çapında 974 parça veri topladığını, bunlar arasında Erzurum’dan gelen hiçbir parçanın bulunmadığını belirtir.⁵⁰ Üniversite, bilgiyi merkezden yayarken ve veriyi merkeze toplarken taşranın politik açıdan edilgen kaldığı görülür; çünkü “dersleri ve araştırmaları millileştirmek” ve “ilmi millileştirerek yaymak” üniversitenin üstlendiği politik programın bir parçasıyken taşranın uygarlaşma çerçevesinde bu programı izlemesi talep edilir.

Burada politik ve toplumsal olmak üzere iki düzlem ortaya çıkar ve millilik ile uygarlığın birbirine eşitlenmesiyle bu düzlemler arasında bir bağ kurulur. Ancak bu bağ, uygarlaşmakla mükellef toplumsal düzlemin muhiti taşra için politik açıdan geçişken değildir. Bir başka ifadeyle politik düzlemdeki millilik, taşrada yürürlüğe girmesi gereken uygarlık normlarının belirleyicisidir ve tersinden düşünüldüğünde yerel toplumsal normlar, politik açıdan milliliği belirleyici bir etkiye sahip değildir. Aslında aydınlanma sonrasında evrensel nitelikleri belirlenmiş uygarlık, millilik süzgecinden geçerek yerel düzeyde tatbik edilmesi gereken normlara kavuşur. Batılılaşma-millileşme-uygarlaşma silsilesiyle genelden özele bir hattın takip edildiği görülür. Bir anlamda cumhuriyetle birlikte tesis edilen modern devlet, uygarlaştırma misyonu ile diğer egemen devletlerle ilişkilerini sürdürülebilir kılacak bir kültürü toplumsal düzlemde yerleştirme arayışındadır. En üst düzeydeki eğitim kurumu olarak üniversite de bu misyonu gerçekleştirmek

48 Bu süreçte Cemil Bilsel’in önemli bir rolü olduğu birçok anıda yer almaktadır. Ord. Prof. Dr. Ömer Celâl Sarc’ın sözleri buna örnektir: “*Hatırasını taziz için burada topladığımız Cemil Bilsel rektör tayin edildiği zaman İstanbul Üniversitesi hukuken teşekkül etmiş fakat işler bir hale gelmemiş bulunuyordu. O zaman üniversitenin ne büyük bir belirsizlik ve hattâ karışıklık içinde olduğunu bu toplantıya iştirak edenlerden birçoğu hatırlayacaktır. Ne fakülte programları ne üniversite hocalarının vazife ve selâhiyetleri, ne öğrencilerin tâbi olduğu rejim ne de idarî ve mâli muamelelerde tatbik edilecek usuller taayyün etmiş bulunuyordu. Hattâ üniversiteye alınan yeni hocaların tedris edecekleri dersler hususunda bile belirsizlik vardı. Kimin hangi dersi okutacağı uzun münakaşalara yol açıyordu. Öğrenciler de büyük bir tereddüt içinde oldukları gibi üniversitede gösterilen derslerin çoğu için kitap bulmak imkânından da mahrumdular. Cemil Bilsel’in 9 yıl sonra rektörlükten ayrıldığı sırada bıraktığı üniversite, bütütün başka bir manzara gösteriyordu. Bu, nizam içine girmiş, fonksiyonlarını ifaya, hattâ bazı sahalarda ilerleme adımları atmağa başlamış olan bir üniversite idi. Zamanında bütün fakülte yönetmelikleri, üniversite ve talebe yönetmelikleri yapılmış, idarî ve mâli muamelelerde tatbik edilecek usuller tesbit edilmiş, aynı zamanda tedrisat ve araştırmaların yürüyebilmesi için lüzumlu birçok şartlar temin edilmişti. Kütüphanelerin belli başlı noksanları ikmâl edilmiş, ders kitaplarının sayısı çok artmış, fakülte mecmuaları intişara başlamış, araştırmalar gelişmiştir. Cemil Bilsel zamanında üniversitede yeni bir takım şube ve kollar da açılmıştır. O rektörken İktisat Fakültesi, Pedagoji Enstitüsü kurulmuş, Tıp Fakültesi’ne, Fen Fakültesi’ne ait muhtelif binalar inşa edilmiştir. Cemil Bilsel, üniversitemizde birçok güzel teamüller de yaratmıştır. Üniversite haftaları, açılış törenleri, onun yadigarlarıdır.” “Ord. Prof. Dr. Cemil Birsel Merhumu Anma Merasimi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.16, S.1-2, 1950, s. 5-6.*

49 Cemil Bilsel, “Cemil Bilsel’in ...”, s. 11-12.

50 Cemil Bilsel, “Cemil Bilsel’in ...”, s. 14.

için araçsal bir işlev üstlenir. Koselleck'in *Bildung* ile eğitim, kültür, uygarlık arasında yaptığı ayırım ve bu kavramların üçüyle kurduğu irtibat, üniversitenin Üniversite Haftası ile hayata geçirdiği faaliyeti anlamlandırmaya imkân tanır. Üniversite profesörleri, gerek aldıkları eğitimle gerek edindikleri kültürle Avrupa kurumlarına aşınadır ve Avrupa seçkinleriyle temas halindedir. Almanya'dan gelen akademisyenlerin İstanbul Üniversitesi'ndeki mevcudiyeti ve üniversite bünyesindeki serbest konferanslar, bu teması doğrudan ve sürekli kılmıştır. Üniversite heyeti, eğitim yoluyla bu ayrıcalıklı kültürü bir uygarlık bilgisi olarak topluma yayma gayretindedir⁵¹ ve bu etkinlik kapsamında bizzat üniversite heyeti, millîlik süzgecini oluşturur; örneğin üniversitedeki serbest konferansların aksine "Üniversite Haftası" konferanslarında yabancı akademisyenlere yer verilmez.⁵²

Bir bilim ve kültür merkezi olarak kendini konumlandıran üniversite, mahalli konulara ağırlık vererek hem etkin bir merkezî politik programı takip eder hem taşıyıcıyı bu çerçevede edilgen bir konuma yerleştirir. Bu durum merkezin tarihsel süreçte çevre ile kurduğu ilişki biçimi ile de örtüşmektedir. Konferans konuları arasında şehir tarihi, şehir hıfzıssıhhası gibi başlıkların yanı sıra yerel nüfusu, aile sağlığı, demografi, kadın sağlığı, hemşehricilik, vatandaşlık hakları hakkında bilgilendirmeye yönelik bir içerikle karşılaşılır.⁵³ Tıp konferanslarında taşranın edilgen konumlandırılışı, hastalıklar hakkında dolaşımdaki yanlış bilgilerin mekânı olarak görülmesiyle kendini açığa vurur.⁵⁴ Tıp konferanslarının genel seyri bilim merkezi olan üniversiteyi doğru teşhis ve tedavilerin yeri olarak işaret eder; üstelik hükümet, yurttaşların bu doğru teşhis ve tedavilere

51 Bu gayret elbette konferanslarla sınırlı değildir. Cemil Bilsel'in öğrencilere sunulan burs imkanlarından bahsetmesi ve bu bursların vilayetten gelen öğrencilere verildiğini belirtmesi, yeni bilgi merkezine bir davettir. Bkz. Cemil Bilsel, "Cemil Bilsel'in...", s. 15. "Büyük ilim müessesenizin birinci vazifesi, kendisine her yıl gelen vatan çocuklarını yurt hizmeti için iyi yetiştirmektir." Cemil Bilsel, "Açış", *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 10.

52 İlk beş yıl, üniversite heyeti tamamen Türk profesör ve doçentlerden oluşur. Üniversite heyetine katılan ilk yabancı profesör Fritz Neumark'tır ve Konya'da "Vergi Reformu" başlıklı bir konuşma yapar. Bkz. F. Neumark, "Vergi Reformu", *Altıncı Üniversite Haftası: Konya*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946, s. 32-51. Heyette yabancı akademisyenlerin bulunmamasına dil engeli bir sebep olarak gösterilebilir. Ancak üniversite bünyesindeki kamuya açık serbest konferanslar için de aynı engelin geçerli olduğunu hatırlamak faydalı olacaktır.

53 Erzurum, Diyarbakır, Elazığ ve Van'daki Üniversite Haftası konferanslarında yapılan konuşmaların başlıklarına ait listeler için bkz. Resul Köse, "Tek Parti Dönemi'nde..." s. 317, 325, 331 ve 336.

54 "Muhtin yanlış ve aldatıcı habis tesiri ile birtakım hatalı tedavi yollarına saparak hastalığın fena şekiller almasına meydan verirler." Cevdet Kerim İncedayı, "Frenginin Tehlikelerine Dair Umumi Bilgiler ve Bu Hastalıkla Mücadelede Halka Nasihatler ve Tenbihler", *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 94.

ulaşması için her imkânı ve kaynağı kullanır.⁵⁵ Dolayısıyla yurttaş, “millî bir borç” olarak hastalığa yakalandığında tedavisinin gereklerini yerine getirmekle vazifelidir.⁵⁶

Hukuk konferanslarında da yurttaş, benzer bir borç hukukunun içine dâhil olur. Üniversite haftası heyetinde birçok kez bulunmuş anayasa hukuku ordinaryüsü Ali Fuad Başgil ile idare hukuku ordinaryüsü Sıddık Sami Onar, kamu hukuku alanındaki ihtisaslarına rağmen taşrada devlet otoritesini özel hukuk üzerinden anlatmayı tercih etmeleri dikkat çekicidir.⁵⁷ Kamu hukukunda ihtisas sahibi profesörlerin anlatım tekniğinde böyle bir tercihte bulunmasına ilişkin başlıca sebebi, medeni hukuk profesörü Hıfzı Veldet Velidedeoglu’nun bir konuşmasındaki ifadelerle açıklamak mümkündür.

“Büyük bir inkılap yaptık. Bu inkılabın en önemli cephesi hukuki olandır ve hukuk inkılabının da en mühim tarafı aile hukukunda yapılan inkılaptır; çünkü eski hukukumuzla yenisi arasında bu alanda büyük ayrılıklar vardır ve eski hukuka nazaran teessüs etmiş olan itiyatların hemen ortadan kaldırılivermesi beklenemez. Bunun ortadan kalkması köylü ve şehirli bütün muhitlerde içtimai terbiyenin bu bakımdan yükselmesine ve yeni ananın kurulmasına bağlıdır; bu da bir taraftan zaman ister, diğer taraftan kültür yüksekliği ister. Bütün bunlardan başka devletin ve cemiyetteki münevver uzuvların daimi bir kontrolünü ister. Fikrimizde bu hususta yapılacak kontrol ve mücadele ve konulacak müeyyideler bugün muhtekirlere karşı açılmış

- 55 “Yine unutmayalım ki ayrıca Cumhuriyet hükümetiniz senelerden beri vatandaşların azami garantisi ile operasyon olmalarını temin etmek için pek az memleketlere nasip olan bir titizlik göstermektedir.” Şinasi Hakkı Erel, “Cerrahinin Son Senelerdeki Terakkisi”, *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 142. “Salgın hastalıklarla mücadele her hükümetin vazifesidir. Memleket ve milletini seven her hükümet gibi Cumhuriyet Hükümeti de şükran şayan bir şekilde bu işi yapmaktadır. Fakat bu hastalıklardan korunmak, bunlara yakalanmamak çarelerini araştırmak da vatandaşın en mühim vazifelerinden biridir.” Naci Bengisu, “Trahom, İçtimai Zararları ve Korunma Çareleri”, *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 130.
- 56 “Frengiye yakalanan her ferdin kendisini derhal ve süratle bir tedaviye tabi tutmanın, yalnız kendisi için değil, çocukları için, ana ve babası için, bulunduğu cemiyet ve çok sevdiği milleti için bir borç olduğunu bilmesidir; aksi takdirde o kimse cemiyetin ithamından kurtulamaz, böyle bir kimsenin göstereceği hiçbir mazeret olamaz. Çünkü bunun için paraya ihtiyaç yoktur, fakir bir hasta da devlet teşkilatı tarafından talep ettiği şekilde tedavi edilmektedir. Bizi idare edenler, bizim her türlü ihtiyacımızı düşünmüşlerdir.” Cevdet Kerim İncecayı, “Frenginin Tehlikelerine Dair...”, s. 97.
- 57 Sıddık Sami Onar, “Kadının Cemiyet ve Ailedeki Rolü ve Hukuki Vaziyeti”, *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 28-41; Sıddık Sami Onar, “Hukuk Bakımından Aile”, *Üçüncü Üniversite Haftası: Elazığ, 23-30 Eylül 1942*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları. “Bugün eskiden olduğu gibi, iki şahit ötünde alalım kabul ettim şeklinde evleniyoruz. Devletçe tayin edilen usul ve merasimi yerine getirmek ve evlenme memuru huzuruna çıkmakla mükellefiz. Bugün eskiden olduğu gibi bir çift sözle eşimizden ayrılmıyoruz. Kanun ile muayyen sebeplere istinad ederek mahkemeden boşanma kararı almağa mecburuz. Bugün çocuklarımız üstündeki velilik haklarımızı devletçe tayin edilen tarzda kullanmağa ve onların sağlığına ve terbiyesine itin göstermeğe mecburuz. Çocuklarımızı dilediğimiz gibi okutmakta yahut okutup okutmamakta serbest değiliz. [...] Bahçemizdeki bir ağacı kesmek için, oturacağımız evi inşa veya tamir etmek için devletten müsaade almağa ve devlet murakabesine tabi olmağa mecburuz. Bugün bir iş yeri sahibi işçilerini devletçe tayin edilen usul, müddet ve şartlar haricinde, işçiler razı olsalar bile, çalıştıramamaktadır. Kazanıp biriktirdiğimiz şahsi servetimizi bile dilediğimiz bir kimseye terkedip ölemiyoruz. Kanun ile tayin edilen mirasçılarımızın mahfuz hisselerini ayırmağa mecburuz.” Ali Fuad Başgil, “Muassır Devlette Memur Meselesi ve Memurları Mesleki Fazilet ve Terbiyesi”, *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 164-165.

*olan m¼cadeleden daha etrafl¼ ve daha Şiddetli olmalıdır. Zira ihtikar işi milletin nihayet geçi-
ci maddi menfaatlerini; halbuki medeni nikahın en uzak k¼ylere varıncaya kadar b¼t¼n memle-
kette k¼kleŐmesi işi ise yurdun ve milletin doğrudan doğruya sıhhi, içtimai ve ahlaki b¼nyesini
ilgilendirir.”⁵⁸*

G¼r¼ld¼đ¼ üzere Velidedeoğlu’nun arg¼manı, taşradaki toplum için cumhuriyet dev-
rimiyle yaşanan d¼n¼Ő¼mdeki en b¼y¼k kazanımın politik yurttaşlığı hazırlayan kamu-
sal haklara ilişkin olmadığını; toplumsal aidiyeti medeni normlara g¼re d¼zenleyen ve
kontrol eden hukuki değişimlerin olduğunu ¼ne çıkarır.

Bahsi geçen hukuk profes¼rleri, kamu hukukuna dair konuları ele aldığında yerelin ve
yerel idarenin uygarlaşma misyonunu takip etmek üzere aktif katılımını talep eder. Sıddık
Sami Onar, Şehrin hemŐehriye emanet olduğunu belirtir: “Hemşehri, evini eŐyasını nasıl
muhafaza ediyor ve temiz tutuyorsa Şehrini de ¼yle muhafaza etmeğe ve temizliğe mec-
burdur.”⁵⁹ HemŐehrinin yerel idareye idari katılımı bir anlamda hijyenist uygarlık ¼lç¼le-
riyle sınırlandırılmıştır. Yerel idari teŐkilatın politik bir katılımdan uzak toplumsal d¼zlemle
sınırlı kalan varoluŐu, Onar’ın beldelerin t¼zel kiŐiliđi hakkındaki değerlendirmelerinde
en açık ifadesine ulaŐır: “Belde ancak devletin içinde bir varlığı haizdir.”⁶⁰ Onar’a g¼re
beldeler, devletin verdiği ¼lç¼de yetkilere sahiptir ve devlet, bu yetkileri tek tarafl¼ olarak
sınırlandırabilir, hatta beldenin mevcudiyetini ortadan kaldırabilir. Bir anlamda beldelerin
t¼zel kiŐiliđi, yereldeki medeni ihtiyaçları gidermek için devletin bahŐettiđi bir varlık se-
bebidir. Üniversitelere idari ¼zerklik getiren 1946 Üniversiteler Kanunu’nun ¼nemli ak-
t¼rlerinden biri olan Onar, idari teŐkilatlanmadaki t¼zel kiŐiliklerin yetki alanlarını sınır-
landırmayı onaylayan ifadeleriyle her ikisi de t¼zel kiŐiliđe sahip olmasına rağmen taşra
idaresi ile kendi kurumunu denk g¼rmediđini g¼sterir. Bunun beraberinde getirdiği iki so-
nuç vardır. Üniversite, merkezi idareye bağlı merkezi bir kurum olarak g¼r¼l¼r. Dolayısıyla
¼niversite, h¼k¼metin politik programını takip edebilecek ve kısmen bu programı etkile-
yebilecek bir kurum gibi konumlanır. Bir merkez olarak konumlanmamıŐ taşradaki ku-
rumlara ait t¼zel kiŐilikler, uygarlığın gerekliliğini toplum nezdinde sağlamakla g¼revlen-
dirilir ve yetkileri bununla sınırlandırılır.

¼niversite profes¼rleri, hem “¼niversite Haftası” vesilesiyle ilmi yurda g¼t¼rerek
hem de İstanbul dışından gelen ¼niversite ¼đrencilerinin ¼niversitede aldıkları eğitim
sonrasında memleketlerine d¼nmelerini ¼mit ederek yurt çapında k¼lt¼r seviyesinin

58 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Evlenme ve Bunun Hukuki Neticeleri”, *¼ç¼nc¼ ¼niversite Haftası: Elazığ, 23-30 Eyl¼l 1942*, İstanbul, İstanbul ¼niversitesi Yayınları, 1943, s. 324-325.

59 Sıddık Sami Onar, “Hukuk Bakımından Şehir ve Hemşehri”, *Birinci ¼niversite Haftası: Erzurum, 13-19 Temmuz 1940*, İstanbul, İstanbul ¼niversitesi Yayınları, 1941, s. 64.

60 Sıddık Sami Onar, “Hukuk Bakımından Şehir...”, s. 61.

yükseleceğini öngörür. Üniversite haftasının köy enstitülerinin açılışıyla eşzamanlı başladığı düşünülürse bu kültür seviyesini yükseltme ve uygarlaşma yolundaki faaliyetler, bütünlüklü bir politik programın izlerini taşır.⁶¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Harputlu bir üniversite öğrencisi üzerinden anlattığı hikaye, tam da bu bütünlüklü politik programı özetler:

“Enstitüleri köy muhitlerinde kurmaktan maksat da budur. Yalnız buralardan çıkacak olanları, muhitlerinde yalnız bırakmamak, hiç değilse bir müddet birkaçını, hatta beş onunu bir arada bulunduracak yuvalar, nüveleler hazırlamak lazımdır. ‘Kara kuvvet’ karşısında ‘beyaz kuvvet’i temsil edenlerin toplu bulunmaları, bu suretle yeniliği, medeni hayatı, iyi yaşamağı bilfiil göstermeleri ve topunun birden canlı fazilet timsali olması icap etmektedir. Kütleye tesir, muhitte bir iş görmek ancak bu suretle mümkün olabilir.”

Bu öğrencinin üniversitede aldığı eğitim, geldiği muhitin yapısıyla çelişir. Köy enstitüleri, taşradaki bu çelişkiyi üniversite öğrencisi lehine değiştirecek bir muhit yapılanmasını temsil eder. Fındıkoğlu'nun anlattığı hikâye, politik bir program dâhilinde hareket eden bilim merkezi olan üniversitede eğitim almış bir öğrencinin politik olmayan toplumsal bir düzlemde, uygarlık misyonu doğrultusunda yerel muhitte, bahsi geçen politik programa hizmet maksadıyla memleketine geri döneceğini varsayar.⁶² Fındıkoğlu'na ait bu çözümleme, *Bildung* kavramının kapsamıyla oldukça örtüşür. Politik yurttaşlık geri plana atılır; ayrıcalıklı bir zümrenin üyelerini bir araya getiren toplumsal çevreye dâhil olmuş veya olacak bireyler, üniversitede edindikleri kişisel becerileri ve kültürel birikimi hem taşraya yayar hem bu ayrıcalıklı zümrenin taşradaki ayağı haline gelir.

Sonuç

Yükseköğretim tarihinde üniversite toplum ilişkisinin farklı veçheleri olmuştur. Geniş kitlelere ulaşmayı hedefleyen halka açık konferanslar da bu ilişkinin önemli bir parçasıdır. Bu konferans serileri bilim ve toplum arasındaki ilişkiden, devletin ideolojik aygıtı olarak yetişkin eğitime kadar geniş bir çerçevede ve farklı başlıklarda değerlendirilebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleşen üniversite reformu sürecinde de toplum ve üniversite arasındaki ilişki üniversiteye yüklenen misyonlarla yeniden inşa edilmiştir. İstanbul Üniversitesi dönemin ilk, sonrasında ise öncü üniversitelerinden biri olarak

61 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Muhit ve Terbiye”, *Üçüncü Üniversite Haftası: Elazığ, 23-30 Eylül 1942*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943, s. 236.

62 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Muhit ve Terbiye...”, s. 232-237.

öğretim üyeleri ile sürecin merkezindedir. Bu yazıda İstanbul Üniversitesi'nin “Üniversite Haftası” başlığı altında düzenlediği etkinlik serisi, “üniversite reformu”nun bilimsel eğitimle şekillenmiş bir zihniyet ideali taşıdığı ve üniversiteyi bir merkez olarak yeniden kurarak bu idealin belirlediği toplumsal aidiyeti -politik yurttaşlığı geri planda tutarak- kamuya açık hale getirdiği iddiası, çerçevesinde tartışılmıştır.

1933 Üniversite Reformu ile İstanbul Üniversitesi, yeni bir model -Humboldt modeli- ve yeni bir zihniyet ile -*Bildung* süreci- örgütlenir. Bu model ve zihniyet, reforma dair hazırlanan Malche raporundan itibaren sistematik bir şekilde takip edilebilir. Raporun çerçevesi ile bakanlık ve rektörlük düzeyinde reformdan sorumlu kişilerin demeçleri arasındaki uyum, siyasi iktidarın üniversiteden beklentilerinin bu yeni zihniyet ile örtüşüğünü gösterir. Yeni bir zihniyetle şekillenen İstanbul Üniversitesi'nin düzenlediği «Üniversite Haftası» etkinlikleri, üniversitenin de iktidarın misyonunu benimsediğinin iyi bir örneğini teşkil eder. Bu durumu, hafta kapsamında düzenlenen konferansların başlangıç motivasyonu ve içeriğinde tespit etmek mümkündür. Üniversite, sahip olduğu yeni zihniyetle toplumsal bir aidiyet oluşturur. İnşa edilen toplumsal aidiyet, yeni ulusun cumhuriyet idealleri ile donanmış bireylerini yaratır. Bu toplumsal aidiyetin niteliğini tespit etmek için Koselleck'in *Bildung* kavramı özelinde getirdiği açıklamalar yol göstericidir. Bu süreçte politik aidiyetin ve dolayısıyla politik yurttaşlığın geride kaldığı; önceliğin bireyin uygarlığın gereklilikleri doğrultusunda toplumsallaşabilirliğine verildiği açıktır.

Bu çalışmada ortaya konduğu gibi, yükseköğretimin yeniden kurgulanan kadroları üniversitenin görevinin eğitimin çok ötesinde olduğuna inanmaktadır. Üniversite, “ilim ve teknik yeri ve merkezi”dir; üstelik “üniversite bilgilerinden halkı doğrudan doğruya faydalandırmak ve memleket meselelerini Üniversite çalışmalarının yakın mevzuu haline getirmek” elzemdir. Üniversite haftaları için seçilen iller de dönemin iktidarının vermek istediği siyasi mesajlarla örtüşmekte ve devlet protokolünün konferanslara büyük ilgi gösterdiği görülmektedir. Ancak burada esas önemli nokta, o dönem “merkez”le ilişki kurmayı ayrıcalıklı kabul eden geniş kitleler tarafından üniversite haftalarının ilgiyle karşılanmasıdır. Konferanslar kapsamındaki konuşma içerikleri hakkında haftalara iştirak eden profesörlerin tümüyle hemfikir olup olmadığı ayrı bir konuya da verilen mesajlar, geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Kıdemli öğretimin sahaya inmesi, merkez ile çevre arasında doğrudan teması kurar. Burada kurulan temas, taşrayı medenileştirmeye yöneliktir. Merkezdeki uluslaşma politikasını çevreye taşıyan üniversite, taşraya uygarlık koşullarına uygun ve uygarlığın zorunluluğunu yerine getirmeye yönelik bir görev yükler. Bu görev, politik anlamdan arınmış ve toplumu yine topluma karşı

vazifelendiren bir yöne sahiptir. Diğer taraftan üniversite öğretim üyelerinin farklı illere seyahatleri, bilimsel araştırmaları ile ilişkili faaliyetleri açısından kısıtlı da olsa bir öneme sahiptir.

“Üniversite Haftası” etkinliği ile ilgili değinilebilecek bir diğer husus ise dönem iktidarı için hangi başlıkların önemli olduğunun konferanslarda verilen mesajların içerisinden anlaşılmasıdır. Hukuk, tıp ve diğer alanlarda devletin önem verdiği konulara vurgular yapılmakta, devrimlerin öneminin altı çizilmekte, yurttaşlık görevlerine dikkat çekilmektedir. Üniversite öğretim üyeleri ise uygar dünyanın değerlerini ve tartışmalarını “millî” hassasiyetler ile örtüşürerek aktarmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Araştırma Eserler

Altıncı Üniversite Haftası: Konya, 28 Eylül-4 Ekim 1945, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946.

Antalya Üniversite Haftası: 22-27 Kasım 1954, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1957.

Arslan, Ali: “Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs’a Türkiye’de Siyaset ve Üniversite”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.2, 2002, s. 41-83.

Ash, Mitchell G.: “Bachelor of What, Master of Whom? The Humboldt Myth and Historical Transformations of Higher Education in German-Speaking Europe and the US.”, *European Journal of Education*, C.41, S.2, 2006, s. 245-267.

Balcı, M. E.: “Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası (1927/2014). Mukaddime”, (Çevrimyazı), *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, S.28, 2014/1, s. 391-394.

Baltacıoğlu, Ali Y.: “1933 Üniversite Reformu’nda Tasfiye Edilenler: Hikmet Fehmi [Başkut (1900-1969)] Mehmet Niyazi [Bilirer (1892-1968)]”, *Kebikeç*, S.50, 2020, s. 545-556.

- Başgil, Ali Fuad: “Muassır Devlette Memur Meselesi ve Memurları Mesleki Fazilet ve Terbiyesi”, *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 160-175.
- Bengisu, Naci: “Trahom, İçtimai Zararları ve Korunma Çareleri”, *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 116-130.
- Beşinci Üniversite Haftası: Van, 7-12 Ağustos 1944*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944.
- Birinci Üniversite Haftası: Erzurum, 13-19 Temmuz 1940*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941.
- Bilsel, Cemil: *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Bilsel, Cemil: “Açış”, *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941.
- Bilsel, Cemil: “Rektör Cemil Bilsel’in Haftası Açış Nutku”, *Üniversite Haftası: Erzurum, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları*, 1941.
- Bilsel, Cemil: “Önsöz”, *Üniversite Konferansları 1935-1936*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937.
- Bittner, Walton S.: *The University Extension Movement*, Washington, Government Printing Office, 1920.
- Dördüncü Üniversite Haftası: Samsun, 14-20 Eylül 1943*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Erel, Şinasi Hakkı: “Cerrahinin Son Senelerdeki Terakkisi”, *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 131-142.
- Erozan, Boğaç: “Türkiye’de Üniversite Haftaları (1940-1945)”, *Bilgi ve Bellek*, C.1, S.1, 2004.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin F.: “Yetmişbirinci Konferans, Biyoloji ve Sosyoloji Münasebetinin Aktif Bir Temsilcisi Olarak Ord. Prof. Dr. Tevfik Kazancıgil”, *Sosyoloji Konferansları*, S.10, 1969, s. 5-32.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri: “Muhit ve Terbiye”, *Üçüncü Üniversite Haftası: Elazığ, 23-30 Eylül 1942*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Günergun, Feza-Kadioğlu, Sevtap: «İstanbul Üniversitesi’nin Yerleşim Tarihçesi Üzerine Notlar», *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.8, S.1, 2006, s. 135-163.
- Held, Dirk: “Hellenism, Nationalism, and the Ideology of Research in Humboldt’s University”, *Transformation and Continuity in the History of the Universities*, Oslo, International Commission for the History of Universities, 2000.

- İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941.
- İncedayı, Cevdet Kerim: “Frenginin Tehlikelerine Dair Umumi Bilgiler ve Bu Hastalıkla Mücadelede Halka Nasihatler ve Tenbihler”, *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 84-97.
- Kardaş, Abdülaziz: “Bir Karış Fazla Şimendifer Elazığ-Muş Demiryolu’nun Yapım Süreci”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2019, C.6, S.4, s. 2360-2382.
- Kocatürk, Utkan: “Atatürk’ün Üniversite Raporu ile İlgili Notları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1984, C.1, S.1, s. 3-95.
- Koselleck, Reinhart: *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pratiği Üzerine Araştırmalar*, çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Koselleck, Reinhart: *The Practice of Conceptual History*, çev. Todd Samuel Presner, California, Stanford University Press, 2002.
- Köse, Resul: “Tek Parti Dönemi’nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Vilayetlerinde Düzenlenen Üniversite Haftası Etkinlikleri ve Üniversiteli Aydın Kesimin Bölgenin Meselelerine Bakışı (1940-1945)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2021, C.37, S.104, s. 307-356.
- Malche, Albert: *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.
- Neumark, Fritz: “Vergi Reformu”, *Altıncı Üniversite Haftası: Konya*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946, s. 32-51.
- Onar, Sıddık Sami: “Hukuk Bakımından Aile”, *Üçüncü Üniversite Haftası: Elazığ, 23-30 Eylül 1942*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Onar, Sıddık Sami: “Hukuk Bakımından Şehir ve Hemşehri”, *Birinci Üniversite Haftası: Erzurum, 13-19 Temmuz 1940*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 56-67.
- Onar, Sıddık Sami: “Kadının Cemiyet ve Ailedeki Rolü ve Hukuki Vaziyeti”, *İkinci Üniversite Haftası: Diyarbakır, 1-6 Haziran 1941*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, s. 28-41.
- Onuncu Üniversite Haftası: Hatay, 5-10 Haziran 1956*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1957.
- “Ord. Prof. Dr. Cemil Birsal Merhumu Anma Merasimi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.16, S.1-2, 1950, s. 5-26.
- Şimşek, Sefa: *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Taşdemirci, Ersoy: “Türkiye’de Üniversite Kavramının Gelişiminde Alman Bilim Adamlarının Katkısı”, *Erdem*, 1999, C.11, S.33, s. 883-910.

- Tavat, Sedat: “Verem ve Vereme Karşı Savaş”, *Üçüncü Üniversite Haftası: Elazığ, 23-30 Eylül 1942*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Tekeli, İlhan: “Siyasetin Diliyle Değil, Eğitim Tarihinin Diliyle 1933 Reformu”, *İlhan Tekeli Toplu Eserler 14*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Üçüncü Üniversite Haftası: Elazığ, 23-30 Eylül 1942*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Üniversite Haftası: Trabzon-Rize, 14-19 Eylül 1955*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1956.
- Üniversite Konferansları 1935-1936*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937.
- Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937.
- Üniversite Konferansları 1937-1938*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939.
- Üniversite Konferansları 1938-1939*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939.
- Üniversite Konferansları 1939-1940*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940.
- Üniversiteler Haftası: Edirne Konferansları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1958.
- Van Bommel, Bas: “Between ‘Bildung’ and ‘Wissenschaft’: The 19th-Century German Ideal of Scientific Education”, *European History Online*, 2015.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet: “Evlenme ve Bunun Hukuki Neticeleri”, *Üçüncü Üniversite Haftası: Elazığ, 23-30 Eylül 1942*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Yedinci Üniversite Haftası: Çanakkale, 6-12 Temmuz 1952*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1953.
- Yeşilkaya, Neşe G.: *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Yücel, Hasan Âli: “Giriş”, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.
- Yücel, Hasan Âli: “Üniversite Rektörlüğüne” (cevaben resmi yazının örneği), *Üniversite Haftası Erzurum*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941.

İki Darbe Arasında: 1960-1980 Döneminde Genel Özellikleriyle Türk Dışişleri Bakanlığı

Between Two Coups: An Outline of the Turkish Foreign Ministry between 1960-1980

Hüseyin SERT*

ÖZ

Türkiye’de cumhuriyet dönemi dış politikası hakkında çok geniş bir yazın olsa da ülkenin dış politikasını yürütmekle sorumlu temel kurum olan Dışişleri Bakanlığı hakkında çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Türkiye’nin diplomatik tarihi de daha ziyade siyasi elitlerin ve uluslararası konjonktürün etkisi ışığında değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Türk Dışişleri Bakanlığı, daha önce tecrübe etmediği türden meydan okumalarla karşılaştığı 1960-80 dönemi arasındaki seyri üzerinden analiz edilecektir. Dışişleri Bakanlığı hem bu dönemin kurum içine ve ülke dış politikasına yansımalarıyla meşgul olmuş hem de aynı yıllarda dünyadaki muadilleri gibi bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. Çalışma kapsamında Türk Dışişleri bürokrasisinin geçirdiği dönüşüme ve karşılaştığı meydan okumalara yanıt verme becerisine dünyadaki örneklerin yanı sıra dönemin diplomatlarının tanklıklarının mukayeseli bir analizi üzerinden ışık tutulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Dışişleri Bakanlığı, Türk diplomatları, Türk Dış Politikası, Bürokrasi

ABSTRACT

As the main institution conducting Türkiye’s foreign policy, the Turkish Foreign Ministry is an understudied institution, despite the vast literature that is found regarding the foreign policy of the Republic of Türkiye. Türkiye’s diplomatic history has predominantly been studied through the preferences of political elites and the influence of international conjunctures. This study scrutinizes the Turkish Foreign Ministry through its course between 1960-1980, a period when the Ministry encountered certain challenges that had previously not been witnessed. The Turkish diplomatic bureaucracy was preoccupied with the impacts this period was having on both the Ministry as an institution as well as on Turkish foreign policy; a transformation process was experienced as a result. This study aims to shed light in this regard upon the transformation of the Turkish Foreign Ministry and its capability to react to the challenges it faced using a comparative analysis of examples all over the world and diplomatic witnesses of the period.

Keywords: Cold War, Foreign Ministry, Turkish Diplomats, Turkish Foreign Policy, Bureaucracy

*Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: H.S. 0000-0003-2584-2514

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hüseyin Sert,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: huseyinsrt@gmail.com

Başvuru/Submitted: 11.04.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
08.11.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
05.03.2022

Kabul/Accepted: 01.06.2022

Atıf/Citation: Sert, Hüseyin. "İki Darbe Arasında: 1960-1980 Döneminde Genel Özellikleriyle Türk Dışişleri Bakanlığı" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 31-75.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-913482>

Extended Abstract

The 1960s and 1970s presented a unique period for the Turkish Ministry of Foreign Affairs, as the Ministry was left facing certain challenges it had not witnessed in the previous decades of the Republic's history. These two decades were characterized by the increasing influence of the military bureaucracy in domestic politics, the challenges regarding the Cold War conjuncture, and the Cyprus dispute. Turkish workforce migration to Western European countries and political violence from Armenian terrorist organizations were other decisive phenomena that not only determined the professional course of Turkish diplomats but also forced them to operate their profession under extreme conditions. This study aims to understand the main characteristics of the Turkish Foreign Ministry between 1960-1980 through the lenses of ministerial preferences, institutional features, appointment procedures, ideological divergences, and the notion of gender.

The 1960s began with the considerable impact the May 27, 1960 *coup d'état* had on the Turkish Foreign Ministry, due to the foreign minister being executed, prominent members of his team being dismissed, and certain pre-coup implications within the Ministry being abolished. Paradoxically, however, the following two decades saw the greatest number of foreign ministers who'd originally been career diplomats. This was mostly because the coup administrations or interim governments preferred technocrat foreign ministers, as was frequently the case during those years. The predominant prime ministers of those years (i.e., Süleyman Demirel and Bülent Ecevit) nevertheless preferred to work with more reliable political appointees as their foreign ministers.

The Turkish Foreign Ministry generally enjoyed a position akin to first among equals within the Turkish bureaucratic mechanism. The Ministry used the same building as the Prime Ministry between 1952 and 1987, a privilege that no other ministry had been able to facilitate. Nevertheless, the Ministry was deprived of conducting its operations in a precisely comfortable manner. The average annual budget was no more than eighty million dollars, which was below the diplomatic budgets of countries such as Italy, Denmark, and Israel.

Western leanings had not only been a foreign policy preference but also a matter of national identity for long decades in Türkiye. From the very beginning, the Turkish Ministry of Foreign Affairs had been the forerunner of Türkiye's integration with the Western alliance, and generations of Turkish diplomats championed pro-Westernism as the only option for Turkish foreign policy. Although Türkiye's commitment to the West

was strongly defended during the Cold War, a group of Turkish diplomats raised their voice and could have offered an alternative path that they'd deemed better suited to Türkiye's interests. The Turkish Foreign Ministry of the 1960s and 1970s was a Cold War institution, but certain Turkish diplomats could act nimbly enough to influence policy-makers in terms of offering alternative foreign policy options.

The diplomatic profession requires a certain educational background and language skills, which protects foreign ministries from outsider influences more than any other bureaucratic institution. The Turkish Foreign Ministry of the 1960s and 1970s was also one where the principles of meritocracy in most cases were implemented during both recruitment and promotional procedures. Moreover, the story of the 1960s and 1970s also suggests that certain factors such as generation, school bonds, and political affiliation could be factors for factions to form within the Ministry, which as a consequence influenced appointment and promotion procedures.

Gender has also always been a concern for diplomatic bureaucracies. Not only female diplomats but also the spouses of male diplomats have increasingly drawn attention in studies on diplomacy. The Turkish Foreign Ministry can be evaluated as one of the pioneers in terms of the representation of female diplomats in the diplomatic profession. The first female diplomat was accepted into the Ministry in the early 1930s; nevertheless, female diplomats became increasingly present beginning in the 1960s. Although the first female diplomat to be appointed as ambassador had to wait as late as the 1980s, Turkish diplomatic bureaucracy was a forerunner in regard to the presence of women in diplomacy.

Giriş

Türkiye’de siyasal ve toplumsal yaşamın akışı 1960’lı ve 70’li yıllar boyunca her zamankinden daha hızlı seyretti. 27 Mayıs 1960’ta cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesiyle başlayan dönem yine bir askeri darbeye 12 Eylül 1980’de sona erdi. Bu süre zarfında ülke içinde yeni anayasal düzenin sonucunda ortaya çıkan siyasal çeşitlilik ve sosyal hareketliliğin bir ürünü olan çatışma ortamının yanı sıra dış politikada da canlı bir gündem Türkiye’yi meşgul etti. Ülkenin en köklü sivil bürokratik kurumlarından olan Dışişleri Bakanlığı da bu dönem boyunca sadece dış politika süreçlerinden değil, iç siyaset rüzgarlarından da derin bir şekilde etkilendi. Tıpkı Türkiye gibi Türk dışişleri bürokrasisi de bu yirmi yıl boyunca daha önce tanık olmadığı türden gelişmeler karşısında bir yandan kendisini dönüştürdü, bir yandan da muhatabı olduğu konularda ülkenin politikalarını etkileme becerisini gösterdi.

Türk Hariciyesi¹ de bütün Türkiye gibi 1960’lı yıllara 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin etkisiyle girdi. Darbenin ardından tutuklanan Bakan Fatih Rüştü Zorlu, yargılamalar sonucunda idam edilen üç Demokrat Partili (DP) siyasetçiden birisi olacaktı. Zaten darbenin dışişleri bürokrasisine çoğu kamu kurumundan daha yüksek düzeyde bir reaksiyon göstermesinin sebebi bir ölçüde Zorlu’ya duyulan antipatiydi.² Dışişleri Bakanlığı’nın dış ekonomik konulardaki yetkilerini büyük oranda maliye bürokrasisine devreden 13 sayılı kanun da aslında Zorlu’nun bakanlığı boyunca dış ekonomik ilişkilere verdiği önemden kaynaklanıyordu.³ Zorlu döneminin önde gelen diplomatları görevinden alınmış, yurt dışında görevli bazı diplomatlar merkeze çağırılmış ve yine önceki dönemin Bakanlık içi kimi uygulamaları sona erdirilmişti.⁴ Görevinden alınan diplomatların hemen hemen tamamı 1962 itibarıyla yeni görevlere atanmış ve darbenin ilk günlerinde korkulduğu türden kapsamlı bir tensikat hiç gerçekleşmemişse de 27 Mayıs darbesi o dönemde Türk Hariciyesinin karşılaştığı ilk büyük meydan okuma olmuştu.

1 Araççada “dışa ilişkin” anlamına gelen harici sözcüğünden türeyen Hariciye, zaman içerisinde Osmanlı ve Türk dışişleri bürokrasisini ifade eden bir kavram halini almıştır. Bu çalışmada da ilerleyen bölümlerde zaman zaman Dışişleri bürokrasisinden bahsedilirken tam adıyla “Dışişleri Bakanlığı” yerine Hariciye tabiri tercih edilecektir. Dünyada da dışişleri bakanlıkları bilhassa binalarının bulunduğu semtlerin ya da caddelerin ismiyle anılır. ABD’de *Foggy Bottom*, Fransa’da *Quai d’Orsay*, Almanya’da ise *Wilhelmstrasse* bu ülkelerin dışişleri bakanlıklarından bahsedilirken kurum adları yerine birer ad aktarması olarak kullanılır.

2 Gencer Özcan, “Altmışlı Yıllarda Dış Politika”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, ed., Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 26.

3 Temel İskit, *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulamaları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 357.

4 Zorlu döneminde Oğuz Gökmen, Semih Günver ve Hasan Esat Işık gibi diplomatlar genç sayılabilecek yaşlarda dış ekonomik ilişkiler konularında faaliyet gösteren birimlerin başına getirilmişlerdi. Bu üç isim de darbenin ardından görevinden alınan ilk diplomatlar arasında yer alıyordu. Hüseyin Sert, *Memory of an Institution: The Turkish Ministry of Foreign Affairs and Turkish Diplomats in the 1960-1980 Period*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018, s. 205-206.

İkinci önemli gelişme ise Türkiye'nin iş gücü anlaşmalarıyla yurt dışına gönderdiği yurttaşların Türkiye'nin diplomatik ve konsüler temsilcilikleri için doğurduğu sonuçlardı. Türkiye ilk kez 30 Ekim 1961'de Almanya Federal Cumhuriyeti ile bir işgücü anlaşması imzalamış, bunu sırasıyla Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa ve İsveç'le imzalanan anlaşmalar takip etmişti. On iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde Türkiye, sadece Almanya'ya 900.000 yurttaşını göndermiş, bu yoğun akış bir iş yükünün de ötesinde Türkiye için devlet-yurttaş ilişkisinin ulus aşırı düzlemde yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştı. Bu yeni durumun görünür olduğu yer ise Türkiye'nin Batı Avrupa ülkelerindeki temsilcilikleriydi. Sorun sadece sayılardan ibaret değildi ama sayılar da konunun bir parçasıydı. Bundan dolayı alınan ilk tedbirlerden birisi yurt dışındaki temsilciliklerin sayısını artırmaktı. Zaten kısıtlı olan bakanlık bütçesine ilave yükler getirirse de 1974'e gelindiğinde Türkiye'nin Almanya'daki temsilcilik sayısı on üçe çıkarılmıştı. Gelen nüfusun kent çeperleri ve kırsal kesimden olması Türk dışişleri bürokrasisi için bir diğer meydan okumaydı. Bir yandan bu kişilerin politizasyon süreçleri sıkı bir şekilde takip edilirken bir yandan da yeni bir diyalog yönteminin geliştirilmesi gerekiyordu. Bütün bu gereksinimler Türkiye'nin dış temsilciliklerinin hem kendi davranış kalıplarını dönüştürmesi hem de devletin göçmen işçiler olgusuna bakışını değiştirme becerisini göstermesi sonucunu doğurmuştu.

Kökenini Türkiye'nin yakın tarihinden alan bir gelişme 1970'li yıllar boyunca boyunca Türk diplomatlarının fiziki mevcudiyetini tehdit edecek, Türk Hariciyesinin gündemini belirleyen üçüncü temel meydan okuma olacaktı. Ocak 1973'te ABD'de yaşayan Ermeni kökenli bir kişinin iki Türk diplomatını katletmesiyle başlayan on yılı aşkın süreç boyunca gerçekleştirilen otuz yedi saldırıda kırk iki Türk diplomatı ya da yakını öldürülmüştü. O tarihlerde pek çok ülkenin diplomatik temsilciliği saldırı altındaydı ancak hiçbirisi toplam personelinin % 4,5'ini kurban veren Türk Hariciyesi kadar etkilenmemişti.⁵ Osmanlı Ermenilerinin 1915'te tabi tutulduğu tehcir on yıllar sonra bu cinayetlerle Türk kamuyununun gündemine girmişti. Genel olarak toplumdan ve toplumsal gerçekliklerden uzak bir şekilde mesleklerini icra ettiği düşünülen diplomatlar ise bir kez daha tam olarak cephe hattındaydı. Güvenlik kaygısı Türk diplomatlarının gündelik yaşamlarını doğrudan etkiliyordu.⁶ Bu kaygıların etkisiyle, saldırılar ilk önce bir terörizm ve güvenlik sorunu olarak değerlendirilmişse de dışişleri bürokrasisi “gerçekte

5 Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi: 1774-2005*, Ankara, Bilgi Yayınları, 2013, s. 212.

6 Türk diplomatları güvenlik olgusunu hayatının merkezine almıştı. Birçoğu kendilerine verilen silahlarla düzenli atış talimi yapıyordu. Ömer Altuğ, *Hatırimda Kalkanlar: Bir Diplomatın Ege'den Balkanlar'a Uzanan Öyküsü*, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 2014, s. 95.

1915'te ne olduğu" sorusunun yanıtını da aramaya başlamıştı.⁷ Çatışmanın merkezinde yer alan Türk diplomatları Türkiye'nin resmi söyleminin oluşmasında da kurucu bir rol üstlenmişlerdi.⁸ Diğer bir deyişle Türk dışişleri bürokrasisi bütün bir yirminci yüzyıl boyunca canlılığını korumuş Türk-Ermeni geriliminin çok kanlı bir safhasına doğrudan muhatap olmuş, diğer yandan da bu meselede Türkiye'nin son elli yılda kendisini konumlandığı nokta üzerinde belirleyici bir rol oynamıştı.

Türk dış politikasının gündemine 1950'lerde giren bir konu olan Kıbrıs 1960'lı ve 70'li yıllar boyunca Dışişleri Bakanlığı'nın da temel önceliği haline geldi. Kıbrıs meselesinin bir şeflik olarak başlayıp bakanlığın en yoğun biriminin odağı haline geldiği süreçte Türk Hariciyesi, bir mensubunun tabiriyle bir "Kıbrıs delileri" kuşağı yetiştirdi.⁹ Kıbrıs meselesi üzerine çalışmış olmak o yıllarda Dışişleri Bakanlığı'nda terfi etmek için en kısa yoldu. Geçen süre içerisinde Türkiye'nin Kıbrıs'a ilişkin politikaları da söylemi de bir dönüşüm yaşadı. Türk diplomatları bu dönüşümün hem sonuçlarıyla muhatap oldu hem de Türkiye'nin Kıbrıs politikasının oluşturulmasında temel aktörlerden birisi haline geldi. Kıbrıs meselesinin belki de en kritik momentini olan 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekati'nin karar alım sürecinde konunun doğrudan muhatapı olan kimi Türk diplomatları yıllar içinde şekillendirdikleri müdahale yanlısı tutumu kararlı bir şekilde savunmuş, Türkiye'nin cumhuriyet tarihi boyunca tek başına gerçekleştirdiği ilk sınır ötesi askeri hareketin kararının alınmasında belirleyici bir pay sahibi olmuştu.¹⁰ Türk diplomasisi 1960'lı ve 70'li yıllar boyunca gündemini en çok meşgul eden konu olan Kıbrıs oyununun önemli bir aktörüydü.

Yukarıda sözü edilen sınamalar ve Soğuk Savaş şartlarının doğurduğu diğer sonuçlar 1960-1980 dönemi Türk dışişleri bürokrasisinin karakterine ilişkin nitelikli bir değerlendirmeyi zorunlu kılıyor. Bu kapsamda, dönemin Dışişleri Bakanlığı'nın ne tür yapısal özelliklere sahip olduğu, ne tür kısıtlılıklarının bulunduğu ya da nasıl bir düşünsel arka planla karar aldığı hakkında daha derinlikli bir kavrayışa sahip olmak adına, bu çalışmada sözü edilen döneme ilişkin Dışişleri Bakanlığı ve Türk diplomatlarının tahlili dünyadaki muadilleriyle mukayeseli biçimde sunulacaktır. Bu tür bir çabayla, kısa bir zaman

7 Mustafa Budak, "Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivinin Önemi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2018, s. 207.

8 Bir grup Türk diplomatına Osmanlı arşivlerinde konuya ilişkin araştırma yapma görevi verilmişti. Nejat Ertüzün, "Ermeni Sorunu ile İlgili Çalışmalar", *Dış Politikamızın Perde Arkası: 23 Büyükelçinin Olaylara Bakışı*, ed. Turhan Fırat, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2005, s. 231.

9 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 16 Mart 2016.

10 Bilhassa dönemin Kıbrıs ve Yunanistan İşleri Dairesi Başkanı Ecmel Barutçu, Milletlerarası Güvenlik İşleri Genel Müdürü Ercüment Yavuzalp ve Lefkoşa Büyükelçisi Asaf İnhan 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta gerçekleştirilen darbenin ardından müdahale kararı alınmasında hatırı sayılır ölçüde etkili olmuştu. Sert, *Memory of an Institution...*, s. 352-365.

dilimi içerisinde çok fazla sayıda gündem maddesiyle eş zamanlı olarak meşgul olmak durumunda kalmış Türk Dışişleri Bakanlığı'nın başarı düzeyine ilişkin daha sağlıklı bir tahlil yapmak mümkün olacaktır.

1. Arka Plan: Nasıl Bir Miras Alındı?

Cumhuriyet dönemi Türk dışişleri bürokrasisi 1960'lı yıllara kadar kurucu büyük figürlerin gölgesinde yükseldi. Erken cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi güçlü liderler siyasetin her alanında olduğu gibi diplomaside de belirleyici rol oynadı. Atatürk'ün Hariciye Vekaleti için bilfiil aday mülakatı yaptığı örnekler mevcuttu.¹¹ Bu durum dünya genelindeki dışişleri bürokrasileri için de büyük ölçüde geçerliydi. Steiner'in yerinde tahliliyle dönemin liderleri ya kendileri dışişleri bakanlıklarında tümüyle söz sahibi oluyordu ya da bu bakanlıkları kendilerine tabi hale getiriyordu.¹²

Takip eden yıllarda ise Türk Hariciyesine bu kez bürokrat düzeyinde güçlü figürler hükmetti. Bu durum da diğer ülkelerdeki trendlerle uyumluydu. Bilhassa yirminci yüzyılın ilk döneminde H. A van Karnebeek Hollanda'da, Eyre Crowe Birleşik Krallık'ta, Edmund Schüler Almanya'da ve Philippe Berthelot Fransa'da iki numaralı koltuklarda oturarak ülkelerinin dışişleri bürokrasilerini uzun yıllar yönetti.¹³ 1932-1944 yılları arasında katibiumumilik (genel sekreter) görevini üstlenen Numan Menemencioğlu da Cumhuriyet Türkiye'sinde bu trendin ilk ismiydi. En önemli siyasi meselelerden en sıradan idari konulara kadar görev yaptığı süre içerisinde Türk Hariciyesinde hakimiyetini kuran Menemencioğlu daha sonraki yıllarda çok önemli görevler üstlenecek bir diplomatlar kuşağının yetişmesinde rol oynamıştı.¹⁴ Bu gelenek Demokrat Parti (DP) yılları içerisinde Fatin Rüştü Zorlu ile devam etti. Bakanlığa bir sınav sonucunda alınan ilk diplomatlardan olan Zorlu, 1950'li yıllar boyunca önce kıdemli bir diplomat, ardından Kıbrıs işlerinden sorumlu Başbakan yardımcısı ve son olarak da dışişleri bakanı olarak hizmet etti.

O yıllarda Türk Hariciyesindeki en etkili isme daha yakın bürokratlar daha iyi bir kariyer imkanı edebiliyordu. Örneğin, Menemencioğlu döneminde kendisiyle birlikte çalışan diplomatlara "umutlar", bunun dışında kalanlara ise "armutlar" ismi verilmişti.¹⁵

11 George Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, İstanbul, ISIS Press, 2010, s. 26.

12 Zara B. Steiner, "Foreign Ministries: Old and New", *International Journal*, C. 37, S. 3, 1982, s. 359.

13 Zara B. Steiner, *Foreign Ministries...*, s. 356.

14 Zeynep Suda Güler, *Salon Verir, Sokak Alırız: Mahmut Dikerdem, Eserler*, İstanbul, Yazılama, 2013, s. 508-510.

15 Oğuz Gökmen, *Diplomasi: Diplomaside 40 Yıl, 11 Ay, 17 Gün*, İstanbul, Yamaç Ofset, 2006, s. 52.

Benzer bir durum 1950’li yıllarda da sürdü. Fuad Köprülü’nün Dışışleri Bakanı olduğu 1950-56 döneminde bir “Fuadistler-Fatinistler” ayrımı varken Zorlu Bakan olduktan sonra artık sadece onun “prensleri” Bakanlık içerisinde gözdeydi.¹⁶

Kurumu etkileyen liderlerin tercihleri ya da Bakanlık içi bölünmeler Türk Hariciyesinin dış politika yönelimini cumhuriyetin ilk kırk yıllık döneminde kesinlikle etkilemedi. Cumhuriyet Hariciyesinin ilk önceliği uluslararası alanda yeni devletin konununun pekiştirilmesi, Soğuk Savaş koşullarının oluşmasıyla birlikte de Türkiye’nin Batı ittifakı içerisinde sağlam bir yer edinmesiydi. Ne siyasetin farklı aktörleri arasında ne de dışışleri bürokrasisinde bu konuda bir görüş farklılığı söz konusuydu. Türkiye’nin Batı ile ittifakı dış politika alanında 1960’ların gelişmelerinin ışığında sorgulanmaya başlanacak, bu durum 1970’li yıllarda Türk dışışleri bürokrasisi içerisinde dahi yansımalarını bulabilecekti.

2. Bakanlar

27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 tarihlerini kapsayan yirmi yıllık süre içerisinde Türkiye’de yirmi hükümet kurulurken ülkenin on farklı dışışleri bakanı oldu. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923’ten 1960’a kadar geçen sürede görev yapan dokuz dışışleri bakanının (o zamanki adıyla hariciye vekili) sadece ikisi meslekten diplomat iken 1960-80 döneminin on bakanından altısı diplomat kökenliydi.¹⁷ Yine de bu durum Dışışleri Bakanlığı’nın dış politika karar alma süreçlerinde etkinliğinin hissedilir bir şekilde arttığını başlı başına ortaya koyan bir gösterge olarak değerlendirilmemelidir. Meslek memurları daha ziyade darbe yönetimleri ya da geçiş dönemi hükümetlerinde kendilerine bakan olarak yer bulabiliyor, Dışışleri Bakanlığı da dış politika uygulamalarında etkisini daha çok bu dönemlerde gösterebiliyordu.¹⁸

Ülkede sivil siyasetin görece yerleşik olduğu dönemlerde ise liderler dışışleri bakanlarını daha ziyade kendi yakın siyasi çevrelerinden seçti. Aslında 1960-1980 arası Türkiye siyasetinin iki belirleyici figürü olarak Demirel’in de Ecevit’in de dışışleri

16 Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 47-48.

17 Selim Kunalp, “The Ministry of Foreign Affairs”, *The Times Survey of Foreign Ministries*, ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 508. Bu süre içerisinde görev yapan diplomat kökenli Dışışleri Bakanları sırasıyla Selim Rauf Sarper, Feridun Cemal Erkin, Hasan Esat Işık, Osman Olcay, Ümit Haluk Bayülken ve Melih Esenbel idi.

18 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından atanan ilk dışışleri bakanı olan deneyimli diplomat Selim R. Sarper 1962 yılına kadar bu görevde kaldı. Yerine atanıp 1965 yılına kadar bu görevi sürdüren Feridun Cemal Erkin de Vaşington, Paris ve Londra gibi önemli merkezlerde büyükelçilik yapmış bir diplomattı. 12 Mart 1971 muhtırasıyla hükümetin değişmesinin ardından kurulan hükümetlerde de sırasıyla birer diplomat olan Osman Olcay ve Haluk Bayülken dışışleri bakanlığı görevini yürütmüştü. Melih Esenbel ise Kasım 1974-Mart 1975 arasında Sadi İrmak’ın başbakanlığında kurulan geçiş hükümetinin dışışleri bakanıydı.

bürokrasisiyle mesafeli liderler değildi. Demirel çok iyi bir yönetici olması sebebiyle Çağlayangil'i "denemek" istemişse de partisinde çok sayıda emekli diplomat bulunuyordu.¹⁹ Ecevit de başbakan olduğu dönemde dışişlerinin kendisi için hazırladığı metinleri kontrol eden, kimi zaman bakanlık toplantılarına katılan bir liderdi.²⁰ Tercihlerin temel motifi liderlerin tam uyum içerisinde çalışabilecekleri isimleri bakanlık koltuğunda görmek istemeleri olmalıdır.

20 Ekim 1965'te ezici bir zaferle başbakanlık koltuğuna oturan Süleyman Demirel takip eden on beş yıl boyunca başında olduğu hükümetlerin çok büyük bir kısmında güvenlik bürokrasisi kökenli İhsan Sabri Çağlayangil'i dışişleri bakanı olarak atadı. Çağlayangil, 1960-80 döneminin dışişleri bakanları söz konusu olduğunda kendisine ayrı bir paragraf açılmasını hak eden bir siyasetçiydi. Uzun yıllar bir Mülkiye (İçişleri) bürokratu olarak görev yapmış, 1965-71 arasında kesintisiz olarak altı yıl dışişleri bakanlığını yürütmüş ve daha sonra ise Süleyman Demirel'in liderliğinde kurulan I. Milliyetçi Cephe ve II. Milliyetçi Cephe hükümetlerinde de bu görevi üstlenmişti. Tek parti döneminin on üç yıllık dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın ardından en uzun süre bu görevi yürüten ikinci dışişleri bakanıydı. 12 Eylül 1980 öncesi Demirel hükümetlerinin sadece sonuncusunda dışişleri bakanı değildi. O hükümetin dışişleri bakanı Hayrettin Erkmen ise 12 Eylül 1980 askeri darbesinden bir hafta önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) sunulan bir gensoru ile düşürülmüştü.²¹

İhsan Sabri Çağlayangil'in dışişleri bakanı olarak atanması başta kendisi olmak üzere pek çok kişi tarafından yanlış bulunmuştu. Anılarında dışişleri bakanı olarak atanmasını ilk eleştirenin yine kendisi olduğunu iddia eden Çağlayangil, onu dışişleri bakanı olarak ataması sebebiyle Demirel'i eleştirenlerin, daha sonra Başbakan'a takdir ve özürlerini iletmiş olduğunu belirtir.²² Bakanlık personelinin de Çağlayangil'e bakışı benzer bir seyir izlemişti. Mahmut Dikerdem'e göre Çağlayangil'in atanması Bakanlık içerisinde şaşkınlık ve küçümseme ile karşılanmış, bunun farkında olan Çağlayangil de bilhassa kıdemli diplomatlara karşı saygılı ve mütevazı bir tavır takınmıştı.²³

Aslında Çağlayangil sadece bakanlığının ilk dönemiyle ve kıdemli diplomatlarla sınırlı bir şekilde değil, genel olarak Dışişleri bürokrasisine saygısını ve güvenini

19 Nil Tuncer, "Süleyman Demirel", *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed., Ali Faik Demir, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 152.

20 Gökçen Kesgin, "Bülent Ecevit", *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed., Ali Faik Demir, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 274.

21 "Erkmen Düşürüldü", *Milliyet*, 6 Eylül 1980, s. 1.

22 İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, İstanbul, Güneş Yayınları, 1990, s. 266-267.

23 Zeynep Suda Güler, *Mahmut Dikerdem Eserler: Salon Verir Sokak Alırız*, İstanbul, Yazılama, 2013, s. 593.

korumuştur. Bakanlığının ilk günlerinde, bir uluslararası toplantı için kendisinin tercümanlığını üstlenmiş genç bir diplomat olan Yalım Eralp'ten “kendisi bir futbol maçından bahsediyor olsa dahi söylenmesi gerekeni söylemesini” istemişti.²⁴ Bu güven hissi Bakanlık mensupları arasında da bir karşılık bulmuş gibi görünüyordu. Çağlayangil'in bakanlığının ilk döneminde genç bir diplomat olan Taner Baytok için de yeni bakan takdir edilecek düzeyde müzakere ve muhataplarını ikna becerisine sahip bir idareciydi.²⁵ Kemal Girgin'e göre de Çağlayangil yeniliklere açık bir dışişleri bakanıydı.²⁶ Bu karşılıklı saygı ilişkisi en azından Çağlayangil tarafında fazla uzun ömürlü olmamıştı. Üçüncü ve son dışişleri bakanlığı döneminden altı yıl sonra verdiği bir röportajda, bakanlığının ilk günlerinde kendilerini daha yakından tanımak amacıyla danışman olarak atadığı ya da uluslararası ziyaretlerde yanına aldığı diplomatların birbirinin dedikodusunu yaptığını, yerine geçmek istedikleri arkadaşlarını itibarsızlaştırmaya çalıştığını ve bunlara tanık olduğu için hepsine olan saygısını yitirdiğini açıklayacaktı.²⁷

1960-80 döneminde benzer şekilde Bülent Ecevit de 1973 seçimlerindeki zaferinin ardından Milli Selamet Partisi ile kurduğu koalisyon hükümetinde bir akademisyen ve siyasetçi olan Turan Güneş'i, 1978'de kurduğu tek parti hükümetinde ise yine akademi kökenli Gündüz Ökçün'ü dışişleri bakanı olarak atamıştı.²⁸ Gündüz Ökçün'ün bakanlığı, siyasi iktidarın ideolojik açıdan bakanlık bürokrasisinin uygulamalarını güçlü bir şekilde etkileme eğilimiyle dönemin geri kalanından ayrılmaktaydı. Ökçün pek çok bakımdan dikkate değer bir bakandı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ders veren bir uluslararası hukuk profesörü olarak Bakanlık ile Mülkiye arasındaki bağları güçlendirmeye önem vermiş, New York'taki Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu toplantısına giderken muhalefeti temsilen eski bakan İhsan Sabri Çağlayangil'i de heyetine dahil etmişti.²⁹ Yine de Ökçün Bakanlık bürokrasisi içerisinde tümüyle iyi hatıralarla anılan bir yönetici değildi. Dönemin diplomatlarından Yıldırım Keskin sağ iktidarların, dışişleri bürokrasisi üzerinde güçlü bir etki bırakmak isteyen sol hükümetlere göre

24 Yalım Eralp, *Perdeyi Aralarken: Bir Monşerin Hatıratı*, İstanbul, Doğan Kitap, 2017, s. 21.

25 Taner Baytok, *Dış Politikada Bir Nefes: Anılar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s. 131.

26 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Hariciye Tarihimiz: Teşkilat ve Protokol*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 143.

27 “Çağlayangil Anlatıyor”, *Milliyet*, 21 Aralık 1984, s. 8.

28 Demirel ve Ecevit dışişleri bakanı seçiminde benzer bir bakış açısıyla hareket etmişse de uzun süreli ve büyük oranda kesintisiz bir bakanlık görevi yürütmüş olan Çağlayangil'i Ecevit hükümetlerinin dışişleri bakanlarından ayırmak gerekir. ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosuna karşılık Türkiye'nin sınırları içerisindeki üsleri kapatarak yanıt verdiği bir dönemde önemli roller üstlenen Çağlayangil, İslam Konferansı Örgütü toplantılarına da katılan ilk Türk dışişleri bakanıydı. Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2021, ss. 172-173.

29 Ömer Kürkçüoğlu, “Gündüz Ökçün'ün Öğrettikleri ve Düşündürdükleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* C. 1, S. 1, 1992, s. 6

bakanlık işlerine daha az müdahil olduğunu iddia ederken kast ettiği sol hükümetler Turan Güneş'in ve bilhassa Gündük Ökçün'ün bakanlık dönemleriydi.³⁰

Ökçün'ün bakanlık yaptığı dönemde siyasi iktidarın dünya görüşünün yansımaları Bakanlık içerisinde çok hissedilir olmuş ve bu yansımalar, batı ittifakına önem veren diplomatlar tarafından Ökçün'ün alternatif arayışları olarak yorumlanmıştı. Yalın Eralp'e göre Türk dışişleri bürokrasisine iç siyaset Ökçün'ün dönemiyle birlikte girmişti.³¹ İç siyasetten kastedilen dış politikada Batı ittifakının yerinin sorgulanabilir hale gelmiş olmasıydı. Üstelik, bu sorgulama biraz da kişiselleşmiş görünüyordu. Eralp, anılarında Batı yanlısı dünya görüşü sebebiyle Ökçün'ün kendisini "hain" olarak nitelediğini belirtiyordu.³² Türkiye'nin dış politikası ve ittifak yükümlülüklerine ilişkin benzer bir bakış açısına sahip olan Coşkun Kırca da 1978'in başlarında kurulan ikinci Ecevit hükümetinin yaptığı ilk işlerden birinin kendisini merkeze çağırmak olduğunu iddia ediyordu.³³ Dönemin bir başka diplomatı olan Ekrem Güvendiren de meslektaşları Eralp ve Kırca'ya benzer bir şekilde politik sebeplerle kariyerinin Ökçün tarafından kesintiye uğratıldığını iddia ediyordu. Güvendiren'e göre Ökçün kendisini "şoven milliyetçi" olarak gördüğü için büyükelçi olarak atanmasını engellemişti.³⁴

Ökçün'ün gerçekten de radikal sayılabilecek ve ilk anda bürokratik rasyonalite ile açıklanamayacak bazı kararları bulunuyordu. Kendisinden daha genç kişilerin büyükelçi olarak atanmasını yasaklamıştı.³⁵ Taner Baytok'a göre o ana dek hükümet değişikliklerinden en az etkilenen kurum olan Dışişleri Bakanlığı'nda Ecevit'in başbakanlığı ve Ökçün'ün dışişleri bakanlığına denk gelen dönemde köklü bir ekip değişikliğine gidilmiş, ağırlıklı olarak sol eğilimli diplomatlarla bir reform kadrosu oluşturulmuştu.³⁶ Bu iddianın azımsanmayacak ölçüde bir haklılık payı vardı. Bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında daha detaylı bir biçimde görüleceği üzere bakanlık içerisinde bir grup diplomat, Türkiye'nin siyasi ve iktisadi gerçekliklerinin Batı ile değil, dönemin uluslararası siyasetinin yükselen unsuru Üçüncü Dünya ülkeleriyle uyumlu olduğunu ve bu ülkelerle ilişkilerin –gerekirse Batı ittifakı pahasına– geliştirilmesini savunuyordu. Bu girişim

30 Yıldırım Keskin, *Zaman Akarken: Edebiyat ve Diplomasi Anıları*, İstanbul: Dünya Kitap, 2005, s. 89.

31 Yalın Eralp, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 15 Ocak 2017. Eralp'e göre ayrıca bir Amerikan Kongresi üyesi Ökçün için kendisine "bu dışişleri bakanı size düşman kazandırır" demişti. Yalın Eralp, *Perdeyi Aralarken...*, s. 49.

32 Yalın Eralp, *Perdeyi Aralarken...*, s. 46.

33 İzedin Çalışlar, Ed., *Ekselans: Coşkun Kırca*, İstanbul, Galatasaray Eğitim Vakfı, 2009, s. 306.

34 Ekrem Güvendiren, *Hayat Yollarında: Londra'dan Prag'a, Washington'dan Tel-Aviv'e Uzanan Diplomatik Yolculuk*, İstanbul, Som Kitap, 2013, s. 165

35 Ekrem Güvendiren, *Hayat Yollarında...*

36 Baytok, *Dış Politikada Bir Nefes...*, s. 248.

batı yanlısı diplomatların büyük bir direnciyle karşılaşmış ve Ecevit hükümetinin düşmesinin ardından da kurum içindeki etkisini yitirmişti.

3. Kurumsal Nitelikler

Dışişleri Bakanlığı, Türk bürokrasisi içinde –kimi istisnai durumlar haricinde– her dönemde bir tür eşitler arasında birinci konumuna sahipti. Diğer bakanlıklarda atanmış en üst düzey bürokratin unvanı müsteşar iken dışişlerinde aynı unvanın karşılığı genel sekreter (daha önceki adıyla kâtibiumumi) idi.³⁷ Kurumun kendine has niteliğini açıklayan bir diğer örnek ise hem konumu hem de fiziki profili sebebiyle kullandığı binaydı. O yıllarda Başbakanlık binasının bir uzantısında ikamet eden dışişleri bürokrasisi diğer bakanlıkların sahip olamadığı bir imtiyazla Başbakanlık ile yakın çalışma imkânı buluyordu. Dönemin başvekili Adnan Menderes’in dış politikaya verdiği önemin bir göstergesi olarak o zamanki adıyla Hariciye Vekaleti 1952 yılından itibaren Başbakanlık ile aynı binayı paylaşmaya başlamıştı.³⁸ Bu pratiğin etkileri 1960’lı ve 70’li yıllar boyunca belirgin bir şekilde hissedildi. Her şeyden önce bu durum bakanlık için bir prestij unsuru idi. O dönemde genç bir diplomat olan Ömer Altuğ’a göre binasının konumu bakanlığın devlet içerisindeki itibarının açık bir göstergesiydi.³⁹

Diğer yandan, bakanlığın konumunun prestijin ötesinde de getirileri bulunuyordu. Başbakanlık yaptığı dönemde İsmet İnönü, gününe bitişiğindeki odada bulunan Dışişleri Bakanlığı genel sekreterinden bilgi alarak başlıyordu.⁴⁰ Bu durum, dışişlerinin kendi gündemini –diğer bakanlıkların aksine– icra organının başıyla düzenli ve doğrudan paylaşabilmesini olanaklı kılıyordu. Dönemin yakın tanıklarından biri olan Ercüment Yavuzalp’in sözleriyle ifade edilecek olursa,

“Dışişleri Bakanının odası, Başbakanın odasından en çok on metre mesafedeydi. Dışişleri dairelerinin en uzağından, Başbakanın bürosuna ise en çok üç ila dört dakikada ulaşmak mümkündü. Yurtdışından gelen acele ve önemli telgraflar anında Başbakan’a iletilebiliyordu. Temsilciliklere gidecek ve önemi dolayısıyla Başbakana gerekli talimatlar vakit kaybedilmeden kendisine sunulabiliyordu. Tabii bu durum, bazı hallerde birkaç dakikalık bir kazancın bile çok önemli olduğu kriz dönemlerinde büyük bir avantaj teşkil ediyordu.”⁴¹

37 12 Eylül 1989 askeri müdahalesiyle birlikte devlet içerisinde bütünlüğü sağlama amacıyla Dışişleri genel sekreterlerinin de unvanı müsteşar oldu. Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz...*, s. 150-152.

38 Hariciye Vekaleti’nin tümünü kendisinin hizmetine tahsis edilen ilk binası 1920’den 9 Mayıs 1928’e kadar kullanıldı. Bu bina 1928’de Merkez Bankasına tahsis edilirken Hariciye Vekaleti de 1952’ye kadar kullanacağı binasına geçiyordu. Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz...*, s. 228-230.

39 Altuğ, *Hatırimda Kalanlar...*, s. 87.

40 Ecmel Barutçu, *Hariciye Koridoru*, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 1999, s. 53.

41 Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 171.

Temmuz 1974'te gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında yaşananlar bu yakınlığın doğurduğu sonuçlar açısından öğreticiydi. Yavuzalp'e göre Kıbrıs krizi sırasında Başbakanlık ile Dışişleri Bakanlığı'nın aynı binada olmasının yararları çok yakından görülmüştü.⁴² O dönemde bakanlığın Kıbrıs ve Yunanistan İşleri Dairesi Başkanı olan Ecmel Barutçu ise bu iddiayı bir adım daha ileriye taşıyordu. Başbakanlık ofisi ve kabinenin dışişlerine yakınlığını büyük bir fırsat olarak gören Barutçu'ya göre aksi halde gelişmeler farklı bir seyir izleyebilirdi.⁴³

Bakanlık binasının konumu kurumun devlet içerisindeki yerini tanımlarken fiziki yapısı da kurum içi ilişkileri belirli yönlerden etkiliyordu. Üç katlı yatay bir binadaki odaların tamamı üç kat boyunca uzanan üç koridora açılıyordu. Binanın yatay mimarisi hem kıdemli hem de genç diplomatlar arasında iletişimi ve koordinasyonu kolaylaştırıyordu. Bu mimari profili sebebiyle "koridor" adını alan bina, bakanlık mensuplarını yakınlaştırmak ve aralarında bir dayanışma duygusunun geliştirilmesi işlevini görüyordu. Bakanlık mensupları gün içerisinde iki, hatta üç kez bir araya gelebiliyordu.⁴⁴ Diğer yandan, bu durum sadece mesleki koordinasyon ya da dayanışmayı güçlendirmiyor, kurum içi rekabet duygularının ifade edilerek yeniden üretilmesini de besliyordu. Bakanlık 1987'den bu yana farklı bir binada faaliyet gösteriyor olsa da "koridor dedikodusu" bugün hala kurum içinde geçerliliğini koruyan bir olgudur. Güldemir'in Türk dışişleri bürokrasisini tanımlarken ifade ettiği üzere "Koridor", bakanlığın kolektif hafızasının bir ifadesiydi.⁴⁵

Konumu ve yapısının sunduğu avantajlara rağmen bakanlık binası kurumun bütün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Konumuna ilişkin bilhassa bakanlık mensuplarının altını çizmiş olduğu avantajlarına rağmen Nisan 1965'te kaleme alınan bir raporda sadece Dışişleri Bakanlığı için hizmet verecek ayrı bir binanın gerekliliğinin altı çiziliyordu.⁴⁶ Raporda eğer yeni bir bina mümkün değil ise idari ve teknik gereksinimlerinin yanı sıra o dönem için çok önemli olan güvenlik ihtiyaçlarını da karşılama becerisinden yoksun mevcut binaya bir kat eklenmesi öneriliyordu.⁴⁷

Bürokrasi içerisinde sahip olduğu prestijli ve özgün konuma rağmen Dışişleri Bakanlığı'nın faaliyetlerini tümüyle konforlu koşullarda yürüttüğünü söylemek

42 Ecmel Barutçu, *Hariciye...*, s. 51.

43 Ecmel Barutçu, *Hariciye...*, s. 51.

44 Ufuk Güldemir, *Teksas-Malatya*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992, s. 124.

45 Ufuk Güldemir, *Teksas-Malatya...*, s. 124.

46 "Bina Meselesi", *Dışişleri Belleteni*, S. 7, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1965, s. 21.

47 "Bina Meselesi...", s. 21.

mümkün değildi. 1964 yılı itibarıyla kurumun bütçesi 100 milyon Türk lirasını ancak geçiyordu.⁴⁸ Bu bütçe ile merkez teşkilatındaki on beş genel müdürlük ve iki büronun yanı sıra elli iki büyükelçilik, yirmi yedi başkonsolosluk, beş misyon, üç delegasyon ve iki konsoloslukun ihtiyaçlarını karşılamak gerekiyordu.⁴⁹ Üstelik işgücü anlaşmaları kapsamında Batı Avrupa'ya yönelik işçi göçünden dolayı da hem temsilcilik sayısı artırılmalı hem de mevcut temsilciliklerin işlevsel kapasiteleri tahkim edilmeliydi. Buna rağmen, örneğin 1961'de 123,9 milyon Türk lirası olan Bakanlık bütçesi 1964'te ancak 137,8 milyonu bulabilmişti.⁵⁰

Türkiye'de ekonomik durumun her geçen gün daha da kötüye gittiği 1970'li yıllar boyunca Dışişleri Bakanlığı daimî bir bütçe yetersizliği içerisinde faaliyetlerini yürütmek durumundaydı. Diğer yandan dünyadaki dışişleri bürokrasileri faaliyet alanlarını çeşitlendiriyordu. Fransa Dışişleri Bakanlığı bütçesinin yarısını kültürel ve teknik iş birliği konularına ayırmıştı.⁵¹ Türk dışişleri bürokrasisi de batılı muadilleriyle kıyaslandığında kaynaklarının eksikliğinin farkındaydı. 1965'te yazılan bir raporda İtalya Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesi 80 milyon dolar civarındayken Türk Dışişleri ancak 15 milyon doları bulan bir bütçeyle yönetiliyordu.⁵² Bir NATO üyesi olması, Batı Avrupa'ya göçmen işçi göndermesi ve Batı ittifakının güney kanadında konumlanmış olması sebebiyle İtalya, Türkiye ile kıyaslanabilir bir örnekti ancak Türk Hariciyesinin bütçesi zaten uluslararası siyasette görece tarafsız bir tavır içinde olan İsveç veya İsviçre gibi ülkelerin dışişleri bakanlıklarının bütçesinin de ancak yarısına sahipti.⁵³ Danimarka ve İsrail gibi ülkelerin dahi dışişleri bakanlığı bütçeleri Türkiye'dekinden daha fazlaydı.⁵⁴

4. Kurumsal İdeoloji

Bir meslek olarak diplomasi çoğu dönemde dışarıdan bakanların şüpheleri altında yürütülmüştür. Bunun sebebi ise diplomatların sıradan insanlardan uzakta, diplomatik imtiyaz ve bağımsızlıkların koruyuculuğunda hayatlarını sürdürdüğüne olan inançtı.⁵⁵ II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemin büyük bir kısmında dışişleri bakanlıkları

48 Fuat Bayramoğlu, "Dışişleri Belleteni Üzerine Düşünceler", *Dışişleri Belleteni*, S. 1, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1964, s. ii.

49 "İdari Konular", *Dışişleri Belleteni*, S. 4, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1965, s. 18.

50 "İdari Konular...", s. 18.

51 Hamit Batu, "Dış Siyaset ve Tanıtma", *Dışişleri Belleteni*, S. 2, Ankara, 1964, s. 115.

52 "İdari Konular...", s. 17.

53 "İdari Konular...", s. 18.

54 "İdari Konular...", s. 18. Türkiye'yle benzer bir diplomatik gündem ve iş yüküne sahip Yunanistan'ın ise dışişleri bütçesi Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan daha azdı.

55 Sasson Sofer, "The Diplomat as a Stranger", *Diplomacy & Statecraft*, C. 8, S. 3, 1997, s. 181.

siyasetçilerin, soruşturma komisyonlarının ve bulvar basınının saldırısı altındaydı.⁵⁶ Üstelik bu durum Soğuk Savaş yıllarıyla da sınırlı kalmadı. Deneyimli diplomat George F. Kennan'a göre 1997 gibi görece geç bir tarihte dahi Amerikan kamuoyunun büyük bir kısmı dışişleri bürokrasisinin varlıklı ve ayrıcalıklı bir sosyal arka plana sahip verimsiz züppelerden oluştuğu yanlıgısı içerisindeydi.⁵⁷

İdeolojik kutuplaşmanın diplomasinin yürütülmesini zorlaştırdığı genel kabul gören bir iddiadır.⁵⁸ Soğuk Savaş yıllarında da diplomatlar yoğun ideolojik çatışma ortamında olağan görevlerini gerçekleştirme imkanından mahrum kalmış, politik, kültürel ve ideolojik sınırlar arasında çoğu kez bir diyalog geliştirememişlerdi.⁵⁹ 1960'lı ve 70'li yıllar boyunca da dışişleri bakanlıkları tam olarak bir tür ideolojik kuşatma altındaydı. Yine dönemin şartları gereği çoğu kez çok yönlü bir dış politika arayışı içerisinde olsa da 1960-80 arası dönemin Türk Dışişleri bürokrasisi bir Soğuk Savaş kurumuydu. Ömer Engin Lütem'e göre o yıllarda Türkiye için Batı haricinde bir politika söz konusu olmazdı.⁶⁰ Yalım Eralp de Sovyetler Birliği'ni göz ardı etmemiş olsalar dahi Türk diplomatlarının o yıllarda Türkiye'yi NATO'nun bir parçası olarak gördüğünü belirtmiştir.⁶¹

Gerçekten de Türk diplomasisi Türkiye'nin Batı'yla ittifakı düşüncesinin kurucu bileşenlerinden birisiydi. Davis-Cross, diplomatları kendi dünya görüşleri çerçevesinde içinde buldukları ilişkiler üzerinde güçlü etkisi bulunan bir tür epistemik cemaatin mensubu olarak görmektedir.⁶² Batı ittifakı ile bütünleşmeyi bir dış politika ya da ulusal güvenlik tercihinin de ötesinde bir ulusal kimlik meselesi olarak gören Türk diplomatları da bu açıdan bir epistemik cemaat idi. Aslında batıcılık, Türk siyasal yaşamında sadece dışişleri bürokrasisinin mensupları tarafından savunulan bir düşünce değildi. Yılmaz ve Bilgin'in tahliliyle açıklayacak olursak cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'de karar alıcılar ülkenin batılı kimliğini vurgulamak amacıyla Avrupa-Atlantik ittifakını bir fırsat olarak görmüşlerdi.⁶³ Türk Hariciyesinde de Batı ile ittifakın önemine ilişkin neredeyse bir uzlaşma bulunurken itirazlar çok cılız ve konjonktürel düzeydeydi.

56 George Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*, London, Palgrave-Macmillan, 2010, s. 18.

57 George F. Kennan, "Diplomacy without Diplomats?" *Foreign Affairs*, C. 76, S. 5, 1997, s. 210.

58 Jean Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics of Diplomacy*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2009, s. 153.

59 Jean Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics of Diplomacy...*, s. 153.

60 Ömer Engin Lütem, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 20 Ocak 2017.

61 Yalım Eralp, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*. Eralp de Bakanlık içerisinde Üçüncü Dünyaçı eğilimin Gündüz Ökçün'ün bakanlığı döneminde güçlendiğini ifade etse de ona göre bu bir ideolojik yönelimin sonucu olmaktan ziyade Kıbrıs sorununun getirdiği bir zorunluluktur.

62 Mat'a Keapoulani Davis Cross, "A European Epistemic Community of Diplomats", *The Diplomatic Corps as an Institution of International Society*, Eds., Paul Sharp, Geoffrey Wiseman, London, Palgrave Macmillan, 2007, s. 226.

63 Eylem Yılmaz, Pınar Bilgin, "Constructing Turkey's 'Western' Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft", *International Journal*, C. 61, S. 1, 2005-2006, s. 39.

Davis-Cross'a göre bir epistemik cemaatin etkisini artırmak için gereken temel unsur üyeleri arasındaki uyumun düzeyidir.⁶⁴ Türk diplomatik bürokrasisinin de ezici bir kısmı siyasi, kültürel ve iktisadi açıdan batı ittifakının Türkiye için gerekli, hatta hayati olduğuna ikna olduğu için devlet aygıtı üzerindeki etkileri çok daha hissedilir düzeydeydi. Nitekim Dışişleri Bakanlığı'nda iki dönem genel sekreterlik yapmış, Londra ve Paris gibi önemli merkezlerde büyükelçilik görevini yürütmüş Zeki Kunalalp'in sözleri Dışişleri bürokrasisinin batı ile bütünleşme fikrine neredeyse tereddütsüz sayılabilecek bağlılığının belirgin bir örneğidir. Türkiye'nin istikbalini Batı'da gören Kunalalp'e göre ülkenin Doğu'da sahip olduğu prestij dahi Batı ile yakınlığından dolayı idi.⁶⁵ Türkiye için Batı'dan ayrılmak kötü sonuçlar doğurabilecek bir gelişmeydi ve eğer Doğu dünyası da Türkiye'yi "ileri bir memleket sayıyorsa bu Batı medeniyetinin bir dereceye kadar benimsenmiş olmasından dolayıydı."⁶⁶ Türk diplomatlarının zihin dünyasında Batı olgusu kimi zaman o kadar tartışma dışıydı ki aksi bir tavırla karşılaşmak bir hayal kırıklığına yol açabiliyordu. Nihat Dinç, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından NATO ittifakının önemi hakkında bir sunum yaptığı genç subaylar arasında tanık olduğu Batı karşıtı fikirlerden, NATO'nun Türkiye'nin zararına bir yapı olarak değerlendirilmesinden şikayetçiydi.⁶⁷ Dönemin dışişlerine mensup bir diğer diplomatı olan Faik Melek'e göre ise Türkiye için Batı haricinde bir alternatif düşünmek neredeyse kriminal bir olguydu:

*"Bir doçent ortaya atılıp 'NATO'dan çıkmalyız. NATO'nun Türkiye'ye bir yararı yok' dedi. Büyükelçimiz [Nuri Birgi], gayet soğukkanlı bir şekilde 'Hay hay, çıkalım Beyefendi; yalnız Türkiye'nin güvenliği bakımından yerine hangi alternatifi öneriyorsunuz? Zira kuzeyimizdeki Sovyet Rusya'nın bizi tehdit eden politikasını ve Rusların Akdeniz'e inme hedeflerini bilirsiniz. Bir süper güç olan Sovyet Rusya'ya tek başımıza karşı koyabilir miyiz? ... Bu doçentin bu demogojisi ile okuttuğu yüzlerce gencin beyinlerini kendi doktrinine uygun olarak nasıl yıkayabileceğini şöyle bir düşünün. Çok acı değil mi?"*⁶⁸

Melek'in sözlerinde adı geçen Muharrem Nuri Birgi, karşısında batı ittifakının gerekliliğinin sorgulanacağı belki de son kişiydi. 1960 ve 1972 arasında tam on iki yıl Türkiye'nin NATO nezdinde daimî temsilcisi olan Birgi, bakanlık içerisinde batı ittifakına verdiği ateşli destekle biliniyordu.⁶⁹ Öte yandan, yukarıdaki örneklerden de anlaşıl-

64 Mat'a Keapuolani Davis Cross, "Rethinking Epistemic Communities Twenty Years Later", *Review of International Studies*, C. 39, S. 1, 2013, s. 140-152.

65 Zeki Kunalalp, *Sadece Diplomat: Anılar-Belgeler*, İstanbul, İSİS, 1999, s. 110.

66 Zeki Kunalalp, *Sadece Diplomat...*, s. 110.

67 Nihat Dinç, *Gönüllü Diplomat*, İstanbul, İthaki Yayınları, 1998, s. 51.

68 Faik Melek, *Hepsi Geldi Geçti: Dışişlerinde 43 Yıl*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s. 102-103.

69 Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun...*, s. 17.

lacağı üzere deneyimli diplomat bu konuda hiç de yalnız sayılmazdı. Bu sebepten dolayı, zaten “monşer” etiketiyle kamuoyunda olumsuz bir imaja sahip olan Türk diplomatları batıcılıkla özdeşleştirilmiş, Dışişleri Bakanlığı’da antipatik bir kurum olarak görülmüştü.⁷⁰

1970’lerin gittikçe kutuplaşan siyasi ikliminde dışişleri bürokrasisine izafe edilen bu nitelikler bilhassa milliyetçi-muhafazakâr kesim nezdinde sert eleştirilere konu oluyordu. 1982 yılında Dışişleri Bakanlığı hakkında bir yazı kaleme alan Selim Kuneralp, Türk diplomatlarının yakın dönemde toplumla temasını yitirmekle suçlandığını belirtiyordu.⁷¹ Dönemin milliyetçi muhafazakâr kamuoyunun önde gelen kimi temsilcilerinin sözleri Kuneralp’i doğrular nitelikteydi. Ahmet Kabaklı’ya göre çoğu Türk diplomatı şu şekilde tanımlanmaktaydı:

“Tarihe ve kültüre dayalı bir Türklük gururunu taşımak kalitesinden yoksundur. Vatanın güzelliklerini unutmuş, perişanlığa omuz silmiş, buldukları ülkenin zevkine, kumarına kadınlı-ıçkılı zevklerine kapılıp gitmişlerdir. Türkiye’nin ve Türk vatandaşının işlerini bir “Angarya” sayanlar yüzde doksanı bulur. Bu Hariciyeci efendiler, bu milletin sırtından maaşların yedi katını alanlar, diplomatik dolaplarla içeriye istedikleri kadar mal ve eşya sokanlar... Bunlar, alt şuurlarında Türk ve İslam olmaktan utanıyorlar... Ve bütün dünyanın diplomatları karşısında mazimizi, atalarımızı, hukukumuzu gülünç eden bir eseri oynamaktan zevk alıyorlar... Türk yaratılmış olmalarının öcünü alıyorlar sanki.”⁷²

Aslında o yıllarda sadece Türk Hariciyesi değil, dünya genelinde de dışişleri bakanlıkları benzer eleştirilere muhatap oluyordu. Kanada’da bir gazeteci ülkesinin diplomatlarını “Amerikan ajanları gibi” faaliyet göstermekle suçlamıştı.⁷³ Bu ve benzeri örnekler dikkate alındığında, Kabaklı’nın sözleri çok da özgün değildi. Kanadalı gazetecinin ülkesinin diplomatlarını eleştirirken söylediği üzere, Kabaklı’ya göre de Türk Hariciyesi hiçbir zaman milli sağduyulu olamamıştı.⁷⁴ Kabaklı için milli bir Hariciye ise “kendi devletini dünyanın merkezi sayarak... Ve pergelin ayağını oraya koyarak, bütün diğer devletlere ‘teğetler’ çizmesi demektir. Her nerede bizim için menfaat var; arayıp bulmak için gayretler harcamasıdır. Her nerede benim için ziyan ihtimali var; karakuş gibi

70 İlhan Uzgel, “TDP’nin Uygulanması”, *Türk Dış Politikası I: 1919-1980*, ed., Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 67. Türkçeye Fransızcadan geçen “efendim” anlamındaki monşer sözcüğü, sahip oldukları iddia edilen ayrıcalıklı yaşam tarzı sebebiyle Türk diplomatlarını eleştirmek amacıyla kullanılır. Bu sözcük ve çağrıştırdıkları çerçevesinde getirilen eleştirileri reddeden Türk diplomatlarının temel argümanlarından birisi 1970’li ve 80’li yıllar boyunca Ermeni terör örgütlerinin kendilerine yönelik saldırıdır. Yalım Eralp de bu tür bir eleştiriye karşılık anılarında “bu monşerlerin yıllarca canlarını feda ettiğinden” bahsetmektedir. Yalım Eralp, *Perdeyi Aralarken...*, s. 43.

71 Selim Kuneralp, “The Ministry of Foreign Affairs...”, s. 509.

72 Ahmet Kabaklı, *Bürokrasi ve Biz*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1976, s. 439-440.

73 James Eayrs, *Diplomacy and Its Discontents*, Toronto, University of Toronto Press, 1971, s. 26.

74 Ahmet Kabaklı, *Bürokrasi...*, s. 445.

yetişerek o zararı gidermesi... Gözünü dört açarak feza kadar mesafeleri ve asırlarca uzağı görmesi” demektir.⁷⁵

Kabaklı'nın görüşleri o dönemde milliyetçi-muhafazkar çevrelerde azımsanmayacak sayıda kişi tarafından paylaşılıyordu. Raif Karadağ'a göre de Türk diplomatları kendilerini dokunulmaz varsayıp kamuoyunun en çok hassasiyet duyduğu konulara itibar göstermiyorlardı.⁷⁶ Dışişleri bürokrasisine belki de en geniş kapsamlı eleştirileri yöneltten kalem olan Ergun Göze için de gerekli olan “Dışişlerinin millileştirilmesi” idi. Zira ona göre; “Gerçekten Türk dış politikası Lozan'dan sonra bir günah çıkartma şekline dönüşmüştür. Bu günah çıkarmanın dış politikadaki neticesi batılı, laik ve hiç kimsenin toprağında gözü olmayan, hiçbir şeye karışmayan... çabalamalardan ibarettir. Ayrıca gerek içerde ve gerek dışarda mazi ve mazideki hatıralarla her türlü alakanın kesildiğini her vesile ile göstermek. Suudi Arabistan kralının iftarına çağrılan Türk sefirinin iftar vaktinden önce purosunu yakarak ve oruç olmadığını ilana itina ederek gitmesinde bu günah çıkartma psikozu ...” vardır.⁷⁷

Göze'ye göre Türk Hariciyesi bu psikozdan çıkabilmesi adına A'dan Z'ye yeni diplomasiinin ihtiyaçlarına göre yenilenmeli, ilk politikası ise manevi üstünlüğü merkeze almalıydı.⁷⁸ İstihbarat, propaganda ve kadro imkanlarından yoksun olan Dışişleri Bakanlığı'nda rapor yazma geleneği yoktu ve yazarlar da kınanıyordu.⁷⁹ Raif Karadağ da var olan kadroların milliyetçi isimlerle değiştirilmesi gerektiğini ancak Bakanlık içindeki patronaj ilişkileri sebebiyle bunun mümkün olmadığını söylüyordu.⁸⁰

Türk Hariciyesine ilişkin yerleşik sayabileceğimiz ve sadece milliyetçi-muhafazakar kamuoyuyla da sınırlı olmayan bu görüşler Türk diplomatlarının da farkında olduğu bir konuydu. Dönemin önde gelen diplomatlarından birisi olan Turgut Tülümen, diplomat denince Türk insanının aklına içkili ve eğlenceli davetler gelmesi karşısında şaşkınlığını ifade ediyordu.⁸¹ Tülümen'e göre pek çok kişi diplomatların birbirine monşer diye hitap ettiğini, yüksek maaşlar aldığını ve hayatı büyük bir rahatlık içinde yaşadığını düşünüyordu.⁸² Tülümen'in kendi kurumu ve meslektaşlarına yönelik algıya ilişkin tespiti yersiz sayılmazdı. Kamuoyunun geniş kesimlerinde dışişleri bürokrasisi hakkında uzun

75 Ahmet Kabaklı, *Bürokrasi*..., s. 445.

76 Raif Karadağ, *Türk Hariciyesinin Çetin Sınavı Kıbrıs*, İstanbul, Emre Yayınları, 2004, s. 164.

77 Ergun Göze, “Diplomasimizin Müesseseleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 1980, s. 169.

78 Ergun Göze, “Diplomasimizin Müesseseleri...”, ss. 174-176.

79 Ergun Göze, “Diplomasimizin Müesseseleri...”,

80 Raif Karadağ, *Türk Hariciyesinin*..., s. 174.

81 Turgut Tülümen, *İki Mülkiyeli*, Ankara, Kavaklıdere Kültür Yayınları, 2003, s. 65.

82 Turgut Tülümen, *İki Mülkiyeli*..., s. 65.

soluklu tartışmalara Türkiye tarihinin herhangi bir diliminde girilmemişti. Bununla birlikte Türkiye'nin batı yönelimli dış politikası ile Türk diplomatının batılı yaşam tarzı iç içe geçmiş, bunun sonucunda belirli bir Türk diplomatı tipolojisi kamuoyunun geniş kesimlerince kabul görmüştü.

Türk Hariciyesi aslında tek başına kendisinin kurmadığı bir oyunun aktörüydü. Türkiye, Soğuk Savaş'ın ilk anlarından itibaren batı ittifakının bir parçası olmayı tercih etmişti. Bu durum, dönemin ulusal güvenlik ihtiyaç tanımlamalarının yanı sıra ülkede modernleşme sürecinin başından beri geçerli olan batıya yönelik kuvvetli eğilim ile ilişkiliydi. Soğuk Savaş'ın getirdiği sınırlılıklar içerisinde bir kurum olarak Türk Dışişleri için çok geniş bir manevra alanı bulunmuyordu. Dışişleri Bakanlığı'na 1965'te katılan Murat Bilhan, kendisinin mesleğe başladığı yıllarda Türkiye'nin yakın bölgesini ihmal ettiğini, tümüyle Batı'nın dümen suyunda olduğunu belirtiyordu.⁸³ Bu tabloya rağmen Türk Hariciyesi –Kıbrıs meselesinin doğurduğu zorunlulukların da etkisiyle– Soğuk Savaş koşullarının tam ortasında dahi Türkiye'nin dış politikası için yeni ufuklar arayışı içerisindeydi. 1965'te yayımlanan bir Dışişleri Bakanlığı Belleteni'nde, o dönemde orta kademeli bir diplomat olan Hamit Batu, Türkiye'nin bağımsızlığını yeni elde etmiş Afrika ve Asya ülkelerinin dostluğunu kazanması gerektiğini söylüyordu.⁸⁴ Bu görüş aynı zamanda dış politika gündemini her geçen gün daha fazla meşgul eden Kıbrıs sorununda Türkiye'nin dünyaya meramını daha iyi anlatma çabasının da bir sonucuuydu. Yine de Batı ittifakı dışındaki ülke ve oluşumlarla ilişkilerin geliştirilmesi fikrinin Türk Dışişleri içerisinde tümüyle bireysel görüşlerle ya da pratik kaygılarla sınırlı kaldığını düşünmemek gerekmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası hâkim doktrin olan kalkınma ekonomisinin krize girdiği ve sömürge sonrası dönemde bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin dünya refahından daha adil bir pay alma talebini dile getirdiği 1970'li yıllarda, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) “yeni uluslararası ekonomik düzen” kavramını geliştirmiş ve gelişmiş kuzey ülkeleriyle az gelişmiş ya da gelişmekte olan Güney arasındaki diyalogu güçlendirmeyi amaçlamıştı. Buna rağmen ideolojik ayrılıkların veya ilhamını yakın tarihten alan husumetlerin iktisadi gerçeklik ve gereksinimleri ikinci plana ittiği bir kutuplaşma söz konusuydu. OECD ülkeleri “B Grubu”, Doğu Bloku ülkeleri “D Grubu” olarak ve Bağlantısızlar grubu ülkeleri ise adını üye sayısından alan “77'ler Grubu” ile kendi saflarına çekilmişti.

83 Murat Bilhan, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, 2 Şubat 2016.

84 Hamit Batu, “Türkiye'nin Asya-Afrika Siyaseti”, *Dışişleri Belleteni* S. 6, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1965, s. 23.

Ekonomik gerçeklikleri bu son grup ile daha çok benzerlik gösterse de Türkiye, Soğuk Savaş angajmanları ve yukarıda sözünü ettiğimiz ulusal kimlik tanımlamaları sebebiyle B Grubu ülkeleriyle hareket edince Dışişleri Bakanlığı'nda bir grup diplomat yeni bir politika formüle etme ihtiyacı hissetti. Bu grubun en genç üyelerinden birisi olan Yaman Başkut'a göre Türkiye'nin çıkarları 77'ler grubu ile daha uyumlu-yken dahil oldukları B Grubu ile çatışıyordu ancak Türkiye toplantılarda kendi çıkarları aleyhine olan B Grubu kararlarına itirazını çok cılız bir şekilde dile getirebiliyordu.⁸⁵ Bakanlık içerisinde Başkut'un da yer aldığı bir grup diplomat Türkiye'nin Batı'ya yönelik taahhütleriyle sosyoekonomik gerçeklikleri arasında bir denge tesis etmeye çalıştığına ise o ana kadar batı ittifakıyla "kodlanmış" amirleri tarafından çok şiddetli bir muhalefetle karşılaşılıyordu.⁸⁶ Buna rağmen Batı'yla ittifaka kayıtsız bağlılık düşüncesine itiraz bakanlık içerisinde kısa süreli de olsa belirli oranda kök salabilirdi. Üstelik bu diplomatların kurduğu çalışma grubuna Milliyetçi Cephe (MC) hükümetinin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ön ayak olmuştu. Çalışma grubunun başındaki isim Temel İskit grubun kurulma gerekçesini aşağıdaki gibi açıklıyordu:

*"Biz... bir tarafta 'zenginler kulübünün' üyesiydik. Diğer taraftan Batı ittifakının en yoksul, yardım alan ülkesiydik. Yapımız yoksul ülkelerle uyumluydu. Bu çelişkiyi telafi etmeyi önerdik. Şükrü Elekdağ'ın imzasıyla Bakanlığın tarihindeki ilk özel çalışma grubunu kurduk.... 'Yeni Uluslararası Düzen ve Türkiye' adlı bir rapor hazırladık. Dışişleri Bakanı'na bu raporun içeriğini tartışmak üzere bir toplantı düzenlenmesini teklif ettim [ve] raporu yurtdışında ekonomik alanda faaliyet gösteren temsilciliklerimize de gönderdik."*⁸⁷

İskit'in bahsettiği "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen ve Türkiye: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Uluslararası Müzakere Süreci" başlıklı, Temmuz 1977'de basılıp Bakanlık içinde dağıtılan rapor kendisi ve diğer dokuz diplomat tarafından kaleme alınmıştı.⁸⁸ Yüz kırk yedi sayfa uzunluğundaki raporun on bir sayfalık sonuç bölümünde yer alan "Dış ekonomik ilişkiler alanında Türkiye'nin bütün hayati çıkarları 77'ler üyeleri tarafından savunulan düşüncelerle uyuşmaktadır" ifadesiyle Türkiye için neredeyse yeni bir dış politika rotası çiziliyordu.⁸⁹ Zira Rapor'a göre "B

85 Yaman Başkut, *Aferin İyiYdin: Bir Diplomatın Anıları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 43.

86 Yaman Başkut, *Aferin İyiYdin...*, s. 43.

87 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 16 Mart 2016.

88 Diğer diplomatlar Gündüz Aktan, Uluç Özülker, Aydan Karahan, Şefik Onat, Yaman Başkut, Özcan Davaz, Ercan Özer, Mehmet Akat, and Hayati Güven idi. Hepsi aynı dairede çalışmıyordu. Onları bir araya getiren faktör raporda yer alan konular üzerine çalışmış olmalarıydı. TC Dışişleri Bakanlığı Özel Çalışma Grubu Raporu, *Yeni Ekonomik Düzen ve Türkiye: Gelişmiş Ülkeler ve Gelişme Yolundaki Ülkeler Arasındaki Uluslararası Müzakere Süreci*, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1977.

89 TC Dışişleri Bakanlığı Özel Çalışma Grubu Raporu, *Yeni Ekonomik Düzen...*, s. 146.

Grubu içerisinde yabancılaştırılan Türkiye “siyasi ve iktisadi gücüyle uyumlu bir şekilde 77’ler grubu içerisinde yer almalıydı.”⁹⁰

Çalışma grubunun içerisinde batı ile ittifaktan vazgeçme pahasına 77’ler grubuna katılmayı öneren tek kişi Gündüz Aktan olsa da rapor görece radikal değişiklik talepleri içeriyordu.⁹¹ İskit’e göre de Aktan haricinde çalışma grubunun diğer üyeleri Türkiye’ye yeni bir yol önermektense mevcut durumun fotoğrafını çekmek yanlıydı.⁹² Diğer yandan, çalışma grubunun sosyalist görüşleriyle bilinen ekonomi profesörü Korkut Boratav ile de yakın bir iş birliği içerisinde olduğu iddia ediliyordu.⁹³ Gerçekten de raporun dilinde dönemin kalkınmacı ve sosyalist terminolojisinin izlerine sıkça rastlamak mümkündü. Zaten rapora en büyük itiraz da bakanlık içerisinde batı ile ittifaka hayati bir önem atfeden kıdemli diplomatlardan gelmişti. Dışişleri Bakanı Çağlayangil’in ev sahipliğinde gerçekleşen bir toplantıda, bu diplomatlardan birisi olan Coşkun Kırca “böyle bir rapor nasıl yazılabilir?” diye sormuştu.⁹⁴ Diğer kıdemli diplomatlar da böyle bir raporun kaleme alınmasının dahi bir utanç olduğunu ve bu durumun müttefikleri karşısında Türkiye’yi zor duruma düşüreceğini iddia ediyordu.⁹⁵ Rapor; “bazı ülkeler tarafından sanki [Türkiye] Batı’ya meydan okuyormuş gibi yanlış yorumlanabilir ve hatta sustimal edilebilirdi.”⁹⁶ Diğer bir suçlama da –dönemin ruhuna gayet uygun bir şekilde– raporun yazarlarının zaten komünist olduğu yönündeydi.⁹⁷ Yine de rapor, İskit’in tabiriyle bakanlık içerisindeki batı yönelimine karşı ilk sortiydi ve Ocak 1978’de ikinci Bülent Ecevit hükümeti kurulduğunda bu kez siyasi otoritenin daha büyük bir desteğini göreceklerti.

Ecevit hükümetinin ve bilhassa Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün’ün desteğini alan grup üyeleri bu kez 7-11 Ağustos 1978 tarihleri arasında “Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen: Dört Yılın Bir Özeti” başlıklı bir konferans gerçekleştirdi.⁹⁸ Bu konferans Bakanlık içerisindeki “Üçüncü Dünyacı” grubun son etkin girişimiydi. Konferansın

90 TC Dışişleri Bakanlığı Özel Çalışma Grubu Raporu, *Yeni Ekonomik Düzen...*, s. 147.

91 Rapor hakkında detaylı bir inceleme için bkz Hüseyin Sert, “Bir Raporun Hikayesi: Bakanlık içi Bir İtiraz Olarak Üçüncü Dünyacılık”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 75, S. 1, 2020 s. 97-125.

92 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*.

93 Yalım Eralp, *Perdeyi Aralarken...*, s. 50.

94 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*.

95 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*.

96 Yaman Başkut, *Aferin İyiydin...*, s. 45.

97 Temel İskit, *Yarı Yapılandırılmış...* Dönemin genç diplomatlarından Murat Bilhan’a göre ise çalışma grubunun üyeleri komünist değildi. Talepleri daha ziyade Batı ile eşit düzlemde bir ilişki tesis edilmesiydi. Murat Bilhan, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*.

98 “New International Economic Order: Sum of the Four Years”, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1977.

açılışında Başbakan Bülent Ecevit'in ve Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün konuşması grubun çalışmalarının siyasi otorite tarafından eskisinden daha çok sahiplenildiğinin bir kanıtı niteliğindedir. Bir genel oturum ve dört panelden oluşan Konferans, kalkınma ekonomisi alanında çalışan akademisyenler ve bürokratlar başta olmak üzere çok sayıda önemli figürü ağırlamıştı.⁹⁹ Bakanlık içerisinden eleştiriler ise kesilmemişti. Kıdemli diplomatlar bu kez de Türkiye'nin Afrika ile hiçbir ortak yönünün bulunmadığını, ülkenin veya dış politikanın "Afrikalılaşmasının imkansızlığını" vurguluyordu.¹⁰⁰

Bakanlık'taki "Üçüncü Dünyacı" eğilime ilk desteği veren Bakan Çağlayangil idi. Hatta grubun genç üyelerinden Başkut'a göre çalışmalarının başında kendilerini destekleyen tek kişi Çağlayangil'di.¹⁰¹ Yine de bu grup kurum içindeki gücünü kendileriyle benzer bir dış politika ufkuyla sahip olan Gündüz Ökçün döneminde pekiştirmişti. İkinci Ecevit hükümetinin dağılmasıyla birlikte Ökçün'ün bakanlığı sona erince çalışma grubunun dış politikaya ilişkin görüşleri daha fazla hoşgörülle karşılanmayacaktı. Bu kez bir azınlık hükümetinin başında olan Süleyman Demirel'in dışişleri bakanı da artık grubun faaliyetleriyle desteğiyle bilinen Çağlayangil değil de Hayrettin Erkmen olunca Türk Hariciyesi içindeki bu kısa süreli ancak etkin ve özgün moment de etkisini yitirecekti.

5. Atama Prosedürleri

Mayıs 1966'da yayımlanan bir Dışişleri Belleteni'nde bakanlıktaki tayin ve nakillerin nesnellik, liyakat ve uzmanlık ilkeleri çerçevesinde sistematize edilmesi tavsiye ediliyordu.¹⁰² Atamaların bir teşkilat kanunu çerçevesinde ve diğer kamu kurumlarıyla kıyaslandığında liyakat usulüne çok daha uygun bir şekilde yürütüldüğü dışişleri bürokrasisinde yine de nesnellik ve uzmanlığa dayalı bir reform ihtiyacının hissedilmesi dikkate değer bir gelişmeydi.

99 UNCTAD'ın Senegalli Genel Sekreteri Gomani Corea, BM İş Birliği ve Kalkınma Birimi Direktörü, Ganali Kenneth Dadzie ve İkinci UNCTAD Konferansı Başkanı, Hindistanlı Dinesh Singh en yüksek profilli misafirler arasındaydı. Misafirlerin hem görev yaptığı birimler hem de ülkeleri Konferans'ın başarılı bir şekilde organize edildiğini ve uluslararası bir kabul gördüğünü ortaya koyuyor. "New International Economic Order...",

100 Murat Bilhan, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*. Oysaki o tarihlere Türkiye'nin iktisadi açıdan Afrika ülkeleriyle azımsanmayacak ölçüde benzerlikler bulunuyordu. Örneğin, Başkut'a göre Türkiye, dünyaya ihrac ettiği hammaddelerin fiyatlarının belirli bir düzeyde kalması ve teknoloji transferinin önündeki engellerin kalkması lehineyken içinde bulunduğu ittifak gereği aksi yöndeki kararlara uymak durumunda kalıyordu. Yaman Başkut, *Aferin İhyidin...*, s. 43.

101 Yaman Başkut, *Aferin İhyidin...*, s. 44. Çağlayangil de Batı ile ittifakın zarar görmemesi adına diğer ülke ve oluşumlarla ilişkilerin ihmal edilmesinden memnun olmayan bir siyasetçiydi. Anılarında Batı ve NATO ittifakı üyesi olduğu için Avrupalılar arasında oturmanın en çok gücüne giden şey olduğunu belirtir. Çağlayangil, *Anılarım...*, s. 170-171.

102 "Tayin ve Nakillerin Bir Sisteme Bağlanması", *Dışişleri Belleteni*, S. 20, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1966, s. 69.

Diplomasi mesleğinde atama prosedürleri her dönemde bir tartışma konusu olagelmıştır. Diplomatlar için bilhassa meslekleri dışından kişilerin keyfi bir şekilde büyükelçilik gibi pozisyonlara atanması her zaman için bir eleştiri konusuydu. Bakanlık dışından atamalar kurumun iç siyasetin etkilerine açık olmasının bir kanıtı olarak görülüyordu.¹⁰³ Dönemin büyükelçilerinden Semih Günver generallerin ya da siyasetçilerin büyükelçi olarak atanmasının Türk Hariciyesinin iç siyasetten bağımsız ve objektif biçimde faaliyet yürütme geleneğine zarar verdiğini iddia ediyordu.¹⁰⁴ 1960-80 dönemi boyunca siyaseti ve sivil bürokrasiyi dışarıdan etkileyen temel unsur askeri müdahalelerin kısa ve orta vadeli sonuçlarıydı. Bu durum Dışişleri bürokrasisi için de belirli düzeyde hissediliyordu. Türk Dışişlerinin askeri bürokrasi kaynaklı büyükelçi atamalarına olan itirazı dönemin diplomatlarından Ergun Sav'ın sözlerinde açık biçimde ifade edilmişti:

“Bizim mesleğin zirvesi büyükelçiliktir. Bir Türk diplomatı meslek hayatının 20-25 yılını çok çalışarak, maddi imkansızlıklar içinde, değişik iklimlerde, Türkiye’ye uzak veya yakın bölgelerde geçirir. İdeali büyükelçi olmaktır. Bunu hak etmiş diplomatlarımızın önünü kapayarak, tepeden inme, dışardan atama yapılmasına en hafif deyimle ‘hak yemek’ denir. Hele generallerin büyükelçi yapılması kendi dağında zirveye çıktıktan sonra öbür dağın tepesine paraşütle inmek gibi bir şey.”¹⁰⁵

Cumhuriyet döneminde dışişlerine bürokrasisine dışarıdan müdahalelerin yoğunlaştığı üç dalgadan bahsedilebilir. Bir meslek olarak diplomasiyi yürütecek yeterli kadroların bulunmadığı cumhuriyetin ilk yılları kurum dışından atamaların yoğun bir şekilde gerçekleştiği ilk dönemdi. Cumhuriyet Hariciyesinin yeni yeni kurumsallaştığı bu dönemde aslında kurum içi-kurum dışı ayrımı da çok keskin değildi. Bakanlık dışından büyükelçi olarak görevlendirilen Behiç Erkin ya da Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi kişiler yirmi yıla yakın farklı başkentlerde bu görevi yürütmüş, bir bakıma onlar da

103 1960-80 arasındaki yıllardan önce de Türk Dışişlerinde iç siyasetin etkilerinin hissedildiği dönemler olmuştu. Hem Osmanlı Devleti’nin son döneminde hem de cumhuriyetin ilk yıllarında aile bağları Türk Hariciyesi içindeki atamalarda bir faktör haline gelebiliyordu. Harris’e göre geç dönem Osmanlı Hariciyesinde ve onu takip eden erken cumhuriyet yıllarında üst düzey Osmanlı bürokratlarının yakını olan en az 285 kişi çalışıyordu.” George Harris, *Atatürk’s...*, s. 87. Kunalalp de 1839-1922 arasında Osmanlı Hariciyesinde yetmiş iki baba-oğul ilişkisinin olduğunu belirtir. Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Devlet Ricalı, 1839-1922: Prosopografik Rehber*, İstanbul, İsis, 1999, s. xxiii-xxiv.

104 Semih Günver, “Dışişleri Meslek Memurluğu”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 745.

105 Ergun Sav, *Diplomatlar: Bir Diplomat-Yazarın Anıları*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2000, s. 21.

hariciye bürokrasisinin bir parçası haline gelmişti.¹⁰⁶ Berlin, Paris ve Atina gibi önde gelen merkezler iki savaş arası dönemin güvenlik hassasiyetlerinin de etkisiyle asker kökenli isimlerle doldurulmuştu. İkinci dalga ise 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından gelmişti. Çok uzun bir süre için geçerli olmasa dahi –aynı dönemde diğer kamu kurumları için de geçerli olduğu üzere– darbeyi gerçekleştiren kadrolardan kimi subaylar büyükelçilik görevlerine atanmıştı. Üçüncü dalga ise yakın bir tarihte gerçekleşti. Ağustos 2013’te hayata geçirilen bir yasal düzenlemeyle meslekten diplomat olmayan bürokratların da bakanlığın merkez teşkilatında idareci olabilmesinin önü açıldı. Bu uygulamayla hem kurum dışından misyon şefi ataması arttı hem de ilk kez Dışişleri Bakanlığı’nın Ankara’daki merkezinde de kurum dışından idareciler görülür oldu.¹⁰⁷

Yukarıdan sözü edilen üç dalgadan birisini kapsıyor olsa da 1960’lı ve 70’li yıllar boyunca hükümetler büyükelçilik ve başkonsolosluk gibi görevlere meslekten diplomatları atama geleneğine büyük oranda sadık kaldı. Bakanlığa bu çalışmaya konu olan dönemin tam ortasında, 1971’de alınan Bilge Cankorel’in teşhis ettiği üzere bakanlık iç siyasetin etkisinden uzak bir şekilde objektif kalmaya büyük bir önem vermiş ve bu konuda askeri yönetimler döneminde dahi belirli ölçüde başarılı olmuştur.¹⁰⁸ 1964-65 Dışişleri Bakanlığı yıllıklarının gösterdiği üzere kurum dışından atamaların belirginleştiği 27 Mayıs 1960 darbesinden kısa bir süre sonra dahi sadece altı asker kökenli bürokrat Dışişleri Bakanlığı’nda görev yapıyordu.¹⁰⁹ 1979’da ise Türk Hariciyesinde görev yapan asker kökenli büyükelçi sayısı sadece birdi.¹¹⁰ Bununla birlikte, atamalarda tek etki unsurunun kurum dışından kaynakladığını düşünmemek gerekir. Bakanlık içinde bazı faktörler de tayin ve terfi süreçlerinde etkisini hissettirebiliyordu. O yıllarda bakanlıkta görev yapan Daver Darend’e göre,

106 Yine de hem Erkin’in hem de Karaosmanoğlu’nun anılarında Türk diplomatlarına yönelik çok eleştirel bir üslup bulunduğunu belirtmek gerekir. Erkin’e göre Hariciye’ye dışarıdan atanan kişiler görevlerini meslekten diplomat olan bürokratlara göre daha dikkatli bir şekilde yerine getiriyordu. Hatta asıl liyakatle atanan dışarıdan gelen diplomatlar iken kurum içinden yapılan görevlendirmeler sadece kıdem esasına dayanıyordu. Behiç Erkin, *Hatırat (1876-1958)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2010, s. 580-581. Karaosmanoğlu da tek derdi kariyer basamaklarını tırmanmak olan Türk diplomatlarının başkalarının arzu ve isteklerine göre kendilerini şekillendirdiklerini, kariyerleri haricinde bir dünya hayal edemediklerini iddia etmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 44-45.

107 “Bakanlıkta Köklü Bir Gelenek Sona Mı Eriyor?”, *Milliyet*, 14 Temmuz 2013, s. 1. “Dışişlerinde Yeni Dönem”, *Hürriyet*, 3 Ağustos 2013, s. 1. Bu kararlar 2010 yılında kabul edilen 6004 sayılı yeni Bakanlık teşkilat yasasına dayandırıldı. Yasa, Bakanlığın “günün ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilmesini” hedefleyerek hazırlandı. Bülent Aras, “Reform and Capacity Building in the Turkish Foreign Ministry: Bridging the Gap between Ideas and Institutions”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 17, S. 3, 2015, s. 69.

108 Bilge Cankorel, *Bir Dönem Biterken*, İstanbul, Kırmızı Kedi, 2014, s. 329.

109 *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1965, s. 146-242.

110 Sinan Kunalalp, “The Ministry of Foreign Affairs...”, s. 508.

“Galatasaraylı ve Mülkiyeli olmak Bakanlık’ta bir ayrıcalıktı. Bu gruplar arasında ilişkiler sağlam temellere dayanırdı. Galatasaraylıların Dışişleri yönetiminde her dönemde söz sahibi olduklarını kabul etmek gerekiyor. Bu gruba Mülkiyeliler de dahil bulunmaktadır. Ben Galatasaraylı ve Mülkiyeli olmadığım için bu gruplar arasında kurulan düzeni izlemekle yetinirdim.”¹¹¹

Tek başına bakıldığında Darende’nin iddiaları sorgulanabilirdi. Zira o yıllarda zaten Türkiye’de Dışişleri Bakanlığı meslek memurluğu için gereken nitelikte eğitimi sunabilecek kurum sayısı oldukça kısıtlıydı. 1965 yılında bakanlıkta görev yapan 397 meslek memurundan 229’u Mülkiye olarak bilinen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunuyken 137’si Galatasaray Lisesi mezunuydu.¹¹² Yetmiş meslek memuru ise Darende’nin bahsettiği kategorizasyona uygun bir şekilde bu iki okuldan da mezundu.¹¹³ Bu durum Türkiye’ye özgü de sayılmazdı. İngiltere’de Oxford ve Cambridge, Fransa’da Ecole Libre des Sciences Politiques veya ABD’de Ivy League okulları diye bilinen üniversiteler kendi ülkelerindeki dışişleri bakanlıklarının doğal kaynakları işlevini görüyordu.¹¹⁴ Hollanda’da Leiden Üniversitesi diplomatik kadrolar için uzun bir süre yetiştiricilik rolünü üstlenmişti.¹¹⁵ Yine de Darende’nin atamalara ilişkin değindiği konu sadece kendisi tarafından dile getirilmemişti. 1960’lı ve 70’li yıllar boyunca ağırlıklı olarak Galatasaray ve mülkiye mezunu, aynı kuşaktan ve batı ile ittifaka bakanlıkta hakim olan kanının da üzerinde bir önem atfeden bir grup diplomatın terfi ve atamalarda etkili olduğu iddiası dönemin tanığı olan pek çok diplomat tarafından birbiriyle örtüşür şekilde dile getirilmişti.

Grubun oluşum yılları 1960’ların ikinci yarısına uzanıyordu. Bir Galatasaray Lisesi mezunu olmakla birlikte grup mensuplarından yaşça büyük ve dış politikada farklı bir çizginin savunucusu olan Mahmut Dikerdem’e göre dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil genel müdürlük pozisyonları için genç diplomatlara bir şans vermek istemişti.¹¹⁶ Bu genç ekibin parlayan ismi olan İlter Türkmen sadece bakan Çağlayangil’in danışmanlığına yükselmekle kalmamış, genç ve terfi arayışı içerisindeki arkadaşlarını etrafında toplayarak bir “klik” oluşturmuştu.¹¹⁷ O yıllarda bakanlığın iki

111 Daver Darende, *Diplomatın Not Defteri*, İstanbul, Arkadaş, 2008, s. 94-95.

112 *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1965, s. 146-242.

113 *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965...*”.

114 Zara Steiner, “Foreign Ministries...”, C. 37, S. 3, 1982, s. 357.

115 C.B. Wels, “Netherlands: The Foreign Policy Institutions in the Dutch Republic and the Kingdom of the Netherlands 1579 to 1980”, *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, ed. Zara Steiner, London: Times Books, 1982, s. 386.

116 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı: Anılar*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989, s. 180-181.

117 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı...*, s. 181.

numaralı ismi olan Genel Sekreter Zeki Kunalp ise 1966 yılında göreve geldiğinde Çağlayangil'in bakanlık içerisindeki hizipleşme iddiasının üzerinde bilhassa durduğunu, kendisinden bu durumun düzeltilmesini talep ettiğini belirtiyordu.¹¹⁸ Gerçekten de bu klik oluşumu ilk kez Haluk Bayülken'in genel sekreterlik görevini yürüttüğü 1964-1966 yılları arasında ortaya çıkmış ancak Kunalp'in göreve gelmesiyle birlikte "İlter kligi" ve genel sekreterlik makamı arasında çatışma baş göstermişti.¹¹⁹

İddia edilen klik ya da hizbin ana aktörü olan İlter Türkmen otuz sekiz gibi erken bir yaşta büyükelçi unvanını edinmiş, "Bakanlığın harika çocuğu" olarak nitelenen bir diplomatı.¹²⁰ Bakanlık içerisindeki faaliyetlerini eleştiren kişiler dahi mesleki becerilerini takdir ediyordu.¹²¹ Buna rağmen, iddiaların merkezindeki isim de kendisiydi. Klik aslında daha sonra birleşecek olan iki farklı gruptan oluşuyordu. Dönemin tanıklarından Haluk Afra'ya göre "Bonn Mafyası" adı verilen ilk grup Türkiye'nin Bonn Büyükelçiliğinde 1960'ların ikinci yarısında görev yapan bir grup orta kıdemli diplomattan oluşurken ikinci grup da iş ahlakıyla Bakan Çağlayangil'in sempatisini kazanan İlter Türkmen tarafından Ankara'da kurulmuştu.¹²² Dikerdem'in iddialarıyla uyumlu bir biçimde Afra da bakanlıktaki konumunu güçlendiren genç ve yetenekli diplomat Türkmen'in lise ve üniversite yıllarından tanıdığı meslek memuru arkadaşlarını Çağlayangil'e önerdiğini ve bu kişilerin önemli birimlere genel müdür olarak atandığını iddia ediyordu.¹²³ Kligin oluşumuna ilişkin kuşak faktörünün belirleyiciliğini ise Afra'nın şu sözlerinde görmek mümkündür:

*"Şimdi gelelim klik mensubu gençlerin işbaşına gelmesine. Bunlar maiyetlerine atanacak, kendilerinden daha yaşlı memurlara rahat rahat emir veremeyeceklerinden, onları istemiyorlardı. Bunun üzerine o yaşlıca memurlara fuzuli işler yaptırılıyor ve tam anlamıyla insan enerjisi kaybı konusu yaşıyorduk... Örneğin İngiltere'de iki yıl 'atom enerjisi' üzerinde çalışsan bir meslektaşın, bir genel müdüre gelen şifrelerin önemlilerini ayıklayıp amirinin dikkatine sunduğunu görünce pek üzülmiştim."*¹²⁴

118 Zeki Kunalp, *Sadece Diplomat...*, s. 167.

119 Zeynep Suda Güler, *Salon Verir Sokak Alırız...*, s. 598.

120 Murat Bilhan, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*. Türkmen'in babası Behçet Türkmen korgeneral rütbesine yükselmiş bir asker olmasının yanı sıra 1953'ten 1957'ye kadar Milli Emniyet Hizmeti (MAH) müsteşarlığını yapmış deneyimli bir bürokrattı. Bir diplomat olan kardeşi Güner Türkmen ise 17 Şubat 1959'da Adnan Menderes'i Londra Konferansı'na taşıyan uçağın düşmesi sonucunda hayatını kaybeden on dört kişiden birisiydi.

121 Dikerdem'e göre Bakanlığa giriş sınavlarında babası Behçet Türkmen kendisinden İlter Türkmen'e yardımcı olmasını istemişti ancak Türkmen zaten ileride ülkenin en elit ve parlak büyükelçilerinden birisi olacak olan ve kimsenin yardımına ihtiyaç duymayacak yetenekte birisiydi. Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı...*, s. 119.

122 Haluk Afra, *Hariciyeciler Dedikoduğu Sever*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 195-196.

123 Haluk Afra, *Hariciyeciler...*, s. 196.

124 Haluk Afra, *Hariciyeciler...*, s. 198.

Benzer bir iddiaya göre de bahsi geçen kliğin mensupları kendilerinden yaşça büyük diplomatların yüksek müşavir olarak atanmasını sağlayarak bu kişileri saf dışı bırakıyordu.¹²⁵ 1939 yılında Türk Dışişlerine kabul edilen Mahmut Dikerdem de ağırlıklı olarak kuruma 1948-49 döneminde girmiş klik mensuplarının kendi kuşağından diplomatlara karşı büyük bir saldırıda bulunduğunu ifade ediyordu.¹²⁶ Doğrudan isimler belirtilmese de klik mensupları sebebiyle bakanlıktaki kıdemli memurların kariyerlerinin kesintiye uğradığı iddiası başka diplomatların tanıklıklarında da yer alıyordu. Çoğu dışişleri mensubunun aksine Dışişleri Bakanlığı'nda siyasal etkenlerin önemli rol oynadığını iddia eden Daver Darende Bakan Çağlayangil'in de bazı üst düzey memurların fırsatçı davranışlarına yenik düştüğünü belirtiyordu.¹²⁷ Darende'ye göre Bakanlığın iç yönetiminin yeniden düzenlenmesine onay verdiği için ondan cesaret alan İlter Türkmen kurum içinde yeniden yapılanmaya yönelmişti.¹²⁸ Darende'nin sözleriyle örtüşür biçimde Bakanlık içerisinde o yıllarda "sempati ağları" olduğunu ifade eden Murat Bilhan da "Londra'ya kimin atanacağını insanların bildiğini" çünkü klik mensuplarının "kariyerlerinin ilerleyen dönemleri için yarar sağlayacak görevleri paylaştığını" belirtiyordu.¹²⁹

İddiaların merkezinde yer alan İlter Türkmen bugüne dek anılarını yayımlamadı. Ancak 2015 yılında kendisini konu edinen bir yüksek lisans tezi için verdiği mülakatta Bakanlık içindeki usulsüzlük iddialarını tümüyle reddetti. Bakanlığa siyasetin hiçbir zaman nüfuz etmediğini vurgulayan Türkmen "daha iyi olanların tercih edildiğini" söylüyordu.¹³⁰ Türkmen'e göre giriş sınavlarında Recep Peker gibi bir başbakanın ya da Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün oğlunun kabul edilmediği bir kurumda usulsüzlüğün herhangi bir türünün görülmesi olası değildi.¹³¹ Yine de döneme ilişkin birden çok tanıklıkta birbiriyle örtüşen şekilde Türkmen'in rolüne değiniliyordu. O yıllarda bir Dışişleri mensubu olan Alaaddin Gülen, yukarıda bahsedilenlerden de daha cesur bir tonda şu ifadeleri kullanıyordu:

125 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı...*, s. 181.

126 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı...*, s. 181.

127 Daver Darende, *Diplomatın...*, s. 23.

128 Daver Darende, *Diplomatın...*, s. 24. Darende bu iddiasını çarpıcı bir örnekle açıklar. Bir sabah ofise geldiğinde genel müdürünün ne zaman geleceğini sormuş, ismini açıklamadığı genel müdürün bir daha Bakanlığa gelmeyeceğini öğrenmiştir. Zira, kıdemli genel müdürün yerine İlter Türkmen'in grubundan olduğunu iddia ettiği Fahir Alaçam atanmıştı. Daver Darende, *Diplomatın...*, s. 25. Gerçekten de Alaçam Türkmen ile aynı yaşta ve Galatasaray Lisesi mezunu bir meslek mensubu idi. Diğer bir ifadeyle, Bakanlık içerisinde var olduğu iddia edilen kliğe mensup kişilerin niteliklerini taşıyordu.

129 Murat Bilhan, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*.

130 Kürşat Özdemir, *Bir Dışişleri Bakanı Olarak İlter Türkmen (1980-1983)*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 122-123.

131 Kürşat Özdemir, *Bir Dışişleri Bakanı...*, s. 123.

“Benim görev sürem, Bakanlığın İlder Türkmene-Kamran Gürün kligi tarafından çiftlikleri gibi yönetildiği bir devreye rastlar. Bu ikili, Bakanlıkta klikçiliğın mucidi ve muhteşem uygulayıcıları olmuşlardır. Kligin liderliğini kah bu ikiliden biri, kah öteki yapmış ve sonunda bunlar da birbirine düşmüş ve Bakan olan ikinci lider İlder Türkmene karşısında esas lider Kamran Gürün mağlup olarak Bakanlıktan zamanından evvel ayrılmıştır.”¹³²

Gülen’in tanıklığıyla birlikte kligin mensubu, hatta liderlerinden birisi olduğu iddia edilen bir kişinin adı daha ortaya çıkıyordu. Dışişleri Bakanlığı’na 1948 yılında kabul edilen, Türkmene gibi Galatasaray Lisesi ve Mülkiye mezunu olan Kamuran Gürün de adı geçen oluşumda etkiliydi. Türkmene’in aksine bakanlık tarihinin hem anı hem de araştırma türünde en çok eser veren isimlerinden birisi olan Gürün de Gülen’in iddialarını doğrular şekilde Türkmene ile aralarında sorunlar yaşandığını belirtiyordu. Bununla birlikte, Gürün’e göre İlder Türkmene ile arasında yaşanan bir güç mücadelesinden ziyade tarz farklılığından kaynaklanan bir anlaşmazlıktı.¹³³ Türkmene ile aralarında “bazı önemli konularda anlaşmazlıklar olsa da” Gürün, bu konuları kendisiyle konuşmamayı tercih etmişti.¹³⁴ Kligin bakanlık içerisindeki etkisinin belki en kuvvetli anında, Türkmene’in Bakan ve Gürün’ün müsteşar olduğu dönemde ortaya çıkan anlaşmazlıkların ana başlıkları Kamuran Gürün’ün şu sözlerinde açıkça görülebiliyordu:

“Kıbrıs konusunda ben her şeyin dahil olduğu bir anlaşmayı savunuyorken o mini bir paket istiyordu; İslami Zirve’de, Bakan, Cumhurbaşkanı’nın katılımını savunuyorken ben tersini savunuyordum; İsrail ile ilişkiler konusunda Bakan ilişkilerin kesilmesini, ben sürdürülmesini istiyordum. Ermeni meselesinde ben Yahudi lobisiyle işbirliği yapılmasını istiyordum, o istemiyordu.”¹³⁵

Kuşak benzerliği ve ortak eğitim geçmişinin yanı sıra var olduğu iddia edilen kligin bir motifi de dış politikaya ilişkin tercihlerdi. Bu çalışmada daha önce sözü edilen istisnai bir dönem ve grup haricinde batı ile ittifak bakanlık içinde genel kabul gören bir olguydu ancak kligin liderliği ittifakın öneminin altını daha kalın bir şekilde çiziyordu. Örneğin Dikerdem, ABD ve Genelkurmay ile iyi ilişkileri bulunan bir Türk gazetecinin kligin sözcüsü olduğunu iddia ediyordu.¹³⁶ Kligin bilhassa önde gelen isimlerinin de batı ülkeleri ile de iyi ilişkileri bulunuyordu. Alaaddin Gülen’e göre, İlder Türkmene ABD ile iyi ilişkiler geliştirmekte gösterdiği maharet sebebiyle açıkta kaldığı her dönemde önemli uluslararası rollere atanmıştı. Gülen’e göre Türkmene; “Ecevit hükümetince

132 Alaeddin Gülen, *Bellekte Kalanlar*, İstanbul, 1998, s. 195.

133 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1995, s. 182.

134 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar...*, s. 182.

135 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar...*, s. 182.

136 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı...*, s. 181.

kızağa çekilince, Birleşmiş Milletler Genel Sekreter Yardımcısı unvanı ile Uzakdoğu göçmen işleriyle görevlendirilmiştir. Son defa emekli olunca da Birleşmiş Milletler Filistin Komisyonu...” üyeliğine atanmıştır.¹³⁷

Gerçekten de Türkmen, ikinci Ecevit hükümeti sırasında Haziran 1979’da dönemin BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim’in özel temsilcisi olarak atanmıştı.¹³⁸ Kendisi de batı ve NATO yanlısı olduğunu inkar etmeyen Türkmen, yine de Orta Doğu ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmek yönündeki çabalarının altını çiziyordu.¹³⁹ Ayrıca Türkmen’e göre Türkiye pek çok durumda ABD’yi reddetmiş bir ülkeydi. Yine de tanıklılıkların ortaya koyduğu üzere dış politikaya ilişkin görüş ortaklığı da kliğin temel motiflerinden birisiydi. Zaten kliğin görünürlüğü de o dönemde Türkiye’nin dış politikada belki de ABD ile uzun süre sonra bir uyum yakaladığı bir tarihi momentte, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından ortaya çıktı. Genel bir kabul gördüğü şekliyle 12 Eylül darbesi Türkiye’nin dış politikada batı ittifakı için daha az pürüzlü bir ülke haline gelmesinin önünü açmıştı. Darbe yönetiminin Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, Bakanlık müsteşarı ise Kamuran Gürün’dü.¹⁴⁰ Haluk Afra, darbeden sonra kliğin mensupları bu tür üst görevlere getirilince bakanlık içerisinde askeri müdahalenin ülkedeki sağ-sol çatışmasını bitirmek için değil de klik mensuplarını terfi ettirmek için gerçekleştirildiği yönünde şakalar yapıldığını ifade ediyordu.¹⁴¹

Hem Türkmen hem de Gürün’e göre atandıkları görevler belirli bir planın sonucu olmaktan ziyade bir ölçüde tesadüfi sayılırdı. Türkmen’in anlatımına göre önce Kamuran Gürün Dışişleri Bakanı olarak düşünülmüş, kendisine ise halen yürüttüğü müsteşarlık görevi tekif edilmişti. Daha sonra Milli Güvenlik Konseyi (MGK) üyesi baş komutandan Haydar Saltık “ibrenin kendisinden yana döndüğünü” ve bakan olması

137 Alaeddin Gülen, *Bellekte...*, s. 198. Bununla birlikte kliğin motiflerinden birinin Batı ittifakına aidiyet olmadığını iddia eden diplomatlar da bulunuyordu. Okul ve kuşak bağlarına dayalı bir Kliğin 1960’lı ve 1970’li yıllarda Bakanlık’ta hüküm sürdüğünü teyit eden Ömer Engin Lütem’e göre bu kişilerin ülkenin dış politikasına yön verecek durumda olmadığını, yaptıklarının İsmet İnönü ve Süleyman Demirel’in talimatlarını uygulamaktan ibaret olduğunu ifade ediyordu. Ömer Engin Lütem, *Yarı Yapılandırılmış Mülakat...*,

138 “Büyükelçi İlder Türkmen’e, Birleşmiş Milletler’de Genel Sekreter Özel Temsilci Görevini Alması için Bir Yıl Süreyle Aylıksız İzin Verilmesi”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 030.18.01..380. Yer No: 246.7.

139 Kürşat Özdemir, *Bir Dışişleri Bakanı Olarak...*, s. 134-135.

140 12 Eylül askeri müdahalesiyle birlikte dışişleri bürokrasisindeki bir önemli değişiklik de Bakanlığın iki numaralı isminin unvanının artık genel sekreter değil, diğer bakanlıklarda olduğu üzere müsteşar olmasıydı. Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri...*, s. 152. Tüm devlet kurumları arasında eşitliği tesis etmek amacıyla alınan bu karar Bakanlığın nevi şahsına münhasır ya da eşitler arasında birinci konumunu zayıflatan sembolik öneme sahip bir adım olma anlamını da taşıyordu.

141 Haluk Afra, *Hariciyeciler...*, s. 199.

halinde müsteşar olarak Kamuran Gürün ile çalışıp çalışmayacağını sormuştu.¹⁴² Türkmen de “memnuniyetle” yanıtını vermişti.¹⁴³ Gürün de genel sekreterliğe (müsteşarlık) talip olmadığını, hatta kendisinin fikrinin dahi sorulmadan görevin kendisine İlder Türkmen tarafından kendisine bildirildiğini söylüyordu.¹⁴⁴

Türkmen’in aksine bakanlık tarihinin belki de en üretken yazarı olan ve mesleki deneyimlerinden devlet yöneticileriyle olan diyaloglarına kadar pek çok ayrıntıya yer veren Gürün, kendisinin de lideri olduğu bir klik iddiaları karşısında sessizliğini korumuştur. Türkmen ile dostluğu ve mesleki iş birliği hakkında ise şu sözlerle yetinmiştir:

“İlder ile çok eski arkadaştk... O güne [Türkmen’in bakanlığı] kadar birlikte hiç çalışmamıştık. Bakanlıkta merkezde bir arada olduğumuz dönemler bile çok kısıtlıydı... İlder’in çalışma stili hakkında hemen hemen hiç bilgim yoktu.”¹⁴⁵

İki deneyimli diplomata göre de atandıkları görevler bakanlık içerisinde oluşturdukları iddia edilen kliğin bir sonucu değil, daha ziyade kendileri dışında gelişen olaylar ya da alınan kararların bir ürünüydü. Çok sayıda tanıklığın birbiriyle örtüşecek şekilde bir kliğin varlığına ilişkin sunduğu iddiaların doğruluğunu tümüyle teyit etmek mümkün değildir. Diğer yandan, aynı durum Türkmen ve Gürün’ün iddialara yönelik reddiyesi için de geçerlidir. 1960’ların ikinci yarısından itibaren aynı kuşağa mensup, aynı okullarda okumuş ve dış politikaya ilişkin benzer yönelimlere sahip bir grup diplomat dönemin karar alıcılarının destek verdiği durumlarda Bakanlık içerisinde etkisini artırmış, tayin ve terfilerde etkili olmuştu. Bunu bir ölçüde teyit edecek şekilde, dış politika eğilimi ya da başka gerekçelerle desteklenmedikleri hükümetler döneminde grubun üyeleri bakanlık içerisindeki konumlarını yitirmişlerdi.

6. Kadın Diplomatlar ve Diplomat Eşleri

Türkiye’nin Milletler Cemiyeti nezdindeki ilk daimi temsilcisi olan Cemal Hüsnü (Taray) Bey 1932’de kadınların yapamayacağı tek mesleğin diplomasi olduğunu iddia etmişti.¹⁴⁶ Cemal Hüsnü’nün sözleri kendi dönemi ya da sonrasında görev yapan bütün erkek Türk diplomatlar tarafından paylaşılıyor muydu bilinmez ancak cinsiyet dışişleri bürokrasileri için her zaman önemli bir konuydu. Türk Hariciyesinde ise kadın

142 “Komisyon: Darbe (12 Eylül)”, *TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı*, 15 Ekim 2012, s. 2.

143 “Komisyon...”, s. 2.

144 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar...*, s. 126

145 Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar...*, s. 126.

146 Hüner Tuncer, *Bir Kadın Diplomatın Anıları: Meksika’dan Milano’ya Norveç’ten Güney Afrika’ya*, İstanbul, Logos Yayınları, 2007, s. 11.

diplomatların sayısı 1950'lerin ikinci yarısından itibaren artmış, 1960'lı yıllarla birlikte kadınlar daha da görünür hale gelmişti.

Aslında Türk Hariciyesine bir kadın diplomat 1960'lı yıllardan çok önce atanmıştı. Daha 1920'lerin başında, kadınların hak mücadelesinin de çok canlı olduğu bir tarihte Halide Edip (Adıvar), kadınların Türkiye'de büyükelçilik gibi yüksek mevkilerin en az erkekler kadar üstesinden gelebilecek beceride olduğunu yazıyordu.¹⁴⁷ Türkiye, dışişleri bürokrasisinde kadınlara dünyada ilk yer veren ülkelerden birisiydi. İlk olarak 1929'da idari görevler için kadınlar kabul edilmiş, Cumhuriyet Hariciyesinin ilk kadın görevlisi de bu görevi 1948'deki emekliliğine kadar sürdürecektir olan kırk altı yaşındaki Fatma Alev Hanım olmuştu.¹⁴⁸ İlk kadın meslek memuru ise Hariciye Vekaleti'ne 1932'de kabul edilen Adile (Ayda) Hanım idi.¹⁴⁹ O tarih itibarıyla Türkiye de dahil olmak üzere dünyada kadın diplomat istihdam eden ülke sayısı sadece on üçtü.¹⁵⁰ Bu ümit verici başlangıca rağmen 1934 tarihli bir kararname ile kadın diplomatların yurt dışında görevlendirilmesi yasaklanınca Adile Hanım –evlenmesinin de etkisiyle– Vekalet'ten ayrılmış, kadın diplomatların diplomatik misyonlara atanmasına yönelik kısıtlamanın kaldırıldığı 1957'de mesleğine dönmüştü.¹⁵¹

Ayda'nın dönüşüne rağmen kadınların Türk Hariciyesindeki varlığı hala istisnai sayılırdı. 1957 ve 1959 arasında Hariciye Vekaleti'ne beş kadın diplomat katıldı.¹⁵² Yeni katılımlara rağmen Adile Ayda “ilklerin diplomati” olma özelliğini sürdürüyordu. Ocak 1960'ta Lahey'e maslahatgüzar olarak atandığında bir Türk büyükelçiliğine atanan ilk kadın olacaktı.¹⁵³ Ayda'dan önce 1959'da Şükran Güneş Atina, Jale Yiğit ise Londra'daki

147 Bahar Rumelili, Rahime Süleymanoğlu-Kurum, “Women and Gender in Turkish Diplomacy: Historical Legacies and Current Patterns”, *Gendering Diplomacy and International Negotiation*, eds., Karrin Aggestam, Anne. E. Towns, Cham, Palgrave-Macmillan, s. 87-106.

148 George Harris, *Atatürk's Diplomats...*, s. 110.

149 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi...*, s. 140. St. Petersburg doğumlu bir Tatar olan Adile Ayda, Gadile Maksudova adıyla doğmuştur. Türk-Tatar bir politikacı, hukukçu ve düşünür olan Sadri Maksudi (Arsal) Bey'in kızıydı. Ayda'nın kariyeri ilerleyen yıllarda farklı bir seyir izledi. Vekalet'ten istifa ettikten sonra yirmi yıl boyunca ilk olarak Ankara, ardından da İstanbul Üniversitesinde öğretim üyeliği yaptı. Adile Ayda, *Bir Demet Edebiyat*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005, ss. 1-269.

150 Bahar Rumelili ve Rahime Süleymanoğlu Kürüm, “Women and Gender in Turkish Diplomacy...” s. 91.

151 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi...*, s. 140. O tarihlerde kadınların diplomasi mesleğine katılmasına yönelik engeller Türkiye ile sınırlı değildi. Hindistan'da 1948-1960 arasında kadın diplomatlardan evlenmeleri halinde istifaları isteniyordu. 1958'e kadar ABD'de dahi, yazılı olmayan bir kural çerçevesinde kadın diplomatlar evlenmeleri halinde istifalarını sunmak zorundaydı. Jean-Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics of Diplomacy*, Boulder, Lynne Rienner, 2009, s. 147.

152 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi...*, s. 140.

153 “İlk Kadın Diplomatımız”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1960, s. 3.

konsolosluklarda görevlendirilmişti.¹⁵⁴ İlk kadın memurun atanmasından neredeyse otuz yıl sonra ilk kez yurt dışında kadın diplomatlar görevlendiriliyordu. İlk bakışta bu ilerleme düzeyi yetersiz görülebilir ancak dünya örnekleriyle de kıyaslandığında Türkiye dünyadaki muadillerinin gerisinde sayılmazdı. 1960'lı yıllarda ve takip eden dönemde Batılı ülkelerde dahi kadınlar ülkelerinin dışişleri bakanlıklarında idari pozisyonlardan ziyade destek birimlerinde görevlendiriliyordu.¹⁵⁵ Norveç gibi hayat standartlarının bütün yönleriyle yüksek olduğu bir ülkede dahi Dışişleri Bakanlığında 1960 yılında sadece bir kadın diplomat görev yapıyordu.¹⁵⁶ Diğer bir ifadeyle, kadın diplomatlar söz konusu olduğunda 1960 yılında Norveç, Türkiye'den daha zayıf bir durumdaydı. Genel olarak kadınların toplumsal yaşama katılımında zorluk yaşayan bir ülke olduğu da dikkate alındığında, Türkiye'de kadınların diploması mesleğinde temsil düzeyi dünyadaki trendin gerisinde seyretmiyordu.¹⁵⁷

Yine de o döneme ilişkin tümüyle bir başarı hikayesinden bahsetmek olanaklı değildir. Filiz Dinçmen 1982'de Türkiye'nin ilk kadın büyükelçisi olarak Lahey'e atandığında Türk Hariciyesine ilk kadın diplomatın kabul edilmesinin üzerinden tam elli yıl geçmişti.¹⁵⁸ Üstelik Bakanlık içinden tanıklıklara göre de bu atama kolaylıkla kabullenilmemişti. O dönemde görev yapan diplomatlardan Ergun Sav'ın anlatımında Dinçmen'in atanmasına yönelik itirazlar açıkça görülebiliyordu:

154 "Hariciye Vekaletinden", *TC Resmî Gazete*, No.10174. 1 Nisan 1959, s. 1. 3 Nisan 1959 tarihli Milliyet gazetesi iki genç kadın diplomat hakkında ayrıntılı bilgiler veriyordu. Yirmi altı yaşındaki Hendek doğumlu Şükran Güneş Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunuydu. Vekalet'e 1956'da kabul edilmişti ve siyasal işler dairesinin "uluslararası ilişkiler" bürosunda görevliydi. Üsküdar Amerikan Kolejinin yanı sıra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Jale Yiğit Vekalet'e Güneş'ten bir yıl sonra 1957'de kabul edilmişti. Yurt dışına atanmadan önce uluslararası ekonomik ilişkiler ve protokol dairelerinde çalışmıştı. Milliyet okurlarını iki diplomatın da bekar olduğu konusunda ayrıca bilgilendiriyordu. "Harice İlk Def'a Kadın Temsilci Gönderiyoruz", *Milliyet*, 3 Nisan 1959, s. 1.

155 Kishan S. Rana, *The Contemporary Embassy: The Paths to Diplomatic Excellence*, New York, Palgrave Macmillan, 2013, s. 123.

156 Iver B. Neumann, "The Body of the Diplomat", *European Journal of International Relations*, C. 14 S. 4, 2008, s. 672. Norveç Dışişleri Bakanlığında o tarihlere 124 kadın çalışıyordu ancak biri hariç tamamı idari personeldi.

157 Kadınların diploması mesleğinde temsili konusunda ilginç bir başarı örneği Dominik Cumhuriyeti'dir. Atlas Okyanusu'nda yer alan bu ada ülkesinde kadınların dışişleri bürokrasisinde hep önemli bir yeri oldu. Ülke adına BM Şartı'nı imzalayan kişi bir kadın diplomattı. Genel olarak Latin Amerika ülkelerinin de kadın diplomatların diğer bölgelerden daha fazla istihdam edildiğini not etmek gerekir. 1974'te Latin Amerika ülkelerinin BM daimi temsilciliklerde 53 kadın diplomat görev yapıyordu. Bu, diğer bütün bölgeler için geçerli olandan daha yüksek bir sayıydı. Jean-Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics...*, s. 147.

158 Filiz Dinçmen, kadınların Türk Dışişlerinde görünürliğünün artmaya başladığı bir dönemde, 1961 yılında Türk Hariciyesine girmişti. İlk yurt dışı görevine Türkiye'nin BM nezdindeki daimi büyükelçiliğinde üçüncü katip olarak atanmıştı.

“Filiz iyi arkadaşımdır. Aynı odada çalıştık... Hollanda’ya büyükelçi atıldığı zaman ben dışarıdaydım. Tebrik mektubu yazdım... Kısa süre sonra uzun bir cevap geldi. Meğer dertliymiş. Lahey’e büyükelçi olmasını bazıları hazmedememişler. Çekiştiriyorlarmış. ‘Sırf hanım olduğun için atandı. İlk çıkışta Hollanda olur mu? Başaramaz.’ gibi laflar dolaştırıyorlarmış.”¹⁵⁹

Diğer diplomatik görevlerin de ötesinde, “kadın büyükelçiler” bütün dünya için yeni ve kabullenilmesi zor bir olguydu. ABD’de dahi bir kadın diplomat ilk kez 1953’te istihdam edilmişti.¹⁶⁰ 1976 gibi görece geç bir tarihte dahi Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nda cinsiyet ayrımcılığı vakaları gündeme gelmiş, üstelik bunlar ancak 1985’te yargı önüne taşınabilmişti.¹⁶¹ Türkiye’de de tek bir kadın meslek memurunun kariyerinin yirmi birinci yılında büyükelçi olarak atanması durumu bütün gerçekliğiyle ortaya koyuyor olamazdı. Daha düşük kıdemden kadın diplomatların farklı deneyimleri de olabilirdi. Nitekim, 1970’lerin ikinci yarısında Dışişleri Bakanlığı’na kabul edilen Hüner Tuncer anılarında Türk Hariciye kadın bir diplomat olma deneyimini şöyle açıklıyordu:

“Dışişleri Bakanlığı’nda kadın diplomat olarak görev yapmakla, kendimi çok ayrıcalıklı bir insan gibi görüyordum. Amirlerimiz, bizlere erkek meslektaşlarımızdan farklı bir davranışta bulunmuyordu. Başka bir deyişle, erkek meslek memurlarıyla kadın meslek memurları, cinsiyetlerinden ötürü farklı görev alanlarında çalıştırılmamakta, kadın olmamız nedeniyle bizlere daha kolay sayılabilecek işlerin verilmesi söz konusu olmamaktaydı... Ben de, bir kez kurye olarak, Kıbrıs’a gönderilmişim ve yurt dışına kurye olarak gönderilen ilk kadın diplomat olmuştum.”¹⁶²

Bakanlık içerisinde kadın ve erkek diplomatlar arasında bir ayrım gözetilmediğini söylese de, mesleğe 1970’lerin ikinci yarısında kabul edilmiş bir diplomat olan Tuncer’in kuryelik görevini üstlenen ilk kadın olması aslında cinsiyetin Türk Hariciyesinde de göz önünde tutulan bir unsur olduğunu ortaya koyuyordu. Türk dışişleri bürokrasisine kadınlar görece erken bir tarihte alınmış, dünya ülkelerinden geri kalmayacak bir şekilde 1960’lı ve 70’li yıllarla birlikte bakanlıkta görünür olmuşlardı. Yine de hem kıdemli bir diplomat olarak Dinçmen’in hem de genç bir meslek memuru olan Tuncer’in hikayeleri Türk Hariciyesinde de kadınların kariyerlerinin pürüzsüz bir rotada ilerlemediğini ortaya koyuyordu.

159 Ergun Sav, *Diplomaturka...*, s. 39-40.

160 Jean-Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics...*, s. 147. Bu tarihten daha önce, 1949’de Eguenie Anderson ABD’nin Kopenhag büyükelçisi olarak atanmıştı ancak kendisi bir meslek memuru değil, Amerikan sisteminde sıkça görüldüğü üzere bir siyasi atama idi.

161 Robert Leguey-Feilleux, *The Dynamics...*, s. 147.

162 Hüner Tuncer, *Bir Kadın Diplomatın Anıları...*, s. 11. Hüner Tuncer Dışişleri Bakanlığında uzun yıllar kalmamış, akademisyen olmayı tercih etmişti. Tuncer aynı zamanda ironik bir şekilde kadınların yapamayacağı tek mesleğin diploması olduğunu söyleyen Cemal Hüsnü Taray’ın da yeğeniydi.

Diplomaside kadın olgusunun bir diğer bileşeni ise diplomat eşleriydi. Kadın hareketinin ikinci dalgasının görüldüğü 1970’li yıllar boyunca İsveç, Kanada, Birleşik Krallık ve ABD’de diplomat eşleri ülkelerinin dış politika süreçlerine katkılarının tanınması amacıyla yeni örgütler kurdu ya da var olan örgütleri canlandırdı.¹⁶³ ABD Dışişleri Bakanlığı 1972 yılından itibaren diplomat eşlerinden herhangi bir temsil görevi talep etmemeyi kararlaştırdı.¹⁶⁴ Birleşik Krallık’ta ise bir Diplomat Eşleri Derneği kuruldu.¹⁶⁵ Bu taleplerin ve oluşumların kökeni aslında on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanıyordu. Diplomaside protokolün rolünün daha baskın olduğu yıllarda diplomat eşleri herhangi bir unvan, statü ya da ödemededen mahrum bir şekilde önemli roller oynamıştı. Bu duruma ilişkin bireysel girişimler ya da itirazlar bulunsa da diplomat eşlerinin iş yüküne ilişkin eleştiriler örgütlü bir şekilde dile getirilmemişti.¹⁶⁶ Yirminci yüzyıl ile birlikte diplomat eşlerinin yüklendiği sorumluluklar daha da görünür hale geldi. Pek çok kadın diplomat eşi kendi kariyerlerini inşa etme ihtimalini dahi dikkate almayıp eşlerinin yanında bir tür paralel kariyer yürütmeyi tercih ediyordu.¹⁶⁷ Oysaki diplomat eşlerinin çoğu elçilik binasının dekorasyonundan daha güçlü görevler ifa ediyordu. Kongo’da görev yapan eşi sebebiyle burada bulunan ABD’li Polly Lukens göçmenlerin Kongo Nehri’ni geçebilmesine, bu kişilerin beslenme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı oluyordu.¹⁶⁸ 20 Temmuz 1974’te Türkiye Kıbrıs’a bir çıkarma yaptığında Lefkoşa Büyükelçisi Asaf İnhan’ın eşi Maali İnhan da diğer elçilik görevlileriyle birlikte nöbet tutmuş, hareketin ardından üstün hizmet madalyası ile ödüllendirilmişti.¹⁶⁹

Türkiye’de diplomat eşleri çoğu kez diplomatik süreçlerde ve hatta atama kararlarında bir faktör haline geliyordu. Uluslararası ilişkileri feminist bir bakış açısıyla sistematik bir biçimde ele alan ilk isim olan Cynthia Enloe’ye göre bir erkek diplomatın, eşinin aktif iş birliği olmaksızın sosyal görevlerini layıkıyla yerine getirmesi mümkün

163 Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Military Bases: Making Feminist Sense of International Relations*, Los Angeles, University of California Press, 2014, s. 181. Kadın diplomat eşlerinden bazıları maaş da talep ediyordu.

164 Eric Clark, *Corps Diplomatique*, London, Allen Lane, 1973, s. 94.

165 Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Military Bases...*, s. 194.

166 Aslında diplomat eşleri kadın hakları aktivistlerinden de önce haklarını savunmaya başlamıştı. Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Military Bases...*, s. 182-184.

167 Annabel Hendry, “From Parallel to Dual Careers: Diplomatic Spouses in the European Context”, *Modern Diplomacy*, ed., Jovan Kurbalija, (Çevrimiçi), <https://www.diplomacy.edu/resources/general/parallel-dual-careers-diplomatic-spouses> adresinden erişilebilir, 8 Mayıs 2016.

168 Eric Clark, *Corps Diplomatique*, s. 94.

169 Gül İnanç, *Büyükelçiler Anlatıyor: Türk Diplomasinde Kıbrıs (1970-1991)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007, s. 7.

değildir.¹⁷⁰ 1960'lı ve 70'li yıllar boyunca Türk Dışişlerinde büyükelçi olarak görev yapan Oğuz Gökmen de yarım asır öncesinden Enloe'yi teyit ediyordu. Gökmen'e göre;

"Diplomasinin en önde gelen bir işlevi 'temsil'dir. Temsil'de ise eşin ağırlığı en azından diplomatınkine eşittir. Temsil ettiği milletin... geleneklerini çevresine o yansıtır..."

[Diplomat eşleri] bilgileri, görgüleri, gelenekleri, önsezerileri, özverileri ile diplomasi mesleğinin en önemli tamamlayıcı unsurunu oluştururlar. Bu yüzden bazı ülkelerde diplomat hanımlarına ayrı ödenek tahsis edildiği bile görülmektedir..."

Hariciye çevrelerinde çok defa duyulmuştur. Yurt dışında uzak veya çeşitli yönlerden koşulları pek kolay olmayan görevlere atamalar yapılırken, 'aman oraya evli, uyumlu bir arkadaş tayin edelim' denilir. Bunun anlamı açıktır. Birçok sebeplerin yanı sıra, o yabancı ülkedeki toplum ve çalışma hayatına daha kolaylıkla uyum sağlamak, olası sıkıntı ve streslerden korunmak, sosyal ilişkileri daha da geliştirebilmek amaçları göz önünde tutulmuştur. Genel olarak şimdiye kadarki uygulama ve deneyimler göstermiştir ki, evli ve uyumlu bir aile yaşamına sahip olan diplomatlar... görevlerinin yürütülmesinde çok daha etkin, başarılı ve istikrarlı olabilmektedirler. Bunda da hiç kuşkusuz diplomat hanımlarının payı ve katkısı diğer meslektekilerin tahmin ve tasavvur edemeyecekleri kadar büyüktür."¹⁷¹

Gökmen'in sözlerinden görüleceği üzere diplomat eşleri o yıllarda bir erkek diplomatın kariyeri üzerinde belirleyici bir rol oynayabiliyordu. Diğer ülkeler için de benzer bir durum söz konusuydu. ABD'de 1972'ye kadar diplomat eşlerinin performansları diplomatların terfilerinde dikkate alınıyordu.¹⁷² Yine de bu bakış açısı kadınlara diplomaside bir değer atfetmekten ziyade onları erkek diplomatların sicil dosyasındaki başlıklardan biri haline getiriyordu. Oysaki diplomat eşlerinin etkisi gerçekten büyük olabiliyordu. Kimi durumlarda bir elçiliğin daha işlevsel faaliyet yürütmesi erkek büyükelçiden ziyade onun eşine bağlıydı. Bu durum özellikle bir erkek büyükelçi bekar ise daha açık bir şekilde kendisini hissettiriyordu. Deneyimli Türk diplomatı Melih Esenbel'in eşi Emine Esenbel, anılarında bir diplomat eşinin protokol prosedürlerinde nasıl etkili olabildiğini şöyle anlatıyor:

170 Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Military Bases...*, s. 185.

171 Oğuz Gökmen, *Bir Zamanlar Hariciye: Eski Bir Diplomatın Anıları 1*, İstanbul, 1999, ss. 372-373.

172 Oğuz Gökmen, *Bir Zamanlar Hariciye...*, s. 199.

“Washington’a ilk atandığımızda Büyükelçi Hüseyib Rağıp Baydur bekardı. Görev sırasında eşimden [önceki ve sonraki] üç isim de bekardı. Bunun protokol açısından denli sıkıntılar yarattığına da tanık olmuşumdur... Tüm deneyimsizliğime rağmen... her katıldığımız daveti bir ders gibi algıladım ve özellikle büyük devletlerin elçiliklerinde verilen davetlerdeki görgü-yü... belleğime kaydettim.”¹⁷³

Evli olmak bekarlığa göre bir avantajdı ancak bir diplomatın kiminle evli olduğu da önem taşıyordu. Çoğu durumda evli olmaktan ziyade evliliğin kiminle yapıldığı da dik-kate alınan bir unsurdur. Sıklıkla yurt dışında görevlendirildikleri için diplomatlar diğer meslek mensuplarına göre yabancılarla daha çok temas ediyor, bu da evlilik tercihlerine yansıyor. Diğer yandan, mahremiyetin çok önemli olduğu bir meslek olan diplomasi-de yabancılarla evlilik tepki çekebiliyordu. Kazım Karabekir 1914’te Avrupa başkentle-rine yaptığı seyahat sonrasında pek çok Osmanlı diplomatının yabancılarla evlendiğini görünce bunun ülkenin sırları için bir tehdit olacağını düşünmüştü.¹⁷⁴ 1960-80 dönemin-de bu evliliklerin sayısı daha da artmıştı. 1978 ve 79 yıllarında dışişleri bakanlığını yü-rüten Gündüz Ökçün bir gün yabancı kadınların yurt dışında Türkiye’yi temsil eder hale gelmesinden ciddi şekilde endişe ettiğini söylüyordu.¹⁷⁵ 1982’de Güneydoğu Asya ülke-lerine bir ziyaret gerçekleştiren dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren çok fazla sayıda Türk diplomatının yabancılarla evli olduğunu görünce rahatsızlığını dile getirmişti.¹⁷⁶ Evren, önce Cakarta Büyükelçisi Pulat Tacar’ın eşinin yabancı olduğunu öğrenip ardın-dan tanıştığı çoğu Türk diplomatının yabancılarla evli olduğunu görünce “Diplomatlarımız niye Türk hanımlarıyla evlenmiyor?” diye sormuştu.¹⁷⁷

173 Osman Öndeş, *Bin Renk, Bir Ömür: Sefire Emine Esenbel’in Anıları*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014, s. 66-67. Bütün bir Türk modernleşmesi için geçerli olduğu üzere cumhuriyet dönemi Türk diplomasisi için de kadının görünürlüğü işlevsel bir öneme sahipti. Türkiye Cumhuriyetinin ilk Vaşington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey Şikago Üniversitesi’nden Cedide Deha Hanım’ı yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin reformlarını modern, İngilizce konuşan bir kadın üzerinden tanıtmak amacıyla gezilerinde yanında götürüyordu. Diplomat eşlerinin oynadığı rol açısından en açık örnek ise Ahmet Muhtar Bey’in halefi Mehmet Münir Ertegün’ün eşi Hayrünissa Ertegün idi. 1934-1944 arasında Vaşington Büyükelçisi olan Ertegün ve eşi Hayrünissa Hanım, görev süreleri boyunca Başkan Franklin D. Roosevelt’in eşi Elenaor Roosevelt dahil olmak üzere Vaşington’un önemli figürleriyle ayrı ayrı toplantılar talep ediyorlardı. Çiftin lobi faaliyetleri o kadar etkileyiciydi ki belki de Amerikan tarihinin en güçlü “first lady”si olan Elenaor Roosevelt 10 Ocak 1935’teki bir buluşmada Ertegün çiftini bizzat ağırlamıştı. George Harris, “Cementing Turkish American Relations: The Ambassadorship of (Mehmet) Münir Ertegün (1934-1944)”, *Studies in Atatürk’s Turkey: The American Dimension*, eds., George S. Harris ve Nur Bilge Criss, Leiden, Brill, 2009, s. 182.-83. Diğer bir ifadeyle Türk Hariciyesinde kadınlar her dönemde ve her açıdan önemliydi.

174 Kazım Karabekir, *I. Cihan Harbine Niçin Girdik*, İstanbul, Emre Yayınları, 2000, s. 30-32.

175 Cemil Ünlütürk, *Kapat Kokmasını, Sus Duyulmasını, Ört Görünmesini: Monşerler, Hikaye-i Hariciye*. Ankara, İsim Yayınları, 2011, s. 75.

176 Cemil Ünlütürk, *Kapat Kokmasını...*, s. 75.

177 Cemil Ünlütürk, *Kapat Kokmasını...*, s. 128.

Bütün dönemler için düzenlenmiş bir mevzuat bulunmasa da Türk diplomatları ve subaylarının yabancılarla evlenmesi genel olarak teşvik edilmez. Bir makalesinde Iver Neumann da 1990'lı yıllara kadar bir yabancı ile evlenen Türk diplomatının meslekten ayrılmak zorunda olduğunu iddia etmişti.¹⁷⁸ Kural böyle olsa da çoğu durumda bu düzenleme aşıyordu. Bazı durumlarda yasak kaldırılıyor, bazı durumlarda da Türk diplomatları yasak geçerliken dahi bir tür “hülle” yoluyla yabancılarla evlenebiliyordu. Bir iddiaya göre 1970'li yıllarda Türk Hariciyesinde kırk üç hülle evlilik yapılmıştı.¹⁷⁹ Buna rağmen hülle evlilikler Türk diplomatlarının sessiz kalmayı tercih ettiği bir konuydu. Diplomat eşlerinin diploması mesleğindeki rolü ve işlevi üzerine ayrıntılı bir tahlili bulunan Oğuz Gökmen yabancılarla evlenmiş arkadaşlarını rencide etmemek adına bu konuda konuşmamayı tercih ettiğini belirtiyordu.¹⁸⁰ Meslek yaşamındaki anılarını sık ve ayrıntılı bir biçimde ele alan Türk diplomatlarının bu konuda tercih ettiği sessizlik, yabancılarla evliliğin Türk Hariciyesinde hassasiyet taşıyan bir mesele olarak görüldüğü şeklinde yorumlanmalıdır.

7. Sonra Ne Oldu? Yeni Bir Darbe, Yeni Bir Dönem

1960'ların ve 70'lerin hareketli ve belirli ölçüde etkin geçen yıllarının ardından, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte Dışişleri Bakanlığı'na bürokrasi içerisindeki herhangi bir birim olduğunu hatırlatan gelişmeler yaşandı. Darbeyi yapan kadronun atamış olduğu albay rütbesindeki bir irtibat subayının bakanlık için bir “kılık kıyafet yönetmeliği” öngörmesi kuruma bakış açısının sembolik bir örneğiydi.¹⁸¹ Diğer bütün bakanlıklarda atanmış en üst düzey bürokratin unvanı müsteşarken Dışişleri Bakanlığı'nda bu “genel sekreter” idi. Bütün kamu kurumları arasında eşitlik sağlanması adına 28 Şubat 1982'de bu unvan kaldırılarak Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığı unvanı ihdas edildi.¹⁸² Dışişleri müsteşarları günlük işleyişte orgeneral düzeyindeki askeri yetkililerle temas halindeyken protokoldeki yerleri tümgeneral ile korgeneral arasında bir düzeye indirilmişti.¹⁸³ Üstelik bu unvana sahip kişinin artık bir uluslararası konferansın düzenlenmesi fikri için dahi 1. Ordu Komutanı'ndan onay alması gerekebiliyordu.¹⁸⁴

178 Iver B. Neumann, *At Home with Diplomats: Inside a European Foreign Ministry*, Ithaca, Cornell University Press, 2012, s. 131.

179 Cemil Ünlütürk, *Kapat Kokmasını...*, s. 128. Hülle evlilikler basit bir mantığa dayanıyordu. Türk diplomatının ilişki yaşadığı yabancı uyruklu kişi güvenilir bulunan bir Türk vatandaşı ile evleniyordu. Evlilik üzerine bu kişi Türk vatandaşlığı için başvuruyordu. Artık Türk vatandaşı olan yabancı kişinin istediği Türk diplomatıyla evlenmesinin önünde bir engel kalmıyordu.

180 Oğuz Gökmen, *Bir Zamanlar Hariciye...*, s. 375.

181 Hasan Göğüş, *Zor Başkentlerde Diplomasi: Bir Büyükelçinin Kırk İki Yıllık Anıları*, İstanbul, Doğan Kitap, 2020, s. 27.

182 “Oktay Cankardeş”, *Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1982)*, Ankara, TC Dışişleri Bakanlığı, 1983.

183 Hasan Göğüş, *Zor Başkentlerde...*, s. 53.

184 Taner Baytok, *Dış Politikada...*, s. 246.

Dış temsilciliklerde görev yapan Türk diplomatları için de 12 Eylül sonrası dönemin kendine özgü zorlukları bulunuyordu. Başta insan hakları ihlalleri olmak üzere darbe ile gelen bir yönetimin diplomatı olmak ve uluslararası platformlarda ülkelerinin konumunu korumak gibi bir meydan okumayla yüzleşiyorlardı.¹⁸⁵ 27 Mayıs'ın bakanlık içerisindeki etkisini yitirmesinden yıllar sonra bir kez daha asker kökenli büyükelçiler atanmaya başlamış ve bu atamalar ev sahibi ülkelerin tepkisini çekmişti.¹⁸⁶

Karar alma süreçlerinde de Dışışleri Bakanlığı'nın önceki yirmi yıla oranla ağırlığının azaldığını ortaya koyan gelişmeler mevcuttu. Kıbrıs Barış Harekatı'nın ardından Yunanistan NATO'nun askeri kanadından ayrılmış, daha sonra ise yeniden katılım için girişimlerde bulunmuştu. Bu sürecin önündeki Türkiye engeli ise 12 Eylül 1980 askeri darbesinin lideri Kenan Evren'in kararı ile kalkmış oldu. Karar, Dışışleri bürokrasisinin rızası dışında alınmıştı ve Türk diplomatları bununla ilgili tarihe not düşmek adına konuyla ilgili dosyaya "kararın radyodan öğrenildiği" bilgisini işlemişlerdi.¹⁸⁷

1980'li yıllarla birlikte Türkiye siyasetinde askeri ya da sivil "güçlü liderler" dönemi yeniden başlamış, bunun sonucunda Türk Hariciyesinin hem idari hem diplomatik konularda manevra alanı daralmıştı. Benzer bir durum atamalar da dahil olmak üzere Bakanlık içi işleyişe de yansiyordu. Askeri bürokrasinin siyasetteki hakimiyeti dışışleri bürokrasisinde de karşılığını bulmuş, daha önce siyasilere yakınlık bir kariyer kapısı olabiliyorken yeni yönetimle birlikte bunun yerini bir kez daha "askelere yakınlık" almıştı.¹⁸⁸

Sonuç Yerine

Türk Hariciyesi için 1960-1980 dönemi bir askeri darbeye başladı ve yine bir askeri darbeye sona erdi. Arada geçen yirmi yıllık süre içerisinde ise Dışışleri Bakanlığı bir yandan daha önce muhatap olmadığı türden meydan okumalarla karşılaşırken diğer yandan da dış politika karar alma süreçlerinde önceki dönemlere kıyasla daha büyük bir manevra alanına sahip oldu. Zira cumhuriyetin kuruluşundan itibaren siyasi ya da bürokratik düzeyde güçlü figürler Türk Dışışlerinde hem idari hem de diplomatik açıdan etkili olmuştu. 1960'lı ve 70'li yılların daha dinamik siyasi atmosferinde Türk Hariciyesi yeni gelişmeler karşısında kendisine özgü stratejiler üretme ve bunu belirli ölçüde siyasi iktidarlara kabul ettirme imkanını buldu.

185 Bilge Cankorel, *Bir Dönem...*, s. 51.

186 Ekrem Güvendiren, *Hayat Yollarında...*, s. 179.

187 Hasan Göğüş, *Zor Başkentlerde...*, s. 28.

188 Daver Darende, *Diplomatın...*, s. 105.

1960-1980 döneminde Dışişleri Bakanlığı kendisinden önceki dönemde ya da sonraki yıllarda hiç olmadığı kadar fazla sayıda diplomat kökenli dışişleri bakanı çıkardı. Bu durumun dışişleri bürokrasisinin dış politika karar alım süreçlerinde nüfuzunun artmasına kuşkusuz etkisi olmuştur. Öte yandan meslekten diplomat bakan atama yönelimi daha ziyade bu yıllarda geçiş dönemi hükümetlerinin sayısının fazla olmasıyla ilgiliydi. Serbest seçimlerin ardından güçlü siyasi liderler tarafından kurulan hükümetlerde neredeyse istisnasız biçimde “güvenilir” siyasetçiler dışişleri bakanı olarak atandı.

1960-80 dönemi Türk Dışişleri bürokrasisi, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin dışişleri bakanlıklarının hemen hemen bütün özelliklerini taşıyordu. Bakanlık mensuplarının büyük çoğunluğu aynı okullardan mezundu. Yine de bakanlığa kabul edilme imkanları toplumun geniş kesimlerine her zamankinden daha fazla açıktı. Türk diplomatlarının büyük çoğunluğu batı ittifakına sıkı sıkıya bağlı olsa da bir grup bakanlık mesubu Türkiye'nin o dönemde yeni ortaya çıkan Üçüncü Dünya ülkeleriyle iş birliği geliştirmesini önerebilmişti. Dönemin çoğu dışişleri bürokrasisi gibi Türk Hariciyesi de yetkilerini diğer kurumlarla paylaşmak durumunda kalmıştı.

Türk Dışişleri kamuoyunun kimi kesimlerinin eleştirilerine muhatap olan bir kurumdu. Temel eleştiri ise Türk diplomatlarının zamanın gelişmelerine uygun bir yanıt vermediği ve Türk halkının çıkarlarını korumakta yetersiz kaldığı yönündeydi. Aslında bu noktada da Türk Hariciyesi dünyadaki örneklerle benzer eleştirilerle karşı karşıya kalıyordu. Bu açıdan bakıldığında Dışişleri Bakanlığı da Avrupalı ve Amerikalı muadillerine benzer özellikler taşıyan bir kurumdu. Eleştirenler ise atfettikleri niteliklerin sadece Türk Hariciyesi ile sınırlı olduğunu düşünüyordu. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin muadili ülkelerin dışişleri bürokrasilerine oranla çok daha düşük bütçe ve lojistik imkanlarıyla faaliyet gösteriyordu. Buna rağmen, yaşanan krizlere görece başarılı yanıtlar üreten politika ve uygulamalar geliştirildiğini söylemek abartılı olmayacaktır.

Dışişleri Bakanlığı –daha önceki dönemlerde de görüldüğü üzere– ideolojik farklılıklardan ve iç siyaset rüzgarlarından etkilenen bir kurumdu. Bakanlık mensuplarının sıkça iddia ettiği gibi iç siyasetin etkilerine karşı tümüyle bağımsızlığı yoktu. Darbe yönetimlerinin etkisinin en hissedilir olduğu dönemlerde askeri bürokrasiyle kurulan yakın ilişkiler bir Türk diplomatının kariyeri için avantaj teşkil edebiliyordu. Benzer şekilde Türkiye'nin dış politikasına alternatif bir yön vermek isteyen bir dışişleri bakanı atandığında, ona yakın dünya görüşüne sahip diplomatlar bakanlık içerisinde öne çıkabiliyordu. İstihdam süreçlerinde belirli standartlar çerçevesinde hareket edilse de kurum içi atamalarda kişisel ilişkilerin rol oynayabildiği örneklere rastlanıyordu.

Bununla birlikte, bu örneklerin 1960-1980 dönemi açısından ayırt edici olduğunu söylemek zordur.

Öte yandan dünyada o dönem etkisini gösteren pek çok küresel gelişme de Türk Hariciyesinde kurumsal, Türk diplomatlarında ise bireysel olarak karşılığını buluyordu. Bütün bunların ışığında Türk dışışleri bürokrasisinin dünya örnekleriyle kıyaslandığında, sıkça eleştirildiği üzere hantal ya da ilkel bir kurum olmadığını söylemek mümkündür. Örneğin Brezilya gibi bölgesinde etkili bir ülkenin dışışleri bakanlığı diplomatlarını eğitmek üzere bir akademiye 1990'lı yıllarda açabilmişken, Türkiye'nin Diploması Akademisi 1960'ların sonunda faaliyete geçmişti.¹⁸⁹ Yine bu çalışmada gösterildiği üzere kadın diplomatların temsili konusunda da Türk Hariciyesi 1960'lı yıllardan başlayarak dünyadaki trendlerle benzeri bir seyir izlemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri¹⁹⁰

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. TC Dışışleri Bakanlığı Yayınları¹⁹¹

Dışışleri Bakanlığı

Dışışleri Belleteni

Dışışleri Tarihçesi

189 Richard Langhorne, "Current Developments in Diplomacy: Who are the Diplomats Now?", *Diplomacy & Statecraft*, C. 8, S. 2, 1997, s. 7.

190 Kullanılan belgelerin ayrıntılı künnyeleri dipnotlarda gösterilmiştir

191 Kullanılan belgelerin ayrıntılı künnyeleri dipnotlarda gösterilmiştir

T.C Dışışleri Bakanlığı“New International Economic Order: Sum of the Four Years”, Ankara, TC Dışışleri Bakanlığı, 1977.

T.C Dışışleri Bakanlığı Özel Çalışma Grubu Raporu, *Yeni Ekonomik Düzen ve Türkiye: Gelişmiş Ülkeler ve Gelişme Yolundaki Ülkeler Arasındaki Uluslararası Müzakere Süreci*, Ankara, TC Dışışleri Bakanlığı, 1977.

Resmi Gazete ve Zabıtlar¹⁹²

TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı
T.C Resmi Gazete

3. Süreli Yayınlar¹⁹³

Cumhuriyet
Hürriyet
Milliyet

4. Mülakatlar

Bilhan, Murat: *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, 2 Şubat 2016.
Eralp, Yalım: *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 15 Ocak 2017.
İskit, Temel: *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 16 Mart 2016.
Lütem, Ömer Engin: *Yarı Yapılandırılmış Mülakat*, İstanbul, 20 Ocak 2017.

5. Araştırma Eserler

Afra, Haluk: *Hariciyeciler Dedikoduyu Sever*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1999.
Altuğ, Ömer: *Hatırmada Kalanlar: Bir Diplomatın Ege'den Baltıklar'a Uzanan Öyküsü*, Ankara, Boyut, 2014.
Ayda, Adile: *Bir Demet Edebiyat*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005.
Bülent Aras, “Reform and Capacity Building in the Turkish Foreign Ministry: Bridging the Gap between Ideas and Institutions”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 17, S. 3, 2015, s. 69-85.

¹⁹² Kullanılan belgelerin ayrıntılı künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir

¹⁹³ Faydalanılan süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda belirtilmiştir.

- Balcı, Ali: *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2021
- Barutçu, Ecmel: *Hariciye Koridoru*, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.
- Baytok, Taner: *Dış Politikada Bir Nefes: Anılar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.
- Başkut, Yaman: *Aferin İyiydin: Bir Diplomatın Anıları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.
- Berridge, George: *Diplomacy: Theory and Practice*, London, Palgrave-Macmillan, 2010.
- Budak, Mustafa: “Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivinin Önemi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, s. 207-232.
- Cankorel, Bilge: *Bir Dönem Biterken*, İstanbul, Kırmızı Kedi, 2014.
- Clark, Eric: *Corps Diplomatique*, London, Allen Lane, 1973.
- Çağlayangil, İhsan Sabri: *Anularım*, İstanbul, Güneş Yayınları, 1990.
- Çalışlar, İzedin: Ed., *Ekselans: Coşkun Kırca*, İstanbul, Galatasaray Eğitim Vakfı, 2009.
- Darende, Daver: *Diplomatın Not Defteri*, İstanbul, Arkadaş, 2008.
- Davis Cross, Mat’a Keapuolani: “A European Epistemic Community of Diplomats”, *The Diplomatic Corps as an Institution of International Society*, Ed. By Paul Sharp, Geoffrey Wiseman, London, Palgrave Macmillan, 2007, s. 221-245.
- Davis Cross, Mat’a Keapuolani: “Rethinking Epistemic Communities Twenty Years Later”, *Review of International Studies*, C. 39, S. 1, 2013, s. 137-160.
- Demir, Ali Faik: Ed., *Türk Dış Politikasında Liderler*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007.
- Dikerdem, Mahmut: *Hariciye Çarkı: Anılar*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989.
- Dinç, Nihat: *Gönüllü Diplomat*, İstanbul, İthaki Yayınları, 1998.
- Eayrs, James. *Diplomacy and Its Discontents*, Toronto, University of Toronto Press, 1971.
- Enloe, Cynthia: *Bananas, Beaches and Military Bases: Making Feminist Sense of International Relations*, Los Angeles, University of California Press, 2014.
- Eralp, Yalım: *Perdeyi Aralarken: Bir Monşerin Hatıratı*, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
- Erkin, Behiç: *Hatırat (1876-1958)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2010.
- Ertüzün, Nejat: “Ermeni Sorunu ile İlgili Çalışmalar”, *Dış Politikamızın Perde Arkası: 23 Büyükelçinin Olaylara Bakışı*, ed. Turhan Fırat, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005.
- Girgin, Kemal: *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Hariciye Tarihimiz: Teşkilat ve Protokol*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1995.
- Gökmen, Oğuz: *Bir Zamanlar Hariciye: Eski Bir Diplomatın Anıları I*, İstanbul, 1999.
- Gökmen, Oğuz: *Diplomasi: Diplomaside 40 Yıl, 11 Ay, 17 Gün*, İstanbul, Yamaç Ofset, 2006.
- Göğüş, Hasan: *Zor Başkentlerde Diplomasi: Bir Büyükelçinin Kırk İki Yıllık Anıları*, İstanbul, Doğan Kitap, 2020.

- Göze, Ergun: “Diplomasimizin Müesseseleri,” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 1980, s. 167-183.
- Güldemir, Ufuk: *Teksas-Malatya*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1992.
- Gülen, Alaeddin: *Bellekte Kalanlar*, İstanbul, 1998.
- Günver, Semih “Dışişleri Meslek Memurluğu”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 739-745.
- Günver, Semih: *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Gürün, Kamuran: *Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1995.
- Güvendiren, Ekrem. *Hayat Yollarında: Londra'dan Prag'a, Washington'dan Tel-Aviv'e Uzanan Diplomatik Yolculuk*, İstanbul, Som Kitap, 2013.
- Harris, George: *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, İstanbul, ISIS Press, 2010.
- Harris, George: “Cementing Turkish American Relations: The Ambassadorship of (Mehmet) Münir Erteğün (1934-1944)”, *Studies in Atatürk's Turkey: The American Dimension*, Ed. By George S. Harris, Nur Bilge Criss, Leiden, Brill, 2009, s. 177-196.
- Hendry, Annabel: “From Parallel to Dual Careers: Diplomatic Spouses in the European Context,” *Modern Diplomacy*, ed., Jovan Kurbalija, (Çevrimiçi), <https://www.diplomacy.edu/resources/general/parallel-dual-careers-diplomatic-spouses>, 8 Mayıs 2016.
- İnanç, Gül: *Büyükelçiler Anlatıyor: Türk Diplomasisinde Kıbrıs (1970-1991)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- İskit, Temel: *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kabaklı, Ahmet: *Bürokrasi ve Biz*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1976.
- Karabekir, Kazım: I. *Cihan Harbine Niçin* Girdik, İstanbul, Emre Yayınları, 2000.
- Karadağ, Raif : *Türk Hariciyesinin Çetin Sınavı Kıbrıs*, İstanbul, Emre Yayınları, 2004.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Zoraki Diplomat*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Kennan, George F.: “Diplomacy without Diplomats?” *Foreign Affairs*, C. 76, S. 5, 1997, s. 198-212.
- Kesgin, Gökçen: “Bülent Ecevit”, *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed., Ali Faik Demir, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 241-342.
- Keskin, Yıldırım: *Zaman Akarken: Edebiyat ve Diplomasi Anıları*, İstanbul: Dünya Kitap, 2005.
- Kuneralp, Sinan: *Son Dönem Osmanlı Devlet Ricalı, 1839-1922: Prosopografik Rehber*, İstanbul, İsis, 1999.

- Kuneralp, Sinan: “The Ministry of Foreign Affairs”, *The Times Survey of Foreign Ministries*, Ed. By Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 493-512.
- Kuneralp, Zeki: *Sadece Diplomat: Anılar-Belgeler*, İstanbul, İSİS, 1999.
- Kürkçüoğlu, Ömer: “Gündüz Ökçün’ün Öğrettikleri ve Düşündürdükleri,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* C. 1, S. 1, 1992, s. 5-7.
- Langhorne, Richard: “Current Developments in Diplomacy: Who are the Diplomats Now?”, *Diplomacy & Statecraft*, C. 8, S. 2, 1997, s. 1-15.
- Leguey-Feilleux, Jean Robert: *The Dynamics of Diplomacy*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2009.
- Melek, Faik: *Hepsi Geldi Geçti: Dışişlerinde 43 Yıl*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994.
- Neumann, Iver B.: *At Home with Diplomats: Inside a European Foreign Ministry*, Ithaca, Cornell University Press, 2012.
- Neumann, Iver B.: “The Body of the Diplomat”, *European Journal of International Relations*, C. 14 S. 4, 2008, s. 671-695.
- Öndeş, Osman: *Bin Renk, Bir Ömür: Sefire Emine Esenbel’in Anıları*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014.
- Özcan, Gencer: “Altmışlı Yıllarda Dış Politika”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, ed., Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 17-56.
- Özdemir, Kürşat: *Bir Dışişleri Bakanı Olarak İltar Türkmen (1980-1983)*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Rana, Kishan S.: *The Contemporary Embassy: The Paths to Diplomatic Excellence*, New York, Palgrave Macmillan, 2013.
- Rumelili, Bahar, Rahime Süleymanoğlu-Kurum: “Women and Gender in Turkish Diplomacy: Historical Legacies and Current Patterns”, *Gendering Diplomacy and International Negotiation*, Ed. ByKarrin Aggestam, Anne. E. Towns, Cham, Palgrave-Macmillan, s. 91.
- Sav, Ergun: *Diplomaturka: Bir Diplomat-Yazarın Anıları*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2000.
- Sert, Hüseyin: “Bir Raporun Hikayesi: Bakanlık İçi Bir İtiraz Olarak Üçüncü Dünyacılık”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 75, S. 1, s. 97-125.
- Sert, Hüseyin: *Memory of an Institution: The Turkish Ministry of Foreign Affairs and Turkish Diplomats in the 1960-1980 Period*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.
- Sofer, Sasson: “The Diplomat as a Stranger”, *Diplomacy & Statecraft*, C. 8, S. 3, 1997, s. 179-186.

- Suda Güler, Zeynep: *Mahmut Dikerdem Eserler: Salon Verir Sokak Alırız*, İstanbul, Yazılama, 2013.
- Steiner, Zara: “Foreign Ministries: Old and New”, *International Journal*, C. 37, S. 3, 1982, s. 349-377.
- Şimşir, Bilal: *Ermeni Meselesi: 1774-2005*, Ankara, Bilgi Yayınları, 2013.
- Uzgel, İlhan: “TDP’nin Uygulanması”, *Türk Dış Politikası I: 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 54-93.
- Ünlütürk, Cemil: *Kapat Kokmasın, Sus Duyulmasın, Ört Görünmesin: Monşerler, Hikaye-i Hariciye*. Ankara, İsim Yayınları, 2011.
- Tuncer, Hüner: *Bir Kadın Diplomatın Anıları: Meksika’dan Milano’ya Norveç’ten Güney Afrika’ya*, İstanbul, Logos Yayınları, 2007.
- Tuncer, Nil: “Süleyman Demirel”, *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed., Ali Faik Demir, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 141-242.
- Tülümen, Turgut: *İki Mülkiyeli*, Ankara, Kavaklıdere Kültür Yayınları, 2003.
- Wels, C.B.: “Netherlands: The Foreign Policy Institutions in the Dutch Republic and the Kingdom of the Netherlands 1579 to 1980”, *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, ed. Zara Steiner, London: Times Books, 1982, s. 363-390.
- Yavuzalp, Ercüment: *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.
- Yılmaz, Eylem, Pınar Bilgin: “Constructing Turkey’s ‘Western’ Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft”, *International Journal*, C. 61, S. 1, 2005-2006, s. 39-59.

İki Darbenin Karşılaştırılması: 27 Mayıs 1960 ve 15 Temmuz 2016

Comparison of Two Coups: May 27, 1960 and July 15, 2016

Rasim KOÇ*

*Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: R.K. 0000-0002-5691-371X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Rasim Koç,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: rasimkoc@gmail.com

Başvuru/Submitted: 13.12.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
22.12.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
31.03.2022

Kabul/Accepted: 31.03.2022

Atf/Citation: Koc, Rasim. "İki Darbenin Karşılaştırılması: 27 Mayıs 1960 ve 15 Temmuz 2016" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 77-103.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1036178>

ÖZ

Darbeler, meşru siyasal yönetimleri değiştirmek için bir kişinin veya bir sınıfın menfaatlerini korumak veya geliştirmek için başvuru alan antidemokratik bir müdahale şekli olmuştur. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki askeri ayaklanmalar ve darbeler Türk devlet düzenini bozmuştur. Cumhuriyetle birlikte geride bıraktığı düşünülen darbeler dönemi, 27 Mayıs 1960 tarihinde tekrar başlamıştır. Bu tarihten sonra darbe ve vesayetçi anlayış demokrasi ve toplum hayatının üzerine adeta bir karabasan gibi çökmüştür. Siyasete ve demokrasiye karşı yapılan saldırıların sonuncusu, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşmiştir. 15 Temmuz darbesini planlayanların, 27 Mayıs darbesi özelinde çalıştıkları görülmüştür. Türk silahlı kuvvetlerinin hiyerarşik yapısı dışında gerçekleşen iki darbenin benzer ve ayrıştıran noktalar, belirgin özellik göstermiştir. Darbe hazırlığı aşamasında TSK içindeki örgütlenme şekilleri ve propaganda yöntemleri, her iki dönemin benzerlikleri olurken darbe girişiminin sivil inisiyatifin kontrolünde olması ayırt edici farklılık olarak öne çıkmıştır. Bu çalışmada 27 Mayıs 1960 darbesi ile 15 Temmuz 2016 darbe girişimini karşılaştırarak benzerlik ve farklılıklara dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs, 15 Temmuz, FETÖ, Gülen Hareketleri, Askeri Okullar

ABSTRACT

Coups are an anti-democratic form of intervention carried out by a group to advance its interests. Coups and mutinies during the Ottoman and Republican eras have left negative legacies. With the founding of the Republic of Turkey, it was thought that the era of coups was over but it resumed with the coup of May 27, 1960. The last of these attacks took place on July 15, 2016. It has been observed that those who carried out the coup of 2016 must have studied the coup of 1960 closely. Both coups took place outside the chain of command of the armed forces and exhibited distinct similarities and differences. The internal

organization and propaganda techniques leading up to the 2016 coup marked the similarity while the civilian initiative of coup of 1960 constituted the main difference between the two. This study is aimed at comparing and contrasting the two military coup attempts.

Keywords: May 27, July 15, FETÖ, The Gülen Movement, Military School

Extended Abstract

The relationship between army and politics has been a chronic problem in Turkish statecraft since the seventeenth century. The Ottoman state embarked on a series of reforms within the military to resolve the issue. It wished to separate the armed forces from politics and then transform the army into a modern military force.

The first military coup in the Ottoman state after the army was modernized occurred in 1875 against Sultan Abdulaziz. This was followed by a coup attempt against Abdulhamid II. Both of these interventions were carried out by a group of officers and some civilians who were acting in conjunction with them. In both cases, the initiators of the coups were few in number, so they recruited cadets from the military academy. With the founding of the Republic, it was thought that the era of military coups or any military interventions in politics was over, but this notion was thwarted by the coup in 1960. The presidency, which had assumed a civilian character during the Democrat Party era, had been recaptured by the army following the coup.

The cooperation of the presidency with the army against civilian administrations has been one of the hallmarks of military tutelage. Military members of the National Security Council outnumbered the rest and the fact that the president sided with them prevented governments from becoming fully “civilian” even in non-security policies. The depth within the state that the army was able to open up for itself through its presidents began to dissipate after the September 12 coup and the resumption of a more civilian presidency.

With the election of AKP in 2002 and the constitutional referendum of 2010, it was thought once again, especially among the supporters of the ruling party that the era of military coups and tutelage was over. This belief was again shattered with the attempted coup on July 15, 2016.

Those who carried out the coup in 1960 were actually concerned with their social status. This concern, which was prevalent throughout subsequent coups and tutelage, was absent from the coup of 2016. Instead, the aim was for the Fethullah Terrorist

Organization (FETÖ) to seize state power from within and impose its own interpretation of religious rule upon the country.

As FETÖ became closer to political parties, the number and range of its private educational institutions increased. Because bureaucratic personnel were selected through government exams, the organization prepared its members for such posts from among the students who lived and studied in their private institutions. The military academy and high school were the most important of these. The organization's strength within the military increased following the 2002 elections. By the time of the coup on July 15, 2016, the attempt to seize the military from within had reached a level that promised success.

Almost all of the officers who were involved in the coup attempt had graduated from military academies and were quickly promoted up the ranks during the administration of their civilian president.

While the coup of 1960 had been carried out by staff officers, the one in 2016, by contrast, had civilians in prominent roles. It was this feature that separated it from all other coups. What the two coups did have in common, however, was that in both cases, force commanders were left out of the entire process. In both cases, the Chief of Staff of the Armed Forces and Commander of the Air Force were neutralized by the junta, and the military academy was on the radar of both coups. The plans on where to gather and the critical points to seize before the coup were identical in both cases. Furthermore, there were similarities in the way the public was engaged.

Giriş

Tarihte ilk hükümet darbesi milattan önce 700 yılında Atina’da gerçekleşmiştir.¹ O tarihten günümüze kadar hemen her ülkede ve çağda darbelere rastlamak mümkündür. Darbe kelimesi “vuruş, çarpış” anlamı taşımakla beraber baskı ve şiddet yoluyla yönetimleri devirmek veya istifaya zorlamak için başvurulan antidemokratik güç kullanılmasıdır.² Darbe kelimesi ihtilal ve devrim kelimeleriyle de anlamsal olarak benzer gözüke de kavramsal olarak farklılık göstermiştir.³ Devrim ve ihtilaller daha çok devlet ve toplum hayatında köklü ve kapsamlı dönüşümleri içermiştir. Sonuçları ileriye dönük kalıcı ve genellikle pozitif izler bırakmıştır. Darbeler ise kalıcı etkiden uzak, bir kişi veya sınıfın sadece iktidarı ele geçirmede başvurduğu bir yol olmuştur. Birinde toplum desteği, geniş kitlelere ulaşırken diğerinde çok sınırlı kalmıştır. Devrimler ve ihtilaller felsefi kaynaklardan beslenerek yönetim araçlarını toplum menfaatine dönüştürmeyi amaçlayan reformist ve kalıcı karakter özelliği sergilemiştir.⁴ Şiddet ve silah işin içine karışsa da bu durumdan sıyrılabilecek dinamiği içinde barındırmıştır. Daha çok sivil ağırlıklı hareketlerden meydana gelmiştir. Darbeler ise daha çok çıkarlarını korumaya veya genişletmeye çalışan sınıfların veya diktatör eğilimleri olanların başvurduğu bir yol olmuştur. Devrimler “devlet ve ekonomi” ihtilaller “sosyal düzen”, darbeler ise kişisel ve sınıfsal kaygılar etrafında toplanmıştır.⁵ Bunun içindir ki darbeciler, totaliter özelliklerini ihtilalci veya devrimci gibi göstermeye çalışmışlardır.

Türk tarihi açısından konuyu ele aldığımızda ise ilk darbe, modern ordunun kurulmasından yaklaşık otuz üç yıl sonra gerçekleşmiş; 1876 yılında, Sultan Abdülaziz’e karşı kişisel kin ve nefret besleyen, devlet içindeki bir grup tarafından kendilerine yakın olan subay ve harp okulu öğrencileri kullanılarak yapılmıştır.⁶ Sultan Abdülaziz’in öldürülmesiyle sonuçlanan darbe sonrası darbeyi gerçekleştiren sivil ve askerler, devlet içinde geniş imtiyazlar sağlamıştır. Kazanılan imtiyazların korunması için verilen mücadeleler, imparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir. Bu imtiyazlı sınıf, II. Abdülhamid’in iktidarı döneminde kan kaybetmesine rağmen varlığını devam ettirmiştir. Nitekim 1909 yılında suni bir şekilde çıkan 31 Mart Vakası sonucunda otuz üç yıllık iktidar değişmiştir. Padişahın tahttan inmesine neden olan bu olay, askerlerin ve

1 Michell Mourre-Pierre Dominique-Edmond Pognon-Michal Garder-Georges Roux-Victor Franco-Jean Lourent, *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, çev. Sabiha Bozbağlı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1967, s. 7.

2 “Darbe” (Çevrimiçi), <https://sozluk.gov.tr>, 02.11.2021.

3 Andre Joussain, *İhtilallerin Kanunu*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, Konya, Selçuk Yayınları, 1968, s. 93.

4 Andre Joussain, *İhtilallerin Kanunu...*, s. 19.

5 Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, İstanbul, Remzi Kitapları, 1985, s. 21

6 Mahmud Celeleddin Paşa, *Mir 'at-ı Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul, Bereket Yayınları, 1983, s. 111.

medrese öğrencilerinin bir ayaklanması gibi gözükse de ayaklanmaya katılanların içinde asker kıyafetli subayların ve medrese öğrencisi kıyafeti giymiş askerî okul öğrencilerinin de yer aldığı görülmüştür.⁷ Sultan Abdülaziz'den başlayarak son Osmanlı padişahına kadar devlet içindeki imtiyazlı sınıflar, kazanımlarını korumak için her türlü eyleme başvurmuşlardır. Bu sınıf, gücünü korumak için içerde ve dışarda yeni ittifakların arayışında olmuştur. Ordu-siyaset ilişkisindeki dengenin bozulması, 1876 yılında başlayan parlamenter monarşinde sağlıklı işlemlerini engellemiştir. Çünkü padişahın yetki kaybını, meclis yerine daha çok askerler kendi lehine kazanmıştır. Osmanlı Devleti'ne hâkim olan bu imtiyazlı militarist anlayış, imparatorluğun da sonunu hazırlamıştır.

Cumhuriyet'i kuran irade, ordu-siyaset ilişkisinin yol açtığı sorunları yakından görmüştür. Bunun için de Atatürk, Cumhuriyet'in bekası açısından devlet yönetiminin hızla sivilleşmesinin ve askerlerin siyaset dışında tutulmasının gerekliliğine inanmıştır. Bu konudaki görüşlerini de devlet politikası hâline getirmiştir.

1946 yılında Türkiye, tek partili sistemden çok partili hayata toplumsal ve sınıfsal beklentilerin eşliğinde girmiştir. Bu dönemde özellikle iki sınıf öne çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı boyunca toplumun büyük kesiminin yaşadığı köylerde, hayat yokluk ve yoksulluk arasına sıkışmıştır. Savaşın neden olduğu sorunların en çok hissedildiği diğer bir sınıf ise askerler olmuştur. İkinci Dünya Savaşı boyunca askerlerin savaş durumunda bekletilmesi orduda büyük rahatsızlık yaratmıştır. Savaş bitmesine rağmen ordudaki normalleşme bir türlü sağlanamamıştır. Bunun için 1950 seçimleri, askerlerin sorunlarının çözümünde bir milat olarak görülmüştür. Seçimleri kaybedeceğini gören dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, ordudan bir çıkış beklemiştir. Beklediği bu çıkış gelmemiştir.⁸ Seçimlerin galibi DP olmuştur. Yeni iktidar, ordunun modernizasyonundan her alandaki kalkınma programına kadar her konuda kendi görüşünü hayata geçirmek istemiştir. Ordunun modernizasyonu meselesinde hükümet komuta kademesini yetersiz görmüştür. İktidarın yüksek rütbeli generalleri küçük görmesi, bazı askerlerde rahatsızlık yaratmıştır.⁹ Bu rahatsızlıklarla birlikte askerlerin beklediği yapısal iyileşmenin gecikmesi, subaylar arasında demokratlara karşı olumsuz bir hava ortaya çıkarmıştır. Yeni dönem bürokrat ve siyasetçilerinin lüks yaşamları¹⁰ bu durumu daha da belirginleştirmiştir.¹¹ Türkiye NATO'ya girdikten sonra subaylar

7 Zekeriya Türkmen, *Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1993, s. 26.

8 "Türkeş ihtilali anlatıyor", *Yeni İstanbul*, 15 Şubat 1962, s. 5.

9 Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına*, İstanbul, Ar Matbaası, 1968, s. 22.

10 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996, s. 170.

11 Talat Asal, *Güneş Batmadı*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2003, s. 52.

eğitim amaçlı yurtdışına gönderilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin eğitim amaçlı Avrupa'ya gönderdiği gençlerin geri döndüklerinde her birinin sıkı bir padişah karşıtı olması gibi bu subaylar da NATO ülkelerindeki görevlerini tamamladıktan sonra ülkeye döndüklerinde iktidar karşıtı olmuşlardır. 1957 seçimleri sonrasında darbe geliyorum derken siyasi iktidar bu gelişiyi görememiştir.¹² Nitekim darbe oluşumu, en belirgin bir şekilde 9 Subay Olayı'nda kendini göstermiştir.¹³ Darbe toplantılarının yapıldığı hücre evlerinden biri, toplantıya katılan bir subay tarafından ifşa edilmiştir. Başbakan Adnan Menderes'in konuyu büyütme istememesi sonucunda olayın üstü darbecilerin lehine kapatılmıştır. Bu konuda Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile başbakan arasında görüş farklılığı yaşanmıştır. Siyasi iktidar, gelmekte olan darbeyi savuşturmak için elindeki iki imkânı kullanamamıştır. Bunlardan biri darbecilerin sayıca az olmasını avantaja dönüştürememesi diğeri de darbe oluşumlarıyla ilgili istihbaratları doğru değerlendirememesidir. Bunda hiç şüphesiz darbeden haberdar olan bazı hükûmet üyelerinin cumhurbaşkanı ve başbakanı yanlış bilgilendirme ve bilgi saklamalarının etkisi büyük olmuştur. Darbecilerden ilk haberdar olan hükûmet üyesi Şemi Ergin olurken daha sonra Etem Menderes, ordu içindeki rahatsızlıklardan haberdar olmuştur. Her iki bakan, darbeyle ilgili görüşlerini ve bilgilerini Celal Bayar ve Adnan Menderes'e aktetmemiştir. Böylece hükûmete karşı ilk darbe dolaylı bir şekilde içerden olmuştur.¹⁴

27 Mayıs 1960'ta bir grup genç subayın ordu içinde emir komuta zincirini kırarak gerçekleştirdiği darbe, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk askerî darbesi olarak tarihe geçmiştir. Atatürk'ün kurmak istediği sivil merkezli yeni güç düzeni, askerlerin eliyle yıkılmıştır. Bir ideoloji veya felsefesinin olmaması, ülkede köklü değişimleri esas almaması ve sadece seçilmiş meşru bir yönetimi silah gücüyle devirerek iktidarı ele geçirmek amacı gütmesi, eylemin darbe olarak nitelenmesi için yeterli olmuştur. 27 Mayıs darbesi, sebeplerinden çok sonuçlarıyla Türk siyasi tarihi ve demokrasinin gelişimine olumsuz etkiler bırakmıştır. Bu darbe, dönemi içinde yol açtığı sosyal, siyasi ve adalet sorunlarından daha çok askerî vesayet ve darbeleri, devlet geleneği hâline getirerek adeta normalleştirilmiştir. Bu anlayış ilerleyen zamanlarda her on yılda bir gerçekleşmesi beklenen bir ritüel hâlini almıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında unutulmuş askerî siyaset üzerinde etkisi yeniden canlanmıştır. Artık askerlerin devlet yönetimine direkt veya dolaylı müdahale ettiği dönemlere geri dönmüştür.

12 Kılıç Kanat, "Understanding the July 15th Failed Coup", ed. M. Hakan Yavuz, Bayram Balcı, *Turkey's July 15th Coup*, Utah, The University Of Utah Press, 2018, s. 130.

13 Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen İhtilal*, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1964, s. 39.

14 Nimet Arzik, *Menderes'i İpe Götürenler*, Ankara, Kurtuluş Matbaası, 1960, s. 77.

27 Mayıs'ı gerçekleştiren genç subayları devlet yönetimini ele geçirmek için harekete geçiren güç, daha çok iç dinamiklere bağlı olmuştur. Bu dinamiklerin en başında, siviller karşısında kaybettikleri sınıfsal statüleriyle ilgili kaygılar gelmiştir. Nitekim darbe gerçekleşikten sonra subaylar, siviller karşısında yüksek statüler elde etmiştir.¹⁵ Kalıcı senatörlükler, her partiden milletvekili ve bakan olmak, yüksek bürokrasi, emekli olduktan sonra büyük şirketlerin yönetim kurulu üyelikleri gibi görevler, istenilen ve arzu edilen sivil statü kazanımlarını oluşturmuştur.

15 Temmuz 2016'da gerçekleşen başarısız kalkışma hareketi, şekil ve içerik olarak bilindik darbelerin dışında kalmıştır. Darbenin planlayıcısının "messianik"¹⁶ özellik göstermesi, onu diğer darbelerden farklı kılan en belirgin özelliği olmuştur. Bu örgüt kuruluşu, yapısı, amacı ve ilkeleri bakımından rejim karşıtı diğer örgütlerden farklılıklar göstermiştir.¹⁷ Ayrıca darbenin planlama aşaması ile karargâhında sivillerin görev alması ve darbecilerinin seçilmiş iktidarı devirdikten sonra yönetimi direkt ele almak yerine devletin idaresini üyesi oldukları sivil örgütün yönetimine bırakmayı amaçlamaları, diğer farklılıklar arasında yer almıştır. FETÖ, devleti içerden kuşatarak ele geçirmek için işe önce Türk Silahlı Kuvvetleri'nden başlaması gerektiğine inanmıştır. Çünkü 1960 darbesinden sonra ordu, devlet piramidinin en tepe noktasına yerleşerek sivil ve resmî kurumları domine etmeye başlamıştır. TSK'yı ele geçirmeden devlet ve toplumu dönüştürmesi veya sindirmesi imkânsız görülmüştür. İmkânsız başarmak için önce askerî okullardan işe başlaması gerekmiştir. Örgütün düşünce olarak beslendiği "nurculuk" hareketi, Said Nursi'nin sağlığında Doğu'da başlattığı medrese eğitimleriyle birçok genci kazanmayı başarmıştır. Buna çok partili hayata geçişle birlikte üniversitelerde okuyan gençler eklenmiştir. Bu çalışmaların ve yeni dönemin getirdiği sivilleşmenin etkisiyle birçok genç, devlet kurumlarında çalışmaya başlamıştır. Said Nursi'nin vefatından sonra kontrolü eline alan Fetullah Gülen, kısa sürede cemaati "Gülen hareketine" dönüştürmüştür. Bu tarihten sonra gençliği kazanma hareketi, gençler üzerinden devleti ele geçirme hareketine dönüşmüştür. Soğuk savaş yıllarındaki anti-komünist mücadelenin de ruhuna uygun bir şekilde kendini kamufle etmeyi başarmıştır. Çok kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçerken örgüt, Türkiye'nin eğitim sistemindeki boşluk ve eksikliği iyi kullanarak kendisine meşru bir alan açmıştır. Artık ülkenin her ilinde özel dershaneleri, öğrenci evleri, yurtları ve nihayetinde üniversiteleri olan dev bir eğitim hareketine dönüşmüştür. Gerek kendi mensuplarından gerekse Anadolu'nun çeşitli il, ilçe ve köylerindeki başarılı öğrencileri, önce kendi eğitim kurumlarında yetiştirmiş daha sonra

15 Rasim Koç, *Fatin Rüştü Zorlu*, İstanbul, Kopernik Yayınları, 2018, s. 229.

16 Messianik özellik için bkz. Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1997, s. 43.

17 *Milletin Davası 15 Temmuz Davaları*, yay. haz. Ahmet Akcan, İstanbul, Türkiye Hukuk Platformu, 2018, s. 52.

da kimin hangi üniversitede hangi bölümde ve askerî okullarda okuması gerektiğine karar vermiştir. Bu evrede öğrencilerin ve ailelerin iradesi neredeyse olmamıştır. Örgüt devlette ve kendi içinde kullanacağı nitelikli insan kaynağına ulaşma yolunda ciddi mesafe kazanmıştır. Askerî okullar, örgütün önündeki girilmesi gereken en zor eğitim kurumları olmuştur. Bu engeli aşmak için çok gizli ve mahrem bir çalışma yürütmüştür. Başarılı olabileceği düşünülen ve ailelerin hiçbir cemaat bağlantısı olamayan öğrenciler, özel olarak askerî okul sınavlarına hazırlanmıştır. Siyasi partiler üzerindeki artan etkisine paralel olarak askerî okullara öğrenci yerleştirme kabiliyeti de artmıştır. Özellikle 12 Eylül askerî yönetiminin sona ermesi ve sivil cumhurbaşkanları döneminde, örgütün ordu içindeki yapılanması hızlanmıştır. Bu durumun bir benzeri, 27 Mayıs darbesinden sonra ülkede meydana gelen askerî vesayet dönemlerinin asker kökenli cumhurbaşkanlarıyla doğrusal bir paralellik göstermesidir. Nitekim 15 Temmuz darbesinde yer alan askerlerin neredeyse tamamının 1980 sonrası askerî okullardan mezun olan subaylar olduğu görülmüştür. FETÖ'nün siyaset kurumlarıyla olan ilişkisi, onun devlete daha kolay nüfuz ederek daha hızlı büyümesini sağlamıştır.¹⁸

15 Temmuz, darbeler tarihimiz açısından için ilkleri de barındırmıştır. Bu ilklerin başında, bir darbenin planlamasında sivillerin aktif görev alması gelmiştir. Diğer bir ilk ise darbeci subayların ilk defa bir sivil örgütün emrinde hareket etmesidir. Aralarındaki bağ örgütlüdür ve hiyerarşinin tepesinde “Kara Kuvvetleri imamı, Hava Kuvvetleri imamı” gibi adlandırılan siviller yer almıştır.¹⁹

Darbelerle karşı sivil direnişin ilk örneğini vermesi açısından da 15 Temmuz bir milat olmuştur. 27 Mayıs 1960'tan sonra gerçekleşen darbe, muhtıra ve sınırlı müdahaleler karşısındaki refleksiz toplumdaki farklı olarak bu kez her kesimden ve görüşten insan, ilk defa sokaklara inerek bu darbeye karşı ortak bir duruş sergilemiştir.²⁰

27 Mayıs Darbesi / 15 Temmuz Darbe Girişiminin Benzerlik ve Farklılıkları

27 Mayıs ile 15 Temmuz darbelerinin en temel benzerliği iki darbenin de emir komuta zincirinin dışında gerçekleşmesidir. Her iki darbeye de kritik görevlerde bulunan

18 M. Hakan Yavuz-Rasim Koç, “The Turkish Coup Attempt: The Gülen Movement vs. The State”, *Middle East Policy*, C.XXIII, S.4, 2016, s. 136.

19 “FETÖ ihanete böyle hazırlandı: Sivil imamlar”, *Anadolu Ajansı*, 16 Nisan 2019 (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/feto-ihanete-boyle-hazirlandi-sivil-imamlar/1453559>, 5 Aralık 2021.

20 “15 TEMMUZ NİÇİN BİR DESTANDIR? Türk halkı tanklara karşı yürüdü”, *Milliyet*, 15 Temmuz 2018 (Çevrimiçi), <https://www.milliyet.com.tr/gundem/15-temmuz-nicin-bir-destandir-turk-halki-tanklara-karsi-yurudu-2706766>, 5 Kasım 2021.

subayların çoğu kurmay sınıfındandır. Ordu içerisindeki darbecilerin 27 Mayıs'ta örgütlenme şekli, 15 Temmuz'a giden yolda birebir kopyalanmıştır. Siyasi ve toplumsal gerilimlerin sinir uçları benzerlik göstermektedir.

27 Mayıs'ta ve 15 Temmuz'da kilit nokta Çankaya ve Cumhurbaşkanlığı'dır. İki darbede de asker ve bir kısım sivil bürokrasi arasında iletişim vardır. Bir diğer ortak noktaları ise “erk” mücadelesidir. Yani tek amaç, mevcut siyasi iktidarların elinden yönetimi almaktır.²¹

27 Mayıs darbesi ve 15 Temmuz darbe girişiminin ortak hedefi iktidar partileri iken 12 Eylül darbesinde bütün siyasi partiler hedefte olmuştur. 27 Mayıs ve 15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştiren darbeciler, iktidar partilerinin dışındaki siyasi partileri hedef almamıştır. Çünkü ordudaki destekçilerinin yeteri düzeyde olmaması, sivil cepheyi fazla genişletmeme stratejisine dönüşmüştür. Bir yandan sivilleri karşıya almamak diğer yandan da iktidara muhalif olan sivillerin desteğini almak, darbeyi benimsememiş subayların da kararlarını gözden geçirmelerini sağlamayı amaçlamıştır. Emir-komuta dışında hareket eden darbeciler hem orduda hem de ülke genelinde kontrolü ele geçirebilmesi için toplumsal desteğe ihtiyaç duymuştur. 27 Mayıs darbesinde toplumun yarısı darbecileri desteklerken 15 Temmuz'da toplumun hiçbir kesiminden ve siyasi partilerden darbecilere destek gelmemiştir. Darbecilerin yapmak istediğini darbe karşıtlarının yapması, darbenin başarısız olmasındaki en önemli etkenlerden birisi olmuştur. 27 Mayıs darbesi sonrası ülke genelinde darbecilere sevgi gösterileri yapılırken 15 Temmuz kalkışmasına katılanlara karşı bütün siyasi partiler ve vatandaşlar gerek darbe akşamı gerekse darbe girişimi sonrasında “Yenikapı” ruhu altında ortak bir duruş sergilemiştir. 27 Mayıs'ta üniversiteler ve yargı askerlerle beraber hareket ederken 15 Temmuz'da sadece yargı ve üniversitelere sızmış Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) üyeleri vardır. Bunlar da mahkeme ve yargılamalar yoluyla darbenin önünü açmak için ülkede terör estirmiştir.²²

Darbe Yapılanmalarının Ordu İçindeki Benzerlikleri

- Kilit noktaların ele geçirilmesi: 27 Mayıs öncesinde Kara Kuvvetleri Komutanlığı personel başkanlığına darbeci subayların gelmesi ordu içindeki kritik noktalara atamalar yapılmasında önemli rol üstlenmiştir. Bu atamalar özellikle Ankara ve İstanbul'daki zırlı birlikler ile Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'nda yoğunlaşmıştır. FETÖ de bu

21 Rasim Koç, *Fatin Rüştü...*, s. 247.

22 “Cemaat 'in operasyon gücü sürüyor”, *Aljazeera*, 21 Mayıs 2015 (Çevrimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/cemaatin-operasyon-gucu-suruyor>, 4 Aralık 2021.

yolu takip ederek darbe hazırlığı için önce personel başkanlığını ele geçirmeye çalışmıştır. Özellikle 2002 yılından sonra ordudaki varlığını ve etkisini hızla arttırdığı sırada, Ergenekon ve Balyoz davalarını kendine alan açmak için fırsata dönüştürmüştür. Yargıdaki gücünü de kullanarak davaların kapsamı genişletilmiş; böylece örgüt üyelerine ordu içinde önemli alanlar açılmıştır. FETÖ, 27 Mayıs'ta olduğu gibi önce Harp Okulu ve askerî liselerde kontrolü sağlamış, daha sonra Kara Kuvvetleri Komutanlığı personel başkanlığını ele geçirerek kilit atamalar yapmıştır. Bu atamalara bakıldığında 27 Mayıs'ı gerçekleştiren darbeciler adeta kopya edilmiştir.²³

- 15 Temmuz darbesinin planlayıcıları, Harp Okulu ve askerî liselerdeki gerek örgüt üyesi öğrenciler gerekse olaylardan haberi olmayan öğrencilerin darbeye görev almaları yönünde bir hazırlık yapmışlardır. Darbeden birkaç gün önce Harp Okulu öğrencilerinden seçilen bir grup, yaz kampı için Yalova'ya götürülmüştür. 15 Temmuz planlayıcıları, 27 Mayıs darbesinde olduğu gibi Harp Okulu öğrencilerinden darbe günü yararlanmak istemişlerdir. Nitekim 27 Mayıs 1960 darbesinin ilk dakikalarından itibaren silahlandırılan Harp Okulu öğrencileri, Ankara'nın kritik noktalarının ele geçirilmesinde görev üstlenmiştir.²⁴

- Ankara ve İstanbul'daki zırhlı birliklerin kontrolü sağlanmıştır.
- Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı ve cumhurbaşkanı yaverleri, darbecilerin kontrolüne geçmiştir.
- Genelkurmay başkanlarının emir subayları darbecilerin emrindedir.
- 27 Mayıs'ta darbecilerin toplanma yerleri evlerdir. Bu evler birbirinden bağımsızdır. 15 Temmuz'a katılan darbeci subaylar da birbirinden bağımsız hücre evlerinde toplantılar yapmıştır. Ayrıca FETÖ'nün ordu içindeki iletişim ağının merkez karargâhında örgütün sivil üyeleri de yer almıştır.
- 27 Mayıs darbesinin ilk hazırlıkları ev toplantıları şeklinde yapılmıştır. Harp Okulu yıllarından gelen sıra arkadaşlıkları, darbeciler için darbeye davette önemli referans olmuştur. Bunu kıtalardaki silah arkadaşlıkları izler. Darbecilerin bir araya geldikleri evler birbirinden bağlantısız tutulmuştur. 1955 yılından itibaren genç subayların darbe örgütlenme yöntemi FETÖ tarafından örnek alınmıştır. Örgüte üye askerî okul öğrencileri ve subayların birbirinden habersiz ve bağlantısız birçok hücre evinde bir

23 “FETÖ böyle büyümüş! İşte tepedeki iki isim”, *Hürriyet*, 29 Temmuz 2016 (Çevrimiçi), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/feto-boyle-buyumus-iste-tepedeki-iki-isim-40175428>, 7 Kasım 2021.

24 Bkz. Ek-1.

araya gelerek toplandıkları görülmüştür. Darbeci genç subaylar, 1957-1960 yılları arasında sivillerle temasa geçmektedir. Bu temas daha çok muhalefet partileri ve üniversite gençliğine yöneliktir. FETÖ de 2013'ten sonra özellikle sosyal medya üzerinden gençlere ulaşmaya çalışmıştır.

- 27 Mayıs'a giden süreçte ordu içindeki darbe oluşumları iki aşamada ortaya çıkmıştır: Birinci aşama 1955-1957, ikinci aşama 1957-1960 yılları arasındadır. Birinci aşamada daha çok dar bir yapılanma vardır. Harp Okulu'ndaki sıra arkadaşlığına kadar giden arkadaşlıklar, dar yapılanmanın en belirleyici özelliğidir. Daha sonra darbe zihniyetini benimsemiş subaylar, görev yaptıkları kıtalarda silah arkadaşlığıyla başlayan dostlukları kullanarak darbe fikirlerini yaygınlaştırmışlardır.²⁵

- FETÖ de buna benzer bir yapılanmaya gitmiştir. Birinci evre, tamamen dersane ve evlerde eğitim alarak askerî okul ve harp okuluna girmiş öğrencilerden oluşmuştur. İkinci evrede ise gerek Harp Okulu sıralarında gerekse subay olduktan sonra görev yerlerinde yakın arkadaşlıklar kurmak sureti ile saflarını güçlendirmeye çalışmışlardır. Bu tip yakınlaşmalarda daha çok ülke temelli meseleler üzerinden etkileşim sağlanarak geçmişten gelen ordudaki müdahale anlayışı tahrik edilmek istenmiştir. 1957'den sonra darbeci subaylar, kritik yerlerde görev alırken bazı kadrolara da darbe düşüncelerini paylaşmadıkları ama yakın dostluklar kurarak kazanacaklarını düşündükleri subayları getirmiştir. Böylece çok dikkat çekmemekle birlikte istediklerini de yaptırabilecekleri kişileri dolaylı olarak kullanmışlardır. Darbeye katılmayan Celal Bayar'ın yaverinin darbecilerle iş birliği içinde olduğu görülmüştür.²⁶ Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı ve darbeci subayların Bayar ve Menderes kadar nefret ettikleri dönemin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un emir subayı ile Kara Kuvvetleri Komutanlığı personel başkanı, darbecilerin kontrolüne geçmiştir. Aynı yol FETÖ tarafından da kullanılarak cumhurbaşkanı yaverliğine, genelkurmay başkanı emir subaylığına ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı personel başkanlığına örgüt üyesi subaylar getirilmiştir.²⁷

Siyasi iktidara karşı 27 Mayıs darbesini gerçekleştirenler bir darbe de ordu içinde yaparak 5'i orgeneral olmak üzere 235 general ve çeşitli rütbedeki 4.765 subayı emekli ederek TSK'da darbeci anlayışın kalıcı olmasının ilk temellerini atmışlardır. FETÖ de bu yönetime benzer bir yola başvurarak kendi kadrolarına yer açmak için özellikle Balyoz ve Ergenekon davalarını genişleterek Türk Deniz Kuvvetleri'nden birçok amiral

25 Rasim Koç, *Fatin Rüştü...*, s. 236.

26 Rasim Koç, *Günah Adası Yassıada*, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2021, s. 15.

27 "Yaver ve emir subaylarının ihaneti", *Habertürk*, 19 Temmuz 2016 (Çevrimiçi), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1268593-yaver-ve-emir-subaylarinin-ihaneti>, 6 Ocak 2021.

ve alt rütbeli subayın ordudan uzaklaşmasını sağlamıştır. Ayrıca 2005 yılında hayata geçirilen yeni terfi sistemi sayesinde, başarılı personele sabit olmayan bekleme süreleriyle genç yaşta general olmanın yolunun açılmasını, örgüt üyesi genç subayların etkinliğini artırmak için kullanmıştır TSK'deki yeni planlamaya göre yetersiz personele(!) sosyal güvence sağlanarak sistem dışına itilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde devrim niteliği taşıdığı iddia edilen bu yeni yapılanma ile 21 yaşında Harp Okulu'ndan mezun olan bir teğmen, yıl kaybetmediği takdirde 38 yaşında general/amiral olabilecektir.²⁸ Bu yapılanma, ordudaki FETÖ'cü subayların hızla üst rütbelere yükselmesinin önünü açmıştır. Bu durum 15 Temmuz darbe girişimine katılan subayların rütbeleri incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır.²⁹ Darbe öncesi Türk Kara Kuvvetleri'nde 50 tümgeneral, 115 tuğgeneral; Türk Deniz Kuvvetleri'nde 12 tümamiral 36 tuğamiral; Türk Hava Kuvvetleri'nde 17 tümgeneral, 45 tuğgeneral varken Mayıs 2017 sonrası karada 21 tümgeneral, 76 tuğgeneral; denizde 6 tümamiral, 21 tuğamiral; havada 3 tümgeneral, 33 tuğgeneral kalmıştır. FETÖ ile irtibatlı veya iltisaklı olan general ve amirallerin ihracından sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki general sayısı %40 azalmıştır. Ceza alan general/amiral sayısı 135'tir. Yurt dışına kaçanlar hariç, ceza alan 135 generalin 49'u tümgeneral/amiral, 66'sı tuğgeneral/amiraldir.³⁰

27 Mayıs sonrası TSK'daki Kemalist ideolojiye yeni ideolojiler eklenmiştir. Bunlardan ilki millî demokratik devrimci ideoloji olmuştur. 27 Mayıs, ordu içinde unutulmuş ideolojik ve politik görüşleri tekrar hortlatmıştır. Darbeye giden süreçte darbeci subaylar sadece Demokrat Parti karşıtlığı ile hareket etmemişlerdir. Sahip oldukları ideolojilerin iktidar olmasını amaçlamışlardır. İktidarı ele geçiren Millî Birlik Komitesi üyeleri içindeki ideolojik dağılım şöyledir: Cemal Madanoğlu'nun başını çektiği "Millî Devrimci" grup³¹, Alparslan Türkeş'in kontrolündeki "Türkçü" grup ve devletin kurucu partisinin çizgisine yakın görüşte olan "Kemalist" grup. İlk çatlak, darbeden altı ay sonra MBK'de Türkçü grubun Millî Devrimciler tarafından tasfiye edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Ordu içindeki ikinci tasfiye 12 Mart Muhtırası sonrası Millî Demokratik Devrim taraftarı subayların re'sen emekli edilmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece TSK'da ideolojik ayrılıklar ortadan kalmış, yerini tek bir ideolojiye bırakmıştır. Bu durum Soğuk Savaş döneminin sona ermesine kadar devam etmiştir.

28 "Başarılı subay genç yaşta üst rütbeye", *Milliyet*, 1 Temmuz 2003 (Çevrimiçi), <https://www.milliyet.com.tr/gundem/basarili-subay-genc-yasta-ust-rutbeye-263287>, 14 Ocak 2022.

29 Ahmet Zeki Üçok, *Tek Başına*, İstanbul, Doğan Kitap, 2016, s. 170

30 Mehmet Alagöz, "15 Temmuz Darbe Yargılamaları", *Demokratik Hukuk Devletini Yeniden Düşünmek*, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2020, s. 151.

31 *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2019, s. 55.

1960-1971 arası ordu içindeki ideolojik tasfiyeler ve hesaplaşmalar dönemi kapanmış, 12 Eylül ile zirveye çıkan ordudaki ideolojik birlik 1991 yılında Soğuk Savaş döneminin kapanmasıyla tekrar yerini ideolojik farklılıklara bırakmıştır. Yeni dönemde öne çıkan grupların başında Avrasyacılar, Batı Çalışma Grubu ve FETÖ gelmiştir.³² Bu gruplar içindeki güç mücadelesinden 15 Temmuz darbesine kadar güçlenerek gelen tek yapı FETÖ olmuştur.

Darbe Dönemlerinde Medyanın Gücü ve Propaganda

“Sen fotoğrafı çek ben darbeyi yaparım” (William Randolph, Amerika Birleşik Devletleri Gazete Kralı)

20. yüzyılın hemen başındaki bu söylem, medyanın gücünün anlaşılması açısından önemli olacaktır. Bazı dönemlerde basının sahip olduğu güç, suyun akışını tersine çevirmek için kullanılmaya çalışılmıştır. Bu kimi zaman bir inanç veya felsefe için kimi zamanda bir çıkar için yapılmıştır. Ama her sosyal müdahalenin öngörülemeyen sonuçlar doğuracağı hesap edilmemiştir. Nitekim askerî vesayetinin en karanlık olduğu 28 Şubat sürecinde resmî ideolojinin peşine takılan medya, izlediği tutum ve yayınlarla demokratik ve bütüncül özgürlükçü yaklaşımlardan uzak kalarak toplum nezdindeki inandırıcılığını ve tarafsızlığını yitirmesine neden olmuştur. Bu durum karşısında toplum farklı bilgi kaynaklarına yönelmiştir.

27 Mayıs’a giderken iktidar, propaganda ve özellikle kara propagandayla yıpratılmaya çalışılmıştır. Darbeciler gerek darbe öncesinde gerekse sonrasında hükûmete karşı sistematik bir şekilde yalan haberler üreterek Demokrat Parti’yi toplum nezdinde gözden düşürmeyi amaçlamıştır. Bir merkezden hazırlanan asılsız haberler, fısıltı gazetesi yoluyla kulaktan kulağa yayılarak iktidara karşı halkta bir infial yaratılmak istenmiştir. Yurt dışından yayın yapan “Komünist Bizim Radyo” da bu yalan içerikli haberlere eşlik etmiştir. Ordudaki birçok subay ve CHP’ye yakın halk kitleleri, iktidara karşı yürütülen bu kara propagandanın etkisinde kalarak darbeyi desteklemişlerdir. Birçok haberin asılsız olduğu darbe sonrası yapılan yargılamalar sırasında ortaya çıkmıştır. Bu haberler kısaca şöyledir:

- Ülke topraklarının Amerikalılara verilmesi ve satılması
- Meslek örgütlerinin aşığılanması

32 “Genelkurmay’ı üçe ayırmışlar”, *Habertürk*, 28 Mart 2011 (Çevrimiçi), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/615002-genelkurmayi-uce-ayirmislar>, 3 Kasım 2021.

- Adnan Menderes'in avukatlar ve üniversite hocaları için kötü sözler sarf etmesi
- Türk kızlarının Türkiye'deki üslerde görev yapan Amerikan askerlerine hükümet tarafından peşkeş çekilmesi
- Celal Bayar ve Menderes'in totaliter yönetim eğiliminde olması
- Orduyu küçük düşüren sözler

Bu tip maksatlı haberler üzerinden darbeciler, halkın ahlaki değerleri ve vatan sevgisi duygularını manipüle ederek darbe sırasında halkın tamamının olmasa da psikolojik üstünlüğü ele geçirecek kadar bir çoğunluğunu sayıca kazanmayı amaçlamışlardır. Böylece iktidar ve iktidarı destekleyenler, psikolojik olarak mağlup edilmek istenir. Nitekim 27 Mayıs darbesi sonrasında toplumun büyük desteğini alan DP iktidarının lehine halktan açık bir destek gelmemiştir. Bunun aksine muhalefeti destekleyenler, hükümet ve demokratlar aleyhinde gösteri yapmak üzere sokaklara inmiştir. Darbeciler bu propagandalarına 27 Mayıs sonrası da devam etmiştir. Bu sefer devlet imkânlarının tamamı kullanılmıştır. Özellikle Yassıada yargılamaları propagandanın en güçlü ayağını oluşturmuştur. Adada tutuklu bulunan demokratların buldukları koşullara gizli dinleme cihazları yerleştirilmiştir. Yapılan dinlemelerden elde edilen bilgiler, Dolmabahçe İrtibat Bürosu subayları tarafından savcılık makamıyla paylaşılmıştır. Ayrıca darbe sırasında devlet başkanı ve hükümet üyelerinin evlerinde yapılan aramalarda evde bulunan değerli değersiz eşyalar gazetelere servis edilmiştir. Böylece darbe sonrasında da DP'lileri itibarsızlaştırılmaya devam edilmiştir. Yargılamalar esnasında mahkeme, bu itibarsızlaştırma girişiminin bir parçası olmuştur. Bebek davası, köpek davası gibi yargılamalar ile hukuk ve adalet propaganda aracına dönmüştür. 27 Mayıs darbecilerinin bu yöntemi, FETÖ tarafından örnek alınarak kullanılmıştır. FETÖ, devlet içindeki gücünü kullanarak birçok siyasetçi ve iş adamını dinlemiş elde ettiği görüntülerle de siyaseti dizayn edebileceğini düşünmüştür. Bu çalışmalardan sonuç alamayan FETÖ, elde ettiği bilgi ve görüntüleri planladığı darbenin sivil alt yapısını oluşturmada kullanmıştır.³³

27 Mayıs'a doğru gidilirken toplumun yaşadığı siyasi ve sosyal gerilimlerin benzerleri, 15 Temmuz öncesinde de yaşanmıştır. 1960 darbesi öncesinde baro, sendikalar, üniversite hocaları ve öğrenci grupları iktidara karşı sokaklara inmiştir. FETÖ de kendi üyeleri ve meslek gruplarıyla iktidara karşı bir eylem içinde olmuştur. Buradaki amaç daha çok cumhurbaşkanını istifaya zorlamaktır. 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen öncesinde de darbecilerin hedefinde önce Cumhurbaşkanı Celal Bayar vardır. Nitekim daha

33 Rasim Koç, *Günah Adası...*, s. 53-55.

sonra darbenin lideri olacak Cemal Gürsel, Başbakan Adnan Menderes’e yazdığı mektupta Bayar’ın istifa etmesi durumunda ülkenin normalleşeceğini söylemiştir.³⁴

27 Mayıs 1960 darbesinin öncesinde hükûmeti özgürlükleri kısıtlamak ve ülkede dikta rejimi kurmakla suçlayan darbeciler, iktidara geldikten sonra özgürlükleri kısıtlamıştır. Nitekim 1961 referandumunda yeni anayasaya hayır demek suç kabul edilmiştir. Benzer bir durum 12 Eylül darbesi sonrasındaki anayasa referandum sürecinde görülmüştür. 27 Mayıs ve 12 Eylül darbelerinin ortak propagandası özgürlük, anarşi ve yolsuzlukla mücadele için darbe kaçınılmaz olmuştur. FETÖ de darbe girişiminden önce yolsuzluk ve özgürlükle mücadele etmek için darbenin meşru olduğu algısını toplumun bilinç altına yerleştirmeye çalışmıştır. Darbeci zihniyet özgürlük ve demokrasi kavramlarını kendince yorumlayarak yıllar boyunca seçilmiş meşru yönetimler ve toplum üzerinde vesayet yönetimleri kurmuştur. Kaynağını halktan ve demokrasiden almayan bu anti demokratik şiddet ve baskıcı anlayış bu kavramların arkasına sığınarak sebep ve sonuç ilişkisini tamamen manipüle etmişlerdir.

Her iki darbe döneminin ortak propagandası, siyasetçilere yönelik iddiaları içermektedir. İktidarı itibarsızlaştırmak için kaynağı belli olmayan suni haberler üretilmiştir. Bu haberlerin bir kısmı yazılı medya üzerinden halka ulaştırılırken bir kısım haberler de kulaktan kulağa yayılmıştır. Adına fısıltı gazetesi denilen bu haberlerin bir merkezden üretilerek ülkenin her tarafına yayılması sağlanmıştır. Şehirlerdeki lokallerden köylerdeki kahvelere kadar uzanan bu iletişim ağında kullanılan haberlerin içeriği hitap ettikleri kitlelerin sosyo-politik durumları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Örneğin kırsal alanda daha çok ahlak, namus gibi değerler öne çıkarılırken şehirlerde uluslararası ilişkiler, kalkınma politikalarının yanlışları, özgürlükler ve demokrasi gibi konular işlenmiştir. 15 Temmuz darbesinin hazırlığında olan FETÖ de 27 Mayıs darbesi öncesi ve sonrasında darbecilerin yaptıklarını kendilerine örnek almışlardır. Örgüt geçmişteki fısıltı gazetesinin yerine sosyal ağları koymuştur. Sosyal ağlar üzerinden asılsız, imzasız haberleri servis ederken bu ağları kullananların yaş ve eğitim durumlarını dikkate alan bir dil seçmiştir. Ayrıca kendi yayın organı olan gazete ve televizyonlarda açık bir şekilde sıkça yayınlar yapmıştır.

Her iki dönemde de sınıfları ve bireyleri hedef alan planlı propagandanın malzemesi olmuştur. 27 Mayıs öncesinde iktidarın söylemediği sözler söylenmiş gibi servis edilir: “Orduyu astsubaylarla yönetim”, “gazozcular”, “Battalgazi ordusu”, “kara cübbeliler”.³⁵

34 Hulusi Turgut, *Şahinlerin Dansı*, İstanbul, ABC Ajans Yayınları, 1995, s. 28.

35 Bkz. Ek-1, Ek-4.

İki Dönemin Benzer Özellikleri

• 1957 yılında yapılan serbest seçimlere hile karıştırıldığı şeklinde bazı çevrelerce ortaya atılan asılsız iddialar toplumsal gerilimin artmasına ve hükûmete karşı güvenin sarılmasına neden olmuştur. Çünkü halk demokratik rejimin en önemli koruyucu mekanizması olarak serbest ve adil seçimleri görmüştür. Bunun için de demokrasiyi seçimler üzerinden yüceltmıştır. Bu durumu iyi gören darbeci zihniyet ülkede yapılan seçimleri gölgeleyerek insanları sokağa çekerek ülkede bir kargaşa çıkarmak istemiştir. Nitekim seçimlerin hemen sonrasında bazı illerde sokak çatışmaları görülmüştür. Olayların yatışması sonrasında dönemin muhalefet partisi ve ona yakın çevrelerce DP hükûmetinin serbest ve adil seçimlerle iktidardan gitmeyeceği algısı topluma yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu algının bir benzerini 15 Temmuz darbesi öncesinde FETÖ yapmıştır. AK Parti ile “cemaat” arasındaki ilişkinin bozulmasından hemen sonra örgüt, ülkede serbest ve adil seçimlerin olmadığını ileri sürerek yapılmış seçimleri de tartışmaya açmıştır. Yabancı gözlemcilerin raporlarında seçimlerin adil olmadığı yönünde bir bilgiye rastlanmamış olmasına rağmen bu konu devamlı iç siyasette iktidara karşı kullanılmıştır. FETÖ özellikle iktidarı desteklemeyen çevrelerde etkili olacağını düşündüğü için seçimler konusunu hep işlemiştir. Özellikle 2013’ten sonra siyasetin ve toplumun gündemini sıkça meşgul etmiştir. 15 Temmuz 2016’ya doğru gidilirken insanların zihninde iktidarın seçimlerle gitmeyeceği düşüncesi yerleştirilerek hükûmetin meşruiyeti tartışmaya açılmıştır. Böylece örgüt demokrasi dışı müdahalelere zemin hazırlamaya çalışmıştır.

• Her iki dönemde kullanılan ortak siyasi kelime ve kavramlar birbirinin aynısı olmuştur. Totaliter yönetim, Atatürkçülük, laiklik, irtica ve sömürgeleşme sıklıkla kullanılan kelime ve kavramların başında gelmiştir. Propaganda için her iki dönemde de öncelikle kitle iletişim araçları tercih edilmiştir. 1960 darbesi öncesinde ülke sınırları dışında hükûmet aleyhinde yayın yapan “bizim radyo” ve bazı gazete ve dergilerde çıkan haberlerle hem darbecilere destek verilmiş hem de darbe özendirilmiştir. Bunun bir benzeri 15 Temmuz darbecilerinin sahip olduğu kendi kitle iletişim araçları üzerinden yapılan haber ve yorumlarla ortaya koyulmuştur. Ayrıca darbeciler yurtdışında yaptıkları yayınlarla içerideki darbe sürecine ivme sağlamışlardır. Var olan lokal sorunlar dışarıdan yapılan yolsuzluk, zulüm, baskı, kötü muamele gibi haber ve yayınlarla içeride oluşturulmak istenen algı pekiştirilmek istenmiştir.

• 27 Mayıs darbesi sonrası kurulan güdümlü mahkemeler eliyle adil olmayan yargılamalar ile darbecilerin kendilerine yakın görmediği düşünür, entelektüel, aydın ve meslek mensuplarına karşı yaptığı “mahzurlu” veya “mahzurlu değil” gibi fişleme ve

ayrıştırmanın bir benzerini, FETÖ aynen uygulanmıştır. Kendinden olan hâkimlerin yönettiği mahkemelerde alınan kararlar örgütün gizli amaçlarına hizmet etmiştir. Ayrıca Türk yargı sistemi içine sızmış mensupları eliyle kendisini eleştiren ve tehdit olarak gördüklerini yargı üzerinden cezalandırma yoluna gitmiştir. Yargıyı kendi amacı doğrultusunda toplum üzerinde bir sindirme aracı hâline dönüştürmüştür. Ayrıca örgüt üyeleri insanları “bizden” veya “bizden değil” şeklinde fişlemiştir. Bu fişlemeler yoluyla kendilerinden olmayanlar adeta buldukları yerlerde tecrit edilmişlerdir. Zaman zaman “bizden değil” diye fişlenenler, mesleki ilerlemelerinin yanı sıra çalıştıkları yerlerde istifaya zorlanmışlardır.³⁶

• Her iki dönemde iktidar partileri aleyhinde yurt dışında kötüleme ve karalama kampanyaları yürütülmüştür. 27 Mayıs darbesi öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin ikinci adamı Kasım Gülek’in, 1955-1960 arasında sıkça Amerika’ya gittiği bilinmektedir. Bu ziyaretleri sırasında üniversite, fikir kulüpleri ve önde gelen medya kuruluşlarıyla bir araya gelen Gülek, iki konu üzerinde sıkça durmuştur. Kamuoyu önünde Amerikan yardımlarının her şart altında devam etmesinin önemini vurgularken kapalı kapılar arkasında hükümet üyelerinin bu yardımları suistimal ettiğini anlatmıştır. Özellikle de Kıbrıs meselesinden sorumlu Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun bu işlere karıştığını dillendirmiştir. Gülek’in bu ziyaretleri sonrasında *Times* gazetesinde “Yüzde 10’cu Bakan Zorlu” haberi çıkmıştır. Bu haber, Amerika’daki Yunan lobisinin oldukça işine yaramıştır. Çünkü 1954 yılından itibaren Türkiye, Zorlu’nun önderliğinde Kıbrıs konusunda Yunanlıların “Enosis” hayalinin yıkılması için var gücüyle çalışmaktadır. Amerikan basınında DP hükümetiyle ilgili yer alan yolsuzluk haberleri, CHP’ye yakın gazete ve dergilerin baş sayfalarına anında yansımıştır. Türkiye’de üretilerek Amerika’da servis edilen bu haberler, 27 Mayıs darbecilerinin kurduğu Yassıada mahkemesinde de davalara konu olmuştur. 27 Mayıs darbesi öncesinde muhalefetin dışarıda hükümeti karalama yöntemlerinin aynısını 15 Temmuz darbe girişimi öncesinde ve sonrasında Fetullahçı Terör Örgütü yapmıştır. Örgüt, Amerika başta olmak üzere Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde sistematik şekilde Türkiye’deki yönetim aleyhinde haberler üretmiştir. FETÖ dışardaki çalışmalarının büyük kısmını 15 Temmuz darbe girişiminin aslında iktidarın bir planı olduğu yönünde bir algının yerleşmesine ayırmıştır. Buradaki amacı, iktidarı darbe yapmakla suçlayarak itibarını zedelemek hem de kendisini aklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımın kabul görmesi, örgütün geleceği açısından hayati önem taşımıştır.³⁷ Darbeyle

36 “FETÖ’nün medya yapılanması: “algı operasyonları”, *Anadolu Ajansı*, 21 Ocak 2017 (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/fe-tonun-medya-yapilanmasi-almi-operasyonlari/731972>, 5 Aralık 2021.

37 “ABD’deki Türkiye’yi karalama reklamının arkasından FETÖ çıktı”, *Anadolu Ajansı*, 8 Mart 2021 (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abddeki-turkiyeyi-karalama-reklamının-arkasından-feto-cikti/2168696>, 5 Aralık 2021.

ilişkisinin olmadığı kabul edilmesi, örgütün Türk devletini içerden ele geçirerek devleti dönüştürme gibi gizli bir amacının da olmadığı ispatı niteliğinde olacaktır.

- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan darbeler tarihi incelendiğinde darbe isteklilerinin anayasa gibi taleplerinin de olduğu görülmüştür. Her darbe döneminde darbe isteklilerinin konuştuğu konulardan birisi de anayasa konusu olmuştur. Anayasa tartışmalarını Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte geride bıraktığını düşünen Türk insanı, 27 Mayıs darbesi sırasında ve sonrasında anayasa tartışmalarının içinde tekrar kendisini bulmuştur. Darbeciler, anayasa ile kendilerine koruyucu bir zırh edinmekle birlikte darbe zihniyetinin kalıcı olabilmesinin hukuki zeminini oluşturmayı hedeflemişlerdir. 1961 Anayasası'nın üzerinden on yıl geçmeden 12 Mart sonrası yeni anayasada askerler lehine genişleme yapılmıştır. Bunu 12 Eylül darbesinin anayasa çalışmaları ve değişikliği takip etmiştir. FETÖ'nün en çok uğraştığı alanlardan biri de anayasa hazırlıkları olmuştur. Örgüt "Yetmez ama evet" kampanyalarında adeta seferberlik hâline geçmiştir. 1961 anayasa referandumunda yaşananların bir benzeri 21. yüzyıl Türkiye'sinde yaşanmıştır. Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun yani yüksek yargının tamamen kendi kontrollerine geçmesini sağlayacak düzenlemeleri 2010 Anayasası'nın içine yerleştirmişlerdir. Böylece ileride olası bir darbeye katılacak olanların hukuki yönden olumsuz bir duruma karşılaşmamasının alt yapısı hazırlanmıştır.

- 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren cuntacılar, demokratları hem yargıladıkları ve tutuklu buldukları Yassıada'daki hücrelerinde hem de avukatlarıyla baş başa yaptıkları görüşmelerde dinlemişlerdir. Buradan elde edilen bilgiler, Savcı Egesel tarafından çarpıtılarak asılsız iddianameler düzenlenmiştir. FETÖ'nün çalışma yöntemleri arasında tapeler önemli yer tutmuştur. Kabine üyeleri, bazı siyasiler ve iş insanları dinlenmiş; özel hayatın mahremiyeti yok edilerek elde edilen görüntü ve dinlemeler kamuoyuna sosyal ağlar üzerinden servis edilerek iktidar, ana muhalefet ve muhalefet partileri ypratılmak istenmiştir.³⁸

- 27 Mayıs'ın hemen öncesinde gazetelerin astroloji sayfalarında yer alan yorumlarla darbeciler ve iktidar karşıtları adeta motive edilmiştir. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinin astroloji sayfasında şu yorum yapılır: "1960 yılına Mars yıldızı hükmedecek. Bu yıl içinde büyük devlet adamlarının nazik, tehlikeli durumlara düşmeleri dünya sahnelerinden çekilmeleri ihtimali var."³⁹ 15 Temmuz öncesi ve sonrasında örgüt liderinin gör-

38 "Gizli tanık FETÖ'nün 'gözcü'lerini anlattı", *Anadolu Ajansı*, 6 Mart 2019 (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/gizli-tanik-fetonun-gozculerini-anlatti/1410880>, 5 Aralık 2021.

39 "Astroloji yorumları", *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1960.

düğü rüyalar ve TV dizileri üzerinden verilen mesajlarıyla örgüt üyelerinin motivasyonu güçlendirilmiştir.⁴⁰

• 27 Mayıs 1960 darbesine giderken Demokrat Parti'nin 1957 seçiminden sonra ülkede başlattığı “Komünizm Karşısında Vatan Cephesi” hareketi, topluma hükûmetin “Siyah Gömlekliler” hareketi olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Hükûmet, Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı'na gönderilmek üzere Mersin'de saklanan silahların bu paramiliter yapıya dağıtılacağı iddiasıyla karşı karşıya bırakılarak yıpratılmak istenmiştir. 27 Mayıs öncesinde kullanılan paramiliter yapı iddialarının bir benzerini de 15 Temmuz öncesinde iktidara yakın olduğu iddia edilen dernek, ocak ve yeraltı dünyasının isimlerinden oluşan yapıların silahlanarak “iktidarın paramiliter yapıları” olduğu yönde haberler yapılmıştır.⁴¹

Gençlik Üzerinde Mühendislik Çalışması ve Karşı Kültür Hareketleri

1955'ten itibaren ABD ve İngiltere'de ortaya çıkan karşı kültür gençlik hareketleri, komünist militanlar tarafından manipüle edilerek hükûmet karşıtı eylemlere dönüştürülmüştür. 1958 yılına gelindiğinde bütün dünyada öğrenci ve gençlik hareketleri özgürlük, barış, savaş karşıtlığı, cinsel serbestlik gibi göreceli ve marjinal talepleriyle hükûmetleri istifaya zorlayarak karşı kültür devrimi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu durum Türk öğrenci hareketlerine de etki ederek daha çok sol ağırlıklı fikirler etrafında kümelenmiştir.

27 Mayıs 1960 darbesinden hemen önce dünyadaki bu gelişmelerin de etkisiyle üniversite gençliği hareketlenir. Bu durumu fırsat bilen sol örgütler, öğrencilerin içine karışarak gençliği hükûmet aleyhinde eylemlere yönlendirir. 28 Nisan 1960 tarihli öğrenci olayları, ülkedeki siyasi tansiyonu bir anda tırmandırır. Bu tırmanış darbe gününe kadar devam etmiştir. Nisan 1960'ta İstanbul'daki öğrenci hareketlerine katılarak taşkınlık yapanlar, önce askerler tarafından önce toplanmış, sonra da Davutpaşa Kışlası'na gelmeden serbest bırakılmıştır. Amerikan karşıtı bu öğrenci hareketleri, daha çok “millî sol” diye nitelendirilen “Millî Devrim” hareketinin fikirlerini savunmuşlardır. Ülke sınırları dışında yayın yapan “Komünist Bizim Radyo” öğrencileri hükûmet aleyhinde sokaklara davet ederken muhalefet partisi de bu girişimleri desteklemiştir. Siyasi tansiyonu tırmandıran bu eylemler ülkenin darbeye gidişindeki yol taşları olmuştur. Bu öğrenci hareketleri 27 Mayıs darbesi sonrasında “antiemperyalist” silahlı yapılara dönüşmüştür.

40 “FETÖ rüyalara sarıldı “Gülen’in koluna yapıştı”, *Hürriyet*, 20 Ocak 2017 (Çevrimiçi), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/feto-ruyalara-sarildi-gulenin-kopan-kolu-yapisti-40341450>, 6 Aralık 2021.

41 “CHP Mersin Milletvekili Ali Mahir Başarır: Adnan Tanrıverdi paralel savunma bakanımı”, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 2021 (Çevrimiçi), <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/chp-mersin-milletvekili-ali-mahir-basarir-adnan-tanriverdi-paralel-mill-i-savunma-bakani-mi-1878583>, 5 Kasım 2021.

Ayrıca Kürtçü öğrenci hareketleri de bu dönemde söz konusu sol grupların içinde yeşermeye başlamıştır. İktidar partisinin özgürlükleri sınırladığını düşünerek sokağa inen gençler radikal sol örgütlerin ağına düşerek kendilerini şiddet eylemlerinin içinde bulmuşlardır. Bu olaylar olmasa da darbeyi planlayanlar emellerine ulaşmak için çıktıkları antidemokratik yoldan vazgeçmeyeceklerdi. 12 Eylül 1980 darbesi de yine öğrenci olaylarının gölgesinde gerçekleşmiştir.

27 Mayıs darbesinden komünist düşünceler güçlenerek çıkarken 12 Eylül darbesinden de daha çok FETÖ ve ayrılıkçı Kürt hareketlerinin güçlenerek ve daha örgütlenerek çıktığı görülmüştür. Ayrıca FETÖ, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki gençlere yönelik özel çalışmalar yürütmüştür. Batıda milliyetçi duyguları kullanan örgüt, doğuda Kürtçe ve Osmanlıcılık çizgisindeki Kürtçülüğü işlemiştir. Fetullahçı Terör Örgütü, 27 Mayıs ve 12 Eylül süreçlerinde olduğu gibi öğrenci ve gençlik hareketleri üzerinden siyasi tansiyonu tırmandırarak darbeye zemin hazırlama çalışmaları yürütmüştür. Bunun için de her türlü marjinal hareketleri desteklemiştir. Öğrenci ve gençlerden oluşan bu marjinal karşı kültür hareketleri desteklenerek gençlerin sokaklara çıkması sağlanmış; gençler, hükümet karşıtı eylemlere ve sivil itaatsizliğe yönlendirilmiştir. 27 Mayıs'ta sol gruplar öğrenci yurtlarına giderek öğrencileri hükümet aleyhinde örgütlerken FETÖ, 15 Temmuz öncesinde sosyal olayları gençleri etkilemede fırsat olarak görmüştür. Sosyal ağlar üzerinden gençlerin düşüncelerini manipüle etmeye çalışarak gençleri hem sokağa çekmeye hem de konuları sosyal medya üzerinde daha fazla konuşulur hâle getirerek gündem oluşturmak istemiştir.⁴²

FETÖ karşı kültür veya kitle hareketlerini, gizli emellerini hayata geçirmek için kullanarak bu hareketleri hükümet karşıtı eylemlere dönüştürmeye çalışmıştır. Örneğin Gezi Olayları, Ergenekon ve Balyoz davalarıyla⁴³ özellikle sosyal ağlar üzerinden manipülasyon çalışmalarında bulunmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesine doğru gidilirken İstanbul ve Ankara öğrenci hareketleri, üniversite hocaları, baro, işçi sendikaları gibi meslek gruplarının, hükümete karşı başlattıkları eylem hareketlerinin bir benzerini de FETÖ kendi mesleki örgütleri üzerinden yapmaya çalışmıştır.⁴⁴

42 “FETÖ gezi park olaylarını fırsat olarak gördü”, *Anadolu Ajansı*, 4 Mart 2019 (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/feto-gezi-parki-olaylarini-firsat-olarak-gordu/1409021>, 6 Aralık 2021.

43 Ahmet Zeki Üçok, *Tek Başına...*, s. 59.

44 “Kapatılan sendikaların tam listesi”, *Habertürk*, 23 Temmuz 2016 (Çevrimiçi), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1270916-kapatilan-sendikalarin-listesi23.7>, 6 Aralık 2021.

Sonuç

Ordudaki hiyerarşi piramidinin kırılarak 27 Mayıs 1960'ta başarılı bir şekilde gerçekleştirilen darbe birçok yönüyle kendisinden sonraki darbelere ve darbe isteklilerine ilham olmuştur. Bu yönüyle Türk Silahlı Kuvvetleri içinde ortaya çıkan darbeci minör oluşumlar, 27 Mayıs'a özel ilgi duymuşlardır. Bu ilgi, sivil darbe isteklilerinde de görülmüştür. Nitekim 15 Temmuz darbesinin sivil ayağını oluşturanların, uzunca bir süre 1960 darbesiyle ilgili çalışmalar yaptıkları görülmüştür. Başarısız darbe girişimine katılanların gerek evlerinde ve gerekse ofislerinde 15 Temmuz 2016 sonrasında yapılan aramalarda 27 Mayıs'la ilgili birçok belge ve çalışmaya rastlanmıştır. Her iki darbede takip edilen yol ve uygulanan yöntem neredeyse birebir benzerlik göstermiştir. Her iki darbe hazırlığında olan darbecilerin, komutanlarından ve hükûmetten kendilerini gizleme yöntemleri, kendi aralarındaki iletişim ve örgütlenmeleri ile kritik noktalara yapılan atamalar benzerliklerin odak noktasını oluşturmuştur. Ayrıca sivillerin desteğini almaya yönelik algı operasyonlarında kullanılan söylem ve araçlar aynı özellikleri taşımıştır. 15 Temmuz benzerliklerin yanında farklılıklarıyla da öne çıkmıştır. Bu farklılıkların başında, ilk defa bir darbenin planlanmasını sivillerin, uygulanmasını askerlerin yapması vardır. Ayrıca sivillerin yer aldığı bu darbe girişimi sonuçları itibarıyla en kanlı ve acımasız olanı olmuştur. Türk darbeler tarihi açısından Osmanlıdan günümüze kadar gelen süreç incelendiğinde hiçbir darbe 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi kadar Türk devlet ve siyasi hayatında derin bir yara açmamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar⁴⁵

Cumhuriyet

Yeni İstanbul

45 Kullanılan süreli yayınların künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

2. Araştırma Eserler

- 27 Mayıs, Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü, İstanbul, İstanbul Radyosu, 1960.
- Alkan, Ahmet Turan: *Ordu ve Siyaset*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2013.
- Arzık, Nimet: *Menderes'i İpe Götürenler*, Ankara, Kurtuluş Matbaası, 1960.
- Asal, Talat: *Güneş Batmadı*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2003.
- Aydemir, Albay Talat: *Hatıratım*, İstanbul, YKY, 2010.
- Aydemir, Şevket Süreyya: *İhtilalin Mantiği*, İstanbul, Remzi Kitapları, 1985.
- Aytekin, M. Emin: *İhtilal Çıkmazı*, Ankara, Dünya Matbaası, 1967.
- Berksan, Nazım: *Başvekil*, Ankara, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik, 1958.
- Borak, Sadi: *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, İstanbul, İstanbul Kitapevi, 1962.
- Çıracıoğlu, Vecdi: *Devrim Anıları*, İstanbul, Scala Yayıncılık, 2019.
- Demokratik Hukuk Devletini Yeniden Düşünmek*, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2020.
- Esin, Numan: *Devrim ve Demokrasi*, İstanbul, Doğan Kitap, 2005.
- Gürsoy Naskali, Emine: *Yassıada Duruşmaları-Yassıada Müvekkil Savunmaları Anayasa Davası*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2019.
- İpekçi, Abdi-Çoşar, Ömer Sami: *İhtilalin İcyüzü*, 1. Cilt, İstanbul, Uygun Yayınevi, 1962.
- İsen, Can Kaya: *Geliyorum Diyen İhtilal*, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1964.
- Joussain, Andre: *İhtilallerin Kanunu*, çev. Prof. Hamdi Ragıp Atademir, Konya, Selçuk Yayınları, 1968.
- Kanat, Kılıç: "Understanding the July 15th Failed Coup", *Turkey's July 15th Coup*, ed. M. Hakan Yavuz, Bayram Balcı, Utah, The Universty Of Utah Press, 2018, s. 130-149.
- Karpat, Kemal H.: *Asker ve Siyaset*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Koç, Rasim: *İdam Sehпасındaki Dışışleri Bakanı*, İstanbul, Kopernik Yayınları, 2018.
- Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2019.
- Küçük, Sami: *Rumeli'den 27 Mayıs'a*, İstanbul, Mikado Yayınları, 2008.
- Milletin Davası 15 Temmuz Davaları*, yay. haz. Av. Ahmet Akcan, İstanbul, Türkiye Hukuk Platformu, 2018.
- Mourre, Michell-Dominique, Pierre-Pognon, Edmond-Garder, Michal-Roux, Georges-Franco, Victor-Lourent, Jean, çev. Sabiha Bozbağlı, *İhtilaller ve Darbeler Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1967.
- Turgut, Hulusi: *Şahinlerin Dansı*, İstanbul, ABC Ajans Yayınları, 1995.
- Türkdoğan, Orhan: *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1997.
- Türkmen, Zekeriya: *Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1993.
- Ulay, Sıtkı: *Harbiye Silah Başına*, İstanbul, Ar Matbaası, 1968.

Uluçay, M. Çağatay: *Tarih Ansiklopedisi*, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1967.

Üçok, Ahmet Zeki: *Tek Başına*, İstanbul, Doğan Kitap, 2016.

Yavuz, M. Hakan-Koç, Rasim: “The Turkish Coup Attempt: The Gülen Movements vs. the State”, *Turkey’s July 15th Coup*, ed. M. Hakan Yavuz, Bayram Balcı, Utah, The Universty Of Utah Press, 2018, s. 78-97.

Yavuz, M. Hakan-Koç, Rasim: “The Turkish Coup Attempt: The Gülen Movement vs. The State”, *Middle East Policy*, C.XXIII, S.4, 2016, s. 136-148.

3. Elektronik Kaynaklar

“15 TEMMUZ NİÇİN BİR DESTANDIR? Türk halkı tanklara karşı yürüdü”, *Milliyet*, 15 Temmuz 2018 (Çevrimiçi), <https://www.milliyet.com.tr/gundem/15-temmuz-nicin-bir-destandir-turk-halki-tanklara-karsi-yurudu-2706766>, 5 Kasım 2021.

“ABD’deki Türkiye’yi karalama reklamının arkasından FETÖ çıktı”, *Anadolu Ajansı*, 8 Mart 2021 (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abddeki-turkiyeyi-karalama-reklamının-arkasından-feto-cikti/2168696>, 5 Aralık 2021.

“Başarılı subay genç yaşta üst rütbeye”, *Milliyet*, 1 Temmuz 2003 (Çevrimiçi), <https://www.milliyet.com.tr/gundem/basarili-subay-genc-yasta-ust-rutbeye-263287>, 14 Ocak 2022.

“Cemaat ’in operasyon gücü sürüyor”, *Aljazeera*, 21 Mayıs 2015 (Çevrimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/cemaatin-operasyon-gucu-suruyor>, 4 Aralık 2021.

“CHP Mersin Milletvekili Ali Mahir Başarır: Adnan Tanrıverdi paralel savunma bakanımı”, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 2021, (Çevrimiçi) <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/chp-mersin-milletvekili-ali-mahir-basarir-adnan-tanriverdi-paralel-milli-savunma-bakani-mi-1878583>, 5 Kasım 2021.

“Darbe” (Çevrimiçi), <https://sozluk.gov.tr>, 02.11.2021.

“FETÖ böyle büyütmüş! İşte tepedeki iki isim”, *Hürriyet*, 29 Temmuz 2016 (Çevrimiçi), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/feto-boyle-buyumus-iste-tepedeki-iki-isim-40175428>, 7 Kasım 2021.

“FETÖ gezi park olaylarını fırsat olarak gördü”, *Anadolu Ajansı*, 4 Mart 2019 (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/feto-gezi-parki-olaylarini-firsat-olarak-gordu/1409021>, 6 Aralık 2021.

“FETÖ ihanete böyle hazırlandı: Sivil imamlar”, *Anadolu Ajansı*, 16 Nisan 2019 (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/feto-ihanete-boyle-hazirlandi-sivil-imamlar/1453559>, 5 Aralık 2021.

- “FETÖ rüyalara sarıldı “Gülen’in koluna yapıştı”, *Hürriyet*, 20 Ocak 2017 (Çevrimiçi), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/feto-ruyalara-sarildi-gulenin-kopan-kolu-yapisti-40341450>, 6 Aralık 2021.
- “FETÖ’nün medya yapılanması: “algı operasyonları”, *Anadolu Ajansı*, 21 Ocak 2017 (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/fetonun-medya-yapilanmasi-almi-operasyonlari/731972>, 5 Aralık 2021.
- “Genelkurmay’ı üçe ayırmışlar”, *Habertürk*, 28 Mart 2011 (Çevrimiçi), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/615002-genelkurmayi-uce-ayirmislar>, 3 Kasım 2021.
- “Gizli tanık FETÖ’nün ‘Gözcü’lerini anlattı”, *Anadolu Ajansı*, 6 Mart 2019 (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/gizli-tanik-fetonun-gozculerini-anlatti/1410880>, 5 Aralık 2021.
- “Kapatılan sendikaların tam listesi”, *Habertürk*, 23 Temmuz 2016 (Çevrimiçi), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1270916-kapatilan-sendikalarin-listesi23.7>, 6 Aralık 2021.
- “Yaver ve emir subaylarının ihaneti”, *Habertürk*, 19 Temmuz 2016 (Çevrimiçi), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1268593-yaver-ve-emir-subaylarinin-ihaneti>, 6 Ocak 2021.

EKLER

Ek-1: 27 Mayıs darbesinde görevli subaylardan Albay Ö. Faruk Erus'un darbe sabahı Ankara'da gördükleri.⁴⁶

Sıra No.	
	27-Mayıs-960 sabahı güneş henüz doğarken Ankarada tesbit edebildiğim hatıra resimleri
I	Ankara-Bahçelievlerde sabahın erken saatlerinde evinin önünde sekağa çıkan ve haber bekleyen halk
2	İnkılapta görev almış olan subayları götürün bir cip, halk tarafın-karşılanırken .
3	Yaya kaldırımlara sıralanmış olan Bahçelievler sakinleri, her geçen askerî vasıtaya böyle tezahürat yapıyorlardı . (Resim diğer bir cipin görür mahallinden çekilmiştir.)
4	Zırhlı birlik subaylarını götürün bir cip halkın sevinç gösterileri arasında ilerlemeye çalışırken .
5	Halk subayları alkışlarken bir nöbetçi er eipe yol açıyor.
6	Sekağa çıkma yasağına rağmen evlerinde duramayan Bahçelievler halkı askerî vasıtaları böyle karşılıyorlardı . (fotoğraf diğer bir cipin görür mahallinden çekilmiştir)
7	Harp Okulu talebeleri halkı o günkü parola işareti ile selamlarlarken Bahçelievler sakinleri de onları alkışlıyor.
8	27-Mayıs sabahının çok erken saatlerinde görevli subayları taşıyan bir cip uzaklaşırken halk halâ alkışlamaya ve el sallamaya devam ediyor.
9	Emniyet U.Md.lüğünü teslim alan ve dinlenen Harp okulu talebeleri
10	Çok erken başlayan inkılap hareketi kısa bir zamanda tamamlanmıştı, İçişleri Bakanlığını teslim alan Harp Okulu talebeleri dinleniyorlar .
11	Emniyet U.M.lüğü önünde Cemal Göktaşın makam arabası.
12	Sabık emniyet U.Md. Cemal Göktaşın makam arabası önünde subaylar, ve Harp Okulu talebeleri, Biraz önce başlayan ibtilâlin cereyan tarzını konuşuyorlar .
13	Emniyet U.Md.lüğünü teslim alan ve muhafazasına nemur edilen tank ve mürettebatı .
14	Yeni meclis binası önünde nöbet bekliyen tank ve mürettebatı .
15	Bir gün evveline gelinceye kadar gençliğin yaptığı mitinglere sahne olan Kızılay meydanında, 27 Mayıs sabahı devriye gezen Harp Okulu talebeleri .
16	Ankara Orduevinin önü günün mevzuu ile alâkalı subaylarla dolu idi
17	Subaylar Orduevinin önünde Orgeneral Cemâl Gürselin uçakla İzmirden Ankaraya hareket haberini bekliyorlar .

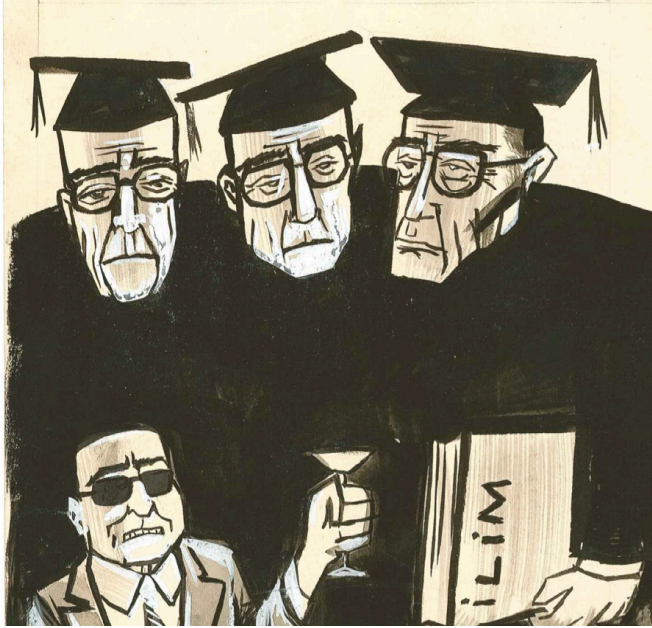
Fotoğraf: M.Reşat KINAY

46 Rasim Koç arşivi.

Ek-2: Başbakan Adnan Menderes'e atfedilen ve ispat edilemeyen "Battal Gazi Ordusu" lafı, askerler arasında iktidara karşı büyük rahatsızlık yaratır.⁴⁷

Ek-3: DP iktidarı döneminde beş büyük üniversite kurulmasına rağmen Başbakan Menderes'in bazı üniversite hocaları ile yaşadığı fikir ayrılığında akademi siyaset kurumunun üstünde gösterilmeye çalışılır.⁴⁸

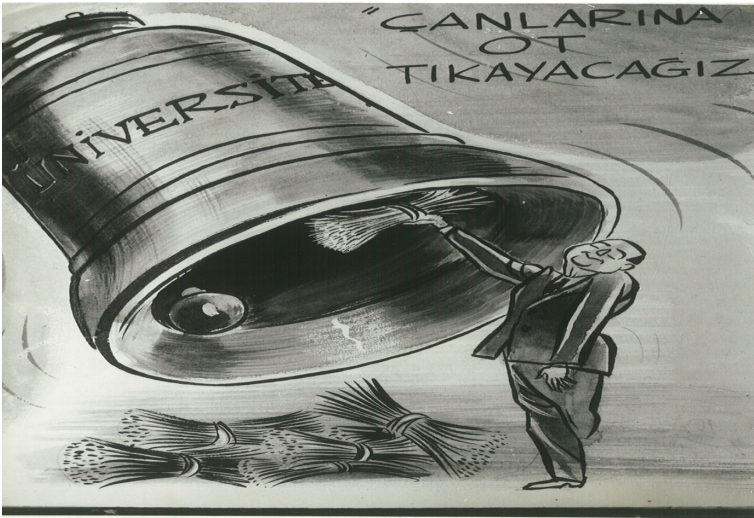
47 Rasim Koç arşivi.

48 Rasim Koç arşivi.

Ek-4: Yolsuzluk iddialarını konu alan çalışmalar.⁴⁹

Ek-5: İktidar-üniversite çatışmasını derinleştirmeye yönelik çalışmalar.⁵⁰

49 Rasim Koç arşivi.

50 Rasim Koç arşivi.

Aydın Yalçın'ın Öncü Gazetesindeki Yazılarında Atatürkçülük-Demokrasi İlişkinine ve Bu Bağlamda 27 Mayıs Darbesine Bakışı

Aydın Yalçın's Perspective on the Relationship Between Atatürkism and Democracy in His Articles in the Öncü Newspaper and in This Context, the May 27 Coup

Pınar AYDOĞAN*

*Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon, Türkiye

ORCID: P.A. 0000-0003-4121-4155

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Pınar Aydoğan,
Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon, Türkiye

E-posta/E-mail: psaydogan08@gmail.com

Başvuru/Submitted: 03.06.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
20.12.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
09.02.2022

Kabul/Accepted: 09.02.2022

Atıf/Citation: Aydoğan, Pınar. "Aydın Yalçın'ın Öncü Gazetesindeki Yazılarında Atatürkçülük-Demokrasi İlişkinine ve Bu Bağlamda 27 Mayıs Darbesine Bakışı" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 105-140.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-947598>

ÖZ

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası siyasal yaşama yön ve düzen arayışı, her kesimin özellikle de aydınların temel gündemi olmuştur. Bu belirsiz/çalkantılı döneme çözüm arayışları içinde en çok tartışılan, tanımlanan, farklı görüşlerce sahiplenilen ise Atatürkçülük olmuştur. Atatürkçülüğü temel alan isimlerden birisi de öğretim üyesi, Öncü gazetesinin başyazarı ve siyaset adamı olarak liberal bir aydın olan Aydın Yalçın olmuştur. Çalışmanın amacı Yalçın'ın düşünce dünyasında Atatürkçülüğün, demokrasinin temel değerleriyle hangi noktalarda örtüştiğini incelemektir. Bu bağlamda Yalçın'ın 27 Mayıs hadisesine bakışı 1960-1962 yılları arasında yayımlanan ve başyazarı olduğu Öncü gazetesindeki yazıları ile sınırlanan çalışmada belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Yalçın, Türkiye'de demokrasinin yeniden kurulma tartışmalarını irdelemiş ve yeşerebileceği ortamı tanımlamıştır. "Hazır reçeteleri", "izm"leri ve demokratik sistemin dışlandığı hiçbir siyasi hamleyi kabul etmemiştir. Atatürkçülüğü liberal düşüncenin temel değerleri ve demokrasi ile uyumlu gören Yalçın'ın düşünce dünyasında Atatürkçülük demokrasinin teminatı olabilecek bir anlama sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Aydın Yalçın, Atatürkçülük, Batılılaşma, Birey

ABSTRACT

Following the May 27, 1960 military coup in Turkey, the pursuit toward a new direction and order to the political system was the primary agenda in every social segment, particularly including the intelligentsia. Atatürkism was at the forefront in these turbulent and uncertain times as the most extensively discussed and defined ideology in the process of solution seeking, and it was embraced by different viewpoints. One of the intellectuals who grounded Atatürkism was Aydın Yalçın; a liberal intellectual who had worked as a professor, the Editor-

in-Chief of Öncü newspaper, and a politician. This study aims to analyze at which points Atatürkism overlapped with the core values of democracy in Yalçın's intellectual realm. In this study, document analysis of Yalçın's perspective on the May 27 coup is restricted to his articles published in Öncü as the Editor-in-Chief between 1960 and 1962. Yalçın analyzed the discussions on the reestablishment of democracy in Turkey and defined the suitable environment for it to grow. Furthermore, he rejected any "ready-made formulas," any "-isms," and any political move that excluded a democratic system. In Yalçın's intellectual realm, in which he considered Atatürkism compatible with the core values of liberal thought as well as democracy, Atatürkism stood for a guarantee for democracy.

Keywords: Democracy, Aydın Yalçın, Atatürkism, Westernization, Individual

Extended Abstract

Liberal ideas that emerged in Europe as of the 18th century were influential in the establishment of democratic values and institutions. Most significantly, this trend brought about an acceptance of the idea that those who administer the state should receive the consent of the society. There is a directly proportional correlation between a democratic administration and the democratic culture supporting it. In reinforcing democracy, it is critical that the establishment and rooting of democratic ideas and behaviors in the social structure come before the foundation of democratic institutions. A democratic political culture is the most effective way of tolerating political differences and conflicts between individuals and hence ensuring peaceful coexistence using amenable methods. In this regard, a crucial factor is to develop ways for debating with the aim of creating a common perspective. Polarized societies and a political culture that cannot internalize a culture of discussion are the most prone to inhibiting, eliminating, and negatively impacting democratic progress. In societies that have failed to resolve the legitimacy crisis, other problems experienced in the political field remain unresolved as well, rendering democracy dysfunctional under such a heavy burden.

The May 27, 1960, military coup ended the decade-long Democrat Party (DP) government in Turkey. In the 1960s, the efforts to define Kemalism were performed under the shadow of May 27, which emerged as a critical point of consideration. There were two major perspectives on the event. The first view advocated that the DP caused the military to take action by moving the country away from the principles of Atatürk and eroding the democratic platform, thereby, defending May 27 as a progressive coup. In contrast, the second view criticized the coup for initiating a period of military coups dominated by a tutelary mind-set that lacked trust in the public. It is very common among Turkish intellectuals to support the May 27 intervention and not consider it antidemocratic; however, what might be the reason behind the failure to see the contradiction entailed by this position?

The definitions of democracy and Kemalism will be determinative in understanding the meaning attributed to May 27 as a means of securing the principles of Atatürk and reestablishing democracy. Aydın Yalçın, the topic of this study, is among those intellectuals who defined themselves as liberals. The aim of this study is to analyze Aydın Yalçın's thoughts on the relationship between Atatürkism and democracy and reveal that his liberal attitude transformed into a statist view when evaluating the May 27 coup.

The studies on Aydın Yalçın, who was a professor at the Faculty of Political Sciences, Ankara University, and an economist, are very limited. He was incorporated into the topics in *Forum* magazine and the Liberty Party. Following the Justice Party era and during the *Yeni Forum* magazine period, Yalçın was mentioned in studies about the Turkish right; however, not as the main topic. To the best of our knowledge, the only study in the literature on Aydın Yalçın was conducted by Coşar.

In this study, document analysis was used to examine Aydın Yalçın's writings during the immediate post-May 27 period in Turkey. In particular, the newspaper *Öncü*, of which Yalçın was Editor-in-Chief, was launched in August 1960, three months after the military coup, and it closed down in the summer of 1962. The scope of this study is limited to a contextual analysis of Aydın Yalçın's articles published in *Öncü* between 1960 and 1962. The study consists of four main parts. Part one handles the major aspects of democracy, whereas part two analyzes the relationship between democracy and the Atatürkist thought. Parts three and four are devoted to an analysis of how Aydın Yalçın positioned the May 27 military coup within the framework of his views on democracy, the individual, society, and Atatürkist thought.

Yalçın legitimized May 27, which he believed was staged to protect democracy and the continuity of the state, by correlating it with the values of the Republic. The strongest common ground between the putschists and Yalçın is the idea of "protecting the principles of Atatürk," namely, that Atatürkism and the democratic system it laid the groundwork for would thwart the enemies of democracy. Ironically, Yalçın advocated May 27 on the one hand and the legacy of the multiparty system on the other hand. Yalçın had been a supporter of the idea that embraced the military as the "guardian of the regime" as well as the protector of Atatürkism, the founding ideology of the Republic that emerged in the post-May 27 period and lasted until the 2000s.

Giriş

Türk siyasal yaşamı incelendiğinde Kemalizm'in,¹ farklı düşüncelere sahip siyasal partilere, toplumsal muhalefete ve her tür akıma ideolojik meşruiyet zemini oluşturduğu görülebilir.² Kemalizm'i tanımlama gayreti erken Cumhuriyet döneminde başlamış olsa da ne olduğuna ya da ne olmadığına dair çalışma ve tartışmalar 1960'lı yıllarda ivme kazanmıştır. Bu tanımlama gayreti hem farklı Kemalizm tanımlamalarını hem de eleştirilerini beraberinde getirmiş ve 1990'lı yıllarda Türk siyasal yaşamı üzerine yapılan çalışmalarda geniş bir alan yaratmıştır.

Düşünsel ve ideolojik çerçevesi ile Kemalizm-demokrasi ilişkisi birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar özellikle Kemalizm'i analitik ve eleştirel bir bakış açısıyla ele alan değerlendirmelerdir. Türk toplumunun modernleşme ve demokratikleşme sürecini arka plana alarak Kemalizm'i değerlendiren çalışmalar demokrasiyle ilişkisini olumlu bir şekilde yorumlamıştır. Bu bakış açısına sahip temel çalışmaların sahipleri olarak Berkes, Kili, Özbudun, Selçuk, Tanör ve Tunaya sayılabilir.³ Atatürk'ün hedefinin demokrasi olduğunu ve bu hedefe giden yolda bazı özgürlükleri kısıtlayan daha disiplinli bir tutum izleme gereksinimi duyduğu vurgulanırken, çok partili yaşam için var olan iki geçiş deneyiminin de bunun kanıtı olduğu ifade edilmiştir.

Tanör, Selçuk ve Özbudun, Kemalist rejimin otoriter niteliğinde birleşirken tek tipte insan yaratmayı hedefleyen totaliter bir sistem olmadığını vurgulamıştır. Demokrasinin ön koşulu olan sivil toplumu kurmak amacı güden, bireyin özgürleşmesini hedefleyen bir çağdaşlaşma projesi olan Kemalizm'in, bilimi kendine pusula edinmesi, onu katı ideolojik bir tutumdan da uzak tutmuştur. Tanör, Selçuk ve Erdoğan'ın eleştirilerindeki ortak nokta, rejimin demokrasiye geçişi vatandaşların siyasi rüşet sahibi olmasına bağlı

1 Çalışmada Kemalizm ve Atatürkçülük kavramlarının kullanımında şöyle bir yöntem izlenmiştir: Aydın Yalçın'ın tercihiyle uyumlu olması için görüşleri aktarılırken "Atatürkçülük" kavramı tercih edilmiştir. Çalışmanın diğer kısımlarında, literatürde yaygın bir şekilde kullanılan "Kemalizm" kavramı tercih edilmiştir. Köker, tek parti döneminin resmi ideolojisi olarak "Kemalizm" ve çok partili siyasal yaşamın başlangıcından sonra telaffuz edilmeye başlanan "Atatürkçülük" gibi bir ayrımın olduğundan bahsetmiştir. Kavramın kullanımında siyasi görüşlerin belirleyici olduğuna dair bir çalışma için bkz. Levent Köker, *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*, Ankara, Dipnot Yayınları, 2008, s. 191, 212.

2 Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 151.

3 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 12.baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008. Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998. Ergun Özbudun, "Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür", *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, ed. Levent Köker, Ergun Özbudun ve Ersin Kalaycıoğlu, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1995. Sami Selçuk, *Demokrasiye Doğru*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999. Bülent Tanör, *Kuruluş ve Kurtuluş*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2000. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Cumhuriyet Kitapları, 1997.

olarak belirlediği vesayetçi bir anlayışa sahip olmasıdır. Toparlanacak olursa ortak kanı Kemalizm'in, demokratikleşme potansiyelini içinde barındıran, demokratik sistemin zeminini tesis eden bir düşünce sistemi olduğudur.⁴

Kemalizm'i analiz eden ve demokrasiyle ilişkisini zayıf bulan, rejimin otoriter ve totaliter özelliklerini vurgulayan bakış açısının öncülüğünü Parla'nın çalışmaları oluşturmaktadır.⁵ Küçükömer de seçkinci özelliğini vurguladığı Kemalizm'i anti-demokratik bulmuştur.⁶ Seçkinci ve dayatmacı halkçılık anlayışına sahip olduğunu vurgulayan ve Kemalizm'i demokratik bulmayan bir diğer isim İnsel olmuştur.⁷ Yine, Köker Kemalizm'in özellikle devletçilik ve halkçılık ilkeleri üzerinden yaptığı analizlerde anti-demokratik unsurları eleştirmiştir.⁸ Son olarak Tunçay tek parti dönemini ele alan çalışmasında, demokrasiyi güçlendirici bir sürecin varlığını tespit etmediğini belirtmiştir.⁹ Kuşkusuz bu çalışmalarda en temel eleştiriye Kemalizm'in halkçılık anlayışı almıştır. Yazarların ortak kanısı, dayanışmacı kültüre dayanan halkçılık ilkesinin, somut bir siyasal özne olan bireyin ortaya çıkışına, çoğulculuğun gelişmesine engel olduğu ve seçkinci bakışın, demokrasiyi değil vesayeti hâkim kıldığı yönünde olmuştur.

1960'larda Kemalizm'i tanımlama gayreti 27 Mayıs'ın gölgesinde gerçekleşmiştir. Bu noktada 27 Mayıs da hesaba katılması gereken bir unsur olarak belirir. 27 Mayıs farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Demokrat Parti'nin (DP) ülkeyi Atatürk ilkelerinden uzaklaştırması ve demokratik zemini erozyona uğratması sonucunda askerin harekete geçmesine sebep olduğunu savunan görüşe göre 27 Mayıs "ilerici" bir darbedir. Karşı görüş ise darbeyi, halka güvenmeyen vesayetçi bir zihniyete sahip askeri darbeler dönemini başlatmakla eleştirmiştir.

4 1990 sonrası Kemalizm'in demokrasiyle ilişkisine dönük bir çalışma için bkz. Ömer Turan "Son Dönemde Kemalizme Demokratik Meşruiyet Arayışları", *Kemalizm*, 6.baskı ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 592-600.

5 Taha Parla, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul, Deniz Yayınları, 2009. Taha Parla, *Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmî Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.

6 İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul, Profil Kitap, 2012.

7 Ahmet İnsel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

8 Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, 9.b, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

9 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 4.baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2005.

Türk aydınları arasında 27 Mayıs hareketine destek vererek, darbeyi demokrasiye aykırı bir durum olarak görmeyen yaklaşım oldukça yaygındır.¹⁰ Bu durumu bir çelişki olarak görmemek, hangi nedenlere dayandırılabilir? 27 Mayıs'a Atatürk ilkelerini güvence altına alan ve demokrasiyi yeniden tesis etmeyi sağlayan bir hareket olarak yüklenen anlamı anlayabilmek için, yapılan demokrasi ve Kemalizm tanımlamaları belirleyici olacaktır. Çalışmaya konu olan ve kendini liberal olarak tanımlayan Aydın Yalçın da bu aydınlardan birisidir. Bu çalışmanın amacı Aydın Yalçın'ın Atatürkçülük ve demokrasi ilişkisine dair düşüncelerini analiz etmek, liberal çizgisinin 27 Mayıs'ı değerlendirirken devletçi bir bakışa evrildiğini ortaya koymaktır.

Aydın Yalçın 1920-1994 yılları arasında yaşamıştır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi olan Yalçın, iktisatçıdır. 1950 yılında iktidara gelen DP'nin destekçisi olan Yalçın, 1954 yılında liberal eğilimli aydınlarla birlikte çıkış amacı DP hükümetine karşı “entelektüel ve bilimsel bir muhalefet etme isteği” olan *Forum* dergisini yayımlamıştır. *Forum*, o dönemin etkili dergilerinden olmuştur.¹¹ DP'den ayrılan milletvekillerinin 1955 yılında kurduğu Hürriyet Partisi'ne (HP) katılan Yalçın'ın muhalif duruşu doçent olarak görev yaptığı fakültede, profesörlük kadrosu verilmemesi üzerine 1956 yılında istifa etmesine de sebep olmuştur. 1958 yılında Amerika'ya giden Aydın, 1960 askeri darbesinden sonra ülkeye dönmüş ve yeni kurulan *Öncü*'nün başyazarlığını yapmıştır. Siyasal parti yasakları kalkınca 13 Şubat 1961'de kurulan Yeni Türkiye Partisi (YTP) kurucuları arasında yer almıştır. 1965-1973 yılları arasında Adalet Partisi (AP) milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. 1979 yılında Kazım Berzeg ve Osman Okyar ile *Yeni Forum* dergisini çıkarmıştır. Yalçın, fikir tartışmalarından geri durmayan bir yazar

10 Salih, *Akide Şekeri Harekâtı*, İstanbul, İğüs Yayınları, 2007; H. Oğuz Bekata, *Birinci Cumhuriyet Biterken*, Ankara, Çığır Yayınları, 1960; H. Suat Erginer, *İkinci Cumhuriyetin Eşiğinde*, İstanbul, Aydın Güler Kitabevi, 1960; Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, 3. baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1998; Abdi İpekçi ve Ö. Sami Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, İstanbul, Uygun Yayınevi, 1965; E. Ziya Karal, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960; Selahattin Tansel, *27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960; Ahmet Yıldız, *İhtilalin İçinden*, İstanbul, Alan Yayınları, 2001; Kamil Karavelioğlu, *Bir Devrim İki Darbe*, İstanbul, Güner Yayınları, 2007; Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1994; Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına*, İstanbul, Ar Matbaası, 1968; Sami Küçük, *Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı*, İstanbul, Mikado Yayınları, 2008; Şükran Özkaya, *Adım Adım 27 Mayıs*, İstanbul, İleri Yayınları, 2005.

11 *Forum* üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Aydın Yalçın'ın *Forum* yıllarındaki görüşlerinin ana hatlarını da yer aldığı çalışmalar için bkz. Nursel Sağiroğlu, *An Intellectual Opposition In The DP Period, 1954-1960*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990. H. Emrah Beriş, “Kemalist-Liberal Sentez Çabası: *Forum* Dergisi”, *Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005. H. Hüseyin Akkaş, *Forum Dergisi'nin Öne Çıkış Temel Entelektüellerinin Türkiye'nin Siyasal ve Kültürel Sorunlarına Yaklaşım Biçimleri 1954-1957*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004. Birol Şal, *Muhalif bir Dergi Forum: 1954-1961*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998. Diren Çakmak, *Forum Dergisi 1954-1960*, İstanbul, Libra Kitap, 2010. A. Muhsin Yıldız, *Forum's Organic Intellectuals And Reproduction Of Kemalist Social Formation*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

olarak *Akis* ve *Yön* dergileri ve Türkiye İşçi Parti (TİP)'li vekil Çetin Altan ile çeşitli polemiklere girmiştir. *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi* (1976), *Vatan Hıyanetinin Anatomisi* (1986), *Faşizmin Doğuşu* (1978), *Demokrasi, Sosyalizm ve Gençlik* (1969), *Türkiye İktisat Tarihi, İktisadi Politika Üzerine Düşünceler* (1969), *Uzak Komşumuz Sovyetler* (1968) isimli kitapları bulunan Aydın Yalçın hakkında çalışmalar oldukça sınırlıdır. *Forum* ve HP üzerine yapılan çalışmalarda bir başlık olarak ele alınmıştır. AP dönemi sonrasında ve *Yeni Forum* dergisi dönemiyle, Türk sağ hakkında yapılan çalışmaların içinde adı anılan Yalçın, ana bir başlık olarak ön plana çıkmamıştır.¹²

Çalışmada belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Askeri darbeden üç ay sonra Ağustos 1960 tarihinde yayın hayatına başlayan *Öncü* gazetesi 1962 yılının yaz aylarında kapanmıştır. Çalışmanın kapsamı, Aydın Yalçın'ı 1960-1962 yılları arasında *Öncü*'de yazdığı yazıları bağlamında inceleyip analiz edilmesiyle sınırlandırılmıştır. Bu tarih aralığının değerlendirilmesi sadece *Öncü*'nün yayım aralığı olması sebebiyle değil aynı zamanda 27 Mayıs askeri darbesinin en etkili olduğu dönem olması nedeniyle tercih edilmiştir. Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demokrasinin temel unsurları ele alınmış, ikinci bölümde ise demokrasi-Atatürkçü düşünce ilişkisi incelenmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümler Aydın Yalçın'ın demokrasi, birey, toplum ve Atatürkçü düşünce hakkında görüşleri çerçevesinde 27 Mayıs askeri darbesini nasıl konumlandığına analize ayrılmıştır.

1. Demokrasi Teorisi

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıla kadar demokrasi, insanların uygulamaya geçirdikleri siyasal bir sistemden ziyade, Platon ve Aristo'dan bugüne kadar pek çok düşünürün kendi aralarında tartıştıkları bir kavram olmuştur.¹³ Birçok siyasal düşünürün yirminci yüzyılın bir ürünü olarak tanımladığı demokrasinin gelişiminde son iki yüzyılda siyasi partilerin ve siyasal düşüncelerin bu yönde gösterdikleri inanç önemli bir etkiye sebep olmuştur. Williams, demokrasinin gelişiminde bu durumun en çarpıcı tarihsel olgu olduğuna dikkat çeker.¹⁴

Demokrasinin gelişimi, onu daha kapsamlı bir kavram haline getirmiştir. Bu süreçte demokrasi “doğrudan, temsili, müzakereci, radikal, militan, liberal, sosyal, vesayetçi, iletişimsel” gibi birçok farklı sıfatla anılmıştır. Kuşkusuz bu adlandırmalarda farklı düşünce

12 Yalçın adına yapılan tek çalışma Coşar'a aittir. Simten Coşar, “Aydın Yalçın”, *Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 416-419.

13 Robert Dahl, *Demokrasi Üstüne*, çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoenix, 2001, s. 2-3.

14 Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 114.

akımlarının etkisi büyük rol oynamıştır. Özellikle liberalizm, sosyalizm ve komünizm gibi düşünce akımları siyasal yaşamda demokrasinin dönüşümünü belirleyen temel başlıklar olmuştur. Liberalizm ve demokrasi değerlerinin yakınlığı, “liberal demokrasi” kavramının ortaya çıkışında belirgin bir rol oynamıştır.¹⁵ Batılı devletlerin birçoğunun bir yönetim şekli olarak demokrasiye geçmeden çok önce liberal ilkeleri kabul etmelerinin temsili demokrasinin liberal demokrasi olarak adlandırılmasında etkili olduğu düşünülebilir.

Özellikle liberal anayasal hareketler ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeler demokrasiyi önclemiştir. Genel oy hakkının tanınması ve siyasal partilerin gelişmesiyle birlikte kuvvetlenen demokrasi fikri, liberal anayasalı bir yönetimin tamamlayıcısı olmuştur.¹⁶ Böylece liberalizmin değerleriyle demokrasiyi inşa etme gayretleri başarılı olmuştur. Batı dünyasındaki demokrasi, liberal değerlere/geleneğe dayandırılmış ve liberal demokrasi insanlık için son ve en iyi yönetim şekli olarak tanımlanmıştır¹⁷ Sartori, demokrasi denildiğinde akla “liberal demokrasi”nin gelme nedenini kavramın Batı uygarlığının meydana getirdiği “siyasal bir yapının adı” olmasına bağlar.¹⁸ Gerçekten de liberal demokrasi, modern Batı'nın tarihindeki en güçlü siyasi sistemlerden biri olmuştur.

1.1. Demokratik Değerler

Oldukça geniş ve çok yönlü bir kavram olan demokrasinin temel ilke ve değerleri var mıdır? Hangi unsurlar ve kurumlar var olduğunda bir ülkede demokrasinin olduğundan ve o ülkenin demokratik bir şekilde yönetildiğinden bahsedilebilir? Genel olarak demokrasinin unsurları, açık, sınırlı ve sorumlu hükümet, özgür ve adil seçimler, sivil ve siyasi hakların hukuki güvence altında olması, düşünce ve kanaatlerin özgürce ifade edilebildiği sivil toplumun varlığı olarak kabul edilebilir.¹⁹

Bir yönetim biçimi olarak demokrasi, liberal geleneğin üzerinde önemle durduğu “sınırlı yönetim anlayışı”nı temel ilke olarak kabul etmektedir. Bu aynı zamanda demokrasinin en temel ilkesi olarak sınırlı çoğunluk ilkesine verilen önemi de vurgulamaktadır. Demokrasilerde sadece iktidar değil muhalefet de halk egemenliğinin temsilini sağlayan asli bir unsurdur ve siyasal ifade hakkına sahiptir. Demokrasiyi özgün kılan ve kendisini

15 Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tunçer Karamustafaoglu ve Mehmet Turhan. Ankara, Yetkin Basımevi, 1993, s. 22, 420.

16 David Beetham ve Kevin Boyle, *Demokrasinin Temelleri*, çev. A. Zeynep Kopuzlu, 2.baskı, Ankara, Adres Yayınları, 2005, s. 14.

17 Benjamin Barber, *Güçlü Demokrasi*, çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 31; Raymond Williams, *Anahtar...*, s. 116.

18 Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine...*, s. 3.

19 David Beetham ve Kevin Boyle, *Demokrasinin...*, s. 29.

güçlendirecek olan “azınlık haklarına saygı ve güvence” imkanı tanımaları ve çoğulculuğun, çeşitliliğin, farklılığın değerine inanmasıdır. Sartori, muhalefetin engellendiği, bastırıldığı toplumlarda anayasal anlamda çoğunluğun zorbalığından söz edileceğini bunun da demokrasi olarak değil, “seçimli zorbalık” olarak adlandırılabilceğini ifade etmektedir.²⁰

Demokratik düzenin sacayaklarından birisi de toplumdaki konsensüsün varlığının kanıtı sayılan seçimlerdir. Demokrasilerde iktidarlar halkın iradesinden kaynaklandığı ve yine halk tarafından açık, temel bir onaya dayandığı ölçüde meşru sayılır.²¹ Rıza gösterilmiş yönetimler, seçmenlerin, düşünce ve ifadelerini özgürce yansıtabildikleri bir ortam içinde kanunda belirlenmiş aralıklarla yenilenen, adil ve özgür bir ortamda yapılan seçimlerle oluşturulabilir ve meşru sayılabilir. Seçimler, “demokrasinin mekanik güvencesi” olarak tanımlandığında, “sürekli güvence” ise ancak seçmenlerin doğru bilgi alma ortamının ve kamuoyunun sağlam bir zemine oturtulmasıyla mümkün olabilir. Bunu sağlayacak olansa “düşünce ve kanaatlerin” özgürce ifade edilebildiği bir ortamın varlığıdır. Ancak böyle bir ortamda seçimlerin “özgür” olma niteliği gerçekleşebilir.²²

Toplumsal ve siyasi hayata katılımın en temel unsurları bireysel hak ve özgürlüklerdir. Bireylerin siyasal hayata katılabilmesini sağlayan en temel hak, ifade özgürlüğüdür.²³ Düşünme, ifade, örgütlenme, gösteri ve kişi güvenliği hakları teminat altına alındığı ölçüde toplumsal farklılıklar kendini ifade edebilme ve yaşayabilme hakkına sahip olabilir. Ancak böyle bir zeminde “açık tartışma” gerçekleşebilir. Demokrasi bu haklar ile var olabilir. Açık tartışmanın yapılabilmesi, toplumsal rızanın sağlanması ve toplumsal iyinin belirlenmesinin de ön koşullarındandır. Demokrasinin açık tartışmaya, iknaya ve uzlaşmaya dayandığı kabul edildiğinde, kişi hakları sadece farklı düşüncelerin ve çıkarların bulunduğunu kabul etmekle kalmaz. Aynı şekilde bu farklı düşünce ve çıkarların ifade edilme ve dinlenme hakkını da güvence altına almış olur.²⁴

Hak referanslı birey anlayışını kabul eden demokrasinin “vatandaşların eşitliği” ilkesi, karar alma sürecinde her yurttaşın eşit katılımını sağlar. Demokrasiye yapılan eleştirilerden önemli bir tanesi bu sürece katılacak olanların “bilgisiz, eğitimsiz ve basiretsiz” olması noktasında, sürecin nasıl ilerleyeceği konusunda olmuştur.²⁵ Böyle bir düşünce demokrasiyi korumak/yerleştirebilmek adına kendileri için neyin iyi olduğunu bilmeyen

20 Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine...*, s. 100-102, 160.

21 David Beetham ve Kevin Boyle, *Demokrasinin...*, s. 2; Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine...*, s. 34.

22 Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine...*, s. 95-97.

23 Robert Dahl, *Demokrasi...*, s. 101.

24 David Beetham ve Kevin Boyle, *Demokrasinin...*, s. 3.

25 David Beetham ve Kevin Boyle, *Demokrasinin...*, s. 4-5.

halk tabakalarının yerine, genel iyinin ne olduğunu bilenlerin yönetimde olması düşüncesini demokratik fikirlerin karşısında konumlandırmıştı.²⁶ Bu bakış açısı genellikle Batı-dışı modernleşme tecrübesi yaşayan ülkelerin demokratik idareyi yerleştirme süreçlerinde görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının eksikliği, söz konusu bakış açısının ifade edilmesinde kolaylaştırıcı olabilmektedir.

Devlet dışında bağımsız olarak örgütlenebilen çeşitli toplumsal kurumların varlığına işaret eden sivil toplum kavramı, devletin iktidar alanının sınırlandırılmasında etkin bir role sahip olmuştur. Demokratik ilkeler özellikle “etkin katılım ve siyasal eşitlik ilkesi”, bireylere iktidarın uygulamalarına karşı sorgulama, görüşme ve tartışma gibi yollarla bilgi edinme hakkı, haberdar olma imkânı ve alınacak kararlara katılım aşamasında eşitlik sunar. Bu anlamda bir uzlaşma rejimi olarak tanımlanabilecek olan demokrasi, her kesime eşit söz hakkı vererek kararların tartışılarak ve uzlaşma sonucu alınmasına imkân verirken işbirliğini sağlamış ve kutuplaşmaya engel olmuş olur.²⁷

1.2. Demokratik Kültür

Demokratik bir yönetim kurmaya çalışan toplumlar için temel soru demokrasiye “nasıl geçecekleri” iken, demokratik ülkeler için ise demokrasinin “nasıl güçlendirileceği” olmuştur. Toplumlarda, demokratik etkinliği kolaylaştıran ya da zorlaştıran belli etmenler mevcuttur. Kurumlar ve siyasal kültür en etkin olanlar olarak vurgulanabilir.

Toplumun ve siyasi kurumların sahip olduğu demokratik gelenek, ülkenin siyasal atmosferini önemli ölçüde etkileyebilir. Bunların en belirleyici olanları seçim sistemi ve siyasi partilerdir. Demokratik gelenekle beslenmeyen toplumlarda hiçbir düzenleme demokrasiyi tek başına korumak için yeterli olmayacaktır. Mesela temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan metinler olarak anayasalar, bireylerin hakları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlarken, ülkede demokratik/liberal bir kültürün yokluğu durumunda mevcut sorunları çözme konusunda yetersiz kalabilirler. Yani tek başına anayasa, demokrasiyi koruyamaz. Dahl, bu uyarıyı yaptıktan sonra, kurumların demokrasi için uygun bir zemin oluşturması için gerekli olan koşulları, kurumların demokratik inanca ve siyasi kültüre sahip olması şeklinde sıralamıştır. Bu koşulların varlığı ya da yokluğu, demokrasiye geçişte, demokrasinin sağlamlaştırılmasında ve ortadan kalkmasında oldukça etkilidir.²⁸

26 Robert Dahl, *Demokrasi...*, s. 75.

27 Robert Dahl, *Demokrasi...*, s. 41.

28 Robert Dahl, *Demokrasi...*, s. 131-135, 149.

Demokratik yönetim ile onu destekleyen demokratik kültür arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Demokrasinin güçlenebilmesi için, kurumlardan daha önce demokratik fikirlerin ve davranışların toplumsal yapıda yerleşip kök salabilmesi önemlidir. Demokrasinin yerleşmesi ve güçlenmesi için demokratik değerlerin hem toplum hem de onu yöneten liderler tarafından benimsenmiş olması gereklidir. Demokratik siyasi kültür, bireyler arasında yaşanan siyasi farklılıkları, anlaşmazlıkları hoşgörüyü karşılayıp, uzlaşmacı bir yöntem kullanarak barış içinde birlikte yaşayabilmeyi sağlamanın en etkili yoludur. Bu yolda önemli bir unsur, ortak bakış açısı yaratabilmek için tartışma yolunu bulabilmektir. Kutuplaşmış toplumlar, tartışma kültürünü içselleştiremeyen bir siyasal kültür, demokrasinin ilerlemesini engelleyen, ortadan kalkmasına ve darbe almasına en yatkın olanlardır. Güçlü demokrasilere bakıldığında ilk olarak göze çarpanın siyasi hayatı tartışılabilir konuların yönlendirmesine izin vermiş oldukları görülebilir. Barker “*her demokrasinin temeli ve özü tartışarak yönetmektir*” sözüyle bunun önemine vurgu yapmıştır.²⁹

2. Atatürk İlkeleri ve Tek Parti Dönemi - Demokrasi İlişkisi

Jön Türkler’den miras alınan halkçılık düşüncesi, hem Kemalizm’in hem de Cumhuriyet’in temelini teşkil eden bir ilke olmuştur.³⁰ Köker’e göre, Kemalizm’in “muasır medeniyet seviyesine” ulaşma hedefinin iki temel bileşeni devletçilik ve halkçılıktır. Bu yüzden, Kemalizm tanımı yapılmak istendiğinde başvurulacak temel ilkenin halkçılık olması gerektiği yönünde bir eğilim söz konusudur.³¹ Halkçılık aynı zamanda tek parti dönemi yönetim anlayışının, devlet-birey ilişkilerinin, siyasal katılım ve demokrasi gibi kavramların analiz edilmesinde önemlidir.³²

Cumhuriyet dönemi halkçılık anlayışı, II. Meşrutiyet halkçılığının genel karakteristیکlerine sahiptir. Halka doğru gitmek, aydın-halk arasındaki kopukluğun giderilmesi, aydınların köylere gitmesi ve halkı aydınlatması değişmeyen temel hedefler olmuştur. *Halka Doğru* dergisinin yerini 1932 yılında yayınlanan *Ülkü* dergisi alırken, Türk Ocakları’nın yerini yine aynı yıl “halkla bütünleşme, halka gitme” hedefleriyle açılan Halkevleri almıştır. Rejimin aydınlardan beklentisi halkın seviyesine inmek, onu anlamak ve eğitmek olmuştur. Özellikle Halkevlerinin, 1930 yılında yaşanan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi sonrasında idrak edilen “rejimin kitlelere anlatılmadığı,

29 Robert Dahl, *Demokrasi...*, s. 153, 159.

30 Zafer Toprak, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, İstanbul, Doğan Kitap, 2013, s. 48.

31 Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve...*, s. 136. Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, ed. Ahmet İnsel, *Kemalizm*, 6.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 77.

32 M. Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 21.

Cumhuriyet değerlerinin halka benimsetilemediği” düşüncesi çerçevesinde oluşturulması önemlidir.³³ Dönemin CHP sekreteri ve rejimin üçüncü adamı olarak anılan Recep Peker, Partinin Halkevleri ile takip ettiği gayenin “*milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmak*” olduğunu ifade etmiştir.³⁴

Cumhuriyet Halk Partisi'nin “*prensiplerini ve büyük ideallerini ve günlük politika vaziyetine göre fikir ve maksatlarını en müessir telkin vasıtalarından olan söz ile de halka anlatmak için*,” “Halk Hatipleri” teşkilatı oluşturulmuştur.³⁵ Halk hatiplerinin kuruluş amacı Kemalist rejimin halkçı ve elitist bakışını ortaya koyucu niteliktedir: “*Halkı tenvir yani halkı aydınlatmak*.” Bu noktada halkın rızasını almak için önemli olan “vatandaş terbiyesi/vatandaş eğitimi” olmuştur.

1940 yılında kurulan Köy Enstitüleri, halkın eğitilmesi özellikle köylülerin milli bü-tünleşmeye dahil edilmesi, modernleşme hareketinin sağlıklı bir şekilde tüm toplumu kapsayacak yönde olması gerekliliğine olan inancın örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Eğitim, köy toplumundan modern topluma geçişin altın anahtarı olarak görülmüştür. Böylece köylünün hem rejimle hem de cumhuriyetin değerleri ile tanışması hedeflenmiştir.

Kemalist halkçılık anlayışının temelini “sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz” sloganı altında homojen toplum yapısı düşüncesi oluşturmaktadır. Çoğulculuğa neden olan sınıfların olmadığı, ilerlemeyi sağlayacak tek örgütün toplumun her kesiminin çıkarlarını savunan CHP olduğu düşünülmüştür. Halkçılık anlayışının önemli bir yansıması olan millî egemenlik düşüncesi, kamusal alanın genişlemesini de beraberinde getirmiştir. Millî egemenlik ilkesinin tanınmasıyla halkın siyasete katılmasının önündeki engeller de ortadan kaldırılmış oluyordu. Çelik, 1920'li yılların sonunda “halkı, halk için, halka rağmen” yönetmek fikrinin ortaya çıkışıyla halkçı düşüncenin alanının daraltıldığını belirtir. Böylece kendini Meclisle özdeşleştiren yöneticiler, cumhuriyetçi ideal-leri halk adına gerçekleştirme görevini üstlenmişlerdir. Yani, hedef halkın iradesiyle çelişse bile gerçekleştirilmelidir. Bu bakış açısıyla halk için halka rağmen anlayışı, bir halk hükümeti gerçekleştirilmesi gerektiğini belirten erken dönem halkçılık düşüncesini etkisiz kılmıştır. Bu durumda, siyaset yapmanın mümkün olduğu tek alan Meclis olarak düşünülmüş ve siyasal katılımın alanı sınırlandırılmıştır.³⁶

33 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm...*, s.74.

34 “Halkevleri Açılma Nutku”, *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1933, s. 1.

35 “Halk Hatipleri İçin Hazırlanan Talimatname”, *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1933, s. 1.

36 Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir...”, s. 77.

Kuşkusuz vatandaş eğitimi konusu bir hiyerarşinin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur: “Bilenler ve öğretilenler”. Kemalist halkçılık anlayışının üzerinde durulması gereken bir diğer yanı toplum mühendisliğidir. Rejim “toplum için iyi olanı” bilen ve bunu halka öğretecek olanları belirleyici konumdadır. İyi bilen ve halk adına karar veren bu elitist anlayış, yeniliklerin “yukarıdan aşağıya” doğru yapılmasına da zemin hazırlamıştır. Halkçı bir rejimin yaptığı bu davranış bir çelişki gibi görünse de rejim bunu şu şekilde açıklamaktadır: Rasyonel katılım için henüz hazır olmayan halk, kendisi için iyi olanı bilemez, bilemediği için de kendisi hakkında iyi olanı seçkinler belirleyecek ve uygulayacaktır. İlk başlarda buna karşı çıkılsa da zamanla terbiye edilen halk, “şuur” kazanarak rejimin yaptıklarının doğruluğuna inanacaktır.³⁷ Vesayetçi demokrasi olarak da adlandırılan bu anlayışa göre, Türkiye’de tek parti yönetiminin gerekçesi toplumun henüz siyasi, kültürel ve ekonomik olarak demokrasiyle yönetilecek bir seviyede olmamasıdır. Hedef demokrasidir, fakat halk belli bir seviyeye geldiğinde demokrasiye geçilecektir.³⁸

Kemalist rejimin halkçılık düşüncesinin temel amacı tüm farklılıklardan bir birlik kurmak olmuştur. Bu temel amaç çerçevesinde de birliği bozacak olan çoksesliliğe, çoğulculuğa izin verilmemiştir.³⁹ 1929 Takrir-i Sükûn Kanunu ve 1936 yılında yaşanan parti ve devlet bütünleşmesi bunu sağlayacak uygulamalar olarak görülebilir. Rejimin liberal sisteme güvensizliği, çok partili hayata olumsuz bakışı, bu şekilde anlamlandırılabilir. CHP Genel Sekreteri Recep Peker 1931 tarihli Kurultay’da, partinin halkçılık anlayışını geniş biçimde izah etmiştir. Herkesin çıkarını savunan Kemalist rejim, bir halk rejimi olarak kurulmuştur. Bu rejimin en temel ilkesi olan halkçılık ise zaten demokrasi demektir.⁴⁰

Halkçı söylemin özgürlükçü ve eşitlikçi ilkesinin seçkin bir ulus kimliği yaratma hedefine doğru evrilmesinin önemli uğrağı olan köylüyü eğitimle beraber “vatandaş etme” düşüncesi, halka bakışı anlamada önemli ipuçları sağlamaktadır. Halk sürekli bir simge olarak eğitilmesi, terbiye edilmesi, iktisadi bir unsur haline getirilmesi gereken pasif bir nesne konumundadır. “Saf” olan halk, eğitilerek “rüşünü ispat ederek” vatandaş haline getirilecektir.⁴¹ Fakat aynı zamanda halk saflığı nedeniyle bu konularda kötü niyetli politikacılar tarafından kandırılabilmesi için, kendini “şuurlandırarak” yol gös-

37 Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve...*, s. 115-116.

38 Menderes Çınar, *Vesayetçi Demokrasiden “Milli” Demokrasiye*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 13.

39 Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve...*, s. 145.

40 Taha Parla, *Türkiye’de Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları...*, s. 121.

41 Tezcan Durma, *Kemalist Modernleşmecilik ve Seçkinlik*, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s. 143.

tericilere ihtiyaç duymaktadır. İşte bunlar da aydınlardır. 1930'ların başında aydınlara atfedilen sorumlulukları üzerine alan “inkılabın ideolojisini”ni oluşturmayı amaçlayan *Kadro* dergisi ve “inkılap için aydınlar arasında ortak bir dil oluşturma” amacıyla yayınlanan *Ülki* dergisi bu anlayışa uygun örneklerdir.⁴² Rejimin aydınları, özünde iyi olan fakat “yol göstericiye” ihtiyacı olan Türk halkına gideceği yolu gösterecektir. Halk önce eğitilerek, terbiye edilerek “şuur sahibi” olacak, daha sonra siyasal katılımı gerçekleştirecektir. Bu da rejimin demokrasi ve özgürlükler için halkın belli bir seviyeye gelmesi gerektiği fikrinin arka planını oluşturmaktadır. Türkiye’de modern ulus-devlet oluşumunun özgün bir ifadesi olarak tanımlanabilecek Kemalizm, Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili siyasal yaşama geçiş ve sonraki dönemde siyasetin ve demokrasinin sınırlarını belirleyen ana düşünce olmuştur.⁴³

3. Aydın Yalçın'ın Atatürk İlkeleri Bağlamında Demokrasi Anlayışı

1960 askeri darbesi sonrası yaşanan süreçte cevap bekleyen temel soru, demokrasinin yeniden sağlam temeller üzerine oturtulabilmesi için siyasi denge nasıl kurulacağı olmuştur. Denge sağlayacak taraflar birden fazladır. Büyük ağırlık darbe yapan askerlerin oluşturduğu ve ülke yönetimini sürdüren Millî Birlik Komitesi'ne (MBK) aittir. CHP ve lideri İsmet İnönü, DP'nin kapatılmasıyla onun dört buçuk milyon seçmenine hitap etme amacıyla kurulan YTP, AP, yükselen sol akımlar ve işçileri temsilen TİP siyasal atmosferi belirleyen aktörlerdir. Bu aktörlerin her biri aynı zamanda farklı bakış açılarına, ittifaklara ve gelecek tasavvurlarına sahiptir. Kemalizm, demokrasi, komünizm gibi kavramların her kesim tarafından tanımlanışı, siyasal yaşamda kendine geniş yer bulmaktadır. Genel tanımların varlığı akılda tutularak Aydın Yalçın'ın bu kavramlara ve aktörlere bakış açısı hakkında vurgulanacak birkaç husus siyasal atmosfer hakkında açıklayıcı olacaktır.

Yalçın, askerleri demokrasiyi yok olma tehlikesinden kurtardığı için desteklerken, MBK içinde “demokrasi için erken, önce sosyal reformlar yapılsın, demokrasi sonra” görüşüyle iktidarda uzun süre kalma isteğine sahip radikalleri eleştirmiş ve bu fikri destekleyenlerin karşısında konumlanmıştır.

Yalçın farklı partiler ve siyasi aktörlerin yer aldığı yeni siyasal ortamda, askerlerin kendisiyle aynı görüşte olduğu ve 1961 Ekim seçimlerinden sonra iktidarın kendisine bırakılacağı imajını yaratmaya çalışan CHP'ye tepki göstermiş ve sık sık MBK'nın

42 M. Bülent Varlık, “Ülki: Halk Mecmuası”, *Kemalizm*, ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 268, Mustafa Türkeş, “Kadro Dergisi”, *Kemalizm*, ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 464.

43 Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve...*, s. 195.

partiler üstü niteliğini hatırlatma gereği duymuştur. Yalçın, CHP'nin kendisini “rejimin sahibi ve demokrasinin güvencesi” bir parti olarak sunmasının demokrasiyle bağdaşmayacağına dair güçlü bir vurguya sahiptir. Siyasal alandaki bir diğer sorun ise ortaktır, o da komünizm endişesidir. Yalçın, komünizmin önlenmesini sağlayacak olanın Atatürkçülük ve demokrasi olduğuna kuvvetli bir inanç duymaktadır. 1960’larda başlayacak “iktisadi kalkınmanın nasıl olacağı” tartışmalarına verdiği cevap da yılmadan hep demokrasi olacaktır.

3.1. “*Hür Cemiyet Düzeni*”: *Demokrasi*

Yalçın demokrasiyi “hürriyet düzeni”, “açık toplum düzeni”, “açık rejim”, “medeni toplumların yönetim şekli”, “çoğulcu toplum”, “liberal, parlamenter sistem” gibi farklı adlandırmalarla kullanmış ve net bir tanım yapmıştır. Demokrasi bir konu üzerinde “toplu olarak düşünme vetiresi”dir. Çokluk ve çeşitlilik içinde birliktir, özgür bir zeminde düzen ve uzlaşmayı/uyumu sağlamak ancak rasyonel tartışma ve ikna aracılığıyla oluşturulabilir. Demokratik düzen, bilimin de temeli olan tartışmayı esas kabul etmesinden dolayı aynı zamanda en bilimsel düzendir. Demokrasinin unsurları, farklı fikirleri temsil eden tarafların varlığının, özgür bir zeminde karşı karşıya gelerek, ortak sorunlar üzerinde tartışarak çözümler sunmalarının, taraftar toplamalarının ve serbest seçim yoluyla iktidara gelmek için mücadele edebilmelerinin sağlanmasıdır.⁴⁴

Yalçın demokrasinin -J. Stuart Mill’in *Hürriyet Üzerine* kitabında yer verdiği liberal demokrasi tanımına da atıfta bulunarak- gerçeğin mutlak değil değişebilen bir değer olduğunu kabul ettiğini vurgulamıştır. Demokrasi, “çoğunluğun yanılabilirliğini” kabul eden, bunun doğal bir sonucu olarak da azınlığa konuşma ve eleştirme hakkının verilmesini ön gören bir sistemdir.⁴⁵ “Özgür düşünce” ve “tartışma özgürlüğü” demokrasinin vazgeçilmez değerleridir. Bu iki değer aynı zamanda Avrupa medeniyetinin de temelidir. Bu noktada Yalçın için demokrasi Avrupa medeniyetinin değerlerine içkin bir yönetim şeklidir.

Bireylere seçme hakkı ve özgür bir şekilde seçebileceği tercihler sunmayı sağlayan demokrasi, fikir ve kanaatlerin tartışıldığı, düzeltilebildiği, değiştirilebildiği bir uzlaşmaya varma rejimidir. “Açık toplum tipi” olarak adlandırılan “Batı/medeni toplum” düzeninin siyasi organizasyonu olan demokrasi, bu anlamda “totaliter cemiyet tipi”nin

44 Aydın Yalçın, “Yol Kavşağında Bir Öncü”, *Öncü*, 26 Ağustos 1960, s. 1; Aydın Yalçın, “Asıl Mesele Nerededir?”, *Öncü*, 29 Ağustos 1960, s. 1.

45 Aydın Yalçın, “İki Yol”, *Öncü*, 23 Kasım 1961, s. 1. Aydın Yalçın, *Faşizmin Doğuşu*, Ankara, Ekonomik ve Sosyal Yayınları, 1978, s. 32.

karşısında konumlanmaktadır. Kapalı toplum tipinin aksine, demokratik düzende siyasi iktidar hedeflerinin ve icraatlarının tartışılmasına açıktır. Bu tartışma sivil toplumun güçlenmesini sağlayan ana unsurdur.

Demokraside her fikir ve teşebbüs, uygulama ve seçmen oluşturma imkânına sahiptir. Demokratik düzenin iyi işleyebilmesi için, iktidar partisi ile “*yedek ve alternatif bir iktidar partisi olacak*” muhalefet partisi arasında “*ahenkli, seviyeli ve düzenli bir ilişkinin*” kurulması şarttır. Her şeyden önce “serbest tartışma” demek olan demokrasilerde, ideoloji ve doktrin bulunması zorunlu değilken, tartışmanın yapılabileceği asgari iki tarafın gerekliliği söz konusudur. Aydın’ın taraf derken kastettiği siyasi partilerdir. Taraf olmadan tartışma olamayacağı için, siyasi partisiz demokrasi olabileceğini düşünmek mantıksızdır.⁴⁶

Toplum için en doğru yolu yani “toplumsal iyiyi” bulabilmek, tartışma ile olacaktır. Hür tartışmanın eksikliği, tartışma kültürünün gelişmemesi demokrasinin kurulmasında temel engellerdir. Bir liberal olarak Yalçın, toplumsal iyinin gerçekleşmesi ve geliştirilmesinin bireyin engellenmemiş davranışına bağlı olduğuna inanmıştır.⁴⁷ Bunu da sağlayan demokrasidir. Toplum için iyi olana kim karar verecektir? Demokratik düzende politikacıların ve aydınların görevi halkı düşünmeye sevk etmek, kamuoyunu aydınlatmak ve ortak karara varılması/toplumsal iyinin belirlenmesi için harekete geçirmektir.⁴⁸

“Batı uygarlığının ve ona ulaşmak isteyen toplumların” yönetim şekli olan demokrasi, bireyler arasında birlik ve uyumu kurarken bir takım değerlere dayanmaktadır. Ortak karar verme, hoş görülü ve uzlaşmacı olma, fikir ve çıkarlardan karşılıklı tavizlerle fedakârlıkta bulunma gibi değerlerin hâkim olması kutuplaşmayı engellemenin yanında sağlam bir sivil toplumun oluşmasını da sağlayacaktır. Bu durum ise sağlıklı bir demokrasi için gerekliliktir. Böylece farklılıkları reddetmeyen, birbirine saygılı, medeni bir kültür seviyesine ve “kafa terbiyesi”ne sahip bireylerden oluşan bir toplum tipi ortaya çıkabilir.⁴⁹

Yalçın’ın, demokrasi üzerine yazdığı yazıları incelendiğinde hepsinde belirgin kaygının, Türkiye’nin yaşadığı temel siyasi problemin nedenini bulmak olduğu görülebilir. Demokrasi tıkanmış ve bu durumda askeri bir müdahale ile sonuçlanmıştır. Buna ne

46 Aydın Yalçın, “Partiler ve Demokrasi”, *Öncü*, 17 Kasım 1960, s. 1. Aydın Yalçın, “Hürriyetin Temeli”, *Öncü*, 17 Kasım 1960, s. 1.

47 Levent Köker, *Demokrasi, Eleştiri ve...*, s. 17.

48 Aydın Yalçın, “Politika Çamuru”, *Öncü*, 4 Ekim 1960, s. 1. Aydın Yalçın, “Güven ve İdare”, *Öncü*, 18 Ekim 1960, s. 1.

49 Aydın Yalçın, “İki Yol”,... s. 1..

sebepler olmuştur? Türk siyasetindeki bunalım, tarafların uzlaşmacı bir tartışma zemini yaratamamaları ve “asgari müşterekler” olarak kabul etmeleri gereken ana konular üzerinde anlaşamamalarından doğmuştur.⁵⁰ Yalçın’ın, demokrasinin tıkanmaması için gerekliliğine vurgu yaptığı noktalar üç başlık üzerinden izlenebilir. İlki, siyasal yaşamda Batılılaşmanın hız kesmeden devam etmesi, ülke sorunlarının çözümünde -“asgari müşterek” olarak belirttiği- devrimci, laik ve Atatürkçü zihniyetten ayrılmama prensibinin herkes tarafından kabul edilmesidir. İkincisi, siyasi alanda rekabet edecek tarafların, demokrasinin temel kurallarına samimiyetle uyacak Batılılaşma ve laiklik gibi temel hedefleri tartışma konusu dışında tutmayı prensip edinmiş siyasi partilerin olması gerekliliğidir.⁵¹ Yalçın, son unsur olarak, Türkiye’de demokrasinin işleyişini önleyen sadece siyasal yaşamdaki gelişmeler olmadığını, daha derinde toplumsal ve bireysel bazı tutum ve zihniyetlerin var olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre en büyük eksiklik, “birlikte düşünmenin” çok disiplinsiz oluşudur. Bundan kasıt halkla tam bir zihin teması kurulamaması, konuşma ve tartışmanın, belirli, sistemli bir yol takip edemeyişidir. Bunun sorumlusu ise aydınlardır. Aydınların halktan kopuk olması ve onlara demokrasi kültürünü anlatamamaları büyük bir toplumsal sorundur.

Yalçın eğitimini Anglo-Sakson dünyasında almıştır. Batı dünyasını özellikle İngiltere’yi iyi bilen, liberal-Batıcı bir söyleme sahiptir. Vurgulanması gereken Yalçın’ın belki de liberal kimliğinden önce Batıcı yanı olmalıdır. Medeniyetçi ve Avrupa’nın “uygarlıkçı” misyonuna sonuna kadar inanmış bir aydın olarak, Batı siyasi kurum ve değerlerinin yerleştirilebilmesini demokrasinin yaşatılabilmesinin ön koşulu saymıştır. İşte bunu sağlayan da Batılılaşma hedefine sahip Atatürkçülük olmuştur. Onun Atatürkçülük hakkında yazdığı yazılar ve açıkladığı görüşler bu misyon hatırd tutularak değerlendirilmelidir.

3.2. “Demokrasinin temel şartlarını hazırlayan düşünce”: Atatürkçülük

Atatürkçülüğü tanımlama çabaları 1960’lar özellikle de 27 Mayıs sonrası yapılan tartışmalar üzerinden izlenebilir. Bu tartışmalar “gerçek” Atatürkçülüğün ne olduğu ve ne olmadığı genel soruları üzerinden yürütülmüş, Atatürkçülüğe geri dönmek, Atatürkçülüğün yolundan ayrılmamak hedefi çerçevesinde şekillenmiştir. Aydın Yalçın da bu tanımlama çabalarına katılarak, Atatürkçülüğün tanımını ve onun demokrasi ile “uyumunu” göstermeye çalışmıştır.

50 Aydın Yalçın, “Asıl Mesele...”, s. 1.

51 Aydın Yalçın, “Asıl Mesele...”, s. 1.

Yalçın, Batı medeniyetine ve bir hürriyet düzeni olan demokrasiye dönük bir bakış açısına sahip olması, Fransız İhtilali'nden esinlenmesi ve modernleşirmeci yönü nedeniyle Atatürkçülüğü liberal düşünceyle yakın ve bağlantılı bulmuştur. Atatürk'ün düşünce dünyasında ve yaptığı devrimlerde hedefi, “muasır medeniyet” olarak tanımladığı Batı medeniyetini yeni Türk devletine/toplumuna uyarlamak olmuştur. Sorunları çözmek için de örf, adet, gelenek ve inancı değil bilimi, rasyonel düşünceyi ön plana çıkarmıştır.⁵² Atatürk ilkelerinin temelini bu değerler oluşturmaktadır. Yalçın Atatürkçülüğün liberalizm ile eklenmesini sağlayan noktaları, düşünce olarak dogmatik bir yapıya sahip olmaması, devrimcilik ilkesi ile değişime ve ilerlemeye devamlı açık olması, bilimi kendine referans alması şeklinde sıralamıştır.

Yalçın'ın zihnindeki Atatürk imgesi, onun Türk toplumu için üzerinde tartışma yapılmayan, darbe sonrası siyasal atmosferin karmaşa, şaşkınlık ve tereddüt içinde bulunduğu bir dönemde herkesin üzerinde ittifak ettiği, ondan ilham almaya çalıştığı genç kuşaklara iyi bir şekilde anlatılması gereken “milli bir kılavuz” olduğu yönündedir.⁵³ Batı medeniyetine hayran olan Atatürk, “*totaliter görüşlü, tahammülsüz, müstebit bir idare taraftarlığı demek olan*” Şarklılığa karşıdır. Atatürkçü toplum anlayışında softalığa, hoşgörüsüzlüğe ve gericiliğe yer yoktur. Yalçın'a göre Şark yöneticilerine ait olan “şiddet, baskı, eziyet ve yeni fikirler karşısında ürkeklik” gibi özelliklerin hiçbirini taşımayan Atatürk yaptığı devrimlerle, değişime olan inancını ve demokrat ruhunu ortaya koyan “zihni bir inkılap” gerçekleştirmiştir.⁵⁴

Türk milletinin olgunlaşma, demokratik düzende kendi kendini yönetme çabası içinde, büyük bir yol kat etmesini sağlayan Atatürk devrimleri olmuştur.⁵⁵ Yalçın, Atatürkçülüğün ne olduğunu tanımladıktan sonra ne olmadığına da değinmiştir. Atatürkçülük, kapalı bir sistem, kendi kendine yeten doktriner bir görüş, ideoloji veya bir “izm” değildir. Belli bir doktrin taraftarlığı veya aleyhtarlığı da değildir. Atatürkçülük bir dünya görüşü, değerler sistemidir. Atatürk devrimciliği doktrinsiz bir Batılılaşma, bilimi referans alan bir zihniyeti getirmekle, Türkiye'de demokrasinin temel şartlarını hazırlamıştır. Böylece dini inançlarda dogmatizme, yobazlığa, aşırı ve şoven milliyetçiliğe, ırkçılığa karşı cephe alarak, Türk milletinin demokratik zihniyeti benimsemesi ve huzmetmesi için manevi zemini sağlayan bir düşünce sistemi olmuştur.⁵⁶

52 Aydın Yalçın, *Faşizmin Doğuşu*,..., s. 11.

53 Aydın Yalçın, “Gerçek Atatürkçülük”, *Öncü*, 10 Kasım 1961, s. 1.

54 Aydın Yalçın, “İki Yol”,..., s. 1.

55 Aydın Yalçın, “Hürriyet İnancı”, *Öncü*, 29 Eylül 1960, s. 1.

56 Aydın Yalçın, “Deneme ve Hata”, *Öncü*, 11 Ekim 1960, s. 1.

Doğmatizmden uzak, bilimsel zihniyete ve özgür düşünceye inanan gerçek bir “Batılı kafaya sahip bir yurttaş yaratma” hedefiyle Atatürkçülük, halkın gönüllü katılımı ile kurulan gerçek demokrasiye giden sürecin temelini atmıştır.⁵⁷ Demokrasiye giden bu süreçte Atatürk’ün mirasına bağlılık tek dayanak olarak görülmelidir. Türkiye’nin sorunlarına Batı zihniyeti, Atatürkçülük ve demokratlık bayrağı önderliğinde çözüm bulabileceğine inanan Yalçın, bir şerh düşerek meseleleri çözerken Atatürk devrimlerinin bir “reçete” olarak kabul edilemeyeceğinin, aksine devrimcilik ilkesi ile beslenen Atatürkçülüğün bir “metod ve kafa terbiyesi” meselesi olduğunun altını çizer. Bu anlamda onda bireysel ve somut sorunların cevaplarını ve çözüm tarzlarını aramak doğru olmayacaktır. Atatürk’ün *Nutuk*’taki görüşlerinin değişmez birer reçete olarak sunulmasına karşı çıkan Aydın, “*Nutuk’ta her şey vardır*” görüşünü savunanları, Atatürk’ün bıraktığı en değerli mirasın bilim ve hür düşünce çerçevesinde “milletin düşünmesini sağlamak” olduğu gerçeğine sırt çevirenler olarak eleştirmiştir.⁵⁸

Bu bakış açısıyla siyaset yapmaya alışanlar, Atatürkçülüğün devrimcilik, Aydınlanma felsefesi, bir liberal düşünce akımı, her yönüyle bir batılılaşma hamlesi olduğunu unutarak, onu “şarkvari bir muhafazakârlık” ve “katı bir ideoloji” haline getirmek amacındadır. Kuşkusuz, ona göre siyasal yaşamda diktatörlüğü, baskıyı, otoriter ve totaliter görüşleri savunanların gerçek Atatürkçülükle ilgisi yoktur.⁵⁹ Yalçın aynı şekilde, CHP’nin kendini “Atatürk’ün sahih mirasçısı” olarak kabul etmesini ve diğer partilerin görüşlerini ya da farklı düşünceleri “Atatürk’e karşı ilan etme” tavrına da karşı çıkmıştır.⁶⁰

Yalçın, Atatürk’ü demokrasiye giden süreçte temel dayanak olarak almak düşüncesini “*Bugünün Türkiyesinin meselelerini halledebilmek için Atatürk’e başyurmak bize bir şey sağlar mı*” sorusunu cevaplandırarak açıklama gereği duymuştur. Onun Atatürkçülük hakkındaki en açık görüşü bu sözlerinde kaydedilebilir. Ona göre, Atatürk’ün konuşmalarından ve uygulamalarından bugünkü sorunları halledecek hazır reçeteler çıkarmanın doğru olmayacağını, Atatürk döneminde “millî egemenliği sağlama, saltanat ve hilafeti tasfiye” gibi konularda devrimler yapılırken, yöntem olarak “zorlayıcı ve radikal tedbirler”in uygulandığını ve sonucunda “otoriterleşmeye” başvurulduğunu belirtmiştir. Ama

57 Aydın Yalçın, “Gerçek Atatürkçülük”..., s. 1.

58 Aydın Yalçın, “Yol Kavışağında Bir Öncü”..., s. 1.

59 Aydın Yalçın, “Gerçek Atatürkçülük”..., s. 1.

60 Aydın Yalçın, hayatı boyunca CHP taraftarı olmamıştır. *Forum*’dan arkadaşları CHP’ye katılırken O HP’yi kurmuştur. 1957 seçimlerinde ittifak oluşturmayı kabul etmeyen CHP’yi, DP’ye karşı muhalefetin bölünmesine sebep olmakla suçlamıştır. 27 Mayıs darbesinden sonra, siyasete CHP’ye muhalefet eden YTP kurucusu ve üyesi olarak devam etmiştir. 1965 seçimleri öncesinde ise AP’ye katılmıştır.

artık millî hâkimiyet esasına dayanan bir cumhuriyet, hedeflerini yerine getirmiş ve “gereklilikler devri” de böylece kapanmıştır. Yalçın'ın eleştirdiği 1960'lı yıllarda Atatürkçülüğün temel değerlerini güne uyarlamayı savunmak yerine, 1930'larda uygulanan yöntemleri savunan anlayıştır.⁶¹

Türkiye'nin temel sorunlarını “demokrasi, kişi hürriyetleri, çok partili hayat, iktisadi kalkınmayı hızlandırma, ülkenin gelir dağılımını sağlama, Ortak Pazara katılmak” olarak sıralayan Yalçın, yapılması gerekenin Atatürk'ün kılavuzluğunun 1930'larda uyguladığı yöntemleri savunmak değil, Batı medeniyetine, usullerine ve hayat tarzına “hayran olan tarafı”nı uygulamak olduğunu belirtir. Bu bakımdan olması gereken, Atatürk'ü “tekerlemeler haline gelen sözler ve içeriğini kaybetmiş bazı klişeler” şeklinde düşünmek değil, onun bilimi referans alan Batıcılık anlayışını örnek almak olmalıdır.⁶²

Yalçın'ın Atatürkçülük tanımı, onun demokrasiyle uyumlu bir düşünce sistemi olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunu yaparken, Atatürk döneminde yapılan uygulamaların bir açıklamasını yapma çabası net olarak görülür. Yapılan radikal uygulamalar ve otoriter yönetim tarzı, dönemin şartları içinde değerlendirilmelidir. Demokrasiye geçiş denemelerinin olduğu fakat bunların başarısızlıkla sonuçlandığı tek parti dönemi otoriterdir fakat demokrasiye geçiş için bir altyapı oluşturmuştur. Ona göre, Batı medeniyetini Türk toplumuna uyarlama çabası olarak okunabilecek Atatürkçülük, demokrasinin yerleşmesi için zemin oluşturan bir düşünce sisteminin de adı olmuştur. Bu bağlamda Yalçın, Atatürkçülüğü tahrif etmek isteyenleri, çarpıtanları eleştirmiş ve Atatürk'ü siyasal yaşamda temel bir referans ve meşruiyet zemini olarak görmüştür.

3.3. “*Demokrasiye olan güveni sağlama(k) görevi*”: *Aydınlar ve Siyasi Partiler*

Kemalizm'in halkçılık anlayışı II. Meşruiyet halkçılığından devraldığı “halka gitmek” düşüncesine dayanmaktadır.⁶³ Öncesinde Türk Ocakları ve 1932'de kurulan Halkevlerinin temel misyonu, yapılan inkılapların halkla buluşmasını ve kabul görmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Halka gidecek olanlar aydınlardır. Eğitim yoluyla halk, yeni değerlerle bir dönüşüm gerçekleştirecektir. Kemalizm'in aydınlara verdiği “öğretici, eğitici” görev ön plandadır. 1960'larda bu bakış açısı değişmemiştir. Aydınların sorumluluğuna dikkat çeken Yalçın'a göre demokrasilerde halkın rızasına

61 “Sandalcı ile Yalçın, Ata'nın Bir “Doğma” Haline Getirilmesinden Şikayetçi”, *Öncü*, 24 Kasım 1961, s. 1.

62 “Sandalcı ile Yalçın, Ata'nın Bir “Doğma”..., s. 1.

63 M. Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var...*, s. 34. Zafer Toprak, “Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler”, *Toplum ve Bilim*, 24, 1984, s. 73.

dayanmanın temel prensip olduğu düşünüldüğünde bunu yapabilmeyen yolu halkın istediğini anlayabilmek için halka gitmektir. Bunu yapacak olanlar da aydınlar ve politikacılar.⁶⁴

“Hürriyet Düzeninin Nihai Teminatı”: Siyasi Partiler

Siyasi partileri, halkın siyasi bakımdan yetişme ve gelişmesinde demokratik bir terbiye ile donatılmasında önemli ve faydalı kurumlar olarak tanımlayan Yalçın, 27 Mayıs’ın “partileri içine düşükleri çıkmazdan kurtarmak” için yapılan bir müdahale olduğunu savunurken, bunun “siyasal partilerin varlığına karşı çıkmak” olarak okunamayacağını belirtmiş ve demokratik hayatın önemli unsurları olan partilerin gereksizliğine vurgu yapan görüşleri eleştirmiştir. Fakat siyasi partilerin yapısının demokrasiyi geliştirecek bir düzeyde olması gerektiğinin altını çizmiştir. Parlamenter sistemi, sadece “sonsuz tartışma ve fikir teması” saymak doğru değildir. Farklı fikirlerin beraberliği, nihayetinde ortak bir zemine varmalı, oylama yoluyla tartışmalı bir konuyu sonuca bağlamalıdır. Bu sonucu doğurmayan, uzlaşamayan, siyasi parti yapısı bakımından uygun olmayan bir parlamento, demokratik düzeni gözden düşürücü bir kurum olmanın ötesine gidemeyecektir. DP’nin siyasal yaşamda karşılaştığı son tam da bu durumu yansıtır. Yalçın DP’nin başarısının temelini “1946 ruhu” olarak anılan “halkın içine katılma ve arasına girme” misyonunun oluşturduğunu fakat Menderes ve ekibinin partiyi bu ruhtan uzaklaştırarak demokrasi zeminini erozyona uğrattığını söylemiştir.⁶⁵

İşleyen bir demokrasinin ilk koşullarından biri de halka güvenen ve ona sözcülük edecek siyasi partilere dayanmasıdır. Demokraside her parti şansını deneyebilir, hiçbir partinin önü kapatılamaz.⁶⁶ Ona göre, Türk siyasal yaşamı, siyasi partilerin “halkın rızası ve katılımına” ve “halk-aydın” ilişkisine önem verdikleri ölçüde başarılı olduğunu gösteren örneklerle sahiptir. Yalçın siyasi partilerin nasıl olması gerektiği konusunu 1955’te kendisinin de kurucuları arasında olduğu HP üzerinden örneklendirmiştir. HP’yi kuran Türk aydınları “başlarında adı çok duyulan, tarihe geçen bir şef veya lider olmadan, bir pirin veya üstadın dizleri dibine oturmak zorunda olmadan” da bir hedefe yönelebileceğini, milletin kendi sorunlarını çözmek için vesayete muhtaç olmadığını bütün millete

64 Aydın Yalçın, “Politikacı Lüumsuz mudur?”, *Öncü*, 6 Ekim 1961, s. 1.

65 Aydın Yalçın, “Partiler ve Demokrasi”,..., s. 1. Yalçın, YTP seçim çalışmalarında 1 Eylül 1961 tarihinde İzmir’de “DP devri bütün hatalara, işlenen bütün kusurlara karşı/rağmen bir altın devirdir” sözleri üzerine “27 Mayıs inkılabını vatandaş zihnine nifak sokarak kötülediği ve huzur bozucu propaganda yaptığı” gerekçesiyle 2 Eylül’de gözaltına alınmış, 22 Eylül’de serbest bırakılmıştır. Yalçın’ın bu kadar güçlü bir şekilde DP dönemini övmesinde, seçim tarihinin yakınlığı -25 Ekim- unutulmamalıdır.

66 Aydın Yalçın, “Demokrasiyi Gerçekten Seviyor muyuz?”, *Öncü*, 1 Haziran 1961, s. 1.

göstermiş olduğunu hatırlatmıştır.⁶⁷ Halkı hakir gören, onun anlayış ve olgunluğuna samimi bir şekilde inanmayan, aydının önderlik görevini unutan, halkın isteklerini dikkate almayan partiler demokrasi yarışında kaybetmeye mahkûmdur.⁶⁸ Yalçın'ın eleştirilerinin odağında “kendini rejimin sahibi adeta bir millî vasi zanneden” CHP vardır. Siyasal yaşamın ve ülkenin “CHP'nin vesayetine” bırakılmayacağını önemle vurgular.⁶⁹

Yalçın, DP dönemi politikacılarının yanlışlarını kabul eder ama politikacıları hor görenleri eleştirir. Aslında hedefinde MBK üyelerinden bazılarının politikacılara olan olumsuz tavrı vardır. Demokratik düzende “halkı düşünmeye iten, onun ilgisini, zihnini ve dikkatini belli alanlara çekerek fikirler veren, kamuoyunu aydınlatan, halkı ortak bir uğraş için seferber eden” politikacıdır. Bu anlamda politika ayrı bir kastın ve sınıfın uğraşı değildir. Yalçın, politikacılara yönelik ağır eleştirilerin, siyasi partiler olmadan bir idare kurulsun fikrini savunanların totaliter düşüncüyü güçlendirirken diğer taraftan halkın demokrasiye olan inancının sarsılmasına neden olabileceği tehlikesine de dikkat çeker. Ona göre bu süreçten çıkış, ancak vatandaşların, politikayı bir vatandaşlık hizmeti olarak görmeleleriyle mümkün olabilir ve böylece siyaset politikacıların tekelinden kurtarılabilir.⁷⁰

Yalçın kendisine sık sık bir bilim adamı olduğu, bu prestijli mesleği dururken politika gibi “kirli bir işe” karışma nedenini soranlara her aydının ülke sorunlarına çözüm bulmakla görevli olduğu cevabını verdiğini belirtir. Yalçın vatandaşlara politikaya uzak durmamak, politikayı sadece profesyonellere bırakmamak yönünde tavsiyede bulunmuştur. Onun bu politik angajman talebi liberal-demokrat vatandaşlık bilincinin yanında Kemalist seçkincilikten izler de taşımaktadır.⁷¹

Toplumsal tabanın genişlemesinin, katılımın artmasının demokrasinin yerleşip kökleşmesinde önemli rol oynayacağına inanan Yalçın, CHP'yi siyasal alanı, toplumsal aktörlere kapatmakla eleştirmiş ve demokrasinin bir kast ile sınırlanmasına karşı çıkmıştır. CHP'yi kendini “millî vasi” olarak gören, halkın demokrasiyi anlayabilecek bir rüşte gelmesini bekleyen vesayetçi bir anlayışa sahip olmakla da eleştirmiştir. Bu eleştirileri yaparken, DP'nin başarısının toplumda dışlanan, söz hakkı verilmeyen kesimlerin siyasete dâhil olmasını sağlamak olduğunu da belirtmiştir.⁷²

67 Aydın Yalçın, “Bir Yıl Dönümü”, *Öncü*, 23 Aralık 1960, s. 1.

68 Aydın Yalçın, “İhtiyaç Sistem ve İdeolojiye midir?”, *Öncü*, 31 Ağustos 1960, s. 1. Aydın Yalçın, “Gerçek Atatürkçülük”,..., s. 1.

69 Aydın Yalçın, “Müfritlere Dikkat”, *Öncü*, 26 Ekim 1961, s. 1.

70 Aydın Yalçın, “Politika Çamuru”..., s. 1. Aydın Yalçın, “Profesyonel Politikacı ve Demokrasi”, *Öncü*, 26 Eylül 1960, s. 1.

71 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 541.

72 Yalçın vasiyi, kendi eylemlerinden sorumlu olan bireyin tam karşısı olarak tanımlamıştır.

Ahmad'ın saptamasıyla, 1940'ların sonu 1950'li yılların başında Ankara ve İstanbul'un akademik çevrelerinde liberalizm moda olmuş, İngiltere ve Amerika'ya öğrenci olarak gidenler Anglo-sakson liberal düşüncelere hayranlık duyarak geri dönmüştür.⁷³ Şaibeleriyle anılan 1946 seçimleri Türk aydınlarının parlamenter demokrasiye ancak DP ile ulaşabileceğine inanmalarına sebep olmuş ve aydınlar DP'ye tam destek sağlamışlardır. Bunların arasında Yalçın da vardır.

1960 yılında DP tecrübesi üzerinde düşünürken, yaşananlar üzerinden “milleti itham eden, demokrasiden ümidi kestirici, faşizme yol açıcı söz ve kanaatlerden” uzak durmak gerektiğini dile getiren Yalçın, çok partili hayatın/demokrasi tecrübesinin olumsuz bir başlangıç yapmasının, DP hareketinin başarısını gölgeleyemeyeceği gibi, tek parti CHP'sinin topluma olan *-Bu halkla demokrasi olmaz-* olumsuz bakışını da unutturmayacağını vurgulamıştır. Aksine Yalçın için DP'nin kuruluşu ve ardından iktidar olması Atatürk inkılaplarının tamamlanmasıdır. Demokrasiye giden yolu, Atatürk hazırlamıştır. DP'nin iktidara gelmesini Atatürk ilkelerinin varmak istediği yolda devam olarak nitelleyenler bunu “eseri tamamlamak”, “Atatürk'ün davasını tam manasıyla tahakkuk ettirmek” olarak yani demokrasiye geçiş olarak tanımlamıştır. Elbette bu durum, DP'nin eleştirilmeyeceği anlamına gelmemekteydi.

Aydınların Sorumluluğu

Yalçın, 1954 yılında yazar kadrosunda olduğu *Forum* dergisinin çıkış amacını “DP iktidarına bilimsel/entelektüel muhalefet etme” ve 1960 yılında yayınlanan *Öncü* gazetesinde amacını aydın sorumluluğunu üstlenerek ülke sorunlarına yönelik, “yüksek bir fikri seviyede yayın yaparak” çözüm bulmak olarak tanımlamıştır. Aydınların demokrasilerdeki rolünü önemseyen Yalçın, ülke aydınından beklenen tavrın “*fikirlerden korkmamak, bilgiçlik ve aşırı iddialarla, başkalarının fikir ve kanaatlerine hürmetsizlik etmemek*” olduğunu vurgular.⁷⁴ Sloganlarla, ideolojilerle konuşmak, fikir ve tartışmanın önemine inanan aydın sorumluluğuna yakışmaz.

DP'nin başarısı, aslında sorumluluğunu yerine getiren aydınların başarısıdır. Toplumsal hayatta ilk defa “ehli kalem” ile “reaya” sınıfı temasa geçmiştir. Türk köylüsü, “okumuş, memur, kravatlı efendinin” karşısında “şahsiyeti ezik” bir sınıfın mensubu olmaktan kurtulmuştur. “Yazıhanesinde, şehir kulübünde, dedikodu yapan, pinekleleyen, tavla oynayan” Türk aydınları köylere gitmiş, köy kahvesinde köylünün hatırını sorarak, ona ilk defa bu ülkenin eşit haklara sahip, saygıya layık, fikri alınan

73 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1992, s. 62.

74 Aydın Yalçın, “Yol Kavşağında Bir Öncü”,..., s. 1.

“kabili hitap” bir varlık olduğunu hissettirmiştir. DP’nin bu zihniyetle yola çıktığı dönemde halka yukarıdan bakan, ona “kasketliler” adını takan CHP’li bazı aydınların “bu millet kırbaçla adam olur” tarzında faşist fikirler taşıdığını fakat 1946 ve 1950 seçimlerinde Türk milletinin zorla idare edilebilecek bir halk olmadığını CHP’ye ispat etmiş olduğunu vurgular.⁷⁵

Yalçın, CHP’yi halkın yaşayışına, halkın ruhuna yabancı olmakla itham etmiştir. Menderes iktidara geldikten sonra CHP’nin bürokratik ve askeri elite dayanan gücüne karşılık –ve ardından tüm sağ partilerinde başvuracağı- “millî irade”ye dayandıklarını vurgulayan bir söylem üretmiştir.⁷⁶ Yalçın, DP’nin temel yanlısını, Menderes ve Bayar’ın kişiliklerinde görmüştür.⁷⁷ Onun için DP, bürokratik zümreye karşı “millî irade söylemi”yle öne çıkan bir harekettir. Partinin hamurunda sıradan insanın, önemsenme ve kendini ifade etme kararlılığı bulunmaktadır.⁷⁸ Aydın Yalçın CHP’ye her zaman tepkili olmuştur. Askerlerin İnönü’ye yakınlığı, kendini rejimin sahibi olarak görme tavrı ve 1961’de kurulan Kurucu Meclis’in çoğunluğuna egemen olması gibi birçok unsur bu tepkinin güçlenmesine sebep olmuştur. 1961 seçimlerini yorumlarken CHP için kullandığı “ülkenin %63’ünün istemediği” ifadesiyle Yalçın, Menderes’in “millî iradeye dayanmayan” CHP söylemini devam ettirmiştir. İnönü dönemini, halktan özgür ve dürüst seçimlerle yetki almamakla ve millî iradeye dayanmamakla suçlamıştır. Yalçın iktidarın meşruiyetinin demokrasideki karşılığı olarak sadece seçimler yoluyla iktidara gelmek olduğu düşüncesini sakıncalı bulmuş ve bunun ancak anayasaya ve devletin kurumlarıyla meşru bir zeminde ilişki kurabilmeyi başarabildiğinde sağlanabileceğini belirtmiştir.

Yalçın’a göre, DP’yi “1946 ruhu”ndan – liberal ve demokratik bir rejim kurma hedefinden-uzaklaştıran ve tehlikeli yollara sürükleyen, Türk halkının “kabiliyetsizliği, kültürsüzlüğü, geri ve ilkel eğilimleri” değildir. Bunun bir nedeni liderlerin “fikri yoksunluğu” iken diğeri ise Türk aydınlarının büyük bir kısmının uyumsuzlukları ile halka önderlik etme sorumluluğundan kaçınmaları, fikri bakımdan yetersiz ve cesaretsiz oluşlarıdır. Yalçın, Türk halkının akliselimine güvenmiştir.⁷⁹ Türkiye’de demokrasinin geleceği, Türk aydınlarının milleti iyi anlamalarına bağlıdır ve bugün yaşanan sıkıntının te-

75 Aydın Yalçın, “Asıl Ümit Nerededir?”, *Öncü*, 9 Eylül 1960, s. 1. Aydın Yalçın, “Halkı Anlayabilmek”, *Öncü*, 4 Ekim 1961, s. 1.

76 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 49.

77 Yalçın’ın her ikisi için kullandığı tanımlama oldukça ağırdır: “diktatörlük devrinin yetiştirmeleri”. Aydın Yalçın, “Teşhisi İyi Koymalıyız”, *Öncü*, 4 Eylül 1960, s. 1.

78 Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı-Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 161.

79 Aydın Yalçın, “Teşhisi İyi Koymalıyız”,..., s. 1. Aydın Yalçın, “İhtilal mi Reform mu?”, *Öncü*, 28 Aralık 1961, s. 1.

melinde, Türk aydınlarının Batı kültürünü tam olarak özümseyememeleri ve kendi aralarında ortak bir dil oluşturamamaları yatmaktadır. Türk aydınlarının büyük bir kısmı halkın içinden çıktıktan sonra bu ortamı unutan köksüz “sözde münevverler”dir. Türkiye’deki siyasi kutuplaşmanın şiddetli olmasında bu tip aydınların büyük sorumlulukları vardır. Halk bu tip aydınlardan, önderlik ve rehberlik için ümidini kesmiştir. Türk halkının manevi gelişmesi ve yönünü belirleyebilmesi için gerçek aydınlara ihtiyacı vardır.⁸⁰ Demokraside politikacılardan ve aydınlardan beklenen şey, kendilerini “bilgi ve faziletin tek sahibi görüp” halkı cahillikle itham etmek değildir. “İslah-ı alem havariliği” misyonu demokraside yer almaz. Demokraside aydınlar ve liderler, mütevazı, sabırlı ve bilgilerini halka aktaracak ortamları yaratmakla sorumludur. Yalçın, politikacıları kötüleyen dili, “millî iradeye güvenmemekle” itham eder.⁸¹ Bir Türk modernisti olarak Yalçın, cemaatçi toplumu dönüştürme görevini aydına atfetmiştir.

3.4. Demokrasinin Yaşayacağı Kültürel İklim: Birey ve Toplum Tipi

Yalçın’a göre, Türkiye’yi bir askeri darbeye sürükleyen sebepler, ne anayasa eksikliğine ve kanunların kötülüğüne ne de DP iktidarının uygulamalarına ve 1924 anayasasının liberal bir ruhla yazılmamış olmasına bağlıdır. Kurumlar ve hukuk kuralları çok önemsenirken, bu kurumları yürütecek, kuralları uygulayacak, yorumlayacak, bunlara saygıyla bağlı kalacak insan unsurunu ve temel toplumsal kurumları gözden kaçırmak sorunun esas kaynağını anlayamamaya sebep olacaktır.⁸²

Konformizmden “kafa terbiyesi”ne: Birey

Demokratik toplum, bireye her türlü fikir ve ifade hürriyeti sayesinde, canlı ve zengin bir alan sağlar. Yalçın, demokrasinin güçlü bir şekilde kök salabilmesi için belli bir insan tipine ihtiyaç duyduğunu ifade eder.⁸³ Demokratik düzen için gerekli demokratik değerlerin kazanılmasında -ki bu liberal değerler olarak da okunabilir- yetiştirme tarzı ve “kafa terbiyesi” önemlidir. Kendi fikirlerinin dışında, başkalarının fikirlerine ve eleştirilerine saygı duymak, beraber yaşama, ortak iş görme, kolektif karar verme ve tartışma kültürü demokrasinin üzerinde yükseleceği “Batılı kafa”nın temel özellikleri arasındadır.⁸⁴

80 Aydın Yalçın, “Halkı Anlayabilmek”,..., s. 1.

81 Aydın Yalçın, “Kestirme Yol Var mı?”, *Öncü*, 5 Ekim 1961, s. 1. Aydın Yalçın, “Deneme ve Hata”,... s. 1.

82 Aydın Yalçın, “Asıl Mesele Nerededir?”,..., s. 1.

83 Aydın Yalçın, “İşçi Mitingi İntibaları”, *Öncü*, 3 Ocak 1962, s. 1. Aydın Yalçın, “Beraber Yaşayabilmek”, *Öncü*, 5 Ocak 1962, s. 1.

84 Aydın Yalçın, “Siyasette Ahlak”, *Öncü*, 8 Aralık 1960, s. 1.

Demokratik tartışma, halkın siyasi eğitimini gerçekleştiren en başarılı yoldur.⁸⁵ Yalçın, bir toplumda yaşayan insanların birbirini anlaması ve birbirinin tecrübesinden haberdar olması ve bunun sonucunda sağlıklı bir toplum hayatının oluşması için eğitimi bir zorunluluk olarak görmüştür. Eğitim, demokrasi kültürünün yerleşmesinin ilk basamağı olan bireylerin birbirleriyle geçinmelerini sağlayan bir fonksiyona sahiptir. Bu yüzden Türkiye’de okulsuz köylerin varlığının demokrasi için gerekli zeminin oluşumunda büyük bir sorun oluşturduğunu, Türk köylüsünün “içine kapanık, ürkek, insan yadırgayan” mizacının arka planında yatanın bu durum olduğunu belirtir. Ona göre, vatandaşlar birbirlerinden çekinirse, demokrasinin temel şartı olan iş bölümü ve işbirliği, güven ve inanç, sevgi ve sempati hissi gibi demokratik toplumun kurulmasını sağlayan temel unsurların yerleşmesi zorlaşır. İşte bu yüzden eğitim, demokrasinin ön koşuludur.⁸⁶

Yalçın, Batılı bir topluma sahip olmak için bireylerin bilinçlenmesine önem verir. Bu aynı zamanda demokrasinin de şartıdır. Bireyin bilinçlenmesi yani “medenî olmak” köy yaşamının kapalı yapısının aşılmasıyla olacaktır. Bireyin “medenileşmesinin” önündeki engel köy yaşamının hâkim olduğu “cemaat toplumu”dur. Bu kapalı toplum tipi, demokrasinin kök salacağı medenî/liberal toplumun tam tersi özelliklere sahiptir. Bu durumdan ancak devletin ve aydınların vereceği eğitim ile demokrasi için zemin oluşturacak “kafa terbiyesi”nin gerçekleşmesi ile çıkış yolu bulunabilir. Bora, Yalçın’ın aydınların ve devletin demokrasinin sağlanması için belli bir eğitim vermesi gerektiğini vurgulamak amacıyla kullandığı “kafa terbiyesi” kavramının, Kemalist halkçılık anlayışının “vatandaş eğitimi” düşüncesiyle paralellik kurduğunu, liberal aydınların da -A. Fuat Başgil’in “hürriyet terbiyesi” üzerine vurgusunu da hatırlatarak- Kemalizm’e atfedilen vatandaşa karşı “terbiyecî-didaktik” tutumdan uzak olmadığını ifade etmiştir. Fakat aralarındaki fark, siyasi rüşd hedefine ulaşmak için “vatandaş terbiyesini” gerekli gören Kemalizm’in vatandaşlara vazife vurgusu yaparken, liberallerin bireylere haklarını da öğretme çabası olduğunu vurgulamıştır.⁸⁷

Cemaatçi toplumun bireyleri bir kalıba döken özelliği, “mahallilik ve taşralılık ruhu”nun baskın olmasına, başkalarının hakkına saygının gelişmemesine sebep olmuştur. Böyle bir toplum tipinde birey, kendini “toplumun kurucu öznesi” olarak görme ve sorumluluk alma bilincine sahip olamaz. Esasında Yalçın’ın yakındığı nokta da tam burasıdır. Demokrasinin kurulabilmesi için, halkın kendisi için neyin iyi olduğuna karar

85 Aydın Yalçın, *Demokrasi, Sosyalizm ve Gençlik*, İstanbul, Ak Yayınları, 1969, s. 21, 118.

86 Aydın Yalçın, “Dönüm Noktası”, *Öncü*, 16 Aralık 1960, s. 1. Aydın Yalçın, “Eğitim ve Demokrasi”, *Öncü*, 16 Eylül 1960, s. 1.

87 Tanıl Bora, *Cereyanlar*,..., s. 527.

veremeyeceği onun yerine birinin karar vermesi gerektiği düşüncesine yol açan bu toplum ve düşünce tipinin tasfiyesi, liberal bireyciliğin ve değerlerin topluma nüfuz etmesiyle mümkün olabilecektir.⁸⁸

Yalçın'ın bireye bakışı ikirciklidir. Bir yandan bireyin, eğitim ve aydınlar yoluyla “terbiye edilmesini” istemesi onu seçkin bakış açısıyla buluşturmuştur. Ünder, bu bakış açısının, “kendisi için iyi olanı halk kendisi bilir” ilkesi yerine “halk için en iyi olanı elitler bilir” anlayışının sürdürülmesine, bu durumun halkı yanlış yapmaktan korumuş olsa da hep çocuk kalmasına ya da bir “lider” aramaya sürüklemekle sonuçlanabileceğine vurgu yapmıştır.⁸⁹ Diğer yandan, Yalçın bu anlayışa karşı aynı zamanda, demokrasinin “deneme ve hata” metoduyla yerleşebileceğine, insanın hata yaparak doğruyu bulacağına inanmış, toplumun “vasiye” ihtiyacı olmadığını savunmuştur.

Cemaat toplum yerine liberal toplum

Türkiye’de baskıcı ve hürriyetlere saygı duymayan zihniyetin yalnızca siyasi otorite olmadığını, bunun Türk toplumunun her kademesinde yer alan düşünceye tahammülsüzlükten kaynaklandığını vurgulayan Yalçın, Türk toplumunu neredeyse 150 yıldır süren Batılılaşma çabalarına rağmen açıkça “büyük bir konformizm” içinde olmakla eleştirmiştir. Yalçın konformizmi, her şeyi alışılmış kalıplar içinde görmek, sorgulamadan itaat etmek ve eleştirel bakış açısına sahip olmamak olarak tanımlamıştır. Türk toplumunun ruhuna ve benliğine işleyen konformizm, “farklılaşma”, “bireyselleşme”, “ileri gitme”, “farklı bir yol tutma”, “kendi başına yol alma” gibi tipik Batılı davranışları yadırgayan kalıpların oluşmasına neden olmuştur. Bu anlamda, bireyleri bir kalıba dökmek suretiyle, düşünen, araştıran, duyan ve konuşmak isteyen bireyin ortaya çıkmasına izin vermeyen, tek tip düşünme ve davranış kalıplarından kendini kurtaramamış olan Türk toplumu, dünyanın en muhafazakâr toplumlarından biridir.⁹⁰

Bu durumun tarihsel arka planına bakıldığında Yalçın'ın sorumlu tuttuğu kişi, Avrupa'nın “totaliter bir felsefe ve dünya görüşüne” sahip Auguste Comte ve E. Durkheim'in düşüncelerinden etkilenen “ferd yok cemiyet var!” sloganı ile her şeyden önce “serbest teşebbüsü körelten”, merkeziyetçiliğe önem veren bir “kafa”nın oluşmasını sağlayan devletçi fikirleri destekleyen Ziya Gökalp olmuştur. Yalçın bu baskın görüşün karşısında, Gökalp'in görüşlerine “adem-i merkeziyet ve teşebbüsü şahsi” formülü

88 Aydın Yalçın, “Medeni Olmak”, *Öncü*, 3 Aralık 1960, s. 1.

89 Hasan Ünder, “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, *Kemalizm*, 6.b. ed. Ahmet İnel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 155.

90 Aydın Yalçın, “Farklı Düşünceye Saygı”, *Öncü*, 25 Kasım 1961, s. 1.

ile karşı çıkan Prens Sabahattin'in, sunduğu farklı görüşü kimsenin anlayamamış olduğunu vurgular. Genellikle Türk aydınları arasında, asker ve bürokratik bir toplumun değerlerini yansıtan davranış ve zihniyetler benimsemiş, bireysel farklılaşma ve inisiyatif kullanma, bireysel sorumluluk olarak yaratıcı faaliyetlere yönelme eğilimi destek görmemiştir.⁹¹ Yalçın, Prens Sabahattin'in, Osmanlı'nın kurtulmasını bütüncü toplum yapısının ortadan kalkması ve bireyci bir zeminin oluşturulmasına bağlayan çözümünü desteklerken, bu zeminin oluşmasında anahtarın eğitim sistemi olması gerektiği konusunda da hem fikirdir.⁹²

Türk toplum yapısında yer alan “kıskanma ve çekememe” gibi olumsuz değerlerin sosyal gelişimi ve liberal değerlerin yerleşmesini engellediğini savunan Yalçın, bu durumu Türk ve Batı toplumlarının farkını ortaya koyacak bir metaforla açıklamıştır: *Padişah bir vatandaşa “Benden öyle bir şey iste ki, sana verdiğimin iki mislini de komşuna vereyim!” sorusunu sormuş ve şu cevabı almıştır: “Öyleyse bir gözümü çıkar.”* Tipik bir cemaat toplumu davranış kalıbı olarak bunun karşısında Batı dünyasının özellikle Anglo-saksonlar'ın tutumunu, “*kendin yaşa ve başkasının yaşamasına imkan ver*” (*live and let live*) deyimiyile ifade etmiştir. Yalçın Türk toplumunun kültürel dokusunun, demokrasinin ön koşulu saydığı liberal düşüncenin gelişmesine engel olduğunu savunmuştur.⁹³

Türk toplumunda demokrasi kültürünün gelişebilmesi için yapılması gerekenler olarak eğitim üzerinde durduktan sonra diğer gerekliliği ise Avrupa Birliği'ne (AB) katılmak olarak ifade eden Yalçın için, AB sadece siyasal bir kurum değil aynı zamanda “işbirliği, kavga etmekten faydalıdır” gibi bir hayat tarzını, felsefesini de benimsemektir. Bu noktada Avrupa toplumuna katılmak ve kaynaşmak, ömrünü “komşu dedikodusuyla geçiren, zamanını ve enerjisini iki karış toprağın çıkardığı ihtilaflarla israf eden” cemaat toplum hayatından, siyasal yaşamdaki kısır didişmeden ve çatışma kültüründen sıyrılabilmeyi de sağlayacaktır. Yine, Avrupalılık fikrinin temel dayanakları olan demokrasiye sadakat, hoşgörü, bireysel özgürlük, sorunları şiddet ve baskı yoluyla değil tedrici bir yöntemle uygulanan reformlarla çözmek gibi bir perspektif de sunacaktır.⁹⁴ Bu bakış açısında göze çarpan, Yalçın'ın AB'nin ekonomik alandaki kazanımlardan ziyade siyasal ve kültürel kazanımlarından bahsetmiş olmasıdır. Bora'ya göre, Batı-dışı modernleşme deneyimi yaşayan ülkelerde ve bunlardan

91 Aydın Yalçın, “Devletçilik Taraftarları”, *Öncü*, 1 Şubat 1962, s. 1.

92 Ayşe Kadioğlu, “Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik”, *Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 287.

93 Aydın Yalçın, “Farklı Düşünceye Saygı”..., s. 1.

94 Aydın Yalçın, “Avrupayla Kaynaşmak”, *Öncü*, 2 Mart 1962, s. 1.

biri olarak Türkiye’de, liberal düşünce genellikle Batıcılığın yansıması olarak görülmüştür. Bu açıdan liberal bir aydın olan Yalçın’ın AB angajmanı bu algının doğrulandığı bir uğrak olarak değerlendirilebilir.⁹⁵ Batılılaşma bir beka ve uygarlığa erişme mücadelesidir. Bunun sonucu zaten demokratik yönetimi sağlayacaktır. Yalçın, Ziya Gökalp’i sadece bireyin gelişimine engel olmakla eleştirmemiştir. Aynı zamanda, onun Batı’ya olan medeniyet-kültür ayırımına dayalı düşünce sistemini de reddetmiştir. Yalçın’ın gözünde, kültür ve medeniyet ayrılmaz bir bütünün parçasıdır ve toplumun değişmesi için kültürün değişmesi gerekmektedir.

4. “Şark İstibdadına Yol Alan Bir Gemiyi Durdurmak”: 27 Mayıs

Yalçın, Ağustos 1960 yılında başyazarlığını yaptığı *Öncü*’nün ilk sayısında 27 Mayıs askeri darbesini “*üç ay önce bu memlekette bir devrim oldu*” sözleriyle selamlamıştır. DP’nin “otoriter yönetimi”ne son verdiği düşüncesiyle askerleri destekleyen Yalçın’a göre, asıl suç özellikle iktidarının ikinci yarısında devlet adamlarının niteliksizlikleriyle, muhalefet-iktidar ilişkilerinin demokrasinin önünü tıkamasına neden olan, temel hak ve özgürlükleri yok sayan tutumuyla demokratik değerlerle bağdaşmayacak bir yönetim anlayışı ortaya koyan DP’nindir. Bu bağlamda askerler, dejenere edilmiş bir demokrasiyi, eski rayına oturtmak için darbe yapmak zorunda kalmıştır.

Yalçın’a göre 27 Mayıs, Türk toplumu içinde “kanser gibi hızlı ve sinsi ilerleyen bir yaraya” neşter vurarak onu “ölüm ve yıkımdan” kurtarmış ve ülkeye “engin bir hürriyet” getirmiştir. Yıkılan demokratik bir idare değildir, aksine “müstebit (zorba), mütefessih (bozulmuş) ve zalim” bir idaredir.⁹⁶ 27 Mayıs, Türk milletinin demokrasi mücadelesinde aldığı mesafeyi yok edecek, millî bekayı tehlikeye sokacak bir gidişe dur diyen bu yüzden de “millî olarak vasıflandırılan en büyük hareketlerden biri”dir. Yalçın, demokrasinin temel kuralı olan “aşgariler üzerinde anlaşma” şartını tekrar oluşturabilme suretiyle, Türkiye’de demokrasinin geleceği önüne konulan engeli kaldıran 27 Mayıs’ı, “devrim” olarak adlandırmıştır.⁹⁷

Yalçın, “açık rejim” olarak tanımladığı demokrasiyi korumanın millî bekayı korumak olduğuna sonuna kadar inanan liberal bir aydındır. 27 Mayıs’a “millî bekayı/demokrasiyi” koruyan bir rol atfettiği için darbenin güçlü bir savunucusu olmuştur. 27 Mayıs’ı yapanlar “Menderes-Bayar istibdadını” yıkan ve ülkeyi özgürlüğüne, demokratik düzene yeniden

95 Tanıl Bora, *Cereyanlar*,..., s. 111.

96 Aydın Yalçın, “Demokrat Partinin Akıbeti”, *Öncü*, 3 Eylül 1960, s. 1. Aydın Yalçın, “Türkiye’nin Dışarıdan Görünüşü”, *Öncü*, 7 Eylül 1960, s. 1.

97 Aydın Yalçın, “Millî Birlik ve Demokrasi”, *Öncü*, 10 Eylül 1960, s. 1.

kavuşturmayı vaat eden bir idare kurmuştur. Ona göre, 27 Mayıs'ın askeri bir idare olması ve teorik olarak demokrasiye aykırı görünmesi “hürriyete susamış olan Türk fikir hayatına ve basın dünyasına nefes aldırın, Batı medeniyetine bağlı, Atatürk devrimlerine hayran, hürriyet ve demokrasiye inanan bir düzen” getirdiği gerçeğini değiştirmez.⁹⁸

Yalçın'a göre, Türkiye'de demokrasinin teminatları, siyasi partiler, basın, üniversite gibi sosyal kurumlar ve “Türk aydınlarının geleneksel yatağı” ilerici bir unsur olan Türk ordusu’dur.⁹⁹ Yalçın, 27 Mayıs sabahı “devrim” haberini aldığı anda New York’taki öğrenciler ve diğer vatandaşlarla, “millî zaferi” kutlamak için evinde toplandıklarını, demec almak için gelen Amerikalı gazetecilerin bu sevinç karşısında çok şaşırıldıklarını ve anlamakta güçlük çektiklerini belirtmiştir. Aslında, tam da vurgulamak istediği budur: “Türk ordusunun diğer ülke ordularından farkı”. Türkiye’nin siyasi tarihinde Osmanlı’dan bugüne modernleşme ve sosyal değişim, ordunun yenilenmesi ile başlamıştır. Ordu, geçmişten gelen devrimci ve medeniyetçi bir role sahiptir.¹⁰⁰ Türkiye’de, Batı ile ilişkisi en güçlü kurum ordudur. 27 Mayıs’ı yapanlar ve planlayanlar bu kurum içinden yetişen Batıyı tanıyan aydın askerlerdir. Bu yüzden bu insanlardan ülkenin demokrasi mücadelesinde bu tarihsel gelişimine aykırı bir hareket beklemek yanlış olur.¹⁰¹ 27 Mayıs’ı yapanların gücü, “tank ve top gücüne değil, Türk milletinin sevgisine, güvenine onu şefkatle bağrına basan sıcak ilgisine” dayanmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰²

27 Mayıs’ı bir zümrenin ya da partinin lehine yapılmış askeri bir darbe değil, “millî ve partiler üstü” ve millet adına yapılmış bir hareket olarak gören Yalçın, askerlerin Türk milletinin modernleşmesinde ve tavizsiz Batıya yönelmesinde, Atatürk devrimciliğinin izinden gideceğine şüphesi yoktur. Kuşkusuz bu durum 27 Mayıs’ın kendisine “gerici ve gelenekçi zihniyete karşı” bilimi ve Atatürk’ü seçmiş olmasından kaynaklanır.¹⁰³ 27 Mayıs, Atatürk ideallerine yeniden dönme ve onları gerçekleştirme hareketidir. “Medeniyet, hoş görürlük, fikir hürriyeti, korku ve baskıdan kurtulma” gibi değerleri gerçekleştirmek için yapılan 27 Mayıs, Türk milletinin “Şark istibdadına doğru yol alan bir gemiyi” durdurmak için ayaklanmasıdır. İşte bu yüzden bir devrimdir. Demokrasiyi korumak için halkın desteğini alan 27 Mayıs, kanlı bir devrim değil, “beyaz bir ihtilal”dir.¹⁰⁴

98 Aydın Yalçın, “Hürriyet İnancı”,..., s. 1.

99 Aydın Yalçın, “Açıklığa Doğru”, *Öncü*, 22 Eylül 1960, s. 1.

100 Aydın Yalçın, “Devrim ve Uygarlığın Bekçisi”, *Öncü*, 30 Ağustos 1960, s. 1.

101 Aydın Yalçın, “İlericilik ve Ordu”, *Öncü*, 21 Haziran 1961, s. 1.

102 Aydın Yalçın, “İki Yol”,..., s. 1.

103 Aydın Yalçın, “Yol Kavşağında Bir...”, s. 1. Aydın Yalçın, “Kabinede Değişiklik”, *Öncü*, 27 Ağustos 1960, s. 1.

104 Aydın Yalçın, “Demokratlara Ne Düşüyor?”, *Öncü*, 3 Ocak 1961, s. 1.

Yalçın'a göre, 27 Mayıs, "DP gibi 'Türk milletinin emek verdiği millî bir kurumu' dejenere ederek halka zarar veren politikacılara karşı bütün milletçe girişilen, meşruiyetini halktan alan bir mücadele"nin sonucudur. Çok partili siyasal düzene karşı değil bazı partilerin demokrasiyi ortadan kaldırmaya çalışan tutum ve kadrolarına karşı yapılmıştır.¹⁰⁵ 27 Mayıs çok partili siyasal sistemi/demokrasiyi değil, bu sistemin kurallarına uymayan siyasi parti ve onun lider kadrosunu tasfiye etmiştir.¹⁰⁶ Yalçın demokrasinin en önemli dayanağı olan toplumsal onayın, meşruiyetin halktan alınması yönünü ön plana çıkaran bir söylemi sürdürmüştür.

Yalçın, hür düzene karşı sağ ve sol kanattan gelecek totaliter yönetimin geniş bir halk desteği bulacağına inanmadığını belirtir. Fakat siyasal ve toplumsal alanda yaşanan "faşizm tehlikesini, komünizm korkusunu" da göz ardı etmenin doğru olmayacağını da belirtir. Bu yüzden hürriyet düzeninin korunması ve uyanıklığın elden bırakılmaması gerekir. Demokratik güçlerin uyanıklığı önemlidir. İşte ordu da böyle bir güçtür Aydın için.¹⁰⁷ Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyetin en temel hedefi demokratik bir niteliğe sahip olarak yoluna devam edebilmesidir. Ordu, bu devamlılığın en büyük garantisi olarak algılanmaktadır.

Yalçın, askeri müdahaleyi hiçbir zaman politikaya karışmak ve demokrasiyi engellemek olarak görmemiştir. Aksine onun için ordu müdahalesi, demokrasiyi ve devleti kurtarmak için yapılmıştır. Coşar, Cumhuriyet'in aydın kimliğinin "devletin korunması" üzerine kurulu olduğunu ve Türk aydınının "düzene rağmen" değil ancak "düzen içinde" bunu gerçekleştirebileceğine dair güçlü bir inanç taşıdığını vurgulamaktadır.¹⁰⁸ Coşar'ın bu tespiti, Yalçın özelinde aydınların askeri müdahalelere verdiği desteğin anlaşılabilmesinde aydınlatıcıdır.

Sonuç

"Fikri gelişme" yıllarının yarıdan fazlasını Anglo-Sakson ülkelerinde geçirmiş ve "maneviyatının temel kazanımını" Batı'nın liberal düşünce kaynaklarından alan, kendini liberal biri olarak tanımlayan Aydın Yalçın, Atatürkçülüğü liberal düşüncenin temel değerleri ve demokrasi ile uyumlu olduğunu gösterme gayretine girmiştir. Yalçın'ın liberalliği, Atatürkçülükle radikal bir kopuşa neden olmamıştır. Aksine onunla

105 Aydın Yalçın, "Devrimizin Teşhisi", *Öncü*, 11 Eylül 1960, s. 1. Aydın Yalçın, "Esasta Anlaşalım", *Öncü*, 21 Eylül 1960, s. 1.

106 Aydın Yalçın, "İhtilal mi Reform mu?...", s. 1.

107 Aydın Yalçın, *Faşizmin Doğuşu...* s. 10.

108 Simten Coşar, "Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe", *Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 719.

eklemlenip, sarıp sarmalamaya dönüşmüştür. Yazılarında Atatürkçülüğün bir doktrin olmadığını, değişime ve ilerlemeye açık olduğunu, hem liberalizme hem demokrasiye içkin unsurlara sahip olduğunu ve bu yönden de liberal değerlerle iç içe olduğunu savunmuştur. Atatürk ilkelerinin, medeni topluma geçişi hazırlayan modernleştirici misyonuna vurgu yaparken, Atatürkçülüğü, demokrasinin teminatı olarak görmüştür. “Millî bekayı sağlayan Batılılaşmanın” tavizsiz savunucusu olarak tanımladığı Atatürk, aynı zamanda demokrasinin kurulması için zemin hazırlayan bir liderdir.

Yalçın “devlet nasıl kurtulur” sorusuna cevap arayan bir kuşağın halefi kuşağa mensup bir aydın olarak “demokrasi nasıl kurtulur” sorusuna cevap aramıştır. Birey, aydın, devlet üçgeninde verdiği cevaplar üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, Batılı insan tipine ulaşmak için eğitimin dönüştürücü gücünü kullanmak gerektiğine, bunu sağlayacak olanın da aydınlar olduğuna inanmıştır. Yalçın için birey, “Batılı kafaya” sahip insan tipidir. Bireyin demokratik alışkanlıklar kazanabilmesi için yapılması gereken cemaatçi toplum yapısından “medeni toplum”a geçmek aynı zamanda Türkiye’de demokrasiyi kuracak altyapının esasını da oluşturacaktır. Yalçın’ın 1960 Türkiye’sinin sorunlarının çözümü hakkındaki değerlendirmelerinde, toplumun kültürünün ve bireyin karakterinin belirleyici olduğuna önem verdiği açıkça tespit edilebilir. Yazılarının ana çerçevesini demokrasinin yeşerebileceği, güçlenebileceği “birey ve toplum” tipini, demokratik siyasal kültürü tanımlama gayreti oluşturmuştur. Bireyin “medeni olana”, “kafa terbiyesi” yoluyla ulaşmasında aydına, eğitim yoluyla da devlete büyük görev atfetmiştir. Toplumun cemaatçi yapısının Batı değerleriyle kaynaşp, kırılarak demokrasiye hazır olacağını savunmuş, demokrasinin kurulma zeminini bireyselleşmeye bağlamış ve ancak bunun varlığında hoşgörülü, çoğulcu ve özgürlükçü bir kültürün ortaya çıkacağına inanmıştır. Yalçın’ın bireye olan bakışı iki yönlü olmuştur. Bir yandan bireyin, eğitim ve aydınlar yoluyla “terbiye edilmesini” istemesi onu seçkin bakış açısıyla buluştururken diğer yandan, demokrasinin “deneme ve hata” metoduyla yerleşebileceğine, insanın hata yaparak doğruyu bulacağına inanmış ve halkın akliselimine güvenmiştir.

Yalçın, devletle uyumlu bir aydın görüntüsü sergilemiştir. Cumhuriyet değerlerine duyduğu büyük inanç her yazısında hissedilir. Fakat Yalçın’ın fikir dünyası kendini liberal olarak tanımladığı kadar net olmamıştır. Yalçın’ın liberal kimliği, devletçi bir kisveye eklenilebilmiştir. Yalçın bireysel ve düşünce özgürlüğünü savunurken, devletin önem verdiği konularda resmi ideolojinin destekçisi olan bir liberal aydın görünümü çizmiştir. Yalçın, liberal Batıcı duruşunu Atatürkçü düşünce ile kuvvetlendirmiş ve sağ geleneği dinsel ve milliyetçi unsurlardan uzak tutmak istemiştir.

Yalçın, demokrasinin korunması ve devletin bekası için yapıldığına inandığı 27 Mayıs'ı Atatürkçülükle, Cumhuriyetin değerleri ile ilişkilendirerek meşrulaştırmıştır. Darbeyi yapanlarla Yalçın arasındaki ortak noktalardan en kuvvetlisi “Atatürk ilkelerine sahip çıkmak” olmuştur. Demokrasi düşmanlarını alt edecek düşünce Atatürkçülük ve onun zeminini hazırladığı demokrasi olacaktır. Yalçın'ın çizdiği demokrasi vizyonu net değildir. İronik bir şekilde bir yandan 27 Mayıs'ın diğer yandan da çok partili hayatın mirasını savunmuştur. Yalçın, 27 Mayıs sonrasında başlayan ve 2000'li yıllara kadar sürecek olan orduyu hem “rejim muhafızı” hem de Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olarak kabul edilen Atatürkçülüğün koruyucusu olarak benimseyen görüşün bir taraftarı olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar¹⁰⁹

Cumhuriyet

Öncü

2. Araştırma Eserler

Aceral, Salih: *Akide Şekeri Harekâtı*, İstanbul, İğüs Yayınları, 2007.

Ahmad, Feroz: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1992.

Altınay, Ayşe Gül ve Bora, Tanıl: “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, *Milliyetçilik*, Ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 140-154.

Barber, Benjamin: *Güçlü Demokrasi*, çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995.

Beetham, David ve Boyle, Kevin: *Demokrasinin Temelleri*, çev. A. Zeynep Kopuzlu, 2.baskı, Ankara, Adres Yayınları, 2005.

¹⁰⁹ Faydalanılan süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda belirtilmiştir.

- Bekata, H. Oğuz: *Birinci Cumhuriyet Biterken*, Ankara, Çığır Yayınları, 1960.
- Berkes, Niyazi: *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, 12.b, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Bora, Tanıl: *Cereyanlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.
- Çelik, Nur Betül: “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, Ed. Ahmet İnsel, *Kemalizm*, 6.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 75-91.
- Çınar, Menderes: *Vesayetçi Demokrasiden “Milli” Demokrasiye*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Coşar, Simten: “Aydın Yalçın”, *Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 416-419.
- Coşar, Simten: “Milliyetçi Liberalizmden Liberal Milliyetçiliğe”, *Milliyetçilik*, Ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 719-749.
- Dahl, Robert: *Demokrasi Üstüne*, çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoenix, 2001.
- Demirel, Tanel: *Türkiye 'nin Uzun On Yılı-Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Durna, Tezcan: *Kemalist Modernleşmecilik ve Seçkinlik*, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009.
- Erginer, H. Suat: *İkinci Cumhuriyetin Eşiğinde*, İstanbul, Aydın Güler Kitabevi, 1960.
- Eroğul, Cem: *Demokrat Parti*, 3.b, Ankara, İmge Kitabevi, 1998.
- “Halkevleri Açılma Nutku”, *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1933, s. 1.
- “Halk Hatipleri İçin Hazırlanan Talimatname”, *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1933, s. 1.
- İnsel, Ahmet: *Türkiye Toplumunun Bunalmı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- İpekçi, Abdi ve Coşar, Ö. Sami: *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul, Uygun Yayınevi, 1965.
- Kadioğlu, Ayşe: “Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik”, *Milliyetçilik*, Ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 284-292.
- Karal, E. Ziya: *27 Mayıs İnkılâbının Sebepleri ve Oluşu*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1960.
- Karaömerlioğlu, M. Asım: *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Karavelioğlu, Kamil: *Bir Devrim İki Darbe*, İstanbul, Gürer Yayınları, 2007.
- Kili, Suna: *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998.
- Köker, Levent: *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*, Ankara, Dipnot Yayınları, 2008.
- Köker, Levent: *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, 9.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Küçük, Sami: *Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı*, İstanbul, Mikado Yayınları, 2008.
- Küçükömer, İdris: *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul, Profil Kitap, 2012.

- Özbudun, Ergun: “Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür”, *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür*, Ed. Levent Köker, Ergun Özbudun ve Ersin Kalaycıoğlu, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1995.
- Özkaya, Şükran: *Adım Adım 27 Mayıs*, İstanbul, İleri Yayınları, 2005.
- Parla, Taha: *Türkiye’de Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Parla, Taha: *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul, Deniz Yayınları, 2009.
- “Sandalcı ile Yalçın, Ata’nın Bir “Doğma” Haline Getirilmesinden Şikayetçi”, *Öncü*, 24 Kasım 1961, s. 1.
- Sartori, Giovanni: *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Ankara, Yetkin Basımevi, 1993.
- Selçuk, Sami: *Demokrasiye Doğru*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Tanör, Bülent: *Kuruluş ve Kurtuluş*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2000.
- Tansel, Selahattin: *27 Mayıs İnkılâbını Hazırlayan Sebepler*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1960.
- Toprak, Zafer: “Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler”, *Toplum ve Bilim*, 24, 1984, s. 69-80.
- Toprak, Zafer: *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, İstanbul, Doğan Kitap, 2013.
- Tunaya, Tarık Zafer: *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Cumhuriyet Kitapları, 1997.
- Tunçay, Mete: *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923 1931)*, 4.b, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2005.
- Tunçkanat, Haydar: *27 Mayıs 1960 Devrimi*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1994.
- Turan, Ömer “Son Dönemde Kemalizme Demokratik Meşruiyet Arayışları”, *Kemalizm*, 6.b, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 592-600.
- Türkeş, Mustafa, “Kadro Dergisi”, *Kemalizm*, 6.baskı, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 464-476.
- Ulay, Sıtkı: *Harbiye Silah Başına*, İstanbul, Ar Matbaası, 1968.
- Ünder, Hasan: “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, *Kemalizm*, 6.baskı, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 138-155.
- Williams, Raymond: *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç. İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Varlık, M. Bülent “Ülkü: Halk Mecmuası”, *Kemalizm*, 6.baskı, Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 268-271.

Yalçın, Aydın: *Demokrasi, Sosyalizm ve Gençlik*, İstanbul, Ak Yayınları, 1969.

Yalçın, Aydın: *Faşizmin Doğuşu*, Ankara, Ekonomik ve Sosyal Yayınları, 1978.

Yıldız, Ahmet: *İhtilalin İçinden*, İstanbul, Alan Yayınları, 2001.

Atatürk İçin Türk Denizciliğinin Anlamı ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Yansımaları

The Meaning of the Turkish Maritime for Atatürk and Its Reflections in The Early Republican Period

Funda SONGUR*

*Dr. Öğretim Görevlisi, Piri Reis Üniversitesi
Denizcilik Meslek Yüksekokulu,
İstanbul, Türkiye

ORCID: F.S. 0000-0003-4887-6506

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Funda Songur, Piri Reis Üniversitesi
Denizcilik Meslek Yüksekokulu,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: fsongur@pirireis.edu.tr

Başvuru/Submitted: 21.12.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
30.03.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
05.04.2022

Kabul/Accepted: 06.04.2022

Atıf/Citation: Songur, Funda "Atatürk İçin Türk Denizciliğinin Anlamı ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Yansımaları" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 141-177.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1039639>

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin denizlerde milli hak ve menfaatlerini korumak için siyasi, askeri ve iktisadi güce sahip olma zorunluluğu, devletin kuruluşu itibarıyla önemsenen konulardan biri olmuştur. Atatürk'ün ifadesiyle modern donanmalar çağında Türkler parlak harekâtlar gerçekleştirememiştir ve bu durum yeni teşekkül eden Türkiye Cumhuriyeti donanmasının güçlendirilmesi gereğini göstermiştir. Askerî sahadaki iyileştirmelerin yeterli olmayacağı bilinciyle denizciliğin siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarının da geliştirilmesine ilişkin adımlar atılmıştır. Öncelikle Türk limanları arasında Türk bayrağını dalgalandıran gemilerle ulusal deniz ticaretinin ve ardından Türk limanlarının dâhil olduğu uluslararası deniz ticareti faaliyetlerinin modernleştirilmesi için altyapı ve üstyapı çalışmaları, mevzuat iyileştirmeleri ve uluslararası antlaşmalar titizlikle gerçekleştirilmiştir. Bu makalede, Erken Cumhuriyet dönemi Türk denizciliği ele alınmış olup döneme ait süreli yayınlardan, denizcilik raporlarından, çeşitli arşiv belgelerinden ve araştırma eserlerinden faydalanılmıştır. Denizciliği; siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel çabalar üzerinden etraflıca değerlendirme amacı taşıyan bu çalışmanın neticesinde Atatürk önderliğinde Türk denizciliğine atfedilen önem çeşitli boyutlarıyla incelenmiş olup onun milli güce dönüştürülme süreci ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denizcilik, Deniz Ticareti, Cumhuriyet Donanması, Atatürk ve Deniz, Deniz Kültürü

ABSTRACT

The necessity to have the political, military, and economic power to protect its national rights and interests at sea has been one of the critical issues since the establishment of the Turkish state. In Atatürk's words, the Turks did not accomplish significant naval operations in the era of the modern navy, and this situation revealed the need for a strong Turkish navy. Given that strengthening only the naval force would not be enough, steps were taken to develop the

Turkish maritime political, economic, and cultural aspects. In this article, the Turkish maritime in the Early Republican Period is discussed in the light of periodicals, maritime reports, archive documents, and secondary sources. As a result of this study, which aims to evaluate maritime in detail with political, naval, economic, and cultural efforts, the importance attributed to the Turkish maritime under the leadership of Atatürk is examined, and its transformation into a national maritime power is revealed.

Keywords: Maritime, Maritime Trade, The Fleet of the Turkish Republic, Atatürk and the sea, Maritime Culture

Extended Abstract

The greatest success of The National Struggle was achieved with the signing of the Lausanne Peace Treaty in 1923. With the proclamation of the Republic in the same year, many developments began in the military, economic, and social fields. In this study, especially sea-related improvements are examined. The improvements in naval force and maritime trade are emphasised, and the subjects of cultural and political aspects of maritime power are particularly included. Since one of the most significant aims of this study is to reveal Turkish maritime power under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, it requires looking at the progress made from a macro perspective. Maritime power is the total efficiency of intellectual, scientific, physical, economic, marine, and political efforts spent to use, evaluate, protect, and develop a nation's maritime power and facilities for the benefit of that nation. As can be seen, maritime power itself is rather comprehensive in terms of subject.

For this reason, this study is carried out to contribute to the expression of the development of the Turkish maritime power in all its dimensions and on a macro scale, rather than dealing with it in a single dimension. Focusing on a single dimension will not provide an overall view of the maritime power created during the Early Republican Period. Therefore, this study aims to reveal the progress in naval power, maritime trade, political situation, and socio-cultural aspects in the mentioned period.

As revealed in this study, after the proclamation of the Republic, different institutions carried out the administration of the Turkish maritime; importance was given to the training and development of the personnel working in these institutions and the developments in maritime trade. The economic and military dimensions of maritime power are evaluated separately in this article. Bilateral agreements are specifically mentioned; the targets achieved in both areas are exemplified, and periodical analyses are completed to reveal the reflections of the mentioned aspects and intellectual interests of the naval officers in the relevant period.

Looking at the steps taken in the maritime field since the establishment of the Republic of Turkey, it is seen that the maritime foundations of a newly established state are solid. The evaluation of the transformation in maritime institutions shows a feature that includes different elements, as articulated in this study. It is seen that Atatürk combined all these different aspects under a solid maritime theme and always sustained its progress. The initial goal for naval power was the development of sufficient personnel and then having ships with up-to-date technology. In this context, Atatürk stated the importance of ship supply and manpower supply and their continuity for progress in naval power. Although Atatürk was not a naval officer and did not receive comprehensive training in this field, he considered a naval force necessary to eliminate threats and pioneered the creation of maritime policies since the establishment of the state.

Under the leadership of this determination and related progress in maritime activities, the Republic of Turkey became a regional power in 1938 with its military and commercial ships, trained officers and sailors, maritime law competence, and position in international relations. Atatürk, who constantly emphasised that strong navies would protect the coasts of the country and the commercial interests of the country arising from the sea, saw the navy as necessary for trade and industry-based breakthroughs. It was these policies that, in 1926, quadrupled the merchant fleet by 1938 and anticipated developments in the economic field.

Mustafa Kemal Atatürk saw maritime power as comprehensive as possible by including the commercial power arising from the sea, the navy, shipyards, ships, ports and piers, and the maritime culture widely accepted by the society. He believed that the maritime power of this country, geographically surrounded on three sides by the sea, could and should be developed. The Turkish maritime power was essential to Atatürk, and he worked diligently to develop and culturally disseminate it at every opportunity. For this reason, the Turkish maritime, which was shaped in the first years of the Republic, gained a multifaceted meaning with its institutional, economic, military, political, and cultural dimensions. It was by solid foundations and shaped the future maritime policies intensely.

Giriş

1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Millî Mücadele'nin en büyük kazanımı elde edilmiş oldu. Aynı yıl Cumhuriyet'in ilanından başlayarak askerî, iktisadi ve toplumsal alanda birçok atılımlar gerçekleştirildi. Bu çalışmada, bahsi geçen atılımların deniz cephesi incelenmiş olup askerî ve ticari denizcilikte yaşanan ilerlemeler üzerinde durulmuş, denizciliğin kültürel ve siyasal yönü de çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu çalışmanın en büyük amaçlarından biri, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türk denizciliğinin kat ettiği yolu ve denizcilik gücünün ulaştığı gelişim aşamalarını makro bir bakış açısıyla ortaya çıkarmaktır. Denizcilik gücü olarak ifade edilen kavram, bir ulusun denize ve denizcilğe ait olanaklarının yine o ulus yararına kullanılması, değerlendirilmesi, korunması ve geliştirilmesi için harcanan düşünsel, bilimsel, fiziksel, ekonomik, askerî ve politik çabaların toplam verimliliğidir ve deniz gücü ile deniz kuvveti bu unsurun alt sistemlerini oluşturur¹. Görüldüğü üzere, denizcilik gücünün kendisi konu itibarıyla oldukça kapsamlıdır. Bu nedenle mevcut çalışma, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında denizciliğimizin gelişim serüvenini yalnızca bir boyutu ile ele almaktan ziyade Atatürk'ün etkileriyle ilerleyişinin çeşitli boyutlar çerçevesinde ve makro ölçekte ifade edilmesine katkı sağlamak üzere yapılmış bütüncül bakış açısı içeren bir çalışmadır.

Mustafa Kemal'in ilkokuldan Harp Akademisi'ne kadar aldığı eğitim aşamalarında denizcilğe ve deniz kuvvetlerine ilişkin ayrı bir eğitim aldığı söylenemez; zira bu alandaki bilgi ve bilinci onun eğitim hayatından ziyade yaşadığı çevre ve karşılaştığı olaylar neticesinde oluşmuştur². Fakat Millî Mücadele'den çok önce Gelibolu savunmasını gerçekleştirirken devletler için denizin önemini kavramış ve mevcut durumu iyi analiz ederek deniz gücünü toparlayamayan Osmanlı Devleti için yaşam alanı kalmadığını dile getirmiştir. Zira karaya sıkıştırılmış devletin eninde sonunda çökeceğini özellikle vurgulayarak, henüz Çanakkale Muharebeleri sırasında deniz kuvvetlerinin devletin bekası için anlamını açıkça belirtmiştir³:

“... deniz kuvvetlerinden yoksun bir kara kuvveti olarak yarımadamızı, kara kuvvetlerini çekinmeden getirebilecek olan bir deniz kuvvetine karşı hiçbir zaman savunamayız.”

1 Mert Bayat, *Atatürk'ün Deniz Stratejisi*, Harp Akademileri Özel Bülten Eki, S.160, İstanbul, Harp Akademisi Basımevi, 1988, s. 16.

2 Mert Bayat, *Atatürk'ün Deniz...*, s. 1-5.

3 Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Doğuşu*, çev. Necdet Sander, 19. Basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2007, s. 72, 99, 125.

Bu öngörüden hareketle Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte denizcilik alanında ek-siği ivedilikle kapatmanın yollarını aramış ve yaşamı boyunca bu kapsamdaki çalış-malarını titizlikle devam ettirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında mevcut donanma gemile-rinden durumu iyi olanlar derhâl bakım onarıma alınmış ve yenileşme çalışmaları kapsamında hummalı bir denizcileşme süreci başlatılmıştır. Bu görev için Kasımpaşa tersaneleri yeniden organize edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin deniz kuvvetleri Göl-cük'te konuşlandırılmıştır.

Askerî alanda gelişmenin iktisadi gelişmeyle taçlandırılması gereğinin bilinci saye-sinde aynı yıllarda ticari denizcilik alanında da millileştirme çabaları hız kazanmış, ya-bancı devletlere ve şirketlere verilmiş ticari ayrıcalıklar kaldırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlatılan bu çalışmalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun henüz ilk yıllarında Türk bayraklı gemilere sahip olmanın önemini kavrandığını gös-termektedir. Mevzuat alanında atılmış en önemli adımlardan biri olan Kabotaj Kanunu'nun, 1926 yılında kabul edilmesinden hemen önce filo mevcudu, 33.967 net tonu armatörlere, 25.301 net tonu Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi'ne, 4.059 net tonu Şirket-i Hayriyye'ye, 1.019 net tonu Haliç Vapurları Şirketi'ne ait olmak üzere toplam-da 64.346 net tondur⁴.

Mustafa Kemal Paşa, 1926 yılında gerçekleştirdiği Meclis açılış konuşmasında ikti-sadi inkişaftan söz ederek kabotajın önemine değinmiştir⁵:

“Kabotajın, bu sene zarfında münhasıran ve tamamen Türk sanacağına avdeti fiilen tahakkuk etmiştir. Bu hadiseyi müfthirane yad etmek isterim. Bu hadise asırlarca süren mevanie karşı, ancak, millî idarenin istihsal edebildiği muvaffakiyetlerdendir.”

Yine aynı konuşmasında deniz kuvvetlerinin, kara ve hava kuvvetleriyle birlikte yükseltilmesi çabalarının ilerlemekte olduğunu ve neticelerinin görülmeye başladığını da belirtmiştir. Özellikle kabotajda Türk sancağının önemini vurgulanması sebebiyle ticaret filosunun yenilenmesi ve tonajının artırılması bir program çerçevesinde devam etti. Bu kapsamda ilk adım, tonajı 36.000'e ulaşan on yedi gemi sipariş edilerek atıldı⁶. Türk armatörlerinin varlığı önemliydi ve filo oluşturmak için ihtiyaç duyulan finansal destek çeşitli avanslar ile sağlanıyordu. Buna ek olarak operasyonel kolaylıklar ve avan-tajlar verildi; örneğin Türk ve Yunan toprakları muhacir taşıma görevi Türk bayraklı gemilerin oldu. Bir taraftan iyileştirilmesi mümkün olan vapurlar, donanma gemilerinde

4 Nürşen Gürboğa-Murat Koraltürk, “1930'larda İktisadi Devletçilik, Şilepçiliğin Gelişmesi ve Sosyete Şilep T.A.Ş.'nin Kuruluşu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.13, S.25-26, 2014, s. 30.

5 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, C.27, Dönem II, 1. Birleşim, 1.11.1926, s. 3.

6 *Deniz Dergisi*, S.36, Haziran 1938, s. 11.

olduğu gibi bakım onarıma alınırken diğer taraftan Avrupa'dan gemi satın alınıyordu. Tüm bu çabaların sonucu olarak 1932 yılında Türkiye filosu, toplam 179.000 ton ile dünya ticaret filosu içindeki yerini almıştı⁷. Ticaret filosu tonaj bakımından artmaya devam etti fakat gemilerin yaşları bağlamında bakıldığında gemiler genellikle yaşlı ve işletme giderleri bakımından ekonomik olmayan gemilerdi. 1933 yılı ticaret filosunun %52,9'u 31 ila 50 yaşları arasındaki gemilerden oluşuyordu⁸. Yine de deniz nakliye vasıtalarına duyulan ihtiyaç sürekli bir şekilde artmaya devam ettiğinden sipariş edilen veya satın alınan gemiler mevcut talebe cevap veremiyordu. Bu sebeple yeni gemiler inşa ettirmek, eski tersaneyi ise deniz ticareti filosu için tamir ve yeni inşa merkezi hâline getirmek lazım gelmekteydi⁹. Yıllan yıla izlenen politikalar neticesinde, 1938 yılına gelindiğinde, Türk deniz ticareti filosu yaş ortalaması çok genç olmasa da 250.000 tonu aşmış ve deniz taşımacılığı ülke içi yük taşımacılığında önemli bir paya sahip olmuştu¹⁰.

Deniz ticaretine ilişkin atılımlar bir program dâhilinde ilerlerken 17 Şubat ile 4 Mart 1923 tarihleri arasında geniş çaplı katılımı gerçekleştirilen Türkiye İktisat Kongresi ve burada alınan kararların önemli olduğu belirtilmelidir. Kongrenin yapıldığı tarihlerde henüz Lozan Antlaşması imzalanmamış ve millî bir iktisadi yapı kurulmaya başlamamıştı. Daha çok yabancıların hâkim olduğu denizcilik faaliyetleri devam ettiğinden, yolcu ve yük taşımacılığında yabancı bayraklı gemilere açık bir ihtiyaç söz konusuydu. Mustafa Kemal Paşa'nın da dediği gibi askerî alanda kazanılan zafer iktisadi alanda pekiştirilmedikçe ülkenin sağlam temelleri olamazdı. Bu yüzden ki Lozan Antlaşması sayesinde kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte denizcilik alanında millî yapılanma söz konusu olabildi. Bu tarihle birlikte kabotaj hakkı ve gümrük hükümleri Türk bayraklı gemilerden yana işlemeye başladı. İktisat Kongresi'nden sonra Seyr-i Sefain İdaresi'nin yapısı yenilendi ve denizcilik alanında teşvikler verildi¹¹. Bu gelişmelerin ışığında ulusal kuruluşlara kredi imkânı sağlayacak İş Bankası, bazı sanayi kuruluşlarını yönetecek Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, yeni sanayiler kurmakla yükümlü Devlet Sanayi Ofisi ve Devlet Limanları Genel İdaresi gibi düzenleyici, denetleyici, destekleyici ve yönetici birçok kurum ve kuruluş açıldı. Kurumsal gelişim ilkeleri kapsamında elde edilen bu sonuçlar, Türk

7 Sait Talât, "Dünya Ticaret Filosunun 1933 Senesi Ortasındaki Tonaj Miktarı", *Deniz Mecmuası*, S.331, İstanbul, Deniz Matbaası, 1934, s. 142.

8 Mehmet Yücel Karlıklı, *Atatürk Dönemi Türk Deniz Politikası (1923-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, 2012, s. 53.

9 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 5. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 226.

10 *Türk Deniz Ticareti*, İstanbul, Halk Basımevi, 1937, s. 15.

11 Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, 2. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s. 86.

denizcileşme çabalarının küresel anlamda ilerleyebilmesi için de gerekli olan ön dayanakları hazırlamış oldu.

1923 ile 1930 yılları arasında ekonomi alanında atılan adımlar, millî gelirin artması ve ekonominin büyümesini sağladı. Kendi kaynakları ile birçok alanda atılım gerçekleştiren Türkiye Cumhuriyeti, yukarıda da ifade edildiği gibi, deniz ulaştırması sahasında da önem vermişti. 1931 ile 1938 yılları arasında ise genel konjonktürle ilişkili olarak devletin iktisadi alanda faal olması gerektiği öngörüldü ve bu kapsamda devlet bizzat girişimci olarak ekonomide aktif bir rol oynadı. 1932 yılında hükümet, İzmir Rıhtım Şirketi'ni ve 1935 yılı başında ise İstanbul Liman Şirketi'ni satın aldı. Yine aynı yıl, "Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun" kabul edildi ve Türk limanları arasında muntazam posta seferleri ile yolcu, eşya ve yük taşımacılığı devlet idaresine geçti. Yine de özel şilepçilik ile devletin olmadığı sahalarda deniz yolu taşımacılığı özel şirketler tarafından yapılmaya devam etti. Devlet idaresine geçen limanlar arası posta seferleri işinde daha evvel faaliyet gösteren özel vapurlar bu kanunda belirtilen belirli kurallar çerçevesinde ve kendi isteklerine bağlı olarak devlet tarafından satın alındı¹².

1935 yılında kurulan Etibank faaliyete geçtikten sonra dolaylı olarak denizcilik alanında da çalışmalarda bulundu. 1934 yılında birinci beş yıllık sanayi planı uygulamaya konulduğunda ana sanayi kolları belirlendi ve bu plan başarılı bir şekilde tamamlandı. Her ne kadar doğrudan denizcilik alanında hedef oluşturulmadıysa da denizcilik alanında faaliyet gösteren yabancı firmalar bu süreçte millileştirildi. İkinci beş yıllık kalkınma planında deniz ulaşımı doğrudan hedefler arasına alınmışsa da bu plan uygulama alanı bulamadı¹³. Buna rağmen Atatürk, 1937 yılında yeni limanların inşasına, nakliye vasıtalarının çoğaltılmasına ve deniz işlerine dair çeşitli ihtiyaçların temin edilmesine ilişkin yeni bir program duyurdu. Beşinci dönem üçüncü toplanma yılı açılışında yaptığı bu konuşmasında, Deniz Ticaret Kanunu'nun ülkenin iktisadi gelişimine uygun hâle getirilmesinin ivedi gerekliliğinden söz etmekle birlikte denizcilik çalışmalarının programını şu şekilde bildirmiştir¹⁴:

"Liman işlerinde modern ve plânlı çalışma ve tarifelerdeki tenzilatın uyandırdığı memnuniyeti verimli neticeleri, ticarete dikkati celbetmiştir. Bu yolda devam edilmesinde isabet olacaktır. Ekonomik bünyemizdeki inkişaf, deniz nakliye vasıtaları ihtiyaçlarını her gün artırmaktadır. Yeni sipariş edilen gemilerden bir kısmı, önümüzdeki ilkbaharda gelmiş bulunacaktır.

12 T.C. Resmi Gazete, S.2151, 17 Temmuz 1932.

13 Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat...*, s. 359-360.

14 *Atatürk'ün Söylev...*, s. 226-229.

Fakat bunlar, bugünden görülmekte olan ihtiyaç hacmine cevap verecek adet ve nispette değildir. Yeni gemiler inşa ettirmek ve bilhassa eski tersaneyi, ticaret filomuz için, hem tamir; hem yeni inşaat merkezi olarak faaliyete getirmek esbabını temin etmek lâzımdır. Şu günlerde, yüksek Meclise su mahsulleri ve Deniz Bank hakkında bir lâyiha gelecektir. Mevzuunun, yüksek alâkanızı çekeceğinden şüphe etmiyorum.”

Mustafa Kemal Atatürk, yine aynı konuşmasında deniz kuvvetlerine de vurgu yaparak denizaltı gemilerinin ülkede yapılmaya başlandığını belirtmiş ve ordu ihtiyaçlarında endüstrileşmenin artması gerektiğinin altını çizmiştir. Vefatından 10 gün evvel, beşinci dönem dördüncü toplanma yılı açılışında Başbakan Celâl Bayar tarafından okunan söylevinde dahi ticari denizcilik faaliyetlerine ilişkin çalışmaların devam ettiğini, sipariş edilen ve sipariş edilecek olan harp gemilerinin olduğunu, deniz kuvvetlerine ait gemilerin daha mükemmel olması için faaliyetlerin devam ettiğini ve Gölcük Tersanesinde inşa çalışmaları olduğunu belirtmiştir¹⁵. Atatürk'ün, TBMM konuşmalarında hem ticari hem askerî denizciliğin gelişiminden bahsetmeye devam ettiği ve bu alanda yapılan çalışmalara örnekler verdiği görülmektedir. Böylece, bu kapsamdaki devlet çabalarının sürekli şekilde devam ettiği hususunu milletvekilleriyle de paylaşmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde yaşanan askerî ve ticari denizciliğe ilişkin gelişmeler yanında sosyo-kültürel alanda da ilerleme kaydedilmişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün bir lider olarak denizcilik kültürünü tüm halkı kapsayacak şekilde genele yayma çabası, özellikle dikkate değerdir. Bugün dahi denizci devlet olmanın en önemli gerekliliği, toplumun kültürel olarak denizcilik algısına sahip olmasıdır. Her yıl Kabotaj Bayramlarının kutlanması ve kutlamalarda çeşitli deniz sporları yarışları düzenlenmesi bu kapsamda verilecek örneklerdendir. Henüz 1 Temmuz Kabotaj Bayramı kutlamalarına dair genel bir ilan yapılmadan önce, denizciliğe ilişkin şenlikler ve kutlamalar yapılmaya başlamıştı. Ülke insanları, kabotaj şenlikleri sayesinde denizi bir yaşam biçim olarak algılıyor ve geleceğe ilişkin umutlanıyorken Mustafa Kemal de Acar motoru ya da Ertuğrul yatında bu kutlamalar sırasında yapılan kürek ve yelken yarışlarını izlemekten keyif alıyordu¹⁶.

Atatürk'ün bu alandaki çabaları; kültürel etkinlikler, sportif faaliyetler ve bir hayat tarzı olarak denizcilik fikri öncülüğünde ilerlemiştir. Bu kapsamda deniz kulüpleri kurulmuş, yat yarışları düzenlenmiş, olimpiik yelkenciler doğmuş ve spor olarak yüzme

15 *Atatürk'ün Söylev...*, s. 233-234.

16 Kemal Arı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Denizcilik Ülküsü ve Bu Alanda Yeni Bir Kültür Oluşturma Çabaları”, *Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu ve Türk Denizcilik Ticareti Tarihi Sempozyumu II*, İstanbul, Piri Reis Üniversitesi, 2010, s. 165.

benimsetilmeye çalışılmıştır. Ayrıca sosyal gelişmeyi temin amacıyla kurulan Halkevleri de 1932 ile 1942 yılları arasında deniz sporları ile bağlantılı faaliyetleri önemsemiş ve toplumsal olarak denizciliğin yayılmasında fayda sağlamıştır. Bilindiği üzere spor, Halkevlerinin esas çalışma konularından biri olmuştur. Bu bağlamda ırmak, göl, havuz bulunan yerlerde su sporları yapılmış; spor müsamereleri düzenlenmiş, yüzme, kürek, yelken kullanma gibi olanaklar değerlendirilmiş ve programlarında deniz sporları bulunan Halkevlerine su sporu malzemeleri gönderilmiştir¹⁷. Atatürk toplumsal sahada deniz kültürünü ve deniz sevgisini aşlamak için Florya Deniz Köşkü'nde geçirdiği zamanlarda burada misafirlerini ağırlamış, halkla birlikte yüzüp kürek çekmiş, kişiliğine mahsus deniz ülküsü ve sevgisini Türk halkıyla paylaşmıştı¹⁸. Halk, deniz sevgisine ve deniz kültürüne vurgu yapan Atatürk'ü büyük bir coşkuyla takip etmiş; denizcilik alanında sarf ettiği sözleri benimsemişti.

Bahriye kurumlarının kurulması ve yeni donanmanın meydana getirilmesi, bütün memleket halkının denizi anlaması ve ondan gelecek menfaati takdir etmesi lazım olmakla birlikte bunun için ülke dâhilinde bahriyenin propagandasının yapılması gerekmektedir¹⁹. Bu propaganda ve kültürel gelişme Mustafa Kemal Atatürk'ün titizlikle yürüttüğü denizcilik politikasının sosyal yönünü tam olarak ifade etmektedir. Deniz kültürüne ilişkin bu aktivitelerin yanında, birden çok amaca hizmet eden bazı faaliyetlerin de organize edildiği görülmektedir. Yurt dışında sancak gösteren Türkiye Cumhuriyeti donanmasına ait gemilerin yanında, 1926 yılında Karadeniz isimli vapurda seyyar bir sergi açılmış ve bu gemi tüm Avrupa limanlarını ziyaret etmişti. Ticari amacı olduğu kadar kültürel motivasyonları da yürüten bu faaliyet aslında Türkiye'nin Avrupa limanlarında tanıtılması amacını da yerine getirmişti. Atatürk, denizi ve denizciliği siyasi alanda da kullanmış, uluslararası antlaşmalarda denizcilik faaliyetlerini önemsemiş ve yabancı misafirlerini genel olarak gemilerde ağırlamıştır. Kısacası, siyasi ve toplumsal alanları denizde birleştirmek suretiyle devlet imajı için farklı bir alan yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Görüldüğü üzere Atatürk'ün denizciliğe bakışı birbirinden farklı olmak üzere çeşitli boyutlar taşımaktadır. Bu boyutlar askerî ve ticari olduğu kadar siyasi ve kültürel öğeleri barındırmaktadır. Bu öğelere bütüncül bir yaklaşım eşliğinde değinmek, Atatürk için denizin anlamına daha doğru şekilde ulaşabilmek sonucunu getirmektedir. Atatürk, denizci toplum olma gayesini kendi döneminde benimsemiş ve bunu gerçekleştirmek

17 C.H.P. *Halkevleri Halkodaları 1932-1942*, İstanbul-Ankara, Alâeddin Kıral Basımevi, 1942, s. 7-8.

18 Kemal Arı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında...", s. 164.

19 Sermet Fuat, "Donanmamız ve Deniz Ticaretimiz", *Deniz Mecmuası*, S.330, İstanbul, Deniz Matbaası, 1933, s. 410.

üzere giriştiği bireysel çabaları devlet kurumları tarafından başarılı şekilde uygulanarak denizcileşme süreci çok boyutlu bir eksenle ilerlemiştir. Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde, denizcilik alanında pek az şeye sahip olunan bir noktadan ulusal politika üretme, sınırlı olanaklarla kendine yeten bir donanma oluşturma, ticaret filosu meydana getirme aşamaları kat edildiyse ve deniz politikasının temel unsurları oluşturulabilirdiyse bu başarıda en önemli pay sahibi Mustafa Kemal Atatürk'tür²⁰.

Denizcilikte Kurumsal Gelişimin İlk Yılları

Türk denizcilik kurumlarının gelişme göstermeye başladığı ilk yıllarda, bu gelişimin yönü için hükümetin kendi programları ve sanayi planları en birincil kaynakları ifade eder. Parti ve hükümet programları incelendiğinde yukarıda bahsi geçen çok yönlü denizcilik anlayışı bir politika hâline gelmiş, bundan sonra atılacak adımlara ilişkin planlar yapılmıştır²¹. Örneğin 1931 yılında toplanan büyük kongre sırasında kabul edilen parti programında limanların inşaatına ilişkin lüzumun göz önünde tutulacağı, deniz yollarının iyileştirileceği, balıkçılığın daha fazla önemseneceği hususları özellikle ifade edilmiştir²². 1930'lu yıllarda değişim gösteren devletin iktisadi anlayışı dikkate alındığında, bu ifadelerin parti programına girmiş olması denizcilik alanında temel iktisadi girişimin de devlete ait olduğuna işaret etmektedir. Bu alandaki çabalar 1930'lu yılların sonuna kadar devam etmiş olup iktisadi ve askerî faaliyetler başlığı altında detaylandırılmıştır.

Yönetimsel olarak bakıldığında Deniz Kuvvetleri'nin ve denizcilik işlerinin kuruluş dönemindeki ilk idaresi, Bahriye Vekâleti kurulana kadar Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı olarak varlığını koruyan Bahriye Dairesi Reisliğindeydi. 10 Temmuz 1920 tarihinde Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı olarak kurulmuş Umuru Bahriye Müdürlüğü özellikle Karadeniz'deki nakliyata ilişkin tüm işlerin yürütüldüğü kumanda merkezi olmuştu. Kısa zamanda deniz kuvvetlerine duyulan ihtiyacın artması sonrasında 1 Mart 1921'de müdürlük genişletilerek Bahriye Dairesi Reisliğine dönüştürülmüş ve teşkilat yapısı da kurulmuş olan bu kurum her türlü yokluk ve zorluk altında savaşın kazanılmasında büyük rol oynamıştı²³. Kurumsal ihtiyaç neticesinde Cumhuriyet kurulduktan kısa bir süre sonra müstakil bir Bahriye Vekâletinin varlığı gerekli görülecek ve bu husus Mustafa Kemal Paşa tarafından söz konusu edilecekti²⁴:

20 Mehmet Yücel Karlıklı, *Atatürk Dönemi...*, s. 28, 29; Mert Bayat, *Atatürk'ün Deniz...*, s. 1.

21 Mehmet Yücel Karlıklı, *Atatürk Dönemi...*, s. 35.

22 *C.H.F. Programı*, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s. 34.

23 *Cumhuriyet Donanması 1923-2000, The Fleet of the Republic*, ed. Cem Gürdeniz, Erdoğan Yüceliş, İstanbul, Seyir Hidrografi ve Oşinografi Daire Başkanlığı, 2000, s. 6.

24 Raşit Metel, *Atatürk ve Donanma*, İstanbul, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1966, s. 90-91.

“Hudutlarının mühim ve büyük aksamı deniz olan Türk Devleti’nin donanması da mühim ve büyük olmak gerektir. O zaman Türkiye Cumhuriyeti daha müsterih ve emin olacaktır. Mükemmel ve kaadir bir Türk Donanmasına malik olmak gayedir. Bunun ilk azimet noktası, sefain-i harbiye tedarikinden evvel onları muvaffakiyetle sevk ve idareye muktedir kumandanlara, zabıtlere, mütehasıslara malikiyettir.”

Mustafa Kemal Paşa’nın bahriyeye verdiği öneme binaen kısa zamanda Bahriye Vekâleti kurularak kurumsal dönüşüm başlatılmıştı. Hemen sonrasında TBMM’nin ikinci dönem ikinci yılı açış konuşmasında donanmayı denizyolları güvenliği için ne kadar önemli gördüğünü ifade etmiş ve deniz sanayi ile ticaretini geliştirmenin önemini bir kez daha vurgulamıştı²⁵.

“Efendiler, Bahriyemizi esaslı ve ciddi bir surette ıslâh etmek düşünülmelidir. Bu bapta noktai azimet bilhassa güzide anasırı bihakkın yetiştirip ondan memleketin müstacel ihtiyacında istifade temin etmek ve her halde memleketin takatı fevkinde hayalâtta münezzeh kalmak olmalıdır.”

Buradan hareketle müstakil bir bakanlığın kurulması gereği; Millî Mücadele döneminde yaşanan zorluklar, ülkenin coğrafyası bakımından donanmanın önemi, deniz ticaretinin güçlendirilmesi gereği gibi gerekçelere dayandırılarak Kastamonu mebusu Ali Rıza Bey ve arkadaşları tarafından mecliste savunuldu. Bu savunma sırasında bütçeye önem verildiği görülürken bahriyenin mevcuttaki zayıf durumuna özellikle değinilmiş ve bu kapsamda söz alan vekiller arasında çeşitli tartışmalar gerçekleşmişti²⁶. En nihayetinde Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun kabul edildi ve 14.1.1341 (14.1.1925) tarih 82 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Personel, donanma, teçhizat, levazım, imalat ve sıhhat dairelerinden oluşan Bahriye Vekâleti, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği’ne bağlandı. Denizciler ise eğitim, harekât ve strateji yönünden Genelkurmay Başkanlığı’na bağlı olurken idari ve mali açıdan Bahriye Vekâleti’ne bağlı kaldı²⁷. Bahriye Vekâleti, 1927 yılı sonunda İsmet İnönü tarafından verilen bir tasarı ile lağvedilip yeniden Millî Savunma Bakanlığı’na bağlanana kadar her yönüyle denizcilik faaliyetlerini yürüttü. Bu süre içerisinde deniz kuvvetlerinin kalkınmasına ilişkin temeller atıldı, tesisler ile personel eğitimi başta olmak üzere önemli görevler icra edildi²⁸ ve ticari denizcilikte gelişme sağlandı. Yavuz zırhlısının onarımı gerçekleştirilirken yurt dışına 3 hücumbot, 4 denizaltı ve 4 muhrip siparişi verildi; Gölcük, deniz üssü

25 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, C.10, Dönem II, 1. Birleşim, 1.11.1340, s. 2.

26 *TBMMZC*, C.11, Dönem II, 2. Birleşim, 6.12.1340-3.1.1341.

27 Rasim Ünlü, “Atatürk Döneminde Denizcilik”, *Türk Denizcilik Tarihi II*, ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, İstanbul, 2009, s. 201.

28 Bkz. Figen Atabey, *Cumhuriyet Dönemi Deniz Kuvvetleri*, Ankara, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 2002.

konumunu alırken Türk denizciliğinin geliştirilmesi için Almanya'dan eğitim ekipleri getirildi; kurumsallaşma adına radikal kararlar alındı²⁹.

Bahriye Vekâleti'nin lağvı sonrası 1928 yılı başında Millî Savunma Bakanlığı içerisinde Denizcilik Müsteşarlığı kuruldu. Takip eden yıllarda denizciler farklı şubeleri ile Millî Savunma Bakanlığı'na ve Genelkurmay Başkanlığı'na bağlandı. Donanma Komutanlığı 1931 yılında kısa bir süreliğine kaldırılınca, değişen kurumsal yapı neticesinde gemi sınıfları özelinde üç kısma ayrılan Harp Filosu Komutanlığı kuruldu³⁰. 1935 yılında yeniden Donanma Komutanlığı kurulana kadar Cumhuriyet donanması, Harp Filosu Komutanlığı altında görevlendirildi. 1933 yılında 2251 sayılı kanunla İktisat Vekâleti'ne dâhil edilen Deniz ve Hava İşleri Müsteşarlığı; deniz, liman, sahil ve hava kurumlarının yönetimine ilişkin tüm hususları takip etmek üzere varlığını korudu³¹.

Bahriye Vekâleti döneminde, 1926 yılında kabul edilen 815 numaralı Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye ve Limanlarla Karasuları Dâhilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun³² Türk denizciliğinin kurumsal gelişimi açısından önemlidir. Kısaca Kabotaj Kanunu olarak adlandırılan bu kanun ile Türkiye Cumhuriyeti limanları arasında yolcu ve emtia taşımacılığı ile limanlarda cer ve kılavuzluk hizmetleri Türk bayraklı gemilere verildi. Böylece yabancı bayraklı gemiler yalnızca yurt dışı limanlardan aldıkları yük ve yolcuyla Türk limanlarında bırakabiliyor ya da Türk limanlarından aldıkları yük veya yolcuyla yabancı limanlara ulaştırma hakkına sahip oluyordu. Bu kanunla iç sularda taşımacılık faaliyetleri, tüm balıkçılık faaliyetleri, tahlisiye ve kılavuzluk işlemleri, tüm deniz esnafılığı işlerinin icrası da Türk tebaasına ait oluyordu.

Kabotaj Kanunu'nun kabul edildiği 1926 yılında yaşanan bir başka hadise, Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa zamanda kurumsal alanda kat ettiği yolu ifade eden oldukça anlamlı bir gelişme yarattı. Türk bayraklı Bozkurt gemisi ile Fransız bayraklı Lotus gemilerinin Midilli açıklarında çatması sonucu hayatını kaybeden Türk vatandaşları için uluslararası bir sonuca evrilecek dava süreci yaşandı. Bu dava süreci, Türkiye Cumhuriyeti hukuk tarihine Bozkurt-Lotus davası olarak geçti ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin devletlerarası hukuk alanında ne kadar önemli adımlar atabileceğinin kanıtı oldu. Türkiye, bu deniz kazası sonrasında Lotus'un Fransız kaptanını tutukladı; bu nedenle dava uluslararası alana intikal etti. Bu süreçte, iktisat kongresinin önemli aktörlerinden biri olan Mahmut Esat'ın denizcilik hukuku alanındaki önemli savunması

29 Mustafa Hergüner, "Atatürk Döneminde Denizciliğimiz", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.195, 2011, s. 26.

30 Rasim Ünlü, "Atatürk Döneminde...", s. 207-208.

31 *T.C. Resmi Gazete*, S.2420, 6 Haziran 1933.

32 *T.C. Resmi Gazete*, S.359, 29 Nisan 1926.

ve Türk tezini uluslararası alanda kabul ettirmesi neticesinde, bu kaza erken dönem Türkiye Cumhuriyeti hukuk tarihine geçti³³. Mahmut Esat, davaya hazırlık sürecinde uluslararası kaynakları başarılı bir şekilde tetkik ederek Türk tezini titizlikle hazırladı. Bu savunmasını dönemin uluslararası uyuşmazlıklarında çözüm aktörlerinden olan Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nda sunması akabinde dava sonucunu olumlu bir şekilde etkilemiş oldu. Ayrıca, bu dava sonunda Batılı devletler kapitülasyonları fiilen devam ettirme niyetinden vazgeçmiş ve Türkiye'de gerçekleşmekte olan değişimi kabul etmişlerdi³⁴. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun henüz üçüncü yılında, kendi sularında kendi bayrağını dalgalandıran gemileriyle ticari faaliyetlerini göğüslemeyi olanaklı kılan kanunları sayesinde Türk deniz ticaretini geliştirmeye başlamasının yanında, bu kazaya ilişkin davanın neticesinde uluslararası hukuka hâkim, kendini başarılı bir şekilde savunmaya muktedir bir devlet olduğunu da göstermişti.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulmaya başlayan bu bahri yapı için denizcilik eğitimi en önemli unsurlardan birisiydi; zira ticari ve askerî alanda yetkin denizcilerin yetişmesi için bu kurumlar hayati bir olguyu işaret ediyordu. Eğitimin askerî kanadında savaşıları kazanmak üzerine kurulu taktik ve teknik bilgiler yanında sosyal gelişim de hedef olarak dikkate alınmıştı. Donanmanın personel kuvvetini teşkil eden komutanlar, subaylar, erbaşlar ve erat sahip olduğu nitelikler ve içinde bulunduğu psikoloji anlamında birbirinden farklı olduğu denizciler tarafından kabul edildiğinden komutanlara önemli işler düştüğü ifade edilmekteydi³⁵.

“Bahriyeli bir hocadır, kışlada yeni askerine askerlik ruhunu, askerlik terbiyesini ve hafif silahlarını öğretir ve onu evvela bir piyade askeri yapar. O bir denizcidir; gemide askerine gemiciliği, denizciliği ve denize sevgiyi öğretir. Ve en nihayetinde o bir bahriyelidir, askerine donanmayı ve donanmanın savaşını öğretir.”

Kapsamlı eğitim anlayışı sayesinde yalnızca deniz gücü teşkil etmek değil, aynı zamanda deniz sevgisini yaratma hedefini de önceleyen bu yaklaşım, özellikle erler düşünüldüğünde sosyal anlamda denizciliğin tabana yayılması amacını göstermektedir. Ayrıca, emekli olan donanma personelinin deniz ticaretinde de çalışabileceği düşünüldüğünde, yukarıda bahsi geçen fikrin ticari gemilerde de işi yürütme ve işi tamamlama zeminini etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde eğitim alanında yeni

33 *Bozkurt-Lotus Davası*, yay. haz. Mustafa Balcioğlu, Enver Bozkurt, M. Akif Küttükçü, Yasin Poyraz, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2003.

34 Mustafa Balcioğlu-Mehmet Akif Küttükçü, “Cumhuriyet'in Uluslararası Hukuk Alanındaki İlk Başarısı: Bozkurt-Lotus Davası”, *Cumhuriyet'in 80. Yılına Armağan*, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004, s. 104.

35 Vehbi Ziya Dümer, “Deniz Kuvvetlerinde Personelin Kıymet ve Ehemmiyeti ve Deniz Personeli Hakkında Psikolojik Bir Tetkik”, *Deniz Mecmuası*, S.337, İstanbul, Deniz Matbaası, 1935, s. 678.

adımlar atılırken mevcut eğitimin de geliştirildiğini belirtmek mümkündür. Bu çalışmanın kaynaklarından biri olan *Deniz Mecmuası*'nın hemen her sayısında, her dönemin askerî eğitimi için basılan kitaplar hakkında kataloglar bulunmaktadır. Yayımlanan kitaplar incelendiğinde, mesleki konulardan deniz teşkilatına, tarih kitaplarından okul ve kurslar hakkında bilgilere ve hizmete mahsus her nevi eğitime ilişkin referans kaynaklara ulaşılabildiği görülmüştür. Dolayısıyla deniz personelinin entelektüel yapısını etkileyecek çok yönlü bir eğitim anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştı. Uygulamalı eğitimin verildiği eğitim gemileri, hem subay adaylarının teknik becerilerinin gelişiminde kullanılan bir araç, hem de yabancı limanlarda Türkiye'nin olumlu propagandasını yapan halkla ilişkiler aracı olma görevini taşımaktaydı. Bu durum, Türk denizciliğinin sosyal alanda gelişimine dair bir başka örnek olarak dikkate değerdir.

Deniz personelinin, donanma kara ve yüzer unsurlarının kat ettiği gelişim ekseninde ilerlemesi, Mustafa Kemal Paşa tarafından önem verilen bir husustur. Türk donanmasına ilişkin ilk tecrübesi olan Hamidiye kruvazörü ile yaptığı gezinin son gecesinde (19 Eylül 1924) kalme aldığı yazısında gemi personelinin çalışmalarını takip etmiş olduğu izlenmektedir³⁶.

“Bir haftadır Hamidiye ile seyahatimde memleketimizin güzel şehirlerini gördüm. Bundan daha mühim olmak üzere Donanmamızı, zabitlerini tanıdım. Bu seyahatimde sevk ve idarenizdeki gemide gördüğüm inzibat ve intizamdan ve yüksek nezaketten pek memnunum... Seyahatim boyunca gördüğüm intizam, inzibat ve terbiye bana müstakbel Cumhuriyet donanması namına pek kuvvetli ümitler vermiştir. Bu hususta pek müsait intibalarla ve emniyet-i kalble ayrılıyorum. Ben daha yakından alâkadar olarak bu donanmanın teşekkülüne yardım edeceğim.”

Zira güçlü bir donanma salt gemilerden oluşmuyordu; gücün esas unsurunun personel olduğu ve personel yetersizse en büyük donanmaların dahi hüsrana uğrayacağı bilinci hâkimdi. Bu sebeptendir ki Mustafa Kemal Paşa, eğitilmiş ve kifayetli denizcilerin yetişmesine büyük bir önem atfetmişti. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Deniz Kuvvetleri'nin teorik ve uygulamalı alanlarda personel eğitimi alanında atılmış olan adımlar, Deniz Lisesi, Deniz Harp Okulu ve Deniz Harp Akademisi kurumlarının modernleşmesi sürecini başlatmıştı³⁷. Bu deniz okulları aynı zamanda denizcilik kültürünün yayılması adına türlü olanaklara sahipti. Örneğin öğrencilerin mezuniyetleri sırasında çeşitli yerlerde düzenlenen eğlencelerde öğrenci velileri, yakınları, yerli ve yabancı konukların yanı sıra yerli ve yabancı siyasetçiler ve devlet ricali de bulunurdu. Bahriye Mektebi mezuniyetinde spor karşılaşmaları ve yarışlar yapıp eğlenmeler düzenlenirdi³⁸.

36 Atatürk'ün Söylev..., s. 339.

37 Bkz. Fahri Çoker, *Deniz Harp Okulumuz 1773*, İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2006.

38 Kemal Arı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında...”, s. 165.

Denizcilik eğitimi alanında köklü bir geçmişe sahip olan Bahriye Mektebi, Cumhuriyet ilan edildiğinde varlığını koruyordu. 1924 yılında lise düzeyine indirilerek önce Millî Eğitim Bakanlığı'na bir yıl sonra da Millî Savunma Bakanlığı'na bağlandı. Güverte, makina ve kâtip sınıflarına öğrenci alan Bahriye Mektebi'nde 1928 yılına kadar yoğun olarak kara eğitimi de verildi ve 1928 yılı itibarıyla adı Deniz Lisesi olarak belirlendi. Bu yıllar içerisinde teorik bilgi yanında okul gemisinde görev alarak pratik eğitime tabi tutulan öğrenciler bu eğitimlerini başarıyla tamamladıklarında donanmaya katılmaktaydılar. 1930 yılında Deniz Lisesi ve Deniz Harp Okulu birleştirilip eğitim-öğretim faaliyetlerine Heybeliada'da devam etti³⁹. Derslere ilişkin müfredat, denizcilik dersleri ve özel denizcilik eğitimleri dışında sivil liseler ile aynıydı. Öğrencilerin okuldaki faaliyetleri, üniforma zorunlulukları, diploma törenleri hususları başta olmak üzere sivil liselerden ayıran yönleri de bulunmaya devam etti. Deniz Lisesi ile aynı yönetime tabi olan Deniz Harp Okulu'nda ise makina, yüksek makina ve güverte sınıfları bulunuyordu. Okul ve seyir eğitimlerini tamamlayan öğrenciler, gemi görevlerine atanabilecek yetkinliğe sahip oluyordu. Seyir eğitimleri için Hamidiye kruvazörü, Turgut Reis zırhlısı ve yelkenli eğitimi için Aydın Reis gambotu hizmetteydi⁴⁰. 1930 yılında Deniz Harp Akademisi açıldı ve Atatürk döneminde mezunlardan biri Fahri Korutürk olmak üzere 34 subay öğrenci bu akademiden mezun oldu⁴¹. Akademide Almanya'dan gelen eğitimciler de bulunuyordu.

Tercüme edilmek suretiyle kullanılan eğitim dokümanları yanında, eğitim almak için yurt dışına gönderilen bahriyeli subaylar da olmuş ve subaylar yurda dönüşlerinde Türk Deniz Kuvvetleri'nin atılımında pay sahibi olmuştu. Deniz subayları, İngiltere, Almanya, İtalya, Fransa, Amerika ve Japonya'ya gönderilerek eğitim almaları sağlanmıştı⁴². Eğitimin bir başka alanı olan deniz haritalarının oluşturulması faaliyetlerine ve özellikle Marmara, Akdeniz ve Karadeniz'de yeni deniz haritaları oluşturma seyirlerine sürekli bir şekilde devam edilmiş, ilk hipsometrik harita bu dönemde üretilmişti. Haritacılık alanında eğitim verilen okullar bu dönemde kurulmuş olup bu okullar sayesinde Türkiye Cumhuriyeti'ne haritacılar yetiştirme çabaları hız kazanmıştı⁴³.

39 Rasim Ünlü, "Cumhuriyet Döneminde Türk Denizcilik Eğitimi", *Türk Denizcilik Tarihi II*, ed. Zeki Arkan, Lütfü Sancar, İstanbul, 2009, s. 286; *Cumhuriyet Donanması 1923-2000...*, s. 7.

40 Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki Denizciliğimize İlişkin Bir İnceleme*, İstanbul, İMEAK Deniz Ticaret Odası, 2003, s. 67.

41 Rasim Ünlü, "Cumhuriyet Döneminde Türk ...", s. 291-292.

42 Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki...*, s. 70.

43 Cevat Ülkekel, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, İstanbul, Dönence Yayınları, 1998, s. 191-192.

Osmanlı'da ticari bahriyeye personel yetiştirmek üzere kurulan Kaptan ve Çarkçı Mektebi, Cumhuriyet'in ilanından sonra da varlığını korumuş ve 1928 yılında devlet kontrolünde eğitim-öğretimine devam etmiştir. Yüksek Deniz Ticaret Mektebi adını almış olan okulda ticaret filosu personeli de askerî disipline yakın bir gelenekle yetiştirilmiştir⁴⁴. Disiplin, intizam ve denizcilik gelenekleri uluslararası ticaret filoları için önemli olduğundan Kaptan ve Çarkçı Mektebi öğrencileri için de okul gemisi temin edilip uygulamalı dersler verilmiştir. Okul her sene verdiği mezunlar ile deniz ticareti müesseselerine kaptan ve makinist yetiştirmiş, fennî, iktisadi, hukuki dersler görenek yetişen mezunlar muhtelif vapurlarda stajyer olarak iş hayatına başlamıştır⁴⁵.

Görüldüğü üzere Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk denizciliğinin idaresi farklı kurumlar tarafından yürütülmüş, bu kurumlarda çalışan personelin eğitim ve gelişimine önem verilmiş, kabotaj hakkı elde edilip ticari denizcilik alanında gelişmeler sağlanmış ve uluslararası deniz hukuku zemininde dahi güçlenen bir Türkiye ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki başlıklarda denizciliğin iktisadi ve askerî boyutları ayrı ayrı değerlendirilmiş, özellikle ikili anlaşmalardan bahsedilerek her iki alanda da ulaşılan noktalar politik açıdan örneklendirilmiştir.

İktisadi Faaliyetler

Erken Cumhuriyet dönemine bakıldığında, Cumhuriyet kurulmadan evvel var olan bazı denizcilik kurumlarının varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Yolcu taşımacılığı yapan Şirket-i Hayriyye ve Haliç Şirketi ile adı Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi olarak değiştirilen Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi, bu kurumlardandır. Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi, 1933 yılında üç bölüme ayrılmak suretiyle İstanbul ve civarında yolcu ulaşımını sağlayan Akay Müdürlüğü, Denizyolları Müdürlüğü ve Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü bölümleri adı altında üç bağımsız müdürlük ile varlığını devam ettirmiştir. Takip eden yıllarda bu ticari yapı geliştirildi. Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü, ticari gemilerin bakım onarım faaliyetleri için tüm teçhizatı yenilenerek Türk denizciliğinin sanayi kolu oldu. Müdürlük, 861.000 tondan fazla Türk ve yabancı ticaret gemileri ile Türk ve Rumen harp gemilerinin tamir ve havuzlama işlerini tamamlattı, İstanbul'da vapurların yanaşması için modern bir deniz istasyonu kurdu, duba üzerine iskeleler yaptırdı; birçok gemi, motor ve römorkör inşa ettirdi⁴⁶.

44 Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969, s. 167.

45 *Türk Deniz Ticareti...*, s. 92.

46 *Türk Deniz Ticareti...*, s. 78-79.

Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi, bugün Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş. olarak varlığını sürdürmekte olup, idarenin ortaklarından biri olduğu Türk Gemi Kurtarma Limited Şirketi, gemi kurtarma alanında millileştirme çabalarını göğüsledi. Bu çabalar, İngiliz gemi kurtarma şirketinin elindeki tüm gemileri ve malzemeleri satın alarak başladı. Satın alınan kurtarma gemilerine Türk bayrakları çekildi. Yabancı devletlere yıllık olarak verilen gemi kurtarma izinleri de bu tarih itibarıyla kaldırıldı⁴⁷.

İktisadi alanda kapsamlı değişikliklerden bir diğeri 1937 yılında yaşandı. İktisat Vekâleti'ne bağlı olmak üzere, Denizyolları ve Akay İşletmeleri, Fabrika ve Havuzlar İdaresi, İstanbul, İzmir ve Trabzon Liman İşletme İdareleri, Van Gölü İşletme İdaresi, Tahlisiye Umum Müdürlüğü, Kılavuzluk ve Römorkörcülük Müdürlüğü ve devlete intikal etmesiyle birlikte Fenerler İdaresi, 3295 sayılı Denizbank Kanunu ile Denizbank'a bağlandı⁴⁸. Denizbank, denizcilik alanında çalışan çeşitli kuruluşları sistemli bir şekilde aynı amaçlara yöneltmek, denizcilik faaliyetlerini geliştirmek ve finanse etmek amacıyla kurulmuştu. Deniz, göl, nehir ve limanlarda denizcilik kapsamında tüm işleri yapmak, denizcilik alanında kredi açmak, deniz turizmi alanında destek vermek, önemli sorumluluklarından bazılarıydı. Görüldüğü üzere Denizbank, denizcilik konularının bir çatı altında toplanması ve finansman faaliyetlerinin tek elden yürütülmesi fikrinin bir ürünü olmuştu.

Bu yıllarda söz konusu olan iktisadi alanda devletçilik fikri ve uygulamaları farklı taraflar açısından farklı şekilde algılanmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere özellikle 1932 yılında yaşanan mevzuat değişimleri ile tekel altına alınan deniz nakliyatı, özel sermaye açısından bakıldığında ekonomik krizi daha da derinleştireceği fikrini yaratmıştı. Hükûmet tarafında ise kamu hizmeti ve verimlilik anlayışı kapsamında bu tekelin gerekliliği ön plana çıkarılmıştı. Bahsi geçen anlaşmazlıklar bir yıl içinde kanunun yenilenmesine neden olmuş, 1933 yılında Deniz Yolları İşletme Kanunu kabul edilmiş; böylece kamu ve özel şirketlere faaliyet alanları yaratılmıştı. Nihayetinde denizcilik faaliyetleri, devletçilik uygulamalarının ilk örneklerini içeren bir saha olmuş⁴⁹, özel şirketlere tanınan deniz ticareti seferlerine ilişkin haklar devlet kontrolüne konu olmuştu.

1923 ile 1938 yılları arasında limanların gelişmesi üzerine de çalışmalar yapıldı. 1925 yılında kabul edilen Limanlar Kanunu, denizciliğin iktisadi alanında doğrudan atılmış adımlardan bir tanesidir. Aynı yıllarda çeşitli limanlarda işletmecisi şirketler

47 Reşat Baykal, *Tersanelerimiz ve Denizcilik Kuruluşlarımız*, İstanbul, İTÜ Vakfı Yayınları, 2017, s. 115.

48 *T.C. Resmî Gazete*, S.3796, 30 Aralık 1937.

49 Serkan Tuna, "1932 ve 1933 Yıllarında Çıkarılan Deniz Nakliyatı Kanunları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.2, 2002, s. 317.

kuruldu. Bu kanundan hareketle İstanbul, İzmir, Trabzon gibi büyük limanlar başta olmak üzere liman işleri millileştirildi ve özel sermaye ile devletin anonim şirketlerde ortak yönetimlerine konu oldu. Yönetimsel yeniliklerle birlikte teknik atılımlar sonucunda limanlarda verilen tüm hizmetlerin ve ilgili ücretlerin kontrolü ve kaydı sağlanarak uluslararası ticaretin artışı için önemli olan standart, düzen ve kontrol işlerinin sürekliliğini sağlama girişimleri hedeflenmişti. Çünkü Türk limanları uluslararası yük taşımacılığına uygun teknik altyapıya ve yönetim organizasyonuna sahip değildi. Limanlar hakkında tetkikat yapmak üzere yabancı uzmanlardan da fayda sağlamaya ilişkin çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin 1928 yılında Nafia Vekâleti, aracı İsveç vatandaşı Mösyö Kompman sayesinde Kopenhag Liman Müdürü Uzman Burg'a ulaşmış, ondan bir liman tetkiki talep etmişti. Uzman, çok yoğun olduğu için gelemeyeceğini bildirmiş, başka bir tarihte masraflarının peşin ödenmesi koşulu ile gelebileceğini de eklemişti. Diğer taraftan aynı kişi Mühendis Ali Rıza Bey'i eğitim için Kopenhag Limanı'na kabul etmişti⁵⁰. Görüldüğü üzere personelin eğitim için yurt dışına gönderilmesi, liman işletmeciliği alanında da devam etmişti.

Bu girişimlere rağmen mevcut durum yeterli gelmiyordu. 1930'lu yıllarda liman işlerinin daha verimli olması gereğiyle yeni adımlar atılmaya başlandı. Zira 1927 yılında iktisadi etkinlikleri, ihtiyaçları ve mevzuatı takip etmek üzere kurulan Âli İktisat Meclisi'nin raporlarına göre 1932 yılı itibarıyla liman hizmetleri ve limanların fiziksel durumu iyileştirilmeliydi. Bu hususu açıklayan raporda, İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun, Trabzon ve Ereğli limanları Türkiye'nin belli başlı limanları olarak ifade edilmişti. Bu limanların en büyük vasfı, iktisadi kıymeti ve önemiydi. Diğer taraftan dünya ticaret gemilerin tonaj olarak büyümeleri neticesinde Türk limanlarının rıhtım ve rıhtım kenarı özelliklerinin buna uygun geliştirilmesi gerekli görülmekteydi. Rıhtım kenar derinlikleri, depo ve antrepoların özellikleri, yükleme boşaltma olanakları, demir yolları ile bağlantılar dikkate alındığında Haydarpaşa, İstanbul, İzmir ve Zonguldak görece istisna olmak üzere diğer bütün limanlar bu tesisattan mahrumdu⁵¹. Yine aynı rapora göre, bir limanın çağdaş bir liman olabilmesi için antrepo ve hangarlara sahip liman sahası, rıhtım vinçleri, hamalsız nakliyata imkân veren makina ve aletler, duba, römorkör ve tahlisiye tesisatı, silolar, frigorifik tesisat gibi liman hizmetlerini kolaylaştıran tesisat, sabih vinçleri, kömür ve su tesisatı, liman inşa ve temizliği için taraklar, gemi inşa ve bakım için tezgâh ve havuzlar olmalıydı⁵². Anlaşıldığı üzere bu raporlar limanların

50 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 230-0-0-0, Yer No: 148-51-1, Tarih: 02.03.1928.

51 *Âli İktisat Meclisi Raporları*, Neşriyat Serisi: A, N: 9, Ankara, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1932, s. 5-8.

52 *Âli İktisat Meclisi Raporları...*, s. 19.

teorik olarak nasıl olması gerektiğinin araştırıldığını göstermekle birlikte özellikle uygulamadaki durumları analiz etmek üzere kullanılmaktaydı. İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun, Trabzon ve Ereğli limanları bu kapsamda detaylı bir şekilde analiz edilerek eksik yönleri fazlasıyla ortaya çıkarılmıştı. Bu kapsamda değerlendirildiğinde İstanbul Limanı dâhil yukarıda sayılan özellikleri barındırmıyor ve teknik yeterliliği tamamıyla sağlamıyordu.

İyileştirme gereği olarak 1934 yılında liman işlerinin şirket olarak değil, hükûmetçe idare edilmesine dair kanun kabul edildi. Posta taşımacılığında olduğu gibi liman işletmeciliğinde de devletçilik ilkesinin işletildiği bu kanunla, sermayesinin $\frac{3}{4}$ 'ünün devlette olduğu limanların yönetimleri hükûmet yönünde revize edildi. Bu süreçte özel sermayeye ait olan şirket hisseleri ya da malvarlıklarının alım satım süreci ve devri bu kanunla belirlendi. 1929 yılında kabul edilen ve uzun yıllar varlığını koruyan Deniz Ticaret Kanunu ile denizcilik alanında gerçekleştirilen hukuki düzenlemeler de bu süreklilikte pay sahibi oldu. Önemli limanlarda liman işletme şirketleri tesis edilirken muntazam posta seferleri ve kılavuzluk işleri gibi denizcilik faaliyetleri millî bir şekle büründü. Tüm bu işlerin kontrolü ise vekâlet içinde kurulan bir Deniz Müsteşarlığı aracılığıyla yapıldı⁵³. Günlük ihtiyaçları karşılamak üzere, liman ve deniz kapılarını korumak için ihale ile motorbot satın alınması gibi kararnamele sayesinde liman içi işlerde çalıştırılacak gemi sayıları artırıldı⁵⁴. 1937 yılına gelindiğinde liman işleri Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına nazaran daha tertipli bir hâl almış oldu.

Yoğunlaşan tüm bu çabalara rağmen, deniz yolu taşımacılığı sayesinde artan dış ticarete Türklerden çok yabancıların payı devam ediyordu. Bunda hem 1929 Ekonomik Buhramı hem de Türk sermaye sahiplerinin denizlerde yeterli emniyete sahip olmadıklarını düşünmelerinin payı büyüktü. Millî gemiler yetersiz kaldığından dolayı da ihracat için yabancı gemilere navlunlar ödendi; örneğin 1930 senesinde sadece deniz yolları ile 560 bin ton taşımacılığa karşılık 10,5 milyon Türk lirası dışarıya ödenmişti⁵⁵. Sektörde daha çok Türk armatörlerin söz sahibi olması için gerekli görülen güvenlik tedbirlerinin en kısa sürede sağlanması arzulanmaktaydı. Denizlerde varlığını koruyan güçlü donanmanın tesisi ile ulaşılabilecek bu güvenli taşımacılık sayesinde Türk gemileri en azından ihracat yapabiliirdi ve böylece Türk yatırımcıları da deniz taşımacılığındaki payını artırabilirdi. Bu sebeple güvenli deniz nakliyatı için donanmanın var olmasının ve onun bu güvenliği idame ettirme becerisinin, işletmeler için gerekli malzemeleri temin etmek kadar önemi büyüktü.

53 *Türk Deniz Ticareti...*, s. 14.

54 *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 15-52-8, Tarih: 20.08.1925.

55 Sermet Fuat, "Donanmamız ve Deniz...", s. 418.

Zira deniz ticareti arttıkça ticaretin iktisadi özelliği sayesinde deniz taşımacılığının uluslararası etkinliği de artırıyordu⁵⁶ ve böylece askerî alanda kat edilen gelişmeler neticesinde iktisadi denizcilik de gelişim gösterebiliyordu. Askerî bahriyenin, ticari bahriyeden ayrı tutulmasını imkânsız kılan en önemli etken budur. Askerî yeterlilik geliştikçe ticari filo gelişmeye devam etti. Bu gelişme sürecinde, Mustafa Kemal Paşa'nın, TBMM'nin ikinci dönem ikinci yılı açış konuşmasında donanmayı ne kadar önemli gördüğünü ve deniz sanayi ile ticaretin gelişiminde sahip olduğu payı ifade etmesinin etkisi vardır.

Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarında armatörler yeni bir filo kurmayıp dış pazarlardan yaşlı gemiler almayı yeğ tutsalar da⁵⁷ kısa zamanda kapasite olarak büyütülen filo, iç ve dış taşımacılıkta deniz yollarının aktif bir şekilde kullanılmasına destek verdi. 1938 yılına ilişkin İngiliz resmî ticaret gemisi kataloğuna göre Türk deniz ticaret filosu, Denizbank'a ait farklı tonajlarda ama yaşlı 15 adet gemi ile 1938 yılında inşaatı tamamlanan altı adet gemi, Kalkavanzade Sadık ve Mahdumları'na ait beş gemi, Vapurculuk Türk A.Ş.'ne ait 17 adet gemi, Barzılay ve Benjalış Şirketi'ne ait yedi gemi, Kırzade ve Şürekâsı Şirketi'ne ait dört gemi, Mehmet Şevket ve Burhanettin Bey Şirketi'ne ait bir gemi, Sohtorikzade Hüseyin Avni Şirketi'ne ait iki gemiden oluşmaktaydı⁵⁸.

Filonun büyütülmesine ek olarak 1935 yılına kadar denizcilik alanında hayati yollar kat edildi. Bu süre zarfında bakım-onarım tesisleri kuruldu, levazım ambarı ve antrepolar açıldı, matbaa kuruldu, rıhtım elektrikli vinçlerle tesis edildi, yolcu salonu kuruldu, gemiler telsiz cihazı ile teçhiz edildi, gemilere doktorlar atandı, sıhhi yardım teşkilatı kuruldu, kamara hizmetleri geliştirildi, Pire ve İskenderiye olmak üzere dış hatlar açılarak yabancı limanlara eşya nakli başlatıldı⁵⁹. Ayrıca sadece denizlerde değil göller üzerinde de deniz ulaşımına önem verildi ve Van Gölü'nde bu kapsamda çalışmalar yapıldı⁶⁰. Kurtuluş Savaşı sırasında buraya gönderilen silahlı ganbot, yelkenli ve motorlu tekneler ile taşımacılıkta kullanılan duba, savaş sonrasında da kullanılmaya devam etti. 1923 yılında bölgeye gönderilen bir uzman ekip sayesinde yolcu ve yük taşımacılığında kullanılan bu gemiler, bölgede bulunan iskeleler arasında nakliyatı canlandırdı. Tatvan'da bir tersane kuruldu, Ruslardan kalan tesisler onarıldı, 1926 yılı sonrasında Tatvan ile Van arasında vagon taşımacılığı bağlantı yolu kuruldu⁶¹.

56 Sait Telât, "Deniz Hakimiyetinin Şümul ve Ehemmiyeti", *Deniz Mecmuası*, S.318, İstanbul, Deniz Matbaası, 1930, s. 671.

57 Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve ...*, s. 269.

58 Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve ...*, s. 272.

59 *Türk Deniz Ticareti...*, s. 28.

60 *BCA*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 156-96-1, Tarih: 19.07.1923.

61 Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki...*, s. 151.

İktisadi faaliyetlerden bir diğeri olan balıkçılık için Atatürk, “deniz ve deniz mahsulleri ticaret ve endüstrisi önemli bir mevzumuzdur” diyerek balıkçılığın sürekli gelişiminin önemi üzerinde durdu. Deniz mahsullerinin işletilmesini araştırmak üzere 1936 yılında düzenlenen Balıkçılık Kongresi’ni, iktisadi gelişimin yeni bir hamlesi olarak nitelendirdi⁶². Bu kongrede İktisat Vekâleti tarafından su mahsullerine ilişkin bir tasarı hazırlanmıştır. 1936 yılına kadar bu alanda yapılan faaliyetlere bakıldığında mevzuata yönelik çalışmalar, yabancı uzmanların dâhil edildiği araştırma ve raporlama faaliyetleri ve II. Sanayi Planı kapsamında balıkçılık yatırımlarının planlanması dikkat çekicidir⁶³.

Atatürk her fırsatta Türk denizciliğinin gelişmesi gereğini öncelediğini dile getirdi. Deniz işçileri için yeni iş kanunları hazırlanmasının, limanların teşkilat yapılarının düzenlenmesinin, mağaza ve antrepoların inşasının önemini belirtmeye devam etti⁶⁴. Erken Cumhuriyet döneminde atılmış olan hukuki ve iktisadi adımların içerisinde denizcilik ile dolaylı ilişki kurulabilir. İş Bankası’nın kurulduktan sonra denizcilik alanında kredi vermesi ve bu alanda yatırım yapması; Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu’nun kabul edilmesi ve daha sonraki yıllarda denizcilik alanında kurulan odalar için bir örnek teşkil etmesi; uluslararası takvim, saat ve ölçülerin kabul edilmesi ile limanlarda uluslararası ortak dil kullanımının deniz ticaretini olumlu olarak etkilemesi; Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte ihtiyaç duyulan malzemelerin deniz yolu ile taşınmasında indirim sağlanması bu adımlardan bazılarıdır.

1923 sonrasında millileştirme ve yerli burjuvazi yaratma merkezli millî iktisat görüşü, kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak görülmüş ve iktisat politikalarına yön vermiştir⁶⁵. Sivil denizciliğin gelişiminde kurumsallaşma ve millileştirme sürekli bir şekilde devam etmiş, önce liberal daha sonra devletçilik kapsamında yenilikleri içeren bir süreç yaşanmıştır. Bu sürece ışık tutan Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Afet İnan tarafından aktarıldığı üzere, Atatürk için deniz ulaştırma işleri, gemi inşa ve denizlerde seyir kabiliyeti, ülkeleri medeniyete taşımış ve taşımaktadır. Deniz yolları, deniz nakliye vasıtaları ve limanlar iktisadın gelişmesinde millî mevcudiyetin maddi ve siyasi kan damarlarından olduğu için deniz seyrüsefer şirketlerinin devlet tarafından idaresi gerekmektedir. O nedenle memleketin huzuru ve müdafaası için limanlar, deniz vasıtaları ve nakliye araçları; top, tüfek ve her çeşit silahtan daha önemli görülmüştü⁶⁶.

62 Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1991, s. 656.

63 Serkan Tuna, “CHP İktidarında Türk Balıkçılık Sektörüne Yönelik Faaliyetler (1923-1950)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.16, S.32, 2017, s. 94.

64 Atatürk’ün Söylev..., s. 221.

65 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, 24. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2019, s. 42.

66 Bkz. Afet İnan, *M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, İstanbul, Cumhuriyet, Yeniğin Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık AŞ, 1999.

Askerî Faaliyetler

Millî Mücadele boyunca aktif olan Türk denizcileri özellikle Karadeniz'in Rus limanlarından aldıkları cephane ve silah başta olmak üzere tüm askerî malzemeleri Türk liman ve depolarına taşımışlar; Karadeniz sahilinde konuşlanmış Pontus çeteleriyle başarılı mücadelelere girişmişler; İnönü, Sakarya ve Dumlupınar muharebelerinde savaşmışlar ve ihtiyaç duyulan yerlerde birçok teknik görevleri yerine getirmişlerdir⁶⁷. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin dördüncü yılı açılışı olan 1 Mart 1923 tarihinde yaptığı konuşmada bu çabaların önemini bir kez daha vurgulamıştır:

"...bahriyemiz birkaç gemi ile harikalar göstererek hiçbir şeyi zayi etmeksizin nakliyat-ı bahriyeyi temin eylemek suretiyle meşkûr hizmetler ifa etmişlerdir."

Bu başarı büyük oranda türlü zorluk ve imkânsızlıklarla sağlanabilmişti; zira askerî unsurlar oldukça zayıf durumdaydı. Tüm zorluklara rağmen büyük bir övünçle kazanılan zafer sonrasında Cumhuriyet'in ilanını müteakip gerçekleştirilen 101 pare top atışını, Hamidiye ve Ertuğrul gemileri bölüşerek atabilmişti⁶⁸. Dönemin tanıklarından Büyüktuğrul, bu hususu ifade ederken aslında mevcut gemilerin ne kadar bakıma muhtaç olduğunu ve malzeme eksikliği yaşadığını ifade etmişti. Görüldüğü üzere, Türk Deniz Kuvvetleri hem Millî Mücadele yıllarında hem de savaştan hemen sonraki dönemde oldukça zor durumdaydı. Yüzer unsurlara ek olarak işgal kuvvetlerinin terk ettiği Haliç'te bulunan tersane ve havuzlar ile fabrikaların durumu da iyi değildi. Buralarda hem teknik altyapı hem de insan gücü alanındaki eksiklikler gözle görülebilir durumdaydı.

Büyük zafer kazanılmıştı; fakat mali durum zayıftı. Bu nedenle ne yeni gemi alımı için ne de mevcuttaki gemilerin bakım onarım faaliyetleri için yeterli fon vardı. Fakat 1926 yılından sonra kararlı bir program dâhilinde gemi onarımları başlatılmış ve aynı zamanda yeni siparişler verilerek filonun ve personelin kalitesi iyileştirilmeye çalışılmıştı⁶⁹. Bu süreçte onarıma alınan gemilerden biri ise tarihimizdeki ünlü gemilerden olan Yavuz isimli muharebe kruvazörüydü. Yavuz'un onarımı sırasında yaşanan bir dizi teknik ve mali problemler, Yavuz-Havuz davası adını alacak bir hukuki sürece konu olmuş, bu durum ise Bahriye Vekâletinin kapatılmasına neden olmuştu⁷⁰. Yavuz muharebe kruvazörü ise bu onarım sonrasında uzun yıllar hattı harp gemisi olarak Türk donanmasındaki vazifesini yerine getirmişti.

67 Raşit Metel, *Atatürk ve Donanma...*, s. 28, 29.

68 Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve...*, s. 81.

69 *Conway's All The World's Fighting Ships 1922-1946*, ed. Roger Chesneau, London, Conway Maritime Press, 1980, s. 406.

70 Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve...*, s. 133.

Mustafa Kemal Paşa, 1928 yılında tüm bu onarım süreçleri devam ederken kara ve deniz ordularını memleketin sulh ve emniyetini sağlamaya yetecek bir kuvvette tutmanın gerekliliğini belirtmeye devam etti⁷¹. Onarımlar sürerken donanmaya ait gemilerin sayıca artışı, yabancı devletlere yeni siparişler verilmesi suretiyle hız kazandı. Hollanda'dan 1928 yılında satın alınan denizaltılar, İtalya'dan 1931 ile 1932 yıllarında sipariş edilen hücum bot, muhrip ve denizaltı tipi gemiler, İspanya'dan 1936 yılında satın alınan denizaltı uzun yıllar boyunca Cumhuriyet donanmasına hizmet eden gemiler oldu⁷². İngiltere'den alınan uçaklar ve sipariş edilip teslim alınan gemiler göz önüne alındığında Türk donanması 1936 yılına gelindiğinde yüzer, dalar, uçar unsurları ve eğitilmiş personeli ile daha da güçlü bir donanma olmuştu⁷³.

Almanya'ya sipariş edilen ve adları bizzat Atatürk tarafından verilen Saldıray, Batıray, Atılay ve Yıldırıy isimli denizaltılardan Yıldırıy, 1937 yılında kızağa konmasına rağmen ancak 1946 yılında, donatımı Gölcük Tersanesi'nde tamamlandıktan sonra donanmaya katılabilmiş, Batıray ise teslim alınmamıştı. Türkiye'nin donanmasını kuvvetlendirdiği bu dönemde takip edilen politika, yabancı devletlerin dikkatini çekmekte gecikmedi. Bu takibin nedenlerinden biri, deniz alanındaki silahsızlanma tartışmaları nedeniyle silah üreticisi ülkelerde iç siparişlerin azalması ve yurt dışı piyasaların önem kazanmasıydı. Türkiye ise potansiyel ithalatçı olarak dikkat çekmekteydi. Diğer bir neden ise gemi siparişleri sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi yeni kurulan devlette de bir nüfuz alanı elde etme gayesine dayanıyordu. Bu nedenle Türk donanma politikası, ülkenin dış politikasını da etkilemiş oluyordu⁷⁴.

Türkiye Cumhuriyeti, yeni gemi siparişleri verirken deniz gücü anlamında kuvvetli olan devletleri de yakından takip etmeye devam etti. Zira 1920'li yıllarda devletlerin çoğu çeşitli hassasiyetler nedeniyle birbirlerini yakın takibe almışlardı. Özellikle gemi teknik ve hızlarına ilişkin süregelen bir yarış vardı ve bu dönemde Akdeniz hâkimiyeti gemilerin sürati ile alakalı görünmekteydi⁷⁵. Bu ülkelerin donanma kabiliyetlerini karşı-

71 *Atatürk'ün Söylev...*, s. 201.

72 Cumhuriyet donanması teşkilinde yurt dışından satın alınan gemilerin öncelikle denizaltı tipi gemiler olma nedeni, bunların dönemin en dikkat çeken gemi tipi olmasıyla birlikte bahriye kurumu yöneticilerinin bu gemi tipine verdikleri önemdir. Hollanda'ya sipariş edilen Birinci İnönü ve İkinci İnönü denizaltılarını takiben İtalya'ya Zafer, Tınaztepe, Adatepe, Kocatepe muhripleri; Dumlupınar ve Sakarya denizaltıları ile Denizkuşu, Martı ve Doğan hücum botları sipariş edildi. Gür denizaltısı ve Erkin ana gemisi de donanmaya katıldığında 1936 yılına ait donanma mevcudu tamamlanmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve...*, s. 184-189.

73 Mustafa Hergüner, "Atatürk Döneminde...", s. 29.

74 Serhat Güvenç-Dilek Barlas, "Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması, 1923-1939", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. İsmet Akça, Evren Balta Paker, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 224.

75 "Akdeniz İşleri", *Deniz Mecmuası*, S.312, İstanbul, Deniz Matbaası, 1929, s. 158.

laştırın ve bu yarış içindeki gelişmeleri yakından takip eden Türkiye, siparişlerini de bu hususu gözeterek veriyordu. Özellikle İngiltere, Hollanda ve İtalya'ya verdiği yeni gemi siparişleri yanında gemi inşa faaliyetlerine de devam etti. 1938 yılından evvel Gölcük Tersanesi'nde, Türk mühendislerinin kontrolünde bir mayın gemisi, bir yağ gemisi ve iki torpido taşıma botu inşa edilmişti⁷⁶. Gölcük'te bulunan askerî tesislerin inşası ise 1933 yılında söz konusu olmuş ve "2173 sayılı Harp Gemilerinin Tamiri İçin Gölcük'te Tamir Limanı ve Tersane Yaptırılması Hakkında Kanun" aynı yıl kabul edilmişti⁷⁷. Aslında bu kanundan bir süre evvel, Yavuz'un onarımı söz konusu olduğunda tamir sırasında kullanılacak havuzun inşa yeri ve onarımda ihtiyaç duyulan kara tesisleri için Gölcük tayin edilmişti. 1925 yılında Alman Flander şirketinin kazandığı ihaleye istinaden Yavuz gemisinin onarımı için gerçekleştirilen yüzer havuz inşası devam ederken Gölcük'te fabrikaların bir kısmı da tesis edildi. 1927 yılında Flander şirketi yüzer havuzu tamamladığında Gölcük'te atölye binaları da yapılmış oldu⁷⁸. Cumhuriyet'in ilk gemisi olan Gölcük isimli yağ gemisi, torpido şalopaları, Atak isimli mayın gemisi ve dalgıç motoru, Yüzbaşı Ata Nutku dizaynına sahip gemiler olarak temeli Yavuz'un havuzlanması sırasında atılmış olan Gölcük Tersanesinde tamamlanmıştı⁷⁹. Görüldüğü üzere tersane tesisinden hemen sonra kısa zaman içerisinde gemi inşa ve onarım faaliyetleri gerçekleştirilmeye başlanmış, kanunun birinci maddesine uygun olarak barınma ve idame olanakları geliştirilmişti.

1938 yılında Cumhuriyet donanması, Yavuz ve yeni gemilerden müteşekkil harp filosu ve filotillası (Yavuz muharebe kruvazörü, Zafer, Tınaztepe, Adatepe ve Kocatepe muhripleri), ihtiyat filosu (Hamidiye ve Mecidiye Kruvazörleri, Peykişevket ve Berkisatvet torpido kruvazörleri), denizaltı filosu (Birinci İnönü, İkinci İnönü, Dumlupınar, Sakarya, Gür denizaltıları ile Erkin ana gemisi), hücumbot filotillası (Denizkuşu, Martı, Doğan gemileri), mayın arama ve tarama filotillasından (Hızırreis, İtareis, Kemâlreis ganbotları) oluşmaktaydı⁸⁰. Cumhuriyet donanması için alınan yeni gemiler sayıları bakımından değerlendirildiğinde, tüm devletler için neredeyse dönem politikası hâline gelmiş olan denizaltı alımlarının daha fazla olduğu görülür. Büyük gemilerden ziyade daha hızlı ve küçük gemiler ile denizaltı alımına önem verilmesi kıyı koruma amacının ön planda olduğunu gösterir. Bu konuda *Deniz Mecmuası*'nda o

76 "Deniz Haberleri", *Deniz Mecmuası*, S.347, İstanbul, Deniz Matbaası, 1938, s. 107.

77 *T.C. Resmî Gazete*, S.2400, 14 Mayıs 1933.

78 Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki...*, s. 38.

79 *Gölcük Tersanesi Komutanlığı Gemi İnşa Faaliyetleri 1926-2015*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2015, S.16-27.

80 Bkz. Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve ...*, s. 187; *Cumhuriyet Donanması 1923-2000...*

döneme ilişkin yayımlanan makaleler incelendiğinde, denizaltıların teknik hususları ile yabancı donanmalardaki payının en çok araştırılan husus olduğu dikkati çekmektedir. Kruvazör tipi gemiler kadar güç kazanacağına inanılan bu gemi tipi, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde oldukça geliştirilmiş ve prototiplerine nazaran büyük ilerlemelere konu olmuştu. Bu nedenle deniz kuvvetleri küçük olsun büyük olsun; milletleri zengin olsun fakir olsun tüm devletlerin donanmaları için bu gemi tipine sahip olmak birincil öncelikli⁸¹. Tonaajları küçük olan denizaltılar, kendi üslerinin yakınlarında ve ticaret harbinde kullanılabilmekteydi. Savaşın bitiminden itibaren mevcut güven ortamında devletlerin çoğunda denizaltı sayısı arttı. Bin ton ve üzeri denizaltı sahipliğine bakıldığında diğer devletlerden büyük oranda ayrılan Fransa ve Japonya birinci sıradaydı; bu ülkeleri 3 kat daha az oranda İngiltere, İtalya, Brezilya, Şili ve Amerika takip ederken en büyük denizaltılar sadece Amerika ve İngiltere'ye aitti⁸².

Türk donanması için satın alınmakta olan denizaltılara rağmen, deniz subayları için müdafaa gemileri de önemliydi. Özellikle denizaltı tipi gemilere karşı koyabilen küçük kruvazörler, bu gemiler arasındaydı. Yabancı limanlarda sancak gösteren gambotların yerini alarak, barış zamanında deniz polisliği yapması ve Türkiye'nin müdafaa kabiliyetini göstermesi açısından da önemli olan bir gemi tipi idi. Bu küçük kruvazörler kurulmakta olan Türk deniz ticareti filosunu denizaltı taarruzundan da koruyabilecekti⁸³. Diğer taraftan yeterli mali güce sahip olmayan ve dolayısıyla donanması için büyük masraflar yapmaya gücü olmayan Türkiye için idame masrafları az olan küçük kruvazör sınıfı gemiler biçilmiş kaftan olarak görülmekteydi. Zira bakım onarım alanında gelişmiş organizasyon yapısına ve bilgi birikimine sahip bir deniz kuvveti olan Türk Deniz Kuvvetleri için bu tip gemilerin uzun ömürlü olacağı düşünülmekteydi⁸⁴.

Yeni gemi alımlarının, alınan gemiler için bakım-onarım faaliyetlerinde ve sarf malzemeleri temininde bir düzenlilik sağlanmadıkça sürdürülebilir bir verimliliği sağlamayacağı aşıkardır. Bu nedenle onarım faaliyetlerinin daha düzenli devam etmesi için, İstanbul Tersanesi'nde 1925 yılından itibaren yeni bir yapılanmaya gidildi. Haliç ve Camialtı tersaneleri yoğun onarım ihtiyacı olan Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi'ne bağlanırken Taşkızak Tersanesi donanmada bırakıldı ve ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi sonrasında Gölcük tesisleriyle birlikte donanma tarafından aktif olarak kullanılabilirdi. Tersaneler yenilenerek modernleştirildi. 1927 yılına gelindiğinde yurt dışına onarıma

81 Osman Nuri, "Tahtelbahir ve Göreceği İşler", *Deniz Mecmuası*, S.312, İstanbul, Deniz Matbaası, 1929, s. 82-83.

82 İbrahim Rıza, "İstikbalde Denizaltı Gemilerine Karşı Müdafaa İhtiyacımız", *Deniz Mecmuası*, S.317, İstanbul, Deniz Matbaası, 1930, s. 573.

83 İbrahim Rıza, "İstikbalde Denizaltı Gemilerine...", s. 582.

84 Sermet Fuat, "Donanmamız ve Deniz...", s. 430.

gönderilen gemi sayısı büyük oranda azalmıştı⁸⁵. Mali yapıdaki zayıflık, onarım faaliyetleri dışında gemilerin sarf malzemelerinin temininde de zorluk çıkarıyordu. Bu husus çeşitli yöntemlere başvurulmasını zorunlu kılıyordu. Örneğin Türk sularında denizaltı gemilerine karşı yapılan karakol hizmetlerinde deniz kuvvetlerine mensup gemiler ile gümrüğe ait motorların devriçark masrafları için bütçede tahsisat bulunmayabiliyordu. Bu durumda stok oranları, sarfiyat olarak kullanılabilirdi. Yüksek Müdafaa Meclisi tarafından alınan bu karar, kısıtlı bütçe imkânlarına karşın kömür, benzin, yağ gibi sarfiyat malzemelerine ilişkin stok eksikliğinin telafisini mümkün kılabilirdi⁸⁶.

Deniz yolu taşımacılığı ve donanma dışında iktisadi alanda güvenlik tedbirleri için de deniz vasıtalarına ihtiyaç vardı. Bu nedenle denizde kaçakçılık faaliyetlerini önlemek üzere yeni deniz vasıtaları alma kararı verilmiş ve bu satın almaların beş yıl içerisinde belirli bir bütçe kapsamında tamamlanmak üzere her yılın mali bütçesine eklenmesi hususu onaylanmıştı⁸⁷. 1936 yılında kabul edilen “3015 sayılı Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı Emrindeki Deniz Teşkilatının Askerleştirilmesi Hakkında Kanun”a bakıldığında yine deniz kaçakçılığının takibi ve menedilmesine ilişkin kararlılık dikkat çekicidir. Böylece yalnızca deniz vasıtası alımı değil, denizde kaçakçılığa ilişkin hukuki alt-yapı da kurulmaya başlanmıştı. Türk karasularının güvenliği ve korunması hususlarını içeren bu kanun, sınırları belirli deniz alanları yaratarak kurallı teşkilat yapılarının yeniden tesis edilmesinde temel olmuştu⁸⁸.

Türk Deniz Kuvvetleri gelişim açısından incelendiğinde ülke coğrafyası hususiyetle dikkate alınmış olduğundan kuvvetin kendi kendine yeter bir seviyeye ulaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu konunun özellikle deniz personeli yönünden açıklanabilmesi için dönemin entelektüel yapısı dikkate alınabilir. Türk deniz subaylarının bakış açısını ve ilgi alanlarını yansıtan *Deniz Mecmuası*⁸⁹, deniz personeline ilişkin anlayışın ortaya çıkarılması için önemli kaynaklardan birisidir. Mecmuada yapılan çalışmalar, yabancı yayınlardan özellikle seçilerek yapılan tercüme, Türk subayları ve eğitimcileri tarafından yapılan bireysel araştırmalar, hatıra ve tenkitler subaylara ilişkin bilgi sunmaktadır⁹⁰. 1924 ile 1928 yılları arasında dergide basılmış olan bu makalelere

85 Murat Koralı, “Türkiye’de Gemi İnşa Sanayiinin Tarihsel Gelişimi”, *Türk Denizcilik Tarihi II*, ed. Zeki Arkan, Lütfü Sancar, İstanbul, 2009, s. 248.

86 *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 79-84-4, Tarih: 05.10.1937.

87 *T.C. Resmi Gazete*, S.763, 17 Aralık 1927.

88 *T.C. Resmi Gazete*, S.3330, 15 Haziran 1936.

89 *Deniz Mecmuası*, eski adı *Risale-i Mevkute-i Bahriye* olan ve 1928 yılında yeni adıyla yayın hayatına devam eden, İstanbul Deniz Matbaasında idare edilen askerî bahriye dergisidir. Yazı işleri, Erkânıharbiye/Genelkurmay IX. Deniz Şubesi tarafından yapılır.

90 Hüseyin Yıldırım, *Atatürk ve Deniz*, Ankara, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, 2001, s. 18.

bakıldığında çalışmaların büyük oranının güncel teknik bilgiler, mevcut gemilerin iyileştirilmesi ve denizcilik eğitimi ile ilgili olduğu görülmektedir. Önceki bölümlerde ifade edildiği gibi, güncel teknik bilgilere sahip yetkin personel, donanmanın geliştirilmede olan yüzer unsurları için oldukça önemliydi. Mali kaynakların seferber edilip yeni gemi siparişleri ve mevcut donanma gemilerinin onarımı yazın hayatında da yerini bulmuştur.

Donanmanın hedefleri ve geleceğe yönelik yapılması gerekli çalışmalar kapsamında yazılmış olan makalelerde, yeni kurulan devletin zaman kaybetmeksizin dünya sıralamasına girme gereğine olan inanç kendini açıkça göstermektedir. Atatürk'ün denizcilik kapsamındaki söylev ve demeçlerine bakıldığında 1938 yılına kadar bu amaçta ısrar ettiği görülmektedir. Dolayısıyla dönemin deniz subayları da yayınlarında yeni kurulan devletin donanmasına önem vermekle kalmamış, dünya donanmaları içerisinde bir pay sahibi olması gereği üzerinde durmuştur. Yabancı bahriyelere ilişkin yapılmış araştırmalarda İngiltere, Almanya, İtalya, Rusya, Fransa ve ABD donanmalarında görülen gelişmeler, eğitim ve teknik yönlü ilerlemeler merkeze alınmıştır. Böylece deniz subaylarının güncel deniz teknolojisini takip ettiklerini ve özellikle güçlü devletlerde söz konusu olan gelişmeleri incelediklerini söylemek mümkündür. Anlaşıldığı kadarıyla dönem subaylarına ilişkin entelektüel yapı, yurt içi politikalar çerçevesinde deniz kuvvetlerinin geliştirilmesi yönünde olmuş ve bu gelişim için güçlü devletlerin deniz teknolojisi dikkate alınmıştır.

Deniz Mecmuası'nda 1928 ile 1940 yılları arasında yayımlanmış makaleler yoğunluk açısından dikkate alındığında sırasıyla; deniz harbi teknolojisi ve silahları, makina, kazan ve aksamı, donanım, seyir aletleri, denizaltılar için geliştirilmiş aletler, oşinografi aletleri, yeni gemilerin sahip olduğu özellikler gibi teknik detaylar ve bu tekniklerin geliştirilmesi, uluslararası deniz hukuku, denizcilik temalı konferanslar, yabancı donanmalardaki değişiklikler olduğu görülür. Dergide *tarih kısmı* başlıklı ayrı bir bölüm oluşturulmuş olup yakın tarihten konular dâhil tarihi hadiselerin anlatıldığı, eleştirildiği ya da bu olaylardan dersler çıkarıldığı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin *donanma, Türkiye Cumhuriyeti için ne kadar lüzumludur ve ona sahip olmanın önemi nedir* sorusunu cevaplamaya çalışan Sami⁹¹ Osmanlı dönemi deniz harplerini tetkik etmiş ve güçlü bir deniz gücünün devletin önemini ve şöhretini arttıracaklarını aynı zamanda gelecekte kurulacak ittifaklar için yük değil kuvvet teşkil edeceğini ifade etmiştir. Bu makalelerden hareketle Atatürk döneminde gerçekleştirilen tüm çabaların, subayların zihniyetlerinde

91 Sami, "Donanmamız", *Deniz Mecmuası*, S.317, İstanbul, Deniz Matbaası, 1930, s. 528.

de yer etmiş olduğu ve bir birlik içerisinde kavrandığını ifade etmek mümkündür. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda devletleri yakın bir temasla takip eden Türk Deniz Kuvvetleri mensubu subaylar, teknolojik gelişimdeki hızlı değişimi ve ülkelerin silahlanmaya ilişkin yasaklar bağlamındaki hareketlerini görmekteydi. Bu durum, takip eden dergi sayılarında bu konulara verilen önemin arttığını da göstermektedir.

Sermet Fuat, *Muzaffer Kumandan Atatürk'ün öncülük ettiği adımlar denizlere hakiyetin öneminin anlaşılmasını sağlamıştır* diyerek, onun fikirlerinin Türk denizciliği üzerindeki önemini vurgulamış ve devam etmiştir⁹²:

“Dün başardığı muazzam iş kadar yorucu ve büyük olan yarınki mesaisinin bütün nihayetsizliklerini ve bu mesainin ne büyük fedakarlıklara mütevakıf olduğunu herkesten daha iyi bilen dâhi dediğini elbet yapacak. İşte sekiz sene içinde bir dreadnot, dört muhrip ve dört denizalti gemisi ile yeni Türkiye'nin genç bahriyesini tekamül merdiveninin ilk basamağına bastırdı”.

Bahsi geçen derginin taranan sayılarında, doğrudan Atatürk'ün denizcilğe bakışı hakkında yazılmış makaleye az rastlansa da onun çizdiği yolun ve deniz gücü üzerine geliştirdiği fikirlerin dergide yayımlanan çalışmalara yansıdığı gözlenmiştir. Bir tarafta denizciliğin askerî, iktisadi, siyasi ve kültürel anlamda kat etmiş olduğu ilerleme diğer tarafta denizci subayların bu ilerleme paralelinde gösterdiği entelektüel yapısı bunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu anlamda bakıldığında Atatürk'ün Türk denizciliğinin gelişmesi ve yayılmasındaki etkisi hem fiiliyatta hem de fikriyatta ilgili döneme yansımış ve bu kapsamdaki çalışmaları etkilemiştir.

Uluslararası İlişkilerde Denizcilik ve İkili Anlaşmalar

Mustafa Kemal Atatürk, denizcilikte ilerleme sağlamanın iktisadi ve askerî etkileri yanında, uluslararası alanda da diplomasi aracı olduğuna inanmış bir liderdi. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti ile bazı devletler arasında imzalanmış dostluk antlaşmaları denizcilikle ilgili hususlar da içermekteydi. Örneğin mübadele sonrası Yunanistan ile imzalanan Dostluk Antlaşması ile birlikte İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi ve Deniz Kuvvetlerinin Sınırlanmasına dair protokoller imzalandı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Balkanlarda barışın ve ahengin kuvvetli bir vasıtası olacak bu sözleşme, iki millet arasında artan yakın ilişkilerin ve iç içe giren coğrafi bağların doğal sonucuydu⁹³. İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi 36 maddeden ve çeşitli eklerden oluşmakta olup taraflara ilgili ülke sınırları içerisinde devletin kuralları çerçevesinde

92 Sermet Fuat, “Donanmamız ve Deniz...”, s. 408.

93 *Atatürk'ün Söylev...*, s. 398.

serbestçe ikamet, seyahat ve yerleşme imkânı sağlamaktaydı⁹⁴. Bu mukavelename, memleket kanunlarına aykırı olmamak koşuluyla nakliyat kumpanyaları kurup, şubeler altında işletilmesi; ticarete konu emtia resim ve harçlarında belirli kolaylıklar sağlanması; transit yolculuklarda nakliye vasıtalarına serbestçe transit hakkı verilmesi; tarafların gemilerine yükleme ve boşaltma sırasında millî gemilere sağlanan tüm avantajların uygulanması; yük ve yolcu taşımacılığı ile deniz kazalarında millî sancaklara denk resim, sorumluluk ve kolaylık haklarının verilmesi başta olmak üzere taraflara pek çok kolaylık sağlamıştır.

Sovyetler Birliği ile imzalanan Dostluk Antlaşması da aynı şekilde iki ülkenin karadan ve denizden savunmalarının güçlendirilmesini içeriyordu. 1927 yılında iki ülke arasında Ticaret ve Deniz Ulaşımı Antlaşması da imzalandı. Bu antlaşma ile ihracat, gümrük kuralları ve temsilcilikler konularına açıklık getirilirken aynı zamanda transit ticarete limanların karşılıklı kullanımını kabul edildi. Yunanistan ile yapılan antlaşmada da görüldüğü üzere esas neden, taraflar arasındaki deniz ticaretini iyileştirmek ve ticari ilişkileri düzenlemektir. Özellikle deniz gücünün kullanılması suretiyle imza altına alınan bir Dostluk Antlaşması da Bulgaristan ile imzalanan antlaşmaydı. Balkan Paketi görüşmeleri için Sofya’da bulunan Tevfik Rüştü Aras’ı almaya giden Yavuz kruvazörü ve iki muhrip şehri top ateşi ile selamlayınca, antlaşmalara taraf olmak istemeyen Bulgaristan, ertesi gün mevcut antlaşmayı beş yıl daha uzatmaya karar vermişti⁹⁵. Bu durum, donanmanın uluslararası alanda siyasi güç olarak kullanımına örnek teşkil ederken aynı zamanda Türkiye’nin bölgede güç kazanan bir ülke olduğunun göstergesi olmuştur. 1926 ile 1937 yılları arasında Dostluk Antlaşmaları dışında da birçok ülkeyle Seyrisefain Antlaşmaları imzalanmıştır⁹⁶.

Bu dönemde uluslararası antlaşmalarla deniz ticaretinde atılan adımlar, siyasi alanda da ayrı adımların atılmasını gerektirmişti. Zira Oniki Ada’yı elinde bulunduran ve bu dönemde özellikle yayılmacı politika ekseninde hareketlerine yön veren İtalya karşısında tüm devletler temkinliydi. Türkiye Cumhuriyeti’nin silahlanması ve donanmasını iyileştirmesi konusu da ayrı bir önem kazanmıştı. İtalya’nın emperyalist tasavvurlarına ilişkin olarak yıllardır yürüttüğü gemi inşa programı, Akdeniz’de birçok ülkeye üstünlük sağlama gayesindeydi. Ayrıca İtalya’nın Akdeniz’de istihbaratı sağlayacak kruvazör ve hafif vasıtalara sahip olma çabaları sürekli bir şekilde devam ediyordu⁹⁷. Bu husus,

94 *T.C. Resmî Gazete*, S.1748, 15 Mart 1931.

95 Mustafa Hergüner, “Atatürk Döneminde...”, s. 28.

96 Mehmet Yücel Karlıklı, *Atatürk Dönemi...*, s. 89.

97 “İtalya ve Fransa Donanmaları”, *Deniz Mecmuası*, S.312, İstanbul, Deniz Matbaası, 1929, s. 144.

Avrupa devletlerini huzursuz etmeye devam etti. Bu sebeple Akdeniz’de dolaşan gemilerin güvenliği için Türkiye’nin de içinde bulunduğu Akdeniz ülkeleri 1937 yılında bir araya gelerek Nyon Antlaşması’nı imzaladı. Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra Atatürk, çevre denizlerde Türk millî hak ve menfaatlerini koruma gayesine vurgu yapmıştı⁹⁸:

“... bizi alakalandıran sahalarda ve bu arada, Akdeniz’de, sükun ve istikrarın korunması, bizim yakından ve alaka ile takip ettiğimiz bir mevzudur.”

Bu antlaşmada bir araya gelen taraflar için Akdeniz ticaretini korumak ve kendi karasularındaki güvenliği sağlamak en önemli husustu.

Devletlerle yapılan bu anlaşmalara ek olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin Türk Boğazları üzerinde tam bağımsızlık hakkını elde ettiği Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 20.07.1936 tarihinde imzalanmıştır. Bu sözleşmenin imzalanma süreci, Türkiye’nin 1936 yılında Lozan Antlaşması’ndan gelen Boğazlar rejiminin değiştirilmesini resmen istemesiyle başladı. İngiltere’nin Boğazların güvenliğinden duyduğu yoğun kuşku ile aynı zamana rastlayan bu istek, Batılı devletleri de harekete geçirdi ve konferans Montrö’de toplandı⁹⁹. Toplantı sonrasında kabul edilen sözleşmeyle birlikte Boğazlar Sorunu ortadan kalktığı gibi denizlerin uluslararası alanda güvenli olmasının önemi de kesin olarak anlaşılmıştı. Bu sözleşme, Lozan ile gelen bir sınırlandırma olan Boğazlar Komisyonu’nu lağvetmiş, boğazlardan geçme kuralları ve limitlerini belirlemiş ve böylece Karadeniz’in güvenliğini de sağlamıştı. Boğazlar bu şekilde hukuk ve diplomasi aracılığıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin koruması ve kontrolü altına alındı. Bu sözleşmeden sonra yabancı basında Britanya politikacılarını meşgul eden uluslararası bir sorun olan Boğazlar Sorununun çözülmüş olduğu ve boğazların artık tek hâkiminin Türkler olduğu yazıldı. Türk basınında da önemli bir yer tutan sözleşmenin imzalanma süreci sıkı bir şekilde takip edilmiş ve törenler eşliğinde kutlanmıştır. Yerli ve yabancı basın birlikte değerlendirildiğinde; hak, hukuk, barış, adalet, emniyet ve gerçekçilik gibi kavramların sıkça vurgulandığı görülmüş, sözleşmenin Türkiye’nin güvenliği için ne kadar önemli olduğu söylenerek haklı gerekçeli olduğu hassasiyetle belirtilmiş, sözleşmenin tüm devletlerin ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olduğu ifade edilmiş ve dünyada emniyetin sağlanması adına önemli bir adım olduğu dile getirilmiştir¹⁰⁰.

98 *Atatürk’ün Söylev...*, s. 230.

99 Lord Kinross, *Atatürk...*, s. 553.

100 Hakan Uzun, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin Yankıları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.16, S.61, 2017, s. 420.

Görüldüğü üzere, Atatürk, dış politika alanında denizcilik gücünün ve ilgili dostluk antlaşmalarının aktif bir siyaset aracı olduğunun inancıyla hareket etmişti¹⁰¹:

“Atatürk’ün verdiği hedef üzerinde kara ordumuz deniz kıyılarını tutmak suretile vazifesini yapmış, boğazları kapamak, Hatay davasını halletmek ve Akdenizle alakadar bütün devletlerle dostluk mukaveleleri yaparak ta emrin siyasete taallük eden en mühim kısımları muvaffakiyetle başarılmıştır.”

Barışçıl siyaset için deniz politikaları oluşturmuş, Akdeniz’de barışı tesis etmek ve Türk bayraklı gemilerin selameti için gerek duyulan adımları uluslararası antlaşmalarla atmıştır.

Atatürk, daha önce de ifade edildiği üzere Türkiye’yi ziyarete gelen yabancı ülke temsilcilerine denizden karşılama töreni yapılması ve ziyaretler sırasında denizle bağlantılı faaliyetlerin tertip edilmesi hususuna hassasiyetle yaklaşırdı. 1928 yılında Afgan Kralı¹⁰², 1933 yılında Yugoslavya Kralı ve Kraliçesi, 1934 yılında İran Şehinşahi, 1936 yılında İngiliz Kralı, 1937 yılında Ürdün Emiri ve Yunanistan Başbakanı, Türkiye’yi ziyaret etmişti. Her biri için denizde karşılama töreni yapılmış ve özellikle deniz sporlarını konu alan faaliyetler tertip edilmişti¹⁰³. Bu ziyaretlerden İngiliz Kralının ziyareti ayrı bir öneme sahiptir. Zira bu ziyareti takiben Yavuz eşliğinde oluşturulan bir Türk filosu Malta’da üslenmiş olan İngiliz donanmasını ziyaret etmişti. Türk donanmasının Malta’ya doğru yaptığı seyir, Çanakkale Boğazı’ndan çıkılarak yapılan ve donanmanın Karadeniz limanlarından hariç bir limana çıktığı ilk seyir olmuştu. Malta’ya ulaşan Türk donanması orada büyük bir coşkuyla karşılanmış; karşılama merasimleri için resmî ziyaret ve balolar düzenlenmiş; donanmada görevli Türk subayları İngiliz tesis ve gemilerinde gezdirilmişti. Bu karşılıklı etkileşim sırasında yüksek rütbeli İngiliz subayları Atatürk’ten hayranlıkla bahsetmişler, Türk subayları da onun sayesinde memlekette kat edilen ilerlemeleri anlatmışlardı¹⁰⁴. Bu ziyaret sırasında yerel gazetelerde haberler çıkmış ve bir haberde Kral Edward’ın Türkiye ziyaretinden sonra gerçekleştirilen bu iade-i ziyaretin önemi şu sözlerle vurgulanmıştı¹⁰⁵:

“Türk filosunun ziyareti Akdeniz tarihinde yeni bir değişiklik gösterir. Atatürk Türkiye’yi ile İngiltere İmparatorluğu arasındaki dostluğu ve teşriki mesaiyi gösterir.”

101 N.M. Heper, “Bir Emir “Ordular hedefiniz Akdenizdir”, *Deniz Mecmuası*, S.345, İstanbul, Deniz Matbaası, 1937, s. 3. 102 *BCA*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 257-731-4, Tarih: 19.05.1928.

103 Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve ...*, s. 207-228.

104 “Donanmamızın Malta ve Faler’i Ziyaretleri”, *Deniz Mecmuası*, S.343, İstanbul, Deniz Matbaası, 1937, s. 63-64.

105 “Donanmamızın Malta ve...”, s. 70.

Thames of Malta dergisinde yayımlanan bir başka haberde ise Türk donanmasının Malta'da bulunuşunun oldukça önemsendiği görülmektedir¹⁰⁶.

“Malta’yı en son ziyaret eden Türk harp gemisi 25 sene evvel yani 1911’de gelmişti. Fakat bu seferki geliş evvelkine benzemiyor. Amiral Şükrü Okan ve Amiral Engin’in subay ve erleri sahile çıktıkları zaman gerek askerî ve gerekse sivil teşkilata mensup ahalinin; kendilerini nasıl bir iştiyakla karşılayacaklarını göreceklerdir.”

Bu ziyareti anlatan bir başka haberde, Türk donanmasının ziyaret amacıyla Malta'da bulunduğu sırada oluşan barış havası özellikle ifade edilmişti. Zira o sırada Malta'yı tehdit etmiş olan eski Goeben ile Çanakkale'yi tehdit etmiş olan Queen Elizabeth, Malta'da bir araya gelmişti¹⁰⁷. Görüldüğü üzere, bu ziyaretin Akdeniz emniyetine ve güvenliğine büyük derecede tesir edeceği ve güçlü bir dostluğu pekiştireceği temennileri had safhadaydı. Türk donanmasının, Malta dönüşünde Yunanistan'a yaptığı ziyaret de oldukça olumlu geçmiş, bu ziyaret sırasında Türk denizcileri, Pire ve Atina limanlarında Yunan Kralı, veliiaht, başbakan, hükümet erkânı ve Yunan halkı tarafından samimi bir ilgi ile karşılanmıştı¹⁰⁸.

İzlenen bu uluslararası denizcilik politikaları sayesinde yabancı devlet adamları ve yabancı gemiler ülkemizi ziyaret etmiş, Türk gemileri yabancı limanlara seyredip bu limanlarda sancak göstermiş, denizcilik alanında bilgi alışverişi yapılmış ve eğitim tecrübeleri paylaşılmıştı. Atatürk için donanma ve deniz temelli barışçıl faaliyetler, dış politika için önemli bir araç olmuş, uluslararası alanda siyasi ve diplomasi aracı olarak başarılı bir şekilde kullanılmış ve ülkenin geleceğine olumlu bir şekilde yön vermiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu itibarıyla denizcilik alanında atılan adımlara bakıldığında, yeni kurulmuş bir devletin denizcilik temellerinin sağlam olduğu görülür. Denizcilik kurumlarındaki dönüşüm değerlendirildiğinde bu gelişme askerî, iktisadi, siyasi ve kültürel yönleri içinde barındıran bir özellik taşımaktadır. Atatürk'ün tüm bu farklı yönleri güçlü bir denizcilik teması altında birleştirdiği ve yaşattığı görülmektedir. Öncelikle deniz gücü için ilk hedefi kıfayetli personel ve ona müteakip yüzer unsurların iyileştirilmesiydi. Zira Atatürk, güçlü bir deniz kuvvetinin politik olarak hayati olduğu fikrine Millî Mücadele'den önce de sahipti. Bu kapsamda hem gemi tedarikini hem de onları sevk edecek insan gücünü temin etmenin ve bu iki alanda sürekliliği sağlamanın

106 “Donanmamızın Malta ve...”, s. 74.

107 “Donanmamızın Malta ve...”, s. 76.

108 Fahri Çoker, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Ankara, Dz.K.K.İği Karargah Basımevi, 1994, s. 136-137.

önemini her konuşmasında dile getirerek Türk denizciliğinin öncelikli yolunu belirlemiştir. Zira bugün bile kendi bayrağını tüm denizlerde dalgalandırabilecek güçlü ve yetkin bir deniz kuvvetine sahip olma fikri, büyük devlet olmak isteyen tüm ülkeler için bakidir.

Atatürk, bir deniz subayı olmamasına ve bu alanda kapsamlı bir eğitim almamasına rağmen tehditlerin önce denizden bertaraf edilmesini sağlayacak bir deniz gücünü gerekli görmüş, bu kapsamda denizcilik politikaları oluşturulmasına öncülük etmiştir. Deniz kuvvetleriyle birlikte ticari denizciliğin de yapılanmasını ve güçlenmesini stratejik hedefler çerçevesinde belirlemiş olması, onun denizcilik alanındaki dehasının bir kanıtıdır. Bu nedendir ki Atatürk, ebediyete intikal edene kadar denizciliğin ilerlemesi için çaba harcamaya devam etmiştir. Ona göre ve her fırsatta dile getirdiği gibi, Türkler, ülkenin coğrafi konumu nedeniyle denizci bir millet olma yeteneğine sahiptir; bu yetenek ise bir ülkü ve amaç olmalı, başarıma gayesi süreklilik esasına dayandırılmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti bu kararlılık öncülüğünde 1938 yılına gelindiğinde sahip olduğu askerî ve ticari gemileriyle, eğitilmiş subay ve denizcileriyle, deniz hukuku yetkinliği ve uluslararası ilişkilerde elde ettiği konumu itibarıyla bölgesel bir deniz gücü konumuna yükselmişti. Kuvvetli donanmaların sadece ülke kıyılarını korumakla kalmayacağı aynı zamanda ülkenin denizden kaynaklanan ticari menfaatlerini de koruyacağını vurgulayan Atatürk, donanmayı ticaret ve sanayi merkezli atılımlar için gerekli görmüştü. 1926 yılındaki ticaret filosunu, 1938 yılında dört katı büyüklüğüne ulaştıran, iktisadi alanda gelişmeleri öngören bu politikalar olmuştur. Ayrıca, henüz kuruluşunun ilk yıllarında Türk bayrağını dalgalandıran gemilerle ticari faaliyetlerin gerçekleştirilmesini sağlayan hukuki kararlar sayesinde Türk deniz ticaretinde millî hareketlilik hızlanmıştı.

Denizciliği; ulaştırma gücüyle, donanmasıyla, tersaneleri ve gemileriyle, limanları ve iskeleleriyle birlikte kültürel ve sosyal yönlerini de dâhil ederek bir bütün olarak gören Mustafa Kemal Atatürk, üç tarafı denizlerle çevrili bu ülkenin askerî ve ticari denizciliğinin geliştirilebileceğine inanmıştı. Türk denizciliği Atatürk için önemliydi ve her fırsatta onu geliştirmek ve kültürel anlamda onu yaymak için titizlikle çalışmış olduğu görülmektedir. Bu anlamda giriştiği bireysel çabaları devlet kurumları tarafından da başarılı şekilde uygulanmış ve bir denizleşme süreci başlamıştır. Atatürk, 1938 yılına kadar Söğütlü, Ertuğrul, Savarona yatları, Hamidiye kruvazörü, Reşit Paşa, Gülcemal, İzmir ve Karadeniz vapurları başta olmak üzere hem yolcu vapurlarıyla hem de askerî gemilerle gerçekleştirdiği tüm deniz seyirlerinde denizciliği bir adım daha ileri taşıyacak kararlar almış ve bunu tüm söylemlerinde çevresine de aşılamıştır. Bu nedendir ki

Cumhuriyet'in ilk yıllarında oluşan Türk denizciliği, kurumsal, iktisadi, askerî, siyasi ve kültürel boyutlarıyla çok yönlü bir içerik kazanmış, sağlam temellere sahip ve geleceğe yön veren bir deniz politikası şeklini almıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹⁰⁹

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmî Yayınlar¹¹⁰

TBMM Zabıt Cerideleri

T.C. Resmî Gazete

3. Süreli Yayınlar¹¹¹

Deniz Dergisi

Deniz Mecmuası

4. Araştırma Eserler

“Akdeniz İşleri”, *Deniz Mecmuası*, S.312, İstanbul, Deniz Matbaası, 1929, s. 157-159.

Âli İktisat Meclisi Raporları, Neşriyat Serisi: A, N: 9, Ankara, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1932.

109 Kullanılan belgelerin künyceleri dipnotlarda verilmiştir.

110 Kullanılan resmî yayınların künyceleri dipnotlarda verilmiştir.

111 Kullanılan süreli yayınların künyceleri dipnotlarda verilmiştir.

- Arı, Kemal: “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Denizcilik Ülküsü ve Bu Alanda Yeni Bir Kültür Oluşturma Çabaları”, *Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu ve Türk Denizcilik Ticareti Tarihi Sempozyumu II*, İstanbul, Pîr Reis Üniversitesi, 2010, s. 162-169.
- Atabey, Figen: *Cumhuriyet Dönemi Deniz Kuvvetleri*, Ankara, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 2002.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, 5. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1991.
- Balcıoğlu, Mustafa-Kütükçü, Mehmet Akif: “Cumhuriyet’in Uluslararası Hukuk Alanındaki İlk Başarısı: Bozkurt-Lotus Davası”, *Cumhuriyet’in 80. Yılına Armağan*, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004, s. 87-104.
- Bayat, Mert: *Atatürk’ün Deniz Stratejisi*, Harp Akademileri Özel Bülten Eki, S.160, İstanbul, Harp Akademisi Basımevi, 1988.
- Baykal, Reşat: *Tersanelerimiz ve Denizcilik Kuruluşlarımız*, İstanbul, İTÜ Vakfı Yayınları, 2017.
- Boratav, Korkut: *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, 24. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2019.
- Bozkurt-Lotus Davası*, yay. haz. Mustafa Balcıoğlu, Enver Bozkurt, M. Akif Kütükçü, Yasin Poyraz, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2003.
- Büyüktuğrul, Afif: *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969.
- C.H.F. Programı*, Ankara, TBMM Matbaası, 1931.
- C.H.P. Halkevleri Halkodaları 1932-1942*, İstanbul-Ankara, Alâeddin Kırıl Basımevi, 1942.
- Conway’s All the World’s Fighting Ships 1922-1946*, ed. Roger Chesneau, London, Conway Maritime Press, 1980.
- Cumhuriyet Donanması 1923-2000, The Fleet Of The Republic*, ed. Cem Gürdeniz, Erdoğan Yüceliş, İstanbul, Seyir Hidrografi ve Oşinografi Daire Başkanlığı, 2000.
- Çoker, Fahri: *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Ankara, Dz.K.K.İği Karargah Basımevi, 1994.
- Çoker, Fahri: *Deniz Harp Okulumuz 1773*, İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2006.
- “Deniz Haberleri”, *Deniz Mecmuası*, S.347, İstanbul, Deniz Matbaası, 1938, s. 107-112.
- “Donanmamızın Malta ve Faler’i Ziyaretleri”, *Deniz Mecmuası*, S.343, İstanbul, Deniz Matbaası, 1937, s. 63-81.

- Dümer, Vehbi Ziya: “Deniz Kuvvetlerinde Personelin Kıymet ve Ehemmiyeti ve Deniz Personeli Hakkında Psikolojik Bir Tetkik”, *Deniz Mecmuası*, S.337, İstanbul, Deniz Matbaası, 1935, s. 677-690.
- Gölcük Tersanesi Komutanlığı Gemi İnşa Faaliyetleri 1926-2015*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2015.
- Gürboğa, Nurşen-Koraltürk, Murat: “1930’larda İktisadi Devletçilik, Şilepçiliğin Gelişmesi ve Sosyete Şilep T.A.Ş.’nin Kuruluşu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.13, S.25-26, 2014, s. 27-49.
- Güvenç, Serhat- Barlas, Dilek: “Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk’ün Donanması, 1923-1939”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. İsmet Akça, Evren Balta Paker, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 223-253.
- Heper, N.M.: “Bir Emir “Ordular hedefiniz Akdenizdir”, *Deniz Mecmuası*, S.345, İstanbul, Deniz Matbaası, 1937, s. 1-4.
- Hergüner, Mustafa: “Atatürk Döneminde Denizciliğimiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.195, 2011, s. 23-40.
- Hergüner, Mustafa: *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki Denizciliğimize İlişkin Bir İnceleme*, İstanbul, İMEAK Deniz Ticaret Odası, 2003.
- İbrahim Rıza: “İstikbalde Denizaltı Gemilerine Karşı Müdafaa İhtiyacımız”, *Deniz Mecmuası*, S.317, İstanbul, Deniz Matbaası, 1930, s. 571-583.
- İnan, Afet: *M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, İstanbul, Cumhuriyet, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık AŞ, 1999.
- “İtalya ve Fransa Donanmaları”, *Deniz Mecmuası*, S.312, İstanbul, Deniz Matbaası, 1929, s. 141-146.
- Karlıkl, Mehmet Yücel: *Atatürk Dönemi Türk Deniz Politikası (1923-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, 2012.
- Koraltürk, Murat: “Türkiye’de Gemi İnşa Sanayiinin Tarihsel Gelişimi”, *Türk Denizcilik Tarihi II*, ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, İstanbul, 2009, s. 247-265.
- Lord Kinross: *Atatürk, Bir Milletın Doğuşu*, çev. Necdet Sander, 19. Basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2007.
- Metel, Raşit: *Atatürk ve Donanma*, İstanbul, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1966.
- Osman Nuri: “Tahtelbahir ve Göreceği İşler”, *Deniz Mecmuası*, S.312, İstanbul, Deniz Matbaası, 1929, s. 73-83.
- Sait Telât: “Deniz Hakimiyetinin Şümül ve Ehemmiyeti”, *Deniz Mecmuası*, S.318, İstanbul, Deniz Matbaası, 1930, s. 667-677.

- Sait Talât: “Dünya Ticaret Filosunun 1933 Senesi Ortasındaki Tonaj Miktarı”, *Deniz Mecmuası*, S.331, İstanbul, Deniz Matbaası, 1934, s. 142-147.
- Sami: “Donanmamız”, *Deniz Mecmuası*, S.317, İstanbul, Deniz Matbaası, 1930, s. 527-570.
- Sermet Fuat: “Donanmamız ve Deniz Ticaretimiz”, *Deniz Mecmuası*, S.330, İstanbul, Deniz Matbaası, 1933, s. 407-434.
- Tuna, Serkan: “1932 ve 1933 Yıllarında Çıkarılan Deniz Nakliyatı Kanunları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.2, 2002, s. 309-325.
- Tuna, Serkan: “CHP İktidarında Türk Balıkçılık Sektörüne Yönelik Faaliyetler (1923-1950)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.16, S.32, 2017, s. 87-148.
- Türk Deniz Ticareti*, İstanbul, Halk Basımevi, 1937.
- Uzun, Hakan: “Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin Yankıları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.16, S.61, 2017, s. 393-435.
- Ülkekul, Cevat: *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, İstanbul, Dönence Yayınları, 1998.
- Ülken, Yüksel: *Atatürk ve İktisat*, 2. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.
- Ünlü, Rasim: “Atatürk Döneminde Denizcilik”, *Türk Denizcilik Tarihi II*, ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, İstanbul, 2009, s. 195-213.
- Ünlü, Rasim: “Cumhuriyet Döneminde Türk Denizcilik Eğitimi”, *Türk Denizcilik Tarihi II*, ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, İstanbul, 2009, s. 285-298.
- Yıldırım, Hüseyin: *Atatürk ve Deniz*, Ankara, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, 2001.

İstiklâl Harbi'nden Mekanize Savaşa: İki Savaş Arası Dönemde Türk Ordusunun Kara Doktrini ve Tartışmaları (1923-1939)

From the War of Independence to the Mechanized Warfare: Turkish Land Doctrine and Its Discussions During the Interwar Period (1923-1939)

Efe GÜZELOĞLU*

*Araştırma Görevlisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.G. 0000-0002-2595-6645

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Efe Güzeloğlu,
İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: efeguzeloglu@aydin.edu.tr

Başvuru/Submitted: 29.03.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.05.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
09.05.2022
Kabul/Accepted: 09.05.2022

Atıf/Citation: Guzeloglu, Efe. "İstiklâl Harbi'nden Mekanize Savaşa: İki Savaş Arası Dönemde Türk Ordusunun Kara Doktrini ve Tartışmaları (1923-1939)" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 179-228.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1094890>

Öz

Bu çalışma iki savaş arası dönemde Türk kara doktrinine, doktrinin kökenlerine, iki savaş arası dönem boyunca nasıl evrildiğine, mekanize savaşın meydan okumasıyla nasıl yüzleştiğine ve İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkarılan ilk derslerden nasıl etkilendiğine odaklanmaktadır. Makalenin temel amacı teknolojik açıdan görece geri kalmış bir ordunun modern askeri teknolojilerin yükselişine nasıl tepki verdiğini anlamaktır. Bulgularımız Türk ordusunun geçmiş başarılarına çok fazla odaklandığını ve bunun da yeni askeri teknolojilerin devrimci yükselişinin hafife alınmasına yol açtığını gösterecektir. Türk Genelkurmayı ve subayları "önceki savaş hazırlanırken", mekanize unsurlar modern savaş sanatını tamamen dönüştürmüştür. Çalışmanın yöntemi Türk askeri doktrininin resmi kaynaklarının ve Türk subaylarının doktrin üzerine kişisel görüşlerinin çapraz bir okumaya tabi tutulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Doktrin, Türk Ordusu, İki Savaş Arası Dönem, Mekanize Savaş, Zırhlı Savaş

ABSTRACT

This work explores Turkish land doctrine during the interwar period. Particular attention is given to its roots, its evolution during the interwar years, how it faced the challenge of modern mechanized warfare, and the effects of the first lessons of World War II. The article's main purpose is to investigate the response of a relatively underdeveloped army to the rise of modern military technologies. It will be shown that the Turkish army focused excessively on its past achievements, which resulted in the revolutionary effects of new military technologies being underestimated. While the Turkish General Staff and officers were "preparing for the last war," mechanization had completely transformed modern warfare. Methodologically, this work cross-reads official sources on Turkish military doctrine with personal opinions expressed by Turkish officers on the subject.

Keywords: Military Doctrine, Turkish Army, Interwar Period, Mechanized Warfare, Armoured Warfare

Extended Abstract

Late Ottoman military training and the modernization process were heavily influenced by German military doctrines and advisors. During the Ten Years' War (1912–1922), Turkish doctrine was based on the German example, which prioritized maneuver and offensive action. At the close of the Ten Years' War and the Turkish War of Independence (1919–1922), the Turkish army won its last major battle, a decisive victory at the culmination of a strategic offensive against the Greek army in August 1922.

During the interwar period (1923–1939), the Turkish army struggled to develop a military doctrine. It had limited access to either modern technological instruments or assistance from foreign advisors. The previous German influence and lessons drawn from the last decisive battle encouraged a Turkish military doctrine oriented toward the offensive. Turkish officers proudly declared that the Turkish army was an “army of offense,” which implied its superiority over adversaries, including those with better technology and more modern equipment.

This work focuses on Turkish land doctrine during the interwar period. It undertakes a cross-reading of official sources on Turkish military doctrine with personal opinions expressed by Turkish officers on the subject. The official sources include field manuals, notes from lectures in military schools, and the official publications of the General Staff. Individual perspectives are represented by officers' articles that appeared in *Askeri Mecmua* (Military Journal) and the books they published. The paper also utilizes archival resources to reveal the Turkish army's battle plans before World War II

First, this paper briefly explains the roots of contemporary Turkish doctrine. It then examines the evolution of this doctrine during the 1920s and elaborates on the insights of Turkish officers about future wars and their planning. Moreover, the paper discusses the asymmetrical tactics that the Turkish army planned to use against technologically superior adversaries. It then explores the deep crisis of infantry and cavalry. The Great War had shown the serious disadvantages of these traditional units in the face of modern firepower. However, infantry and cavalry officers refused to see the writing on the wall and insisted on the central role of their units in combat. The next section explores how Turkish doctrine evolved during the 1930s by examining the specific tactics planned for a future war and how these plans reflected Turkey's geographic and strategic conditions. This section addresses how the Turkish General Staff and officers faced the challenges of modern mechanized warfare. Finally, the paper investigates how early lessons from World War II affected Turkish doctrine and debates on the subject.

The article’s main purpose is to describe and understand the response of a relatively underdeveloped army to the rise of modern military technologies. It demonstrates that the Turkish army focused almost exclusively on its past achievements, which resulted in the revolutionary effects of new military technologies being underestimated. While the Turkish General Staff and officers were “preparing for the last war,” mechanization had completely transformed modern warfare. Early lessons of World War II triggered a sense of inferiority against modern mechanized armies. The experiences of the older generation of officers, who had fought in the Ten Years’ War, began to lose value in the face of a completely new way of combat. The younger generation lost confidence in their superiors’ expertise, with serious implications for Turkish military and political history. In the military sense, discussions of a “national military doctrine” declined and eventually disappeared completely with Turkey’s NATO membership. The loss of confidence in their superiors among younger officers also meant a loss of confidence in their political expertise and knowledge. These conditions would eventually become a contributing factor in the erosion of the chain of command. This resulted not only in problematic relations between the generals and younger officers but also in those younger officers beginning to direct their gaze against the political authority in the 1950s.

Giriş

İki dünya savaşı arası dönemde askeri teknolojiler, doktrinler, harekât usulleri ve taktikler büyük bir dönüşüme uğradı. Cihan Harbi'ne damgasını vuran mevzi harbi paradigması, İkinci Dünya Savaşı'nda mekanize savaşın gelişimi ile yıkılırken, yerini yeni teknolojilerin başrolü oynadığı yeni bir savaş tarzına bıraktı. Savaşlar arası dönem, yeni gelişen teknolojilerin harp sahasına nasıl etki edeceği üzerine yoğun tartışmaların yapıldığı bir dönemdi. İngiltere'de J.F.C. Fuller'in öncülüğünü yaptığı daha küçük ama profesyonel zırhlı birliklere dayanan askeri doktrinler tartışılırken, Almanya'da sonradan Blitzkrieg olarak tanınacak mekanize doktrinin temelleri geliştirilmekte, Sovyet Rusya'da ise Derin Harekât-Derin Muharebe konsepti ile Kızıl Ordu'nun zırhlı teorisi inşa edilmekteydi. Bu makale, dünyada askeri doktrin üzerine yoğun tartışmaların yapıldığı bu dönemde Türk ordusunun askeri doktrinini, bu doktrinin kaynaklarını ve Türk subayları tarafından yapılan askeri doktrin tartışmalarını ele almaktadır.

Çalışma, sınırlı örnekler dışında kara ordusu ve kara doktriniyle sınırlı tutulmuştur. Hava gücü, kara muharebelerini doğrudan ilgilendirdiği ölçüde ele alınmıştır. Ayrıca Türk ordusunun bu dönemde yoğun olarak icra ettiği iç güvenlik faaliyetleri de çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Konvansiyonel bir kara savaşında yürütülmesi planlanan ya da önerilen harekât planları ve taktikler makalenin temel konusunu oluşturmaktadır. Çalışma Türkiye'de On Yıllık Harbin (1912-1922) sona erdiği 1923 yılı ile İkinci Dünya Savaşı'nın patladığı ve askeri alanda açık bir paradigma değişikliğinin gözlemlendiği 1939 yılları arasını kapsamaktadır.

Amaç ve Yöntem

İlgili yıllarda Türk ordusu ve doktrini konusunu kısmen ya da tamamen ele alan kimi çalışmalar yapılmıştır.¹ Bu makalede, bu çalışmalarda kısmen temas edilmişse de tam olarak aydınlatılmamış kimi sorular cevaplanmaya çalışılacaktır. Çanakkale’de, Kut’ül Amare’de ve İstiklal Harbi’nde modern savaşın gereklerini doğru olarak kavramış ve icra edebilmiş bir ordu, nasıl on beş yıllık bir süre içerisinde tamamen geri kalmış ve çağdaşlarına kıyasla ilkel denebilecek bir orduya dönüşmüştür? Cihan Harbi’nde Osmanlı yüksek komuta kademeleri, büyük çaplı stratejik ve operatif taarruzlar (Sarıkamış, Kanal Harekâtı, Bakü Harekâtı vs.) düzenlemeye eğilimliyken, Erken Cumhuriyet ordusunun taarruz ve savunma konularına bakışı nasıl evrilmiştir? Prusya ekolüne göre, hareket ve manevra savaşı fikriyle eğitilmiş bir ordu, İkinci Dünya Savaşı başlarında Çakmak Hattı gibi çakılı ve statik bir savunma stratejisi izleme noktasına nasıl gelmiştir? Teknik ve teknolojik imkânları açısından çağdaşlarının gerisinde kalmış olan Türk ordusu, yeni teknolojik unsurların savaş sanatını dönüştürmesini nasıl kavramış ve buna nasıl tepki vermiştir?

Kullanılacak yöntem, ilgili dönemin talimnamelerinin, rapor ve ders notlarının ve özellikle bu dönemde Askeri Mecmua’da yayınlanan makalelerin karşılaştırmalı ve çarpaz bir okumaya tabi tutulmasıdır. Talimnameler Genelkurmay’ın resmi görüşlerini yansıtırken, makaleler dönemin subaylarının kişisel görüşlerini yansıtmaktadır. Makaleler

1 Sabit Çetin, İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Ordusu: Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askerî Hazırlıklar, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014. Serhat Güvenc, Mesut Uyar, “Lost in Translation or Transformation? The Impact of American Aid on the Turkish Military, 1947–60”, *Cold War History*, Vol.22, No: 1 (February 2021). Gencer Özcan, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010. Gerhard Grüßhaber, *The ‘German Spirit’ in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938, A History of Military Knowledge Transfer*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2018. Ümit Özdağ, *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Kripto, 2017. Brock Millman, “The Turkish Armed Forces On The Eve Of The Second World War: The British View”, *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol.20, No: 1 (Spring 1996). Ayrıca Ordu-Siyaset ilişkilerini ele alan literatürde de zaman zaman konuya temas edildiği görülmektedir: Örn. Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, İz Yayınları, 1993. Erhan Çifci’nin Tahsin Yazıcı üzerine olan kitabı Türkiye’ye zırhlı birlik konseptinin girişinin başarılı bir dökümü olmanın yanı sıra, ilgili dönemde süvari sınıfı üzerine tartışmaları da başarıyla aktarmaktadır: Erhan Çifci, *Şark Cephesi’nden Kore’ye Bir Türk Generali, Tahsin Yazıcı’nın Askerlik Serüveni*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015. Fatih Özkurt’un şu çalışması ise bu dönemin askeri manevralarının kapsamlı bir dökümünü sunmaktadır: Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2017. İkinci Dünya Savaşı öncesi Türk Ordusu’nun savaş planları şu makalede işlenmiştir: Hüsnü Özlü, “Arşiv Belgelerine Göre, İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir ve Trakya’nın Savunmasına Yönelik Türk-İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri ve Alınan Önlemler”, *ÇTTAD*, C.XII No: 24 (Bahar 2012). Son olarak, Çakmak Hattı ile ilgili yakın zamanda yapılmış bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır: Hasan Cenk Çelik, *İkinci Dünya Savaşı’nda Sınır Savunma Tedbirleri ve Türkiye’nin Çakmak ve Çatalca Hatları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.

arasındaki görüş farklılıkları ve subayların askeri doktrin konusundaki tartışmaları ele alınırken, Genelkurmay ile subayların görüşleri arasındaki çelişkili noktalar da incelenecektir. Makalede öncelikle dönemin askeri tartışmalarında önemli bir yer tutan hareket harbi ve mevzi harbi kavramları anlatılacak, bunların Türk ordusuna etkisi ele alınacaktır. Ardından savaş sonrası 1920'lerde Türk ordusunun gelecek savaşı nasıl tasavvur ettiği incelenecek, savunma ve taarruz konularına bakış irdelenecektir. Daha sonra sırasıyla, bu dönemde yeni gelişen teknolojilere bakış, eski sınıfların içine düştüğü kriz ve dönemin temel çelişkileri ortaya konulacaktır. 1930'lu yıllarda doktrin tartışmalarında hangi konulara odaklanıldığı ve olası harekât planlarına dair neler düşünüldüğü incelenecektir. Ardından 1930'lu yıllarda mekanize savaşın yükselişi ve Türk ordusunun bunu nasıl gördüğü ele alınacaktır. Son kısımda Türk Genelkurmayı'nın 1939 yılı savaş planları irdelenecek ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra çıkarılan ilk dersler ortaya konulacaktır. Sonuç bölümünde, tüm sürecin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Bulgular

Savaş Sonrası 1920'lerde Türk Kara Doktrini ve Tartışmaları

Bu bölümde çeşitli alt bölümler halinde savaş sonrası 1920'lerde Türk ordusunun kara doktrini ve tartışmaları irdelenecektir. Öncelikle dönemin tartışmalarında temel kavramlar olan Hareket Harbi ve Mevzi Harbi ele alınacak, sonra gelecek savaşın nasıl tasavvur edildiği irdelenecek, ardından yeni teknolojilerin etkileri tartışılacaktır. Özellikle Cihan Harbi'nde eski askeri sınıfların girdiği kriz ele alınacak, son olarak da ilgili dönemde Türk kara doktrininin temel çelişkileri kısaca irdelenecektir.

Hareket Harbi ve Mevzi Harbi

Cihan Harbi sonrası askeri doktrin tartışmalarının kavranması için iki temel kavramın bilinmesi gereklidir. Hareket Harbi ve Mevzi Harbi kavramları, Alman askeri doktrininin temel kavramlarından olup, Türk ordusunca tartışılan konular açısından da önem teşkil etmektedirler.

18. ve 19. yüzyıllarda önce görece küçük Prusya devletinin, daha sonra birleşmiş Almanya'nın temel stratejik problemi, kıtanın ortasında düşmanlar ve potansiyel düşmanlar tarafından çevrilmiş, rakiplerine karşı kaynak ve nüfus açısından her zaman dezavantajlı durumda bulunmasıydı. Bu durum Prusya/Alman ordularının ancak kısa süren savaşları kazanabileceği, uzayan yıpratma savaşlarını kaynakların yetersizliği

nedeniyle kaybedeceği düşüncesini ortaya çıkarmıştı. Almanya'nın savaşları kısa, savaş tarzı hızlı ve hareketli olmak zorundaydı. Prusya ekolünde yetişmiş bir subay tipik olarak taarruz odaklı düşünür; koşulların olumsuz olduğu durumlarda bile taarruz etmenin bir yolunu arardı. Hareket ve manevrayı esas alan bu savaş tarzına Almanlar “Bewegungskrieg”, yani “Hareket Harbi” adını vermişti.²

Cihan Harbi hareket harbi geleneğinin kesintiye uğramasına sebep oldu. Ateş gücü ve tahkimat, manevra ve taarruz olanaklarını büyük ölçüde sınırlarken, geniş çaplı taarruz girişimleri başarısızlığa uğradı. Savunmanın taarruza büyük üstünlük kazandığı bu savaş, cephelerin kilitlenmesiyle bir kaynak savaşına dönüştü. “Stellungskrieg” yani “Mevzi Harbi” olarak kavramsallaştırılan bu savaş biçimi, hareket harbinin uygulanabilirliğini ortadan kaldırarak Almanya'nın yenilmesine giden yolu açtı.³ Nitekim iki savaş arası dönem boyunca Alman subayları hareket harbini tekrar uygulamaya koyabilmeyen yöntemleri üzerine çalışacaklardı. İkinci Dünya Savaşında “Blitzkrieg” yani “Yıldırım Harbi” olarak ünlenecek askeri doktrin, temelde hareket harbi kavramının modern mekanize unsurlara ve hava gücüne uyarlanmasından ibaretti ve Alman ordusu tarafından yeni bir icat olarak değil, eski bir geleneğin diriltilmesi olarak görülmüştü.⁴

Son dönem Osmanlı ordusunun talimnameleri büyük ölçüde Almancadan çevrilmişti. Bu sebeple Türk ordusunca kullanılan askeri kavramlar da çoğunlukla Alman askeri çevrelerine ait kavramsallaştırmaların çevirisiydi. Öte yandan bunun Türk ordusuna has bir durum olmadığı, dönemin “paradigma ordusu” denebilecek Alman ordusunun tüm orduların entelektüel ufkunu bir ölçüde belirlediği unutulmamalıdır.⁵

Cihan Harbine mevzi harbinin damgasını vurması, Türk Ordusu'nun da hareket harbi ve mevzi harbi kavramları üzerinde çalışmasını tetiklemişti. Özellikle Fransız-Alman Cephesinde harbin başında seyyar orduların manevra ile sonuç almakta başarısız olmaları üzerine mevzi muharebelerinin ortaya çıktığı kabul ediliyordu. Öte yandan mevzi harbinin karakteristiği daha eski dönemlerdeki kale savunması ve kaleye taarruza benzetilmişti: “Bunun kale harbinden hemen hiç farkı yok idi yalnız tahkimat, bir şehir veya mühim bir mevki etrafına çevrileceğine baştanbaşa iki memleket arasına çekilmiş idi.”⁶

2 Robert M. Citino, *The German Way of War: From the Thirty Years' War to the Third Reich*, Kansas, University Press of Kansas, 2005, s. xiii-xiv.

3 Robert M. Citino, *The German...*, s. xvi.

4 Robert M. Citino, *The German*, s. 267.

5 Gencer Özcan, “Türkiye’de Cumhuriyet...”, s. 2.

6 Basri (Erkan-ı Harbiye Miralayı), *Büyük Kumanda Kursu Mevzi Harbi Notları*, İstanbul, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927. s. 3.

Türk Ordusu mevzi harbi üzerine çalışsa da, harbin esasının hareket harbi olduğunu kabul etmiş, kale ve mevzilerin ancak geçici amaçlarla savunulabileceği fikrini benimsemişti.⁷ Buna göre Mevzi harbi ancak karşılıklı güçlerin yenilememesi durumunda ortaya çıkmaktaydı. Mevzi harbinin uygulanmasının bir diğer sebebi ise bir ordunun eğitim ve komuta konularındaki zayıflığı olabilirdi: “Mesela, manevracılık kabiliyetini haiz olmayan sevk-i idare sistemler çokluk mevzi muharebelerini doğurur.”⁸ Ancak harp eninde sonunda başlangıçtaki gibi hareket harbi formuna dönerdi. Muharebede esas olansa taarruzdu. Diğer muharebe tarzları ancak taarruzun mümkün olmadığı durumlarda, geçici ve zorunlu olarak icra edilirdi. Kesin sonuç ancak taarruzla alınabilirdi.⁹ Böylece Türk ordusu doktrininde, Cihan Harbi deneyimine rağmen hareket harbi, merkezi önemini korumuştur.

Hareket harbinin savaş sonrası askeri doktrinde merkezi bir rol oynamasının bir sebebi de, Büyük Taarruzda bu savaş tarzının başarıyla icra edilmiş olmasıydı. Uzun savaş yılları sonrasında Türk askeri doktrininin nasıl olması gerektiğine yönelik ilk tartışmalar, doğal olarak son harpten alınan dersler üzerinden yapılmıştı. Bu tartışmalarda subaylar yoğun bir biçimde İstiklal Harbi'ni yüceltmekte, özellikle Büyük Taarruzu taarruz muharebeleri için bir tür “ideal tip” olarak benimsemektedirler. Bir Türk subayının, “hiç bir orduya nasip olmayan parlak bir zaferi en ser’i ve kat’i surette te’min ve bu suretle tebellür eyleyen sevk-i idare-i aliyemiz” ifadeleriyle yücelttiği Büyük Taarruzun tüm taarruzlar için bir ideal örnek olarak görülmesi, sonraki yıllar boyunca tekrarlanacak bir olguydu.¹⁰

Hareket harbi ve taarruzun teknolojik olarak zayıf tarafça da icra edilebileceği iddiası da, benzer biçimde son zaferlere atıf yapılacak savunuluyordu. Savaşta en önemli unsurun teknoloji değil maneviyat olduğu kabul edilmekte, Çanakkale ve İstiklal Harpleri buna örnek olarak gösterilmektedir. Bir subay “İstiklal harbi, amel-i maneviyyenin ne parlak, ne ezeli bir misalidir.” diyor ve ekliyordu: “Bu harpte, kağıt, otomobilleri çığnemişti.”¹¹ Zaferin teknolojik geriliğe rağmen kazanılabildiği olması vurgusu, İstiklal Harbi'nden çıkan dersler açısından tekrarlanan bir motiftir ve gelecekteki savaşlar için de ders olarak sunulmaktaydı.

7 “Esas olan hareket muharebeleridir. Çünkü kale muharebeleri daimen hususi maksatlarla ve yerlere inhisar eder. Mevzi muharebeleri ise başlı başına bir muharebe şekli olmaktan ziyade hareket muharebelerinin bazı arızı sebeplerle vücut bulan bir safhasından başka bir şey değildir.” İsmail Berkok (Erkân-ı Harp Kaymakamı, Harbiye Mektebi Tabiye Baş Muallimi), *Müşterek Tabiye Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi*, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928, s. 23.

8 İsmail Berkok, *Müşterek Tabiye...*, s. 24.

9 İsmail Berkok, *Müşterek Tabiye...*, s. 25.

10 Mehmed Nihad (Erkan-ı Harb Kaymakamı), “Tercümanın Mukaddimesi”, Hans Ritter, *Harb-i Umumi Tenkidâtı*, müt. Mehmed Nihad, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1923, s. b.

11 Lucas (Kaymakam), *Ta'biye Efkârının Tekâmülü*, müt. Mehmed Sami (Yüzbaşı), İstanbul, Askeri Matbaa, 1926, s. 4.

Gelecek Savaş: Savunma ve Taarruz

1926 Talimnamesinin taarruz fikrini benimsediği ve taarruzu müdafaaya üstün gördüğü kesindir. Clausewitz’i anımsatan bir ifadeyle, “ancak taarruz ile düşmanı irademi-ze tabi kılmanın” mümkün olacağı belirtilmekteydi. Savunma yalnız üstün bir düşmana karşı, geçici olarak ve daha sonra daha uygun koşullarda taarruz etmek üzere yapılabilirdi. Düşmanın sayıca üstün olduğu durumlarda bile verilen tavsiye savunmadan ziyade, hareket kabiliyeti ile sayısal azlığı dengelemektir.¹² 1928 yılında Harbiye Mektebi Matbaasında basılan Müşterek Tabiye: Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi adlı eserde de taarruzun esas olduğu önemle vurgulanmaktaydı. Diğer muharebe tarzlarının ancak taarruzun imkânsızlığı halinde geçici olarak yapılacağı, sonuç almak içinse taarruzun zorunlu olduğunun altı çizilmekteydi.¹³ Kimi subaylara göre “olgun milli bir sevk ve idarenin” ilk kez görüldüğü İstiklal Harbi’nde Türk ordusunun taarruz ordusu olduğu da ortaya çıkmıştı:

“İstiklal Harbi ve bu harbin zaferini vücuda getiren Afyon ve Başkumandanlık şaheser meydan muharebeleri düşmanı imha eden o muazzam takip tekrar ispat etti ki Türk ordusu düşman faik olsa dahi taarruza ve hareket harbinde müstakil iş görmeye ve müstakil harp ederek düşmana en kat’i darbeleri vurmaya muktedir ve müsaittir. Türk ordusu bir müdafaa ordusu değildir; lüzumunda siperle sapsız ve siper içinde görülmemiş bir inat ile harp etmesini bilir; ancak onun ruhundaki, ecdaddan müntakil nihayetsiz azim ve irade siperde değil, açık sahrada düşmanını tepelemek emrinde azm-i inkişafını gösterir.”¹⁴

Böylece hareket harbi ve taarruzu ruhu, salt doktriner bir konu olmaktan çıkarak milli karaktere ve ulusal tarihe de bağlanmaktaydı. Aşağıda görüleceği gibi taarruz doktrini kısmen –Alman örneğinde olduğu gibi- kaynak, coğrafya ve nüfus problemlerine bağlansa da, aynı zaman da Türk ruh ve kabiliyetiyle de açıklanmaktaydı. Somut olarak önerilen taktik ve stratejide ise yine Büyük Taarruz örnek alınmakta, böylece milli doktrin için İstiklal Harbi’ne kurucu rol atfetme eğilimi sürdürülmekteydi. Bu anlamda süregelen-değişmez ve soyut “Türk ruhuyla” yakın zamana ait ve somut İstiklal Harbi zaferi çakışmakta ve milli sevk ve idare sistemi bu çakışmada ortaya çıkmaktaydı. Doktrin “bizi” “diğerlerinden” –bu örnekte Fransızlardan- ayırma işlevi de dikkate değerdir:

12 Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926, s. 6.

13 İsmail Berkok, Müşterek Tabiye..., s. 25.

14 G. A., “Yeni Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi Talimnamemiz”, *Askeri Mecmua*, No: 65, Haziran 1927, s. 7-8.

“Hülasa Türk ordusu muktedir kumandanların elinde daima pek yaman bir hareket ve taarruz vasıtası olduğunu her zaman ispat eylediği gibi, hareket harbi esas itibariyle Türk ruh ve kabiliyetine de en uygun olandır. Biz Fransızlar gibi mahdud arazide milyonlarca insan ve her türlü fen vasıtalarıyla kitlevi bir cephe harbi, siper müdafaa ve taarruzları yapacak değiliz; buna ne vasi aramız, ne nüfusumuz, ve ne de vasıtalarımız müsait değildir. Faaliyetimizle, seri kabiliyet-i hareketimizle, gece yürüyüşlerimizle düşmanın en can alıcı yerine faik kuvvetlerle ansız ve habersiz şiddetli darbe indirerek onu aslülharekesinden sarp dağlara ve düşmanın cenah ve gerilerini saran kuvvetlerimizin kucağına atmak ve mahvetmek... İşte zaferi temin eden en milli sevk ve idare sistemimiz.”¹⁵

Taarruz yoğun biçimde vurgulanmaya devam ederken, bunun başka bir ülkenin toprağını işgal etme anlamına gelip gelmediği sorgulanabilir. Gerçekten de ilgili dönemdeki doktrin tartışmalarında taarruza vurgu yapılırsa da, gelecek savaşın Türkiye topraklarında yapılacağı varsayımı baskındı. Bu bulanıklığı en net şekilde açıklayan, 1928’de yayınlanan makalesiyle topçu subayı Kaymakam Sadık olmuştu. Kaymakam Sadık, gelecek savaşı, Türkiye topraklarını işgale yeltenen bir düşman ordusunun taarruzla imha edilmesi biçiminde tasavvur ediyordu. Bu gibi örneklerden, Türk subaylarının vurguladığı taarruz fikrinin bir tür fütühat ideolojisi olmadığı anlaşılmalıdır.

Kaymakam Sadık’ın gelecek harbe dair varsayımları, bu varsayımlarla strateji-askeri doktrin ve silahlanma ilişkisine dair tespitleri son derece önemliydi. Kaymakam Sadık, her ordunun özel bir hedefi olması gerektiğini ve bu hedefe göre teşkil edilip silahlandırılmasının doğru olacağını belirtiyordu.¹⁶ Kaymakam Sadık, Türk ordusunun gelecek harbe dair tasavvurunun ne olduğu sorusunu sormaktaydı. Türk ordusunun nasıl silahlanacağı ancak bu soru cevaplandıktan sonra doğru bir biçimde ele alınabilirdi. Böylece gerek askeri doktrin ve gerekse silahlanmanın büyük stratejiyle bağlantısı güçlü bir biçimde kurulmakta, herhangi bir ülke ordusunu doğrudan model olarak almanın yanlışlığı ortaya konulmaktaydı:

“Bu mülahazalarda bir de şunu çıkarıyoruz ki her ordu, karşılaşacağı düşmanın getirebilmesi mümkün ve muhtemel olan silahları değil bu düşmanın kendi karşısında ne vaziyette bulunacağını düşünüyor. Yani hareket harbiyesi yoksa mevzi harbiyesi yapmak mecburiyetinde kalacağını hesaba alıyor. Karşısındaki hedefin ne şekilde olacağını göz önüne getirerek ona göre silahlanıyor. İşte bu vechile silahlanmak fikri bir ordunun esas düşüncesi olmalıdır. Tesli meselesini düşünüp karar verirken ilk önce göz önüne getireceğimiz mesele: Vereceğimiz kat’i meydan muharebesini ne şekilde yapmak istediğimizdir? Buna karar verdikten sonra mesele kolaylaşmış ve doğru bir neticeye varılmış olur.”¹⁷

15 G. A., “Yeni Muhtelif...”, s. 9.

16 Sadık, (Kaymakam) “Fırka, Kolordu ve Ordu Topçusu Nasıl Olmalıdır?”, *Askeri Mecmua*, No: 70 (Eylül 1928), s. 83.

17 Sadık, (Kaymakam) “Fırka, Kolordu...”, s. 85.

Kaymakam Sadık bu noktada, yukarıda bahsedildiği gibi kendi tasavvurundaki gelecek savaşı ortaya koymakta, bu savaşın bir savunma savaşında taarruz gerektireceğini açıklamaktaydı. Bu örnek yine, İstiklal Harbi ve Büyük Taarruzun Türk subaylarının imgelemindeki merkezi rolünü göstermektedir:

“Vatanımıza karşı gelecek tehlike nereden gelirse gelsin, daima memleketimize ayak basarken, girince ve bir miktar ilerlemeye muvaffak olmuş iken daima tarafımızdan yapılacak olan bir taarruzla yok edilmelidir. Bize vaki olacak bir tecavüzi hareket durup vakit geçiren soyundan değil bilakis memleket içine doğru çabuk yayılmak ve bizi toplanmadan yakalamaya çalışacak bir tehlikedir. Bunun hakkından gelmek için ona saldırmak lazımdır. Yani gerek biz ve gerekse karşıımızdaki hasım vaziyet ve maksat itibarıyla birbiri üzerine, birbirini yok edecek vechile saldırmak zaruretindedir. Demek oluyor ki verilecek meydan muharebesi bir hareket harbi olacaktır. Biz taarruz edecek isek karşıımızdaki düşman hareket harbinde açık sahradaki bir düşmandır. Beton, büyük mikyasta tel örgüleri, demir yol rayları, üstü sağlam kapalı pek derin sığınaklar gibi uzun zaman ve bol malzemeye lüzum gösteren ve mevzii harplerinde tatbik edilen bir müdafaa sistemi karşısında bulunmayacağız. Karşıımızdaki düşman hareket harbinde bir müdafaa yapacak. Tahkime vakit bulsa da mevziini hazırlamış da olsa bu mevzi ancak hareket harbindeki bir müdafaa mevzii olacaktır.”¹⁸

Savunma usulleri konusunda geliştirilen görüşler de büyük ölçüde İstiklal Harbi'ne dayanıyordu. İstiklal Harbi paradigmasının taarruzda olduğu gibi savunmada da baskın olduğu görülmekteydi. Tıpkı Büyük Taarruzun taarruz muharebesine ideal tip teşkil etmesi gibi, Sakarya Savunması da müdafaa muharebesine ideal örnek olarak alınmaktaydı.¹⁹

Bu soyut tartışmalara bir derece somutluk kazandırmak için dönemin harp oyunları ve manevraları incelenmelidir. Ele alınabilecek ilk örnek, dönemin ilk önemli harp oyunu olan, 15-22 Şubat 1924'te İzmir'de icra edilen harp oyunudur. Burada Türkiye'nin iki farklı güç tarafından işgal edilmesi durumu ele alınmıştı. Dış politikadaki gelişmelerle ve Mussolini İtalya'sının saldırgan tutumuyla paralel olarak, İtalya ve Yunanistan'ın olası bir savaşta ittifak kurma ihtimali kabul edilmişti. Senaryoya göre İtalya İzmir-Antalya arası bölgeye çıkarma yaparak batı Anadolu'yu işgal ederken, Yunanistan da Doğu Trakya'ya taarruz edecekti. Harp oyunlarında, Türkiye'nin her iki devletin koordinasyonsuz taarruzlarını bertaraf etme şansının yüksek olduğu sonucuna varıldı. Ancak iki devlet bu bölgelerden (Batı Anadolu ve Trakya) önce birine, sonra diğerine birlikte taarruz ettiği takdirde kimi başarılar kazanabilirlerdi.²⁰

18 Sadık, (Kaymakam) “Fırka, Kolordu...”, s. 85-86.

19 İsmail Berkok, *Müşterek Tabiye...*, s. 271-272.

20 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar: Lozan'dan Cumhuriyete*, C. 2, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2002, s. 65.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa manevralardan sonra yaptığı değerlendirmelerde, Türk ordusunun kendisine denk bir gücü kesinlikle yeneceğini, iki katı büyüklüğündeki düşman kuvvetlerini ise durdurup tespit edeceğini belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa ayrıca, kesin sonuç her zaman taarruzla alınsa da birçok görevin de savunmayla yerine getirilebileceğini vurgulamıştı. Kesin sonuç alınabilecek zaman gelmeden taarruz etmek eldeki gücün çarçur edilmesiyle sonuçlanabileceğinden bundan kaçınmak gerekirdi.²¹ İzmir'deki harp oyunları sonucunda İzmir bölgesinin modern bir müstahkem mevki haline getirilmesi gerekli görüldü. İzmir Müstahkem Mevki Komutanı Ali Fuat Bey başkanlığında bir komisyon, uygun yerlere gerekli tahkimatın yapılması için çalışmalara başladı.²²

Bir diğer örnek de bir düşman taarruzuna karşı Trakya'nın nasıl savunulması gerektiğine yönelik 1925 tarihli bir harp oyunudur. Balkan Harbi'nde doğu cephesi muharebelerinin temel alındığı harp oyununun sonuçlarını aktaran Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, ordunun (Balkan Harbi'nde olduğu gibi) Edirne-Kırklareli hattında toplanması fikrinin büyük bir hata olduğunu dile getirmekteydi. Bu karar toplanma bölgesindeki ordunun Bulgar güçleriyle yeterince hazır olmadan temasa girmesi anlamına gelmekteydi. Ordunun daha geride toplanması ve bu süreçte Edirne'den bir kale olarak düşmanı geciktirme amacıyla faydalanılması önerilmekteydi. Düşmanı geciktirecek başka tahkimat çalışmalarının yanı sıra, Edirne'nin kuzeyinde kalan bölgeyi denetleyecek bir taktik unsur bırakılması gibi gereklilikler de gündeme gelmişti. Düşmanın tüm olası ilerleme yollarının kontrolündense, yalnızca en önemli mıntıkların piyade ile kontrolü ve kalan yolların gözlenmesi, ancak gerektiğinde işgal edilmesi gibi ara çözümler sunuluyordu. Tüm bu ara çözümler ordunun Trakya'da düşman güçleri ile gereğinden erken karşı karşıya gelmemesi amacına odaklanmaktaydı. Kurmay Yarbay Mehmet Nihat'ın aktardığına göre ordunun esas gücünün düşmanla muharebeye girmesi gerektiği kadar geciktirilebildiği takdirde, Bulgar ilerleyişinin püskürtülebileceği anlaşılmaktadır.²³

1925 Ekiminde yapılan İzmir-Kemalpaşa Ordu Manevralarında tek bir saldırgan düşman ordusunun Ege sahillerine çıkarma yaptığı varsayılmıştı. Çandarlı Körfezi-Seferihisar-Çeşme-Sığacık bölgesinde karaya çıkan düşman Mavi kuvvetleri, Manisa'ya

21 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2017, s. 77.

22 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar...*, s. 66.

23 Bursalı Mehmet Nihat (Muallim Erkân-ı Harbiye Kaymakamı), "Kırkkilise Melhamesine Müstenid Sevkülceyişi Harp Oyunu", *Askerî Mecmua*, No: 57, Mayıs 1925, s. 55-58. Trakya'nın savunulması gittikçe daha karmaşık bir problem olarak Türk ordusunun önünde belirecektir; bu konu ileride işlenmektedir

kadar ilerlemiş ve sonra Kırmızı dost kuvvetlerin karşı taarruzuyla geri püskürtülmüşlerdi.²⁴

1926 yılında Cumhuriyet tarihinin ilk büyük çaplı manevrası olan Ankara Manevrası icra edilmişti. Bu manevrada Sakarya Savunması sırasında düşünülmüş ancak gerçekleşmemiş bir durum üzerine çalışılmıştı. Sakarya’da Yunan güçleri İstanbul-Ankara demiryolunun hem kuzeyini, hem de güneyini taarruz istikameti olarak kullanabileceklerinden, her iki durum için de önlemler düşünülmüştü. Ancak Yunan ordusu taarruz harekâtını güney kanadından, Türk ordusunun sol kanadını çevirecek şekilde gerçekleştirmişti. Ankara manevrasında ise işgalci mavi ordusunun kuzey kanadından taarruz edeceği varsayılmıştı. 8 Ekim 1926 günü Mavi Kuvvetler taarruza geçmiş, Kırmızı Kuvvetler üstün Mavi güç karşısında erken bir muharebeden kaçınarak Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilmişlerdi. Kırmızı Kuvvetler 13 Ekim’de Meşe Dağı-Balgat-Çal Dağı hattına kadar çekildikten sonra, Kırşehir’den gelen destek kuvvetleriyle güçlenerek taarruza geçmiş ve Mavileri geri sürmüşlerdi.²⁵

Ekim 1927’de icra edilen 2. Ordu Sonbahar Manevrasında iki cephele bir savaş varsayılmıştı. Doğuda Yeşil Asya Hükümeti ile savaşılırken, Kırmızı Orduların doğuda bulunmasından faydalanan Mavi Hükümet, Çandarlı ve Dikili sahillerine çıkarma yapmış ve savaş ilan etmişti. Mavi Kuvvetler Salihli, Manisa ve Akhisar bölgelerine kadar ilerleyebilmişti. Daha kuzeyde ise Dikili sahilinden itibaren savaşarak çekilen bir Kırmızı alay, Soma batısında düşmanla temasa geçmişti. Mavi’nin Soma yönünde ilerleyen güçleriyle Kırmızı’nın sağ kanadını kuşatmak isteyeceği varsayıldığından 1. Kolordu’ya bu bölgede düşmana karşı koyması emredilmiş, bu sırada Kırmızı Ordu güneydeki Nemrutkale-Kozaklar-Dumanlıdağ hattını tahkim ederek burada savunma yapmaya hazırlanmıştı.²⁶

Gaziemir’de dört bölüklü bir tayyare taburu bulunması, İzmir Müstahkem Mevki komutanlığı emrinde bir deniz bombardıman bölüğü ve Yeni Foça’da atlı bir ağır batarya bulunması, İzmir Müstahkem Mevkiinin öncelikle denizden gelecek taarruzu karşılamaya hazırlandığını göstermekteydi.²⁷ Nitekim manevra sonrası tenkitlerde İzmir Müstahkem Mevkiinin teyakkuzundaki başarı vurgulanmış, Mavi donanmanın belirli bölgelerdeki harekâtının bu başarıyla sonuçsuz kaldığı belirtilmişti.²⁸

24 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 83. İlgili dönemde Türk ordusu manevralarında Kırmızı kuvvetler dost, Mavi kuvvetler düşman kuvvetleri kabul edilmekteydi. NATO’ya giriş sonrasında ise NATO konsepti doğrultusunda Mavi taraf dost kuvvetlerini, Kırmızı taraf düşman kuvvetlerini göstermek için kullanılmaya başlanmıştır.

25 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 90.

26 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 105.

27 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 105.

28 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 107, s. 113.

Manevra sonunda yapılan değerlendirmelerde Fevzi Paşa taarruz eden tarafın bir kesin sonuç elde etmesinin zorunluluğunu vurgulamıştı. İstiklal Harbi'nde olduğu gibi mağlup olan ordu geri çekilerek güç toplayabilir ve bu sırada mevzi harbi yapmayı sürdürebilirdi. Bu yüzden taarruz eden taraf ilk darbe ile kesin sonuç alamadığı takdirde, savunma güçleri er geç geriden (doğudan) gelecek unsurlarla kendini takviye edecek ve karşı taarruz yapabilecek güce erişecekti.²⁹ Bu görüşler İstiklal Harbi deneyimini yansıtsa da, Alman ordusunun 2. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde yaşayacaklarının son derece isabetli bir öngörüsüdür.

Tüm bu örneklerde açık bir örüntü tekrarlanmaktadır. Genel bir anlamda Türk ordusunun kendi topraklarında karşılayacağı bir savaşa hazırlandığı, bu savaşta geçici bir süre için düşman ilerleyişini geciktirip güçlerini toplama ve sonra stratejik ve operatif seviyelerde taarruzla karşılık verme planına yakın olduğu anlaşılmaktadır. Savunmada kalınan geçici sürede de esas kuvvetin cephede ve ön hatlarda tutulmasındansa, bu temas bölgesinin tali kuvvetlerle tutulması ve bunlarla düşmanın mümkün mertebe oyalanması savunulmaktaydı. Esas güç daha geride tutulacak ve zamanı geldiğinde düşmanla temas edecekti. Batı Anadolu'ya gerçekleşecek bir taarruzda İzmir Müstahkem Mevkii, Trakya'ya gerçekleşecek bir taarruzda Edirne kale görevi görecek. Bu kaleler yavaşlatma işlevinin yanı sıra, düşman kütlesine karşı bir ileri karakol ve dayanak noktası teşkil edeceklerdi. Dost kuvvetler güçlerini topladıktan sonra bir taarruz ile kesin sonuçlu muharebe arayacaklardı. Biraz spekülatif bir yorumla, bunun 93 Harbi'ndeki savunma stratejisi ile İstiklal Harbi stratejisinin bir bileşimi olduğu söylenebilir. 93 Harbi'nde büyük ölçüde stratejik yollar üzerindeki kaleleri savunmaya yönelik bir harekât planı uygulanmıştı. Plevne ve Erzurum kaleleri uzun süre savunulabildiği halde, geriden hareketli Osmanlı kuvvetlerinin taarruz edip kaleler ile birleşmesi gibi bir senaryo gerçekleşmemişti. İzole kalan kaleler uzun süren kuşatmadan sonra teslim olmak durumunda kalmışlardı. Cumhuriyet ordusu, kaleleri statik bir savunma için değil, taarruz hazırlığına zaman kazanmak için kullanmayı planlamaktaydı. Türk ordusu, tek bir düşmanla savaştığı takdirde, düşman kendisinden üstün olsa dahi taarruz etmeyi tasarlamakta ve kesin sonuçlu bir muharebe aramaktaydı. Ancak iki düşmanla birden savaşılan bir durumda, uzun süre savunmada kalınabileceği kabul edilmekteydi.

Taarruz düşüncesinin baskınlığına kısmi bir itiraz Kalkışlı Hüseyin Hüsnü'den gelmekteydi. Hüseyin Hüsnü, talimlerde sürekli taarruz esas alındığından, yeterli ricat talimi yapılmadığını belirtiyordu. Bunun olumlu bir yanı olsa da, askerinin ricat fikrine alıştırılması da gerekiyordu:

29 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 108-109.

“*Ricatta: Düşmandan sıyrılmak esastır. Biz bunu az talim ettiğimiz için böyle bir halde dağınıklık oluyor. (...) Daima taarruz talimi yapıyoruz. Vakıta taarruz fikrini uyandırmak için bu iyidir. Fakat ricat muharebesine de efradı alıştırmak lazımdır. Emirsiz ricat edilemeyeceğini bilmekle beraber emirle ricat muharebesinin bir şekli olduğunu anlatmalıdır ki panik olmasın.*”³⁰

Taarruza yapılan ateşli vurguların yanında, Kalkışlı Hüseyin Hüsni'nün temkinli uyarısı dikkate değerdir. Yalnızca birkaç yıl önce Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusu ricat değil ancak dağılma olarak nitelenebilecek olağanüstü başarısız bir çekilme icra etmiş, Cihan Harbi'nde Filistin Cephesinde de çekilme büyük ölçüde hezimete dönüşmüştü. İstiklal Harbi'nde Kütahya Eskişehir Muharebelerinde ise cephe yarılmasına rağmen soğukkanlı bir ricat başarılabilmişti; buradaki başarı, Sakarya'da Yunan ordusunun durdurulabilmesini sağlayacaktı. Bu örnekler Türk subaylarının çekilme harekâtını yürütme konusunda önemli bir olgunluk kazandığını ortaya koyduğu gibi, konunun önemini de göstermektedir.³¹

Son olarak, 1920'lerde ordunun dağ muharebelerine ve dağcılığa özel bir önem verdiği görülmektedir. Genel sevk talimnamesinde dağ muharebelerine değinilmesinin yanında, yalnızca dağ kıtalarına yönelik bir dağ talimnamesi de yazılmıştı.³² Ayrıca Türkiye'deki dağlara ve buralarda yapılabilecek harplere yönelik raporlar da hazırlanmıştı. Dağcılığa ve dağ harbine verilen bu önemin kısmen dönemde yoğun olan çetelerle mücadele ve tedip harekâtı gibi iç güvenlik sorunlarıyla ilgisi olabileceği düşünülebilir. Yine de dağ talimnamesindeki meseleler bir başka düzenli orduya karşı dağ harbi icra edilmesi olasılığının esas alındığını göstermekteydi. Raporlarda Türkiye'deki dağlık bölgeler tek tek hususi özellikleriyle harp açısından ele alınmaktaydı; bu da bir savunma savaşında Türk ordusunun Anadolu'da dağ muharebeleri yapmayı önemli bir olasılık olarak gördüğünü göstermekteydi. Nitekim dağ harbine verilen önemin esasen

30 Kalkışlı Hüseyin Hüsni (Erkan-ı Harbiye Miralay), “Yeni Usulde Piyadenin Muharebesi”, *Askeri Mecmuası*, No: 53, Mayıs 1924, s. 61.

31 Çok farklı bir bağlamda da olsa, Türk ordusunun çekilme tatbikatı yapmaya direnç gösterdiği bir durum yıllar sonra Soğuk Savaş yıllarında yaşanmıştı. 1953 yılında karargâhı Konya'da bulunan 2. Ordu bölgesinde yapılan ve olası bir Sovyet taarruzunu temel alan tatbikata ilişkin Muzafer Yurdakuler'in aktardığı anılar anlamlıdır: “Manevranın amacı İskenderun ve Mersin limanlarını açık bulundurmak ve gelecek Amerikan yardımını beklemek üzere Amanos dağlarını tutmaktı. Batı'daki 1. Ordu ve doğudaki 2. Ordu yenilmiş geri çekiliyordu. Onların kılıç artıklarını da toplayarak Amerikan yardımını bekleyecek idik. Ordu Komutanım Abdulkadir Seven bu manevranın yapılmaması için uzun uzun direnmişti. Ben genç Türk subayına savaşın ilk anlarından itibaren topraklarını terk eden subay halet-i ruhiyesi yaşatmam diyerek tatbikata karşı çıkıyordu.” Doğan Akyaz. *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 48. Bu örnek esasen Soğuk Savaş'ta Türk ve Amerikan savunma önceliklerinin çatışmasını da yansıtmakla beraber, Türk ordusunun ricat tatbikatından psikolojik olarak rahatsız oluşunu göstermesi açısından ilginçtir.

32 *Dağ Talimnamesi Fenni Talim ve Terbiye, Dağ Harbi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1928. Ayrıca Goethner, *Dağcılık Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütahassis Goethner Bey'in Raporu*, çev. Bursalı Nihad Bey, Ankara, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Ankara Matbaası, 1928., ve *Türk İli Kış ve Dağ Ahvali*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927.

Cihan Harbi'ndeki dağ muharebelerinden kaynaklandığı görülmektedir. Alplerde, Karpatlarda, Kafkasya'da yapılan dağ muharebeleri bu muharebe türünün de konvansiyonel savaşların önemli bir parçası olduğunu ortaya koymuştu.³³ Nitekim 1926 yılında Muğla Dağ Talimğâhı kurulmuş, bir yıl sonra Eğridir'e nakledilerek eğitimlere burada devam edilmişti. Bunlar dağ harbi ve dağcılığa verilen önemi göstermektedir.³⁴

Yeni Teknolojiler “Fenni Vasıtalar” ve Muharebe

İki savaş arası dönemde teknolojinin gelişim hızı, gelecekte muharebelerin nasıl gerçekleşeceğini başat bir tartışma konusu haline getirmişti. Teknoloji hemen her zaman savaşın önemli bir değişkeni olmuştu. Ancak teknolojinin muharebe sahasını -bir subay kuşağının birkaç farklı savaş tarzı görebileceği şekilde- sürekli olarak değiştirmesi yeni bir olguydu. Zira bu dönemde gözlenen, bir buluşun devrimci bir etki yapması değil, düzenli teknolojik sıçramalardı. Bu durum birkaç yıl gibi kısa süreler içinde eski deneyimleri önemsizleştirmektedir; birçok durumda tecrübe yanıltıcı hale geliyordu. Düzenli olarak hızla güncellenen bilgilerin sağanağı altında savaş artık bir ‘yeni bilgiye hâkim olma yarışı’ halini almıştı. Burada önemle vurgulanması gereken bir nokta, iki savaş arası dönemin, savaş tarihinin bugün hala devam eden bir periyodunun başlangıcını teşkil ettiğidir. Tam da bu yüzden bu dönemin bu yönden incelenmesi güncel bir önem taşımaktadır.

On Yıllık Harp (1912-1922) sonrası yıllarda Hava Kuvvetleri Müfettişi olan Muzaffer Ergüder, hava kuvvetleri konusunda bilgilerin yenilenme hızının herhangi bir talimname hazırlanması sürecini nasıl güçleştirdiğini aktarıyordu:

“(...) Hava Kuvvetleri hakkında edinilen bilgilerin devamlı artışı ve takibi gerektirdiğine de dikkati çekmek isterim.

Hava kuvvetleri gelişmektedir. Mesela, bundan on beş yıl önce bir tayyare için, saatte 80 kilometre hız hesaplayan kurmay subayın değerleri, -eğer kendisini gelişime uydurmamışsa- bugünkü 300 kilometre hız karşısında uygulama yerini kaybetmiştir.

Gelişim o kadar çabuk oluyor ki bir milletin havacılık uzmanları toplanıp bir talimname yazarken, yeni gelişmeler ve uygulamaları, zavallı adamlara eserlerini yarı yolda bıraktırıyor. Doğrudan doğruya söyleyebilirim ki bugün her milletin havacılığı proje halindeki talimnameler, kanunlarla yürümekte ve bunları da her gün değiştirmek mecburiyetinde kalmaktadırlar. O hâlde bu kılavuzda öğreneceğimiz kuralların peşini bırakmayarak takip etmek zorunda bulacağımızı bir kere daha ısrarla tekrar etmek istiyorum.”³⁵

33 Goethner, *Dağcılık Talim...*, s. 64.

34 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Harita Genel Müdürlüğü, 1982. s. 95.

35 Muzaffer Ergüder, *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, Yay. Haz. H. İbrahim Fırtına, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018, s. 16.

Kurmay Albay Ahmed Sedad tarafından yazılan ve 1924 yılında Askeri Matbaada basılan *Ordumuzda Terakki Umdeleri* adlı kitap bu dönemde ordunun ne yönde geliştirilmesi gerektiğine dair en kapsamlı değerlendirmeydi. Ahmed Sedad'ın çalışması, teknolojinin gelişimi ve yeni bilgilerin takip edilmesinin önemini ortaya koyuyordu. Yazarın aktardığına göre, Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren sürekli savaş ve seferberlik durumunda olmak, Harbiye'de verilen eğitimin aksamasına sebep olurken, uzun savaş yıllarında subaylar Osmanlıların "Harbi harp ile beslemek" düsturuna benzer biçimde savaşı savaşın içinde öğrenmişlerdi. Ancak tamamen pratik tecrübeye dayanan bu eğitim, harp sahasındaki yeni gelişmeler konusunda tatmin edici bir bilgi sunmamaktaydı. Bu sebeple Ahmed Sedad, olabildiğince fazla sayıda genç subayın harp okullarına alınmasını, yarım kalan tahsillerin tamamlanmasını öneriyordu. Harp okulundaki teorik eğitimin, subaylara özellikle harp alanındaki yeni gelişmeleri öğretmesi gerektiği savunulmaktaydı.³⁶ Ahmet Sedad'a göre hava gücünün gelişimi alışıldık askeri sınıfların yapılmasını da değiştirmişti. Önceden sınıf-ı selase ya da üçlü sınıf (piyade, süvari, topçu) olarak anılan yapılanma artık eskimişti. Önceden yardımcı sınıflar (sınıf-ı muavine) olarak tanımlanan "fenni sınıflar" ve hava sınıfının da temel muharip sınıflar arasına girmesiyle artık sınıf-ı hamse yani beşli sınıf söz konusuydu.³⁷

1920'li yıllarda üç teknolojik silahın geleceğin muharebelerinde önemli olacağı öngörülmüyordu: Bunlar tanklar, zehirli gazlar ve uçaklardı. Türk ordusu için, kısmen maddi imkânsızlıklar sebebiyle, bu üç teknolojik silahın muharebede nasıl kullanılacağından çok bunlara karşı nasıl savaşılacağı önemliydi.

Tankların Cihan Harbi itibarıyla muharebe meydanlarına girişi, harp tarihinin büyük sonuçlar doğuracak gelişmelerinden biriydi. Ancak tanklar Cihan Harbi sırasında muharebelerin kaderini değiştirecek büyük etkiler yapamamışlardı. Yavaş ve hantal olan bu ilk tanklar, cephelerin kilitlenmesine bir çözüm olarak mevzi harbinde yarma harekâtlarında denendiyse de, çoğunlukla düşman topçusu tarafından imha edilmiş, arızalanmış ya da saplanıp kalmıştı.³⁸ Sonraki yılların büyük birlikler halinde bağımsız harekât icra edecek zırhlı unsurları henüz söz konusu değildi. Kaldı ki mekanize savaşın harp tarihinde oynayacağı rol de açıklığa kavuşmamıştı. Tankların piyade ile birlikte kullanılması fikrinin baskın olduğu savaş sonrası dönemde, tankın piyadeye –mevzi harbi

36 Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralay), *Ordumuzda Terakki Umdeleri*, İstanbul, Matbaa-yı Askeri, 1924, s. 4.

37 Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralay), *Ordumuzda Terakki...*, s. 166.

38 Spencer Tucker, "1914-1918 Birinci Dünya Savaşı", ed. Jeremy Black, *Dretnot, Tank ve Uçak*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 104.

dolayısıyla- kaybettiği gücünü geri veren bir vasıta olduğu da düşünülmüştü.³⁹ Yine otomobillerin de, daha çok cephe gerisinde kullanılsalar da, muharebede nakliyat ve keşif görevleri üstlenebilmeleri de söz konusuydu.⁴⁰ Böylece motorize ve mekanize araçlar Cihan Harbi ve sonrasındaki ilk yıllarda daha çok piyade destek unsuru olarak ele alınmışlardı.⁴¹ Ayrıca bu dönemde tankların mevzi harbi araçları oldukları kabul edilmekteydi.⁴²

Türkiye'de ise orduda tanka sahip olunmasının tek başına yeterli olmayacağı, eldeki teçhizatın tamiri ve ayrıca teknolojik gelişmelere göre yenilenmesi gerekeceği, bunun da ülke sanayisinin gelişimine bağlı olduğu tespiti yapılmaktaydı. Bu sebeple ordunun yakın zamanda tank sahibi olması muhtemel görülmüyordu.⁴³ Yine de, gelecekte tanklara karşı savunma yapabilmek için tanklarla testler yapılmasına ihtiyaç olduğu ve bu sebeple birkaç tank alınmasının faydalı olacağı belirtiliyordu. Tankların ülke arazisinde kullanılıp kullanılmayacağı ve nasıl tahkimat sistemlerinin gerekli olacağı ancak bu testler sonucunda belirlenebilirdi.⁴⁴

Türk ordusunun elinde tank bulunmadığından, doğal olarak önemli olan tanklara karşı nasıl muharebe edileceğiydi. Tanklara karşı mücadelede Cihan Harbi'nde başarılı olan kimi önlemler bulunmaktaydı. Subay ve askerlerin tanklardan ürkmemesinin önemi vurgulanıyordu; buna göre tankın esas etkisi psikolojiktir ve soğukkanlı piyadeler, mazgallarına ateş ederek tanklarla muharebe edebilirlerdi.⁴⁵ Tanklara karşı uygulanması planlanan diğer taktikler aşağıdaki gibi özetlenebilir: İstihbarat çalışması ile tankların nereden taarruz edeceğinin tespit edilmesi; Barikat-hendek ve benzeri istihkâm çalışması ile yaklaşma istikametinin kapatılması; Topçuya hareketlilik kazandırarak, tank gücünün vurduğu noktada esnek bir formasyonla topçu ateşi ile karşılık verilmesi; Uzak mesafeden atışa başlayarak tankın yaklaşma yolunu ateş altına alma ve tanka eşlik eden sınıfların ilerleyişini zorlaştırma; Gizlenme yoluyla tankın fark etmeden yakın muharebe topçusunun menziline girmesini sağlama; Piyadenin önce tanka eşlik eden unsurları,

39 *Muharebe Arabası, Tayyare, Topçuluk ve Zehirli Maddeler Hakkında Bilinmesi ve Efrada Öğretilmesi Lâzım Gelen Malumat*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927, s. 1.

40 Abdullah Muhlis, *Muvasala ve Muhabere ve Umur-ı Havaiye Dersleri Notlarından (Muvasala Kısmı)*, İkinci Basılış, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928, s. 51.

41 Mehmed Emin (Erkan-ı Harbiye Binbaşısı), "Tankların 1914-18 Harbindeki sureti istimaline dair", *Askerî Mecmua*, No: 51, Teşrinisani 1925, s. 60.

42 Tankların muharebede kullanımıyla ilgili teknik bilgiler için: Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralay), *Ordumuzda Terakki...*, s. 129-141.

43 Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralay), *Ordumuzda Terakki...*, s. 141.

44 *1340 senesi Avrupa Tettebbu Heyeti Raporları, Türkiye Cumhuriyeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesi*, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1925, s. 80-81.

45 Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralay), "Yeni Usulde...", s. 36.

sonra toplu olarak tankın kendisini hedef alması ve en son olarak avcılarının tankın üzerine atılarak tankı imha etmeye çalışması.⁴⁶

Cihan Harbinde siperlerin kilitlenmesini sorununu aşmak için kullanılan “fenni” yöntemlerden birisi de zehirli gaz taarruzlarıydı. 17 Haziran 1925 yılında imzalanan ve 8 Şubat 1928’de yürürlüğe giren Cenevre Protokolü, kimyasal ve biyolojik silahların savaşlarda kullanılmasını yasaklasa da, üretimi ve depolanması hakkında bir sınırlama ya da yasaklama getirmiyordu. 1925 yılındaki ilk imzacılardan olan Türkiye, sözleşmeyi, 5 Ekim 1929’da resmi olarak onaylamıştı.⁴⁷

Büyük devletlerin çoğu ilgili protokolü imzalarsa da, protokolün üretime bir kısıt getirmemesinden de faydalanarak, kimyasal silahlar üretmeye devam etmişti. Nitekim iki savaş arası dönem boyunca birçok ülke kimyasal savaşa hazırlanmış ve askeri doktrinlerine bununla ilgili kısımlar eklemişlerdi. Türk ordusu da bu gelişmelerin tamamen dışında kalmamıştı. Doktrin tartışmalarında gaz muharebelerine önemli bir yer ayrılmıştı. İlgili konudaki 1927 tarihli talimnamenin adı “Muharebe Gazlarından Korunma Talimnamesi” olsa da –ve gerçekten talimname çoğunlukla gaz taarruzlarını değil gazdan korunma yöntemlerini ele alsada-, olası bir taarruzda gazdan faydalanma ihtimalinin de düşünüldüğü, bazı makaleler ve talimname maddelerinden anlaşılmaktadır.⁴⁸

Tankların ve uçakların modern savaşa etkisi karşılaştırılırken, tanklara karşı kimi asimetrik silahlar geliştirildiği, ancak uçakların modern savaş için vazgeçilmez olduğu tespiti yapılmaktaydı. Bunun sebebi uçakların muharip gücünden önce, uçakların kazandırdığı gözetleme kabiliyetiydi:

46 Ahmed Sedat (Erkan-ı Harbiye Miralayı), *Ordumuzda Terakki...*, s. 143-146. Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı), “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış”, *Askeri Mecmua*, No: 65 (Haziran 1927), s. 137. Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı), “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış (Alayın Muharebesi)”, *Askeri Mecmua*, No: 69, Haziran 1928, s. 9. *Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevki ve Muharebesi 2*. Kısım, İstanbul, Askeri Matbaa, 1928, s. 53-55.

47 Protokol metni ve imzacı ülkelerin imza ve onay tarihleri için: “Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare”, (çevrimiçi), <https://treaties.unoda.org/t/1925>, (Erişim Tarihi: 06.01.2022).

48 *Muharebe Gazlarından Korunma Talimnamesi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927. s. 24. Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı): “Yeni Piyade...”, *Askeri Mecmua*, No: 65 (Haziran 1927), s. 135. Sadık, (Kaymakam) “Fırka, Kolordu...”, s. 86. Gaz muharebelerinin gelecek savaşlarda tank ve uçaklardan çok daha büyük bir rol oynayacağına dair: Cebecioğlu Remzi (Erkânı Harbiye Binbaşısı), “Tayyare Gaz Muharebeleri”, *Askeri Mecmua*, No: 58 (Ağustos 1925), s. 151-152.

“Tayyaresiz ordular adeta kördürler. Tayyare teşkilatı için varını yoğunu feda etmeyi göze almayan milletler, düşman hava kuvvetlerinin tesirat ve tahribatı karşısında ölüme boyun eğmiş insan kitleleridir.”⁴⁹

Gerçekten de tank ve savaş uçakları arasında bir kıyaslama yapıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarında hava gücüne çok daha fazla önem atfedildiği görülmektedir. Mekanize-motorize kara araçlarına karşı görece daha şüpheci bir tavır alınırken, havacılık alanında gelişmeye çok daha büyük önem atfedilmişti. Bunun öncelikli sebebi, tankların henüz savaş alanında kendilerini ispatlamamış olması kadar, Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet subay kuşağının tanklarla kişisel deneyimlerinin az olmasıydı. Ancak savaş uçakları Cihan Harbi'nde ve İstiklal Harbi'nde önemli bir rol oynamış, bunların önemi bizzat Türk subaylarınca gözlemlenebilmişti. Bu gözlemler daha çok keşif, özellikle uzak keşif ile ilgiliydi; zira İstiklal Harbi'nde Türk ordusunun elindeki uçak sayısı az olduğundan, bombardıman ya da avcı gibi ayrımlara gidilmemiş, uçaklar ordu kumandanlığının emrinde uzak keşif için kullanılmıştı.⁵⁰

1924 yılında, askeri havacılığın gelişimini irdelediği makalesinde Kurmay Binbaşı Muhittin, hava gücünün geleceğe hâkim olacağını belirtmekte, ancak yalnızca uçak satın almanın hava gücü kurmak anlamına gelmediğini de eklemekteydi:

“Hülasa: Kuva-i Havaiye istikbale hâkim olacaktır. Fakat yalnız tayyare satın alınmakla kuva-i havaiye teşkil edilmiş olmaz. Bütün teferrüat ve tekemmülatıyla tayyare imalatını memlekette vücud getirmek ve teşkilatımızın tekmiil ihtiyaçlarını kendi menbaalarımızdan tatmin etmek şarttır. Aksi takdirde sabık bahriyemiz gibi kuva-i havaiyemiz de ilelebed mahkûm vaziyetten kurtulamaz.”⁵¹

Yukarıda tanklar için de öne sürülmüş olan bu argüman, teknolojinin gelişmesini uzaktan izlemeye çalışan Türk subaylarının, gelişmiş bir yerli harp sanayiine duydukları özlemi ortaya koymaktadır. Dahası, Cumhuriyetin ilk yıllarında uçak satın almak ile Osmanlının son döneminde savaş gemisi satın almak arasında kurulan paralellik son derece anlamlıdır. Sultan Abdülaziz döneminde büyük paralarla kurulan ve sonuçta Haliç'te paslanmaya terk edilen donanmadan, İmparatorluğun son dönemine damgasını vurmuş ve büyük hayal kırıklıklarıyla sonuçlanmış dretnot düşlerine, Türk Ordusu, arkasındaki sanayi gücüne sahip olmadan pahalı savaş araçlarına sahip olmanın getirdiği problemleri kendi tarihsel deneyimleriyle öğrenmişti.

49 Cebecioğlu Remzi (Erkânı Harbiye Binbaşı), “Tayyare...”, s. 151.

50 Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralay), “İstiklal Muharebelerinde Ordumuzun Muharebe Usullerine Umumi Bakış”, *Askeri Mecmua*, No: 54, Ağustos 1924, s. 2.

51 Muhittin (Erkânı Harbiye Binbaşı), “Askeri Tayyareciliğin Halihazır ve Müstakbel Tekemmülatı”, *Askeri Mecmua*, No: 54, Ağustos 1924, s. 193.

Hava gücü oluşturma yönündeki tüm çabalara rağmen, tanklar konusunda olduğu gibi, uçaklar konusunda da benimsenen asimetrik taktikler eldeki imkânlar açısından gerçekçiydi. Havacılığın özellikle keşif konusunda kazandırdığı üstünlüğe karşılık, Genelkurmayın gizleme ve gizlenme konularına verdiği önem de hat safhaya çıkmıştı. 1926 yılında Genelkurmay tarafından 2 cilt olarak basılan ve tüm sınıflara yönelik olan Gizleme Talimnamesi, Genelkurmay'ın gizleme konusuna verdiği önemi göstermektedir. Talimnamenin ilk bölümlerinde çeşitli gözetleme biçimleri ele alınırken, geleneksel yerden gözetleme yöntemlerinin yanı sıra, havadan sabit balonlarla yapılan gözetleme, uçaklardan yapılan gözetleme, hava fotoğrafçılığı ve gözetleme aletleri ile yapılan gözetleme gibi yöntemler de ele alınmaktaydı.⁵² Yalnızca hava keşfi yapabilmenin bile getirdiği avantajlar kayda değerdi. Yeni teknolojilerle düşman hakkında bilgi toplamanın yöntemleri açıkça gelişmiş ve çeşitlenmişti. Türk Genelkurmayı gelişen gözetleme kabiliyetine karşı gizlemenin önemini bizzat deneyimlemişti: Büyük Taarruz öncesinde Yunan hava keşfine karşı önlem olarak büyük birliklerin gece yürüyüşleriyle kaydırıldığı ve gündüz bu birliklerin gizleme yapılarak dinlendirildiği hatırlanmalıdır.⁵³ Gözetleme yöntemleri gelişirken gizleme yöntemlerinin de önem kazanması savaşın kendine has diyalektiğinin tipik bir örneğidir.⁵⁴

Eski Sınıfların Krizi

Bir taraftan yeni teknolojiler ve “fenni sınıflar” harp sahasında gerçekleşecek değişikliklere dair tartışmaları alevlendirirken, bir başka önemli sorun da iki kadim sınıfın, piyade ve süvarinin yeni teknolojiler karşısında saplandığı krizdi. Kısmen aynı, kısmen farklı sebeplerle piyade ve süvari muharebe sahasında eski işlevlerini yerine getirmekte zorlanmakta ve gelecek harplerdeki rolleri sorgulanmaktaydı. Tartışmalar sürüp giderken, piyade ve süvari sınıfının mensubu subaylar, sınıflarının neden hala vazgeçilmez konumda olduğunu gittikçe güçlenen bir eğilimle savunmaktaydı.⁵⁵

52 *Gizleme Talimnamesi I Umumi Maddeler, Gizlemenin Tatbiki*, Ankara, Harita Matbaası, 1926, *Gizleme Talimnamesi II, Gizlemenin Tekniği*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926.

53 Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Yay. Haz. Rıdvan Akın, 6. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021. s. 336-337. Ayrıca bkz. Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 95.

54 Tüm sınıflara yönelik gizleme talimnamelerinin yanı sıra, daha genel ya da daha spesifik talimnameler içinde de gizleme kısımları parça parça ya da ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Örn. Sevk Talimnamesinde Gizlenme: “Kıt’a hassaten, düşman tayyaresinin gözünden ustalıkla gizlenip sakınmağı öğrenmelidir”, *Muhtelif Sınıfların...*, 1926, s. VII. ve *Sahra Tahkimat Talimnamesi*, 2. Kısım. 1927. Büyüyen hava tehdidine karşı cephe gerisinin hazırlığı da en azından kuramsal düzeyde önem kazanmıştır. 1928 tarihli *Cephe Gerisinin Havaya Karşı Müdafaa ve Muhafazası*, gerek askeri gerekse sivil unsurların hava taarruzlarına karşı alacağı önlemleri detaylı olarak ele almaktadır. *Cephe Gerisinin Havaya Karşı Müdafaa ve Muhafazası*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1928.

55 Örneğin bu örnekte piyade sınıfının süvariye üstünlüğünün yanı sıra, tanklara karşı da avantajlı olduğu savunulmaktadır: Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı), “Yeni Usulde...”, s. 37.

Cihan Harbi öncesinde piyade taarruzda esas sınıf kabul edilmekte ve pek çok durumda süngü hücumu gibi doğrudan yöntemlerle taarruz etmesi olağan görülmekteydi. Ancak Cihan Harbi'nde ateş gücünün gelişmesi manevra ve taarruzun aleyhine olmuş, savunmacılara büyük üstünlük kazandırmıştı. Cihan Harbi tecrübeleri doğrultusunda, ağır makineli tüfekler ve havan topları modern piyade taktiklerinin en önemli ayağını oluşturuyordu. Piyade taliminde özel bir yer ayrılan bu konular piyade subaylarının eğitiminde de detaylı olarak ele alınmaktaydı.⁵⁶ Özellikle makineli tüfeklerin taarruz eden piyade karşısındaki üstünlüğü piyadenin artık tek başına taarruz edemeyeceği kanaatini güçlendirmişti. Piyade taarruzunun ancak güçlü bir ateş desteği ile yapılabileceği düşüncesi böylece yaygınlaşmıştı.⁵⁷

Piyade talimnamesine göre ise, topçu piyade taktiklerinin çok önemli bir bileşeni olsa da, piyade özellikle taarruzda birçok durumda kendi işini kendi görmek zorunda kalacaktı.⁵⁸ Bu yüzden, Cihan Harbi tecrübelerinin gösterdiği en önemli ihtiyaçlardan biri, taarruzda ilerleyen piyade ile birlikte ilerleyebilecek bir topçunun varlığıydı. Makineli tüfeklerin piyadeyi her ilerleme çabasında “biçmesi”, piyade taarruzlarının başarı şansını çok düşürmüştü. Piyade ilerledikçe kendi topçusundan uzaklaştığından, ağır makineli tüfeklere karşı topçu ile gerektiği gibi irtibat kuramamakta ve ihtiyaç duyduğu desteği topçusundan alamamaktaydı. Böylece havan topları boyutlarında, taşınabilir, küçük çaplı topların piyade topu olarak kullanılabilmesi kabul edilmişti. Piyade topları ilerleyen piyade ile birlikte ilerleyecek ve makineli tüfeklere karşı kullanabilecek temel silahtı.⁵⁹

Kimi subaylar piyadeyi “yegâne ve esas” muharebe sınıfı olarak tanımlıyordu. Ancak tahkimat sistemleri, hava gücü ve tank gibi unsurlar piyadeyi zor durumda bırakmaya başlamıştı. Bir subay, piyadenin tüm bu tehditlere karşı yeni tip bir topa ihtiyacı bulunduğunu savunuyordu. Bu piyade topu, kolay taşınabilen, seri atış yapabilen, hem yatay hem dikey ateş kabiliyetine sahip olan bir sistem olmalıydı. Bu silah, diğer sınıflardan kopuk halde muharebe etmek zorunda kaldığı anlarda piyadenin “en aziz

56 Bkz. Zekai (Yüzbaşı), *Maltepe Piyade Atış ve Tatbikat Mektebi Zabitan Kurslarında: Ağır Makineli Tüfenk Konferansları*, İstanbul, Teşebbüs Matbaası, 1926. Bir başka örnek: Askeri Matbaa tarafından 1923'te basılan 1922 tarihli Alman Piyade Talimnamesi 3. Kısmı tamamen makineli tüfek konusuna ayrılmıştır; eser Harb-i Umumi Netayicine Müstenit Ecebi Asar-ı Resmîye Külliyyatı serisinden çıkmıştır. *Alman Piyade Talimnamesi 3. Cüzü, Makineli Tüfenk Bölüğü*, müt. Ahmet Şevket Dragoman (Mülazım-ı Evvel), Dersaadet, Matbaa-yı Askeriye, 1923.

57 Hans von Ritter, *Ordu Teşkilatı*, çev. Nuri Refet, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1928, s. 15-16.

58 *Piyade Talimnamesi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926, s. 88-89.

59 Abdullatif, *Topçuluk Notları*, top. Ridvan Ziya, 1925, s. 22-24. “Erkan-ı Harbiye Mektebi 340-41 Senesi Topçuluk Tedrisatından” ibaresiyle başlayan kitap, kurmay okulundaki topçuluk dersinden derlenmiş el yazısı ders notlarını içermektedir. Ayrıca: Halil Kemal (Topçu Kaymakam), “Eserin İntişarı Münasebetiyle”, Bruh Miller, *Yarma Melhanelerinde Topçu*, çev. Halil Kemal, İstanbul, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1925, s. B-C.

arkadaşı olarak yanında” bulunacaktı. Müşterek harekât fikirlerinin yerine piyadeyi gerekirse yalnız başına savaşıacak sınıf olarak tasavvur eden bu fikirler, piyadenin sorunun çözümünü ise çeşitli tehditlerin tamamına karşı etkili olabilecek ve kolay taşınabilecek bir piyade topunda aramaktaydı.⁶⁰

Öte yandan, Genelkurmay’ın müşterek sevk talimnamesine yansıyan yaklaşımı, farklı sınıfların müşterek faaliyeti fikrini yansıtıyordu. 1926 Sevk talimnamesinde tesa-düf muharebesinde taarruzun icrasının anlatıldığı kısımlarda, topçunun bir piyade taarruzunda üstleneceği görevin boyutları ortaya çıkıyordu. Yakın ve uzak muharebe topçusu olarak duruma göre ikiye ayrılan tümen topçusunun yanı sıra, her piyade birliği –genelde alay komutanlığına verilen- kendi top bölüğüne de muhtaçtı. Bu bölüklerin görevi, piyade taarruzu esnasında güçlü mukavemet noktalarını kırmak, düşman makinelili tüfeklerini ve makineli tüfek gruplarını, topçu ve havan topçusunu ezmektir. Yakın muharebe topçusu sık sık mevzi değiştirerek, uzak muharebe topçusu ise uzaktan ve mümkün mertebe yer değiştirmeden –tesire ara vermemek için- düşmanı ateş altına alacaktı. Taarruz eden piyade düşman mevzilerine iyice yaklaşarak düşman piyadesinin etkili atış menziline girince, hem uzak hem de yakın muharebe topçusu ateşini düşman piyadesine yöneltecekti. Topçu bir yandan düşman piyadesinin güçlü kısımlarını sarsacak, bir yandan da düşman topçusuna göz açtırmayacaktı.⁶¹

Burada topçuya çok fazla görev yüklenmesi, pratikte topçunun bu kadar fazla görevi yerine getirebilmesinin gerçekçi olup olmaması sorgulanabilir. Esasen piyadenin çözümsüz sorunlarının sorumluluğu topçu sınıfına yükleniyordu. Bu durum piyadeye her duruma uygun –henüz icat edilmemiş- bir top silahı talep edilmesiyle paralellik gösteriyordu. Her ikisi de piyadenin taarruzdaki başarısızlığına çözüm arayışlarıydı.

Eski sınıfların krizinin ikinci boyutu, süvari sınıfının içine düştüğü krizdi. Cihan Harbi tecrübelerine nazaran süvari sınıfına biçilen en önemli görev keşifti. Ancak hava gücü başta olmak üzere teknolojik unsurlar bu alanda süvari sınıfının rakibi olarak ortaya çıkmaktaydı. Uçaklar ve balonların sağladığı görüş yeteneğinin yanı sıra, otomobil gibi motorlu araçlar da bu alanda süvariye işlevsiz bırakmaya aday görünmekteydi. Ancak süvari subayları bu görüşlere karşı çıkıyordu. Buna göre balon ve uçakların düşmanın toplanma noktalarını, yürüyüş yollarını, muharebe yerleşimlerini gözlemlene ve hatta resmini çekme avantajı varsa da, bu unsurlar ancak iyi havalarda keşif yapabilmekte ve düşmanın peçeleme ve gizlenmelerine karşı etkisiz kalabilmekteydiler. Büyük

60 Hüseyin Rahmi (Binbaşı), “Avrupa Ordularında Piyade Topçusu”, *Askeri Mecmuası*, No: 57, Mayıs 1925, s. 116.

61 *Muhtelif Sınıfların...*, 1926, s. 155-166.

araçlar olduklarından düşman tarafından fark edilmeden keşif yapmaları da mümkün değildi ve kendileri de düşmana karşı tehdit altına girebiliyorlardı. Ancak süvari küçük gruplar halinde fark edilmeden yaklaşarak keşif görevini üstlenebilirdi.⁶² Diğer sınıflardan kimi subaylarsa, modern savaşlarda ve özellikle mevzi harbinde yeni silahların ateş gücü üstünlüğü karşısında, süvarinin istihbarat toplama faaliyeti yapabilmesinin mümkün olmadığını savunuyorlardı.⁶³ Hava gücü keşif görevini yapacak esas sınıf kabul edilmeliydi.⁶⁴

Süvarinin muharip rolü hakkında da benzer bir tartışma söz konusuydu. Pek çok süvari subayı hala klasik süvari metotlarının üstünlüğünü savunmakta ve bunların hala gerekli olduğunu vurgulamaktaydı. Buna göre, düşmanın teknolojik silahlar tarafından korunmadığı yerlerde, kılıç ve mızrakla yapılacak atlı akınların etkisi hala büyük olacaktı. Genelkurmay'ın da bu fikirden uzak olmadığı talimnameye başvurarak ortaya konabilir. 1925 tarihli Süvari Talimnamesinde hala kılıç ve mızrak talimlerine önemli yer ayrılmaktaydı.⁶⁵ Bir süvari subayı, süvarinin artık atlı piyade olarak görev yapması gerektiği tezine şöyle cevap vermektedir:

“Yalnız ateşle iş görmek isteyen atlı piyade kılincına, mızrağına, atına güvenen hakiki ve cesur binici süvari önünde birkaç mesele faik olsa dahi mağlup olacak süvari bu gibi yarım yamalak atlı kıtaatını atlı hücumlarıyla ve müsademesiyle daima önüne katarak mağlup ve perişan ederek sahne-i harpten atacaktır.”⁶⁶

Dikkatten kaçmaması gereken nokta, süvariliğin savunmasında süvariliğin şan ve şerefi ya da “kılincına, mızrağına, atına güvenen hakiki ve cesur binici” gibi ifadelerde somutlaşan, romantik denebilecek üsluptur. Süvari subaylarının imgeleminde süvarilik, at ile kurulan duygusal bağ ve tarihsel bir şeref timsali olma imgesi ile birlikte şekillenmişti. Geleneksel silahlara ve ata duyulan sevgi, mesleki bir şeref kavramına içkin olup, süvarilerin benlik algısının üretiminde büyük rol oynamıştı.

Öte yandan diğer sınıflar, süvarilere modern muharebenin değiştiğini hatırlatma konusunda ısrarcıydı. Bir subay, süvarinin değişmek ve atlı piyadeye doğru evrilmek zorunda olduğunu belirtiyordu. Süvari geçmişte bir göğüs göğüse muharebe sınıfı idiye de, artık yalnızca ateş kuvvetini süratli bir biçimde bir yerden diğerine kaydırmaya

62 Ferhat (Binbaşı), “Zamanımızda Süvari: Süvarinin Lüzumu”, *Askeri Mecmua*, No: 53, Mayıs 1924, s. 100.

63 İbrahim Kamil (Kuvvayı Havaiye Müfettişliği Birinci Şubesine Memur Yüzbaşı), “Süvari ve Tayyare: Keşif Noktai Nazarından”, *Askeri Mecmua*, No: 56, Şubat 1925, s. 131.

64 İbrahim Kamil (Kuvvayı Havaiye Müfettişliği Birinci Şubesine Memur Yüzbaşı), “Süvari ve...”, s. 136.

65 “Süvari Talimnamesi Zeyli Kılıç ve Mızrak Talimnamesi”, *Süvari Talimnamesi*, İstanbul, Matbaa-yı Askerî, 1925. Ek kısımda s. 1-43.

66 Ferhat (Binbaşı), “Zamanımızda Süvari...”, s. 109.

yarayan bir sınıf halini almıştı. Modern süvarinin esas silahları ise, tüfek, makinalı tüfek, kendisine ilhak edilecek topçu, zırhlı otomobil ve uçaklar olacaktı.⁶⁷

Eski sınıfların krizine Genelkurmay'ın aradığı çözüm, farklı sınıfların etkili koordinasyonu olmuştu. 1926 Talimnamesinin ve tamamlayıcı talimnamelerin en önemli konusu farklı sınıfların birlikte harekâtıydı. Müşterek harekât ve müşterek muharebe olarak adlandırılan konseptler, farklı sınıfların muharebede nasıl en etkin biçimde eşgüdümü kullanılabileceği konusunu işlemekteydi. Durumun müsait olduğu her yerde farklı sınıflardan subayların birlikte harp oyunları oynaması teşvik edilmekteydi.⁶⁸ Esasen harp oyunlarına dair talimatnameye göre harp oyunlarının düzenlenmesindeki temel amaçlardan biri farklı sınıfların birlikte sevk ve muharebesinin iyice öğrenilmesi idi.⁶⁹ 1926 Sevk Talimnamesinde, genel olarak sınıfların müşterek harekâtına büyük önem verilmenin yanı sıra, en büyük önem piyade-topçu muhaberesine verilmekteydi: “Bütün sınıfların, bilhassa piyade ile topçunun, birlikte tesir etmelerine, en küçük kıt’alardan itibaren kat’i bir ehemmiyet verilmelidir.”⁷⁰

Savaş Sonrası 1920’lerde Türk Kara Doktrinindeki Temel Çelişkiler

Savaş sonrası 1920’li yıllar bir bütün olarak ele alındığında Türk ordusu doktrininin ve bu konudaki tartışmaların birden fazla çelişkiyi barındırdığı gözlemlenebilir. Öncelikle Genelkurmay ve subaylar teknolojinin ve yeni teknolojik silahların yükselişinin farkındaydılar. Ancak bunların harp sahasını temelden değiştireceğine dair bir görüş yerleşmemişti. Eski sınıflara mensup subayların önemli bir kısmı, geleceğin muharebesinde yeni teknolojik sınıflara değil kendi sınıflarına odaklanıyorlardı. Subaylar kendi sınıflarının önemini önceki zaferlerden örneklerle açıklarken, Genelkurmay da benzer bir refleksle gelecek savaşı, son büyük zaferini idealleştirerek tasarlamaktaydı. Bir bütün olarak Türk ordusu, ‘önceki savaşa’ hazırlanıyordu.

Büyük Taarruz benzeri bir kesin sonuçlu taarruz muharebesi fikri orduda çok baskındı. Öte yandan, hareket harbine, manevraya ve taarruza yapılan tüm vurgulara rağmen Genelkurmay'ın tehdit altındaki sınır bölgelerine yol ve altyapı yapılmasına direndiği de anlaşılmaktadır.⁷¹ Hareket harbine hazırlanan tarafın, hareketi ve taarruzu sınırlayıcı arazide bunu yapmasının zorlaşacağı açık olduğuna göre, Genelkurmay'ın fiili

67 Dukakinzâde Feridun (Erkân-ı Harp Yüzbaşısı), “Son Asır Harplerinden Alınan Derslere Nazaran İstikbal Muharebatında Süvarinin Tarzı İstihdamı”, *Askeri Mecmuası*, No:57, Mayıs 1925, s. 74.

68 Dukakinzâde Feridun (Erkân-ı Harp Yüzbaşısı), “Son Asır...”, s. 2.

69 *Harb Oyunlarında Nazar-ı Dikkate Alınacak Esaslara Dair Talimatname*, 1924, s. 1.

70 *Muhtelif Sınıfların...*, 1926, s. VIII.

71 Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Yay. Haz. İhsan İlgar, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1973. s. 219.

uygulamaları ve talimnameler arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Talimnamelerde yazanlara rağmen Genelkurmay'ın, üstün teknolojik imkânlarla ve maddi güce sahip bir düşmandan çekindiği düşünülebilir. Bu durumda Genelkurmay, düşmanın manevra kabiliyetini kısıtlama karşılığında kendisinininkinin kısıtlanmasını da kabullenmekteydi. Talimnamelerde dile getirilen savaş tarzına uymayan bu stratejik yaklaşım, sonraki yıllarda daha karmaşık bir probleme evrilecekti.

Son önemli çelişki ise, ilgili dönemdeki doktrin ve doktrin tartışmaları ile fiili muharip deneyimler arasındaki tutarsızlıktı. 1924-1938 arasında Türkiye'de tam 17 ayaklanma gerçekleşmişti.⁷² Ayaklanmalar iki savaş arası dönem askeri deneyiminde merkezi bir rol oynadı. Türk ordusu dönem boyunca fiilen iç güvenlik harekâtıyla meşgul olmuştu. Sık sık bölgesel seferberlikler gündeme gelmiş ve ayaklanma bastırma faaliyetleri ordunun başlıca muharip görevi haline gelmişti. İç güvenlik harekâtının askeri açıdan yürütülüşü konvansiyonel harpten farklı bir konudur ve istisnai durumlar dışında gayri nizami harp kapsamında değerlendirilmelidir. Bu durumun Türk subayları açısından yarattığı meslekî bir çelişki dikkat çekmektedir. Türk subayları konvansiyonel bir savaş için eğitim aldıkları ve askeri doktrinleri ve talimleri bu çerçevede şekillendiği halde, mesleki hayatlarının önemli bir bölümünü iç güvenlik harekâtı ve gayri nizami harp icra ederek geçirmek durumunda kalmışlardı.⁷³ Bu durum yürütülen doktrin tartışmaları ve talimnamelerde somutlaşan askeri doktrin ile fiili muharip deneyimler arasında bir uçurum oluşturmuyordu. Türk subayları sınırlı istisnalar hariç iç güvenlik harekâtı deneyimlerini doktrin tartışmalarında ele almamış ve açık kaynaklarda bu konu ile ilgili tartışmalara girmemişlerdi. Örneğin iç güvenlik ile yakından ilgili olacağı düşünülebilecek dağ harbi tartışmalarında bile, konvansiyonel bir savaşta dağ harbi senaryoları ele alınmış, ayaklanma bastırma faaliyeti tartışmalara dâhil edilmemişti. Bu konudaki “sessizliğin” genel bir sansür uygulaması ile ilgili olması mümkündür.

Savaş sonrası yıllarda henüz embriyo halinde olan bu çelişkiler, 1930'lu yıllardaki gelişmelerle daha da belirginleşecekti. Bundan sonraki kısımda, 1930'larda kara

72 Ayaklanmalar ve bunlara karşı yürütülen askeri harekât için bkz. *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012. Bu kaynak, Emekli Kurmay Albay Reşat Hallı tarafından yazılan ve Genelkurmay tarafından daha önce basılmış olan *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938* adlı kitabın tekrar basımıdır.

73 Bu durum Türk ordusunun farklı dönemleri için de geçerli bir örüntü oluşturmaktadır. 10 Yıllık Harp öncesi dönemde konvansiyonel bir savaş için eğitilen Osmanlı subayları, mesleki yaşamlarının ilk yıllarında Balkanlarda komitacı faaliyetleriyle mücadele etmek durumunda kalmışlardı. Benzer şekilde 20. Yüzyıl sonlarından itibaren de Türk subaylarının muharip deneyimleri terörle mücadele faaliyetlerine dayanmaktadır. Ülkenin batısında icra edilen büyük konvansiyonel manevralar (örneğin amfibi harekât tatbikatı) ile terörle mücadele görevleri arasında benzer bir zıtlık oluşmaktadır. Manevra ve tatbikatlarda ele alınan konvansiyonel senaryolar ile ordunun fiili harekâtı ve esas muharip deneyimler arasında bir çelişki söz konusudur.

doktrinine yönelik tartışmalar, mekanize savaşın yükselişi ve Türk subaylarının bunu nasıl gördüğü ve nihayet savaşın arifesinde Genelkurmay'ın savunma planları ele alınacaktır. Son kısımda ise savaşın patlamasıyla birlikte subaylarda yükselen zayıflık hissi ortaya konulacaktır.

1930'larda Türk Kara Doktrini ve Tartışmaları

1928 sonrasında Türkiye'nin donanma gücü görece gelişmeye başlamış, 1930'da Yavuz kruvazörünün donanmaya katılmasının yanı sıra yeni savaş gemisi siparişleri de verilmişti.⁷⁴ Buna paralel olarak 1928 sonrası manevralarda donanma unsurlarının da fazlasıyla kullanılmaya başlandığı görülmüyordu. Örneğin 2-22 Eylül arasında icra edilen Akdeniz Manevrasında, savunma tarafında olan Kırmızı ülke donanmasına ait unsurların, Mavi nakliye filosunu ilkin çıkarmadan önce henüz yoldayken yakalamaya çalıştığı, sonra bunu başaramayınca karaya asker çıkarırken vurmayı denediği görülmekteydi.⁷⁵ Bu durum, donanma gücünün gelişmesiyle savunma hattının açık denizden başlatıldığını ortaya koymaktadır. 1923-1928 arasında tamamen kara savaşına odaklanan tutum böylece değişmişti.

Düşmanın denizde durdurulamaması durumunda kıyı savunma harekâtı gündeme geliyordu. Gelecek savaşın baskın tarzında bir çıkarma ile başlayacağı öngörüldüğünden, 1930'lu yıllarda subaylar tarafından en çok ele alınan konulardan birisi kıyıların savunulmasıydı. Kıyı savunma konusundaki teoriler kabaca ikiye ayrılıyordu: Düşmanı kıyıda güçlü bir biçimde karşılamak ya da kıyıları görece zayıf birliklerle denetlerken, esas gücü ihtiyat birlikleri halinde geride tutmak. İkinci görüşe göre düşmanın nerede karaya çıkacağı bilinemeyeceğinden, savunma gücünün yanlış bir noktada bulunmasındansa geride toplu olarak tutulması gerekirdi. Düşmanın nereye çıktığı bir kez tespit edildikten sonra, güçlü ihtiyatlarla karşı taarruz icra edilebilir ve düşman denize dökülebilirdi. Ayrıca savunma gücü düşmanı kıyıda karşılarsa, düşman donanmasının da hedefi olurdu. Bu yüzden güçlü ihtiyatlar bulundurulmalıydı.

İkinci görüş Çanakkale Muharebelerinde Alman General Liman von Sanders tarafından uygulanmış ve dolayısıyla fiilen Osmanlı ordusunun savunma planını teşkil etmiştir. Ancak iki savaş arası dönemde kıyı savunmasını tartışan Türk subayları, tespit edilebildiği kadarıyla istisnasız olarak, ilk görüşü savunmaktaydı. Türk subayları kıyı savunmada esasın, düşmanın kıyıya yerleşmesine izin vermemek olduğunu ısrarla

74 Dilek Barlas, Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, çev. Barış Cezar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 141.

75 Fatih Bozkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 157.

vurguluyorlardı. Düşmanın çıkması en muhtemel mıntıklar tespit edilmeli savunma güçlü bir biçimde buralara kurulmalıydı. Başka bir sistemin “mevzuubahis bile olması” doğru olmazdı.⁷⁶ Bir subay “Eve hırsızın girmemesi için kapıyı pencereyi sıkı kapamak lazımdır.” diyor ve devam ediyordu: “Kapının iyi kapanmasını temin eden sürgü demirini, hırsız içeriye girdikten sonra kafasına vurayım diye kapının arkasına takmayıb elde tutmak büyük bir yanlışlık olur.”⁷⁷ Düşman beklenenden farklı bir yere çıkarsa, çıktığı yer görece daha az elverişli bir bölge olacağından, hızla ilerlemesi mümkün olmayacaktı ve bu da savunma güçlerine tekrar gruplanmak için gerekli zamanı kazandıracaktı.

Kimileri muharebelere bizzat katılmış Türk subaylarının Çanakkale’de uygulanan temel harekât planını yanlış bulmaları önemlidir. Çanakkale Zaferi’nin, manevi açıdan İstiklal Harbi kadar önemli bir kurucu sembol olduğu açıktır. Türk askerinin kahramanlığı ve fedakârlığı açısından Çanakkale’nin Türk subayları için anlamı büyüktü. Ancak 5. Ordu’nun Alman komutanının savaş planı yanlış bir plan olarak kabul edilmekte ve bunun bedelinin çok ağır ödendiği vurgulanmaktaydı. Son yıllarda yapılmış bir çalışmada, Emekli General Naim Babüroğlu da Alman savaş planını “Almanların Büyük Tuzağı” olarak adlandırmıştır. Babüroğlu’na göre, Sanders’in planının amacı daha en başından İtilaf kuvvetlerini denize dökmek değil, kıyıya yerleşmelerine izin vermektir. Alman savaş stratejisi Çanakkale’de olabildiğince fazla İtilaf devleti askerini bağlayarak, Avrupa topraklarındaki muharebelerde Alman ordusunun yükünü azaltmayı hedefliyordu.⁷⁸

Türk subayları, önceden de yanlış buldukları kıyı savunmasında güçlü ihtiyat prensibini tamamen reddetmiş ve düşmanı kıyıya yerleşmeden durdurmayı esas kabul etmişlerdi. Ancak doğal olarak düşman ilerlemesinin durdurulamaması ihtimali ve bu durumda Anadolu ve Trakya’da nasıl bir savunma savaşı icra edileceği de tartışılmaktaydı. Türkiye’nin çok fazla cepheden saldırıya açık olduğu ve birkaç farklı cephede savaşmak durumunda kalabileceği kabul ediliyordu. Buna karşı gündeme gelen formül, üstün ama birbirinden uzak (yani dış hatlarda bulunan) düşman kuvvetlerine karşı, harekâtı iç hatlar prensibi ile yürütmektir. Diğer bir deyişle eldeki kuvvet farklı tehditleri karşılamak üzere bölünmek yerine, birbirine yakın tutularak düşman güçleriyle sırayla muharebeye girecekti. İç hatlar prensibinin uygulanması, 6-8 Ekim 1933 tarihlerinde gerçekleştirilen Ankara Manevrasında da test edilmişti. Gerek taarruz eden taraf olan Mavi Ordu,

76 Örn. Fazıl (E. Binbaşı), “Sahillerin Örtme, Gözetleme ve Müdafaası”, *Askeri Mecmua*, No: 89, Haziran 1933, s. 50-51.

77 İ. Demirsoy (Kırmızı Önyüzbaşı), “95 Sayılı Askerî Mecmuadaki ‘Geri Yamaç Mevzileri Hakkında Tetkikler’ Adlı Yazıya Bir Karşılık”, *Askeri Mecmua*, C.VI, No: 97, Haziran 1935, s. 304-305.

78 Naim Babüroğlu, *Çanakkale 1915 Almanların Büyük Tuzağı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2020.

gerekse savunma yapan Kırmızı Ordu birbirlerinin kuvvetlerini ayrı ayrı yakalayıp imha etme esasına göre hareket etmişlerdi.⁷⁹

Oyalama muharebeleri özel bir önem verilen bir başka konuydu. Özellikle daha güçlü bir düşmana taarruz edebilmek için, belirli bir cephede ya da bölgede ağırlık merkezi oluşturulması gerekeceği aşikârdı. Bunun yapılabilmesi için ise, ikincil önemdeki bölgelerde zayıf kuvvetlerle oyalama muharebeleri icra edilmesi gerekiyordu. Bunun bilinciyle Türk subayları, oyalama muharebesinin esaslarını ve yöntemlerini yoğun bir biçimde tartışıyorlardı. Oyalama muharebesinde de esasın çakılı bir savunma yapmak değil, fırsat buldukça karşı taarruzlar icra edebilmek olduğu vurgulanıyordu.⁸⁰ Araziden ve gerekirse yer yer tahkimli mevzilerden de faydalanılarak düşmanın dengesi bozulacak, “müteharrik” ya da oynak yöntemlerle düşmana darbeler indirilecekti.⁸¹

Özel bir önem verilen bir muharebe türü de Dağ Muharebeleri ya da ‘Dağ Harbi’ydi. 1920’lerde olduğu gibi 1930’larda da Türk ordusunda dağ harbine yoğun ilgi devam etti. Dağ harbine verilen önem doğal olarak ülkenin dağlık coğrafyasına dayandırılıyordu. Ayrıca yolların azlığı sebebiyle orta yükseklikte bölgelerde bile dağ şartlarının hâkim olacağı belirtiliyordu. Dağ Harbine ilgi İstiklal Harbi’nden sonra başlamıştı;⁸² oysa dağ harbi konusunda yeterli teşkilat ve hazırlık olsaydı, Sarıkamış hezimetinin yaşanmayacağı belirtiliyordu.⁸³

Dağ harbine önem verilmesinin bir diğer önemi de dağlık arazileri kullanarak güçlü düşman ordularına karşı asimetri yaratmaktı. 1930’lar boyunca büyük devletlerle güç farkının gittikçe açıldığını hisseden Türk subayları, bir savunma savaşında ülkenin dağlık yapısından faydalanmayı da tasarlamışlardı. Bir subay dağların önemini şöyle açıklıyordu:

“İnsanı az olan milletler, insanlarını harbe çok kabiliyetli kılmalıdır.

Vesaiti az olan milletler, arazinin tabii kuvvetlerinden bu vesait zâfını izale edecek veçhile istifadeyi öğrenmelidirler.

Bize gelince; dağlarımız, bizim ahenin kalelerimizdir. Bunlara giren her üstün düşman, onun derinlikleri içinde Türkün öldürücü darbeleri altında ezilmeğe mahkûmdur. Yeter ki, bu dağları bir kuvvet gibi kullanmağı bilelim.”⁸⁴

79 Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 166-167.

80 Bahattin Ege (E. Yüzbaşı), “Bizde Oyalama Muharebelerinin Vasıfları Ne Olmalı”, *Askeri Mecmua*, No: 94, Eylül 1934, s. 708.

81 Sedat, “Büyük Sevk ve İdarede Hututu Dahileden İstifade”, *Askeri Mecmua*, C.48, No: 78, Teşrinievvel 1930, s. 424.

82 Muzaffer (Kaymakam), “Dağ Muharebesinin Hususiyetleri”, *Askeri Mecmua*, C.48, No: 78, Teşrinievvel 1930, s. 411.

83 Muzaffer (Kaymakam), “Dağ Muharebesinin...”, s. 422.

84 Ali Reşit (E. Kaymakam), “Zayıf (kuvvetçe az) ve Asrı Vasıtaları Noksan Bir Ordunun; Asrı Vasıtalı ve Kuvvetli (kuvvetçe çok) Bir Düşmana Karşı Zaferi Elde Etmesine Dair Tetkikler”, *Askeri Mecmua*, No: 94, Eylül 1934, s. 599-600.

1930'larda yapılan kara manevralarının çoğu Ege ve Trakya'dan gelecek bir işgal tehdidine yoğunlaşıyordu. Bu, en büyük stratejik tehditlerin bu bölgelere yönelik olduğu düşüncesini gösteriyordu. Ege dışında Anadolu'da iki manevra daha icra edilmişti. Dersim İsyanı sonrasında Tunceli'de icra edilen Doğu Manevrası dışında, 9-14 Eylül 1938 tarihlerinde de Gaziantep'te bir manevra gerçekleştirilmişti. Gaziantep Manevrasının senaryosu, Kırmızı Devlet Ege bölgesinde Yeşil Devlet ile savaştayken, Kırmızı'nın güney komşusu Mavi Devletin Kırmızı Devlete saldırmasına dayanıyordu. Mavi Devlet Kırmızı'nın güçlerinin önemli bir kısmının batıya kaymasından faydalanaarak Diyarbakır, Elazığ ve Malatya'ya taarruz ediyordu. Bu senaryo, 1938'de hala doğu ve batıda çift cepheli bir savaş ihtimalinin göz önünde tutulduğunu gösteriyordu.⁸⁵

Trakya bölgesinin savunulması ise özel bir alan teşkil ediyordu. Yukarıda açıklandığı gibi, 1920'lerde Trakya'nın savunulması konusunda ciddi bir hazırlık yapılamamıştı. 1930'ların ikinci yarısında ise Türk Genelkurmayının konunun üstüne düştüğü anlaşılıyordu: 1935, 1936 ve 1937 yıllarında Trakya'da üç önemli manevra icra edildi. Bunun en önemli sebepleri Balkanlardaki gergin ortam ve Bulgaristan ile gerilen ilişkilerdi. Trakya Manevraları arasında 1937 Manevraları özellikle önemliydi. Türk ordusunun güç gösterisi yaptığı ve büyük birliklerle icra edilen manevrada senaryo bu kez Trakya'da iki devletle birden savaşa ihtimalini ele alıyordu.

Senaryoya göre Kırmızı devlet ve Sarı devlet Meriç boyunda savaşa girmişti. Sarı devletin müttefiki olan Karadeniz devletlerinden Mavi devlet, müttefikine destek için Kiyıköy'e asker çıkarmıştı. Bu kuvvetler güneye, Saray'a ilerlemiş ve Çerkezköy'e sarkmayı tasarlamışlardı. Saray'daki Mavi Kolordusunun ilerleyişi, bölgedeki tali kuvvetler ve İstanbul'dan getirilen destek kuvvetleriyle teşkil edilen bir Kırmızı Kolordusu tarafından durdurulmuştu. Kırmızı Kolordusu Kiyıköy ile Saray civarında Manika Köyü (Bugün Küçükyoncalı) arasında bir cephe teşkil etmişti; böylece Karadeniz'den bugünkü İstanbul Kırklareli yoluna kadar inen arazide savunma hattı kurmuştu. Ancak Mavi kuvvetler Kiyıköy'den daha fazla asker çıkararak bu birlikleri daha güneybatıdan, Kırmızı Kolordunun sol kanadını kuşatacak şekilde Çerkezköy yönünde ilerletmişti. Manevra senaryosunun buraya kadarki kısmı ve Saray civarında karşı karşıya gelen kolordular, manevrada gerçekten mevcut olmayıp, farazi olarak meseleye dâhil edilmişlerdi.⁸⁶

85 Ali Reşit (E. Kaymakam), "Zayıf (kuvvetçe az)...", s. 250.

86 *Türk İllustrasyonu Büyük Trakya Manevraları Hatırası*, İstanbul, 1937, s. 23.

Bu aşamada Kırmızı taraf, Marmara Ereğlisi'ne başka bir kolordu ile çıkarma yapmaya başlamış ve bu kolordunun bir tümeni, henüz kolordusu tamamıyla karaya çıkmadan önce Çerkezköy'e ulaşmış ve istirahate çekilmişti. Ancak yukarıda açıklandığı gibi Mavi kuvvetlerinin sol kanattan bir taarruza hazırlandığı anlaşılınca, bu tümen –henüz karaya çıkmamış olan- kendi kolordusundan bağımsız olarak, Manika Deresi'nde savunma yapan kolordunun sol kanadını tutmuştu.⁸⁷ Böylece Mavi tümeninin çevirme manevrası, Kırmızı tümeni ile karşılanmıştı. Manevranın devamındaki günlerde, bu bölgede Kırmızı önce başarılı bir savunma yapacak, ardından taarruza geçerek Mavi güçlerini imha edecekti.

Manevra Türk Genelkurmayı'nın Trakya'da gerçekleşecek bir muharebede Marmara Denizi'ni nasıl kullanmayı planladığına dair önemli bir ipucu ortaya koyuyordu. Sınırdaki savaşı ordunun gerisine Karadeniz'den çıkarma yapan Mavi güçlerine karşı, Marmara Denizi'nden karşı bir çıkarma yapılarak bu kuvvet durdurulmuştu. Marmara Denizi'nin, elde lojistik ve kuvvet aktarımı kabiliyeti olduğu sürece böyle operatif ve taktik karşı yumruklar için elverişli olduğu anlaşılıyordu. Daha önce Osmanlı Genelkurmayı da Balkan Harbi'nde bu fikri sınamıştı: Başarıyla sonuçlanmasa da Şarköy Çıkarması, Çatalca hattında ve Bolayır kıstağında Türk istihkâmlarına yüklenen Bulgar güçlerinin gerisine düşme yönünde iddialı bir girişimdi.⁸⁸

Mekanize Savaşın Yükselişi

Mekanize unsurların muharebe sahasını tamamıyla değiştirebileceği fikri 1928 yılında Harp Akademisi'nde taktik (tabiye) dersi veren bir Alman subay tarafından dile getirilmekteydi. Fransa'da meşhur Maginot hattının yapımına da aynı yıl başlanmıştı. Maginot hattı, Fransız ordusunun gelecek savaşı da Cihan Harbi paradigması içinde düşündüğünün ve mevzi harbine hazırlandığının göstergesiydi. Sovyetler ise Derin Harekât-Derin Muharebe olarak adlandırılan, hareket ve manevraya dayanan zırhlı doktrinlerini bu yıl geliştirmeye başlamışlardı. Böyle bir ortamda Türk subayları, mekanize savaşa dair ilk öngörülerini Alman eğitimcilerden öğrenmekteydi.⁸⁹ Öte yandan,

87 *Büyük Trakya Manevraları Hatıra Albümü*, İstanbul, 7 Gün.

88 Çıkarmanın detaylı bir anlatımı şu resmi Genelkurmay yayınında mevcuttur: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi II nci Cilt 2 nci Kısım 2 nci Kitap Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1981. s. 187-273. Ayrıca bkz. İlyas Demirsoy, *Muhtelif Harplerdeki Sahil Çıkarmaları*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1942. s. 14-20.

89 Cavit Çevik (Kurmay Binbaşı), "1939 Alman-Müttefikler Harbi Başlangıcı Üzerinde Fikirler", *Askeri Mecmuası*, C.XI, No: 116, Mart 1940, s. 53.

1930'larda artık mekanize savaşın kuramsal öncüleri de Türk subayları tarafından takip ediliyordu.⁹⁰

1920'lerin sonlarından itibaren artık tankların başka sınıflara bağlı olmak zorunda olmadığı ve bağımsız harekât icra edebilecekleri kabul görmeye başlamıştı.⁹¹ Türk subayları da tankların artık mevzi harbi silahı olmadığını vurguluyor ve hareket harbinde tanklarla karşı karşıya kalılabileceğini belirtiyorlardı. Tanklar artık yalnızca taktik seviyede değil, operatif seviyede de tehdit oluşturuyordu. Tanklara karşı koyabilmek için bir şekilde zırhlarını yaracak bir çözüme ihtiyaç vardı. Piyade alaylarının piyade toplarıyla ve ağır makinalı tüfeklerle donatılması savunuluyordu. Bunlar tanklara ve hatta uçaklara karşı kullanılabilirdi.⁹²

Tankların gelecek savaşlarda önemli rol oynayacağı kabul edildiğinden, Türk ordusunun da tanka ihtiyacı olduğu savunulmaktaydı. Bir kaymakam, "(...) asrımız fen ve makine asrıdır" diyor, uçak, tank ve gazların artık savaşın en önemli unsurları olduğunu belirtiyordu. Ancak daha önce tank ve uçaklar konularında belirttiği gibi, teknolojinin yalnızca satın alınması değil, tamir, tadilat ve nihayet imalatının da yerli imkânlarla yapılabilmesi özlemi tekrarlanıyordu.⁹³

Tankların dışında genel anlamda motorize birlikler ve hava gücünün gelişimi de harp sahasını dönüştürüyordu. Uçaklar daha Cihan Harbi'nde keşif için kullanılmışsa da, sonraki yıllarda büyük bir gelişme göstermişlerdi. Savaşın sonunda saatte 300 kilometre olan hızlar, 1930 yılına gelindiğinde saatte 700 kilometreye ulaşmıştı.⁹⁴ Hava gücündeki bu gelişme sayesinde operatif keşif konsepti kullanıma girmişti: 15-25 kilometrelik mesafede yapılan keşif muharebe keşfi, 50-100 kilometrelik mesafe Yakın Keşif, 600 kilometre derinlikte yapılan keşif ise Operatif Keşif kabul ediliyordu.⁹⁵ Motorize unsurların gelişimi, tank dışındaki kara unsurlarının da hızla ilerleyebilmesini sağlıyor, ayrıca çok

90 İ.F.C. Tuller, "Makinalaşırma Hakkında Mesele", çev. Rahmi (Binbaşı), *Askeri Mecmua*, C.48, No: 77 (Temmuz 1930). Makalede yazarın adı yanlış yazılmış olup, kastedilen kişi meşhur İngiliz askeri kuramcı J.F.C. Fuller'dır. Mekanize unsurların savaş sahasını nasıl değiştireceğine dair öne sürülen en radikal fikirlerden bazılarının sahibi olan J.F.C. Fuller, Türk ordusu tarafından takip edilmekteydi. 1930'da Fuller'ın bir eserinden yapılan çeviride, tankların tüm kara savaş taktiklerini değiştireceği savunulmaktaydı: Fuller, "Kati Netice Arayan Taarruzun Hedefi Sevkülceyişi", çev. Rahmi (Binbaşı), *Askeri Mecmua*, C.48, No: 77, Temmuz 1930.

91 Veysel, "Yenilik Baskını, Seri Tanklar", *Askeri Mecmua*, No: 74, Eylül 1929, s. 33.

92 Osman Nuri (Binbaşı), "Alay ve Alaydan Küçük Birliklerin Asri Kuruluşları Nasıl Olmalıdır?", *Askeri Mecmua*, No: 76, Nisan 1930, s. 171-172.

93 Fahri (Kaymakam), "Türk Ordusuna Tank Lâzım mı?", *Askeri Mecmua*, No: 74, Eylül 1929, s. 55-57.

94 İzzet (E. Miralay), "Asri Yenilikler Karşısında İyi Tabiiyecinin Vasıfları", *Askeri Mecmua*, C.V, No: 95, I. Kânun 1934, s. 811.

95 Bürman Bey, "Asri Hava Silahının Tabiiyesi Hakkında Fikirler", *Askeri Mecmua*, C. 48, No: 77, Temmuz 1930, s. 333.

ağır top bataryalarına dahi hareketlilik kazandırıyor. Emekli bir albay, “Bugün tabiye vaziyetlerini düşünürken yalnız önümüzdeki düşmanı değil; onun yüzlerce kilometre uzağından çıkabilecek böyle zırhlı, motörlü kuvvetleri de hesaba katmak mecburiyetindeyiz” diyor.⁹⁶

Böyle bir ortamda ordunun kısmen de olsa mekanize hale getirilmesi yönünde ilk çabalar 1932 yılında başladı. Sovyetlerden alınan T-26, T-27 ve T-37 tankları, 1928 yılında numune olarak temin edilmiş olan Fransız Renault tankı dışında ordunun ilk tanklarıydı. Sovyetlerin hediye ettiği dört adet T-24, altı adet T-27 ve bir adet T-37 ile Piyade Atış Okulu’nda bir tank bölüğü teşkil edildi. 1934 yılında ise Türk ordusunun ilk muharip tank birliği, aslen süvari subayı olan Tahsin Yazıcı komutanlığında kuruldu. Bu ilk tank taburunda Sovyet Rusya’dan alınmış 64 adet T-26 Tankı, 43 adet B-6 zırhlı otomobili ve Rus kamyonları ile Alman NSU sepetli motosikletleri bulunmaktaydı. Tabur, tabur karargâhının yanı sıra, iki tank bölüğü, iki zırhlı otomobil bölüğü ve bir de depo bölüğünden oluşmaktaydı.⁹⁷

İlk tank taburunun kurulmasına rağmen kimi subaylar, ordunun mekanize hale getirilmesi ihtiyacına dikkat çekmeye devam ettiler. Bu subaylara göre artık mekanize ordu kurup kurmamak askeri bir ikileme değildi; sorun iktisadi bir ikileme dönüşmüştü. Artık gücü yeten devletler mekanize ve motorize unsurları tamamen bağımsız birlikler olarak örgütlerken, bunu yapamayan devletler de orduyu kısmen dönüştürecek ve karışık teşkilatlanmalara gideceklerdi.⁹⁸ Emekli bir subay, kesinlikle ordular kurma fikrine esir olmadığını, yeterli miktarda tahkimat ve tanksavarla mekanize güçlere karşı koyulabileceğini kabul ettiğini belirtiyordu: “Harbde mukaddes takatlerin hükmünü az çok sarsan ve orduyu kasıtlı bir mühendis oyuncağı haline sokmaya yeltenen bu umumi makinalaşma neticesinin kıymetsizliğini ispat eder kontr tezleri, bir asker sıfatıyla sevinerek karşılayacak ve bir insan hissile de medeniyet namına beşaret sayacağım.”⁹⁹ Ancak yine de subayın son hükmü, mekanize unsurlara mekanize unsurlarla karşılık verilmesi gerektiği idi.

Çok deneyimli bir subay olan Tümgeneral Muzaffer Ergüder de 1936 yılında gelecek savaşların “Uçan Koşan Ordular” ile gerçekleşeceğini savunan bir makale yazmıştı.¹⁰⁰ Mekanize/motorize unsurların ve hava gücünün ortak etkisini “uçan koşan” olarak

96 İzzet (E. Miralay), “Asri Yenilikler...”, s. 810.

97 Erhan Çifci, *Şark Cephesi’nden...*, s. 102-104. Ayrıca ilk tank taburunun temel muharip unsuru olan T-26 için bkz. Abdullah Turhal, *Türk Ordusu’nun İlk Tankı: T-26 B, ‘Seyyar Çelik Kale’*, Ankara, FNSS, 2020.

98 Eşref (Emekli Binbaşı), “Zırhlı ve Motörlü Harb Vasıtalarının Sevku ve Maneviyat Sahasındaki Rollerini”, *Askeri Mecmuası*, C.VI, No: 96, Mart 1935, s. 43.

99 Eşref (Emekli Binbaşı), “Zırhlı ve...”, s. 55.

100 Muzaffer Ergüder (Tümgeneral), “(Uçan Koşan) Ordu ile Baskın”, *Askeri Mecmuası*, C.VII, No: 101, Haziran 1936.

tanımlayan Ergüder makalesinde, temelde dört teknolojik unsurun müşterek harekâtını ele almaktaydı. Hava gücü, mekanize/motorize unsurlar, paraşütçüler ve gaz taarruzları. Ergüder bu kuvvetlere sahip modern bir ordunun baskın tarzında stratejik ve operatif taarruzunu ele almış ve böyle bir taarruzun daha klasik araçlara sahip bir savunma gücünü felç edeceğini savunmuştu. Ergüder'in çizdiği örnek harekât planı, gerek Alman Blitzkrieg'ine, gerekse Sovyet Derin Harekât konseptine fazlasıyla benzemektedir ve muhtemelen bu doktrinlerden esinlenmişti. Ergüder yeni teknolojilerin sorunsuz olduğunu ve eski sınıflara dayanan güçlerin hala büyük öneme sahip olduğunu belirtmekteydi. Ancak çizdiği tablo, "Uçan Koşan" ordulara karşı savunma yapan gücün haberleşme, karar alma, lojistik ve seferberliğin sürdürülmesi gibi konularda paralize olabileceğini ortaya koymaktaydı.¹⁰¹ Bu anlamda yeni teknolojilerle yapılacak bir stratejik baskın ve taarruzda, savunma güçlerinin imhasından önce savunmanın merkezi sinir sisteminin felç edilmesi amaçlanacaktı. Modern haberleşme ve ulaştırma sistemlerinin askeri planlamanın temeli halinde geldiği bir dönemde ilk belirleyici darbenin bu mekanizmalara vurulacağı iddiası, Ergüder'in, baskın ve taarruzun modern karakterini çok iyi anladığını göstermektedir. Ergüder makalesini "Herhalde hayal ile uğraşmadığımızı zannediyorum." diye bitirmekteydi, "Yükselen fen ve asri silahlar; onlara önem veren ulus lehine her ihtimali kaydedecektir."¹⁰²

Öte yandan Türk ordusu için henüz böyle bir konseptin uygulanmasına imkân yoktu. Bunun yerine eldeki sınırlı zırhlı gücünün kesin sonuç bölgesinde kullanılması fikri test ediliyordu. 1937 Trakya Manevralarında tank taburu, bir süvari tugayı bünyesinde, dâhil olduğu tümenin taarruzunda kesin sonuç bölgesinde kullanılmıştı. Bu taarruzda motosiklet ve kamyonlara bindirilmiş taburlar yere inmiş ve yaya olarak muharebeye katılmışlardı. Tank taburunun dâhil olduğu Kırmızı tarafın hava gücü Mavi tanksavar unsurlarını yeterince baskı altına alamadığından tank taburu önemli kayıplar vermişti. Yine Kırmızı hava gücünün muharebeye iştirak edemediği kimi durumlarda Mavi tarafın uçakları Kırmızı kuvvetlere önemli zayıat verdimişti.¹⁰³ Böylece tank taburu kendisinden beklenen görevi yapsa da, hava-kara koordinasyonunda problemler olduğu anlaşılıyordu. Kırmızı taraf uçaklarının belirli bölümlerde muharebelere neden katılmadığı açık değildir. Ancak manevra genelinde hem keşif görevleri hem de muharip görevlerde hava gücüne çok önem verildiği anlaşılmaktadır. Hava-hava muharebesine de önem verilmişti ve hava üstünlüğünü kaybetmenin karadaki maliyeti gözlenebilmişti. Yine de hava gücü eksik olan taraf taarruzda başarı kazanmıştı.

101 Muzaffer Ergüder (Tümgeneral), "(Uçan Koşan)...", s. 215.

102 Muzaffer Ergüder (Tümgeneral), "(Uçan Koşan)...", s. 216.

103 *Türk İllustrasyonu...*, s. 23-29.

Manevra ile ilgili haber ve yorumların derlendiği bir hatıra albümünde, tek tek adı verilmeden manevraya katılan yabancı gözlemcilerin yorumları bir paragrafta özetlenmişti. Böyle diplomatik açıklamalar çoğunlukla birbirine benzer ve yüzeysel övgülerden oluşsa da, ordunun mekanize hale getirilmesi konusu burada da öne çıkıyordu:

“Türk ordusu tamamen modern bir ordudur. Herhangi bir garp ordusundan silâh, teçhizat sevk ve idare itibarile farksızdır. Bazı büyük ve zengin Avrupa devletlerinin ordularındaki kadar motörleşmiş ve makineleşmiş firkalar yoktur. Fakat, esasen, yalnız bir tanesi binlerle otomobile ve tanka muhtaç olan böyle firkalar, ancak mükemmel yol şebekelerine malik bulunan zengin ve büyük endüstri sahibi memleketlerin kârıdır. Sonra, bir ordunun ne dereceye kadar motörleşmesi lâzım geldiği de, henüz kat’iyetle taayyün etmiş değildir.”¹⁰⁴

Öte yandan manevra sırasında piyadenin tanklarla nasıl baş edeceğine dair daha önce denenmiş ancak başarısız bir yöntemin işe yaradığı da gözlenmişti. 1936 yılında Genelkurmay’ın Trakya’daki tank taburuna gönderdiği bir emirde piyadelerin tankın üstüne sıçrayarak çıkıp çıkamayacağını denemesi istenmişti. Böyle bir sıçrama duran tanklarda yapılabilese bile, hareket eden tanklarda yapılamamıştı. 1937 Trakya Manevralarında ise, erlerin sıçrayarak düşman tanklarının üzerine çıkabildikleri ve mazzallardan içeri manevra mermisi sıktıkları ya da kasaturalarını sokmaya çalıştıkları görülmüştü. Durumu dürbünle izleyen Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Ordu Komutanı Fahrettin Altay’ı yayına çağırarak ve “Subaylarımız ve komutanlarımız Mehmetçiğin gerçek cevherini daha iyi tanımalıdırlar!” demişti.¹⁰⁵ Bu durum, manevrada tanksavar silahlarının tanklara etkili bir biçimde zayıt verdirebilmiş olması ve yukarıdaki haberde özetlenen mekanize savaşa dair başka kaygılar ile birleşiyordu.

1939 Yılı Savaş Planları

7 Nisan 1939’da gerçekleşen İtalya’nın Arnavutluk’u işgali, Almanya’nın genişlemeci politikasıyla birlikte, Türkiye’nin de tehdit algısının hızla yükselmesini beraberinde getirmişti. Balkanlarda hem İtalyan hem de Bulgar tehdidi dikkate alınıyor, Anadolu’da da doğu ve batıda savaşmak durumunda kalılabileceği düşünülüyordu. 1939 yılı haziranında Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan bazı yazışmalar, Türk Genelkurmayının olası bir savaşta nasıl bir savunma planı uygulayacağına dair birtakım fikirler vermektedir. Kuşkusuz, bunlar müttefiklerle paylaşılan bilgiler olduğundan savaş planlarının kendisi olarak kabul edilemezler. Yine de Türk ordusunun hazırlıklarına dair bir takım detaylar buradan anlaşılabilir.

104 *Türk İllustrasyonu...*, s. 16.

105 Kenan Kocatürk, *Bir Subayın Anıları Bitmemiş Senfoni*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1999, s. 160-161.

Paylaşılan planlara göre İzmir, Çanakkale ve Trakya esas savunmanın yapılacağı bölgeler olarak görülmekteydi. Avrupa'da bir doğu cephesi teşkil edilebilmesi için Boğazların kesinlikle elde tutulması gerektiği belirtiliyordu. Boğazların elde tutulabilmesi için tank, uçak ve ağır top gibi modern silah desteğine ihtiyaç vardı.

Çanakkale ve İzmir'e yapılacak bir çıkarma harekâtına karşı esas, düşmanı karaya çıkarmamak olacaktı. Karaya çıkabildiği takdirde mümkünse karşı taarruz ile düşmanı denize dökmek, değilse cephe kurup ilerlemesini önlemek amaçlanıyordu. Taarruz beklenen bir diğer yer olan Marmaris ise müstahkem değildi. Burayı güçlendirmek için ağır bataryalara ihtiyaç vardı; bunlar Almanlardan sipariş edilmiş ancak gelmemişti. Bu bataryalar ulaşmadığı takdirde bunların İngilizlerden temin edilmesi talep ediliyordu. İngilizler bu teçhizatı temin edebilirse, tahkimli mevzilerdeki savunma gücü artacağından, buradan ayrılacak teçhizat ve personel ile "seyyar manevre ordusu" takviye edilebilecekti. Bu ayırım, tahkimat gerisinde savunma yapacak birlikler ile hareketli bir manevra savaşı icra edecek birliklerin birbirinden ayrıldığını gösteriyordu.

Anadolu'da hudut tugaylarının yanı sıra, Kars ve Erzurum müstahkem mevkiileri ve 2 kolordu ile bir ihtiyat kolordusu bulundurulması planlanıyordu –bu kolorduların doğu cephesinden gelebilecek bir konvansiyonel tehdidin yanı sıra iç güvenlik için ayrıldığı belirtiliyordu. Trakya ve Batı Anadolu'da savaş durumunda hava kuvvetleri tarafından kullanılacak meydanlar sıralanıyordu.

Belgenin önemli bir yönü, Türk ordusunun ve harp sanayiinin ihtiyaç duyduğu teknik personel kadrolarının büyüklüğüydü. İngilizlerden hava birlikleri için 200 kadar subay ve görevli, 50-100 kadar uçak motoru makinisti, 20-40 kadar elektrikçi ve telsizci yetiştirilmesinin yanı sıra hava okullarında görevlendirilmek üzere eğitmen subaylar talep ediliyordu. Tank birlikleri için 200 subay ve gedikli erbaş yetiştirilmesinin istenmesinin yanı sıra, askeri fabrikalar için 105 yüksek mühendis, 2 kimya mühendisi ve 73 tekniker talep edilmişti. Bunun dışında istihbarat kurslarında istihbarat subayı yetiştirilmesi, gaz ve gazdan korunma sanayii, alev ve sis cihazları fabrikaları ve diğer askeri fabrikalar için uzmanlar gönderilmesi talep ediliyordu. Bu alanlarda uzman yetiştirmek için öğrenci gönderileceği de söyleniyordu. Bu tablo, Türk ordusunun teknik ve teknolojik imkânlar bakımından ne kadar geri kaldığını ortaya koymaktadır.¹⁰⁶

106 Yukarıdaki bilgiler aşağıdaki belgelerden alınmıştır: ATASE, İDH, 3-026-1 / 3-026-37 ve 3-038-1 / 3-038-5. İlgili belgelerde, Türk-İngiliz işbirliği ile 12 Ada'nın işgal edilmesi ve Selanik'te tesis edilecek bir köprübaşı üzerinden Balkanlarda İtalyanlara karşı ortak bir taarruza girişilmesi ihtimalleri de tartışılmaktadır.

1939 Aralık ayında Genelkurmay'a iletilen bir şifrede, uzun yıllardır Türkiye'de eğitimci subay olarak görev yapmış ve büyük etkisi olmuş Alman General von Mittelberger'in gelecek savaşa dair öngörü ve önerileri paylaşılıyordu. Öneriler arasında Trakya'nın hızla tahkim edilmesi ve Trakya'da en az iki zırhlı tümen bulundurulması vardı; zira Türkiye'ye esas tehdit Trakya üzerinden gelecekti. En iyi komutanların Trakya'da görevlendirilmesi öneriliyordu. Kafkas Cephesi'nin ihmal edilmemesi de öneriler arasındaydı.¹⁰⁷

Von Mittelberger'in önerilerinin doğrudan bir etkisi olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Ancak Türk Genelkurmayı bu önerilerin bir kısmını savaş öncesinde ve sırasına uygulamaya koydu. Özellikle Trakya'da tahkimli mevziler oluşturulması ve iki zırhlı tümen bulundurulması maddi imkânlar bakımından zorlayıcı önerilerdi. Türk ordusu bu önlemlerden ilkinin almak için İkinci Dünya Savaşı yıllarında yoğun çaba sarf etmiş, ancak ikincisini gerçekleştirmedi.

İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcı ve Çıkarılan İlk Dersler

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, askeri dergilerde yeni teknoloji unsurların muharebe-lerde nasıl kullanılmalı gerektiğine dair bilgilendirici çalışmalar giderek artmaktaydı. İlk Türk Tank Taburunun komutanı Tahsin Yazıcı da tartışmalara bizzat katılıyordu.¹⁰⁸ Tartışmalarda iki ana hat, tanksavar ve tahkimat ile tankların durdurulabileceğini savunanlar ile zırhlı unsurlara mutlaka zırhlı unsurlarla karşılık verilmesi gerektiğini düşünenlerdi. İlkini savunan bir subay "Baskın tesirini kaybeden bir zırhlı taarruz anında işliyen ve silahları başında direnen vasıta defî ve tart silahları karşısında asla muvaffak olamayacaktır" diyordu.¹⁰⁹ İkinci görüşü savunan bir subaysa bir düşman zırhlı kuvvetinin geriye yapacağı derinlemesine bir harekâtın ancak yine bir zırhlı/motorize kuvvet tarafından durdurulabileceğini belirtiyordu: "Harpte esas olan düşmana daha kuvvetli ve hiç olmazsa aynı kudret ve kabiliyetteki silahlarla mukabele etmektedir."¹¹⁰ Tankların mazgallara ateş edilerek etkisiz hale getirilmeleri gibi fikirler ise geçerliliğini

107 ATASE, İDH, 1-063-2. General von Mittelberger Türkiye'de uzun yıllar hizmet etmiş olsa da, tavsiyelerinin olası bir Türk Alman Savaşı'nı öngörerek bilinçli biçimde yanıtıcı olması ihtimali, spekülâtif olmakla beraber akıldâ tutulmalıdır. Bir Alman istilâsı durumunda en değerli birliklerin savaşın en başında Trakya'da imha edilmeleri, ilgili tavsiyeler doğrultusunda mümkün hale gelmekteydi. Ancak bu riski almadan Trakya'nın savunulması olâ görünmemektedir.

108 Öm.: Tahsin Yazıcı, "Z. Oto. Ların Taarruz ve Defütart Muharebelerinde Rollerî", *Askerî Mecmua*, C.IX, No: 108, Mart 1938, Mart 1938.

109 B. Sıtkı Ortaç (Kurmâ Binbaşî), "Zırhlı Vasıta Defî ve Tardî", *Askerî Mecmua*, C.X, No: 115 Birincikânun 1939, s. 1039.

110 Haydar Günkut (Kurmâ Albay), "Motörlü ve Zırhlı Vasıtalar ve Bunların Gelecek Harplerde Oynayacakları Roller", *Askerî Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, s. 912.

yitirmişti.¹¹¹ Kimi subaylar da mekanize savaşın büyük bir petrol ihtiyacını beraberinde getireceğini, bu kaynağa sahip olmayan ordular için bunun ağır bir yük olacağını gündeme getiriyorlardı. Mekanize bir ordu yakıtsız yolda kalırdı, ancak hayvanlara dayanan bir ordu bulunduğu bölgeden hayvanların ihtiyacını tedarik ederek yoluna devam edebilirdi.¹¹²

1939 yılında Almanya-Polonya Savaşı'nın başlaması ve Blitzkrieg ya da Yıldırım Savaşı olarak adlandırılan doktrinin sahada kazandığı başarı, bu konudaki tartışmalara somut bir zemin kazandırdı. Yıldırım Savaşı'nın sonuçlarını daha 1939 yılında analiz eden bir subay, böyle bir taarruza esasen simetrik kuvvetlerle karşılık verilebileceğini, ancak bu yapılamıyorsa hiç olmazsa baskın yenmemesi ve gerekli hava savunma önlemlerinin alınması gerektiğini belirtmekteydi.¹¹³ Artık konu hakkında yazan hemen tüm subaylar, zırhlı unsurların derinlemesine darbelerine maruz kalmanın en tehlikeli ve en muhtemel senaryo olacağına hemfikirdi. Alman Polonya Savaşı ile beraber artık üstün bir mekanize güç ile savaşmak zorunda kalınacağı kabul ediliyor ve yoğun bir biçimde krize çözüm aranıyordu. Zaman zaman iddia edildiği gibi ülkenin dağlık bir araziye sahip olmasının mekanize/motorize güçlere karşı bir emniyet sağlamayacağına, Türkiye coğrafyasının geniş bölgelerinin motorlu taşıtların ilerlemesi için uygun olduğuna dikkat çekiliyordu. Bir subay, hiç olmazsa tümen seviyesinde bir zırhlı güce ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. Bu tümen başkomutan emrinde bulunacaktı.¹¹⁴

Elde en azından bir zırhlı tümen bulundurma düşüncesi incelemeye değerdir. Yukarıda işlendiği gibi, 1937 yılı Trakya manevralarında Tank Taburu, 61. Tümen'e bağlı Süvari Tugayı bünyesinde görev yapmıştı. Tabur ve bağlı olduğu Süvari Tugayı, Tümenin girdiği muharebelerde kesin sonuç bölgelerinde vurucu güç olarak kullanılmıştı. Burada eldeki zırhlı gücün yarma noktasında taktik vuruş için bir arada tutulduğu görülmekteydi. Zırhlı tümen talebi, çok daha büyük bir zırhlı gücün kesin sonuç bölgesinde kullanılmak üzere bir arada tutulması anlamına gelmektedir. Böylece mekanize ordu henüz mümkün değilse bile, en azından Başkomutanlığın elinde zırhlı bir yumruk olması önerilmektedir. Fakat zırhlı bir alay ancak 1940 yılında kurulabilecek, zırhlı tümen ise ancak 1944 yılında gerçek olabilecektir.

111 Celal Erikan (Önyüzbaşı), "Fransız Ordusunda Tanka Karşı Müdafaa", *Askeri Mecmua*, C.X, No: 113, Haziran 1939, s. 450.

112 Hıfzı Tümer (Kurmay Yüzbaşı), "Çevik Birliklerden Beklenen Operatif Gayeler ve Bu Birliklerin Teşkilat ve Coğrafi Bünye Bakımından Tetkiki", *Askeri Mecmua*, C.X, No: 113, Haziran 1939, s. 339.

113 Yazar, aslında makalesini Almanya-Polonya Savaşı'ndan önce yazdığını ancak savaşın görüşlerini ispat ettiğini belirtmektedir: C. Çevik (Kurmay Önyüzbaşı), "Yirminci Asır Sevkülceysinin Yeni Doktrinlerinden Yıldırım Harbi", *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, s. 918.

114 Zeki Üstünkaya, "Üstün Zırhlı ve Motörlü Vasıtalara Malik Ordulara Karşı Muharebe Edecek Orduların Teşkilat ve Sevk ve İdaresi Hakkında Bazı Düşünceler", *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, s. 1080-1083.

İspanya İç Savaşı'nın (1936-1939) kısıtlı sonuçlarına odaklanan, o yılların genç subayı Celal Erikan ise, alternatif bir kısmi dönüşümü savunmaktaydı. Yaptığı sıralamaya göre önce ikmal vasıtaları motorize hale getirilmeli, sonra sırasıyla Başkumandanlık topçusu, Başkumandanlık emrindeki oto nakliye grupları ve son olarak kolordu ve daha büyük birliklerin topçu ve fen kıtaları motorize hale getirilmeliydi.¹¹⁵ Bu sıralama Erikan açısından motorize dönüşümün en önemli yönünün lojistik olduğunu göstermekte, bunu topçu birliklerine hareketlilik kazandırılması izlemektedir. Erikan'ın büyük birliklere yaptığı vurgu, motorize dönüşüm ile hareketlilik kazanan topçunun olabildiğince toplu olarak elde tutulan bir vurucu güç olarak, Başkomutanlık emrinde kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sözgelimi piyade birliklerinin motorize hale getirilmesi gibi bir talep bu sıralamada yer almadığı gibi, ufak gruplar halinde küçük ve orta büyüklükte birliklerin emrine verilebilecek şekilde topçunun taktik kullanımı da öncelik taşımamaktadır. 1920'lerde tanklar henüz taktik unsurlar olarak görülürken, tanklara karşı savunmayı hareketli topçu ile yapma önerisinin tartışıldığı hatırlanmalıdır. Mekanize birliklerin operatif vuruş gücü kazanması sonucu, bu kez hareketli (motorize) bir başkumandanlık topçusu bulundurma fikri gündeme gelmiştir. Türk ordusunun tankı toplu karşılama fikri taktik seviyeden operatif seviyeye taşınmıştır.

Ordunun savunma planlarına dair yapılan önerilerde, tahkimli bölgeler ve hareketli birlikler (seyyar ordu) arasında bir denge öngörülmüştü. Hareketli birlikler gerektiğinde taarruz ve manevra ile muharebeyi sürdürürken, yoğun tanksavarlarla güçlendirilmiş tahkimli mevziler düşman zırhlılarının bu ordunun gerisine sarkmasını engelleyecekti.¹¹⁶ Yukarıda görüldüğü gibi, Genelkurmay'ın planları da bu karma sisteme dayanmaktaydı.

1939'da Almanya Polonya Savaşı'nın sonuçlarını yorumlayanlardan biri de Muzaffer Ergüder'di. Üç yıl önce "Uçan Koşan Ordu" makalesi ile oluşacak durumu öngörmüş olan Muzaffer Ergüder, bu kez tam tersi savaştan çıkan derslere temkinli yaklaşma yanılsıydı ve teknolojik unsurların savaşın sonucunu tek başına belirlediğini söylemek için erken olduğunu düşünüyordu. Mekanize unsurların öneminin abartılmaması gerektiğini

115 Celal Erikan (Kurmaya Önyüzbaşı), "İspanya Dahili Harbinden Tank, Tank Defi ve Motörlü Birlikler Hakkında Alınan Dersler", *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, s. 1195.

116 Zeki Üstünkaya, "Üstün Zırhlı...", s. 1084.

söylüyor ve propagandaya esir olmamayı öğütüyordu.¹¹⁷ Ergüder, Türk ordusunun geçmişteki kısıtlı imkânlarla elde ettiği başarılarını hatırlatıyordu:

“Demirci ustalarına top kaması yaptırarak, köhne tayyareleri paça sularile tamir ederek, top mermilerine pervane takıp tayyare bombası haline getirerek, küçük istimbotlar ve vapurları silahlandırıp donanmalara karşı koyarak, kılıç bulamadığı zaman süvarisine balta vererek, kışlık kumaş bulamayınca hakiye boyattığı bezlerin içine yün doldurup kapot yaparak ve bu gibi binbir vasıtaya başvurarak bir ordu teşkil etmiş ve bu ordu ile mükemmelen mücehhez bir orduya karşı müteaddit galibane muharebeler vermiş ve en nihayet büyük bir imha muharebesile o mükemmel orduyu mahvetmiş ve vatani tertemiz hale koyarak bugünkü azametli ve şevketli mevkiine erişmiştir.”¹¹⁸

Ergüder’in bu makalesinin, yalnızca bir durum analizi olmayıp, gittikçe artan zayıflık hissi dengelemeyi amaçladığı tahmin edilebilir. Ancak zayıflık hissi kesinlikle güçleniyordu. Bir albay maddi sebeplerle ordunun mekanize hale getirilmesini geciktirmenin ülke savunmasına zarar vermek olduğunu yazıyordu.¹¹⁹ Polonya’nın mekanize dönüşümü ihmal etmesine yönelik olarak yapılan bu eleştiri, yerli silahlanma politikasına örtülü bir eleştiri olarak da okunabilir. O tarihte henüz 40 yaşında bir subay olan Cevdet Sunay da, modern mekanize unsurlara karşı maneviyatın bir faydasının olmaya-çağını tespit ediyordu:

“Gözden kaçırılmaması gerek olan en büyük hakikat asrî harplerin asri vasıtalar ile yapılacağı ve asrî muharebelerin taarruz ve müdafaa prensiplerine boyun eğmenin kat’i bir zaruret olduğudur.

Çıplak maneviyat ancak mütevazın kuvvetler arasında sabit duran ibreyi oynatabilir.”¹²⁰

Tahkimat, tanksavar, uçaksavar ve sivil hava savunma hazırlıkları ile mekanize bir orduya karşı konulabileceğini savunanlar hala vardı.¹²¹ Ancak bu dönemde subaylar

117 Muzaffer Ergüder (Korgeneral), “Polonya Neden Çabuk Ezildi”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, s. 919. İlginç bir nokta, Leh süvarilerinin Alman tanklarına kılıçlarla taarruz etmesi gibi savaş zamanı haberlerinin yıllar sonra gerçekten de yalanlanmış ve Nazi Propagandası olarak kabul edilmiş olmasıdır. Konuyla ilgili güncel bir haber için: Robbie Gramer, “No, Polish Cavalry Never Attacked Nazi Tanks, Irate Poland Tells ‘Mad Money’ Host”, *Foreign Policy*, May 23, 2017, (çevrimiçi), <https://foreignpolicy.com/2017/05/23/no-polish-cavalry-never-attacked-nazi-tanks-irate-poland-tells-mad-money-host/>, 21.03.2022.

118 Muzaffer Ergüder (Korgeneral), “Polonya Neden...”, s. 922-923.

119 Fehmi Türesel (Kurmay Albay), “Motörlü Hafif Birliklerin Mahiyeti ve Sevk ve İdaresi”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, s. 25.

120 Cevdet Sunay, “Zırhlı Motörlü Birlikler ve Bunların Sevk ve İdaresi Hakkında Düşünceler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, s. 52.

121 Salih Erkuş (Kurmay Albay), “Modern Tank Defi Silâhları Karşısında Zırhlı Birlikler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116 (Mart 1940), s. 115. Behzat Köker (Kurmay Albay), “Zırhlı ve Motörlü Birliklerce Zayıf Olan Tarafın Defi ve Tart Teşkilatı ve Müdafaa Sistemi” *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, s. 163.

tarafından yazılan makalelerin adları ve içerikleri, artık gelecek savaşta çok üstün bir güce karşı savaşılacağına kabullenildiğini de göstermekteydi.¹²²

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı patladığında Türk ordusunun savaşa hazır olup olmadığını ele alan Şevket Süreyya Aydemir, tüm ikmallerini yurt dışından yapan Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler için “askeri bir sır olmadığını” yazmıştı: “Öyle anlaşılıyordu ki memleket bir harbe sürüklenirse, hemen birkaç hafta içinde savaş, modern bir savaşın icap ve imkânlarını kaybederek bizim için, gene Birinci Dünya Harbinin veya İstiklâl Savaşının ‘kanının son damlasına kadar’ dayanmak formülünde ifadesini bulan yiğitlik manzarasına dönecekti.”¹²³

Savaş patladıktan sonra, Trakya’da iki ayrı büyük tahkimat projesi gündeme gelmişti. Bulgaristan sınırından gelebilecek bir kuvvete karşı Kırklareli ve Edirne’den geçen ilk tahkimat, Yunanistan’ın işgal edilmesi sonrası işlevini yitirmişti; bu yüzden ikinci bir tahkimat Çatalca’da inşa edilmeye başlanmıştı.¹²⁴ Ancak Çakmak Hattı olarak bilinen bu istihkâmları tamamlayacak maddi imkân da yoktu.¹²⁵ İki savaş arası dönemde orduya son derece sınırlı kaynak ayrılması, ordunun savaş gücünün böyle bir savaşı kaldıramayacak kadar düşmesine yol açmıştı.¹²⁶

Dönemin genç subayı Dündar Seyhan, “Harbin teknik ve taktiğinde yeni bir çıkış açılmıştı.” diyordu:

“Biz henüz Birinci Dünya Harbinin kaidelerini öğrenmeğe çalışıyorduk. Elimizdeki silahlar o devirden kalma, teknik o devrin tekniği, taktik öylesine... Kafalara dank ediyor halimiz. Kafaya gerçeğin tokmağını yemişsin neye yarar. Bu perişanlık bir hamlede düzeler mi? Hemen ayak uydurmaya kalksan yıllar alır toparlanma. O da ağır sanayin olacak, paran olacak, her şeyden evvel kafası modern Dünyaya yatmış ehil personelin olacak.

(...)

122 Sadık Aldoğan (Tuğgeneral), “Tanklarla Yapılacak Taarruzlara Nasıl Karşı Koyacağız?”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940. Cevdet Çulpan (Kurmay Yarbay), “Üstün Kuvvetlere Karşı Muharebe ve Maneviyat”, *Askeri Mecmua*, 116 (1940). Zeki Üstünkaya (Kurmay Binbaşı), “Üstün Hava Kuvvetlerine Malik Bir Düşman Karşısında Teşkilatta ve Sevk ve İdarede Gözönüne Alınması Lâzımgelen Bazı Düşünceler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, s. 171.

123 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam II. Cilt*, 2. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s. 127.

124 Salim Aydın, “İkinci Dünya Savaşı’nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C.16, No:34, Temmuz 2020, s. 395.

125 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam...*, s. 130.

126 Kenan Kocatürk, *Bir Subayın...*, s. 79.

Daha o günkü dar görüşümüzle, Türk ordusunun başındaki Mareşal'in yıllarca nasıl büyük bir gaflet içinde Türk Silahlı Kuvvetlerini, Milli Mücadeleyi yaptığı zamandan da daha ihmal edilmiş bir durumda bıraktığını idrak etmemeğe imkân yoktu."¹²⁷

Dündar Seyhan, Fevzi Çakmak'a büyük bir saygı ve sevgi beslediğini belirtiyor, ona Atatürk'ün silah arkadaşı olarak duyduğu hayranlığı da dile getiriyordu. Fevzi Çakmak'ın vatanseverliğini ve faziletlerini övüyordu. Ancak karşılaşılan somut bir gerçeklik de vardı. Trakya'da yol durumu o kadar kötüydü ki, topçu birliklerinin toplarını beklenen noktalara intikal ettirmesi için uygun yol bile yoktu.¹²⁸

*"Muhayyilemizde insan üstü varlık olarak yaşatıyorduk Mareşal'i. Bütün bunlar açık hakikatlardı, ama, işte 1940 yılının Türk ordusunun perişan hali de açık bir gerçektir."*¹²⁹

19 Aralık 1939'da yaptığı bir meclis konuşmasında Kazım Karabekir de askerlerin kış şartları için donatılarının yetersiz olduğunu anlatıyordu. Cihan Harbi'nde Kafkas Cephesi anılarıyla karışık bu konuşma, yoksul bir devletin emekli generalinin, her anlamda yetersiz donatılmış askerlerine bakışını gösteren önemli bir belgeydi:

"O Mehmet gömleksiz de gider. Gider fakat ölüdür. Biz istiyoruz ki, öleceklerse, böyle soğuktan değil, düşmanla döğüşerek ölsünler."¹³⁰

Alıntılanan örneklerden anlaşılabilirliği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın patlaması, Türk ordusunu gerçeklerle yüzleşmeye zorlamıştı. Elde modern bir savaşı icra edebilecek ne maddi imkân, ne de yetişmiş personel bulunuyordu. Esasen, "modern" olmayan ve sözgelimi yirmi yıl önceki Cihan Harbi tipinde bir savaşı yürütebilecek kabiliyet olduğu da şüpheliydi. Ordu kadrolarının önemli bir kısmı yaşlıydı ve modern savaş teçhizat ve doktrinine hâkim olacak bilgi biriminden yoksundu.¹³¹ Genç subaylarsa, Dündar Seyhan örneğinde görüldüğü gibi, ordunun kapasitesinin ve bilgi birikiminin ne kadar düşük olduğunu aniden fark etmişlerdi. Geri kalmışlık, gizlenemeyecek boyutlardaydı.

Günümüz edebiyat eleştirmeni Orhan Koçak, geri kalmışlık kavramını "peş peşe birkaç kuşağın tekrarlanmış bir deneyimi" olarak sunmaktadır: "Çocuk tam Plehanov'u veya Russel'ı anladığına inanmak üzereyken diyelim Wittgenstein veya Foucault'nun

127 Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966, s. 9.

128 Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 10.

129 Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 9.

130 Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı*, İstanbul, Emre Yayınları, 1995, s. 128.

131 General Mittelberger, Genelkurmay'ı bu konuda uyarıyordu. Tümen ve daha üst seviyelerdeki komutanlar ve kurmayları övüyordu, ancak alay ve tabur seviyesindeki komutanların ihtiyar olduklarını ve yeni teknolojileri kavrayacak yetkinlikte olmadıklarını belirtiyordu: Bu kadrolarda yenileşmeye gidilmeliydi. ATASE, İDH, 1-063-2.

baskınına uğramıştır.”¹³² Edebiyat ve felsefe temalı bir eleştiri yazısında geçen bu cümle, rahatlıkla konumuza uyarlanabilir. Genç Türk subayları, tam hareket harbini ve topyekûn harbi anladıklarına inanmak üzereyken, Blitzkrieg’in veya mekanize savaşın baskınına uğramışlardı. 10 Yıllık Harbin çok deneyimli subay kuşağının devasa bilgi birikimi işlevini büyük ölçüde yitirmiş gibiydi. Ortada bilmedikleri yeni bir savaş tarzı vardı; maddi olarak hazır olmadıkları gibi, entelektüel anlamda da hazır değillerdi. Geçmişin çok zor koşullarda kazanılmış zaferleri büyük bir manevi güç aşılsa da, bunun modern teknolojinin imkânları karşısında yeterli olacağı şüpheliydi.

Pratikte ortaya çıkan durum, zamanında çok başarılı geçtiği varsayılan 1937 Trakya Manevraları gibi örneklerdeki yanıltıcı yönleri ortaya çıkarmaktadır. Hatırlanacağı gibi, Trakya Manevralarında sınır boyunda bir devletle bir muharebe yürütülürken, Karadeniz’den gelen yeni bir çıkarmaya karşı da bir kolordu ile cephe kurulduğu varsayılmaktaydı. Somut gerçeklerle sınıandığında, Türk ordusunun Trakya bölgesinde bu kadar geniş çaplı bir harekâtı icra edecek hareket kabiliyeti ve lojistik imkânı olmadığı ortaya çıkmıştı. Fransızları örnek alarak Bulgaristan sınırında hazırlanan istihkâmların kaderi bir bakımdan Fransız istihkâmları gibi olmuştu: Yunanistan’ın düşmesiyle bu hattın işlevi kalmamıştı, tüm sınırı kapatacak bir istihkâm yapmaksı imkân dışıydı. İstanbul’un savunulabilmesi için tutulabilecek son dal, moral bozucu düzeyde tanıdık bir hat olan Çatalca istihkâmlarıydı: Burası Osmanlı ordusunun tarihinde en güçsüz olduğu anlardan birinde, Balkan Harbi’nde tutunulan son noktaydı.

Büyük Taarruzun muzaffer ordusunun 1940 yılındaki durumunu incelediğimizde Bernard Lewis’in hayaleti meşhur sorusuyla birlikte karşımıza dikilmektedir: Yanlış giden neydi? Kısa ve açık cevap, askeri harcamaların genç Cumhuriyet rejimi için ikinci planda olmasıydı. Güvenlik için kolektif silahsızlanma çalışmalarına, bölgesel paktlara ve diplomatik girişimlere ağırlık verilmişti. Zaten kısıtlı olan kaynakların konvansiyonel bir savaşa hazırlanmak için harcanması tercih edilmemişti. Ancak aşikâr olan maddi zayıflık ve imkânsızlık dışında da önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır: Batı’daki teknolojik değişimin savaş sahasını temelden dönüştüreceği çok geç anlaşılmıştı. Dahası ordu, iki savaş arası dönem boyunca kendi gerçekliği ile yüzleşmeyi reddetmişti. Çoğu çeviri olan talimnelerde ve subaylar tarafından yazılan telif makalelerde ısrarla taarruz ordusu ve taarruz ruhu vurgusu tekrarlanıyordu. Gerçekte ise hareket ve manevra savaşı icra etmeye uygun yol, modern vasıta ve hatta binek hayvanı yoktu. Eldeki

132 Orhan Koçak, “Sosyal Doku Yırtılırken Hikâyecilik”, 25 Şubat, 2018 (çevrimiçi), <http://www.behcetcelik.com/sosyal-doku-y%C4%B1rt%C4%B1l%C4%B1rken-hik%C3%A2yecilik-orhan-ko%C3%A7ak.aspx>, 27 Mart 2022.

İmkânlar çok kısıtlıysa bile, reel sorunların yeterince tartışılmaması, yazılı doktrini de, doktrin tartışmalarını da gerçeklerden uzaklaştırmıştı.

Telif doktrin geliştirme çabaları da bu gerçeklerden kopukluk içinde bir sonuca ulaşmamıştı. 1920'lerde İstiklal Harbi doktrin tartışmalarında kurucu bir rol oynarken, 1940'a geldiğinde genç subaylar üstlerinin bilgi birikimine inançlarını kaybetmişlerdi. Bu durumun Türkiye tarihinde biri askeri, biri siyasi iki önemli gelişme üzerinde etkisi olacaktı. Askeri gelişme, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Amerikan ordusu ve NATO doktrinine geçti. Yerli bir askeri doktrin geliştirme özgüveninin kaybolması, bu geçiş zemin hazırlayan faktörlerden biri olacaktı. Siyasi sonuçları olan diğer gelişme ise ordu içi ast-üst uyumunun çatırdamasıydı. Gençlerin gözünde başlangıçta efsane olan İstiklal Harbi kuşağı askeri önemini yitirdikçe, ordunun yanlış yönetildiği konusundaki eleştirisi, yavaş yavaş yerini devletin yanlış yönetildiği eleştirisine bırakacaktı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri¹³³

ATASE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi)
İDH Kataloğu (İkinci Dünya Harbi)

2. Araştırma Eserler

1340 senesi Avrupa Tettebbu Heyeti Raporları, Türkiye Cumhuriyeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1925.

Abdullah Muhlis: *Muvasala ve Muhabere ve Umur-ı Havaiye Dersleri Notlarından (Muvasala Kısmı)*, İkinci Basılış, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928.

Abdullatif: *Topçuluk Notları*, top. Ridvan Ziya, 1925.

¹³³ Kullanılan belgelerin ayrıntılı künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralayı): *Ordumuzda Terakki Umdeleri*, İstanbul, Matbaa-yı Askerî, 1924.
- Akyaz, Doğan: *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Aldoğan, Sadık (Tuğgeneral): “Tanklarla Yapılacak Taarruzlara Nasıl Karşı Koyacağız”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116 (Mart 1940), ss. 72-93.
- Alman Piyade Talimnamesi 3. Cüzü, Makineli Tüfenk Bölüğü*, müt. Ahmet Şevket Dragoman (Mülazım-ı Evvel), Dersaadet, Matbaa-yı Askeriye, 1923.
- Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Harita Genel Müdürlüğü, 1982.
- Aydemir, Şevket Süreyya: *İkinci Adam II. Cilt*, 2. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968.
- Aydın, Salim: “İkinci Dünya Savaşı’nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları”, *Güvenlik Stratejiler Dergisi*, C.16, No: 34, Temmuz 2020, ss. 383-451.
- Babüroğlu, Naim: *Çanakkale 1915 Almanların Büyük Tuzağı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2020.
- Basrı (Erkan-ı Harbiye Miralayı): *Büyük Kumanda Kursu Mevzi Harbi Notları*, İstanbul, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927.
- Barlas, Dilek, Güvenç, Serhat: *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, çev. Barış Cezar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Bürman Bey, “Asri Hava Silahının Tabiyesi Hakkında Fikirler”, *Askeri Mecmua*, C. 48, No: 77, Temmuz 1930, ss. 331-337.
- Büyük Trakya Manevraları Hatıra Albümü*, İstanbul, 7 Gün.
- Cebecioğlu Remzi (Erkan-ı Harbiye Binbaşısı): “Tayyare Gaz Muharebeleri”, *Askeri Mecmua*, No: 58, Ağustos 1925, ss. 149-162.
- Cebesoy, Ali Fuat: *Siyasi Hatıralar: Lozan'dan Cumhuriyete*, C. 2, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2002.
- Citino, Robert M.: *The German Way of War: From the Thirty Years' War to the Third Reich*, Kansas, University Press of Kansas, 2005.
- Çelik, Hasan Cenk: İkinci Dünya Savaşı’nda Sınır Savunma Tedbirleri ve Türkiye’nin Çakmak ve Çatalca Hatları, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Çetin, Sabit: İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Ordusu: Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askerî Hazırlıklar, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.

- Çevik, C. (Kurmay Önyüzbaşı): “Yirminci Asır Sevkülceyşinin Yeni Doktrinlerinden Yıldırım Harbi”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, ss. 913-918.
- Çevik, Cavit (Kurmay Binbaşı): “1939 Alman-Müttefikler Harbi Başlangıcı Üzerinde Fikirler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 53-62.
- Çifci, Erhan: *Şark Cephesi'nden Kore'ye Bir Türk Generali*, Tahsin Yazıcı'nın *Askerlik Serüveni*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Çulpan, Cevdet (Kurmay Yarbay): “Üstün Kuvvetlere Karşı Muharebe ve Maneviyat”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 132-148.
- Dağ Talimnamesi Fennî Talim ve Terbiye, Dağ Harbi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1928.
- Demirsoy, İ. (Kurmay Önyüzbaşı), “95 Sayılı Askerî Mecmuadaki ‘Geri Yamaç Mevzileri Hakkında Tetkikler’ Adlı Yazıya Bir Karşılık”, *Askeri Mecmua*, C.VI, No: 97, Haziran 1935, ss. 295-310.
- Demirsoy, İlyas: *Muhtelif Harplerdeki Sahil Çıkarmaları*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1942.
- Dukakinzâde Feridun (Erkan-ı Harp Yüzbaşı): “Son Asır Harplerinden Alınan Derslere Nazaran İstikbal Muharebatında Süvarinin Tarzı İstihdamı”, *Askeri Mecmua*, No:57, Mayıs 1925, ss. 74-104.
- Ege, Bahattin (E. Yüzbaşı): “Bizde Oyalama Muharebelerinin Vasıfları Ne Olmalıdır”, *Askeri Mecmua*, No: 94, Eylül 1934, ss. 706-710.
- Ergüder, Muzaffer: *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, Yay. Haz. H. İbrahim Fırtına, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018.
- Ergüder, Muzaffer (Korgeneral), “Polonya Neden Çabuk Ezildi”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, ss. 919-923.
- Ergüder, Muzaffer (Tümgeneral): “(Uçan Koşan) Ordu ile Baskın”, *Askeri Mecmua* C.VII, No: 101, Haziran 1936, ss. 201-216.
- Erikan, Celâl: *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Yay. Haz. Rıdvan Akın, 6. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Erikan, Celal (Kurmay Önyüzbaşı): “İspanya Dahili harbinden Tank, Tank Defi ve Motörlü Birlikler Hakkında Alınan Dersler”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, ss. 1183-1196.
- Erikan, Celal (Önyüzbaşı): “Fransız Ordusunda Tanka Karşı Müdafaa Celal Erikan”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 113, Haziran 1939, ss. 447-485.
- Erkuş, Salih (Kurmay Albay): “Modern Tank Defi Silâhları Karşısında Zırhlı Birlikler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 94-115.
- Eşref (Emekli Binbaşı): “Zırhlı ve Motörlü Harb Vasıtalarının Sevkulceyş, Tabiye ve Maneviyat Sahasındaki Rollerini”, *Askeri Mecmua*, C.VI, No:96, Mart 1935, ss. 42-55.

- Fahri (Kaymakam): “Türk Ordusuna Tank Lâzım Mı?”, *Askeri Mecmua*, No: 74, Eylül 1929, ss. 50-58.
- Fazıl (E. Binbaşı): “Sahillerin Örtme, Gözetleme ve Müdafaası”, *Askeri Mecmua*, No: 89, Haziran 1933, ss. 49-61.
- Ferhat (Binbaşı): “Zamanımızda Süvari: Süvarinin Lüzumu”, *Askeri Mecmua*, No: 53, Mayıs 1924, ss. 100-124.
- Fuller: “Kati Netice Arayan Taarruzun Hedefi Sevkülceyi”, çev. Binbaşı Rahmi, *Askeri Mecmua*, C.48, No: 77, Temmuz 1930, ss. 343-353.
- G. A.: “Yeni Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi Talimnamemiz”, *Askeri Mecmua*, No: 65, Haziran 1927, 1-55.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyânları I*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012.
- Gizleme Talimnamesi I Umumi Maddeler, Gizlemenin Tatbiki*, Ankara, Harita Matbaası, 1926.
- Gizleme Talimnamesi II, Gizlemenin Tekniği*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926.
- Goethner: *Dağçılık Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütahassis Goethner Bey'in Raporu*, çev. Bursalı Nihad Bey, Ankara, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Ankara Matbaası, 1928.
- Grüßhaber, Gerhard: *The 'German Spirit' in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938, A History of Military Knowledge Transfer*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2018.
- Gündüz, Asım: *Hatıralarım*, Yay. Haz. İhsan Ilgar, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1973.
- Güncüt, Haydar (Kurmaya Albay): “Motörlü ve Zırhlı Vasıtalar ve Bunların Gelecek Harplerde Oynayacakları Roller”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, ss. 907-912.
- Güvenc, Serhat, Uyar, Mesut: “Lost in Translation or Transformation? The Impact of American Aid on the Turkish Military, 1947–60”, *Cold War History*, Vol.22 No:1, 2022, ss. 59-77.
- Hans Ritter: *Harb-i Umumî Tenkidâtı*, müt. Mehmed Nihad, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1923.
- Harb Oyunlarında Nazar-ı Dikkate Alınacak Esaslara Dair Talimatname*, 1924.
- Hüseyin Rahmi (Binbaşı): “Avrupa Ordularında Piyade Topçusu”, *Askeri Mecmua*, Sayı: 57, Mayıs 1925, ss. 114-119.
- İbrahim Kamil (Yüzbaşı): “Süvari ve Tayyare: Keşif Noktai Nazarından”, *Askeri Mecmua*, No: 56, Şubat 1925, ss. 131-136.
- İsmail Berkok (Erkân-ı Harp Kaymakamı, Harbiye Mektebi Tabiye Baş Muallimi): *Müşterek Tabiye Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi*, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928.

- İzzet (E. Miralay): “Asrî Yenilikler Karşısında İyi Tabiiyecinin Vasıfları”, *Askeri Mecmua*, C.V, No: 95, Kânun 1934, ss. 809-814.
- Karabekir, Kazım: *Ankara'da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı*, İstanbul, Emre Yayınları, 1995.
- Kılkışlı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı): “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış”, *Askeri Mecmua*, No: 65, Haziran 1927, ss. 125-150.
- Kılkışlı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı): “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış (Alayın Muharebesi)”, *Askeri Mecmua*, No: 69, Haziran 1928, ss. 1-20.
- Kılkışlı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı): “Yeni Usulde Piyadenin Muharebesi”, *Askeri Mecmua*, No: 53, Mayıs 1924, 35-62.
- Kılkışlı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harp Miralayı): “İstiklal Muharebelerinde Ordumuzun Muharebe Usullerine Umumi Bakış”, *Askeri Mecmua*, No: 54, Ağustos 1924, ss. 1-14.
- Kocatürk, Kenan: *Bir Subayın Anıları Bitmemiş Senfoni*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1999.
- Köker, Behzat (Kurmay Albay): “Zırhlı ve Motörlü Birliklerce Zayıf Olan Tarafın Defi ve Tart Teşkilatı ve Müdafaa Sistemi”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 149-164.
- Lucas (Kaymakam): *Ta'biye Efkârının Tekâmülü*, müt. Mehmed Sami (Yüzbaşı), İstanbul, Askeri Matbaa, 1926.
- Mehmet Emin (Erkan-ı Harbiye Binbaşısı): “Tankların 1914-18 Harbindeki Sureti İstimaline Dair”, *Askeri Mecmua*, No: 51, Teşrinisani 1923, ss. 24-62.
- Miller, Bruh: *Yarma Melhamelerinde Topçu*, çev. Halil Kemal, İstanbul, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1925.
- Millman, Brock: “The Turkish Armed Forces On The Eve Of The Second World War: The British View”, *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol.20, No: 1, Spring 1996, ss. 38-55.
- Miralay İ.F.C. Tuller: “Makinalaştırma Hakkında Mesele”, çev. Binbaşı Rahmi, *Askeri Mecmua*, C. 48, No: 77, Temmuz 1930, ss. 354-367.
- Muallim Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Bursalı Mehmet Nihat: “Kırkkilise Melhamesine Müstenid Sevkülceyi Harp Oyunu”, *Askeri Mecmua*, No: 57, Mayıs 1925, 10-58.
- Muharebe Arabası, Tayyare, Topçuluk ve Zehirli Maddeler Hakkında Bilinmesi ve Efrada Öğretilmesi Lâzım Gelen Malumat*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927.
- Muharebe Gazlarından Korunma Talimnamesi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927
- Muhittin (Erkânı Harbiye Binbaşısı): “Askeri Tayyareciliğin Hâlihazır ve Müstakbel Tekemmülatı”, *Askeri Mecmua*, No: 54, Ağustos 1924, ss. 163-195.
- Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi 2. Kısım*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1928.

- Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi*, (Sevk. Ta.), İstanbul, Askeri Matbaa, 1926
- Muzaffer (Kaymakam): “Dağ Muharebesinin Hususiyetleri”, *Askeri Mecmua*, C.48, No: 78, Teşrinievvel 1930, ss. 411-422.
- Ortaç, B. Sıtkı (Kurmay Binbaşı): “Zırhlı Vasıta Defi ve Tardı”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 115, Birincikânun 1939, ss. 1004-1038.
- Osman Nuri (Binbaşı): “Alay ve Alaydan Küçük Birliklerin Asrî Kuruluşları Nasıl Olmalıdır?”, *Askeri Mecmua*, No: 76, Nisan 1930, ss. 165-174.
- Özcan, Gencer: “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, ss. 175-221.
- Özdağ, Ümit: *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Kripto, 2017.
- Özdemir, Hikmet: *Türkiye Cumhuriyeti’nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, İz Yayınları, 1993.
- Özkurt, Fatih: *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2017.
- Özlü, Hüsnü: “Arşiv Belgelerine Göre, İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir ve Trakya’nın Savunmasına Yönelik Türk-İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri ve Alınan Önlemler”, *ÇTTAD*, C.XII, No: 24, Bahar 2012, ss. 233-253.
- Piyade Talimnamesi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1926.
- Reşit, Ali (E. Kaymakam): “Zayıf (kuvvetçe az) ve Asrî Vasıtaları Noksan Bir Ordunun; Asrî Vasıtalı ve Kuvvetli (kuvvetçe çok) Bir Düşmana Karşı Zaferi Elde Etmesine Dair Tetkikler”, *Askeri Mecmua*, No: 94, Eylül 1934, ss. 583-600.
- Sadık (Kaymakam): “Fırka, Kolordu ve Ordu Topçusu Nasıl Olmalıdır?”, *Askeri Mecmua*, No: 70, Eylül 1928, 82-100.
- Sahra Tahkimat Talimnamesi*, 2. Kısım. 1927.
- Sedat: “Büyük Sevk ve İdarede Hututu Dahileden İstifade”, *Askeri Mecmua*, C.48, No: 78, Teşrinievvel 1930, ss. 381-398.
- Seyhan, Dünder: *Gölgedeki Adam*, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966.
- Sunay, Cevdet: “Zırhlı Motörlü Birlikler ve Bunların Sevk ve İdaresi Hakkında Düşünceler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 36-52.
- Süvari Talimnamesi*, İstanbul, Matbaa-yı Askeri, 1925.
- Tucker, Spencer: “1914-1918 Birinci Dünya Savaşı”, ed. Jeremy Black, *Dretnot, Tank ve Uçak*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.
- Turhal, Abdullah: *Türk Ordusu’nun İlk Tankı: T-26 B, ‘Seyyar Çelik Kale’*, Ankara, FNSS, 2020.

- Tümer, Hıfzı (Kurmaya Yüzbaşı), “Çevik Birliklerden Beklenen Operatif Gayeler ve Bu Birliklerin Teşkilat ve Coğrafi Bünye Bakımından Tetkiki”, *Askeri Mecmua*, C.X, No: 113, Haziran 1939, ss. 326-340.
- Türesel, Fehmi: (Kurmaya Albay), “Motörlü Hafif Birliklerin Mahiyeti ve Sevk ve İdaresi”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 23-35.
- Türk Illustrasyonu Büyük Trakya Manevraları Hatırası*, İstanbul, 1937.
- Türk İli Kış ve Dağ Ahvali*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1927.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi II nci Cilt 2 nci Kısım 2 nci Kitap Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1981.
- Üstünkaya, Zeki (Kurmaya Binbaşı): “Üstün Hava Kuvvetlerine Malik Bir Düşman Karşısında Teşkilatta ve Sevk ve İdarede Gözönüne Alınması Lâzımgelen Bazı Düşünceler”, *Askeri Mecmua*, C.XI, No: 116, Mart 1940, ss. 171-182.
- Üstünkaya, Zeki: “Üstün Zırhlı ve Motörlü Vasıtalara Malik Ordulara Karşı Muharebe Edecek Orduların Teşkilât ve Sevk ve İdaresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Askeri Mecmua* C.X, No: 115, Birincikânun 1939, 1080-1091.
- Veysel: “Yenilik Baskını, Seri Tanklar”, *Askeri Mecmua*, No: 74, Eylül 1929, s. 24-44.
- von Ritter, Hans: *Ordu Teşkilatı*, çev. Nuri Refet, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1928.
- Yazıcı, Tahsin: “Z. Oto. Ların Taarruz ve Defütart Muharebelerinde Rollerini”, *Askeri Mecmua*, C.IX, No: 108, Mart 1938, ss. 109-117.
- Zekai (Yüzbaşı): *Maltepe Piyade Atış ve Tatbikat Mektebi Zabitan Kurslarında: Ağır Makinalı Tüfenk Konferansları*, İstanbul, Teşebbüs Matbaası, 1926.

3. Elektronik Kaynaklar

- “Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare”, (çevrimiçi), <https://treaties.unoda.org/t/1925>, (Erişim Tarihi: 06.01.2022).
- Orhan Koçak, “Sosyal Doku Yırtılırken Hikâyecilik”, 25 Şubat, 2018 (çevrimiçi), <http://www.behcetcelik.com/sosyal-doku-y%C4%B1rt%C4%B1rken-hik%C3%A2yecilik-orhan-ko%C3%A7ak.aspx>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2022).
- Robbie Gramer, “No, Polish Cavalry Never Attacked Nazi Tanks, Irate Poland Tells ‘Mad Money’ Host”, *Foreign Policy*, May 23, 2017, (çevrimiçi), <https://foreignpolicy.com/2017/05/23/no-polish-cavalry-never-attacked-nazi-tanks-irate-poland-tells-mad-money-host/>, (Erişim Tarihi: 21.03.2022).

The Usual Suspect: Turkey's Former PM Hüseyin Rauf Orbay's Journey to India in 1933

Gizemli Yolcu: Hüseyin Rauf Orbay'ın Hindistan Seyahati (1933)

Fehim KURULOĞLU*

*Assist. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa
University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of History, Tokat, Türkiye
ORCID: F.K. 0000-0001-7024-5423

Corresponding author / Sorumlu yazar:
Fehim Kuruloğlu,
Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of
Arts and Sciences, Department of History,
Tokat, Türkiye
E-mail/E-posta: fehim.kuruloğlu@gop.edu.tr

Submitted/Başvuru: 31.08.2021
Revision requested/Revizyon talebi:
09.02.2022
Last revision received/Son revizyon:
14.05.2022
Accepted/Kabul: 18.05.2022

Citation/Atf: Kuruoğlu, Fehim. "The Usual
Suspect: Turkey's Former PM Hüseyin Rauf
Orbay's Journey to India in 1933" *Yakın
Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period
Turkish Studies* 41 (2022): 229-253.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-988897>

ABSTRACT

This study examines the former Prime Minister of the Republic of Turkey Hüseyin Rauf Orbay's journey to India in 1933 during his period of exile. This study seeks to explore how and why Orbay chose to travel to India, with a specific emphasis on whether the Turkish Ministry of Foreign Affairs' fears that Orbay sought to re-establish the Caliphate in some form within India were merited. This study primarily relies upon the relevant correspondence documents from the State Archives in Turkey and concludes that the worries of the Turkish Ministry of Foreign Affairs were much ado about nothing insofar as this study found no evidence that Orbay had made any statements either against Turkey's leader at the time, Mustafa Kemal Pasha, or in favor of resurrecting the Caliphate in any form.

Keywords: Hüseyin Rauf Orbay, Opposition, Caliphate, Indian Muslims, India

ÖZ

XX. yüzyıl Türkiye tarihinin en önemli askeri ve politik karakterlerinden biri Hamidiye Kahramanı olarak tanınan Hüseyin Rauf Orbay'dır. Başarılı bir asker ve devlet adamı olan Orbay, Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın çalışma arkadaşlarından biri idi. Ancak bu birliktelik kısa bir süre sonra saltanatın kaldırılması tartışmaları nedeniyle sonlandı ve akabinde Orbay için İngiltere, Fransa ve Mısır'da geçen "sürgün" günleri başladı. Bu çalışma Hüseyin Rauf Orbay'ın sürgündeki yaşam öyküsünü hilafet ve saltanat tartışmaları etrafında ele alan bir kesiti ele almaktadır. 1933 yılında gerçekleştirdiği Hindistan gezisinin nasıl, neden ve hangi amaçlarla düzenlendiği, Hindistan'da kimlerle temasta bulunduğu, hilafetin yeniden tesis edilmesine uğraşılıp uğraşılmadığı yanıt aranan sorulardır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde konu ile ilgili yazışmaların temel kaynak olarak kullanıldığı bu araştırma, dönemin Hariciye Nezaretindeki endişe ve kaygıların yersiz olduğunu, Rauf Orbay'ın Mustafa Kemal Paşa ile yollarının ayrılmasına rağmen ne onun ne de rejimin aleyhinde herhangi bir eylem ve ifadede bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Rauf Orbay, Muhalefet, Halifelik, Hindistan Müslümanları, Hindistan

Introduction

On February 10, 1933, standing on the deck of the PVVSB Kelmuvan Ferry while it approached the Port of Bombay, a passenger waited impatiently and was, in turn, curiously awaited by many Muslims in India. This was none other than the former Prime Minister of the Republic of Turkey, a so-called fugitive abroad at that time, the famous Hamidiye Hero of the Balkan Wars, and, perhaps most importantly in the context of this study, a man who greatly worried about the Turkish Ministry of Foreign Affairs: Hüseyin Rauf Orbay.¹

While Orbay's motivations for traveling to India are matters of debate, the reasons for the anxiety in Ankara and London are clear: Orbay's extensive political career in the Ottoman Empire and the fragility of the British Raj. Orbay was born in 1880 in İstanbul and would later find his calling as a military man.² After graduating from Trablus Military High School and the Heybeliada Naval School at the age of 19, Orbay joined the Ottoman Navy with the rank of lieutenant. During the First World War, Orbay served as the Chief of Naval Affairs and Naval Minister, which was followed by his service as the Chief Executive Officer at the armistice negotiations in Mondros at the end of the Great War.³ After that, Orbay went to Anatolia to participate in the ongoing War of Turkish Independence, also known as the National Struggle; however, he would be arrested by the British during the last meeting of the Ottoman Parliament and subsequently exiled to Malta. Orbay, who was welcomed with cheers in Ankara when he returned from his exile in Malta following the hard-won victory of the Turks for independence, started his duty in the Grand National Assembly as the deputy representing the city of Sivas. Defying what would become standard convention, Orbay held the aforementioned public office without having to stand in any elections because he was a deputy official in the last Ottoman Assembly, a sort of spiritual and structural predecessor to the Grand National Assembly. Orbay served as the Deputy of Public Works in the First Assembly, the Deputy Chairman of the Assembly, and the Chairman

1 For biographical studies conducted about Orbay, see Feridun Kandemir, *Rauf Orbay*, İstanbul, Sinan Matbaası, 1965; Kâzım Çavdar, *Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay*, İzmir, Sobe Matbaası, 1973; Cemal Kutay, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay*, Vol.V, İstanbul, Kazancı Kitap, 1992; Süleyman Ataseven, *Rauf Orbay, Biyografisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1997 .

2 In an interview given by Orbay to Ahmet Emin Bey in the *Vakit* newspaper dated January 17, 1922, Orbay told the story of his life from his childhood up to 1922. For the full text of the interview, see Mustafa Çulcu, *Ayrıntılarda Saklı Tarih*, İstanbul, E Yayınları, 2006.

3 Mustafa Alkan, "Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880-1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Vol.XX, No.59, July 2004, p. 597.

of Deputy Board.⁴ Critically, contemporaries at the time regarded Orbay as a rare figure in this period of Turkish politics, as he was able to mediate conflicts between the dominant coterie of Mustafa Kemal and the various opposition interest groups.⁵

However, Orbay’s role as mediator was not to last forever. In Akşin’s term, as a member of “*Amasya Military Organizastion*”⁶ Orbay began to clash with Mustafa Kemal Pasha and his policies. Mustafa Kemal’s decision to abolish the Ottoman Sultanate as opposed to transitioning it into some sort of figurehead role, the tensions during the Lausanne negotiations following the conclusion of the War of Independence, the proclamation of the new Turkish state as a republic, and finally the abolition of the Caliphate as opposed to its reformation were the main leading issues that caused Orbay to break from Mustafa Kemal and his dominant faction.

After a military victory was achieved in the National Struggle, Ahmet Tevfik Pasha’s Government’s participation in the peace conference with the Allied Powers gave Mustafa Kemal the impetus and opportunity to formally abolish the Sultanate, which he believed needed be abolished “at the appropriate time and first chance.”⁷ Also, Mustafa Kemal’s dominance over and unwillingness to compromise with the Grand National Assembly also resulted in friction with the more conservative elements of the revolution.⁸ In particular, Mustafa Kemal’s inclusion of the statement the “Dynasty Âli Osman no longer exists and has been imbedded in history” in the draft text for the abolition of Sultanate to be presented to the Assembly was the first turning point in Rauf Orbay’s relationship with Mustafa Kemal. Kazım Karabekir recalled that, when Orbay saw this draft, he thought that Mustafa Kemal was trying to gather the powers of Sultanate and Caliphate into his own hands, which Orbay notably marked by loudly shouting, “What is happening? Where are we going?” This outburst reflected the sentiments of the minority, non-Kemalist opinion that abolishing the Ottoman Sultanate should not necessarily require the abolition of the Ottoman dynasty as a line of Caliphs.

4 İlhan Haçın, “Hüseyin Rauf Orbay ve I. TBMM’deki Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.12, No.23, Spring 2016, p. 7.

5 Süleyman Ataseven, “Başvekil Rauf Orbay”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Vol.8, 1999, p. 226.

6 Sina Akşin, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Ankara, İmaj Yayınları, 2001, p. 116.

7 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, p. 464.

8 Although Rauf Orbay expressed his views on the Sultanate and the Caliphate by stating “*I am conscientiously and emotionally devoted to the Sultanate’s authority and that of the Caliphate because my father was brought up with the blessing of the Sultan, and he passed the order of the request of the Ottoman Empire. I have the same genetic codes in my blood as well. I am not ungrateful, and I cannot be such a man. This is my loyalty to the Sultan. My merit to the caliphate is necessary for my decency.*” in a conversation taking place in the house of Refet Pasha in Keçiören, also witnessed by Ali Fuat Pasha, Mustafa Kemal was surprised by the defense of the abolition of the Sultanate by him at the assembly chair. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*..., p. 455.

Mustafa Kemal and his coterie backed off for the time being,⁹ and the various factions reached an uneasy agreement that the Caliphate would remain in the hands of the Ottoman dynasty.¹⁰

The second issue to grow the rift between Mustafa Kemal and Rauf Orbay was borne out of the Lausanne Conference. During the peace negotiations, İsmet Pasha and Rauf Orbay had problems communicating with one another, especially regarding compensation for the war with Greece. This misunderstanding reflected poorly upon and was indirectly attributed to Mustafa Kemal, as İsmet Pasha was a leading figure in the Kemalist group. According to Mustafa Kemal, the communication problem stemmed from “spiritual and emotional reasons,” but he thought the main issue in the relationship was that İsmet Pasha had been elected chief negotiator of the conference over Orbay.¹¹ As a result of these discussions during the Lausanne process, Orbay withdrew from the Prime Ministry, returning initially to Sivas before continuing to İzmir.¹² Ultimately, Mustafa Kemal’s support of İsmet Pasha over Orbay added a practical rift to the already present ideological gap between the two.

After this series of minor rifts, the connection between Rauf Orbay and Mustafa Kemal seemed to have entered into, in the words of Osman Selim Kocahanoglu, “a period of convalescence,” but any such reconciliation was destroyed once Mustafa Kemal proclaimed the nascent Turkish state as a republic. In his statements to the press, Mustafa Kemal argued that, because the proclamation of the republic was on a tight timetable and consequently had not been presented to the Assembly for a vote, Orbay and other critics of his ilk had thought it was insidious; however the primary reason was because they had not been asked for their opinion on the matter.¹³ In spite of the speculations regarding Orbay’s opposition, the schism over the issue of the declaration of the republic galvanized him as a figure standing in contrast to the Kemalist regime. Orbay was subjected to serious criticism within the newly-formed

9 Mustafa Kemal stated his strategic step in *Nutuk* as follows: “*The masters, probably Rauf Bey had done his duty in a number of pleasures for others. So, I acted from my public and historical duty, as I explained the stage of that day. But I never hesitated when it was necessary to perform and apply the actual point ordered by my general duty.*” Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk...*, p. 456.

10 Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, prepared by Faruk Özerengin, İstanbul, Emre Yayınları, 1994, p. 96–106.

11 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk...*, p. 511–527.

12 Nurer Uğurlu, *Rauf Orbay İsmet İnönü Kavgası 1. Perde 1922*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2005, p. 31.

13 Osman Selim Kocahanoglu, *Atatürk-Rauf Orbay Kavgası*, İstanbul, Temel Yayınevi, 2018, p. 471. Atatürk replied to the statements of Rauf Orbay by mentioning that “*However, in the meantime, although they were not present in Ankara, they considered the proclamation of the republic as insidious and miserable because they were not informed about it and were not asked for their opinions.*” Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk...*, p. 533–534.

People's Party, later renamed the Republican People's Party, which eventually forced Orbay into participating in the Progressive Republican Party, the first real attempt at a multi-party competition to the Kemalist faction in the new republic.¹⁴

In reality, no real competition had the sort of political sway Mustafa Kemal held. As one of the founders of the Progressive Republican Party and a dissident, Orbay ended up being sentenced to 10 years in prison as a result of the infamously politicized Izmir Assassination Case, which was used as a vehicle to silence and crush opposition to the Kemalists. However, Orbay was abroad at the time of his sentencing due to health problems, and this self-imposed exile would last until 1935. For their part, the Kemalists viewed this so-called exile as little more than an excuse for desertion. During his years abroad, Orbay lived in France, England, and Egypt. After his journey to British India, the main subject of this study, Orbay went to China where upon he visited Shanghai, Beijing, and Nanjing before returning again to London.¹⁵ Although pardoned by the general amnesty issued in 1933 on the occasion of the 10th anniversary of the Republic of Turkey, Orbay did not return to his homeland until 1935. Orbay's request for a retrial was denied, but within the framework of his amnesty, he was allowed to return to politics as a deputy in Parliament, ironically for the very party that had once sought his political downfall—the Republican People's Party.¹⁶ Orbay went on to serve as the Ambassador to the United Kingdom from 1942-1944.¹⁷ Rauf Orbay died as a respected soldier and statesman in 1964.¹⁸

14 Mustafa Alkan, "Hüseyin Rauf Orbay'ın..." p. 620–621.

15 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*, İstanbul, Emre Yayınları, 2004, p. 235-236.

16 After returning to Turkey, Orbay's attempts at a retrial and restoration of honor became a hope to other families. In a campaign launched in 1956, the demands of restoration of honor and retrial of the prisoners thought to have been victims within the scope of the İzmir Assassination Case came to the agenda again. According to the statements made by the lawyers of the period, according to the legislation in force, the applications made to the government had no meaning, and the Ministry of Justice Chief Public Prosecutor and the court that made the decision should be applied to change the present decision. Ahmet Mehmetefendioğlu-Necip Gürel, "İzmir Suikastı Mahkûmları İçin 1956 Yılında Yapılan Bir İade-i İtibar Girişimi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.XII, No.25, Fall 2012, p. 233.

17 For Orbay's activities as an ambassador in London, see Akın Nur Özmel, *Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2009.

18 *Milliyet*, July 7, 1964.

The Journey to India¹⁹

The Muslims of the British Raj held intense sympathy for the Ottoman Empire in particular and the Turks by extension. This sympathy and interest manifested several times during the Ottoman Empire's period of descent. For instance, during the 1877-78 Russian-Turkish War, the Balkan Wars, the First World War, and even the National Struggle, the Muslims in India provided moral and spiritual support to the Turks. In addition to the medical groups they sent to İstanbul, Muslims in British India sent various forms of financial support sourced from donation campaigns throughout the country. Furthermore, Muslims in the British Raj also used the press to compel their overlords to support the Ottoman Empire to varying degrees of success.²⁰ Of interest to this study, the affinity Indian Muslims had for the Ottoman Empire grew in direct proportion to their weakening ties with the British Empire. The British policy of colonial suppression, which aimed to prevent Indian Muslims from taking part in the local government, ended up sparking pushes for independence and strengthening solidarity for this cause among Muslim groups. In addition to the British policies focused on India, the British support for Greece in the Turkish-Greek War of 1897 and partitioning of Iran in 1907 in relation to the British-Russian agreement caused Indian Muslims to stiffen their attitudes towards the British. On top of the aforementioned developments, Bengal's separation from India and the Muslim University's establishment being prevented in Aligar also exacerbated the opposition many Muslims and Muslim groups in India had toward the British government.²¹

Rauf Orbay's journey to India coincided with Gandhi's civil disobedience campaign, which had resumed in 1932.²² The developments within the Congress Party, the negotiations on the London-Delhi route, the indecisive position of Muslims in terms of unity and separation with Hindus, and the Caliphate Movement were the main agenda items of the period. In such a complex process, the arrival of a famous Turk such as Orbay attracted much attention.

19 This issue has been evaluated by many researchers before who've considered its different aspects. While this study agrees with the main arguments of Duman, Özer-Erbaş and Çelik, it approaches this visit from a different perspective. The attempt is made to clarify the main reasons for the visit by highlighting the data that could not be found in the British and Indian archives and the attitudes of other visitors.

20 Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "The Image of Turks among Indian Muslims: The Case of Balkan Wars", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Vol.2, March 2015, p. 61.

21 Abdulhameed Al-Musharraf, *Great Britain and The Nationalist Movements in Egypt and India, 1900-1939: A Comparative Study*, PhD Dissertation, Denver, University of Denver, 1989, p. 229.

22 Herman Kulke-Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, trans. Müfit Günay, Ankara, İmge Yayınları, 2001, p. 418.

Orbay's journey to India in 1933 had paradoxically begun far earlier; the foundations of this trip were laid during the Balkan Wars, the milestone of Hüseyin Rauf Orbay's career. Orbay, who became famous because of his victories with the Hamidiye Cruiser, first crossed paths with Indian Muslims during this war.²³ Specifically, Orbay met the Indian medical delegations to the Ottoman Army.²⁴ Some voluntary medical groups had begun coming to Turkey following the activities of the Aid Committee (the India Red Crescent Society) with the Ottoman Hilal-i Ahmer Society, which was founded in Calcutta in 1911 during the Tripoli War. An article aimed at supporting the Ottoman Empire in the Balkan Wars and written by Şevket Ali, the leader of the Indian Caliphate Committee, for the *Comrade* newspaper also swayed more conservative elements to commit aid to the Turks. These medical groups helped the wounded soldiers and refugees in the hospitals established in Kadirga, Ömerli, and Gallipoli.²⁵

-
- 23 Even though it was not known to have been due to the relations with aid groups from India at the beginning of the First World War, a detachment was established by the instructions of Enver Pasha to lay the foundations for the establishment of an army in Afghanistan and to make attempts to disturb the British in India. At the end of his yearlong adventure, Rauf Bey and his detachment, who'd been assigned to go to the region with German Consul of Iran, Von Van Muss, were disbanded because they were unsuccessful due to the problems with the Germans, the clashes with the tribes in Iran, and the progress of the British and Russians. İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi", *OTAM*, Vol.3, January 1992, p. 247-269; Mete Tunçay, "Teşkilat-ı Mahsusa'nın İran Macerasına Bir Alman Tanıklığı", *Toplumsal Tarih*, December 1999, p. 72.
- 24 Three separate medical delegations arrived from India to Turkey during this period. For detailed information about who was involved in these delegations from India as well as which institutions, organizations, associations and individuals, and how much assistance was sent, see also; Ahmet Zeki İzgöer, "1911-1913 Osmanlı Hilal-i Ahmer Salnamesine Göre Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya Yardımları", *Journal of History and Future*, Vol.1, 2015, p. 99-171; Ömer Telliöğlu, "Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Bağlılığının Sembolü: Trablusgarp ve Balkan Savaşları Sırasında Gönderilen Yardımlar", *Tarih Okulu Dergisi*, Vol.24, 2015, p.791-808. For the reflection of the aid to the Turkish and British press, see also; Hasan Taner Kerimoğlu, "Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptıkları Yardımlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Vol.XII/2, 2012, p. 161-181. For the activities of these delegations, the efforts of Indian Muslims to help the Ottoman Empire, and their reflections in both India and England see also; Azmi Özcan, "Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1914", İstanbul, *TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları*, 1992, p. 213-224.
- 25 Arzu Süren Çiftsüren, "93 Harbinden Sonra Hindistan-Pakistan Alt-Kıtası'nda Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler", PhD Dissertation, İstanbul, İstanbul University, 2013, p. 35-36.

The friendship Dr. Ahmet Muhtar Ensari,²⁶ the head of one of these aid delegations,²⁷ established with Rauf Bey continued after the wars. The Balkan Wars were a turning point in the political careers of both. Whereas Rauf Bey had made a name for himself with his achievements during this war, Dr. Ensari became a well-known name in his own country through the articles and observations he sent to the Indian press that covered the war. In the following years, Ensari became one of the leaders of the Caliphate Movement in India, though he ultimately left the movement in 1926 after a shift in his political philosophy. In 1927, Ensari was elected as President of the National Congress of India, due in no small part to his emphasis on the viability of a Muslim-Hindu union. Ensari's outlook on the matter also went on to inspire the political philosophies of Gandhi and others of his ilk.²⁸

As a result of their friendship from the war, Rauf Orbay went on a two-month journey to India in 1933 to give lectures and tour the country upon the invitation of Muhtar Ahmet Ensari, a member of the medical delegations in Turkey and one of the most prominent figures among Indian Muslims.²⁹ Orbay stated in his memoirs that the travel expenses of this journey, which was quite long and costly, were paid for by his old friends who owned the ship and that he only paid for his meals.³⁰

Although Orbay viewed his journey to India as a visit to old friends and an opportunity to see new places, his former friends in Ankara were more suspicious. In fact, many were suspicious that Orbay was attempting to establish an organization, with

26 Dr. Muhtar Ahmed Ensari was a Turkish friend, philanthropist, and a statesman who worked for the independence of India between 1880-1936. After completing his primary and secondary education in Gazipur and Allahabad, he was sent to England to study medicine. As the first Indian physician to work in prestigious hospitals in London, Ensari returned to India in 1910 to work for the independence of his country. He worked with famous figures such as Gandhi, Nehru, Ecmel Khan, Muhammad Ali, and Sevket Ali Khan. Ensari defended the thesis that India should gain its independence without losing its unity and was arrested by the British. Ensari was defined as the squeeze of Gandhi and helped Turkey during the First World War, the National Struggle years, and in the Balkan Wars. His impressions of his travels in Anatolia appeared in newspapers in India. Zuhul Özeydin, "The Indian Muslim Red Crescent Society's Aid to the Ottoman State During the Balkan War in 1912", *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine*, Vol.2, 2003, p. 13; Syed Tanvir Wasti, "The Indian Red Crescent Mission to the Balkan Wars", *Middle Eastern Studies*, Vol.45, No.3 2009, p. 401.

27 Ensari and his friends came to Turkey in January 1913 and stayed for nearly seven months. They helped the patients, wounded soldiers, and refugees. *Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, prepared by Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, Ankara, Türk Kızılayı Yayınları, 2013, p. 133-135. For the activities of Dr. Ensari and his friends, see Burak Akçapar, *People's Mission to the Ottoman Empire: M.A. Ansari and the Indian Medical Mission*, New Delhi, Oxford University Press, 2014.

28 Rebekah Mc Callum, "Altered Allegiances: Indian Soldiers, Non-Combatants and Revolutionaries During the Balkan and First World Wars", *IOWC Working Paper Series*, Vol.3, January 2017, p. 17.

29 *Archives of the Republic of Turkey/Presidency of State Archives (BCA)*, 030.10.016.692.7.1.

30 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni...*, p. 235.

the assent and inclusion of Indian Muslim groups that sought the reinstatement of the Caliphate. The authorities in Ankara were not the only ones who were suspicious about the motives for Orbay's trip to India. The Turkish Embassy in Cairo also speculated about Orbay's journey, recommending that the Turkish officials in London look into the possibility of Orbay's recruitment as an agent of the Crown.³¹

Another reason for being suspicious of the timing of this journey was India's increasing demand for independence and the common dissatisfaction with the British at the time. Orbay's journey did seem to take place under auspicious or suspiciously convenient circumstances, as evidenced both by the presence of the Huseyni, Mufti of Jerusalem in India and by the news that a Caliphate Congress would be held in Hyderabad.³²

For his part, Orbay was seemingly unaware of the storm winds gathering around him as he was welcomed by Ensari and his other friends at the port. The echoes of his arrival immediately began to reverberate in the Indian press. One newspaper, *Istisin Min*, called Orbay the "The Dismissed Minister of Turkey" in its issue published in Lahore on February 12, 1933. Another newspaper, *Kronikel*, published in Bombay, announced to its readers that Orbay would stay in Bombay for a few days and give conferences in Darülfünun.³³ Orbay played his role in the press circus as well, perhaps most evident in his visits to many newspapers in Bombay that were sympathetic to Islamist political ideals—particularly regarding the issue of the reconstruction of the Caliphate. One paper wrote:

They embraced one another as brothers who had lived apart for a long time and had reached each other. The glorious son of Turkey was embracing the people there so longingly that the friendship and brotherhood of Islam were reflected in this scene, which was worth witnessing.³⁴

31 *BCA*, 030.10.016.692.10.45. The document also states that the media organs opposing the British administration published some issues criticizing Rauf Bey. However, the connections, interviews, and statements in the press carried out with all the segments of society during the journey show that this claim is exaggerated.

32 At the heart of these concerns was the activities of Şevket Ali, one of the leading politicians of Indian Muslims with whom Rauf Bey was in contact. Şevket Ali was effective in the organization of the Pan-Islamic Congress in Jerusalem in 1931 and had organized this event with the Mufti of Jerusalem, Al-Hajj al-Amin Hussein. According to the reflections in the American documents, the hidden purposes of this meeting in Jerusalem included the restoration of the caliphate and the proclamation of Abdülmecid Efendi as the caliph. Therefore, the presence of both there at the same time as Mr. Rauf may have caused the question marks. *Political Affairs 1931-1935*. On the other hand, according to American documents, Şevket Ali stated that he would meet with Abdülmecid Efendi in Nice to conduct the election of the Egyptian King Fuad I as Caliph. *Political Affairs, Feb 1, 1930-October 28, 1934*. The intensification of the steps taken and speculation regarding the caliphate in this period may also be considered to have caused the Turkish Foreign Affairs to be sensitive toward the proceedings on this issue.

33 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.34.

34 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.35.

After meeting in Bombay, Dr. Ensari and Rauf Orbay agreed to meet again in Delhi, and then Orbay continued on to make his first trip to Hyderabad. His travel to Hyderabad had special importance for Ankara,³⁵ as Hyderabad was also to play host to a gathering of the Caliphate Congress. Perhaps even more than Orbay himself, the presence of Hüseyin Bey, the Secretary of the former Caliph Abdülmecid Efendi, in Hyderabad concerned the capital of the new Turkey much more. To add more fuel to the fire, the daughter of Abdülmecid Efendi had married the son of a prominent minister from Hyderabad, who also happened to be one of the richest people in India. Taken together, the events in Hyderabad were too much for Ankara to ignore.³⁶ While these events were, at least on the surface, cause for concern, the truth of their concatenation happened to be much more banal. For instance, reports from Cairo indicated that Hüseyin Efendi was visiting India for medical treatment because of a broken leg.³⁷ In a similar vein, the report sent by the Consulate of Jerusalem, which oversaw investigating whether a Caliphate Congress would be held, stressed that they were under the impression that the Caliphate Congress would not be held in Hyderabad. The Consulate's report also stated that Şevket Ali, the leader of the Indian Caliphate Committee, had come to Jerusalem in early April³⁸ and made no mention of such a congress in Hyderabad in all the meetings and speeches he'd held.³⁹ The Turkish Embassy in London sent a report that corroborated the claims of the report from Jerusalem. According to this report, he was there to raise money for the Islamic Conference that the Mufti was considering to hold in Jerusalem. In addition, it was reported that "Rauf Bey did not comment on old Turkey and that he was concerned about the continuation of ... the new Turkey."⁴⁰ Taken together, the concerns about the overly auspicious nature of Orbay's visit can be chalked up to odd

35 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.33.

36 Mustafa Balcıoğlu, *Muhaliif*, Ankara, Erguvan Yayınları, 2014, p. 265.

37 *BCA*, 030.10.016.692.10.45.

38 The correspondence sent to Ankara by the Consulate of Jerusalem on April 13, 1933 is seen to have reported the activities of Şevket Ali. According to this report, Şevket Ali advised the Arabs not to sell their land to the Jews during the conference he gave near Bethlehem and the Masjid al-Aqsa. Melik Fuat said that he was talking to his brother, the Mufti of Jerusalem, and Emir Abdullah in Amman for the forthcoming Muslim Congress and that they would work to solve all the issues in this congress. The commentary of the Consulate in the last part of the correspondence is interesting: "In short, as before, the Mufti and only a few people listened to him, even though he wanted to console the Arabs with such bullshit, deceive them and give them a great Islamist appearance. The fact that he married a British wife gave the Arabs the feeling of English (unread) in the guise of Muslim." *BCA*, 030.10.00.106.692.10.8.

39 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.7.

40 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.2.

coincidence.⁴¹ However, Ankara was still worried about whether Orbay would criticize the republic and the Kemalist regime.

Rauf Orbay in Delhi

Having journeyed around the northern states of India for about a month, Rauf Orbay came to Delhi on March 8, 1933 and met with the awaiting Dr. Ensari. His plans in Delhi were announced by the press as follows: Orbay was to be officially greeted in a reception by Ensari on March 9th. Such conferences as the *Ottoman-Turkish Ground and the Beginning of Change* on March 10th, *Struggle among Nationalism, Pan Turkism, and Pan Islamism* on March 12th, *Turkey and the World War* on March 14th, and *Turkey at Present and Future Facilities* on March 16th were to be organized.⁴²

Rauf Orbay was greeted with cheers at Delhi station and as soon as he arrived at the city center, he made the following statement to a reporter of *The National Call* newspaper:

I came here to offer my respects to our friends who helped us in the Balkan War and to make new missions. My friend Dr. Zakir Hussain⁴³ from Camia-ı Milliye was invited to say a few words about the new Turkey. First of all, I want you to know that I did not come here for political purposes. I am not going to talk about the politics of my country today.

India, as was evidenced by the volume of questions from the journalists, seemed to be following the events in Turkey quite closely. One reporter asked Orbay to comment on the cultural and political reforms being carried out in Turkey, and Orbay gave the following response:

I am not AN orator, and my real profession is maritime. I am going to tell you exactly what I think about it. I will choose the issues that have invaded my hometown in the last 30 years. The difficulties encountered by Turkey are more important and complicated than the ones of the other European countries. Because we live next door to Europe, we are a nation that has been forced to live under the influence of both the West and the East and tried to find a ground of harmony between the West and East.⁴⁴

41 In fact, an intelligence report indicating that these concerns were groundless was sent to Ankara on August 19, 1932. According to this report, Abdülmecid Efendi and Rauf Bey were resentful, and that the group of 3s, Rahmi Bey, Adnan Bey and Rauf Bey had disintegrated due to various conflicts. Transferred from BCA 121.10.0.0.1.3.1. Mustafa Balcioğlu, *Muhelif...*, p. 255.

42 BCA, 030.10.016.692.7. 3.

43 19 years after the journey of Rauf Bey, Ahmet Emin Yalman came to Delhi in 1952 with a delegation of Turkish journalists and visited the Camia-i Milliye-i İslamiye. He emphasized that he met Zakir Hüseyin and that Rauf Bey had praised Dr. Ensari and his institution in his private conversations. Ahmed Emin Yalman, "Camiai Milliyei İslamiye Bütün Bir Yeni Alemdir", *Hindistan'da Gördüklerimiz*, İstanbul, Türkiye Matbaacılık, 1953, p. 82.

44 BCA, 030.10.016.692.7.2.

In this same interview, a journalist asked Rauf Orbay to compare the social and cultural issues in Turkey and India, and he signaled that he would frustrate the fears and concerns of Ankara about himself in his first statement to the Indian press by stating:

India is not a country but a continent. Is it possible to understand the issues that occupied it in a few days? I would like to see your big hometown here, and I came here to meet my Muslim friends like Dr. Ensari. These people have helped us as our brothers ... Turkey at present may concern you, but I did not come here to talk about it. If you wish, I can talk about the history and policies of Turkey that I left six years ago. I am extremely glad to be welcomed like this.⁴⁵

The *Inkılâp Newspaper* on March 11, 1933 stated that there were some changes made to Orbay's lecture schedule in Delhi and shared the detailed conference program with its readers as follows:

*Âli Osman and the Beginning of the Revolution at 7:30 p.m. on March 10th,
Nationalism, Pan Turkism, and Pan Islamism at 7:30 p.m. on March 13th,
Turkey and the World War at 7:30 p.m. on March 14th,
Turkey at Present and Future Facilities at 7:30 p.m. on March 16th.*

The newspaper also reported that the conferences were ticketed, that the chairman of the first conference would be Dr. Ahmet Ensari, and that Surçiş Behadır Sipru and Cenk Bahadır Seyid Ras Mesut would chair the other sessions.⁴⁶ This intensive program included a dinner invitation given by the General Governor of India to a large group that included Rauf Orbay.⁴⁷

Rauf Orbay gave his first conference in Delhi on the evening of March 10th at the Camia-i Milliye-i Islamiye building. During his lecture, Orbay gave the audience some historical information about the establishment, development, and destruction of the Ottoman Empire. The conference, which was chaired by Dr. Ensari, was attended by many college principals, professors, students, Parliament members, leaders of the city of Delhi, government representatives, and journalists.

Orbay's lectures appealed both to the crowd as well as to the media covering the event. This media interest in Orbay's speeches manifested in a variety of ways. For instance, the *Medina Newspaper*, published in the town of Becenour, devoted much space in their March 21st issue to covering the details of Orbay's speech,⁴⁸ whereas the

45 BCA, 030.10.00.106.692.10.39.

46 BCA, 030.10.00.106.692.10.39.

47 "Socialand Personel", *The Times of India*, March 3, 1933, p. 8.

48 BCA, 030.10.00.106.692.10.26-29.

Inkılâp Newspaper in Lahore in its March 16th issue shared more general details of the conferences. In the first meeting chaired by Allama Doctor Iqbal, Orbay touched upon the reform movements and the general reforms in the Ottoman Empire. Moreover, Orbay catalogued the important events of the Balkan Wars, one by one, paying particular to the contributions of the Indian Medical Committee. Orbay also discussed Pan-Islamism and Pan-Turanism, ultimately deciding that both approaches were unrealistic insofar as such movements reduced the influence of the Turks and damaged their political unity.⁴⁹

Rauf Orbay, in accordance with his invitation⁵⁰ and with a host of nearly 150 people, attended the third conference organized by the President of Camia-i Milliye-yi İslamiye on the evening of March 13th. Orbay, who explained why the Ottomans had joined WWI on the side of the Central Powers, summarized the events that took place leading up to the Treaty of Berlin. Emphasizing that Turkey remaining neutral was impossible, Orbay stated that the Ottoman Empire had received no offer from Entente to enter a military alliance and that the alliance offered by Germany was immediately accepted to protect against Russia. Referring superficially to the developments during the war, Orbay also explained the Sultan's efforts after the Armistice of Mondros to form "a despotic government" and to control the "politics" of the National Struggle in Anatolia. Finally, Orbay started to talk about Mustafa Kemal, stating: "Fortunately, there was a commander called Mustafa Kemal with a strong personality who could undertake the supreme military command of the Turkish Army." Despite his de facto exile, Orbay was careful not to strongly criticize Mustafa Kemal and his regime, which seemed to surprise the crowd.⁵¹

Orbay's careful, conciliatory approach to matters of national politics even reached Egypt. While he was giving some information about the content of his conferences to the readers of *El-Belağ* newspaper in Cairo, he especially reflected the issues related to the new Turkey's views on Islam, which was also a controversial issue for themselves. The newspaper⁵² emphasized that Rauf Bey had spoken of the praise of Ghazi Mustafa Kemal and his friends who'd saved the Turks from slavery and of the people of the country and underlined that this statement about Ghazi aroused astonishment in the public. He was asked a question about Ankara compelling Turks to read the translation

49 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.22; *BCA*, 030.10.00.106.692.10.25.

50 *The Times of India*, March 13, 1933, p. 11.

51 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.30-32.

52 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.46.

of the Qur'an, and Rauf Bey gave important messages to both Ankara and the Muslims who followed him both in India and Egypt by saying, "I see no harm in this. Since the people who cannot read the Qur'an in Arabic are happy to read the translation, I approve the movement of Ankara Government in this way."⁵³ As such, these statements can be concluded to have contributed to eliminating the worries in Ankara following Rauf Bey's journey to India.

This reporting is indicative of both the Islamic world's interest in following Turkish politics and the manner in which the Mustafa Kemal-Rauf Bey conflict was being reported in various Indian news sources. According to the reports sent to the Ministry of Foreign Affairs, the *Hind-i Cedid* newspaper criticized Rauf Orbay based on the statements of Mustafa Kemal, and the *Inkılâp* newspaper published a sympathetic piece. Later, however, considering that a prolongation of the discussion could harm Rauf Bey, the newspaper ended the polemics with the following statements:

*The speech, which was given by Mustafa Kemal twice, was accepted as conclusive evidence. For the recourse of the cases we wrote in the answers we gave, we also retained that speech. The speech of Ghazi Mustafa Kemal may be accepted as a heavenly page that came down from the sky in the 14th century according to the perspective of the Hind-i Cedid newspaper; but it is not an obligation for each person to agree with him. The deputy of Turkey during the Lausanne Conference was Ghazi Rauf Bey, and we could have given more detailed answers to the Hind-i-Cedid, but we did not consider it appropriate to take Ghazi Rauf Bey at stake in this matter personally.*⁵⁴

Rauf Orbay gave his fourth and last conference in Lahore in the Camia-yı Milliye-yi Islamiye building. Members of the tribes, the members of the assembly, the managers of the newspapers, the ladies, the Ulama, the nationalist Muslim leaders, the politicians, the professors, and the students of both Delhi University and Aligar Muslim Darülfünun attended the conference.⁵⁵ In his speech, Orbay talked about what had happened during the London Conference, explaining that the Greek army had received reinforcements when they lost. For that reason, the Greek Army decided to avoid further controversy until the end of the war. Orbay explained the conditions under which Mustafa Kemal had been given the powers of Commander in Chief and that, because the Turkish army was reorganized, they had won a great victory in Sakarya.⁵⁶ Emphasizing that "the Sultan had been nothing more than a puppet under the control of the Entente States and

53 BCA, 030.10.00.106.692.10.44.

54 BCA, 030.10.00.106.692.10.40.

55 BCA, 030.10.00.106.692.10.16.

56 BCA, 030.10.00.106.692.10.17.

the Greek State,” Orbay detailed the following events and how the Sultan had left the country.⁵⁷ Orbay also touched upon the issue of the Caliphate, which interested Indian Muslims, and reiterated his statements at other conferences by saying that “The caliphate is not a task that only concerns Turks. Moreover, the choice and protection of this belong to all Muslims.” However, he explained that they did not have the opportunity to convene a conference in the face of the subsequent political developments. Stating that the ideas referring to Turks being strangers and distant to Islam were incorrect, he underlined that Pan Turanism and Pan Islamism had failed in Turkey, which is surrounded by countries based on nationalism on all four sides, and that only nationalism had succeeded.

*The Turks who maintained the holy Caliphate for centuries cannot abandon Islam. The Turks have faith in the God and the prophet Muhammad Rasulallah. The idea that the Turks abandoned their religion after nationalism is wrong. Turks are Muslims. How can it be possible for any Turk who has provided the safety, salvation, and spiritual mercy in this world and who has the right to forgive a better life than the apocalypse. The separation of Turks from Islam is irrevocable.*⁵⁸

Rauf Bey in Lahore

Following Rauf Bey’s contacts and conferences in Delhi, his next destination was Lahore, one of the most important centers for Indian Muslims. On the way to Lahore, Orbay stopped at Aligar⁵⁹ station. At the station, Orbay was welcomed by professors and about 1,000 students from the local university, Muslim Darülfünun. Figures such as Mehmet Enver, Mahatma Gandhi, King George V of England, and Dr. Ikbal were in the welcome delegation and recommended Orbay receive honorary membership in their delegation if he so wished. This recommendation showed the importance Indian Muslims and the British literati had attached to Turkey. Orbay did not refuse the request and celebrated his newfound honorary membership with a speech.⁶⁰

Orbay visited Aligar Muslim Girls College on March 19th and was greeted by the college secretary Cihan Abdullah Hanım due to the principal being in Lucknow at the time. The youngest of the female students in the welcoming delegation greeted Orbay by hanging a welcome flower around his neck. The school secretary presented him to the students as the Hero of Hamidiye, the companion of Ghazi Mustafa Kemal Pasha,

57 BCA, 030.10.00.106.692.10.18.

58 BCA, 030.10.00.106.692.10.19.

59 Aligar is a suburban neighborhood within the boundaries of Lahore at present. It is about 20 km from the city center.

60 BCA, 030.10.00.106.692.10.21.

and one of the elders of the Turkish nation who'd miraculously revived the dead. Mentioning the importance of educating girls in his speech, Orbay stated the following:

You should know that a nation cannot succeed in the world unless it educates the women. In this way, the nations that have educated their women will gain respect and prosperity in the world, and those who are ignorant will be deprived of respect and prosperity. The population of Muslims in India is so high that no other Islamic country has such a population. If the sense of progress of the Muslims here is awakened, I will first attach this success to the education and wisdom of women, and I will say that you should educate your daughters in order to make them know everything. All my words about me have been given to me thanks to my dear mother. When you are older, you should advise your children that no business can succeed in the world without sacrifice.⁶¹

An exuberant crowd greeted Rauf Bey, who'd arrived in Lahore by way of the Calcutta Express on Thursday, March 23, 1933. Among those who welcomed him were the leading figures of the city: Sir Allam Iqbal, Melek Firuz Khan Nun, Sir Abdulkadir, Haji Shamseddin, Professor Seyit Abdulkadir Shah, Professor Doctor Abdulkhak, Mevlana Muhiddin, Ahmet Kusuri, Mevlana Muhammad Abdullah Kusuri, Seyit Inayet Shah from *Political Newspaper*, and the managers of *Inkılâp* newspaper.⁶²

Upon being welcomed with chants of “Long live Ghazi Rauf Bey” and “Allahu Akbar,” Rauf Bey passed to the house of Melek Firuz Han Nun, the Minister of Education of Punjab Province for accommodations. Rauf Bey welcomed hundreds of people who came home to welcome him that day and went to the Assembly in the afternoon to meet Shah Dere and then to follow the session of the Punjab Assembly. There, he met with Sir Iskender Hayat Khan, Nevap Ahmet Yar Khan, Mustak Ahmet Bekir Mani, Chedheri Zaferullah Khan, and Serdar Sporseningler. Later, he attended a tea feast organized in honor of Rauf Bey by the Risterc Institute of Islam. The high judicial officers in Lahore, attorneys, managers, commanders, city council members, and college professors were also present at this feast.⁶³

After the evening prayer, Rauf Bey made a speech in Habibiye Hall of the Islamic College in Lahore. He talked about the victories of the Turks, the establishment of the Ottoman Empire, the reasons for the weakening of the state, Turks' participation in the First World War, the defeat, and how they'd been reborn under the leadership of Ghazi Mustafa Kemal Pasha. At the end of his speech, Rauf Bey, who'd met with great interest

61 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.10; *BCA*, 030.10.00.106.692.10.11.

62 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.12.

63 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.13.

from the participants, was very pleased by this.⁶⁴ Doctor Ras Mesud, the manager of Aligar Muslim Darulfunun, moderated Rauf Bey's speech and stated that the slanders told about Turkey were an example of black propaganda and that the mosques were fuller than ever. He also emphasized the importance of nationalism by adding, "No nation can practice the correct paths and steps of nationality unless a nation is trained and educated on national procedures and instructed in its own language."⁶⁵

After this conference in Lahore, Rauf Bey attended the tea feast organized by the Encümen-i İslamiye in Bagbanpura on Friday, March 24th, then went to Peshawar for two days.⁶⁶ Passing through Lahore on March 27, Rauf Bey set out for Calcutta by expressing his gratitude to the people that greeted him.⁶⁷

Rauf Bey did not forget to visit the important cities along the way from Lahore to Calcutta (1,858 km). He also gave a lecture in the city of Lucknow, home to Nedvetü'lulema, one of the most important educational centers for Indian Muslims. On April 2, 1933, Rauf Bey talked about how to eliminate the disputes between Islam and the Ulama after making an introduction that Islam does not prevent progress in a conference in Nedvetü'lulema Darululumumi, in which Minister of Nedvetü'lulema Dr. Seyit Abdül-Ali, Minister Seyit Zuhur Ahmet, Darul'ulum Director Şeyhülhadis Mevlana Haydar Hassan Han, Mevlevi Mehmet Selim, Doctor Ensari, Şifaülmülk Doctor Abdülhamit, Mevlana Kutbiddin Abdülveli Halikül Zaman, Mevlana Sıfatünnah İhtiram Ali, Minister Mehmet Vesim, Şems'ül Hasan, and Kari Mehmet Münir Efendi were in attendance.⁶⁸ Mentioning the issue of the caliphate, Rauf Bey stated that the Turks had carried this position on their shoulders for a long time, but after a while it had become a burden and that the Caliph had presented a submissive attitude instead of resistance in the post-war events in Turkey, dragging the country into a civil war.⁶⁹ Emphasizing that they thought the issue should be solved there by organizing a conference of Muslims from all over the world at that time, Rauf Bey said that the

64 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.14.

65 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.15.

66 Abdurrahman Bey from Peshawar was one of the volunteers from the medical delegation to Turkey that included Dr. Ensari and did not return to his own country but continued to live under the auspices of Rauf Bey. After taking part in the Rauf Bey detachment, Abdurrahman Bey went to Ankara to participate in the National Struggle after the occupation of İstanbul. Abdurrahman Bey, the first Turkish ambassador to Afghanistan, died in 1925 after an assassination in İstanbul. This visit may have been arranged to see the relatives of Abdurrahman Bey in Peshawar. <https://core.ac.uk/download/pdf/45610633.pdf>. For more information about the life of Abdurrahman Bey, see A.S. Jihanpuri, *Gazi Abdurrahman Shaheed Peshawareri*, Karachi, North Western Hotel, 1970.

67 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.14.

68 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.3.

69 *BCA*, 030.10.00.106.692.10.4.

Caliphate was a common thing not only for Turks but for all Muslims. He also mentioned the Turkish-izing of the Qur'an and salat. He said that the Qur'an has been translated into many languages such as Urdu and English, asked what is the harm of this being in Turkish, and emphasized that the important thing is that everyone should know the meaning of it.⁷⁰ In his interview with the journalist Ahmed Emin Yalman on the matter of the adhan, he explained that he'd responded to the Muslims of India with the following statements:

You commit a sin by thinking that God understands only Arabic. You are entering a temptation to think that God understands Arabic alone. If you value Arabic so much, why do a group of Muslims speak to each other in English? Atatürk is not against religion, but against bigotry and taassub [fanaticism]. Thirty years later, he will see respect and understanding from Muslims in his capacity as a pioneer who tries to keep his noble high spirit by freeing Islam from superstition.⁷¹

With his last conference in Nedvetü'l Ulema, Rauf Bey came to the end of his busy and lively two-month journey to India, going to Calcutta on April 8, 1933 and Behupal on April 9. At the end of his travels, Rauf Bey⁷² had lunch with the Governor of Bombay on April 28, 1933 and then left India for Cairo, where he stayed for several days before going to France on May 16, 1933.⁷³

The instructions from Ankara to the Foreign Service about Rauf Bey's journey to India was clear: It was to learn whether Rauf Bey was pursuing the caliphate in India and whether he was working against the government in Turkey. In this direction, the representatives from London, Cairo, Jerusalem, and India tried to gather the information that Ankara wanted to learn, whereas the Kabil Embassy was the center of the proceedings. As a result of all the proceedings and investigations, the final opinion of the Kabil Embassy and the Ministry of Foreign Affairs was delivered to the prime ministry and the Secretariat General of Presidency on October 9, 1933. According to this report, whoever Rauf Bey contacted in India did not work against the government; he always declared phrases praising Turkey, and he recommended that the entire Islamic world should take Turkey as an example.⁷⁴ The observations of Niyazi Berkes, who'd visit India 25 years after Rauf Orbey's journey, indicate that Rauf Bey had not acted against Atatürk or Turkey. He stated that an Indian he met in Trichin had been very impressed by Mr. Rauf, saying:

70 BCA, 030.10.00.106.692.10.5.

71 Ahmed Emin Yalman, "Büyük Vatansever Rauf Orbay", *Milliyet*, July 24, 1964, p. 3.

72 "Socialand Personel", *The Times of India*, April 29, 1933, p. 12.

73 BCA, 030.10.016.692.11.

74 BCA, 030.10.258.736.12.

He started from the old Abdülhamid and spoke until the time when Rauf Bey arrived in India. I noted that he did not talk about the abolition of the caliphate and Mustafa Kemal. Indeed, someone listening to this story will think that there are only Rauf Bey and a caliphate in Turkey.⁷⁵

As Duman stated, Rauf Bey's trip to India had a positive impact on improving Turkish-Indian relations, which had deteriorated after the abolition of the caliphate.⁷⁶

Among the followers of the conferences of Rauf Bey in India was Ayub Khan, who would later become President of Pakistan.⁷⁷ Ayub Khan visited Turkey twice in July, 1964⁷⁸ and shared his regret upon learning that Orbay had lost his life at the time between these two visits. This is proof that the traces of Rauf Bey had not been erased despite the passing of years:

If I had known, I would have come running to that great man that day to do my last loyalty. Rauf Bey was not only yours but also our eldest. He was an exceptional figure in the creation that mankind could boast of. When he came to Pakistan, we knew everything and looked up to Rauf Bey. The British took thousands of Pakistanis under custody because he was coming. And we, like you in those days, were in a struggle for independence. However, the position of Rauf Bey, the best friend of Mustafa Kemal Pasha during the independence struggle of Turkey, was very important for us. We were gathered around him with curiosity and excitement. If Rauf Bey had spoken against Mustafa Kemal Pasha, many of us would not only have been against Mustafa Kemal Pasha due to the great love and respect we'd attached to Rauf Bey since the Hamidiye heroism, but also to those who are the leaders of our own independence struggle. However, Rauf Bey did not say a single negative word against Mustafa Kemal Pasha. He admired that Mustafa Kemal Pasha was a national hero and leader by saying sincere statements, and he fervently defended the revolutions he'd made while also advocating revolution. While addressing the youth at the conferences he gave everywhere and especially at universities, as in private conversations, Rauf Bey always removed all our doubts in our minds with such sincere speeches. He also strengthened our love, respect, and commitment to Turkey and Mustafa Kemal Pasha. In addition, he showed the right way by illuminating our leaders and how we should be connected to each other in our own struggles for independence.⁷⁹

Conclusion

Hüseyin Rauf Orbay's trip to India had different meanings for everyone interested in the subject. Although there were many questions about this trip for Ankara, Cairo, and

75 Niyazi Berkes, *Asya Mektupları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, p. 137.

76 Selçuk Duman, "Atatürk Dönemi Türkiye-Hindistan İlişkileri", *Turkish Studies*, Vol.9/4, Spring 2014, p. 397.

77 Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*, İstanbul, Sinan Matbaası, 1965, p. 6-7.

78 The first one was on July 3-4, and the second visit was on July 20. *Milliyet*, July 3, 1964; *Milliyet*, July 20, 1964.

79 *Milliyet*, July 20, 1964; Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle...*, p. 7-8; Recep Çelik, "Hüseyin Rauf Bey'in Hindistan Seyahati ve Faaliyetleri", *Mavi Atlas*, Vol.7/2, 2019, p. 261.

London, for Orbay, it was more than just a visit to old friends. The years he spent abroad as an oppositional fugitive of sorts and the limited knowledge of his activities there were the main reasons for the speculations about Rauf Orbay. During this period, his life and contacts in France, England, and Egypt were closely monitored by the government in Ankara. As explained above, the approaches put forward and information pollution they caused were seen to be unrequited in the political world of Rauf Bey. From the perspective of Rauf Bey and his other opposing friends, they were deeply afraid and concerned about the increasing influence, power, and authority of Mustafa Kemal and were understandably concerned that the outcome of this could lead to a dictatorship. The main reason he did not speak against the regime or Ghazi everywhere he went was in India was due to the differences in practices and methods on certain issues such as the proclamation of the republic and the abolition of the caliphate rather than the anti-regime between them.⁸⁰ As Cemil Kocak stated, Rauf Bey had “internalized the basic principles of the regime.”⁸¹ Therefore, the reason why he refrained from criticizing Mustafa Kemal and the regime during the travels lies here. A similar approach can be seen in Adnan Adıvar, Halide Edib Adıvar, and Mehmet Akif Ersoy, who were also among the leading opposition figures of that period.

When considering that all the information and documents collected about this journey to India were forwarded to the Secretariat General of the Presidency, Mustafa Kemal Pasha cannot be reckoned to have not known what Rauf Bey had said about him or the regime. In this context, the style Rauf Bey presented in his conferences and the attitude of the statesman he adopted can be assumed to have been the instruments to break the ice between them. Some of the reasons why mediators were sent to meet with Rauf Bey after he returned to Turkey in 1935 and insisted, he be elected as a member of parliament could be considered as compensation for all these misconceptions.

Rauf Bey's journey to India could be said to be a precursor for Halide Edip Adıvar's journey as another important figure who would visit there in 1935. Dr. Ahmet Muhtar Ensari was also a prominent person in organizing his travels as well.⁸² There is a big difference between the impressions in the book *Inside India* by Halide Edib, who'd

80 Sevilay Özer-Ramazan Baş, “1933 Yılında H. Rauf (Orbay) Bey'in Hint Müslümanlarına Verdiği Konferanslara Dair”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri*, Vol.II, Ankara, Berikan Yayınevi, 2018, p. 826.

81 Cemil Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*; İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, p. 24.

82 Halide Edip described his days there and his views and thoughts about India in his book “*Inside India*”, which he published when he returned to England. In addition, his observations of India were published as a series in the *Tan* newspaper in 1938 and in *Yeni Sabah* newspaper in 1940-41. Ali Fuat Bilkan, “Halide Edip Adıvar'ın ‘Inside India’ Adlı Eseri ve Hindistan Ziyareti”, *Bilgi*, Vol.33, Spring 2005, p. 121–123.

visited India like Rauf Bey then published his impressions of India as soon as he returned to London, and those in the memoirs of Rauf Bey. In just one paragraph, Rauf Bey explained how, for what purpose, and with whom he'd gone to India as well as what he'd explained in his conferences in India. This difference can be evaluated as follows. Rauf Bey had not traveled in order to write a book, unlike Halide Edib, and Rauf Bey assumed his contacts and speeches were insignificant during this trip. If the speculation about this journey is found to be unwarranted, to defend the idea that Rauf Bey was following such a way with the intention of hiding something would be an even more inadequate argument. On the other hand, the section devoted to his travels in China in his memories is worth noting to be no different than his memoirs of India.

As another point to be mentioned here, the fact that the transfer of the intelligence gathered about Rauf Bey to the decision-making authorities in Ankara had taken as much as two months indicates that this proceeding had not been conducted efficiently. The time difference between the transfer of the information about Rauf Bey by the informers to the acting ambassador, consulate, or embassy and the transfer of these instructions to the Internal and External Supervisions can also be concluded to have caused the information to become outdated and to have prevented the relevant authorities from drawing accurate plans or making sound determinations.

This article has attempted to answer the question of whether Rauf Bey had had a hidden agenda using Turkish archives. Meanwhile, I need to underline that the research conducted in the British archives, which is another aspect of the subject, did not reveal any satisfactory information about this journey. The documents obtained in the National Archives catalogs are generally limited to Rauf Bey's Embassy period in London. No data related to this journey was accessible in the India Office Records and Private Papers catalog found in the British Library. Also important to note is that any findings related to this trip could not be found during the online research conducted in the National Archives of India (<http://www.abhilekh-patal.in/jspui/>). The fact that no documents are found on this subject in either the Indian or British archives makes this journey more interesting. This study is based only on the information provided by the Turkish archives and needs new findings from other archives. The newly obtained data will serve to remove the question marks about this visit.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgment: I would like to thank my dear friend Ian Riley, who read and evaluated my paper in detail and contributed to the elimination of the deficiencies in terms of language.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Çalışmamı detaylı bir şekilde okuyup değerlendiren ve dil yönünden eksiklerin giderilmesine katkı sunan kıymetli dostum Ian Riley'ye teşekkür ederim.

REFERENCES

1. Archive Documents

*Archives of Republic / Presidency of State Archives (BCA)*⁸³

Published Archival Documents (United States of America)

Central File: Decimal File 883.00, Internal Affairs of States, Egypt, Political Affairs, Feb 1,1930-October 28, 1934. MS Egypt: Records of the US Department of State 1853-1862: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Egypt 1930-1939.

Political Affairs 1931-1935. MS British Mandate in Palestine, Arab-Jewish Relations, and the U.S. Consulate at Jerusalem 1920-1944: Record Group84: Record of Foreign Service Post of the Department of State U.S. Consulate, Jerusalem, Palestine, Confidential Files.

2. Periodicals⁸⁴

The Times of India

Milliyet

3. Research-Review Works

Akçapar, Burak: *People's Mission to the Ottoman Empire: M.A. Ansari and the Indian Medical Mission*, New Delhi, Oxford University Press, 2014.

Akşin, Sina: *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, İmaj Yayınları, 2001.

83 Further information about the archival documents used in this study is provided in the footnotes.

84 Further information about the periodicals used in this study is provided in the footnotes.

- Alkan, Mustafa: “Hüseyin Rauf Orbay’ın Hayatı (1880-1964)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Vol.XX, No.59, 2004, p. 597-626.
- Al-Musharraf, Abdulhameed A.: *Great Britain and The Nationalist Movements in Egypt and India, 1900-1939: A Comparative Study*, Dissertation Thesis, Denver, University of Denver, 1989.
- Ataseven, Süleyman: *Rauf Orbay, Biyografisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1997.
- Ataseven, Süleyman: “Başvekil Rauf Orbay”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.3, 1999.
- Atatürk, Mustafa Kemal: *Nutuk*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- Balcıoğlu, Mustafa: *Muhaliif*, Ankara, Erguvan Yayınları, 2014.
- Berkes, Niyazi: *Asya Mektupları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Bilkan, Ali Fuat: “Halide Edip Adıvar’ın ‘Inside India’ Adlı Eseri ve Hindistan Ziyareti”, *Bilig*, Vol.33, 2005, p. 119-136.
- Çavdar, Kazım: *Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay*, İzmir, Sobe Matbaası, 1973.
- Çelik, Recep: “Hüseyin Rauf Bey’in Hindistan Seyahati ve Faaliyetleri”, *Mavi Atlas*, Vol.7, 2019, p. 243-264.
- Çulcu, Murat: *Ayrıntılarda Saklı Tarih*, İstanbul, E Yayınları, 2006.
- Duman, Selçuk: “Atatürk Dönemi Türkiye-Hindistan İlişkileri”, *Turkish Studies* Vol.9/4, Spring 2014, p. 389-399.
- Haçın, İlhan: “Hüseyin Rauf Orbay ve I. TBMM’deki Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.12, 2016, p. 53-88.
- İzgöer, Ahmet Zeki: “1911-1913 Osmanlı Hilal-i Ahmer Salnamesine Göre Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı’ya Yardımları”, *Journal of History and Future*, Vol.1, 2015, p. 99-171.
- Jihanpuri, A.S.: *Gazi Abdurrahman Şehid Peşaveri*, Karachi, North Western Hotel, 1970.
- Kandemir, Feridun: *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*, İstanbul, Sinan Matbaası, 1965.
- Karabekir, Kazım: *Paşaların Kavgası*, prepared by Faruk Özerengin, İstanbul, Emre Yayınları, 1994.
- Kerimoğlu, Hasan Taner: “Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti’ne Yaptıkları Yardımlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Vol. XII/2, 2012, p. 161-181.
- Kocahanoğlu, Osman Selim: *Atatürk-Rauf Orbay Kavgası*, İstanbul, Temel Yayınları, 2018.
- Koçak, Cemil: *Tek Parti Döneminde Muhaliif Sesler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

- Kulke, Herman-Dietmar, Rothermund: *Hindistan Tarihi*, trans. Müfit Günay, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Kurtcephe, İsrafil-Balcıoğlu, Mustafa: “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.3, 1992, p. 247-269.
- Kutay, Cemal: *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay*, Vol.V, İstanbul, Kazancı Kitap, 1992.
- Mc Callum, Rebekah: “Altered Allegiances: Indian Soldiers, Non-Combatants and Revolutionaries During the Balkan and First World Wars”, *IOWC Working Paper Series 3*, 2017.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet-Gürel, Necip: “İzmir Suikastı Mahkûmları İçin 1956 Yılında Yapılan Bir İade-i İtibar Girişimi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol. XII/25, 2012, p. 227-244.
- Orbay, Rauf: *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*, İstanbul, Emre Yayınları, 2004. *Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, prepared by Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, Ankara, Türk Kızılayı Yayınları, 2013.
- Özaydın, Zuhâl: “The Indian Muslim Red Crescent Society's Aid to the Ottoman State During the Balkan War in 1912”, *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine*, Vol.2, 2003, p. 12-18.
- Özcan, Azmi: “Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1914”, İstanbul, *TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları*, 1992.
- Özer, Sevilay-Baş, Ramazan: “1933 Yılında H. Rauf (Orbay) Bey'in Hint Müslümanlarına Verdiği Konferanslara Dair”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri*, Vol.II, Ankara, Berikan Yayınevi, 2018, p. 807-829.
- Özmel, Akın Nur: *Rauf Orbay'in Londra Büyükelçiliği*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2009.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan: “The Image of Turks Among Indian Muslims: The Case of Balkan Wars”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Vol.2/2, 2015, p. 50-73.
- Süren Çiftsüren, Arzu: *93 Harbinden Sonra Hindistan-Pakistan Alt-Kitası'nda Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Tellioğlu, Ömer: “Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Bağlılığının Sembolü: Trablusgarp ve Balkan Savaşları Sırasında Gönderilen Yardımlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, Vol.8/24, 2015, p. 791-808.
- Tunçay, Mete: “Teşkilat-ı Mahsusa'nın İran Macerasına Bir Alman Tanıklığı”, *Toplumsal Tarih*, Vol.72, 1999.

- Uğurlu, Nurer: *Rauf Orbay İsmet İnönü Kavgası 1. Perde 1922*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2005.
- Wasti, Syed Tanvir: “The Indian Red Crescent Mission to the Balkan Wars”, *Middle Eastern Studies*, Vol.45/3, 2009, p. 393-406.
- Yalman, Ahmed Emin: “Büyük Vatansever Rauf Orbay”, *Milliyet*, 1964.
- Yalman, Ahmet Emin: “Camiai Milliyei İslamiye Bütün Bir Yeni Alemdir”, *Hindistan’da Gördüklerimiz*, İstanbul, Türkiye Matbaacılık, 1953.

4. Internet Resources

- <https://core.ac.uk/download/pdf/45610633.pdf> (Date Accessed: 17.05.2019).
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/leknev> (Date Accessed: 14.05.2019).
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/nedvetul-ulema> (Date Accessed: 13.05.2019).

Mehmed Hâlid Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya Arızası

Mehmed Hâlid Bey's Letter Regarding Mustafa Kemal Pasha

Müslüm YILMAZ*

ÖZ

Mustafa Kemal'in önderliğinde başlayan kurtuluş mücadelesi, savaşlarda uzun yıllar yıpranan ve umudunu yitiren halk için bir umut olmuştur. Bu mücadelenin önderi olan Mustafa Kemal Paşa'ya toplumun farklı kesimlerinden destek gelmiştir. Osmanlı Devleti döneminin bürokratlarından biri olan Mehmed Hâlid Bey, modern Türkiye'nin doğuşunda Mustafa Kemal Paşa'ya destek verenler arasında yer almıştır. Millî Mücadele'nin askeri safhasının zaferle sonuçlandığı günlerde yazdığı arıza/mektupla Millî Mücadele'ye yönelik tutumunu ve Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılığını ortaya koymuştur. Mektubunda Mustafa Kemal Paşa'yı övdüğü gibi iki adet tarih manzumesi de kaleme almıştır. Bu makalede Mehmed Hâlid Bey'in hayatı hakkında bilgi verildikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış olduğu bu mektuba ve kaleme aldığı manzumelere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Hâlid, Mustafa Kemal Paşa, Manzume, Millî Mücadele, Cumhuriyet

ABSTRACT

The liberation struggle, which give birth to the war of independence and began under the leadership of Mustafa Kemal, became a source of hope for the people who were worn out and felt hopeless because the wars had lasted for many years. Mustafa Kemal, the leader of the struggle, received support from different segments of society. Mehmed Hâlid Bey, a bureaucrat during the Ottoman Empire, was among those who supported Mustafa Kemal Pasha during the birth of modern-day Turkey. In a letter that he wrote after the military phase of the Turkish National Struggle (Millî Mücadele) ended in victory, he revealed his attitude toward the Turkish National Struggle (Millî Mücadele) and his loyalty to Mustafa Kemal Pasha. In addition to praising Mustafa Kemal, he also wrote two historical poems. Along with providing information about Mehmed Hâlid Bey's life, this article discusses the letter he wrote to Mustafa Kemal Pasha as well as the poems he wrote.

Keywords: Mehmed Hâlid, Mustafa Kemal Pasha, Manzume, Poetry, War of Independence, Republic, Turkey

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.Y. 0000-0002-4060-7945

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Müslüm Yılmaz,
İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: muslum.yilmaz@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 18.05.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
10.05.2022

Kabul/Accepted: 18.05.2022

Atıf/Citation: Yılmaz, Müslüm "Mehmed Hâlid Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya Arızası" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 255-272.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-938900>

Extended Abstract

World War I, which began during the first quarter of the twentieth century, caused the collapse of various multinational states and the birth of new states. In the process, the Ottoman Empire withdrew from the war in defeat. The “Millî Mücadele,” which refers to the Turkish National Struggle, began in Anatolia under the leadership of Mustafa Kemal Pasha and brought great hope to the people who felt disappointed. Mustafa Kemal first declared the “Misâk-ı Millî” (National Pact) during the military phase of the Millî Mücadele and opened the Grand National Assembly a few months later, where he stated that he would institute strong reforms. In fact, the word “grand” in the name of the assembly demonstrated that this establishment was of the highest authority. At the forefront of the political scene there was now a new political discourse and Mustafa Kemal with his followers.

In the process leading up to the proclamation of the republic, new institutions were established in accordance with the national state structure, such as the Grand National Assembly and new cadres were formed accordingly. Many people who had previously worked in the bureaucracy followed the developments closely and supported them, and they were making great efforts to join these new cadres. Considering the political structure of the societies undergoing regime transition and the construction of a public bureaucracy, Mustafa Kemal, the leader of the movement, appointed people that would fit the political dynamics of the newly established state.

One of the supporters of the newly established state and its leader was Mehmed Hâlid Bey. Mehmed Hâlid Bey served in various government positions as well as a governor during the reign of Abdülhamit II. However, Bey was forced out of politics with the power of the “İttihad Terakki” (the committee of union and progress), and Arıza wrote a letter to Mustafa Kemal Pasha. It should be noted that his signature on the letter introduced himself as the former governor using the words “Diyârbekir Vali-i Esbakı Hacı Hâlid Bey” instead of his last governorship position as Mamûretü'l-aziz. This implies that he may have wanted to take charge of the bureaucracy again. When the press was stating things such as “sultanate would be abolished, the caliph would resign, Mustafa Kemal has been suffering from his hearth.” The fact that he described, in his letter, Mustafa Kemal as the commander of the jihad-iakbar who saved the country from the trouble that had befallen it also supports the idea of Hâlid Bey's wish of entering the bureaucracy again. Nevertheless, it is possible that he wrote the relevant letter only to express his sincere feelings.

In the official registry file, which is the only source about his life, there is no information about what position he held afterward. Mehmed Hâlid Bey had an effect at the state level throughout his tenure as governor rather than the scholarly works he wrote. He did not take up any duties after his retirement, presumably due to the conflicts experienced during his governorship of Diyarbakir and his relations with the members of Ittihad Terakki (Union and Progress) who came to power later on.

However, no study could be found on Mehmed Hâlid Bey's activities and attitudes concerning the republic during the transition period. This study first provides information about Mehmed Hâlid Bey's life and briefly introduces his works. Subsequently, the article evaluates his attitude toward the Millî Mücadele.

In addition to the letter wherein he praised Mustafa Kemal, he also wrote two historical poems; this article provides information about the same.

Giriş

20. yüzyılın ilk çeyreğinde patlak veren I. Dünya Savaşı, çok uluslu devletlerin parçalanmasına ve yeni devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu süreçte Osmanlı Devleti savaştan mağlubiyetle ayrılmış; fakat Anadolu topraklarında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Millî Mücadele ile birlikte halkın üzerindeki büyük hayal kırıklığı yerini umuda bırakmıştı. Millî Mücadele'nin askeri safhasında önce Misâk-ı Milli'yi ilan eden ve birkaç ay sonra da Büyük Millet Meclisi'ni açan Mustafa Kemal Paşa, böylelikle güçlü reformlar yapacağını ifade etmiş oluyordu. Hatta meclisin adında “büyük” sözcüğünün yer alması bu kurumun her otoritenin üstünde olduğunu gösteriyordu.¹ Siyaset sahnesinde ön planda artık, yepyeni bir politik söylem ve Mustafa Kemal Paşa ile beraberindekiler vardı.

Cumhuriyet'in ilanına doğru giden süreçte, başta Büyük Millet Meclisi olmak üzere milli devlet yapısına uygun olarak yeni kurumlar tesis edilmekte ve buna bağlı olarak yeni kadrolar oluşturulmaktaydı. Daha önce bürokraside görev almış, gelişmeleri yakından takip eden ve destek veren pek çok kişi bu yeni kadrolarda görev alabilmek için gayret sergilemekteydi. Rejim geçişlerindeki toplumların siyasal yapısı ve kamu bürokrasinin inşası dikkate alındığında² bu hareketin önderi olan Mustafa Kemal Paşa'nın yeni kurulan devletin siyasi dinamiklerine uygun gelecek isimleri atadığı görülmektedir.³

Yeni kurulmakta olan devlete ve onun önderine destek veren isimlerden biri de Mehmed Hâlid Bey'dir. Sultan II. Abdülhamit döneminde çeşitli memurluk ve valilik görevlerinde bulunan fakat İttihat Terakki'nin iktidarıyla birlikte siyasetten el çektirilen Mehmed Hâlid Bey, bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir arıza yazmıştır. Arızanın imza bölümünde en son valilik görevi olan Mamûretü'l-azîz yerine “Diyârbekir Vâli-i esbakı Hacı Hâlid Bey” ifadeleriyle kendini eski Diyarbakır valisi olarak tanıtmaya dikkat edilmesi gereken bir husustur. Bu durum onun bürokraside yeniden görev almak istemiş olabileceği izlenimini doğurmaktadır. Saltanatın kaldırılacağı, halifenin istifa edeceği, Mustafa Kemal'in kalbinden rahatsız olduğu gibi haberlerin basında yer aldığı bir dönemde⁴ yazdığı arızasında, Mustafa Kemal'i vatani düştüğü sıkıntıdan kurtaran ve yapılan cihâd-ı ekberin komutanı olarak nitelendirmesi de bu durumu destekler niteliktedir. Bununla birlikte ilgili arızasını yalnızca samimi duygularını dile getirmek için de kaleme almış olması ihtimal dâhilindedir.

1 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyas, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 480-481.

2 Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernlik*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1997, s. 23.

3 Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik...*, s. 70.

4 Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 104-121; Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 39-105.

Mehmed Hâlid Bey'in hayatı ve Osmanlı Devleti dönemindeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi veren çalışmalar arasında Abdülhamit Kırmızı'nın "Kıbrıslı Halid Bey'in Diyarbakır Valiliği (1896-1902)" ve Hatip Yıldız'ın "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor" başlıklı makaleleri öncül nitelik taşımaktadır.⁵ Bununla birlikte Mehmed Hâlid Bey'in Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki faaliyetleri, tutumları vb. hususları konu alan herhangi bir çalışmaya ne yazık ki rastlanamamıştır. Buradan hareketle bu çalışmada, Mehmed Hâlid Bey'in hayatı hakkında bilgi verildikten sonra eserlerinin kısa tanıtımı yapılmış ve ardından makalenin esas konusu olarak onun Millî Mücadele'ye yönelik tutumu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Mehmed Hâlid Bey'in Hayatı

Hâcî Mustafâ Necâtî Efendi'nin oğlu olan Mehmed Hâlid Bey, 1265 Şaban/Mayıs-Haziran 1849 senesinde Kıbrıs'ın Lefkoşe şehrinde dünyaya gelmiştir.⁶ Arapça (Meânî'ye), Farsça (Mesnevi-i Şerîf'e kadar), tefsir, hadis, İslâm tarihi, coğrafya, hendede gibi çeşitli ilimleri özel hocalardan tahsil etmiştir.

1864 senesinde Kıbrıs Rusûmât Mezâreti Tahrîrât Odası'nda mülâzemetle ilk resmî görevine başlamıştır. Nisan 1867'den Ağustos 1867'ye kadar numara ve nizâmât mukayyidliği vazifesinde bulunmuştur.⁷ Ekim-Kasım 1869 tarihinde 680 kuruş maaşla refik-i evvel olarak rütbe atlamıştır. Cezâîr-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Mektûbî Odası'ndaki Kıbrıs Müsevvidliği'ne tayin edilmiş ise de hazine buna müsaade etmediği için 400 kuruş maaşla vilâyet muhâsebe mukayyidliğine nakledilmiştir. Dört ay kadar burada istihdâm edildikten sonra maaşı 1.000 kuruşa artırılarak Aydın Vilâyet-i Tahrîrât Kalemî Müsevvidi görevine atanmıştır.

1288 Rebiulahir/Haziran-Temmuz 1871 tarihinde 1.000 kuruş maaşla İstanbul Bâb-ı Seraskerî Münşâ-ı Küttâb Müdürlüğü refâketine memur olarak tayin edilmiştir. Birkaç ay sonra⁸ 1.600 kuruş maaşla Tahkîk Komisyonu Kalemî'ne müsevvid-i evvel olmuş ve

5 Bkz. Abdülhamit Kırmızı, "Kıbrıslı Halid Bey'in Diyarbakır Valiliği (1896-1902)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, C.1, s. 265-274; Hatip Yıldız, "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, C.1, ed. Bahaeddin Yediyıldız, Kerstin Tomenendal, Ankara, Diyarbakır Valiliği Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2008, s. 387-389.

6 Mehmed Hâlid Bey, H. 1265 senesinin Şaban ayında dünyaya gelmiş olup bu tarih miladi takvime göre Mayıs/Haziran 1849'a rastlamaktadır. Sicil kaydının başında ise 1268 yazmaktadır. Bununla birlikte 1268 senesinin sehven yazıldığı, asıl doğum tarihinin ise 1265 olduğu kaydın sonuna eklenmiştir. Bu ek dikkate alınmadığı için Hâlid Bey'den bahseden kaynaklar doğum tarihini 1268 olarak vermektedir. Bkz. Abdülhamit Kırmızı, "Kıbrıslı Halid...", s. 265-274; Hatip Yıldız, "Diyarbakır Valisi...", s. 387-389.

7 1283'ün Zilkade ayından 1284'ün Rebiulahir ayına kadar.

8 1288 Şaban/1871 Ekim-Kasım ayında.

ardından İntihâb-ı Memûrîn Kalemi'nde memur olarak görev yapmıştır. Daha sonra 1.250 kuruş maaşla Sinop Sancağı Tahrîrât Müdürlüğü'ne yine memur olarak görevlendirildiyse de Ahmed Esad Paşa'nın iki aylık sadrazamlık görevinden azledilip Konya Valisi olarak atanması üzerine⁹ bu kez Konya Vilâyeti'nde "Kitâbet Hizmetinde" görev yapmak üzere atanmıştır. On üç lira maaş ilavesiyle vilâyetin gazete muharrirliğinde bulunan Hâlid Bey, buradaki on yedi aylık memurluğundan sonra Ahmed Esad Paşa'nın Beşinci Ordu Müşirliği ile birlikte Suriye valiliğine tayin edilmesiyle 4.500 kuruş maaşla Suriye Vilâyeti Mektupçuluğu'na atanmıştır. Ahmed Esad Paşa'nın dört ay sonra azledilerek önce Nâfia nâzirliğine, ardından Aydın valiliğine tayin edilmesiyle¹⁰ hâmisiz kalan Mehmed Hâlid Bey, 1293 Recep/Temmuz-Ağustos 1876'da görevinden azledilmiş ve daha sonra 3.500 kuruş maaşla Van Vilâyeti Mektupçuluğu'nda memur olarak görevine başlamıştır.¹¹ Kısa bir süre sonra bu görevinden istifa eden Mehmed Hâlid Bey, 1296 Recep/1879 Haziran-Temmuz 4.000 kuruş maaşla Kosova, 1297 Cemaziyelahir/1880 Mayıs-Haziran 3.000 kuruş maaşla Yanyâ vilayeti müdde-i umûmiye vazifesine, 8 Rebiülevvel 1298/8 Şubat 1881 3.500 kuruş maaşla Diyarbakır İstinâf Cezâ Dâiresi Riyâsetine, 1301 Rebiülevvel/1883-1884 Aralık-Ocak tarihinde İstanbul Bidâyet Mahkemesi Cezâ Dâiresi Riyâseti'ne tayin olunmuştur.¹²

Hasan Fehmi Paşa'nın adliye nâzirliği döneminde yapılan çalışmalarda yer alan Hâlid Bey'in¹³ görevini "hüsn-i ifâ" ile yaptığı sicil kaydına eklenmiş ve maaşı da artırılmıştır. Bu vazifesi sırasında "usûl-i cezâiyenin tatbik"ine dair telif ettiği *Mizânü't-Tatbik* adlı eserinden dolayı Mecîdî nişânı ile ödüllendirilmiştir.

Girit adliye müfettişliğine tanzim ve tertip için kısa bir görevlendirilmeden sonra İstanbul'daki Temyiz Mahkemesi Reisi Şefik Efendi'nin başkanlığındaki komisyonda memur olarak çalışmıştır. Buradaki görevini başarıyla gerçekleştirmesi üzerine terfi ettirilmiş ve maaşı da artırılmıştır. 3 Cemaziyellevvel 1310/23 Kasım 1892 tarihinde 20.000 kuruş maaşla Diyarbakır'a vali olarak tayin edilmiştir. Buradaki görevinden dolayı kendisine 1. rütbeden nişân-i âlî-i Osmânî verilmiştir. Diyarbakır'daki faaliyetleri ve ayrıca "ehliyet ve sadakatine mebni" olarak 29 Kasım 1892'de murassa nişân-i âlî-i Osmânî

9 Muhtemelen Ahmed Esad Paşa'nın girişimleri ile.

10 Ahmed Esad Paşa için bkz. Ali İhsan Gencer, "Ahmed Esad Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.2, s. 64.

11 Van Vilâyeti Mektupçuluğu'na memur olarak atanması 1293 Zilhicce'ye (Aralık 1876/Ocak 1877) rastlamaktadır.

12 Mehmed Hâlid Bey, 1296 Recep/Haziran-Temmuz 1879'da 4.000 kuruş maaşla Kosova, 1297 Cemaziyelahir/Mayıs-Haziran 1880'de 3.000 kuruş maaşla Yanyâ vilayeti müdde-i umûmiye vazifesine, 8 Rebiülevvel 1298/8 Şubat 1881'de 3.500 kuruş maaşla Diyarbakır İstinâf Cezâ Dâiresi Riyâsetine, 1301 Rebiülevvel/Aralık 1883-Ocak 1884'te İstanbul Bidâyet Mahkemesi Cezâ Dâiresi Riyâsetine tayin olunmuştur.

13 Hasan Fehmi Paşa bkz. Cevdet Küçük, "Hasan Fehmi Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.16, s. 322-323.

takdim edilmiştir. Buradaki görevi sırasında şehri imar ettiği¹⁴ ve yaptığı işlerle takdir edilecek davranışlarda bulunulduğu sicil kaydına işlenmiştir.¹⁵

Valiliği döneminde bölgede önde gelen ailelerin, askerinin, okul açma faaliyetleri içindeki misyonerlerin¹⁶ ve en önemlisi hürriyet yanlısı gençlerin muhalefetini üzerine çeken Hâlid Bey, Mehmed Ziya (Gökalp) ve arkadaşlarının İstanbul'a gönderdiği telgraflarla sıkıntılı bir döneme girmiştir. Bunun üzerine kendisini İstanbul'a şikâyet eden Mehmed Ziya ve arkadaşlarını takip altına almıştır. Bu şahısların “kötü niyetli” olduklarını mabeyne bildirdikten sonra “ihtilâl-i asayişe ve evrâk-ı muzırna neşrinde tasaddi” oldukları iddiasıyla onları tutuklattırıştır. İstanbul ile sık sık yazışan Hâlid Bey, gelen tepkiler üzerine bir süre tutuklu kalan Mehmed Ziya ve arkadaşlarını serbest bırakmıştır.¹⁷ Mehmed Ziya'nın serbest kalmasından sonra İstanbul'a gitmesi üzerine onu padişah aleyhtarı olarak saraya jurnallemiştir.¹⁸

Diyarbakır İdadî Mektebi'nden ayrıldıktan sonra İstanbul Baytar Mektebi'ne kayıt yaptıran Mehmed Ziya (Gökalp), 1898 yazında Diyarbakır'a döndüğünde İstanbul'daki bağlı bulunduğu gizli cemiyetin bir şubesini burada açmış ve Vali Mehmed Hâlid Bey'in yönetimini hedef alan yazılar kaleme almıştır. Bunun üzerine vali, bu faaliyetleri durdurmak için kendine göre önlemler tertip etmiştir. Mehmed Ziya'nın padişah aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu ve evine yapılan baskında zararlı evrak ortaya çıktığına dair haber/bilgileri İstanbul'a bildirmiştir. Mart 1899'da İstanbul'a dönen Mehmed Ziya bu durum üzerine bir yıl hapse mahkûm edilmiştir.¹⁹ Bu olaylardan sonra Hâlid Bey'in toplumdaki baskıyı daha da artırması ve hatta keyfi olarak birçok yanlış uygulama yapması halkın nefretini kazanmasına sebebiyet vermiştir. Osep isimli bir Ermeni'yi öldürtmesi bardağı taşıran son damla olmuş ve 7 Haziran 1902'de görevinden azledilmiştir.²⁰ Hâlid Bey ile ilgili kaleme alınanlar bunlarla da sınırlı değildir. Karısı Makbule Hanım'ın vilayet işlerine karıştığı ve Hâlid Bey'in “Valiçe-i şehri-Âmid” lakabı ile anılan

14 Hatip Yıldız, “Diyarbakır Valisi...”, s. 387-401.

15 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH. SâİDd.)*, 1/364.

16 Hatip Yıldız, “II. Abdülhamid Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Açılan Yetimhaneler ve Vali Mehmed Halid Bey'in Vilayette Misyonerliği Önleme Çabaları”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.14, 2010, s. 103-118.

17 Ziya Gökalp ve arkadaşlarının tutuklanması ile için bkz. Selçuk Akşin Somel, “Melekler, Vatanperverler ve Ajan Provokatörler: Mutlakîyet Devri Diyarbakır Okul Gençliği, Bürokrasi ve Ziya Gökalp'in İdadî Öğrenciliği'ne İlişkin Soruşturma Kayıtları”, *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar: Sina Akşin'e Armağan*, haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 193-254.

18 Diyarbakır Valisi olarak yaptığı faaliyetler için bkz. Abdülhamit Kırmızı, “Kıbrıslı Halid...”, s. 265-274.

19 Hatip Yıldız, “Ziya Gökalp (Mehmed Ziya)'in Talebelik Yılları”, *SBArD (Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi)*, S.11, Mart 2008, s. 204.

20 Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, C.1, Işıl Matbaası, 1960, s. 328-331.

karısından çok çekindiği kaydedilmektedir. Hâlid Bey'in şehirden ayrılması üzerine Hacı Niyazi Bey şu beyti söylemiştir:

Gitdi şehir-i Âmid'in Makbûle bir vâliçesi

Değdi bir kelb-i akura Hâlid'in son çiftesi"²¹

20 Rebiülevvel 1320/7 Haziran 1902 6.000 kuruş maaşla bu görevinden azledildikten sonra kısa bir zaman boşta kalan Hâlid Bey, 9 Ağustos 1903'te 9.000 kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet azalığına atanmıştır. 29 Ekim 1906'da ise 20.000 kuruş maaşla Mamûretü'l-aziz valiliğine tayin edilmiş ve maaşına ek olarak da bazı tahsisatlar yapılmıştır. 1 Aralık 1908'de 6.000 kuruş maaşla bu görevinden de azledilmiştir. Hayatı hakkında yegâne kaynak olan resmi sicil dosyasında, daha sonra hangi görevde bulunduğu dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.²²

Muhtemelen Diyarbakır valiliği sırasında yaşanan sürtüşmelerden ve daha sonra iktidara gelen İttihat Terakki mensuplarıyla arası iyi olmadığından dolayı emekliliğinden sonra herhangi bir görev almamıştır.

Millî Mücadele'nin askeri safhasının zaferle sonuçlandığı günlerde, 26 Ekim 1922 tarihinde kaleme aldığı arzısına istinaden o tarihte hayatta olduğu ve "Dersaadet'de Bozdoğan Kemeri civârında Süleymâniye Caddesi'nde 7 ve 9 numaralı hâned mukim" olarak İstanbul'da yaşadığı anlaşılmaktadır. Kendisini "Hacı" sıfatıyla belirttiğine göre muhtemelen emeklilik sonrası bu dini görevini yerine getirmiştir. Mehmed Hâlid Bey'in hangi tarihte ve nerede vefat ettiğine dair herhangi bir bilgiye ise ne yazık ki ulaşılamamıştır.

2. Mehmed Hâlid Bey'in Eserleri

Mehmed Hâlid Bey'in *Risâle-i Cihâd*, *Maksad-ı Kânûn* ve *Mizânü'l-Tatbik* adı altında tespit edebildiğimiz üç eseri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra arşiv belgeleri arasında Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış olduğu bir mektubuna/arzıya da ulaşılmıştır.

2.1. *Risâle-i Cihâd*

İslâm dinindeki cihâd kavramının önemi üzerine telif edilen eserde Mehmed Hâlid, cihâdı bir nur olarak telakki etmekte ve "o nur ümmet-i Muhammedi gâzilik ve şehidlik

21 Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir...*, s. 331.

22 BOA, DH. SAİDd., 1/364. Sicil kaydında verilen hicri tarihlerle birlikte bazen Rumi tarihlerde verilmektedir. Bu tarihleri Miladi takvime çevirirken gün farkı olduğu dikkat çekmektedir. Yukarıda sicil dosyasında geçen hicri tarihlerin miladi karşılığı verilmiştir.

gibi şerefli iki rütbe-i celîlenin biri ile dünyâ ve ukbâca mazhar-ı imtiyâz²³ sahibi olmak olarak adlandırmaktadır. Eserde cihad ile ilgili Kuran-ı Kerim'deki ayetlerin ve Bûhârî gibi kaynaklarda geçen hadislerin şerhi yapılmaktadır. Bu örnek ve şerhlerin sonunda “Sultân-ı Müslîmîn ve halife-i rûy-ı zemîn olan pâdişâh” II. Abdülhamid’i överek eser tamamlanır. 29 sayfalık bu eser, 14 Zilhicce 1293 tarihinde İstanbul’da basılmıştır.

2.2. *Maksad-ı Kânûn*

Dersâdet İstinâf Müdde-i Umûmiyyesi görevi sırasında adliye muhtesiblerinin kanunların açıklamalı bir kitap şeklinde basılmasının çok faydalı olacağını söylemeleri üzerine “Bazı gecelerde vakit buldukça”²⁴ bu eserini kaleme almış ve Sultan II. Abdülhamid’in desteği ile eser 143 sayfa olarak Matbaa-ı Âmire’de 1306/1888-1889 tarihinde basılmıştır. Eserde kanun maddeleri açıklanmakta ve mahkemenin işleyişi, da-
vanın müzâkeresi, hâkimin tarafsızlığı gibi konular hakkında bilgi verilmektedir.

2.3. *Mizânü’-t-Tatbîk*

Hasan Fehmi Paşa’nın adliye nâzirliği döneminde yapılan çalışmalarda görev aldığı sırada “usul-i cezâiyenin tatbik”ine dair telif ettiği bu eseri için ikinci rütbe Mecîdi nişân-ı ile gümüş liyâkat madalyası padişah tarafından ihsan buyrulmuştur. Eserin girişinde “derc-i dibâce-i şükrân” olarak Sultan II. Abdülhamid’i,

Âfitâb-ı ma’deletdir şehriyâr Abdülhamîd

Eylesin Rabbim hemîşe ömr ü ikbâlin mezîd

mısraları ile övdükten sonra kendisini “Abd-i mülûk-i hazret-i pâdişâhî/Dersâdet istinâf müdde-i umûmisi Hâlid” olarak takdim eder. Kanunların şerhleri, ihbârname, şikâyetnâme, takrîz, zabt vakası numûnesi gibi konuları ihtiva eden 508 sayfalık eser 1310 tarihinde basılmıştır.²⁵

23 Mehmed Hâlid, *Risâle-i Cihâd*, İstanbul, Sabah Matbaası, 1293, s. 2.

24 Mehmed Hâlid, *Maksad-ı Kânûn*, Dersadet, Matbaa-ı Âmire, 1306, s. 5.

25 (Mehmed) Hâlid, *Mizânü’-t-Tatbîk*, Dersadet, Mahmûd Bey Matbaası, 1310.

3. Mehmed Hâlid Bey'in Arızası

Mehmed Hâlid Bey, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ve Cumhuriyet'in ilanı üzerine Mustafa Kemal'e bir arıza göndermiştir.²⁶ Mehmed Hâlid Bey mektubunda, Mustafa Kemal'i överek vatani düştüğü sıkıntıdan kurtaran ve yapılan cihad-ı ekberin komutanı olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda iki adet tarih manzumesi de kaleme almıştır.

Mektubun ilk sayfasında “Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ulviyye-i âtîsi Baş Kumandan-ı zî-şân fehâmetlü devletlü Mustafâ Kemâl Paşa Hazretleri'nin Huzûr-ı muallâ-nuşûr-ı fehâmet-penâhlarına arıza-bendeğâmdir” ibaresi yer almaktadır. Daha sonraki belgede vatanın sıkıntı içerisinde kurtulmasını ve yeni baştan İslam'a iade-i itibar sağlayan bu kutlu zafer için teşekkür ve tebrik ihtiva eden bir tarih manzumesi sunulduğunu açıklamaktadır.

Mehmed Hâlid Bey'in tasvir ve tavsifine göre Mustafa Kemal Paşa, aziz vatani büyük beladan kurtararak İslam milletinin istiklal ve saadetinin şerefini iade etmiş, bütün İslam âlemini güldürmüş ve muradına erdirmiştir. İslam'ın kalbini sevince erdirip Şark'tan doğan bir ay gibi yardım nurlarını saçarak Müslümanları mutlu kılmıştır. Hakkıyla cihanın kumandanı olmuş, büyük gazaya her yerde sancaklar dikmiş ve düşman askerlerini gam denizine dökerek rezil etmiştir.

En son belgedeki manzumelerde Hâlid Bey, bu zaferin mimarı olan “Gazâ-yı ekberî”n komutanı Mustafa Kemâl Paşa'yı tebrik etmekte ve onun bu zaferine tarih düşürmektedir.

3.1. Mektupta Yer Alan Belgelerin Metni

“Ma'rûz-i Çaker-i Kemîneleridir ki

Vatan-ı azîmimizin dûcâr olduğu vehime-i azîmden tahlisiyle muhâfaza-yı saâdet u istiklâli u millet-i İslâmiyye'nin iâde-i şeref u ikbâli âmâl-i Hüdâ-pesendânesiyle masrûf buyrulan tedâbir-i sâibe ve himemât-i sâkibe-i hidîv-efhamîrleri avn u tevfik-i cenâb-ı ilâhî ve imdâd-ı rûhâniyyet-i hazret-i risâlet-penâhî ile havârık-ı âdât u mu'cizât ibrâz ve mihrimiz kemâl u ikbâl-i âlem-i İslâmiyet'de neşr-i ziyâ-yı cedîr u mümtâz ve ef'ide-i elsine-i muvahhidîni mübâhât ve teşekkürât ile ziynet-sâz etmiş ve bu

26 Bu mektuplar üç sayfadan müteşekkil olup Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde *Hâriciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.)*, 61/47, lef 1, *HR.İM.*, 61/47, lef 2 ve *HR.İM.*, 61/47, lef 3 numaralarında kayıtlıdır. Satır sayıları farklılıklar arz etmekle birlikte belgeler, muhtemelen Mehmed Hâlid Bey'in bizzat kendisi tarafından yazılmıştır. Belgelerde bazı yerler silindiğinden dolayı ne yazık ki tam olarak okunamamaktadır.

meserrât-ı fevka'l-ade ile mâl-â-mâl-i ezhâr-ı mesâr olan fu'âd-ı â'cizânemin hâme-i acz-mâye-i kemterâneme devr u icâle etdiği silsile-i manzûme-i teşekkürât u tebrîkât ve târîh-i zafer-i mûcibü'l-meserrât bir varakaya tahrîr ile pîş-gâh-ı mekârim iktinâh-ı fehâmet-penâhiyyeye arz u takdîm kılındı. Ol bâbda ve her hâlde emr u fermân hazret-i lehü'l-emr ve'l-ihsânındır.

5 Rebiülevvel 1341/26 Ekim 1922

Dersaadet'de Bozdoğan Kemerî civârında Süleymâniye Caddesi'nde 7 ve 9 numaralı hânede mukim Diyârbekir Vâli-i esbakı Hacı Hâlid Beyleri"²⁷

“Cenâb-ı Hakk'a binlerle hamd olsun ki şâd etdi

Umûm İslâm'ı güldürdü mükemmel ber-murâd etdi

Zevâl bulmuş iken bir hayli müddet tâli'-i millet

Kemâl ihsân idüp İslâm'ı mesrûrû'l-fuâd etdi

Kemâl Mustafâ Paşa hakîkî ictihâd etdi

Büyük Meclis karârıyla umûm millet cihâd etdi

Birer cism-i şecâat olduğunu eyledi isbât

Umûm efrâdımız dîn-i mübîne istinâd etdi

Kumandan paşalar hazrâtı timsâl-i şecâat hem²⁸

[Kemâl Ref'et u İsmet Fevzi u Âlî Fuâd etdi]²⁹

Doğup bedr-i Kemâl şân u şerefle cânib-i şarkdan

Saçıp envâr-ı nusret-i müslimîni pür sûâd etdi

Döküp bahr-i gama tevfik-i Bârî'yle Kemâl ehli

Cuyûş-i düşmeni hepden rezîl ü bî-murâd etdi

27 BOA, HR.İM., 61/47, lef 1.

28 Metinde “Kumandan paşalar hazrâtı timsâl-i şecâat hem de Kâzımlar” yazılmıştır. Vezin gereği “de Kâzımlar” kelimesi çıkartılmıştır.

29 Metin silik olduğu için tam olarak okunamamıştır.

Kumandan-ı cihân oldu be-hakk Mustafâ Paşa
Gazâ-yı ekberî her yerde sancaklar küşâd etdi
Gönül mülkünde şenlikler ve şehráyin idüp teşkîl
Kulûb-ı ehl-i İslâm'ı bekâm u şen nihâd etdi
Gazâsın eyledi tebrîk Kemâl Paşa'sına Hâlid
Bire bin şükr idüp tebrîkini kerrâtla yâd etdi

Târîh-i Zafer

Gâzî Kemal Mustafâ Paşa'ya verdi Mâcid
Nusret-i fevka'l-fîkr oldu ana müsâid
Her reyi her hareketi mazhar-ı tevfik olup
Himmet-ile müslimîn evc-i ikbâle sâid
Bedr-i münîr-i Kemâl itlâkine sezâdar
O meh dört günde İzmir'e giden ziyâsı şâhid
Kumandan-ı cihândır demekle dahi şâyân
Elden gelen duâdır Mustafâ Hüdâ'ya âid
Gazâ-yı ekberî süedâdan Kemâl Paşa'ya
Söyledi bu târîhi cevherle Hacı Hâlid
Gazâ-yı 1017
Ekberî 12
Paşa'ya 312
1341³⁰

30 BOA, HR.İM., 61/47, lef 2.

“Bi-mennihi Teâlâ Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ulviyye-i âtîsi Baş Kumandan-ı zî-şân fehâmetlü devletlü Mustafâ Kemâl Paşa Hazretleri'nin Huzûr-ı muallâ-nuşûr fehâmet-penâhlarına arıza-ı bendegâmdir”³¹

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde en alt kademedeki memurluktan başlayarak çeşitli kademelerde görev alan ve valiliğe kadar yükselen Mehmed Hâlid Bey, yazmış olduğu eserlerini ithaf ettiği II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile iktidara gelen yönetim tarafından pasifize edilmiş ve siyaset sahnesinden ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ve akabinde yeni kurulan Cumhuriyet bürokrasisinde yer almanın eski siyasetler için bir umut olduğu dönemde Mehmed Hâlid Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya destek veren mektup ve onun zaferine tarih düşüren manzumeler kaleme alması tahlil edilmesi gereken bir konudur.

Mehmet Hâlid Bey'in bu arzısı ve manzumeleri vatanın kurtuluşunu sağlayan bir öndere samimi duygularını ifade etmek için mi, yoksa yeni kurulan devlet bürokrasisinde yer almak için mi kaleme aldığını kesin olarak söyleyemiyoruz. Mektubun imza bölümünde en son valilik görevi Mamûretü'l-azîz yerine “Diyârbekir Vâlî-i esbakı Hacı Hâlid Bey” olarak kendini eski vali olarak tavsif etmesinin nedeni hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Siyasi hayatında haris bir tabiata sahip olduğu görülen Mehmed Hâlid Bey'in daha önceden görev yaptığı Erkân-ı Harbiye'deki görevleri yerine “Vâlî-i esbak” olarak kendini tanıtmaya aktif siyasette yer alma isteğinin de olabileceği ihtimalini göstermektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi kayıtları incelendiğinde bu mektuba herhangi bir cevap yazılmadığı görülmektedir. 26 Ekim 1922'de tarihli bu arızanın Kasım ayında Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştığına dikkat edecek olursak saltanatın kaldırılması tartışmaları esnasında unutulmuş olması muhtemel gözükmektedir. Daha başka arşiv belgelerinin gün yüzüne çıkması ve yeni araştırmaların yapılması bu mevzunun daha da aydınlatılmasını sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

31 BOA, HR.İM., 61/47, lef 3.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları³²

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

2. Araştırma Eserler

Alpkaya, Faruk: *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

Berkes, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Beysanoğlu, Şevket: *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, C.1, Işıl Matbaası, 1960.

Gencer, Ali İhsan: "Ahmed Esad Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.2, s. 64.
Heper, Metin: *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernlik*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1997.

Kırmızı, Abdülhamit: "Kıbrıslı Hâlid Bey'in Diyarbakır Valiliği (1896-1902)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, C.1, s. 265-274.

Köker, Levent: *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Küçük, Cevdet: "Hasan Fehmi Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.16, s. 322-323.

Mehmed Hâlid: *Maksad-ı Kânûn*, Dersaadet, Matbaa-ı Âmire, 1306.

Mehmed Hâlid: *Risâle-i Cihâd*, İstanbul, Sabah Matbaası, 1293.

(Mehmed) Hâlid: *Mizânü'l-Tatbik*, Dersadet, Mahmûd Bey Matbaası, 1310.

Somel, Selçuk Akşin: "Melekler, Vatanperverler ve Ajan Provokatörler: Mutlakiyet Devri Diyarbakır Okul Gençliği, Bürokrasi ve Ziya Gökalp'in İdadi Öğrenciliği'ne İlişkin Soruşturma Kayıtları", *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar: Sina Akşin'e Armağan*, haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 193-254.

Yıldız, Hatip: "Diyarbakır Valisi Mehmed Hâlid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, C.1, ed. Bahaeddin Yediyıldız, Kerstin Tomenendal, Ankara, Diyarbakır Valiliği Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2008, s. 387-401

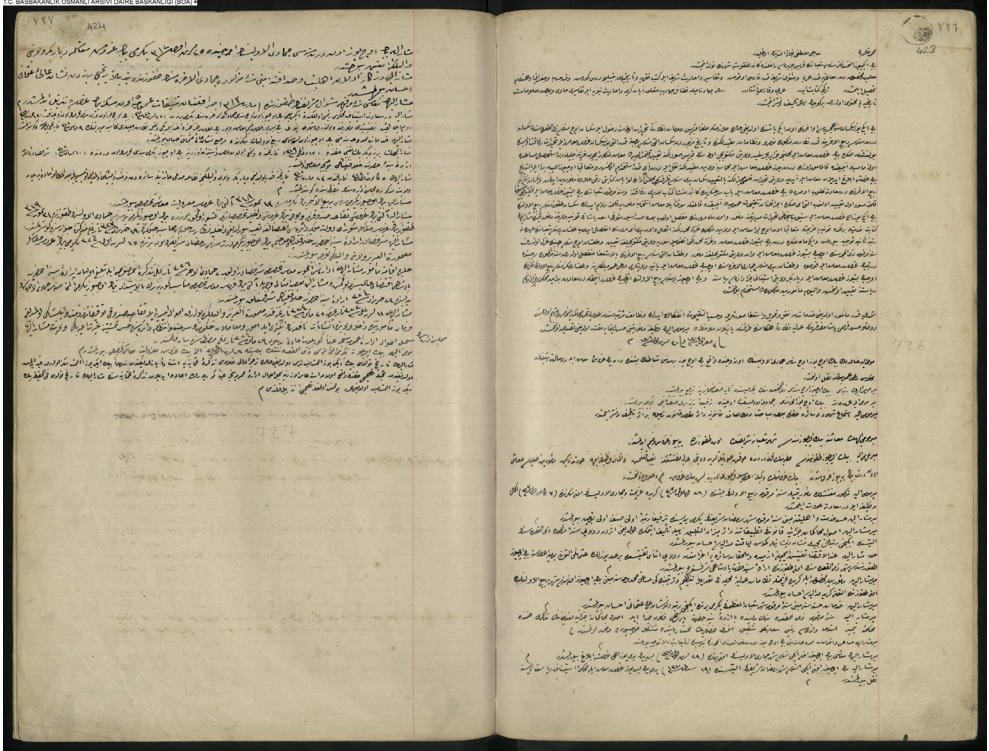
Yıldız, Hatip: "II. Abdülhamid Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Açılan Yetimhaneler ve Vali Mehmed Hâlid Bey'in Vilayette Misyonerliği Önleme Çabaları", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.14, 2010, s. 103-118.

Yıldız, Hatip: "Ziya Gökalp (Mehmed Ziya)'in Talebelik Yılları", *SBarD (Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi)*, S.11, Mart 2008, s. 201-205.

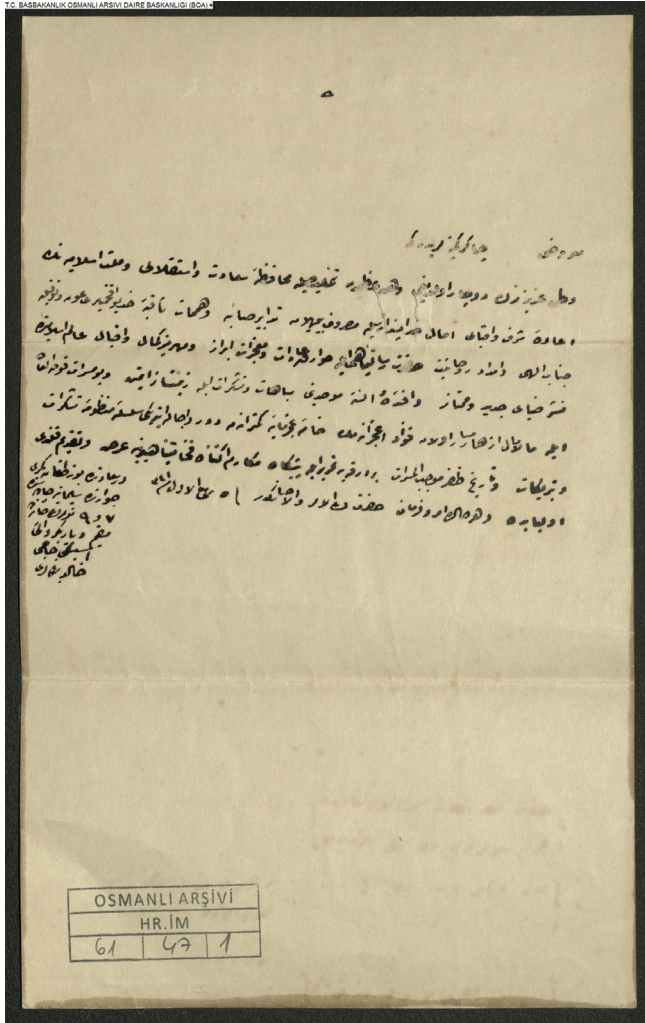
32 Kullanılan belgelerin ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

EKLER

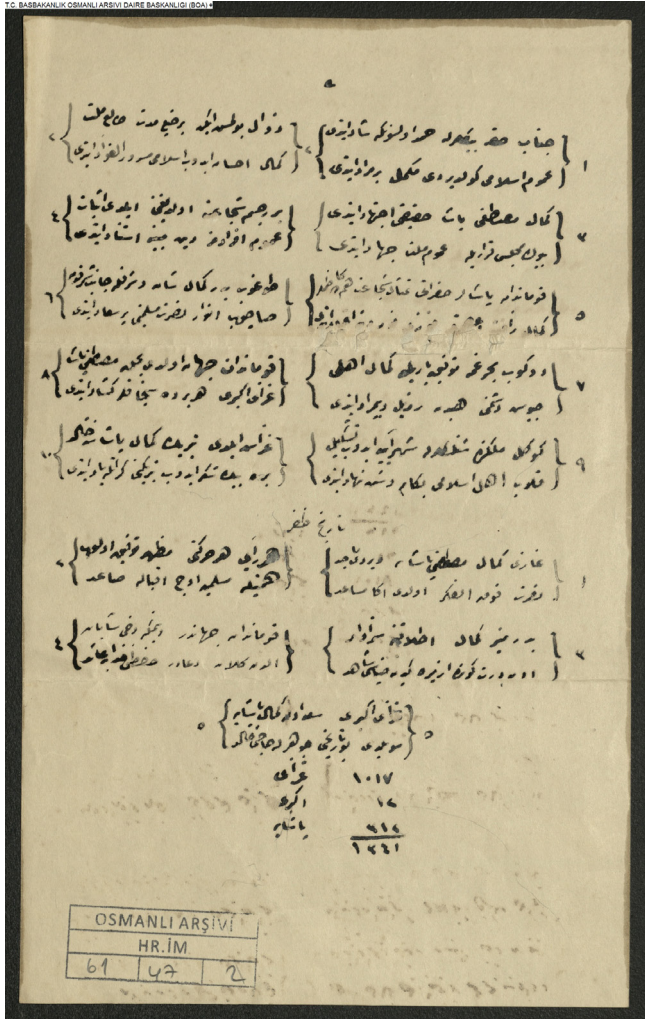
TC BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

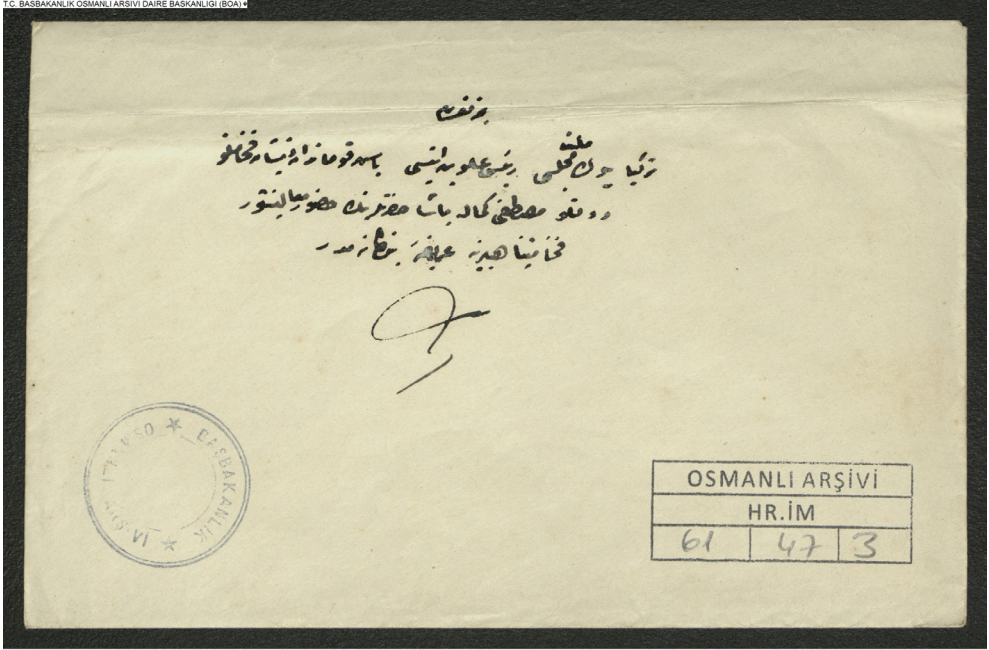
DHSAID0001

HR.İM.00061.00047.001

HR.İM.00061.00047.002

HR.İM.00061.00047.003

Goltz Paşa'nın *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir* Adlı Risalesi Çerçevesinde Osmanlı Askerinin Savaş Eğitimi

The War Training of the Ottoman Soldier Within the Framework of Goltz Pasha's Booklet Titled *What Soldiers Should Know About Battle*

Ali Serdar METE*

*Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: A.S.M.0000-0002-3662-7636

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ali Serdar Mete,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: aserdarmete@gmail.com

Başvuru/Submitted: 01.02.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
11.03.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
01.04.2022

Kabul/Accepted: 04.04.2022

Atıf/Citation: Mete, Ali Serdar. "Goltz Paşa'nın Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir Adlı Risalesi Çerçevesinde Osmanlı Askerinin Savaş Eğitimi" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 273-300.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1066430>

ÖZ

Osmanlı askerî modernleşmesinin odak noktası olan subay sınıfı, II. Abdülhamid döneminden itibaren Alman usullerine göre yetiştirildi. Askerî okullara verilen önem eğitim kalitesinde artan bir ivme sağlamıştı. Bu dönemde Goltz Paşa, Mekâtib-i Askeriye Müfettişliği vazifesiyle genç Osmanlı subayının eğitiminde söz sahibi oldu. Tecrübelerini yazdığı eserlerle meslektaşlarına aktarmaya özen gösteren Goltz'un ve onu izleyen Osmanlıların yayınları subayların eğitimlerine odaklanmaktaydı. Goltz'un Türkçeye çevrilen eserleri arasında *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir* adlı çalışması, doğrudan doğruya Osmanlı askerine hitap etmesi bakımından diğerlerinden ayrılmaktaydı. Bu makalede, Goltz'un söz konusu eseri incelenmiş, karşılaştırmalar yapılmış ve arşiv belgeleri ışığında dönemin diğer kaynakları göz önünde bulundurularak geniş bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Neferi, Goltz Paşa, Talim, Vazife, Askerî Modernleşme

ABSTRACT

The officer class, which was the focal point of Ottoman military modernization, was trained according to German methods since the reign of Abdulhamid II. The importance afforded to military schools added increasing momentum to the quality of education. During this period, Goltz Pasha, who steered the modernization movement, also became dominant in the education of young Ottoman officers in his capacity as Inspector of the Military Schools. Goltz, who was at pains to convey his experiences to his colleagues and the Ottomans who followed him, through the works he wrote, focused on the training of officers. Among Goltz's works translated into many foreign languages, as well as Turkish, the booklet titled *What Soldiers Should Know about Battle* was distinguished

from the others in that it directly addressed the Ottoman soldiers. In this article, Goltz's booklet has been examined, comparisons have been made with other sources of the period, and a broad evaluation has been made in light of archival documents.

Keywords: Ottoman Soldier, Goltz Pasha, Training, Duty, Military Modernization

Extended Abstract

A strong and active army was vital to the Ottoman Empire, which was built on military foundations. The capabilities of the army ensured the dominance of the state in a very wide geographical area for many years. The Ottoman army was developed continuously over the years according to the needs it faced. Because of the continuity of military change, different practices were followed in the Ottoman army in every period. The Ottoman army, which suppressed Eastern Europe until the end of the seventeenth century, first went on the defensive in the eighteenth century and then began to retreat. Researching the reasons for this adverse situation and finding a solution to it became the most important work of the Ottoman administration. In this process, the military service in the European geography gradually became professional and, finally, institutionalized. From a tactical and technical point of view, the armies of the nineteenth century had much more distinctive structures than in previous periods. Firearms, one of the elements of physical change, had also become indispensable tools for armies. Among other factors, the French Revolution birthed citizens who would represent the cheap and useful workforce needed by the modern army. When villagers and city dwellers became citizens, equipped with rights and duties, military service was accepted as a civic duty. This situation created an important need. The command would be trained in military colleges, but how would it be possible to quickly train citizens, most of whom were illiterate? A two-step solution to this issue was found. First, to increase the sense of belonging, a sense of homeland and duty was instilled in citizens who would provide their military service for a certain period. Second, constantly repeated training was employed to fuse the individuals into a cohesive whole. The model followed, formerly the French army, was later changed to the Prussian System. With the Tanzimat reforms, conscription laws aimed to bring order to the performance of this service by regulating the military service of Ottoman men. Serving the Ottoman homeland and doing one's duty properly began to be used as important arguments for the training of soldiers in the Second Constitutional Era. Although the studies carried out until this period significantly increased the training of officers and commanding staff, the reflection of this training in the field was only possible with the training of the soldiers using the same methods. The majority of the combat classes of the Ottoman army were infantry. It was vital to

maintain a standard in the training of the infantry, the largest class of the army. It would not be possible to consider a modern army without ensuring the order, training, and training conditions of the recruited soldiers. Recruit training of the Ottoman infantry continued in line with the general course of modernization. The content of education varied according to the different models applied from time to time. It has always been an important area within the framework of the regulations and manuals updated according to the new procedures. In this process, the training that was carried out according to the French manuals continued according to the German manuals in the period following the Russo-Turkish War. Indeed, during the reign of Abdulhamid II, the German Military Mission started to work, and the Prussian System was adopted by the entire army. In this period, in the studies carried out for the training of the Ottoman infantry, spiritual elements as well as physical elements were taken into consideration. It was vital to the faultless operation of the war machine to which it belonged to turn the loyalty of the recruit, whose training had been started, into unquestioning surrender. Goltz Pasha, one of the most important names in Ottoman military education, who was assigned within the body of the German Military Mission and later became the head of this committee, guided his colleagues in the training of soldiers. Among his works, the booklet titled *What Soldiers Should Know about Battle* pointed to a whole set of values based on military concepts.

Giriş

Osmanlı Beyliği'ni bir imparatorluğa dönüştüren unsurların başında, güçlü ve savaşa hazır ordusu gelmekteydi. Osmanlı ordu teşkilatı, Türk askerî kültürünün izlerini taşımakla birlikte karşılaşılan yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek çağdaş çözümlerle sürekli geliştirildi.

Tarihî ve bölgesel mirastan beslenerek sürekli gelişen Osmanlı ordusu, devletin gücünün simgesi olarak kabul edilmekteydi. Nitekim Osmanlı hâkimiyet alanının teminatı da savaş gücüne güvenilen orduydü. 17. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Avrupa'yı baskılayan Osmanlı ordusu, 18. yüzyılda önce savunmaya geçti sonra da gerilemeye başladı. Bu durum Osmanlı ordusunda ıslahat çalışmalarının başlatılmasına zemin hazırlamıştı. Ordunun eski gücüne kavuşmasıyla eski şanlı günlere dönülebileceği düşünölmeye başlanmıştı. Osmanlı'nın güç kaybettiği dönemde Avrupa coğrafyasında askerliğin giderek profesyonelleştiği ve nihayet kurumsallaştığı göröldü. Avrupa'da sürekli yüksek seyreten siyasi ve askerî tansiyon, askerliğin profesyonel bir meslek olarak ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştı. Bu kurumsallaşma usta-çırak eğitimine dayanan eğitim modelinin modern askerî okullara kaymasıyla mümkün oldu. Geleneksel silahların yerini tamamen ateşli silahlara bırakması da söz konusu kurumsallaşmayı hızlandıran faktörlerden biriydi. Zira ateşli silahların getirdiği en belirgin yenilik, bireyselliği ortadan kaldırmasıydı. *Şövalye* ve *sipahi* yerini tüfek kullanan piyadeye bırakırken tüfeğin ve topun gelişmesi piyade birliklerinin birer makineye dönüşmesine sebep olmuştu. Artık asker tek başına bir şey ifade etmiyordu ve bir makinenin dişlileri gibi koordineli hareket edemeyen birliklerin savaşta başarısı söz konusu değildi. Kurumsal yapılarıyla modern Avrupa orduları dünyanın geri kalanına örnek hâle gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu da 18. yüzyılın ortalarından itibaren askerlik alanında Batı'yı örnek alan devletler arasında yerini almıştı.¹

Diğer tüm etkenlere Fransız İhtilali'nin tesirleri de eklenince 19. yüzyıl Avrupa'sında modern orduların ihtiyaç duyduğu ucuz ve kullanışlı iş gücünün temsilcisi olarak *vatan-daş* ortaya çıktı. Köylüleri ve şehirliileri, hak ve ödevlerle donanmış vatandaşlara dönüşünce askerlik de bir vatandaşlık görevi olarak kabullenilmişti ve bu durum önemli bir ihtiyacı doğurdu. Komuta kademesi askerî yüksekokullardan yetişecekti; ancak çoğu okuma yazma bile bilmeyen vatandaşları kısa sürede eğitmek nasıl mümkün olacaktı?

1 Ahmed Refik, "Eski Osmanlı Askerliğı, Sultan Süleyman-ı Kanunî Devrinde Nişan Ta'limleri, *Edebiyat-ı Umümiye Mecmuası*, C.1, S.3, t.y., s. 76, 77; Hüseyin Dağtekin, "I. Murad Zamanında Osmanlı-Bizans Münâsebetlerine Genel Bir Bakış (1361-1389)", *DTCF Dergisi*, C.19, S.3-4, 1961, s. 190; Feridun M. Emecen, "İlk Osmanlı Savaşları ve Taktikleri Üzerine Bazı Tesbitler", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s. 267-275; Gabor Agoston, "Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450-1800", *Journal of World History*, C.25, S.1, 2014, s. 99.

Bu meseleye iki aşamalı bir çözüm bulundu. Birincisi belirli bir süreyle askerlik yapacak vatandaşlara vatan ve vazife bilinci aşılaraq aidiyet hissini artırmak. İkincisi sürekli tekrarlanan eğitimlerde çizilecek sınırlarla bireyi bütünü içinde eritmek. Bulunan çözüm başarıyla uygulandı ve Avrupa'dan dünyanın geri kalanına yayılarak yerleşti.²

Osmanlı ordusunun Avrupa orduları örnek alınarak yeniden düzenlenmesi için başlatılan çalışmalar, değişimin köklü ve kalıcı olması gerektiği fikrini yerleştirmişti. Bu maksatla 18. yüzyılın sonlarından itibaren takip edilen model, önceleri Fransız ordusuyken daha sonra kademeli olarak Prusya/Alman sistemine geçildi. Örnek alınan askerî modelin değiştirilmesinde Almanya'nın Fransa karşısında kazandığı zaferlerin etkisi olmuştu. Bu zaferler sayesinde Prusya askerlik sistemi yeni bir ekol olarak ortaya çıkmış, Avrupa siyasetinin yeni gücü olan Alman İmparatorluğu'nun ihraç ürünü hâline gelmişti. Yine de Osmanlı-Alman yakınlaşmasının temelinde sadece Osmanlı'nın askerî modernizasyon ihtiyacı yer almıyordu. Osmanlı yönetimi, 93 Harbi'nden sonra itildiği diplomatik yalnızlıktan Almanya ile tesis ettiği iyi ilişkiler sayesinde bir nebze de olsa kurtulacaktı. Şüphesiz Almanya da bu yakınlıktan faydalanmayı planlamıştı. Osmanlı coğrafyası Almanya'nın *Doğuya Doğru* politikasına bir köprü vazifesi görecek. II. Abdülhamid döneminde Almanya'dan talep edilen askerî uzmanlar, ordunun yeniden düzenlenmesi için görevlendirilirken daha da sıkılaşılan ilişkiler sayesinde Alman silah endüstrisine de Osmanlı ülkesinin kapıları açıldı. Krupp ve Mauser gibi Alman silah üreticileri Osmanlı pazarında zamanla tekel hâline geldi. İlki 1861'de gelen Krupp toplarından, zaman içinde 4.000 civarında alınmıştı ve 1887'den başlayarak 1.000.000 civarında Mauser tüfeği ithal edilmişti. Bu silahların yanında yedek parça ve mühimmat da alındığından Osmanlı'nın Almanya'dan silah ithalatı sürekli artmıştı. Böylece askerliğin temel unsurlardan teşkilat ve doktrinle teçhizat da Almanya'dan alınarak Osmanlı ordusunun Alman askerî sistemine entegrasyonu büyük ölçüde sağlanmıştı. Bu durum iki devletin I. Dünya Savaşı öncesindeki ittifakında önemli bir rol oynamıştı.³

2 Gunther E. Rothenberg, "Soldiers and the Revolution: The French Army, Society, and the State, 1788-99", *The Historical Journal*, C.32, S.4, 1989, s. 981, 982; Odile Moreau, "İki Dünya Arasında: Osmanlı Subayları, Kültürel Aktarım ve Siyasal Etkileşim", *Harp ve Sulh Avrupa ve Osmanlılar*, ed. Dejanirah Couto, çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s. 363-378.

3 F. Dvornik (Francis Dvornik), "The First Wave of the Drang Nach Osten", *The Cambridge Historical Journal*, C.7, S.3, 1943, s. 131; David E. Kaiser, "Germany and the Origins of the First World War", *The Journal of Modern History*, C.55, S.3, 1983, s. 473; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 105-106; Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914 Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2012, s. 190, 231; Gerhard Grüsshaber, *Türk Ordusunda Alman Ruhü*, çev. Bozkurt Leblebicioğlu, İstanbul, Say Yayınları, 2022, s. 37-39. Türk-Alman İttifakı için bkz. Mustafa Çolak, *Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008. Ayrıca bkz. *Savaşın İki Yüzyıla Türk-Alman İttifakı*, yay. haz. Necmettin Alkan, Eyyub Şimşek, İstanbul, Kronik Yayınları, 2018.

Osmanlı modernizasyon hareketi orduda başlayıp diğer kurumlara yayılmıştı. Tanzimat'la birlikte askerî açıdan toplumun doğrudan etkilendiği husus, askerlik hizmetinin genel bir yükümlülüğe dönüşmesiydi. Askere alma kanunları, Osmanlı erkeklerinin askerlik hizmetlerini düzenleyerek bu hizmetin ifasında bir düzen getirmeyi hedeflemişti. II. Meşrutiyet'le güçlenen vatan ve vatandaş kavramları da askerlik hizmetinin manevi temellerini oluşturdu.⁴

Bu çalışmada Osmanlı askerinin eğitimi ve savaş hazırlıkları vatan ve vazife bilinci açısından değerlendirildi. Asker alma usullerinin hukuki bir çerçeveye oturduğu Tanzimat döneminden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen zaman içinde ortaya çıkan kurum ve kavramların askerine etkisi üzerinde duruldu. Bu noktadan hareketle vatan ve vazife kavramlarının vurgulandığı bir risale olan Goltz Paşa'nın *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir* adlı eserinde pekiştirilmesi tavsiye edilen konular incelendi. Goltz'un eseri çalışmanın genel çerçevesini belirlerken dönemin belgeleri, resmî yayınlar ve bunları destekleyecek süreli yayınlar çalışmanın ana kaynakçasını oluşturdu. Çağdaş devletlerin uygulamalarına başvurularak Osmanlı yönetiminin askerî açıdan gelişmeleri ne derece takip ettiği anlaşılmaya çalışıldı.

1. Eğitilmiş Asker İhtiyacı ve Osmanlı Ordusunda Eğitimin Kurumsallaşması

Osmanlı ordusunun geleneksel yapısını işlemez hâle getiren askerî, siyasî ve sosyal gelişmeler, bu yapının yeniden düzenlenmesini devletin devamlılığı açısından zorunlu kılmıştı. Ordunun yetersizliği dâhildeki kontrolü güçleştirirken ülke sınırlarının savunmasını da ciddi bir zafiyete uğrattı. Çözüm arayışları çerçevesinde hayata geçirilen uygulamalar Osmanlı modernizasyonunun ilk adımları olmuştu.

Osmanlı yönetimi eski günlerin ihtişamına dönmek için çok çaba sarf etse de III. Selim, eskiye dönmenin işe yaramayacağını fark ederek yeni bir düzenin gelişmesi için Nizâm-ı Cedîd'i ilan etti. Yeni düzenin sembolü, Fransız usulünde oluşturulmuş Nizâm-ı Cedîd ordusuydu. Bu ordu nizam ve talim prensipleri üzerine kuruluydu ve bu prensiplerle Osmanlı ordusunu yeniden dizayn etmeyi hedefledi. Kıyafet, teçhizat ve silahlarıyla ön plana çıkan Nizâm-ı Cedîd askerleri, hedeflenen koordinasyon ve kabiliyete ulaşmak için Levent Çiftliği'nde talimlere başladı. Padişahın himayesindeki bu yeni ordu zamanla genişlemekle birlikte eski düzenden nemalanan çevreleri oldukça rahatsız etti. Yeniçerilerin bir isyanla dile getirdiği bu rahatsızlık Nizâm-ı Cedîd'in uzun soluklu

4 Namık Kemal, "Hidmet-i Askeriye", *Hürriyet*, 18.03.1276 (15.10.1859); Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 320-321.

olmasını engelledi. Ancak Yeniçeri Ocağı yeni düzene direnmenin bedelini II. Mahmud tarafından ortadan kaldırılarak ödedi. II. Mahmud'un hamlesi Osmanlı modernleşmesinde en önemli dönüm noktası olarak bürokrasi ve ordunun da desteğini almıştı. Ocağın kaldırılması yenilik hareketine karşı geleneksel direncin de bertaraf edilmesi anlamına geldiğinden bu olaydan sonra ıslahatlar hız kazanmıştı.⁵

Osmanlı ordusunun merkezde bulunan ana kuvveti ortadan kalkınca yeni bir ordunun kurulması gerekti. Asâkir-i Mansûre-i Muhammedîye Ordusu, Haziran 1826'da değişim hareketinin yeni temsilcisi olarak kuruldu. Devraldığı ıslahat mirası gereği bu ordu iki temel düstür üzerinde konumlanmıştı: *Talim ve Nizam*. Modern Osmanlı ordusunun çekirdeğini teşkil edecek olan Mansûre Ordusu askerleri yeni usulleri sürekli tekrarlanan eğitimlerle benimseyecekti. Talim, düzenin (disiplinin) ve savaşa hazır bulunmanın da ilk şartı olarak görülmekteydi. Düzenli talim bir eğitim metodu olmasının yanında alışkanlık kazandırmanın da en kolay yoluydu. Barış zamanında yapılan tekrarlarla öğrenilen hamle ve düzenler askerin savaş zamanındaki başarısının teminatıydı. Talimler askere birlikte hareketin önemini aşılarken yeni düzenin ön gördüğü savaş makinesinin bir parçası olarak her şartta zorlanmadan hizmet etmesini hedeflemekteydi. Bu maksatla Asâkir-i Mansûre-i Muhammedîye birlikleri için yavaşık düzen talimlerinden farklı sınıfların birlikte çalışmasına kadar birçok farklı talim metodu uygulanmıştı.⁶

Yeni ordunun takip edeceği talim ve nizam titizlikle belirlenirken ordunun asker kaynağı da önemli bir mesele olarak ortaya çıktı. Yeni askerin vasıfları detaylı kanunlarla belirlendi. Eskiye hatırlatacak unsurların istenmediği metinlerden açıkça görülürken Yeniçerilere benzer özelliklere sahip askerlerin kabul edilmemesi önemle vurgulanmaktaydı. II. Mahmud dönemine yetişmese de Tanzimat'ın ilk yıllarında askere alma usulleri de yeniden düzenlendi. Askerliğin bir genel yükümlülük olarak belirlendiği 1843 Kur'a Kanunnamesi, Osmanlı vatandaşlarının askerlik hizmetini düzenlemek için en ciddi adımdı. Bu kanun daha sonraki dönemlerde güncellendi ve benzer yeni kanunlar da çıkarıldı. Genel askerlik yükümlülüğü herhangi bir askerî geçmişi olmayan sıradan Osmanlıların belirlenen sürede silahaltına alınması demektir. "Silah altına alınmak" genel bir tabir olmakla birlikte silah ve asker arasındaki ilişkiyi vurgulayan bir ifadeydi.

5 Erik Jan Zürcher, "Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918)", *Devletin Silahlanması Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. M. Tanju Akad, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 87; Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri...*, s. 238. Ayrıca bkz. Yunus Koç-Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2012.

6 Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s. 331-332. Yeni ordunun eşzamanlılık ve disiplin açısından değerlendirilmesi için bkz. Avner Wishnitzer, *Alaturka Saatleri Ayarlama Geç Osmanlı'da Zaman ve Toplum*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Sıradan insanların silahla ilişkisi beraberinde bir kurallar bütününi işaret ediyordu. Zira ateşli silahlar ve genel askerlik yükümlülüğü birleştiğinde bireysel beceri ve tecrübe artık çok fazla önem taşımıyordu. Asker silahını verilen emirle dolduracak, emirle nişan alacak ve emirle ateş edecekti. Bu döngü sürekli tekrarlanmalı, asker elindeki tüfekle bir makinenin dişlilerinden herhangi biri olarak düzgün ve düzenli çalışmalıydı. Bu gereklilik askerin eğitimin önemini artırmasının yanında bu eğitimi verecek kişi ve kurumların da ne kadar önemli olduğuna işaret etmekteydi.⁷

Asker kaynağının sistemli olarak karşılanabilmesi için yapılan düzenleme, askerliğin süresine de sınırlama getirdi. Bu süreler çoğu zaman aşılsa da artık askere alınan bir Osmanlı vatandaşının -en azından teorik olarak- ne zaman evine döneceği belliydi. Prusya'da geliştirilen yedek askerlik modeli örnek alındığından, barış zamanında asker sayısı sınırlandı ve bu sayının savaş ve yakın savaş hâlinde hızlıca artırılması için tedbirler alındı. "Asâkir-i Redîfe-i Mansûre" terhis olduktan sonra bir süre daha yedek güç olarak savaşa hazır tutulan Osmanlı birliklerini ifade ediyordu. Uygulamada farklılıklar olsa da Alman yedek askerlik sistemi *Landwehr*'in toplumsal etkileri Redif uygulamasında da izlendi. Askerî açıdan getirilerinin yanında bu sistem, Osmanlı toplumunun askerlikle sürekli iç içe olması sonucunu doğurdu. Zira Redif birlikleri yıl içinde sivil hayatlarına devam ederken belirlenen bir süre için İstanbul'a veya en yakın ordu merkezine çağırılarak talimleri tekrarlamaktaydı. Bu eğitimler, muvazzaf askerlerle Redif askerleri arasındaki farklı en aza indirmeyi hedefliyordu. Böylece Osmanlı vatandaşları ve şehirleri askerlik hayatıyla iç içe yaşayacakları yeni bir düzen içine girmişti. 1912'de kaldırılana kadar Redif teşkilatı ordu ve toplum arasındaki önemli köprülerden birisi oldu. Bu irtibat vatan ve vazife kavramlarının da toplumda yerleşmesini sağlamıştı.⁸

Askerlik II. Mahmud'la birlikte yeni bir düzene kavuşurken bu düzenin verimli ve kalıcı olabilmesi için askerî eğitimde de önemli adımlar atılmalıydı. Nitekim çağın

7 *Kanunnâme-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye, Ta'lim ve Taallüm Mesâil-i Diniye ve İ'tikâdiye*, Ahîr-i Zilkâde 1244 (03.06.1829), s. 23; *Kanunnâme-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye, Evâhir Rebîü'lâhur* 1253 (24.07.1837), s. 1, 189; *Kal'a ve Kışlaklarda Hidemâtin Tertîb ve Tanzimine Dair Kanunnâmedir*, 20 Şaban 1258 (26.09.1842), s. 1, 242; Hamza Keleş, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kânûnnâmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.14, S.1, 2005, s. 228. Ayrıca bkz. *Askerî Kânûnnâmeler (1826-1827)*, yay. haz. Ahmet Yaramış, Mehmet Güneş, Ankara, Asil Yayıncılık, 2007. Vatandaşın askerlik hizmetini belirleyen kanunlar ve sistem hakkında detaylı bilgi için bkz. Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları 1839-1914*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994; Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2009.

8 "Turkish Militia", *Public Ledger and Daily Advertiser*; 11.10.1834; Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, 1963, s. 66; Abdülkadir Özcan, "Redif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.34, 2007, s. 524-526. Ayrıca bkz. Wilbur E. Gray, *Prussia and the Evaluation of the Reserve Army: A Forgotten Lesson of History*, Carlisle, Strategic Studies Institute U.S. Army War College, 1992.

ihitiyaçlarını karşılayacak donanıma sahip Osmanlı subayını yetiştirmek üzere Mekteb-i Harbîye-i Şahâne'nin açılması, eğitime verilen önemin göstergesiydi. Zira askerliğin profesyonel bir meslek olarak ortaya çıktığı bir dönemde, Osmanlı subayının bu mesleğin gereklerini layıkıyla öğrenmesi ve bunları uygulayabilmesi oldukça önemliydi. Bir askerî yüksekokul olarak Harbîye, ilk derece okullardan beslenemediği için ilk mezunlarını Tanzimat döneminde verebilmişti. Mezun olan subayların bir kısmı Erkân-ı Harbîye Mektebi'ne ayrılarak modern ordunun önemli bir ögesi olan kurmay sınıfı için eğitildi. Osmanlı ordusu ilk kurmaylarına da Tanzimat döneminde kavuştu. Orduda ve toplumda değişim öncüsü olan modern Osmanlı subayının önemi getirilen her yenilikle daha da arttı. Tanzimat dönemindeki düzenlemelerin içinde yer alan subaylar, yabancı ülkelerde eğitimler alarak dünyayı da tanıdı. II. Abdülhamid'in yönetimi için bir endişe kaynağı olsalar da "vatan" için mücadele fikrinin öncüsü bu genç subaylar olmuştu. 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile vatan ve vatandaş kavramları daha önemli hâle gelirken, hürriyetin kahramanları, *mektepli* yani modern okullarda yetişmiş Osmanlı subaylarıydı.⁹

Osmanlı vatani için hizmet etmek ve vazifeyi layıkıyla yapmak Meşrutiyet'le birlikte askerinin eğitiminde önemli argümanlar olarak kullanılmaya başlanmıştı. Bu döneme kadar yapılan çalışmalar, subayın ve komuta kademesinin eğitimini önemli ölçüde artırmış olsa da bu eğitimin sahadaki yansıması ancak neferin de aynı usullerde eğitimi ve talimiyle mümkündü. Osmanlı ordusunun muharip sınıflarının büyük çoğunluğu piyadeydi. Ordunun en kalabalık sınıfı olan piyadenin eğitiminde standardı sağlamak hayati derecede önemliydi. Silah altına alınan acemi askerinin nizam, terbiye ve talim şartları sağlanmadan modern bir ordudan bahsetmek mümkün olamazdı. Muharip sınıfın ikinci önemli unsuru olan Süvariler, eğitimleri ayrı bir unsura bağlı olduğu için daha farklı bir eğitim sistemine tabiydi. Destek sınıfları ve topçunun eğitimiyse yine bu sınıfların mesleki ihtiyaçlarına uygun olarak yürütüldü.¹⁰

Osmanlı askerinin eğitimi modernleşme hareketinin doğrudan hedefleri arasında değildi. Daha doğru bir ifadeyle, neferin eğitimi subaya verilecek eğitime bağlandığından çalışmalar nefer üzerinde yoğunlaşmadı. Modern usullerde eğitim alan subayın kıtaya çıktığında emrine verilen askeri belirlenen standartlarda eğitmesi temel hedefti.

9 Ali Suavi, "İslam Askerliği ve Fransız Askerliği", *Ulüm*, 06.10.1870; Fon Bogolovski, "Harb ve Hissiyât-ı Nâmus, Silah Arkadaşlığı, İtâ't-ı Askeriye", müt. Mehmed Rüşdi, *Mecmua-i Ebuzziyâ*, Sene: 17, Cüz'-i Aded: 25, 1314 (1896), s. 2203, 2210; Berna Fildiş, "Modernleşen Ordular ve Bürokraside Yüklendikleri İşlev: Osmanlı Örneği", *Turkish Studies*, C.13, S.10, 2018, s. 339, 343.

10 A. Talat, "Askerlik ve Askerliğe Muhabbet", *Musavver Muhit*, C.1, S.2, 1324 (1906), s. 8,10; Mehmet Ali, *Acemi Neferin Terbiye-i Askeriye Muallimi*, Konstantiniye, Hikmet Matba'ası, 1326 (1908), s. 4-8.

Başlangıçta acemi askerın padişaha bağılılığından ibaret gibi olan manevi eğitimin öğeleri mektepli subayların sayılarının artmasıyla çeşitlendi. Padişaha bağılılığın yanında Osmanlı vatandı, hürriyet, vazife ve namus gibi kavramlar, Osmanlı neferinin eğitimideki diğer önemli vurgulardı. Özellikle 1908'den itibaren İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklerin mücadelelerini de kapsayan vatan ve vazife öne çıkan iki kavram olmuştı.¹¹

Acemi asker silah altına alındığında seçildiği sınıfın ihtiyaçlarına göre farklı eğitimlere tabi tutulmaktaydı. Muharip sınıfların başında gelen piyade, sayı ve savaştaki birincil rolü bakımından eğitimi üzerinde en çok çalışılan sınıftı. İstanbul'da bulunan askerî birlikler karar verilen eğitim modellerinin ilk muhatapları oldu. I. Ordu'nun yetki sahası içindeki Selimiye, Rami ve Davutpaşa kışlarında uygulanan eğitimler ilk denemeler olmuştı. Yeni modellerin denenmesi için kurulan Numune Alayları da yeni gidişatın gözle görülür temsilcileriydi. Askerî eğitimde yeni uygulamalar, İstanbul'dan ülkenin diğer bölgelerindeki ordu merkezlerine doğru yaygınlaştı. Kâğıt üzerinde her birlik kendi içinde bir eğitim programına sahipse de sorumluluk ordu merkezlerindediydi. Ordu müşiri kendi bölgesindeki bütün eğitim faaliyetlerinden de sorumluydu. Ordu merkezlerinde görevlendirilen subayların vasıfları askerın eğitimi için göz önünde bulundurulan bir kriterdi. Yurt dışında eğitim almış subaylar, İstanbul'dan başlayarak diğer ordu merkezlerine gönderilmekteydi. Dönemin şartlarında askerî eğitimin esası tek erden başlayarak en küçük birlikten en büyüğüne kadar bütün bir sınıfın ve nihayet ordunun tamamının koordinasyonunu sağlamaktı. Birlikte hareket etmek için emre itaat ilk şarttı ve askere verilen temel eğitimin esası da emre itaate dayanıyordu.¹²

Osmanlı piyadesinin acemi eğitimi de modernizasyonun genel seyrine uygun olarak devam etti. Dönem dönem uygulanan farklı modellere göre eğitimin içeriği değişmekteydi. Yeni usullere göre güncellenen nizamname ve talimnameler çerçevesinde her zaman önem verilen bir alan olmuştı. Bu süreçte önceleri Fransız talimnamelerine göre yapılan eğitimler 93 Harbi'ni takip eden dönemde Alman talimnamelerine göre

11 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Askeriye (Y.PRK.ASK.)*, 74/58, 05.01.1305 (19.09.1887); *BOA, Ma'arif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)*, 821/60, 21.10.1322 (29.12.1904); Ahmed Rıza, "Askerimizin Namus ve Haysiyeti", *Meşveret*, 18.10.1312 (14.04.1895); Mehmed Tahir, "Osmanlı Menâkıb-ı Askeriyesinden Bir Nebze Padişâh ve Serdârlarımız Askere Nasıl Kuvve-i Ma'nevîye Veriyorlardı?", *Sebil'ürreşâd*, C.9/2, Aded: 218/36, 28.11.1330 (08.11.1912), s. 186, 188. Jön Türklerin II. Abdülhamid'in uygulamalarının orduya olumsuz etkileri hakkındaki fikirleri için bkz. (Mezun Bir Osmanlı), "Müdhiş Tehlike Devletin Ahvâl-i Askeriyesi, *İctihâd*, C.2, S.1, 1906, s. 4, 9.

12 *Piyâdeye Âid Mevâd-ı İbtidâiyeyi Havî Ma'lumât ve Terbiye-i Askeriye*, Dersâadet, Mekteb-i Harbiye Matba'ası, 1327 (1909), s. 5-7; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2008, s. 104-107; Zeynep Sabancı, "Kışladan Araziye: 1910 Sonbahar Manevrası", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.21, S.2, 2020, s. 273.

sürdürüldü. Nitekim II. Abdülhamid döneminde Alman İslah Heyeti'nin göreve başlamasıyla ordunun tamamında Prusya sistemine geçildi. Böylece eğitim için kullanılacak metinler Alman uzmanların çalışmalarından seçilir olmuştu. Ayrıca zamanla Osmanlı subayları da askerin eğitimi için kendi tecrübelerini kaleme almaya başladı.¹³

Osmanlı piyadesinin eğitimi için yapılan çalışmalarda fiziki unsurlar kadar manevi unsurlar da göz önünde bulundurulmuştu. Hatta zaman zaman eğitimin manevi öğelerinin daha ön plana çıktığı görüldü. Eğitime başlanan acemi askerin bağlılığını sorgusuz bir teslimiyete çevirmek ait olduğu savaş makinesinin hatasız çalışması için hayatî bir meseleydi.

2. Vatan Savunmasında Osmanlı Neferi ve Goltz Paşa'nın Nefere Tavsiyeleri

Vatan ve vazife kavramlarıyla yetişen yeni nesil Osmanlı askerlerinin eğitiminde Alman subaylar hep ön planda olmuştu. II. Abdülhamid döneminden itibaren görülen Alman etkisi sonraki dönemlerde de devam etti. Alman subayların Osmanlı ordusunun eğitiminde oynadıkları rol de her geçen gün arttı.

Osmanlı ordusunun modernleşme sürecinde akla gelen önemli isimlerden biri olan Goltz Paşa¹⁴, Alman Askerî Heyeti bünyesinde 1883'te İstanbul'a geldi. Goltz'un heyeteki önemi Osmanlı askerî eğitim kurumlarının ıslahı için özel olarak tavsiye edilmiş olmasıydı. Osmanlı subaylarının yetiştirilmesi için özel olarak bir subay talep edilmişti ve Goltz bu görevle söz konusu heyete sonradan katılmıştı. Subay eğitimine verilen önem, Goltz'un ilk Alman İslah Heyeti'nde öne çıkmasını sağladı. Mekâtib-i Askeriye Müfettişi sıfatıyla Osmanlı ordusundaki görevine başladığında Alman rütbesiyle yarbayken anlaşma gereği mirliva rütbesine getirildi. Modern eğitimin tesisinde üstlendiği görev sebebiyle II. Abdülhamid döneminde yetişmiş birçok subay için önemli bir rol model oldu.¹⁵

13 BOA, *Yıldız Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dâiresi (Y.PRK.MYD.)*, 6/53, 24.11.1304 (14.08.1887); BOA, *Yıldız Münevvi Ma'rûzat (Y.MTV)*, 213/98, 16.12.1318 (06.04.1901); BOA, *İrâde Meclîs-i Mahsûs (İ.MMS.)*, 154/32, 19.10.1330 (01.10.1912); Rokker, *Piyade Acemi Neferi Nasıl Yetiştirilir Hafta Cedvelleri*, müt. Yusuf, y.y., Mahmud Bey Matba'ası, 1325 (1907), s. 9; Eşref, *Milletin Hissiyât-ı Askeriyesini İlk Edvâr-ı Talimiyede Tahrik Yahud Onbaşının Acemi Nefere Verdiği Acıklı Öğütlerden*, İstanbul, Şems Matba'ası, 1327 (1909), s. 57.

14 Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz: Alman ve Osmanlı mareşali. BOA, *İrâde Dahiliye (İ.DH.)*, 888/70644, 29.12.1298 (22.11.1881); BOA, *Yıldız Askerî Ma'rûzât (Y.PRK.ASK.)*, 21/28, 08.02.1301 (09.12.1883); BOA, *Y.MTV*, 15/19, 09.10.1301 (02.09.1884). Detaylı bilgi için bkz. Salih Kış, *Osmanlı'da Alman Ekolü Von der Goltz Paşa (1883-1895)*, Konya, Palet Yayınları, 2017.

15 BOA, *Yıldız Hariciye Nezâreti Ma'rûzât (Y.PRK.HR.)*, 6/21, 09.06.1299 (28.04.1882); BOA, *İ.DH.*, 888/70644, 14.08.1300 (20.06.1883); BOA, *Y.MTV*, 15/19, 09.10.1301 (02.08.1884).

Alman Islah Heyeti'nin başkanlığını sürdürürken müşirliğe kadar yükselen Goltz Paşa'nın askerî eğitim sistemi üzerindeki tespit ve uygulamaları bu sistemin modernleşmesinde önemli rol oynamıştı. Modern Osmanlı subayının Goltz'un kurduğu sistemin eseri olduğunu söylemek çok iddialı olsa da onun Osmanlı subayları üzerindeki etkisi su götürmez bir gerçektir. Osmanlı hizmetinde görev yapmış diğer yabancı subaylarla mukayese edildiğinde bu etkinin Goltz'un kişiliğinden kaynaklandığı sonucuna varmak mümkündür. Bunun yanında paşanın askerî bürokrasideki yerini ölümsüzleştiren asıl etken Osmanlı düşünce yapısını ve özellikle genç nesli doğru tahlil ederek buna göre hareket etmesi olmuştu. Goltz, meslektaşlarının yaptığı hataları tekrar etmemiş; Osmanlı subaylarına Prusya sistemini öğretirken bunu Osmanlı şartlarına uygun olarak yapmaya gayret etmişti. Kendi cümlelerinden yola çıkıldığında bu tahlil ve davranışın özünü; “*Filhakika Osmanlı ordusunda Alman usul-i harbi tatbik olunamazdı Türk usul-i harbi tatbik olunabilirdi.*” ifadesi teşkil etmekteydi.¹⁶

Goltz Paşa, askerî görevlerinin yanında Almanya ile siyasi ve ticari ilişkilerde de gayriresmî elçilik vazifesini uzun yıllar sürdürdü. İki ülke arasında her geçen gün daha da güçlenen iş birliğine katkısı uluslararası kamuoyunda zaman zaman tartışmalara sebep olmaktaydı. O dönemde İstanbul'daki Alman Askerî Misyonu'nun etkisi diğer büyük devletlerin temsilcileri tarafından sürekli gündeme getirilmekteydi. Özellikle silah alımlarındaki rekabette Alman üreticilerin desteklenmesine sebep olduğu gerekçesiyle en çok eleştirilen Alman subay Goltz Paşa olmuştu. Gerçekten de Goltz, Alman silah üreticileri ve Osmanlı makamları arasında zaman zaman aracılık etmiş, bazen de silah tercihlerini etkileyecek yönlendirmeler yapmıştı. Ancak silah ve diğer harp araçlarının satın alınmasındaki Alman tercihi, Prusya sisteminin uygulanmasının bir sonucuydu. Yaklaşık kırk yıl süren Alman varlığı, Osmanlı ordusunda köklü izler bırakmıştı ve Alman ürünlerinin tercih edilmesinin en önemli sebeplerinden biri de bu etkin varlık olmuştu. Goltz'un, askerî okulların ıslahından başlayan görev sahası zamanla genişleyerek ordunun her alanında etkili bir hâle gelmişti. 12 yıllık süre içinde görevi gereği veya şahsi teşebbüsleri sayesinde önemli değişikliklerin hayata geçirilmesini sağladı. Alman heyetine başkanlık ederken aynı zamanda padişahın da müşavirleri arasında yer almıştı. Birkaç defa görev süresi uzatılsa da 1895'te ülkesine döndü.¹⁷

16 *BOA, Hariciye Nezâreti Siyâsi, (HR.SYS),* 30/60, 25.04.1895; *BOA, Y.MTV,* 26/70, 06.04.1304 (02.01.1887); Colmar Freiherr von der Goltz (Von der Golç), *Genç Türkiye'in Hezîmeti ve İmkân-ı İtlâsı*, müt. H. Cevdet, y.y., Cemiyet Kitabhânesi, 1332 (1914), s. 77; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 113-117.

17 *BOA, Y.MTV,* 30/11, 07.05.1305 (21.01.1888); *BOA, Y.MTV,* 60/18, 08.08.1309 (08.03.1892); Colmar Freiherr von der Goltz, *Anatolische Ausflüge. -Mit 37 Bildern und 18 Karten-*, Berlin, Verein der Bücherfreunde Schall & Grund, 1896; Colmar Freiherr von der Goltz, *Der Thessalische Krieg und die türkische Armee eine kriegsgeschichtliche Studie*, Berlin, Mittler und Sohn Verlag, 1898.

Goltz, görev süresi boyunca askerî tecrübenin paylaşılmasının bir alışkanlık hâline gelmesine çalışmıştı. Bu gayretini sürdürürken teorik bilginin önemini kabul etmekle birlikte teorinin faydalı olabilmesi için askerî pratiğin de hayati derecede önemli olduğunu vurguladı. Bu maksatla ders programlarında değişiklikler yaparak askerlik mesleğiyle doğrudan ilgili ve subayın kıtada kullanacağı bilgileri içeren yeni derslerin okutulmasına gayret etti. Öğrencilerin yakından tanıyabilmeleri için askerî tesislerde incelemeler yapmaya özen gösterdi. Goltz, gayreti ve çalışkanlığı sayesinde II. Abdülhamid'in güvenini kazanmıştı. Hayata geçirdiği yenilikler, üst düzey Osmanlı yöneticileri tarafından da yakından takip edilmekteydi. Kurduğu dostça ilişkiler sayesinde sıradan bir öğretmen veya komutandan ziyade bazı Osmanlı subayları için adeta bir idol hâline gelmişti. İstanbul'da bulunduğu dönemde tecrübeleriyle birlikte mesleki bilgilerini paylaştığı kitapları ve diğer eserleri Türkçeye çevrildi. Goltz'un yakın çevresindeki Osmanlı subayları da kendi bilgi ve tecrübelerini yazılı olarak paylaşmaya başlamıştı. Bu yayınlar Osmanlı askerî modernizasyonunun seyrini takip etmeyi de kolaylaştıran ciddi bir literatürün oluşmasını sağladı. Goltz'un subaylarla yakın ilişkisi ülkesine döndükten sonra da devam etti. Osmanlı ordusunda çok kıymet verilen bu komutan, II. Meşrutiyet döneminde tekrar davet edilerek ordunun ıslahı için tavsiyelerine başvurulmuştu. Goltz bu dönemde geçici olarak görevlendirilse de I. Dünya Savaşı'nda yeniden göreve davet edildi. Osmanlı VI. Ordusu'nun komutasını sürdürdüğü Bağdat'ta vefat edene kadar Türk silah arkadaşlarıyla birlikte çalıştı.¹⁸

Osmanlı ordusuna hizmeti sırasında birçok subayın kariyerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkili olan Goltz, orduyu ilgilendiren diğer meselelerde de fikirlerini beyan etmişti. II. Abdülhamid döneminde, Osmanlı ülkesinin birçok bölgesinde incelemelerde bulundu. Ordunun ihtiyaçlarını tespit etmesinin yanı sıra eksiklerin tamamlanmasında da fiilen çalıştı. Hazırladığı haritalarla özellikle İstanbul ve Çanakkale istihkamlarının tahkimine gayret etti. Askerî üretim tesislerinin ıslahı için bu ürünleri kullanan veya kullanacak subayların söz konusu tesisleri tanınmasına gayret etti. Harbiye'den itibaren

18 Selçuk Günay, "Colmar Von Der Goltz un Gözüyle Osmanlı Devleti ve Geleceği", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.5, 1991, s. 28, 31; Zekeriya Türkmen, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane", *Osmanlı İstanbulu IV*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi & İstanbul Kültür A.Ş., 2017, s. 931-954; Erol Akcan, "Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi", *Atatürk Dergisi*, C.4, S.1, 2015, s. 16; Salih Kış, "Birinci Dünya Savaşı nda Müşir Von Der Goltz Paşa'nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü", *History Studies*, C.9, S. 3, 2017, s. 129.

Goltz'un eğitim anlayışını, mesleki öğretilerini ve çalışmalarını takip eden Osmanlı subayları, kariyerlerinde ondan öğrendiklerini uygulamaya devam etmişti. Bu durum Türk subayları üzerindeki Alman etkisinin sürmesinde de bir hayli etkili olmuştur.¹⁹

İnkılap hareketinin başarılı olmasıyla başlayan yeni dönemde, Goltz'un öğrencileri Osmanlı yönetiminde söz sahibi oldu. Subayların Jön Türk hareketine kazandırdığı ivme, Osmanlı seçkinleri içinde asker etkisinin hissedilir şekilde artmasını sağlamıştı. Bu etki İstanbul'da olduğu kadar taşrada da görülmekteydi. Askerlik hizmeti yeni düzeyin fikirlerinin ve prensiplerinin vatandaşlara ulaşmasında en kolay yol olarak görüldüğünden ordu merkezleri ve diğer birlikler adeta birer okula dönüştürüldü. Mektepli-alaylı çatışması da 31 Mart'tan sonra ortadan kalktığından, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları kışladan vatandaşa aktarılmıştı. Silahaltına alınan vatandaşlar vatan, vazife, askerliğin önemi, millet ve nihayet Türklük gibi birçok yeni kavramı kışlalarda öğrendi.²⁰

II. Meşrutiyet'ten sonra yaşanan kısa bir tereddüt dönemiyle birlikte Osmanlı ordusunda Alman etkisi eskisi gibi devam etmişti. Goltz Paşa, hürriyet fikrinin de önemli bir destekçisi olduğundan yeni yönetimin kendisini göreve davet etmesi çok uzun sürmedi. Tekrar davet edildiğinde, kamuoyunun gündemini değiştiren öğrencilerine danışmanlık yaptı ve eskisinden daha açık bir şekilde fikirlerini beyan etti. Tavsiyeleri arasında başkentini Anadolu içine taşınmasından, özel olarak yetiştirilen köpeklerin orduda kullanılmasına kadar askerliği ilgilendiren birçok konu yer almaktaydı. Bu dönemde yüksek sesle dile getirilen hatta vatandaşlar tarafından da artık tanınan *vatan* kavramının *vazife* ile askerî ilişkisini izah ettiği bir eserinde Osmanlı askeri ile ilgili tavsiyelerini de ilgililerle paylaşmıştı.²¹

II. Meşrutiyet öncesi dönemde hayata geçirilen askerî modernizasyon uygulamaları, Osmanlı toplumunun askerlikle iç içe geçmiş bir değişime katılmasını sağlamıştı. Bu

19 BOA, *Yıldız Başkâtâbet Dâiresi Ma'ruzat (Y.PRK.BŞK.)*, 9/56, 09.09.1302 (22.07.1885); BOA, *Y.PRK.MYD.*, 13/86, 11.04.1311 (22.10.1893); Baron Fon Der Golts, *Seferber Zabıtâna Mahsus Muhtıra*, müt. Mahmud Şevket, y.y., Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahâne Matba'ası, 1301 (1884), s. C-H; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 124-125; Nursel Gülcü "Von der Goltz Paşa'nın Osmanlı Askeri Okullarını Modernize Etmesi ve Türk İstiklal Savaşına Etkisi", *Mediterranean Journal of Humanities*, C.9, S.2, 2019, s. 314. Ayrıca bkz. *Goltz Paşanın Hatırası ve Hal Tercümesi*, çev. Pertev Demirhan, İstanbul, K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi, 1953.

20 Ömer Lütfî, "Terakkiyat-ı İçtimâiyemiz Terbiye-i Askeriyemiz Arasındaki Münâsebet", *Sırat-ı Müstakîm*, C.5, S.127, 1326 (1908), s. 376, 377. Osmanlı askerinin manevi eğitimi için hazırlanmış eserlerden biri için bkz. Özay Yıldırım, "Askerde Terbiye-i Ma'nevîyye" Adlı Eserin Çeviri Yazısı ve Tahlili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

21 BOA, *Yıldız Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Ma'ruzatı (Y.PRK.SGE.)*, 3/8, 17.09.1305 (28.05.1888); Ömer Fevzi, "Manevîyat-ı Askerîye Dersleri", *Sırat-ı Müstakîm*, C.2, S.77, 1320 (1902), s. 395, 397; "Asker Evlatlarımız Hitâbımız", *Beyânülhak*, 02.04.1325 (15.04.1909).

katılım savaş ve yakın savaş hâli gibi hazırlık gerektiren dış tehditlerle pekişti. Ülke içinde askerî varlığın isyanlar, eşkiya takibi ve para nakli gibi alanlarda kullanımı toplumu orduyla iç içe bir yaşama alışkın hâle getirdi. II. Meşrutiyet'le yaygınlaşarak kabul edilen vatan ve vazife kavramları söz konusu aşinalığın doğal bir iş gücüne dönüşmesini sağladı. Bu durum Osmanlı toplumunu -özellikle de Müslüman Türk nüfusu- bir *Millet-i Müselleha*'ya²² dönüştürdü. Askerlik hayatın her yerindeydi ve asker olanlar için vatan savunmasında hizmet etmek çok erdemli ve doğal bir vazifeydi. Osmanlı askerinin bu konuda bilinçlendirilmesi yeni yönetimin en önemli gayretlerinden biri hâline gelmişti. Goltz Paşa yeni dönemde, öğrencilerine acemi askerın eğitimi ve savaştaki vazifesi hakkında da tavsiyelerde bulunmuştu. Paşanın *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir* adlı eseri bu tavsiyelerin yazılı bir suretiydi. II. Meşrutiyet'ten dört yıl önce yayımlanan ilk baskı, yeni dönemin kavramlarını da ihtiva etmekteydi. Nitekim bazı ekleme ve değişikliklerle 1912'de yeniden yayımlanması Meşrutiyet yönetiminin ihtiyaçlarına hitap ettiğini göstermekteydi.²³

Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir adlı eser 47 sayfalık bir risaleydi. Osmanlı neferinin vazife bilincini pekiştirmek maksadıyla yazılan bu risalenin dili de oldukça sadeydi. Eser sade ve kolay anlaşılır olması bakımından subay adayları ve subaylar için hazırlanmış askerî yayınlardan ayrılmaktaydı. Nitekim mütercim²⁴ ve yayıncının²⁵ da ifade ettiği gibi eser, Osmanlı askerlerini ve Osmanlı küçük zabıtlarını²⁶ ilgilendiren bir çalışmaydı. Mütercim Ahmed Refik ilk baskıda, Osmanlı neferinin pek çok açıdan eğitildiğini ancak askerî eğitimin neferin askerliğin gereklerini öğrenirken maneviyatının da güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişti. Öne çıkarılan manevi öğelerle desteklenen

22 Bu tabir, Osmanlı ordusunun modernizasyonunda çok önemli bir yere sahip olan Goltz Paşa'nın meşhur kitabının Türkçeye çevrilmesinden doğmuştur. Bkz. Colmar Freiherr von der Goltz (Colmar Freiherr v. d. Goltz), *Das Volk in Waffen Ein Buch über Heereswesen und Kriegführung unserer Zeit*, Berlin, R.v.Decker, 1899; Colmar Freiherr von der Goltz (Fon der Golts), *Millet-i Müselleha Asrımızın Usul ve Ahvâl-i Askerîyesi*, müt. Mehmed Tahir, Konstantiniye, Matbâ'a-i Ebuzziyâ, 1305 (1888). Günümüz Türkçesiyle yayımlanan metin için ayrıca bkz. Colmar von der Goltz, *Millet-i Müselleha (Ordu Millet)*, yay. haz. İsmet Sarıbal, İstanbul, Otorite Yayınevi, 2016.

23 Colmar Freiherr von der Goltz (Fon Der Golts), *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir*, müt. Ahmed Refik, Matba'a-i Saryan, 1320 (1902). İkinci baskı yazar adına daha önce hiç kullanılmayan sonraki yayınlarda da görülmeyen "Jorj" eklendiği görülmektedir. Kapakta birçok değişiklik ve ilave yapıldığı belirtilmiş olsa da içerik ilk baskıdan çok farklı değildir. Bkz. Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts), *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir*, müt. Ahmed Refik, 2. bs, y.y., İstanbul, 1328 (1910).

24 Ahmet Refik Altınay. Asker ve tarihçi yazar. Detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Ahmed Refik Altınay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.2, 1989, s. 121.

25 Risale, Kitabhâne-i İslam ve Askerî tarafından yayımlandı. Yayıncı Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıraçan) hakkında detaylı bilgi için bkz. Başak Ocak, *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıraçan*, İstanbul, Mütferrika, 2003.

26 Günümüzde astsubay olarak anılan bu sınıf hakkında detaylı bilgi için bkz. Nuri Kalkan, *Osmanlı Ordusunda Küçük Zabıtlık (Astsubaylık) (1880-1914)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

moral, eğitim sürecinin amacı vazifeye yüklenen kutsiyetle acemi askerin savaş esnasında karşılaşılabileceği zorlukları göğüslemesine yardımcı olmaktı. Dünyadan ve özellikle Alman ordusundan örnekler gösterilerek Osmanlı askerinin eğitimin psikolojik çağdaş bir rekabet içine girmesi dönemin sıkça kullanılan metotlarındandı. Askerin vazifesinin önemini anlayabilmesi içinde bulunduğu farklı çevreyi anlamasıyla mümkündür. Bunun için askerin hiçbir şey bilmediği kabul edilerek kendisine sorular sorulur ve bunların cevapları da kendisine öğretilirdi. Bu metot askerin talimi için hazırlanmış yayınlarda takip edilirken Goltz Paşa, eserinde sohbeteye yakın bir tarz ve daha sıcak ifadeler kullanmıştı.²⁷

“Şimdi asker oldun. En mübârek vazifen, devletini vatanını, pâdişâhını dışarıdaki ve içerideki düşmanlara karşı korumaktır.” cümlesiyle başlayan ve kitabın, yirmi²⁸ bölümünün ilki olan *Vazife*²⁹ başlığı altında askerlik hizmetin kutsallığı vurgulanmaktaydı. Askerin vazifesi uğrunda hayatını feda etmeye hazır olmasının önemi ön plana çıkarılırken savaş zamanında bütün görevlerini yerine getirmesi için barış zamanında eğitimlere riayet etmesi gerektiğine işaret edilmişti. “[...] Fakat bu işleri de ne zaman her bir zahmete katlanır ve silahını güzelce kullanabilirsen o zaman yapabilirsin. Bunun için muhârebeye yapacağın şeyi muhârebe olmadığı zamanlar öğrenmek, senin en birinci işindir.” cümleleriyle askerin en önemli işinin eğitim olduğu ortaya koyuluyordu. Bu bölümde dikkat çeken başka bir vurgu da askerlik hizmetiyle namus kavramının birleştirilmiş olmasıdır. Böylece askerin en hassas olduğu manevi değerine gönderme yapılarak vazifesine verdiği önemi artırmak istenmekteydi.³⁰

Risalenin ikinci bölümü dönemin savaşları açısından en önemli mücadeleyi ifade eden *Meydan Muharebesi*³¹ olarak adlandırılmıştır. Meydan muharebesinin önemi vurgulanırken piyadenin bu muharebedeki görevinin de diğer sınıflara göre ne kadar

27 Soru cevap metoduyla askere en temel bilgiler öğretilmeye çalışılıyordu. Örnek olarak “S: Kûrre-i arz ne nasıldır? C: Portakal gibi yuvarlaktır” diyalogu verilebilir. Ahmed Ali, *Piyâde Efrad Dersleri Numero 7 Malumat-ı İbtidâiye, Osmanlı Tarihi, Askerlik, Vezâif-i Esâsiye-i Askeriye, Ceza, Mükâfât, Metkeb-i Harbiye Matba'ası*, y.y., 1327. Başka bir örnekte askerlik mükellefiyetinin zamanının öğretilmesidir. Bu maksatla askere “S: Hidmet-i askerîye mükellefiyeti ne zaman başlar?” diye sorulur ve arkasından cevap verilir: “C: Her şahsın yirmi yaşına duhulünü ta'kib eden sene Martı'nın ilk gününde başlar.” Mustafa Hamdi, *Jandarma Efrâd-ı Şahânesine Mahsûs Terbiye-i Askeriye*, y.y., 1324 (1906), s. 9.

28 İlk baskıda toplam on altı başlık bulunmakta olup iki baskı arasındaki farklar ve benzerlikler ilgili dipnotlarda gösterilmiştir.

29 İlk baskıda bu başlık “İlk İş” olarak adlandırılmıştır.

30 Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts), *Muharebeye Dair...*, s. 3-4. Vazife kavramına yüklenen kutsiyet hakkında bkz. Mehmed Tahir, “Muhârebeye Piyâde Neferinin Vazifesi”, *İrtikâ*, Sene: 4, Aded: 176, 11.05.1320 (16.08.1902), s. 394, 395; Ahmed Rıza, *Vazife ve Mes'uliyet Cüz II: Asker*, Mısır, y.y., 1323 (1905). Ayrıca bkz. Mehmed Murad, *Vazife ve Mes'uliyet ve İkidan Biri*, y.y., Amedî Matba'ası, 1330 (1912).

31 İlk baskıda bu başlık “Muhârebe” olarak adlandırılmıştır.

mühim olduğu belirtilmiştir. Bu görevin temeline ise ateş etmek yerleştirilmiş ve şöyle denilmiştir:

“Bu işi de eğer biz kendimiz düşmana çok ateş eder de düşmanın ateşini basdırabilirsek o zaman görebiliriz.”

Bu bölümde ateş ederek düşmanı etkisiz hâle getirmek vurgulanmıştır. Ancak düşmana karşı yapılacak saldırı ve savunma ateşlerinin ne şekilde olacağından ziyade her iki durumda da amirlere itaatın önemi üzerinde durulmuştur. Askerin sabırlı ve kararlı bir şekilde düşmana karşı durumunu belirlemesini, üzerinde bulunduğu arazinin imkanlarından faydalanarak her fırsatı bir avantaja çevirmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Askerin araziden faydalanması ve tüm fiziki şartları kendi lehine kullanmaya gayret etmesi Osmanlı piyade eğitiminin de önemli konularından biri olarak değerlendirilmiştir.³²

Giriş olarak değerlendirilebilecek ilk iki bölümden sonra daha teknik bilgilere yer verilen risalede, üçüncü bölüm için *Muharebede Tüfenge Nasıl Bakılmalı?*³³ başlığı kullanılmıştır. Askerin görevini başarması için elindeki en önemli araç tüfeğiydi ve bu bölümde tüfeğe verilen önem dile getirilmişti. Zira tüfeğe yüklenen anlam sadece yazarın değil dönemin tüm askeri çevrelerinin ittifak ettiği bir öneme sahipti. Osmanlı askerinin kullandığı Mauser marka tüfekler çağının en modern ve meşhur silahı olarak birçok orduda kullanılmakta ve özellikle Alman ordusunun başarılarında bu silaha ciddi bir pay verilmekteydi. Benzer bir şekilde Goltz Paşa, verdiği örnekle asker için tüfeğin ne derece önemli olduğunu açıkça ortaya koyar:

“Askerlerce meşhur bir söz vardır, dirler ki; Asker tüfengini bana göster sana ben nasıl bir asker olduğunu söyleyeyim” – İşte bunun için her amir senin nasıl bir asker olduğunu en evvel tüfenginin haline bakar da ondan anlar.”

Bu örnekten hareketle tüfeğin askerin aynası olduğu vurgulanarak tüfeğin çalışır vaziyette tutulması için neler yapılması gerektiği anlatılmıştı. Tüfeğe sahip olmanın ve onu doğru kullanıyor olmanın avantajları detaylandırılırken tüfek çalışmaz hâle geldiğinde ne yapılması gerektiği mübalağalı bir dille anlatılır:

“Eğer, tüfengin ateş ede ede işlemez bir hâle gelirse, o zaman yanındaki yaralı veyahut şehid olan arkadaşının tüfengini kavra. Onun öcünü düşmandan o tüfenge al.”

32 Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts), *Muharebeye Dair...*, s. 4-6. Arazi eğitimi için bkz. Ahmed Ali, *Piyade Efrad Dersleri Numero 1 Arazinin Tanınması ve Usûl-ı İstifâde*, 2. bs., Dersâadet, Mekteb-i Harbiye Matba'ası, 1326 (1908), s. 12-17; *Acemî Neferâtın Arâzi Üzerinde Ta'lim ve Terbiyesi*, müt. Hüsvrev, Dersâadet, Mekteb-i Harbiye Matba'ası, 1328 (1910).

33 İlk baskıda da aynı başlık kullanılmıştır.

Bu ifadeler askere savaşın şartlarını da gösterirken bu ölüm kalım mücadelesinde kendi vazifesinin önemini de hatırlatmaktadır. Takip eden bölümde askerin vazifesini yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyulan mühimmata yer verilmiştir. *Cebhâne*³⁴ başlıklı bu bölümde mühimmatın tasarruflu kullanılması önemle vurgulanır. Osmanlı ordusunun envanterinde çok sayıda Mavzer mühimmatı bulunmasına rağmen savaşın gidişatı tahmin edilemeyeceğinden tasarruf vurgusu oldukça anlaşılır bir durumdu. “*Yanında sana yetiyecek kadar cephane olduktan sonra düşmandan kendini mükemmelen koruyabilirsin. Fakat cephaneni sakın yok yere tüketme. Her ateşinde mutlaka bir düşman devir. Muhârebe günleri uzun olur. Bir lahzâ sonra ne yapacaksın o da bilinemez.*” cümleleriyle tasarrufun gerekliliği izah edilirken takip eden cümleler bu tasarrufun askerin kendisini ve vazifesini korumaya yönelik olduğuna da işaret eder. Cephanesi olan asker savaşta görevini yapabilecek, sabredip isabetli atışlarla düşmanı etkisiz hâle getirirken vatanını ve dolayısıyla namusunu koruyabilecekti.³⁵

Osmanlı piyadesinin ana muharebe silahı olan tüfeğin önemini vurgulayan üçüncü ve dördüncü bölümleri, silahın nasıl etkili şekilde kullanılacağıyla ilgili tavsiyelerin yer aldığı bölümler izler. Bu bölümlerde savaşın zorunlu kıldığı durumlara karşı soğukkanlı ve mukavim olabilmek için ilk ve önemli şartın eğitimlerde öğretilen hususları hatırlamak olduğu belirtilmektedir. İkinci şartsa amire itaattir. Öğrendiklerini amirinin emriyle eksiksiz şekilde yerine getiren askerin zafere ulaşmakta oynadığı role işaret edilmesi onun aidiyet bilincini yükseltmeye yönelik bir çabaydı. Nitekim vazifenin en önemli kısmı olan silah kullanmaya yönelik hazırlık önemli bir aşama olarak risalenin sonraki bölümlerinde sayılmıştı. *Çabuk ve Doğru Nişan Almak*³⁶ başlıklı beşinci bölümde “*Muharebede düşmanı yalnız kurşunlarımızla yok edebiliriz. Onun için muharebede atığın kurşun dâimâ rast getirmeye çalış*” ifadeleriyle askerin atışının önemi anlatılmaktaydı. Ateşin isabetini sağlamak için yapılacaklarsa altı, yedi, sekiz ve dokuzuncu bölümlerde sıralanmıştı.³⁷

Neferin ateşinin doğru yönlendirebilmesi için yapacağı işlerin başında düşmanla arasındaki mesafeyi tahmin etmesi gerekiyordu. Mesafenin doğru tahmin edilmesi için

34 İlk baskıda da aynı başlık kullanılmıştır.

35 Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts), *Muharebeye Dair...*, s. 6-10. Tüfeğin doğru şekilde bakımı ve saklanması için yayımlanan talimatnamede de Goltz'un işaret ettiği hususlar yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. *Tüfenklerin Muhafaza ve Tathirine Dâir Ta'limatnâme*, Matba'a-i Askerî, İstanbul, 1326 (1908).

36 İlk baskıda da aynı başlık kullanılmıştır.

37 Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts), *Muharebeye Dair...*, s. 10-13. Ayrıca bkz. Ahmed Ali, *Piyâde Efrâd Dersleri Numero 4 Endâht Nazarîyâtı*, Dersââdet, Mekteb-i Harbîye Matba'ası, 1326 (1908).

neferin yapması gereken temel hareketler *Tahmin-i Mesâfe*³⁸ başlıklı altıncı bölümde anlatılmıştır. Ateş etmek için en az mesafeyi doğru tahmin etmek kadar önemli olan konumlanma meselesi yedinci bölüm olan *Ateş Mevzi'ne Yerleşmek*³⁹ başlıklı bölümde işlenmiştir. Düşmanı görmekle başlayan sürecin nasıl işleyeceği ve birliğin koordineli hareket edip yapılması gerekenler de bir sonraki bölüm olan *Düşmanı Görüp Haber Vermek*⁴⁰ başlığı altında incelenmiştir. Bu bölümde askere, eskiden sahip olmadığı uzaktaki nesnelere seçme yeteneğini nasıl kazanacağı ve bu yeteneğini nasıl kullanacağı şöyle anlatılmaktadır:

“[...] Düşman bizi görmeden biz düşmanı görürsek, düşmanın bizden uzaklığını rahat rahat ölçer; ona göre nişangâhı alır, ateşe başlar, attığımız kurşun nasıl düşüyor bunları görürüz.”

Bu açıklamanın ardından, ateşin idaresi için önemli bir konuya değinilmekte ve neferin avcı hattındayken düşmanı görmesi hâlinde hemen işaretlerle amirine haber vermesi gerektiği belirtilmektedir. Neferin haber vermesinden sonra amirin⁴¹ ateş edilip edilmeyeceğine karar vereceği ve mesafeyi gözle veya ölçüm aletleriyle belirleyeceği vurgulanmaktadır. Bu vurgu askerin vazifesini yaparken komutanının işini kolaylaştırması veya yükünü hafifletmesi anlamına gelebilir ki bu da askerin vazife bilincini geliştirmek için özellikle seçilmiş bir ifade gibi gözükmektedir. Bu üç başlık altında sayılan hazırlıkları yapan neferin düşmana ateş etmek için neler yapması gerektiği dokuzuncu bölümde anlatılmıştır. *Nişan Noktası. Ateşin Taksimi. Nişan Almak*⁴² başlıklı bu bölümde askerin tüfek üzerindeki nişangâhı nasıl kullanacağı, bu nişangâhın üzerindeki mesafelerin nasıl kullanılacağı ve hava şartlarının nişan almayı nasıl etkileyeceği detaylandırılmıştır. Ayrıca birliğin taarruzda veya savunmada nasıl bir ateş metodu seçeceği, hangi düşman birliğine karşı hangi ateşi tercih edeceği örneklerle anlatılmıştır.⁴³

Buraya kadar anlatılan şekilde ateş hazırlanan neferin ne şekilde ateş edeceği *Ateşin Envai*⁴⁴ başlıklı onuncu bölümden itibaren izah edilmektedir. Bu bölümün alt başlıkları

38 İlk baskıda bu başlık “Düşmanın Bizden Uzaklığını Ölçmek” şeklinde adlandırılmıştır. Mesafe tahmini hakkında detaylı bilgi için bkz. İstibli Hakkı, *Göz ile Tahmin-i Mesâfe ve Takib Olunacak Program*, 2. bs., y.y., Mekteb-i Harbiye Matba’ası, 1330 (1912); Cavid, *Zamânımızda Mesâfe Tahmini*, y.y., Mekteb-i Harbiye Matba’ası, 1336 (1918).

39 İlk baskıda bu başlık “Ateş Etmek İçin Yattığımız Yere Yerleşmek” olarak adlandırılmıştır.

40 İlk baskıda da aynı başlık kullanılmıştır.

41 Neferin haber vermesinden sonra amirinin nasıl bir yol izleyeceği konusunda Avcı Talimnâmeleri’ne işaret edilmekte; amirin istikameti, hedefi, nişangâhı ve ateşin çeşidini emredeceği belirtilmektedir. Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts), *Muharebeye Dair...*, s. 19. Avcı talimnamesi için bkz. *Yeni Piyâde Ta’limnâmesine Nazaran Dizi ve Mangayla Takımın Avcılıkta Ta’lim ve Terbiyesi*, İstanbul, Artin Asaduryan Matba’ası, 1325 (1907).

42 İlk baskıda da aynı başlık kullanılmıştır.

43 Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts) *Muharebeye Dair...*, s. 13-24.

44 İlk baskıda da aynı başlık kullanılmıştır.

gibi değerlendirilebilecek olan *İnzibât Ateşi*⁴⁵ başlıklı on birinci bölüm ve *Kendi Kendine İdâre Edilen Ateş*⁴⁶ başlıklı on ikinci bölümlerle de konu detaylandırılmıştır. Oldukça teknik bir mesele olan ateşin koordinasyonu, bu üç bölümde sade ve anlaşılır bir dille anlatılarak askerinin emirlere ve yönergelere uygun hareket etmesinin önemi vurgulanmıştır. Muharebenin şekline, düşmanın durumuna ve mesafesine uygun olarak alınacak tedbirlerle ateşin tesirinin nasıl artırılacağı tarif edilirken harbin seyrinden kaynaklanan kargaşa anlarında doğru hareket edebilmenin yolları da izah edilmiştir. Önceki bölümlerde detaylı olarak anlatılan teorik bilginin uygulanmasına yönelik bu üç bölümde, uygulamanın önemine istinaden sık sık teorik bilgilerin hatırlatıldığı görülmektedir. Endaht Talimnameleri'ne⁴⁷ yapılan atıfların yanında atış talimlerinde öğrenilen pratik bilginin vurgulanması, neferin edindiği tecrübeden doğan kabiliyetinin canlı tutulmasına gayret edildiğini göstermektedir. Görevin icrası bakımından on, on bir ve on ikinci bölümler risalenin en önemli bölümleri olarak ön plana çıkmaktadır.⁴⁸

Askerin savaş alanındaki durumunu etkileyecek önemli faktörlerin başında gelen arazinin durumu, on üçüncü bölüm olan *Arazinin Hâlleri*⁴⁹ başlığı altında incelenmiştir. Bu başlık altında taarruz ve savunma hâllerinde arazinin durumunun avantaj ve dezavantajları anlatılmıştır. Arazinin şartlarından faydalanarak en uygun hareket şekli belirleneceğinden buna uymak ve isabetli atışlar yapabilmek için neferin de bulunduğu araziye hâkim olması gerekmektedir. Araziye hâkim olup avantajlarından faydalandığında hücum ve savunma için doğru adımları atmak da mümkün olacaktır. Nitekim takip eden on dördüncü bölümde *Muharebeden Topraktan Siper Almak*⁵⁰ başlığı altında, arazinin önemi vurgulanmaya devam edilmektedir. Bu bölümde asıl işaret edilen husus, araziyi savunma için değil taarruz için doğru kullanma fikridir. “[...] *Asıl, “düşmana kurşunlarımızı iyi rast getirmek için topraktan nasıl siper almalyım?” diye düşün*” sözleriyle dile getirilen bu vurgu, askerinin muharebenin heyecanı ile siperine saplanıp kalmasını engellemeye yöneliktir. Ayrıca siper almanın gerekleri ve farklı yolları da uzun uzun anlatılarak bu siperler sayesinde düşmanla daha etkili şekilde savaşmanın yolları detaylandırılmaktadır.⁵¹

45 İlk baskıda da aynı başlık kullanılmıştır.

46 İlk baskıda bu başlık “İdâresiz Ateş” olarak adlandırılmıştır.

47 Endaht Talimnamesi için bkz. *Piyâde Endaht Ta'limnâmesi*, İstanbul, Matba'a-i Askeriye, 1327 (1909).

48 Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts), *Muharebeye Dair...*, s. 24-32.

49 İlk baskıda bu başlık “Yerin Ayrı Ayrı Hallerde Bulunması” olarak adlandırılmıştır.

50 İlk baskıda da aynı başlık kullanılmıştır.

51 Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts), *Muharebeye Dair...*, s. 32-38.

Risalenin on beşinci bölümüne kadar verilen bilgiler, *Muharebe*⁵² başlıklı bu bölümden itibaren talimnamelerde piyadenin asli kuvvet olduğu vurgusuna dayandırılarak pekiştirilmektedir. Piyade Talimnamesi'ne⁵³ atıf yapılarak piyadeye yapılan övgü neferin manevi açıdan güçlenmesini sağlamaya yönelik olup Padişah'ın kendisine güveninden de bahsedilerek görevini fedakârca icra etmesinin önemine odaklanılmıştır. Padişahın güvenine layık olmak için vazifeye sadakatin sonuçları “[...] işte o zaman muharebenin şiddetli te'sirlerine merdcesine dayanır ve sancağını da muzafferiyet uğrunda müdâfa' edersin” sözleriyle işaret edilmektedir. *Ta'arruz*⁵⁴ başlıklı on altıncı bölüm de muharebenin sonucunu doğrudan etkileyecek saldırının detaylandırıldığı ve bu saldırıda neferin vazifesinin önemini ön plana çıkarıldığı bir devam bölümü niteliğindedir. Taarruzun önemine “*Düşman tarafından tutulan bir mevzi'e ta'arruz etmek için verilen emir, mensub olduğun kıta'nın harbde yapacağı en şanlı bir vazifedir.*” sözleriyle dikkat çekilmektedir. Taarruz esnasında takip edilecek hususlar ve kumandaya uymanın önemi ve ateşin tesiri konusunda yapılan uyarılardan sonra *Müstahkem Bir Mevzi'e Ta'arruz* başlıklı on yedinci bölüme geçilmektedir. Düşmanı konuşlandığı yerden atabilmek amacıyla yapılan bu çeşit saldırıda keşif, araziden faydalanma ve hızlı hareket etme gibi önemli detaylara dikkat edilmesi gerektiği izah edilmektedir. Bu başlıkları izleyen son aşamada saldırarak düşmanı yerinden söküp attıktan sonra nihaî sonucu almak için izlenecek harekât anlatılmaktadır. Bu bölüme *Takib* adı verilmiş ve kaçan düşmanın nasıl izleneceği izah edilmiştir. Bu durumda nefere, düşmana en çok zayıyatı verdirmek için uygun bir nokta tayin edip son kurşununa kadar kullanması tavsiye edilmektedir. Muharebe başlığında ve takip eden bölümlerde hep saldırı hâlindeki durumlar üzerinden nefere nasihatler verilirken *Müdâfa'a* başlıklı on dokuzuncu bölümünde savunma hâlinde yapılacaklar anlatılmıştır. Savunma bahsi en sona bırakılmış olsa da savaşın seyri içinde sık karşılaşılan bir durum olduğu belirtilmiştir. Savunmayı güçlendirmenin ilk şartının piyadenin kendine öğretilen tüm usulleri doğru uygulaması olduğunun altı çizilmektedir. Savunma hattının düşman tarafından en az fark edilecek şekilde konumlanması ve doğru ateş edilmesi hâlinde başarılı bir savunma savaşı yapacağı ifade edilmektedir. Ancak savunmanın sonuç getirmeyeceği, savaşın taarruzla kazanılacağı şu ifadelerle hatırlatılmaktadır: “*Düşmana karşı galebe çalmak istersen, müdâfa'dan derhâl ta'rruza geçmeliyiz.*”⁵⁵

52 İlk baskıda bu başlık yerine “Hücum” başlığı yer almaktadır.

53 Kullanılan Piyade Talimnamesi hakkında detaylı bilgi için bkz. *Piyâde Ta'limnâmesi*, İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matba'sı, 1325 (1907).

54 İlk baskıda on altıncı başlık “Düşmanın Peşini Bırakmamak” olarak adlandırılmış olup bu başlık son bölümdür.

55 Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts), *Muharebeye Dair...*, s. 38-47.

Goltz Paşa, Osmanlı neferine vazife ve aidiyet duygularını güçlendirmeyi hedefleyerek muharebede başarılı olması için tavsiyelerini on dokuz başlık altında sıralamıştı. Paşa, risalenin tamamında görülen vurgularla, nefere son tembihlerini *Son Söz* adlı yirminci bölümde aşağıdaki şekilde dile getirmektedir:⁵⁶

“Muharebe için bu kaideleri öğrenir ve çalışa çalışa da ta’lîm edersen, artık harbe hazırlanmış demeksin; hangi düşman olursa ona hiç korkmadan karşı koyabilirsin. Zâbitlerin de sana o suretle kumanda ederler ki muhârebeye silahından tam yerinde istifâde edersin. Bir de sancağa etdiğin yemini unutmayıb vazifeni son nefesine kadar icrâ et. Allah’a kalbini tam tut. Cenâb-ı Hakk seni her zaman korur; Osmanlı milletini, Osmanlı vatanını, hiçbir zaman bırakmaz.”

Sonuç

Osmanlı ordusunda modernizasyon çalışmaları tüm Osmanlı kurumlarını ve toplumu yakından ilgilendiren önemli sonuçlar doğurmuştu. Ordu, Batılı usullerde yeniden tesis edilirken Osmanlılar da vatan savunması için bu yeni yapıya dahil edildi.

Dönemsel olarak değişiklikler gösteren askerî modernizasyon çalışmalarının temel prensibi Batılı usullerde bir ordu teşkilatı (nizam) ve yine bu usullerle savaşa hazır bulunmak için sürekli eğitimler (talim) olarak belirlendi. Gerekli alt yapının bulunmaması yabancı uzmanların varlığını zorunlu kıldığından takip edilen usullere hâkim pek çok yabancı subay Osmanlı ordusunda görevlendirildi. II. Abdülhamid döneminde gelen Alman Islah Heyeti’nde bulunan subayların rehberliği, Prusya sisteminin kalıcılığı için önemli olduğu kadar bu sistemi uygulayacak Osmanlı subaylarının yetişmesi için de oldukça önemliydi. Alman subaylardan bazıları ön plana çıkarken bunlar arasında Goltz Paşa –tıpkı Moltke gibi– bir efsaneye dönüştü. Goltz’un Osmanlı muhataplarıyla kurduğu bağ, göreviyle sınırlı kalmayarak ömrünün sonuna kadar sürdü. Askerî uygulamalarda tecrübenin önemi ve bilginin paylaşılmasını sürekli vurgulayan Goltz, bu yönüyle de öğrencileri için bir rol model olmuştu. Askerlik alanında ortaya çıkan Osmanlı literatüründe önemli pay sahibi olan Goltz ve öğrencileri, uzman oldukları farklı alanlarda pek çok eser kaleme aldı.

Goltz Paşa’nın yayınları arasındaki *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir* adlı risale, doğrudan Osmanlı askerini muhatap alarak kaleme alınması bakımından diğerlerinden ayrılmaktaydı. İlk baskısı 1320’de (1902) yapılan bu risale, askerinin aldığı eğitimi savaş sırasında doğru olarak kullanmasının önemini işaret etmekteydi. Vatan ve vazife kavramlarından yola çıkarak askerlik hizmetinin kutsal bir çerçeveye oturtulduğu eser, bu

56 Colmar Freiherr von der Goltz (Jorj Fon Der Golts), *Muharebeye Dair...*, s. 47.

kavramların sık vurgulandığı II. Meşrutiyet döneminde tekrar basıldı. Risalenin gördüğü ilgi, yazarın dönemin idarecileri arasındaki itibarından kaynaklanmakla birlikte dönemin gündemine uygunluğunun da işaretiydi. Osmanlı askerinin vatanını müdafaası ve bu uğurda yapacağı fedakârlıkların sık sık dile getirildiği bu dönemde, bunu Goltz'dan duymak da oldukça önemliydi.

Risale harbin maddi unsurlarının en etkili şekilde kullanılması için asker (neferin) eğitimini sık sık hatırlamasıyla ve öğrendiklerini uygulamasıyla mümkün olacağını öngörüyordu. Ancak söz konusu maddi unsurların ve onları kullanmak için sahip olunan donanımın manevi unsurlarla desteklenmesi gerektiği açıkça vurgulanmaktaydı. İyi bir asker, tek başına bir savaşın kaderini değiştirebilirdi ve bunu ancak vazifesinin kutsal bir vazife olduğuna inanırsa yapabiliyordu. Zira ailesi, namusu, dini ve sahip olduğu her şey vatanın içindeydi ve vatani savunmak her şeyini savunmak demektir. Amirlerinin vereceği emirlere harfiyen uyararak görevini en iyi şekilde yapmalı ve gerekirse bu uğurda canını seve seve vermeliydi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları⁵⁷

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

2. Resmî Yayınlar

Acemî Neferâtın Arâzi Üzerinde Ta'lim ve Terbîyesi, müt. Hüsrev, Dersaâdet, Mekteb-i Harbîye Matba'ası, 1328 (1910).

Ahmed Ali: *Piyade Efrad Dersleri Numero 1 Arazinin Tanınması ve Usûl-ı İstifâde*, 2. bs., Dersaâdet, Mekteb-i Harbîye Matba'ası, 1326 (1908).

57 Kullanılan belgelerin künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Ahmed Ali: *Piyâde Efrâd Dersleri Numero 4 Endâht Nazarîyâtı*, Mekteb-i Harbîye Matba'ası, Dersâadet, 1326 (1908).
- Ahmed Rıza: *Vazîfe ve Mes'ulîyet Cüz II: Asker*, Mısır, y.y., 1323 (1905).
- Cavid: *Zamânımızda Mesâfe Tahmini*, y.y., Mekteb-i Harbîye Matba'ası, 1336 (1918).
- Eşref: *Milletin Hissiyât-ı Askerîyesini İlk Edvâr-ı Talimiyede Tahrik Yahud Onbaşının Acemî Neferine Verdiği Acıklı Öğütlerden*, İstanbul, Şems Matba'ası, 1327 (1909).
- Goltz, Colmar Freiherr von der (Golç, Von der): *Genç Türkiye'in Hezîmeti ve İmkân-ı İ'tlâsı*, müt. H. Cevdet, y.y., Cemîyet Kitabhânesi, 1332 (1914).
- Goltz, Colmar Freiherr von der (Golts, Fon der): *Millet-i Müselleha Asrımızın Usûl ve Ahvâl-i Askerîyesi*, Konstantiniye, müt. Mehmed Tahir, Konstantiniye, Matbâ'a-i Ebuzziyâ, 1305 (1888).
- Goltz, Colmar Freiherr von der (Golts, Fon Der): *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir*, müt. Ahmed Refik, y.y., Matba'a-i Saryan, 1320 (1902).
- Goltz, Colmar Freiherr von der (Golts, Fon Der): *Seferber Zabitâna Mahsus Muhtıra*, müt. Mahmud Şevket, y.y., Mekteb-i Fünûn-ı Harbîye-i Şahâne Matba'ası, 1301 (1884).
- Goltz, Colmar Freiherr von der (Golts, Jorj Fon Der): *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir*, müt. Ahmed Refik, 2. bs., İstanbul, y.y., 1328 (1910).
- İştibli Hakki: *Göz ile Tahmin-i Mesâfe ve Takib Olunacak Program*, 2. bs., y.y., Mekteb-i Harbîye Matba'ası, 1330 (1912).
- Kal'a ve Kışlaklarda Hidemâtın Tertîb ve Tanzîmine Dair Kanunnâmedir*, 20 Şaban 1258 (26 Eylül 1842).
- Kanunnâme-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*, Evâhir-i Rebîü'lâhir 1253 (24 Temmuz 1837).
- Kanunnâme-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye, Ta'lîm ve Taallüm Mesâil-i Diniye ve İ'tikâdiye*, Ahîr-i Zilkâde 1244 (3 Haziran 1829).
- Mehmed Murad: *Vazîfe ve Mes'ulîyet ve İkiden Biri*, y.y., Amedî Matba'ası, 1330 (1912).
- Mehmet Ali: *Acemi Neferin Terbiye-i Askerîye Muallimi*, Konstantiniye, Hikmet Matba'ası, 1326 (1908).
- Mustafa Hamdi: *Jandarma Efrâd-ı Şahânesine Mahsûs Terbiye-i Askerîye*, y.y., 1324 (1906).
- Piyâde Endaht Ta'lîmnâmesi*, İstanbul, Matba'a-i Askerîye, 1327 (1909).
- Rokker: *Piyade Acemi Neferi Nasıl Yetiştirilir Hafta Cedvelleri*, müt. Yusuf, y.y., Mahmud Bey Matba'ası, 1325 (1907).
- Tüfenklerin Muhafaza ve Tathirine Dâir Ta'lîmâtname*, İstanbul, Matba'a-i Askerî, 1326 (1906).
- Yeni Piyâde Ta'lîmnâmesine Nazaran Dizi ve Mangayla Takımın Avcılıkta Ta'lîm ve Terbiyesi*, İstanbul, Artin Asaduryan Matba'ası, 1325 (1907).

3. Süreli Yayınlar

- “Asker Evlatlarımıza Hitâbımız”, *Beyânülhak*, 2 Nisan 1325.
- “Turkish Militia”, *Public Ledger and Daily Advertiser*, 11.10.1834.
- (Mezun Bir Osmanlı), “Müdhiş Tehlike Devletin Ahvâl-i Askerîyesi”, *İctihâd*, C.2, S.1, 1906, s. 4-9.
- A. Talat: “Askerlik ve Askerliğe Muhabbet”, *Musavver Muhit*, C.1, S.2, 1324 (1906), s. 8-10.
- Ahmed Refik: “Eski Osmanlı Askerliği, Sultan Süleyman-ı Kanunî Devrinde Nişan Ta’limleri”, *Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuâsı*, C.1, S.3, t.y., s. 76-77.
- Ahmed Rıza: “Askerimizin Namus ve Haysiyeti”, *Meşveret*, 18 Şevval 1312 (14.04.1895).
- Ali Suavi: “İslam Askerliği ve Fransız Askerliği”, *Ulûm*, 6 Teşrin-i evvel 1870.
- Fon Bogolovski: “Harb ve Hissiyât-ı Nâmus, Silah Arkadaşlığı, İtâ’t-ı Askerîye”, müt. Mehmed Rüşdî, *Mecmua-i Ebuzziyâ*, Sene: 17, Cüz’-i Aded: 25, 1314 (1896), s. 2203-2210.
- Mehmed Tahir: “Osmanlı Menâkıb-ı Askerîyesinden Bir Nebze Padişâh ve Serdârlarımız Askere Nasıl Kuvve-i Ma’nevîye Veriyorlardı?”, *Sebil’ürreşâd*, C.9/2, Aded: 218/36, 28 Zilka’de 1330 (08.11.1912), s. 186-188.
- Mehmed Tahir: Muhârebede “Piyâde Neferinin Vazifesi”, *İrtikâ*, Sene: 4, Aded: 176, 11 Cemaziyelevvel 1320 (16.08.1902), s. 394-395.
- Namık Kemal: “Hidmet-i Askerîye”, *Hürriyet*, 18 Rebiü’levvel 1276 (15.10.1859).
- Ömer Fevzî: “Maneviyât-ı Askerîye Dersleri”, *Sırat-ı Müstakîm*, C.2, S.77, 1320 (1902), s. 395-397.

4. Araştırma Eserler

- Agoston, Gabor: “Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450–1800”, *Journal of World History*, C.25, S.1, 2014, s. 85-124.
- Akcan, Erol: “Colmar Von Der Goltz Paşa’nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi”, *Atatürk Dergisi*, C.4, S.1, 2015, s. 13-35.
- Askerî Kânûnnâmeler (1826-1827)*, yay. haz. Ahmet Yaramış, Mehmet Güneş, Ankara, Asil Yayıncılık, 2007.
- Aydın, Faruk: *Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Askeralma Kanunları 1839-1914*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Çadırcı, Musa: “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, 1963, s. 63-75.
- Çadırcı, Musa: *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2008.

- Çolak, Mustafa: *Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008.
- Dağtekin, Hüseyin: "I. Murad Zamanında Osmanlı-Bizans Münâsebetlerine Genel Bir Bakış (1361-1389)", *DTCF Dergisi*, C.19, S.3-4, 1961, s. 189-200.
- Dvornik, F. (Francis Dvornik): "The First Wave of the Drang Nach Osten", *The Cambridge Historical Journal*, C.7, S.3, 1943, s. 129-145.
- Emecen, Feridun M.: "İlk Osmanlı Savaşları ve Taktikleri Üzerine Bazı Tesbitler", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul, Kitabevi, 2008, s. 267-275.
- Fildiş, Berna: "Modernleşen Ordular ve Bürokraside Yüklendikleri İşlev: Osmanlı Örneği", *Turkish Studies*, C.13, S.10, 2018, s. 335-351.
- Goltz Paşanın Hatırası ve Hal Tercümesi, çev. Pertev Demirhan, İstanbul, K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi, 1953.
- Goltz, Colmar Freiherr von der (Goltz, Colmar Freiherr v.d.): *Das Volk in Waffen Ein Buch über Heerwesen und Kriegführung unserer Zeit*, Berlin, R. v. Decker, 1899.
- Goltz, Colmar Freiherr von der: *Anatolische Ausflüge. -Mit 37 Bildern und 18 Karten-*, Berlin, Verein der Bücherfreunde Schall & Grund, 1896.
- Goltz, Colmar Freiherr von der: *Der Thessalische Krieg und die türkische Armee eine kriegsgeschichtliche Studie*, Berlin, Mittler und Sohn Verlag, 1898.
- Goltz, Colmar von der: *Millet-i Müselleha (Ordu Millet)*, yay. haz. İsmet Sarıbal, İstanbul, Otorite Yayınevi, 2016.
- Gray, Wilbur E.: *Prussia and The Evulotion of The Reserve Army: A Forgotton Lesson of History*, Carlisle, Strategic Studies Institutec U.S. Army War College, 1992.
- Gruesshaber, Gerhard: *Türk Ordusunda Alman Ruhü*, çev. Bozkurt Leblebicioğlu, İstanbul, Say Yayınları, 2022.
- Gülcü, Nursel: "Von der Goltz Paşa'nın Osmanlı Askeri Okullarını Modernize Etmesi ve Türk İstiklal Savaşına Etkisi", *Mediterranean Journal of Humanities*, C.9, S.2, 2019, s. 311-317.
- Günay, Selçuk: "Colmar Von Der Goltz un Gözüyle Osmanlı Devleti ve Geleceği", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.5, 1991, s. 26-41.
- Heinzelmann, Tobias: *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2009.
- Kaiser, David E.: "Germany and the Origins of the First World War", *The Journal of Modern History*, C.55, S.3, 1983, s. 442-474.

- Kalkan, Nuri: *Osmanlı Ordusunda Küçük Zabitlik (Astsubaylık) (1880-1914)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Keleş, Hamza: “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.14, S.1, 2005, s. 227-240.
- Kış, Salih: “Birinci Dünya Savaşı nda Müşir Von Der Goltz Paşa nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü”, *History Studies*, C.9, S. 3, 2017, s. 121-139.
- Kış, Salih: *Osmanlı'da Alman Ekolü Von der Goltz Paşa (1883-1895)*, Konya, Palet Yayınları, 2017.
- Koç, Yunus-Yeşil, Fatih: *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2012.
- Moreau, Odile: “İki Dünya Arasında: Osmanlı Subayları, Kültürel Aktarım ve Siyasal Etkileşim”, *Harp ve Sulh Avrupa ve Osmanlılar*, ed. Dejanirah Couto, çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s. 363-378.
- Ocak, Başak: *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığraçan*, İstanbul, Müteferrika, 2003.
- Ortaylı, İlber: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Özcan, Abdülkadir: “Ahmed Refik Altınay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.2, 1989, s. 120-121.
- Özcan, Abdülkadir: “Redif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.34, 2007, s. 524-526.
- Sabancı, Zeynep: “Kışladan Araziye: 1910 Sonbahar Manevrası”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.21, S.2, 2020, s. 271-291.
- Savaşanların Gözüyle Türk-Alman İttifakı*, yay. haz. Necmettin Alkan, Eyyub Şimşek, İstanbul, Kronik Yayınları, 2018.
- Türk, Fahri: *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914 Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephan Fabrikaları*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2012.
- Türkmen, Zekeriya: “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane”, *Osmanlı İstanbulu IV*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi & İstanbul Kültür A.Ş., 2017, s. 931-954.
- Uyar, Mesut-Erickson, Edward J.: *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Wishnitzer, Avner: *Alaturka Saatleri Ayarlama Geç Osmanlı'da Zaman ve Toplum*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Yıldırım, Özay: “*Askerde Terbiye-i Ma'neviyye*” Adlı Eserin Çeviri Yazısı ve Tahlili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2015.

Yıldız, Gültekin: *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti 'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.

Zürcher, Erik Jan: “Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918)”, *Devletin Silahlanması Ortadoğu ve Orta Asya 'da Zorunlu Askerlik (1775 – 1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. M. Tanju Akad, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Mısır'ın İşgali Sürecinde Napolyon'un Casusu Beauchamp'ın Serüveni: Yakalanması ve İstanbul'da Hapsedilişi (1798-1801)

The Adventure of Napoleon's Spy Beauchamp During the Occupation of Egypt: His Capture and Imprisonment in Istanbul (1798-1801)

Seydi Vakkas TOPRAK*

*Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Adıyaman, Türkiye

ORCID: S.V.T.0000-0003-3512-0945

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Seydi Vakkas Toprak,
Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, Adıyaman, Türkiye
E-posta/E-mail: seyditoprak@gmail.com

Başvuru/Submitted: 06.10.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.01.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
01.06.2022

Kabul/Accepted: 01.06.2022

Atıf/Citation: Toprak, Seydi Vakkas. "Mısır'ın
İşgali Sürecinde Napolyon'un Casusu
Beauchamp'ın Serüveni: Yakalanması ve
İstanbul'da Hapsedilişi (1798-1801)" *Yakın
Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period
Turkish Studies* 41 (2022): 301-338.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1005530>

ÖZ

Osmanlı Devleti ile iyi ilişkileri bulunan Fransa, 1798 yılında Mısır'ı işgal etmiştir. Bu sırada Ebukır'da bulunan Fransa donanması İngiltere deniz gücü tarafından yakılınca Napolyon'un Paris ile irtibatı kesilmiştir. Savaş ilanına mahal bırakmadan aldığı yerleri Fransa'ya kazandırmak isteyen Bonapart, gizlice bir diplomatı temsilci olarak İstanbul'a gönderme yolunu tercih etmiştir. İskenderiye'de mahsur bulunan bir Osmanlı kalyonu ile kendi adamı olan diplomat Beauchamp'ı gizlice İstanbul'a yollamıştır. Ancak Beauchamp, Akdeniz'de İngiltere filosu tarafından yakalanmış ve savaş esiri olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Osmanlı Devleti, bu diplomatı savaş sonuna kadar Rumelifeneri Kalesi'nde mahpus olarak tutmuştur. Bu çalışmada; Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Beauchamp'ın bu misyonu etrafındaki olaylar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fransa'nın Mısır'ı işgali, Napolyon Bonapart, Maskat Konsolosu Beauchamp, Casusluk, Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri

ABSTRACT

France, which had had good relations with the Ottoman Empire, occupied Egypt in 1798. Meanwhile, Napoleon's contact with Paris was cut off when the French Navy was burned by the British Navy in Abukir. Not wanting to return the places he'd taken on behalf of France, Bonaparte preferred to secretly send one of his diplomats to Istanbul as a representative without leaving room to declare war. He secretly sent his own man Beauchamp as a diplomat to Istanbul by way of an Ottoman galleon that had been stranded in Alexandria. However, Beauchamp was captured by the British fleet in the Mediterranean Sea and sent to Istanbul as a prisoner of war. The Ottoman Empire kept this diplomat captive in Rumelifeneri

Castle until the end of the war. This study evaluates the events surrounding this mission of Beauchamp in light of the resources in the Ottoman Archives.

Keywords: French occupation of Egypt, Napoleon Bonaparte, Muscat Consul Beauchamp, espionage, Ottoman-French Diplomatic Relations

Extended Abstract

Egypt was invaded in 1798 by France when diplomatic relations between the Ottoman Empire and France were improving, and efforts were made for a friendly treaty. As head of the French army, Napoleon Bonaparte occupied the city, even though he had stated that he intended to fight with England when he came to Alexandria. Afterward, he advanced into Egypt, defeating the armies that stood before him and entering Cairo. Meanwhile, a war fleet belonging to the British navy destroyed the French fleet in Abukir. Having lost its naval power, the Napoleonic army was cut off from its homeland. Napoleon was stuck in Egypt and, as a way out, sought ways to retain the places he had acquired by preventing the Ottoman Empire from declaring war.

During the preparations for the Egypt Campaign, Napoleon agreed with the Prince of Talleyrand to go to Istanbul as an ambassador. However, once his contact with Paris was cut off, he was unable to hear anything about whether the foreign minister had gone to the Ottoman capital. Meanwhile, Bonaparte received some misleading news from Europe that also worried him. Bonaparte wanted to reconcile with the Sublime Porte as soon as possible and decided to send a representative to Istanbul in secret. The person the general chose for this task was the Muscat Consul Pierre Joseph de Beauchamp, who was working under his command at the time. Napoleon attempted to send this diplomat to Istanbul by means of an Ottoman ship.

Napoleon wanted to send Beauchamp, the man he chose as his representative, on the galleon *Riyâle-i Hümayun*, which had been stranded in the Port of Alexandria during the occupation. This was because Idris Bey as the captain of the *Riyâle* had at this time asked for permission to leave the port to go to Istanbul. Bonaparte wanted to seize this opportunity and gave the task of placing his chosen man on the Ottoman ship to General Marmont as the man responsible for the security of Alexandria. As a result of the negotiations, Marmont persuaded İdris Bey to take a Frenchman onto his ship. Captain Idris Bey was told that he would be allowed to leave the port provided he took a Frenchman to Istanbul by way of Cyprus; the captain was threatened with death upon stating his reluctance to accept the offer. The French commander wanted some hostages to ensure that Captain Idris Bey would bring back to Egypt the Frenchman he would

take with him. Upon Marmont's request, *Riyâle*'s captain, İdris Bey, was forced to agree to leave his son along with another captain and 10 crewmen as hostages.

The Ottoman galleon upon which Beauchamp had boarded in disguise was stopped by British warships shortly after leaving the Port of Alexandria, which was under the control of General Marmont. In reality, the British Captain Trowbridge had been blockading the Port of Alexandria and had received intelligence that a French spy was going to leave the port on the *Riyâle*. Trowbridge surrounded the blockade and paved the way for the galleon carrying the spy to leave Alexandria; he then stopped the Ottoman ship five miles from port. Trowbridge took control of Beauchamp from Captain Idris along with the documents in his possession; Trowbridge arrested the French diplomat as a spy and decided to send him to Istanbul.

Meanwhile, due to an alliance among the Ottoman Empire, England, and Russia, negotiations began in Istanbul among the ambassadors of these states and the Sublime Porte regarding what the status of the spy would be. The British ambassador demanded the spy's execution, while the Russian ambassador questioned the way the French had left Alexandria. The Sublime Porte, on the other hand, decided that the arrested person should be kept in prison, thinking that this would be useful once peace talks started later on. Beauchamp was accepted as a prisoner of war and imprisoned in Rumelifeneri Castle on the Bosphorus.

News about Beauchamp's imprisonment in Istanbul appeared to cause diplomatic problems between the Ottoman Empire and England. The commander of the British navy in the Mediterranean sent letters to his ambassador in Istanbul containing some fabricated news about the French agent. Letters were sent to the ambassador stating that Beauchamp was not actually in prison, but that he was on the ship *Derya*, captained by Küçük Hüseyin Pasha in the Mediterranean, thus indicating that secret negotiations had begun between the Ottoman Empire and France. Upon evaluating the situation with the ambassador, the Sublime Porte explained the truth of the matter and stated that, if necessary, the prisoner could be seen by going to Rumelifeneri Castle. The British ambassador stated that he was convinced that Beauchamp was in prison. This situation was also conveyed in writing to the ambassador of the Ottoman Empire in London, who asked the British authorities to explain the incident in detail in order to avoid misunderstanding.

Giriş

İhtilalden sonra Direktuar¹ döneminde sömürgecilik hayallerine tekrar kapılan Fransa, Akdeniz'de İngiltere ve Rusya ile rekabet edebilmek için yönünü Mısır'a çevirmiştir. İtalya ve Avusturya galibiyetleriyle yıldızı parlayan Napolyon Bonapart, dönemin ihtiraslı diplomatı Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın² teşvikiyle Doğu Akdeniz'i Fransa sömürgesi yapmaya kalkışmıştır. Avusturya zaferi sonrası Campo Formio Antlaşması gereği Adriyatik kıyıları alarak Osmanlı Devleti ile karadan komşu olan Fransa, Adriyatik kıyıları ve Mora'daki Hristiyanlar üzerinde himaye kurmaya çalışarak yayılmacı ve kolonyalist emellerini gerçekleştirmeye çalışmıştır³. Bölgeye yerleşme planları yapan Fransa, İngiltere'nin Hint ticaretini baltalamak için Mısır'a yerleşmeye karar vermiştir. Bu sırada Paris'e dönen Napolyon, Mısır Seferi'nin hazırlıklarını Tulon'da kısa sürede tamamlamış ve harekete geçmiştir⁴.

Osmanlı Devleti'nin Mısır eyaleti, 1798 yılında Fransa tarafından işgal edilmiştir. İskenderiye'den başlayarak kısa süre içerisinde tüm Mısır'ı istila eden Fransa ordusunun başındaki Napolyon, bölgede kalıcı olabilmek için tüm savaş taktik ve hilelerini kullanmıştır. Tam teşkilatlı modern bir orduyla Mısır'ı işgal ederken tüm askerî taktikleri kullandığı gibi karşı tarafı aldatma yollarına da başvurmuştur.

-
- 1 Fransa'da ihtilâlin ardından oluşturulan *Convension* adındaki kurucu meclis, 1792'de krallığa son verilmesinden sonra normalleşmeyi sağlamak amacıyla 1795 tarihinde kabul ettiği *Cumhuriyetin III. Yılı Anayasası* ile *Directoire* (*Directuar*) yönetimini kurmuştur. Yasama gücünün *Beşyüzler Meclisi* ve *Senato* tarafından kullanıldığı bu rejimde yürütme görevini beş üyeden oluşan bir kurul (*Directoire Exécuteif*) icra etmekteydi. İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 146.
 - 2 Talleyrand (Périgord, Charles-Maurice de): İhtilâl öncesinde, Napolyon döneminde ve sonrasında, 1838'deki vefatına kadar Fransa dış siyasetinde önemli roller üstlenen bir diplomasi üstadıdır. İngiltere ve Amerika'da ülkesini temsil etmiş, uzun dönemlerde dış işleri bakanlığı yapmıştır. Fransa'nın Mısır seferinin mimarıdır. Direktuar yönetimi ile Napolyon'u harekâta razı etmiştir. İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 354.
 - 3 Yaşar Demir, "XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum-Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.III, S.5, Yaz 2013, s. 138-139.
 - 4 Yaşar Demir, "XIX. Asır...", s. 132-135; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 78-82.

İskenderiye önlerine geldiğinde⁵ dostluğunu ilan eden Napolyon, İngilizlere karşı Hindistan yönüne gittiğini ileri sürerek hile yapmıştır⁶. Karaya asker çıkarıp şehri işgal ettiğinde bir beyanname⁷ neşrederek padişahın dostu olarak asi Kölemen beylerini cezalandırmaya geldiğini iddia etmiştir. Osmanlı'nın düşmanlarını yok etmeye geldiğini, hatta Müslüman olduğunu ileri sürerek halkı kandırmış; böylece muhtemel direnişleri engellemeye çalışmıştır⁸.

İşgalin başlangıcında dost olduğunu ilan ederek Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker sevkiyatını önlemeye çalışan Napolyon, barışçı olduğunu iddia ederek karşı taraf hakkında istihbarat toplama ve zaman kazanma çabasına girmiştir. Mahsur kalan Fransız tüccar ve görevlileri kurtarmak için diplomasiyi kullanmış, Osmanlı yöneticilerini tehdit ederek boyun eğdirmeye zorlamıştır. Osmanlı Devleti ile fiilen savaş hâlinde olan Fransa, Paris'teki Osmanlı elçisine dokunmadığı gibi İstanbul'daki temsilcisini de çekmemiştir. İkiyüzlü bir politika yürüten Napolyon, ülkenin bir tarafını işgal ettiği hâlde İstanbul'a bir temsilcisini göndererek barıştan yana olduğu iddiasını yenilemekten çekinmemiştir.

Bu çalışmanın konusu Napolyon'un gizli yollarla Osmanlı başkentine gönderdiği temsilcisiyle ilgili Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan gelişmelerdir. Diplomat, casus veya ajan olarak nitelendirilebilecek olan bu şahıs astronom, din adamı ve diplomat olan Pierre Joseph de Beauchamp'tır. Bu çalışmada Osmanlı vesikalarında *Boşam* olarak anılan casusun İstanbul'a gönderilmesi, yakalanması ve tutuklanmasına ilişkin olarak Osmanlı, Rus ve İngiltere ittifakı, Mısır'ı işgal eden Fransa ordusunun vaziyeti,

- 5 Olayın müşahidi Ceberti, Napolyon'un gelişinden kısa bir süre önce on adet İngiliz savaş gemisinin İskenderiye'ye gelerek Fransız donanmasına karşı halkı uyardığını yazmıştır. Onun ifadesine göre İskenderiye'nin ileri gelenleri Osmanlı toprağı olan memleketlerine ne Fransızların ne de başkasının gelemeyeceğini belirterek yardım teklifini reddetmişlerdir. Ceberti'nin ifadesi Cevdet Paşa'nın aktarımıyla hemen hemen aynıdır. Abdurrahman b. Hasan el-Ceberti, *Mazharu'l-Takdis bi-Huruci Tai'fei Fransis*, müt. Mustafa Behcet Efendi, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. T2452, v3a-3b; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, Tertib-i Cedid, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniyye, 1309, s. 324; Hande Meliha İçaçan, *Mustafa Behcet Efendi ve "Tarih-i Mısır" Adlı Tercümesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 72-73. Ceberti'nin işaret ettiği İngiltere gemilerine komuta eden Amiral Nelson, Napolyon'dan üç gün önce İskenderiye'ye ulaşmış, şehrin ileri gelenlerine Fransa donanmasına karşı yardım etmeyi teklif etmiştir. İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 219-220.
- 6 Fransa'nın Mısır'a saldırmak için hazırlık yaptığına dair haberler alındığında, reisülküttabın hanesine çağrılan Fransa'nın İstanbul'daki maklahatgüzarı Ruffin'den durum hakkında bilgi istenmiştir. İnkâr yolunu tercih eden Ruffin, bu seferin Mısır beylerini cezalandırmak ve İngiltere'nin Hindistan ticaretine zarar vermek için olabileceğini ileri sürmüştür. Halil Nuri Bey, *Tarih-i Nuri Bey*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, TY 5996, v. 175a; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, s. 319-323.
- 7 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn (HAT), 247/13933-B, 15 Şevval 1213 (22 Mart 1799)*. Cevdet Paşa, Napolyon'un İskenderiye'de Müslüman ahaliye hitaben neşrettiği talim-name veya ilan-name olarak bilinen bu metin ile halkı iğfal etmek istediğini ifade etmiştir. Arapça olarak ilan edilen metnin aslı ve Türkçe tercümesi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, s. 327, 402-405.
- 8 Azmi Süslü, "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807", *Belleten*, C.CXLVII, S.185, Ocak 1983, s. 263-264.

Mısır halkının durumu ve Napolyon'a karşı direniş gibi olgular Osmanlı arşiv belgeleri perspektifinden ortaya konulmuştur.

1. Beauchamp'ın Kimliğı ve Bazı Faaliyetleri

Bir bilim insanı olan Pierre Joseph de Beauchamp, Fransa'nın Vesoul şehrinde bir avukatın oğlu olarak 19 Haziran 1752'de dünyaya gelmiştir. Din eğitimini 1767'de bağlandığı Bernardinlerden (Bernardins) aldıktan sonra Paris'te Collège de France'da astronomi öğrenimine devam etmiş, Lalande'nin öğrencisi ve arkadaşı olmuştur. Astronomi ve din bilgini olarak yetişen Beauchamp aynı zamanda bir diplomattır. Uzun süre Levant'ta diplomatik misyonlarda hizmet etmiştir⁹.

Bağdat piskoposu olan amcası Jean-Baptiste Miroudot de Bourg¹⁰, onu Babil piskoposu ve kendisinin Bağdat'taki vekili olarak görevlendirmiştir. Vazifesini yerine getirmek amacıyla ilk defa 1781'de Fransa'dan ayrılarak Osmanlı ülkesine gelen Beauchamp, Halep'te bir süre kaldıktan sonra 1782'de Bağdat'a gitmiştir¹¹.

Beauchamp, Osmanlı topraklarına ilk geldiğinde yol arkadaşları olan İran maslahatgüzarı, Hindistan ticari ve diplomatik muhabiri François Rousseau, botanikçi Andre Michaux ve Fransa'nın Basra konsolosuyla birlikte bir süre bölgeden ayrılamamıştır. Kabileler arası çatışmalar nedeniyle altı ay Halep civarında kalan Beauchamp, Michaux ile çevrede gezilere katılarak incelemeler yapmıştır. Nihayet 1782'de bir kervana katılan grup iki aylık bir yolculuktan sonra Bağdat'a varabilmiştir. Yaklaşık yüz bin nüfusa sahip olan Bağdat'ın İstanbul, İran, Halep ve Musul'dan gelen mültecilerle dolu olduğunu gözlemleyen Beauchamp, etrafı bir hendek ve sur ile çevrili olan şehrin savunmasının zayıf olduğuna dikkat çekmiştir¹².

Mezopotamya'da bulunduğu süre zarfında, Fırat ve Dicle havzalarında seyahatler yapan Beauchamp, antik Babil şehrini ziyaret etmiştir. Bağdat'ta bulunduğu sürede Merkür'ün Güneş üzerinden geçişini gözlemlemiş, 1784'te Basra'ya geçmiştir. Bu sırada tamamladığı, Dicle ve Fırat nehirlerinin Diyarbakır'dan Basra'ya kadar olan rotalarının bulunduğu bir haritayı hocası Lalande'ye göndermiştir. Bir süre bölgede kaldıktan

9 Albert Espitalier, "La Mission de Beauchamp a Constantinople en 1799", *Revue d'Histoire Diplomatique*, Paris, Société d'Histoire Diplomatique, 1911, s. 592-593; Sadun Duran, "Pierre Joseph de Beauchamp", *Gazete Ereğli*, 12 Haziran 2019 (Çevrimiçi), <http://www.gazeteregli.com/eregli-haber/gazete-eregli/?id=4717>, 9 Nisan 2021.

10 "Jean-Baptiste Miroudot du Bourg", *Wikipedia*, 10 Mayıs 2021 (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Baptiste_Miroudot_du_Bourg, 10 Mayıs 2021.

11 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 593.

12 Rudof Schmid, "Reviv-André Michaux (1746–1802) in Persia (1782–85)", *Taxon*, C.LXIV, S.4, Ağustos 2015, s. 871.

sonra 1786’da yaptığı seyahat ile Hazar Denizi’ne kadar olan İran coğrafyasını dolaşmıştır. Bu sürede hazırladığı çok sayıda bilimsel çalışmasını *Journal des Savants*’ta yayınlamıştır. Bu şark deneyiminin ardından 1790’da ülkesine dönerek Maskat’a atanana kadar ailesiyle yaşamıştır¹³.

Basra Körfezi ve Hindistan için stratejik bir nokta olan Maskat’a 3 Mart 1795 tarihinde konsolos olarak atanan Beauchamp, görevine gitmek için tekrar Paris’ten ayrılmıştır. Umman taraflarında bulunan Maskat’a giderken İstanbul üzerinden Trabzon-Erzurum yolunu tercih eden Beauchamp, seyahati boyunca güzergâhtaki yolların haritaları üzerinde etütler yapmıştır. Bu etütleri sayesinde eski Karadeniz haritalarındaki bazı yanlışları düzelttiği gibi limanlar hakkında da önemli bilgiler toplamıştır. Birden fazla gidiş-gelişin olduğu seyahatlerde Trabzon, Sinop ve Amasra gibi kıyı kentlerindeki kale, antik kalıntılar, liman, yerleşim, nüfus, gemi yapımı gibi alanlarda incelemelerde bulunmuş, enlem-boylam gibi astronomik hesaplamalar yapmıştır¹⁴. Trabzon’dan İstanbul’a kadar olan Karadeniz kıyılarının haritalarını çıkarma görevi için bulunduğu İstanbul’dan, Kasım 1797’de ayrılmıştır. Mısır’ın işgali üzerine Şubat 1798’de Halep’e gitmiştir. Doğu dil ve adetlerine vakıf olan Beauchamp, Talleyrand’ın talimatıyla Mısır seferinin başında bulunan Napolyon’un emrine verilince Mısır’a geçmiştir¹⁵.

Osmanlı arşiv belgelerinde, Beauchamp hakkında Bonapart’ın adamı ve casusu şeklinde isabetli tespitler bulunmaktadır. Sadâret’ten III. Selim’e sunulan 3 Haziran 1799 tarihli bir telhis, bu diplomat hakkında kapsamlı bilgiler içermektedir. Telhiste, gayet müfsit ve hilekâr biri olarak tanımlanan Beauchamp’ın Osmanlı-Fransız savaşından önce İran ve Hindistan taraflarında fesat ve karışıklık çıkarmak amacıyla Fransa tarafından görevlendirildiği belirtilmiştir. Aldığı talimat üzerine İstanbul’a gelen bu şahsın daha sonra Basra’ya doğru gittiği, tehlikeli olduğu anlaşılınca gizlice ortadan kaldırılması için Bağdat valisine emir gönderildiği ifade edilmiştir. Ancak daha sonra Beauchamp’ın Suriye taraflarına gittiği anlaşılmış, Mısır işgal edildiğinde Halep’te bulunduğu tespit edilmiştir. Bu haberi veren İngiltere elçisinin tavsiyesiyle Beauchamp’ın yakalanarak hapsedilmesi için ferman çıkarılmıştır. Ferman henüz yerine ulaşmadan bu şahsın Halep’ten ayrılmış olduğu haberi İstanbul’a gelmiştir. Bu şekilde Mısır’a giden Beauchamp, Bonapart tarafından görevlendirilmiştir¹⁶.

13 Albert Espitalier, “La Mission...”, s. 593; “Joseph de Beauchamp (1752-1801)”, *BnF Data*, Mayıs 2021 (Çevirimiçi), https://data.bnf.fr/fr/15289670/joseph_de_beauchamp/, 11.05.2021.

14 Özgür Yılmaz, “Fransız Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Başlarında Güney Karadeniz Limanları”, *Mavi Atlas*, C.VII, S.1, Bahar 2019, s. 114, 119, 121.

15 Albert Espitalier, “La Mission...”, s. 593; İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 346.

16 *BOA, HAT*, 247/13933, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

Kahire'ye gittiğinde Napolyon'un emriyle bilim heyetiyle birlikte keşif gezilerine katılan Beauchamp, 1799'da gizli bir diplomatik görevi yerine getirmek üzere İskenderiye'ye gitmiş; bu vazife için kılık değiştirerek bir Osmanlı gemisine binmiştir. Yolculuğuna henüz başlamışken İskenderiye açıklarında İngiliz filosu tarafından ele geçirilmiş ve Osmanlılara teslim edilmiştir. Casus muamelesi gören Beauchamp, Karadeniz Boğazı'nda bulunan Rumelifeneri Kalesi'nde Osmanlı-Fransız savaşı sona erene kadar mahpus kalmıştır. Savaş sonunda 27 Haziran 1801'de Gize'de¹⁷ yapılan Kahire Tahliye Sözleşmesi¹⁸ ve ardından İskenderiye'nin tahliyesi için 30 Ağustos 1801'de imzalanan¹⁹ mukavelenin uygulamaya konulmasıyla esirlerin tahliyesi başlamıştır. Üç ay içerisinde Mısır'ı boşaltan Fransızlarla Paris'te, 8 Ekim 1801'de bir ön barış senedi imzalanarak sulh antlaşması için zemin hazırlanmıştır. Mukavelelerden sonra esirler karşılıklı olarak serbest bırakıldığı gibi Yedikule'de tutulan Fransa Maslahatgüzarı Ruffin²⁰ ve Rumelifeneri Kalesi'nde tutuklu olan Beauchamp da serbest bırakılmıştır²¹. Bu şekilde salıverilmiş olan Beauchamp'a Bonapart tarafından 8 Kasım 1801'de Lizbon'da “ticari ilişkiler genel komiseri” olarak görev verilmiştir. Yeni

17 Gize/Cize: Mısır'da yerleşim yeri. Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 218, haritalar: XX-A2, XXXIV-A1.

18 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VII, Tertib-i Cedit, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniyeye, 1309, s. 125-128; Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi, 1831-1841*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 23.

19 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 41-42. İskenderiye Sözleşmesi'nin uygulamaya konmasıyla Mısır'daki Fransız varlığı 18 Eylül 1801'de sona ermiş, esirler de karşılıklı olarak serbest bırakılmıştır. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 90.

20 Édouard Driault, *Napoléon'un Şark Siyaseti: Selim-i Sâlis, Napoléon, Sébastiani ve Gardane*, ter. Köprülüzâde M. Fuad, çev. Selma Günaydın, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. 7-8. Pierre Jean Marie Ruffin'in kısa bir biyografisini neşreden Soysal'a göre Fransa maslahatgüzarı Ağustos 1801'e kadar Yedikule'de mahpus kalmıştır. İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 320, 351, 352. Gize/Cize'de imzalanan Kahire'nin tahliye mukavelesi (27 Haziran 1801) esirlerin serbest bırakılmasını gerektiriyordu. Mukavele Paris'teki Osmanlı Elçisi Es-Seyyid Ali Efendi'ye de haber verilmiş, Osmanlı Devleti'nin Fransız esirleri serbest bırakmaya başladığı, aynı tutumun Fransa'dan da beklendiği vurgulanmıştır. Kâmil Çolak, “Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, C.X, S.2, 2008, s. 170-171. Nitekim Yedikule'de tutulan Fransa Maslahatgüzarı Ruffin'in Ağustos'a kadar hapse kalması, esirlerin bu sürenin sonuna doğru salıverildiğini göstermektedir. Bu süreçte Rumelifeneri Kalesi'nde mahpus bulunan Beauchamp'ın da serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.

21 Napolyon'un Paris'e dönüşünden sonra Kléber'in talebi üzerine Osmanlı, İngiliz ve Fransızlar arasında 24 Ocak 1800 tarihinde bir sözleşme imzalanmıştır. Ancak tüm Fransız askerlerini esir almak isteyen İngilizlerin sonradan cayması üzerine savaş devam etmiştir. Halepli Süleyman tarafından Kléber öldürülmesinin ardından Osmanlı-İngiliz müttefik kuvvetlerinin 8 Mart 1801'de Ebukır'a asker çıkararak hücumu geçmesi üzerine Fransız ordusu yenilmiş ve ateşkes talep etmiştir. Bunun üzerine Kahire'deki Fransız General Beliard ile Mısır'ın tahliyesi hususunda yeniden bir mukavele imzalanmıştır. Uygulamaya konulan 27 Haziran 1801 tarihli bu mukavele gereği esirler de karşılıklı olarak serbest bırakılmıştır. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul, Türkiye Yayınları, 1961, s. 79-80; Kâmil Çolak, “Mısır'ın Fransızlar...”, s. 164-179. Kléber'in öldürülmesi hakkında bkz. Charles Coulston Gillispie, “Scientific Aspects of the French Egyptian Expedition 1798-1801”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, C.CXXXIII, S.4, Aralık 1989, s. 448. Kléber'in talebi üzerine El-Ariş'te imzalanan antlaşma metni için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, İstanbul, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012, s. 380-387.

vazifesini yolculuk sırasında öğrenen Beauchamp, Lizbon'a gitmeye çalışırken geldiği Nice'de 19 Kasım 1801'de hayatını kaybetmiştir²².

2. Beauchamp'ın Mısır'a Gidişi ve Temsilci Olarak Görevlendirilmesi

Fransa donanmasının Ebukır'da²³ yakılması üzerine anavatanı ile olan irtibatı kesilen Bonapart'ın bir çıkış yolu aradığı 1798 sonbaharında, Avrupa'dan bazı yanıtıcı haberler alınmıştır. General Belliard'ın ifadesine göre biri General Joubert tarafından komuta edilen iki ordunun Ren üzerinde ilerlediği, seksen bin kişilik bir Rus ordusunun Türklere karşı yürüyüşe geçtiği, Ebukır'da aldığı yaralardan Amiral Nelson'un Napoli'de öldüğü ve Torino Kalesi'nin Fransızlar tarafından işgal edildiği şeklinde yanlış bilgiler gelmiştir. Paris ile irtibat kuramayan Napolyon, Mısır'daki konumunu yitirmeden Osmanlı Devleti ile uzlaşma çareleri aramaya koyulmuştur. Amacı Fransa'nın Mısır'daki çıkarlarını muhafaza ederek Bâbîâli ile anlaşmaya varmaktır. Böylece ülkesinin menfaatlerini korumuş bir komutan olarak Paris'e dönebilecek ve siyasi hedefinin peşine düşebilecekti. İletişime geçme çabaları sonuçsuz kalan Bonapart, bir an önce Bâbîâli ile anlaşma sağlayarak adeta tutsak bulunduğu Mısır'dan kurtulma arzusuyla İstanbul'a bir temsilci göndermeye karar vermiştir²⁴.

İngiliz donanmasının Ebukır'daki baskınıyla deniz gücünü kaybeden ve Mısır'da âdeta mahsur kalan Napolyon²⁵, Fransa ile irtibatı kesildikten sonra dikkatini Suriye'ye çevirmiştir. Mısır'ın işgalini savaş ilanına gerek kalmadan Bâbîâli'ye kabul ettirmenin yollarını aramaya koyulmuştur. Daha Paris'te bulunduğu sırada Direktuar'a kabul ettirdiği Talleyrand'ın İstanbul büyükelçiliği konusunda 1798 yılı sonuna kadar haber alamadığı gibi sadrazama yolladığı mektuplar da yanıtız kalmıştır. İstanbul'daki maslahatgüzar Ruffin ile de iletişim kuramayınca güvenilir bir diplomatı gizli yollarla Osmanlı başkentine göndererek savaş ilanını engellemeye çalışmıştır²⁶.

22 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 593; "Pierre Joseph de Beauchamp", *Wikipedia*, 10 Mayıs 2021 (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Pierre-Joseph_de_Beauchamp, 10 Mayıs 2021.

23 Mısır'da yerleşim merkezi. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 1, 49.

24 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 591.

25 Mısır sahilinde bulunan Ebukır'da Fransa donanmasıyla karşılaşan İngiliz filosu, yapılan muharebede galip olmuştur. Bu çatışmada Fransa donanmasından 4 kalyon yakılarak batmış, 9 tanesi de İngilizlerin eline geçmiştir. Vak'anüvis Halil Nuri Bey, *Nürî Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s. 807-808; Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Bonaparte'ın Akka Muhasarası", *Tarih Dergisi*, C.XV, S.20, 1965, s. 1-2.

26 Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ...", s. 270.

Bu sırada İngilizlerle de anlaşma zemini arayan Bonapart, Türk filosunun komutanına bir mektup verme bahanesiyle bir teğmeni İngiltere Amiralî Hood'a göndermiş, ondan barış için görüşmek ve kendisi ile Türkler arasında aracılık yapmak üzere tam yetkili bir temsilci istemiştir. Bu önerisi kabul görmeyince Osmanlı'nın Derne ve Trablus beylerine mektuplar yollayarak barışçı bir tavır sergilemeye çalışmış, Avrupa'nın vaziyeti hakkında bilgi toplamak için Tulon, Ankona, Malta ve Korfu gibi yerlere gemiler sevk etmiştir. Çabaları sonuç vermeyince doğrudan Osmanlı başkenti ile iletişime geçmenin elzem olduğu kanaati pekişen Napolyon, temsilci olarak seçtiği şahsın sağ-salim İstanbul'a ulaşmasına azami dikkat göstermiştir²⁷.

Müslümanları iyi tanıyan Beauchamp'ı temsilci olarak seçen Bonapart, ona görevlerini açıklayan bir talimat vermiştir²⁸. Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu talimat²⁹ ile Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivindeki kayıtlar birebir aynı olmasa da yakın ifadelerle Beauchamp'ın misyonunu ortaya koymaktadır. Napolyon, verdiği talimatla Beauchamp'ın Kahire'den İskenderiye'ye giderek orada kendisi için hazırlanmış olan İdris Bey komutasındaki Riyâle-i Hümâyün³⁰ gemisine binmesini emretmiştir³¹.

Doğu Akdeniz'de uzun süre yaşayan, bölge dillerini, din, gelenek ve adetlerini iyi bilen Beauchamp, bu vazife için gerekli niteliklere sahip bir diplomattı. Karakteri ve hasletleri itibarıyla Talleyrand'a İstanbul'da faydalı bir şekilde hizmet edebilecek biriydi. Gideceği yerde artık Fransa'yı temsil eden hiç kimse kalmamışsa Türkler hakkında Bonapart'ın ihtiyaç duyacağı bilgileri toplayabilecekti. Belki bir gün Bonapart, Talleyrand'ın gelmesini talep ederse bu diplomatı kullanabilirdi. Bu misyon için biçilmiş kaftan olan Beauchamp, komutanın hizmetine girmek için zorlu yollardan geçmişti. Süveyş'e varmak için ilk olarak Halep'ten Lazkiye'ye³² gitmiş, seyahatini gerçekleştireceği La Marie isimli Fransız gemisinin kaptanı Joseph Martin'i bularak yola çıkmıştı. Bu gemiyle 12 Ağustos 1798'de yola çıkarak 29 Ağustos'ta Dimyat'a ulaşmış, oradan Kahire'ye varmıştı³³.

27 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 592.

28 Bonapart, 11 Aralık 1798 tarihinde Beauchamp'a görevlerini bildiren talimat ve biri sadrazama, diğeri elçi olarak İstanbul'da olduğunu zannettiği Talleyrand'da verilmek üzere iki mektup vermiştir. Albert Espitalier, "La Mission...", s. 271, 596.

29 Beauchamp'la birlikte ele geçirilerek İstanbul'a gönderilen 22 Mart 1799 (15 Şevval 1213) tarihli talimatın tercümesi. *BOA, HAT*, 247/13933-B, 15 Şevval 1213 (22 Mart 1799). Osmanlı Arşivi kayıtlarına giren talimat, Beauchamp'a Mısır'da 11 Aralık 1798 tarihinde verilmiştir. İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 192.

30 Riyâle: Osmanlı donanmasında üçüncü rütbedeki kalyon komutanına ve onu gemisine verilen isimdir. Kapudane ve patronadan sonra riyâle rütbesi gelir. Riyâlenin bindiği kalyona Riyâle-i Hümâyün denilmiştir. İdris Bostan, "Riyâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXV, İstanbul, 2006, s. 141-142.

31 *BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.)*, 577/4, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799); İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 270.

32 Suriye'de sancak merkezi. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer...*, s. 109.

33 *BOA, HAT*, 247/13933, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799); Albert Espitalier, "La Mission...", s. 592.

Nitekim yakalandıktan sonra Bâbiâli ile gerçekleşen yazılı bir mükâlemede, masumiyetini ileri sürerek salıverilmesini isteyen Beauchamp, Mısır'a gidiş serüvenini sıradan bir olaymış gibi göstermeye çalışmıştır. İfadesinde Kahire'ye gidene kadar olan yolculuğunu anlatan Beauchamp, 1798'de Napolyon tarafından Institut d'Égypte üyeliğine getirildiğini dile getirmektedir³⁴.

Beauchamp'ın hangi yol ve vasıtayla görev yerine gideceği Bonapart tarafından ayarlanmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinin verilerine göre işgal sırasında İskenderiye'de mahsur kalan Riyâle-i Hümâyün gemisinin kaptanı İdris Bey, İstanbul'a gitmek için izin istiyordu. Napolyon bu olayı fırsat bilerek göndereceği adamını gizlice yanında götürmesi şartıyla kaptana izin verilmesini, İskenderiye'deki yöneticisi General Marmond'a bildirmiştir. Kılık değiştirmiş Fransız diplomatını gemisine almayı kabul ettikten sonra Osmanlı gemisinin limandan çıkmasına müsaade edilmesi talimatını vermiştir. Beauchamp da yapacağı görevin ayrıntılarını yazılı olarak 11 Aralık 1798'de Napolyon'dan aldıktan sonra İskenderiye'ye gitmek üzere yola çıkmıştır³⁵.

3. Beauchamp'ın İstanbul'a Gönderilmesindeki Amaç

General Napolyon, Osmanlı gemisine bindirdiği adamı Beauchamp'ı belli hizmetler için özel olarak görevlendirmiştir. İstanbul'a gönderilmesindeki amacı ve yapması gerekenleri Napolyon, yazılı olarak Beauchamp'a vermiştir Yakalandığında beraberinde ele geçirilen bu metinlerden 12 Aralık 1798 tarihli olduğu anlaşılan bir mektup, tercüme edilerek III. Selim'e sunulmuştur. Bu mektubun muhtevası, Napolyon'un temsilcisi için kapsamlı bir hareket şeması hazırladığını ortaya koymaktadır. Emir kipinde kaleme alınmış olan talimname mealen aşağıdaki gibidir³⁶:

İskenderiye'ye giderek Riyâle gemisine bineceksin. Kıbrıs adasına vardığında, orada hapsedilmiş olan Fransa konsolosu ile diğer Fransızları Dimyat'a göndermesini İdris Kaptan ile Kıbrıs muhafızına teklif ediniz. Kıbrıs'ta bulunduğunuz sırada Trablusşam'ın şimdiki durumunu tahkik ediniz. Gerek denize çıkması muhtemel Septe (Cebelitarık) Boğazı dâhilinde bulunan Rusya donanması ve İngiltere gemilerinin,

34 BOA, HAT, 245/13801, 17 Zilkade 1213 (22 Nisan 1799); Albert Espitalier, "La Mission...", s. 603. Bilim heyetinde (*Institut d'Égypte*) görev yaptığına dair bkz. E. de Villiers du Terrage, *Journal and Souvenirs on the Egyptian Expedition*, on ordered by Baron Marc de Villiers du Terrage, Paris, Librairie Plon, 1899, s. 82; Charles Coulston Gillispie, "Scientific Aspects ...", s. 468; "Pierre Joseph de Beauchamp", [amp.en.google-info.cn](https://amp.en.google-info.cn/53840670/1/pierre-joseph-de-beauchamp.html), 11 Mayıs 2021 (Çevrimiçi), <https://amp.en.google-info.cn/53840670/1/pierre-joseph-de-beauchamp.html>, 11 Mayıs 2021.

35 Kahire'de 10 Aralık 1798 tarihinde Bonapart ile görüşen Beauchamp, göreviyle ilgili sözlü talimatlar almıştır. Ertesi gün ise yazılı talimat ve mektupları alarak Kahire'den ayrılmıştır. Albert Espitalier, "La Mission...", s. 594-596.

36 BOA, HAT, 247/13933-A, 15 Şevval 1213/22 Mart 1799; İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 270-272.

gerek Korfu'nun, İstanbul'un, Pasbanoğlu'nun³⁷, Osmanlı donanmasının, bir ay kadar Ebukır sularında vakit geçiren Hasan Bey'in idaresindeki küçük donanmanın vaziyetlerini, Dimyat'a içki götürülmesinin menedilmesinin sebebini, velhasıl Kıbrıs'ta Avrupa'ya dair yayılan havadisleri toplayınız. Fransız tutukluları tahliye oldukları takdirde küçük bir gemiye binip Dimyat'a geleceklerdir. Yukarıda sayılan konular hakkın-da topladığım tüm bilgileri bu Fransızlar vasıtasıyla haber veriniz.

Kıbrıs muhafızı Fransızları serbest bırakmaktan kaçınırsa, mektuplarınızı Riyâle-i Hümayun'un bir neferine teslim ederek küçük bir kayıkla gönderiniz. İdris Bey'in elinden geleni esirgemediğini bana yazdığınıza nazaran, ben de Riyâle-i Hümayun tayfalarını tahliye edeyim. Duruma göre Anadolu'nun çeşitli limanlarında ikamet ettikçe, özel olarak Dimyat'a küçük gemiler göndererek hal ve vaziyetinizden beni haberdar ediniz. Bu gemilere ziyadesiyle mükâfat verileceğinden şüphe yoktur.

İstanbul'a vardığında, Mısır'daki durumumuzu Âsitâne'de bulunan elçimize ifade etmelisin. Elçimizle birlikte Trablusşam'da tutuklanmış olan Fransızların serbest bırakılmalarını Bâbiâli'den isteyiniz. Osmanlı Devleti'nin Fransız vatandaşlarını tutuklamasının bizim tavrımıza uygun düşmediğini, isteğimizin Devlet-i Aliye'nin dostluğu olduğuna şüphe olmadığını ve Mısır-Kahire'ye varmaktan nihai meramımızın Memlûklar ile İngiltere'yi cezalandırmak olduğunu ifade ediniz. Esas maksadımızın Rusya ve Avusturya imparatorları arasında kararlaştırılan Osmanlı Devleti topraklarının parçalanması hususuna engel olmak olduğunu, ihtiyaç halinde Devlet-i Aliye'ye yardıma hazır olduğumuzu beyan ediniz. Alıkonulan Fransızların tahliye edilmesi için bir fermanın çıkarılmasını ısrarla isteyiniz. Bu emrin verilmemesinin savaş ilanı derecesinde bir hareket olacağını söyleyiniz.

İşin özü, Osmanlı Devleti beni dost kabul ederse, geldiğimde bütün düşmanlarını yok edeceğimi, düşmanlığımı tercih ettiği takdirde, düşmanlığımın sebep olacağı dehşetin bütün düşmanlarının ittifakıyla bile meydana gelmeyeceğini açıkça belirtiniz. Eğer elçimiz tutuklu ise Avrupalılarla (Frenklerle) irtibat kurmaya gayret ediniz.

Daha sonra Mısır'a dönerek Osmanlı Devleti'nde gelişen idare ve savaşla ilgili durumları bize bildiriniz. Altı-yedi aydan beri, hangi lisanda olursa olsun yayınlanan tüm gazete evrakımı tedarik ediniz.

37 Pasbanoğlu İsyanı için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Eğer “Fransızlar Mısır’ı terk edecekler mi?” diye sorulur ise “İki imparator Pasbanoğlu’nu³⁸ isyana tahrikten geçip Rumeli’de bulunan Osmanlı topraklarını parçalamak³⁹ sevdasından vazgeçerler ise Fransızlar da Mısır’ı terk ederler. Osmanlı Devleti’ni adı geçen iki imparatorun suikastından kurtarmak için hakkında hayırlı olan her türlü iş ve hareket esirgenmeyecektir. Ancak birçok yerde hapse atılan ve bilhassa Trablusşam’da alıkonulan bütün Fransız vatandaşlarının tahliye edilmesi için bir emrin (emr-i âlînin) çıkarılması bu konunun çözümü için esas kabul edilecektir.” diye cevap veriniz. Fransızların serbest bırakılmalarında boşa zaman geçirmeyip dikkat ediniz. Tutuklu Fransızların serbest bırakılmaması durumunda Tranblusşam’a saldırmayacağıma kefil olmayacağınızı, siz de alıkonulup şu kadar gün zarfında geri dönmediğiniz takdirde gasp ve yağmaya başlayacağımı ilan edesin.

Velhasıl gönderilişin sebebi İstanbul’a varmak ve elçimiz ile görüşmek için sekiz gün kadar ikametten sonra Osmanlı Devleti’nde gelişmekte olan idare ve savaşla ilgi konular hakkında haberlerle geri gelmektir. Geliş-gidişlerde Dimyat’a gemiler gönderme hususunda boşa zaman geçirmeyesiniz. İstanbul’dan bir haberciyi (nefer-i menzil) Peç (Viyan) yolundan Paris’e gönderip Fransa Cumhuriyeti’ne bildirilmesi gereken haber ve keyfiyeti ifade etmekte ve burada sana verilen özel basma antetli kâğıtları göndermede kusur eylemeyesin.

Eğer Osmanlı Devleti şimdiye kadar savaş ilan etmediyse, İstanbul’a varmaktan muradın gerek Fransa konsolosunun serbest bırakılmasını ve gerek Mısır-Kahire ile diğer Osmanlı memleketleri arasında ticaretin engellenmeden, eskiden olduğu gibi devam etmesine izin verilmesini istemek olduğunu bildiriniz. Ancak savaş ilan edip elçimizi tutuklamışlar ise, Osmanlı Devleti ile Fransa Cumhuriyeti arasında iyi bir barışın tekrar iadesine devletimizin (cumhur-ı mezkûrun) istekli olduğuna delil olarak Riyâle gemisini geri gönderdiğimizizi ifade edip, İstanbul’da bulunan elçimiz ile diğer Fransızları geri almayı isteyiniz. Netice-i kalam İngiltere ile Rusya’nın hakkımızda uygun gördükleri kötü maksatları yalanlamak için Deraliyye’ye nice takrirler takdim eyleyin ve geri geliniz⁴⁰.

38 Napolyon, Beauchamp’a Rusya ve Avusturya imparatorları Rumeli’yi almaktan vazgeçemedikleri takdirde Fransa’nın Mısır’dan çıkmayacağını söylemesini talimatını vermiştir. Édouard Driault, *Napoléon’un Şark Siyaseti...*, s. 8.

39 Rusya’nın Osmanlı Devleti’nin parçalama projesi ve Avusturya’nın desteği hakkında geniş bilgi için bkz. Édouard Driault, *Napoléon’un Şark Siyaseti...*, s. 12-22; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV/I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 469-471.

40 Beauchamp’ın İstanbul’daki göreviyle ilgili olarak Napolyon’dan aldığı talimatın içeriği 1911’de Paris’te Albert Espitalier tarafından neşredilmiştir. Espitalier’in İngiliz Arşivinden aldığı söylediği metin ile Osmanlı Arşivi’ndeki metnin içeriği küçük nüanslar dışında aynıdır. Albert Espitalier, “La Mission...”, s. 595-596.

Napolyon'un temsilcisi Beauchamp'ın kendi ifadesiyle açıkladığı amacı Osmanlı arşiv vesikalarına açıkça yansımıştır. Şöyle ki İstanbul'a gelmekte olan Beauchamp yolda İngilizler tarafından yakalanmış ve üzerindeki evrakla birlikte Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey'e teslim edilmiştir. Hasan Bey'in İstanbul'a yolladığı Beauchamp, Bâbiâli'ye verdiği yazılı ifadesinde Fransa'nın temsilcisi olarak geldiğini; ancak Osmanlı Devleti ile kendi devleti arasında savaş ilan edilmiş olduğundan yapacağı bir işinin kalmadığını ileri sürerek serbest bırakılmasını istemiştir. Tercümesi 22 Nisan 1799 tarihinde Sultan III. Selim'e sunulan bir tahrirata göre Beauchamp amacını şöyle açıklamaktadır⁴¹:

İskenderiye'den ayrıldığımız gibi İngilizler beni tevkif ederek üzerimdeki evrakı açtılar. Vesikalara göre vazifem Müslüman memleketlerinde bulunan konsoloslarımızın ve diğer Fransızların kurtarılması için gerekli şartları oluşturmak, çekilmelerine izin vermek, Bonapart'ın Osmanlı vatandaşlarını, tüccarlarını ve Osmanlı Devleti'ne bağlı gemileri tevkif etmek niyetinde olmadığını açıklamaktı. İstanbul'a vardığımızda önceden kararlaştırıldığı gibi adı geçen büyükelçimizin görevinden dolayı meydana gelmiş olan iyi neticeyi Bonapart'a yazmakla da tarafından görevlendirilmiştim. Ancak cereyan eden bu duruma göre savaş Osmanlı Devleti ile Fransa Devleti'nin arasını açmış olduğu için benim memuriyetimin de faydası olmayacağından, bu durumda memurlara nasıl davranılır ise hakımda da o şekilde muamele edilip hemen emniyet içinde sağ salim İskenderiye'ye gönderilmeyi talep ederim. Osmanlı Devleti'ne olan itimatnamelerim elimde kalmadıysa da yine Fransız tüccarlarının kurtarılması maddesini isteyebilirdim. Zira Osmanlı Devleti'nin bu konudaki müsaadesi, iki taraf esirlerine hayırlı bir suret ve savaştan kaynaklanan istenmeyen durumların azalmasına başlı başına bir sebep olurdu.

4. Beauchamp'ın Kahire'den İskenderiye'ye Gidişi

Albert Espitalier, İngiliz arşiv belgelerinin referansıya 1911'de neşrettiği çalışmada, Beauchamp'ın Kahire'den İskenderiye'ye gidişinin Bonapart tarafından tasarlandığını ortaya koymuştur. İstanbul'a gönderilecek olan temsilcinin Riyâle-i Hümayun gemisine gizlice bindirilmesi için gerekli hazırlığı yapma ve önlem alma görevi İskenderiye'de bulunan General Marmont'a⁴² verilmiştir. Başkomutandan gelen emirlere göre Marmont,

41 BOA, HAT, 245/13801, 17 Zilkade 1213 (22 Nisan 1799).

42 Auguste-Frédéric-Louis Viesse de Marmont orduya 1790'da katılmıştır. Fransa'nın Alpler ordusunda ve Tulon kuşatmasında görev yaparak kaptan olan Marmont, İtalya ordusunun başına geçen Napolyon'un yanında yer almış, Mısır Seferi'ne de iştirak etmiş ve işgal sırasında İskenderiye'deki vekili olmuştur. Nathan D. Jensen, "Marshal Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont", *frenchempire.net*, 14 Ocak 2022 (Çevrimiçi), <https://www.frenchempire.net/biographies/marmont/>, 14 Ocak 2022; "Marmont, Auguste Frédéric-Louis Viesse de", *Napoleon.net*, 14 Ocak 2022 (Çevrimiçi), <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/biographies/marmont-auguste-frederic-louis-viesse-de/>, 14 Ocak 2022.

Osmanlı savaş gemisinin kaptanı İdris Bey’le görüşecek ve bir Fransız’ı alması koşuluyla limandan ayrılmasına izin verileceğini söyleyecektir. General Türk kaptanla görüşerek bir mukavele imzalayacaktır. Beauchamp’ı İstanbul’a götürüp getirmesi süresince oğlunu ve bir mülazım kaptanı rehin bırakmaya İdris Bey’i razı edecektir. Fransız’ın bindirildiği gemi gece yola çıkarılmayacak, gündüz hareket edecektir. Günün geri kalan kısmında yolculuk başlayana kadar dünyayla herhangi bir bahaneyle iletişim kurulmayacaktır⁴³.

Ancak olaylar Bonapart’ın istediği şekilde gerçekleşmemiş; 18 Aralık 1798’de Ebukır’a ulaşan Beauchamp, orada beklemek zorunda kalmış ve gecikmiştir. İskenderiye’ye gitmek için bir refakatçi bulamayan Beauchamp, gemiye bineceği limana 21 Aralık günü gelebilmiştir. Limanda işler yolunda gitmemiş, su alan Osmanlı kalyonunun tamiri için sekiz gün uğraşmak gerekmiştir. Napolyon’un bütün ısrarına rağmen kalyonun limandan ayrılması konusunda İdris Bey ve Fransa’nın İskenderiye’deki komutanı Marmont, 10 Ocak 1799 tarihine kadar antlaşmaya varamamıştır. İki taraf arasında 16 Ocak 1799’da yapılan mukaveleye göre Beauchamp’ı alacak olan İdris Bey, aynı akşam eski limandan ayrılarak İstanbul’a doğru yola çıkacaktır. Oğlunu rehin bırakacak olan İdris Bey, Beauchamp’ın görevini sır olarak tayfasından gizleyecek ve rotasını Kıbrıs’a çevirecekti. Beauchamp’a buradaki Fransız konsolosuna ve valiye mektup verme imkânı sağlayacak, Fransızlarla Türkler arasında var olan dostluğu bizzat kendisi ilan edecek, konsolosu ve oradaki Fransızları Dimyat’a göndermeye Kıbrıs’taki paşayı teşvik edecekti. Tutuklular verilir verilmez onları bir gemiye bindirecek ve oradan ayrılacaktı. İdris Bey’in rehin bıraktığı ve Dimyat’a gönderilecek bir subay ve on adamı, bu Fransızları oraya getirecek gemiye binip ona katılacaklardı. İngilizlerden kaçmak için her türlü tedbiri alacak olan İdris Bey, özellikle Rodos adasından uzak duracak; onu ziyaret etmeleri durumunda gemideki Fransız’ı onlardan saklayacaktı. Beauchamp görevini yerine getirdikten sonra İdris Bey onu Dimyat’a geri getirecek ve oğlunu alacaktı⁴⁴.

Sözleşmede belirtilen derhâl ayrılma maddesine rağmen savaş gemisi ocak ayı boyunca limanda kalmıştır. Bu sırada İngiltere donanmasının bazı savaş gemileri İskenderiye Limanı’nın dışında beklemekteydi. Bunlardan Zealous ve Swifsture, Rodos’ta yakıt ikmalî yapmak için Mısır kıyılarından ayrılmış, Ebukır ve Dimyat arasında seyreden Seahorse gemisi İskenderiye’ye gelerek ve liman önünde nöbete durmuştur. Bu durumu fırsat bilen Marmont, Osmanlı gemisinin 22 Ocak 1799 günü İskenderiye’den ayrılması için emir vermiştir. Ancak geç kalınmıştır. Bonapart’ın

43 Albert Espitalier, “La Mission...”, s. 597.

44 Albert Espitalier, “La Mission...”, s. 597-598.

istediği şekilde hızlı hareket edilmiş olsaydı, o zamanlar İngiliz gemileri ayrıldığı ve yenileri henüz gelmediği için Riyâle-i Hümâyun kalyonu 18-20 Ocak arasında güvenle limandan çıkabilirdi. Riyâle kalyonunun hâlâ İskenderiye önlerinde demirli olduğunu ve Beauchamp'a verdiği görevin yerine getirilmediğini öğrenen Bonapart, Fransa'dan Hamelin ve Livron'un gelişini haber almış ve işleri hızlandırmıştır. Marmont'a gönderdiği emirde, savaş gemisinin geceleyin limandan ayrılmasına imkân olmadığına ve dışarı çıkmak için İngilizlerin çok uzakta olduğu zamandan yararlanılmadığına değinen Bonapart, en kısa sürede Riyâle-i Hümâyun'u yola çıkarmasını istemiştir. Artık aralık ayı başlarındaki ruh hâlinde olmayan Napolyon, tamamen Suriye seferine yoğunlaşmış ve Beauchamp'ın misyonu arka planda kalmıştı. Uzun süredir tereddüt ettiği Suriye harekâtına nihayet karar verdiğiinden Bâbîâli ile hemen bir anlaşmaya varmak, Fransız başkomutan için artık o kadar öncelikli değildi⁴⁵.

Beauchamp'ın Osmanlı gemisine alınması ve İskenderiye Limanı'ndan çıkışıyla ilgili bilgiler Osmanlı arşiv vesikalarına kapsamlı olarak yansımıştır. Geminin İngilizler tarafından durdurulmasından sonra gerçekleşen yazışmalar ve diplomatik müzakereler Beauchamp konusunun teferruatıyla açığa çıkmasını sağlamıştır. Şöyle ki Riyâle-i Hümâyun kalyonu limandan ayrıldıktan hemen sonra İngiltere savaş gemilerince durdurulmuştur. Fransız diplomatı teslim alan İngiliz Kaptan Thomas Trowbridge, onu ve beraberindeki evrakı İstanbul'a göndermiştir. Casus henüz gemiden çıkmadan Osmanlı, İngiltere ve Rusya arasında diplomatik müzakerelerin konusu olmuştur⁴⁶.

İstanbul'a getirildiğinde, henüz teslim edilmemişken Reisülküttap Âtîf Efendi'yle yazışan Beauchamp, daha önceki diplomatik görevleri ve Mısır'a intikalinden bahsettikten sonra İskenderiye'ye gidişini ve gayesini de açıklamıştır. Kahire'de bilim heyetinde çalışırken temsilci olarak İstanbul'a gitmek üzere görevlendirildiğini ve yolculuk yapacağı Osmanlı korvetine binmek amacıyla İskenderiye'ye geldiğini söylemiştir. Kendisini götürmek şartıyla limandan çıkmasına izin verilecek olan Riyâle-i Hümâyun'un levazımını temin etmek göreviyle 24 Ocak 1799'da İskenderiye'ye geldiğini ifade eden Beauchamp, ihtiyaçları gidermek için gösterdiği gayret ve dikkatin geminin bütün tayfası tarafından bilindiğini belirtmiştir. Mısır'dan hareket ettiğinde Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya savaş açtığından kesinlikle haberinin olmadığını; fakat İngiltere tarafından itimada şayan olmayan bazı haberlerin yayıldığına değinmiştir. Osmanlı Devleti ile Fransa arasında iyi ilişkiler ve dostluk bağlarını güçlendirmekle

45 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 598-599.

46 *BOA, HAT*, 245/13801, 17 Zilkade 1213 (22 Nisan 1799).

görevlendirilen fevkalade büyükelçi Talleyrand'ın⁴⁷ İstanbul'a varmış olduğu beklentisi içinde olduklarını dile getiren diplomat, Bonapart'tan sadrazama hitaben yazılmış mühürlü bir mektup⁴⁸ ile kendi elçisine verilmek üzere bir yazı aldığını söylemiştir. Riyâle-i Hümâyun kalyonunun ihtiyaçları, karşıdan esen sert rüzgârlar ve İngiltere savaş gemilerinin saldırıları nedeniyle elli gün İskenderiye Limanı'nda beklemek zorunda kaldıklarını belirten Beauchamp, bu sırada Trieste'den yüklenen bir geminin geldiğini; ancak kendilerine savaştan haber vermediğini belirtmiştir. Onun ifadesine göre üç aydır Avrupa'dan ayrılmış olan bu gemi Mora'da uzun süre kalmış, tutulmadan serbest bırakılmıştı. Bütün bu barış umutlarına dayanarak gidebileceğini düşündüğünü yazan Beauchamp, limanın çıkışında İngiliz tümeni tarafından yakalandığını ve mektuplarının alındığını ifade etmiştir⁴⁹.

5. Osmanlı Gemisinin İskenderiye'den Ayrılması ve Beauchamp'ın Yakalanması

Osmanlı arşiv belgelerine göre Fransız ordusunun işgali sırasında, Donanma-yı Hümâyun gemilerinden *Ukâb-ı Bahrî* isimli elli sekiz topçeker (Riyâle-i Hümâyun kalyonu), Riyâle Bey İdris Kaptan idaresinde İskenderiye Limanı'nda bulunmaktaydı. İdris Bey, Fransızların niyetini öğrenmek için mülazım Emin Kaptan'ı Fransa donanmasının yanına göndermiştir⁵⁰. Emin Kaptan ile haber gönderen Fransız başkomutan Osmanlı Devleti'nin dostu olduğunu, zarar vermek için gelmediğini iddia ederek Hindistan'ı İngilizlerden kurtarmaya gittiği yalanıyla hileye başvurmuştur⁵¹.

İskenderiye'den ayrılmasına izin verilmeyen İdris Kaptan, Fransızların isteğiyle bir müddet sonra Tersâne-i Âmir'e gitmek üzere limandan demir almıştır. Riyâle-i Hümâyun'un limandan ayrılması ve Beauchamp'ın hikâyesi, kalyonun İngiltere donanması tarafından durdurulmasıyla ortaya çıkmıştır.

47 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, s. 332; İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 191-193, 228, 268, 269.

48 *BOA, HAT*, 245/13801-B, 3 Zilkade 1213 (8 Nisan 1799). Mektubunda dostluğunu ifade eden Bonapart, istekleri kabul edilmezse Osmanlı Devleti'ni tehdit etmekten çekinmemiştir.

49 *BOA, HAT*, 245/13801, 17 Zilkade 1213 (22 Nisan 1799).

50 Mısır Valisi Ebubekir Paşa, İstanbul'a gönderdiği 28 Temmuz 1798 tarihli yazısında; Fransızların İskenderiye önlerine gelişi üzerine İdris Bey, Riyâle-i Hümâyun subaylarından Emin Kaptan'ı iki çavuşun refakatinde geli sebeplerini öğrenmek gayesiyle göndermiştir. Fransız komutan, Emin Kaptan'ı o gece göndermeyerek limana gemi sokmuş, karaya asker çıkararak şehri işgal etmiştir. *BOA, HAT*, 163/6795-C, 22 Muharrem 1213 (6 Temmuz 1798); Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, s. 325; *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 340-343.

51 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, s. 325. Fransa ordusunun İskenderiye'ye gelişinden Mısır'ın kurtarılmasına kadar olan olaylar kaydeden dönemin ana kaynaklarından Ziyaname'de Riyâle-i Hümâyun, İdris Kaptan ve Beauchamp hakkında bilgi bulunmamaktadır. Mehmet İlkin Erkutun, *Ziyânâme (Sadrazan Yusuf Ziya Paşa ve Fransızların İşgali Üzerine Yapılan Osmanlı Devleti'nin Mısır Seferi 1798-1802) Tahlil ve Tenkitli Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

İdris Bey, İstanbul'da yapılan sorgulamada Osmanlı kalyonunun İskenderiye'den çıkışı, Beauchamp'ın gemiye alınması, Fransızların Mısır'ı işgali ve oradaki durumu hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. İskenderiye'nin işgale uğraması üzerine düşman elinde mahkûm kaldığını belirten İdris Kaptan, firar ile kalyonu kurtarmaya imkân bulamadığını, dönüş için izin istediğinde gemisine bir Fransız'ı almak mecburiyetinde bırakıldığını belirtmiştir. Donanmanın savaş gemisine ihtiyacı varken böyle teçhizatlı bir kalyonun düşman elinde kalmasına sebep olmaktan çekindiği için Fransalı şahsı gemisine aldığını dile getirmiştir. Kalyonu kurtararak devlete hizmet etmek için oğlunu feda ettiğini söyleyen İdris Bey, Fransızların sunduğu tekliflere mecburi olarak rıza gösterip gemiyi kurtardığını ve sağlam bir şekilde Tersâne'ye getirdiğini belirtmiştir⁵².

Beauchamp'ı Osmanlı denizcisi kıyafetinde, Riyâle gemisiyle İstanbul'a yollayan Napolyon, Mısır'ı işgal etmiş olduğu hâlde Osmanlı Devleti'nin savaş ilanını geciktirme arzusunda idi. Beauchamp'ın Osmanlı gemisine bindirilmesi görevini İskenderiye'de komutan olarak bıraktığı Marmont'a yaptırmıştır⁵³. İdris Bey'in oğlunu rehin alan komutan, Beauchamp adlı Fransız diplomatın tayfa kıyafetinde gemiye bindirilmesini sağlamıştır.

Bir Fransız'ın gizlice bindirildiği Riyâle Bey'in kalyonunun İskenderiye Limanı'ndan çıkışı İngilizlerin gözetlemesi nedeniyle güçlüklerle gerçekleşmiştir. Ebukır'da Fransız donanmasını imha eden İngiliz filosu, İskenderiye açıklarına gelerek limanı denetim altında tutuyordu. İngiliz gemilerini fark eden Fransızlar, casusu götürcek olan gemiyi bir türlü limandan çıkaramamıştır. Osmanlı gemisi nihayet 13 Şubat 1799 tarihinde İskenderiye'den hareket edebilmiştir. Gemi limandan uzaklaştıktan kısa bir süre sonra İngiltere savaş gemileri tarafından durdurulmuştur⁵⁴.

İdris Bey'in sorguda anlattığına göre Osmanlı kalyonu, limandan beş mil kadar açıldıktan sonra İngiltere donanmasına ait sekiz adet kapak kaldırır savaş gemisiyle karşılaşmıştır. İngiliz filosunun kumandanı Trowbridge⁵⁵ gemiyi durdurduğunda yakalanacağını anlayan Beauchamp, İdris Bey'e birtakım vesikalar vermiştir. Beauchamp'ın "*Bu kâğıdlar vezir mektubudur; İngilizler görmesünler.*" diyerek verdiği evrakı İdris Kaptan çekmeceye koymuş, ardından gemisini İngiliz kumandanının gemisinin yanına

52 BOA, TS.MA.e., 577/4, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

53 BOA, HAT, 247/13933-B, 15 Şevval 1213 (22 Mart 1799). Napolyon, İskenderiye'yi ele geçirdikten sonra Mısır içlerine doğru ilerlemiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, s. 326-327; İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 223. İskenderiye'nin sorumluluğu ise General Marmont'a verilmiştir. Bkz. Nathan D. Jensen, "Marshal Auguste..."

54 İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 271.

55 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 605-606.

götürerek demirlemiştir. Filika ile kumandan gemisine yanaştığında “*Bu gemide Fransız var mıdır?*” sorusuyla karşılaşmıştır. İdris Bey’in olumlu cevabı üzerine İngiliz kumandan onu kendi gemisine çıkartmış, sohbet sırasında “*Sende olan Fransız’ı isterim.*” talebinde bulunmuştur. Bu adamın yerine bir kaptan, on yoldaş ve oğlunu rehin bıraktığını söyleyen İdris Bey’e karşılık olarak İngiliz komutan, bunu bildiğini; ancak Fransız için yakalama emri bulunduğunu, oğluna ve diğer rehinelere bir şey olmayacağını söylemiştir. İngiliz komutan, Fransız casusu almak üzere kendi gemisinin kaptanını İdris Bey’in yanında Osmanlı gemisine göndermiştir. Casusu eşya ve evraklarıyla birlikte teslim eden İdris Kaptan, tekrar İngiliz gemisine geçmiştir. Beauchamp’ı bizzat İngiltere filosunun komutanına teslim eden İdris Bey, gemisine döndükten sonra tekrar filikasını gönderip tercümanının gelmesini talep etmiştir. Fransız’ın daha önce kendisine verdiği ve çekmecede muhafaza ettiği evrakı tercümana teslim ederken “*Bu kâğıdları Boşam verdi, kumandana selam ile teslim eyle. Lakin bu kâğıdları sana verdiğimi Boşam duy-masın, evlâdına gadr olur.*” sözleriyle tembihte bulunmuştur⁵⁶.

Espitalier’in ifadesine göre Fransız diplomatın bindirildiği Riyâle için 13 Şubat 1799 günü öğleden sonra saat iki buçukta İskenderiye Limanı’ndan çıkış izni verilmiştir. Gemi gündüz vakti İngiliz savaş gemilerinin geçitlere demirlediği bir sırada hareket etmiştir. İngilizlerin ulaşabileceği bir mesafeye vardığında, saat dörtte Türk kaptana demir atma emri verilmiştir. İngiliz komutan Trowbridge, son günlerde İskenderiye’den serbest bıraktığı tarafsız gemiler aracılığıyla Osmanlı savaş gemisinin görevi ve taşıdığı şahsiyet hakkında istihbarat almıştı. Olayı Nelson’a yazan Trowbridge, Beauchamp’ın yakalanışını şöyle izah etmiştir⁵⁷:

“*Kaptanı çağırarak ona padişahın bir fermanını verdim. Okumamasına özen gösterdim ve ona her hainin başı için bir hatt-ı şerif olduğunu söyledim. Daha sonra korkmuş göründü ve bir casusun Fransız bir gemi kılavuzuyla birlikte, Türk kıyafetleri içinde gemide olduğunu itiraf etti. Derhal geminin kaptanını casusu ve kılavuzu almak üzere kalyona gönderdim. Fermanı tekrar tekrar gösterdiğimde casus o kadar korktu ki savaş gemisinde Bonapart’ın talimatlarını sakladığı yeri gösterdi. Riyâle kalyonunun kaptanına gelince, kendi oğlunu ve adamlarını rehin bırakmasına rağmen, durumundan çok az etkilenmiş görünüyor.*”

Beauchamp’ı diplomatik bir temsilci olarak görmeyi reddeden Trowbridge, onu sağlam bir koruma altında ve idam edilmesini tavsiye ederek İstanbul’a göndermeye karar

56 BOA, TS.MA.e., 577/4, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

57 Albert Espitalier, “La Mission...”, s. 599-600.

vermiştir. Bu nedenle casusla birlikte Riyâle-i Hümâyün kalyonunu Rodos'a götürme görevini Swiftsure savaş gemisinin kaptanı Hallowell'a⁵⁸ vermiştir. İskenderiye'den yeni çıkmış olan Hallowell'a mürettebatı yabancılardan oluşan Osmanlı savaş gemisinin kaptanı İdris Bey'in şüpheli bir karakter olduğunu yazılı olarak bildirmiş ve bu gemiyi Rodos'a götürmesi gerektiğini emretmiştir. Hiç vakit kaybetmeden Osmanlı gemisi ile Rodos'a giderek gemiyi mutasarrıf Hasan Bey'e teslim etmesini ve şüphelerini ona bildirmesini önemle tembih etmiştir. Aynı zamanda Hallowell'a İstanbul'daki İngiliz elçisi Spencer Smith'e, bu davranışının nedenlerini ve alınması gereken kararları açıklayan bir mektup vermiştir. Mektubunda, bir Türk gibi giyinen Beauchamp'ı casus olarak alıkoyduğunu belirtmiştir. Üzerindeki talimatın içeriğine ve kostümüne göre bu şahsın casus olduğunu ifade etmiş ve asılarak idam edilmesi gerektiği kanaatini bildirmiştir⁵⁹.

İstanbul'a gideceğini, gemisinde Müslüman, reaya ve yabancı tüccarlar olmak üzere çeşitli milletlerden çok sayıda insan bulunduğunu belirten İdris Bey, İngiliz kumandanından bir gemi istemiştir. Kumandanın refakatine bir kalyon vermesiyle yanlarında Beauchamp olduğu İdris Bey Kıbrıs'a doğru hareket etmiştir. Swiftsure gemisinin kaptanı Hallowell, 14 Şubat 1799 günü öğleden sonra saat dört buçukta, refakatinde Osmanlı kalyonu olduğu hâlde İskenderiye civarında bulunduğu yerden demir alarak yola koyulmuştur. Ertesi gün Riyâle'nin çok geride kaldığını fark edince saat yediden itibaren aralıklarla onu top atışlarıyla uyarılmış; ancak aradaki mesafe kapatılamayınca saat on birde demir atmış ve beklemek zorunda kalmıştır. Fazla su alan Osmanlı kalyonundaki arızanın geminin kolayca seyretmesini engellediğini fark eden Hallowell, güç bela yola devam ederek 17 Şubat 1799 günü öğleden sonra saat ikide nihayet Kıbrıs'taki Limasol Körfezi'ne ulaşmıştır. Osmanlı gemisini Rodos'a ulaştırmanın imkânsızlığını gören Hallowell, korveti Limasol Limanı'nda terk etmeye ve Beauchamp'ı Swiftsure'a alarak yolculuğa devam etmeye karar vermiştir⁶⁰. Burada üç gün kaldıktan sonra 20 Şubat 1799'da akşam saat beşte, tutsak Beauchamp'ı Fransız rehberiyle birlikte alarak Rodos'a doğru hareket etmiştir. Adaya vardığında İstanbul'dan gelen Tigre savaş gemisine komuta eden Sidney Smith ile 28 Şubat 1799 sabahı buluşmuş ve Beauchamp'ın

58 "Rear-Admiral Sir Benjamin Hallowell Carew (1760-1834)", *Royal Museums Greenwich*, 14 Ocak 2022 (Çevrimiçi), <https://collections.rmg.co.uk/collections/objects/14073.html>, 14 Ocak 2022.

59 *BOA, HAT*, 245/13801-A, 3 Zilkade 1213 (8 Nisan 1799); Albert Espitalier, "La Mission...", s. 601.

60 Oldukça fazla miktarda su alan Riyâle-i Hümâyün kalyonu, üç günde Limasol (Leymon) Limanı'na ulaşabilmiştir. Aralıksız çalışan dört tulumbanın gemideki suyu boşaltmada yetersiz kaldığını gören İdris Bey'in refakatindeki Hallowell "Bu gemiyi boynuma alıp gidemem." diyerek Osmanlı gemisini Limasol'da bırakmış ve tutsağı alarak Rodos'a doğru yola çıkmıştır. *BOA, TS.MA.e.*, 577/4, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799). Albert Espitalier, "La Mission...", s. 600-602.

görevinin çeşitli yönleri hakkında bilgi vermiştir. Trowbridge'in asılmasını istediği casusa karşı daha insancıl bir ceza tavsiyesinde bulunan Sidney, Hallowell aracılığıyla İstanbul'daki kardeşi İngiltere Elçisi Spencer Smith'e özel bir mesaj göndermiştir. Mesajında söz konusu tutsağı bir casus olarak infaz etmektense Yedikule'ye hapsedmenin çok daha yararlı olabileceğini yazmıştır⁶¹.

Mart başında Rodos'a çıkan Hallowell, sonunda tutsağından kurtulmuştur. Adaya 2 Mart 1799 tarihinde gelmiş, ertesi sabah Beauchamp ve yanındaki Fransız kılavuzu bir teğmenin refakatinde Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey'e göndermiştir. Kendisi de Syracuse'ya gitmek için 4 Mart'ta adadan ayrılmıştır. Burada ifadesi alınan Beauchamp, Mısır'daki ordunun genel olarak seferden memnun olmadığını, altı aydır bir damla bile şarap içmediklerini, bu sürede memleketlerinden bir haber alamayan askerlerin çok mutsuz olduklarını ve Fransa'ya dönmek istediklerini söylemiştir. İsyan raddesine gelen askerlerin Arapların eline düşmekten korktukları için subaylara itaat ettiğini ve İngilizlerin bu durumdan istifade edebileceği itirafında bulunmuştur⁶².

Fransız casusla birlikte Hasan Bey'e teslim edilen evrak 17 Mart 1799'da İstanbul'a ulaşmış ve Spencer Smith'e teslim edilmiştir. Trowbridge'den Beauchamp'ın yakalandığını bildiren bir yazı, Marmont ile İdris Bey arasındaki sözleşme, Bonapart'ın talimatları ve sadrazama hitaben yazılmış olan mektubun bulunduğu dosyayı alan Spencer Smith, Bâbiâli'ye bir uyarı notu göndermiştir. İskenderiye Limanı'ndan çıkan İdris Bey komutasındaki Riyâle-i Hümâyün kalyonunun İngiliz muhafız gemileri tarafından durdurularak içindeki Fransız'ın derdest edildiğini belirten elçi, düşmanla utanç verici bir antlaşma yapan Osmanlı kaptanının bir casusu yasa dışı olarak gemiye aldığı belirtmiştir. Bununla ilgili belgelerden bahseden elçi, kardeşinin tavsiyesine aldırmandan, Trowbridge'in önerisi doğrultusunda Beauchamp'ın bir casus olarak görülmesi ve ölümle cezalandırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. İngilizlerin idam yönündeki görüşüne karşılık Bâbiâli, Bonapart'ın tekliflerinden istifade edilebileceği ve daha sonra barış müzakerelerinde işe yarayabileceği düşüncesiyle Beauchamp'ı tutuklamaktan yana tavır almıştır⁶³.

61 Trowbridge'in Beauchamp için önerdiği idamdan Bâbiâli'yi daha hafif bir ceza vermeye iten Siney Smith'in bu mesajı değildir. Spencer Smith, kardeşinin tavsiyesine rağmen diplomatın idam edilmesi gerektiğini savunmuş, Bâbiâli ise Bonapart'ın tekliflerine cevap vermek için Beauchamp'ın kullanılmasını düşündüğünden ölüm cezası vermemiştir. Albert Espitalier, "La Mission...", s. 600-602.

62 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 602.

63 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 602-603.

Hallowell'in Kıbrıs'ta arızalı gemisiyle baş başa bıraktığı İdris Kaptan ise uygun bir hava kollayarak demir alıp İstanköy yakınındaki Çatallar denen yere gelmiş, oradan Çeşme, Pire ve Bozcaada'ya geçmiştir. Her uğradığı yerde ikişer gün kalmış, Bozcaada'dan hareketle sağ salım İstanbul'ulaşmış ve gemiyi Tersâne'ye bağlamıştır⁶⁴.

Osmanlı başkentine gönderilen Beauchamp'ın üzerindeki belgeler, casusu teslim alan Rodos mutasarrıfı vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Bâbüâli'ye ulaştıktan sonra maddeler hâlinde tercüme edilen evrak Mart 1799 tarihinde padişaha sunulmuştur. On maddeden oluşan talimat, casus olarak gönderilen diplomatın hareket tarzının önceden ayrıntılı olarak planlandığını ortaya koymuştur. Belgenin içeriği Bonapart'ın diplomata verdiği talimnameyle aynıdır. Belgeye eklenen uyarıya göre İdris Bey, oğlu hakkında ne derece rahat ve güven istiyorsa Beauchamp için de aynı şartların sağlanmasına dikkat etmelidir. Bu hususların yerine getirilmesinde beklenmeyen bir engel çıktığında İdris Bey, Beauchamp ile istişare etmelidir⁶⁵.

Osmanlı arşiv belgelerine göre Akdeniz'de bir Fransız casusun yakalandığına dair haberlerin İstanbul'a gelmesi Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya'yı birbirine yaklaştırmıştır. Napolyon'un bazı mektuplarını taşıyan ve İskenderiye'den tamir için İstanbul'a gelecek olan Riyâle Bey'in gemisine atlayan Beauchamp'ın İngiltere donanması tarafından yakalandığı ve idam edilmek üzere bir İngiliz gemisinde hapsedildiği haberi üzerine Osmanlı Devleti olaya müdahil olmuştur. Rusya ve İngiltere'nin İstanbul'daki elçileriyle konu müzakere edilmiş, bu casusa yapılacak muamelenin belirlenmesi için Beauchamp'ın İstanbul'a getirilmesine karar verilmiştir⁶⁶.

Haziran 1799'da Sadâret'ten III. Selim'e verilen bir telhiste, bu casusluk olayı teferuatıyla izah edilmiştir. Telhisin muhtevâsından anlaşıldığına göre sadrazamla görüşen Rusya elçisi, Riyâle gemisinin Fransa işgali altındaki İskenderiye'den nasıl çıktığını sormuştur. Buna dair tahriratın henüz geldiği, keyfiyetin bilinmediği; ancak Osmanlı kalyonunun İskenderiye'den çıktığı haberinin ulaştığı elçiye söylenmiştir. Elçiye henüz olayı ayrıntılarıyla aydınlatacak yazıların gelmediği, geminin bazı vesile ve desiselerle çıkmış olabileceği bilgisi verilmiştir. Bunun üzerine Rusya elçisi İskenderiye'de bulunan İngiltere donanması kumandanından İstanbul'daki İngiltere Elçisi Spencer Smith'e⁶⁷ bir yazının gelmiş olduğunu belirtmiştir. Smith'in haber vermesi üzerine müzakere

64 BOA, TS.MA.e., 577/4, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

65 BOA, HAT, 247/13933-B, 15 Şevval 1213 (22 Mart 1799).

66 Mısır'ın işgali üzerine bu Fransa'nın rakipleri olan Rusya ve İngiltere ile ittifak antlaşmaları yapılmıştır. Halil Nuri Bey, *Tarih-i Nuri Bey*, v. 277a-277b.

67 Spencer Smith, bu sırada İngiltere'nin İstanbul elçisi olarak görev yapıyordu. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 35.

ettiklerini, konu hakkında elçinin Bâbüâlî'ye bir takrir vereceğini söylemiş ve vakayı anlatmıştır. Şöyle ki İskenderiye Limanı'ndan çıkan Riyâle-i Hümâyün'u takip etmekte olan İngiltere donanmasının kumandanı, geminin Osmanlı kalyonu olduğunu anlayarak müdahale etmemiş; “İçinde düşmanın bir adamı var mıdır, bir defa aramak harp kaide-lerindedir.” diyerek gemide arama yapmak istediğini İdris Bey'e söylemiştir. Yaptığı aramada Bonapart tarafından gönderilmiş olan Beauchamp isimli Fransız'ı bulmuş, üzerinde çıkan talimatname ve İdris Bey'in İskenderiye kumandaniyla olan mukavelesini almıştır⁶⁸. Olayı bu şekilde Rusya elçisine aktaran Simith “*Beauchamp'ın müfsid ve şerir biri olduğunu, Mısır'dan bu şekilde çıkışından bile onun casusluğunun anlaşıldığını, bu gibilerin asılarak idam edilmesi gerektiğini*” söylemiştir. Smith'in vereceğini söylediği takrir ile keyfiyetin ortaya çıkacağını belirten Rusya elçisine “*Bakalım İsmi takrîrini takdim eyledikde ne vech ile iktiza eder ise elçi beyle dahi muhâbere olunur.*” diye cevap verilmiştir⁶⁹.

Telhise göre aynı gün Riyâle kalyonunun İskenderiye'den ne şekilde çıktığını ve Beauchamp'ın İngiltere gemisine alındığını bildiren Kıbrıs muhassılının⁷⁰ kamesi padişaha sunulmuştur. Ancak bu sırada Rusya elçisiyle görüşmede bulunan reisülküttap, söz konusu yazıdan ertesi gün haberdar olabilmıştır. İngiltere elçilik tercümanını hemen Bâbüâlî'ye çağıran reis efendi, olayı öğrenmeye çalışmıştır. Önceki gün Rusya elçisiyle sohbetinde İngiltere elçisinin bir yazı sunacağından bahsedildiğini, durumun açıklığa kavuşması için söz konusu yazının bir an evvel gönderilmesi talebini iletmiştir. Tercüman söz konusu yazıları Bâbüâlî'ye teslim etmiştir⁷¹.

6. Beauchamp'ın İstanbul'a Getirilmesi

İngilizlerin eline geçen Beauchamp, casus olarak kabul edilmiş ve idam edilmek istenmişti. Osmanlı kaptanının rehin tutulan oğlunun karşılık olarak öldürülme ihtimali üzerine İstanbul'a gönderilmesine karar verilen Beauchamp, bir İngiliz savaş gemisinin refakatinde Riyâle kalyonuyla Kıbrıs ve Rodos üzerinden Osmanlı başkentine doğru yola çıkarılmıştır. Ancak arızalı olan Osmanlı gemisi zorlukla Kıbrıs'a gelebilmiştir. Riyâle-i Hümâyün'u Kıbrıs'ta bırakan İngiliz kaptan, Beauchamp'ı Rodos'a götürerek Osmanlı yetkilisine teslim etmiştir. Rodos mutasarrıfı da Fransız'ı teslim edilen evrakla

68 Rusya elçisinin bahsettiği şekilde bir mukavelenin olmadığı İdris Bey'in ifadesinden anlaşılmıştır. Aynı ifade Fransız casusunun İdris Bey'in rızasıyla İngilizlere verildiğini, Rusya elçisinin iddia ettiği gibi Osmanlı gemisinde arama yapılmadığını ortaya koymuştur. *BOA, TS.MA.e., 577/4, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).*

69 *BOA, HAT, 247/13933, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).*

70 Fransızların Mısır işgali üzerine Karaman Valisi Pekmezci Mehmed Paşa'nın uhdesine Kıbrıs muhafızlığı görevi de verilmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, s. 330.

71 *BOA, HAT, 247/13933, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).*

birlikte İstanbul'a göndermiştir. İngiltere Elçisi Spencer Simith, Beauchamp'ın idamını talep etmişse de ileride sulh yapılması durumunda işe yarayacağı düşüncesiyle Bâbüâlî bu şahsın idamına yanaşmamıştır⁷².

Diğer taraftan İskenderiye önlerinde dolaşan İngiliz donanması gemileri kaptanlarından Trowbridge, 1799 yılı başlarında Fransa casusu Beauchamp'ın bir gemiyle İstanbul'a gönderilmiş olduğunu Osmanlı başkentindeki elçisine bildirmiştir. Riyâle kalyonuyla İskenderiye'den hareket eden Beauchamp adlı Fransız'ın casus olduğunun anlaşıldığını ve tutuklanması gerektiğini bildiren İngiliz kaptan, Mısır ve İskenderiye'de yayılan veba hastalığı⁷³, maaş alamayan askerler ve Müslüman ahaliye yüklenen vergiler nedeniyle Fransa ordusunun güç kaybettiğini haber vermiştir⁷⁴.

Rodos'tan Bâbüâlî'ye ulaştırılan İngiliz kaptanın yazısı tercüme edilerek 8 Nisan 1799'da padişaha sunulmuştur. Riyâle-i Hümâyün'un İskenderiye'den çıkışını anlatan mektup, kalyonun bir İngiliz gemisi eşliğinde Rodos'a gönderildiğini ifade etmiştir. Osmanlı gemisinin içinde bulunan Beauchamp ile yanındaki kılavuzun tutuklandığını ifade eden İngiliz kaptan, bu Fransız'ın casus gibi bir adam olduğunu, bu gibilerin haklarında icra edilmesi gereken muamelenin asılarak idam edilmek olması gerektiğini zikretmiştir. Ancak Beauchamp ve beraberindeki adamın şimdilik İstanbul'a gönderildiğini, bunlar hakkında ne tür bir muamele icra edileceğine Osmanlı Devleti'nin karar vermesi gerektiğine işaret etmiştir⁷⁵.

İstanbul civarına getirilen Beauchamp hemen şehre sokulmamış, Osmanlı yetkilileriyle İngiliz elçiliği arasında birtakım görüşmeler yapmıştır. Bu arada yazılı olarak casusun gagesi sorulmuş, o da kurtulma çareleri aramaya koyulmuştur. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Beauchamp vasıtasıyla Napolyon'un gönderdiği mektuplardan bazıları tercüme edilerek 3 Haziran 1799 tarihinde bir telhisle III. Selim'e sunulmuştur. Buna göre Bonapart'ın gönderdiği casusu İngilizler yakalayıp Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey'e teslim etmiş ve İstanbul'a gönderilmesini sağlamıştır. Casusun beraberinde verilen evrak zarfının üzeri İstanbul'daki İngiltere elçisine hitaben yazıldığı için onları da elçiliğe vermek üzere beraberinde göndermiştir. Söz konusu belgelerin Bâbüâlî'ye verilmesi istendiğinde İngiliz elçisi vesikalari tercümanıyla göndermiştir. Bu yazılardan İngiliz kaptanın kendi

72 Soysal'ın ifadesinden Beauchamp'ın İngiltere savaş gemisinin refakatinde İstanbul'a getirildiği anlaşılmaktadır. Su almakta olan Riyâle gemisinden Kıbrıs'ta ayrılan İngiliz kaptan Rodos'a gitmiştir. Rodos mutasarrıfının temin ettiği bir gemiyle birlikte casus İstanbul'a getirilmiştir. İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 272.

73 Askerler arasında yayılan veba hastalığını Fransız komutanlar bir süre askerlerden gizlemiştir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 39.

74 BOA, HAT, 245/13801-A, 3 Zilkade 1213 (8 Nisan 1799).

75 BOA, HAT, 245/13801-A, 3 Zilkade 1213 (8 Nisan 1799).

elçisine hitaben kaleme aldığı yazı ve Bonapart tarafından sadrazama yazılmış olan mektup ayrı ayrı tercüme edilerek padişaha sunulmuştur⁷⁶.

İstanbul yolundayken Bâbiâli ile yazışma imkânı bulan Beauchamp'tan bir takrir alan Sadâret, yazının tercüme edilmesi için Dîvân tercümanı vasıtasıyla dil bilen dirayetli birini bulmaya çalışmıştır. İstanbul civarında yaşayan birinin söz konusu yazıyı tercüme edebileceği tespit edilmiştir. Yapılan araştırma neticesi bulunan kişinin güvenilir olduğu anlaşılmış ve metin tercüme ettirilerek padişaha sunulmuştur. İlgili yazının üzerindeki Sadâret notunda, casusu getiren geminin hâlâ İstanbul yakınında tutulduğuna ve bu hususta İngiltere elçisiyle müzakere edildiğine işaret edilmiştir. Geminin İstanbul'a getirilmesini uygun bulan Sadâret, Beauchamp hakkında ne tür bir muamelelerin uygulanacağına daha sonra karar verileceğini belirtmiştir⁷⁷.

Bu arada İstanbul'a varmadan Beauchamp'ın ayrıntılı olarak ifadesinin alınması için daha önce padişaktan izin istendiğini belirten Sadâret, bu iş için güvenilir bir adamın gönderildiği bilgisini vermiştir. Beauchamp'ın yazısı geldiğinde derhâl sunulacağını belirten sadrazam, gerekirse Rusya ve İngiltere elçileriyle görüşülerek casusa nasıl muamele edileceğine karar verileceğini arz etmiştir. III. Selim de telhisin üzerine "*Elçilerle söyleşilip kaydı görüle.*" hattını yazarak İngiltere ve Rusya elçilerinin görüşü alındıktan sonra karar verilmesini istemiştir⁷⁸.

Beauchamp'ı getiren kalyon henüz başkente girmemişken tercüman Alexandre de Sutoz vasıtasıyla kaptanla irtibat kuran Reisülküttap Âtîf Efendi, 27 Mart 1799'da Fransızca bir mektup göndererek casusun İstanbul'a getirilmesini istemiştir⁷⁹. İstanbul'a getirilen Beauchamp, reisülküttabın mektubuna 29 Mart 1799 tarihinde verdiği cevapta görevi hakkındaki iddiaları doğrulamıştır. Seyahat arkadaşlarından birini kaybettikten ve Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan bir geri çağırma mektubu beklediği bir sırada hastalandığını ve İskenderiye'de tedavi gördüğünü belirttikten sonra Maskat'taki konsolosluk görevi ve Mısır'a gidiş serüvenini anlatmıştır. Tam da Fransızların Mısır'daki haberlerinden birkaç gün sonra yola çıktığını, Dimyat üzerinden Kahire'ye giderek bilim heyetine girdiğini ve bilimsel çalışmalarla meşgul olduğunu belirten Beauchamp, Suriye'den ayrıldığı sırada Halep ve Lazkiye dışında

76 BOA, HAT, 246/13907, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

77 BOA, HAT, 245/13801, 17 Zilkade 1213 (22 Nisan 1799).

78 BOA, HAT, 246/13907, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

79 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 602-603. Amedcilikten 5 Mart 1798 tarihinde reisülküttaplığa getirilen Ahmed Âtîf Efendi, Mısır'ı işgali sırasında Rikâb-ı Hümâyun riyasetine nakledilmiştir. İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı...*, s. 643.

Fransızların Doğu Akdeniz kıyılarının tamamında kilitli olduğunu gözlemlediğini ifade etmiştir. Kahire'den ayrıldığında, Osmanlı Devleti'nden Fransa Cumhuriyeti'ne savaş ilanına dair resmî bir bilgi olmadığını sadece İngiltere tarafından şüpheli raporlar aldıklarını, işlerin daha iyi olacağına ve Talleyrand'ın olağanüstü büyükelçi olarak İstanbul'da bulunduğu inandıklarını belirten Beauchamp, amacının Osmanlı ve Fransa devletleri arasındaki dostluk bağlarını yenilemek olduğunu iddia etmiştir. Bu gaye ile Bonapart'ın kendisine sadrazam ve Talleyrand için birer mühürlü mektup verdiği ileri sürmüştür⁸⁰.

Başkomutan Bonapart adına, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Fransız tüccar ve konsoloslarının kurtuluşunu müzakere etmek ve serbest bırakılmalarını sağlamakla görevli olduğu iddiasında bulunan Beauchamp Müslümanlara, Osmanlı tebaası ve tüccarlarına herhangi bir zarar vermek niyetinde olmadıklarını ifade etmiştir. Bonapart'ın Bâbiâli ile Fransa arasındaki barışı yeniden tesis etme arzusunu, Osmanlı ordularına karşı silah çevirmek istemediğini ve büyükelçi Talleyrand'ın görüşmelerinin olumlu sonuçlarını getirme niyetinde olduğunu dile getiren Beauchamp, savaşın durumu değiştirdiğini belirtmiştir. Savaşın iki imparatorluğu birbirinden ayırdığı mevcut koşullarda görevinin geçersiz hâle geldiğini, bir diplomatik temsilci olarak muamele görmek ve güvenli bir şekilde İskenderiye'ye geri gönderilmek istediğini söylemiş; itimat mektubu olmasa da Fransız tüccarların serbest bırakılması talebini yenilemiştir⁸¹.

7. Beauchamp'a Verilecek Cezanın Tespiti

Bir Fransa casusunun Rodos'tan İstanbul'a gönderildiği haberinden sonra Beauchamp'a ne tür bir cezanın tatbik edileceği tartışmaları başlamıştır. Bu konuda Bâbiâli, İngiltere ve Rusya'nın İstanbul'daki elçileriyle müzakerelerde bulunarak bir karara varmaya çalışmıştır.

Bu esnada Kıbrıs muhassılının Beauchamp hakkında gönderdiği bir takrir Bâbiâli'ye ulaşmıştır. III. Selim'e sunulan bu yazı, bir Osmanlı kalyonunun İskenderiye'den ayrıldığı ve içindeki Fransa casusunun, İngiliz Komutan Trowbridge tarafından alındığı haberini taşıyordu. Ancak bu sırada Bâbiâli'ye gelen Rusya elçisi de aynı istihbaratı getirmiştir. Ardından İngiltere elçisi de konuyla ilgili belgeleri Osmanlı yetkililerine teslim etmiştir. Bu belgeler dikkate alınarak Beauchamp'a verilecek cezaya karar verilmeye çalışılmıştır. Bu konuda görüş bildiren İngiltere elçisi kendi devletinde de yürürlükte

80 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 603-605.

81 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 599-603.

olan kurallara göre bu gibi casusların idam edildiğini, dolayısıyla Beauchamp'ın ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir⁸².

Sadâret'in mevzuu III. Selim'e izah eden yazısına göre casusun alenen idam edilmesi İskenderiye'de rehin tutulan İdris Bey'in oğlu, mülazım kaptan ve alıkonulan diğer on tayfanın öldürülmesine sebep olacaktır. Bununla birlikte casusun talimnamesi henüz tercüme aşamasında olduğundan teferruatıyla anlaşılma-ş ise de Beauchamp'ın elçilik vazifesiyle Bonapart tarafından gönderilmiş olduğu ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu şekilde temsilci olarak gönderilen birinin alenen idam edilmesinin Osmanlı Devleti'nin Paris'teki elçisi Ali Efendi'ye⁸³ zarar vereceği de düşünülmelidir. Yine casusun idamı muhaberenin kesilmesine sebebiyet vermemelidir. Casusun öldürülmesi Fransa taraflarından gelenlere ve Mısır'dan kendi istekleriyle ayrılanlara taarruz edilmemesi gayesiyle neşredilen beyannameye aykırı olacaktır. Ancak şöyle bir yol takip edilebilir: Beauchamp İstanbul'a getirilir, saldırıya uğramadan selamete ulaştığına dair Napolyon'a hitaben bir mektup yazdırılarak gönderilebilir. İskenderiye'de tutulan rehinelere salıverildikten sonra adı geçen casus gizlice idam edilebilir. Bu durumu değerlendirmesi için İngiltere elçisine tercümanıyla haber yollanmış, bu çözüm şekli ayrıca Rusya elçisine de bildirilmiştir⁸⁴.

Padişaha sunulan telhiste ifade edildiğine göre her iki elçi de bu durumu tasvip etmekle birlikte Napolyon'a bu şekilde mektup yazmayı Rusya elçisi sakıncalı bulmuş; aşırı şüpheli, hilekâr, bozguncu ve desiseci olan Bonapart'ın bu yazıyı kendi fesadına vesile yapacağından çekinmiştir. Bonapart'ın “*Osmanlı Devleti'ne gönderdiğim elçiden cevap geldi.*” diyerek bazı yalan ve uydurma şeylerle kötü emellerini meşrulaştıracağını dile getirmiştir. Kıbrıs muhasımının gönderdiği yazıya nazaran Beauchamp'ın henüz İngiltere

82 BOA, HAT, 247/13933, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

83 Morali es-Seyyid Ali Efendi, Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya atadığı ilk ikamet elçisidir. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seferleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 234. Ali Efendi, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumak için iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmekle uğraşmıştır. Fransa'yla bir dostluk antlaşması imzalanması ve mevcut ticari antlaşmaların yenilenerek Osmanlı tüccarlarının haklarının mütekabiliyet esasına göre düzenlenmesi için çaba sarf etmiştir. Ancak Talleyrand ve Bonapart'ın dostluğunu kazandığı zehabına kapılarak Fransa'nın Osmanlı Devleti aleyhindeki savaş hazırlıklarından haberdar olamamıştır. Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay, 1988, s. 25-23. Ali Efendi'nin biyografisi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmani*, C.III, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1311, s. 554; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C.I, haz. Nuri Akbayar, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 254-255. Ayrıca Seyyid Ali Efendi'nin Paris elçiliği ve Mısır Seferi süresindeki görevi hakkında geniş bilgi için bkz. Maurice Herbet, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi “Morali Esseyyit Ali Efendi” (1797-1802)*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, Pera Yayınları, 1997, s. 115-153; Nihat Karaer, “Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve ilk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797–1802) Sürecinde Osmanlı-Fransız Diploması İlişkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.31, S.51, Mayıs 2012, s. 63-92.

84 BOA, HAT, 247/13933, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

gemisinde bulunduğu kanaati ortaya çıkmıştır. İngiliz Elçiliği'nin yazısı olmadan İngiltere kaptanının casusun tesliminde tereddüt etme ihtimali vardır. Bunun için İngiltere elçisine tekrar haber gönderilmelidir. Üzerindeki talimname içeriğinden temsilci olarak gönderildiği anlaşılan Beauchamp'ın idam edilmesinin yukarıda belirtilen mahzurlara sebep olacağı, adı geçen şahsın İstanbul'a getirilerek İngiltere elçisinin sarayında hapsedilmesi münaşip olacaktır. Bu şahsın sözlü ifadesi anlaşıldıktan sonra memuriyetinin mahiyeti kesin olarak açığa çıkacaktır. Ardından müttefik devletlerin elçileriyle müzakere edilerek nasıl bir muamele yapılması gerekiyor ise ona göre hareket edilecektir. Beauchamp'ı İstanbul'a getirmesi için bir kırlangıç gemisi gönderilmesinin düşünüldüğü ifade edilerek durum Rusya elçisine de bildirilmiş; ancak henüz cevabı gelmemiştir⁸⁵.

Sadâret'in telhisinde ifade edildiğine göre bu şahsın ortadan kaldırılması gerekli ise de idamının bazı sorunlara sebep olacağı açıktır. Şimdilik Beauchamp'ın İstanbul'a getirilmesi, tevkif edilerek memuriyetinin mahiyetinin öğrenilmesi ve söz konusu talimnamesinden başka üzerinde gizli vesika varsa elinden alınması yeterlidir. Rusya ve İngiltere elçileriyle değerlendirme yapıldıktan sonra gereken muamelenin vaktin ve maslahatın icabına uygun olarak yerine getirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu konuda elçilerin vereceği cevap padişaha takdim edilecektir⁸⁶.

Beauchamp'a verilmesi gereken ceza konusunda Bâbîâli'de değerlendirmeler yapılırken müttefik İngiltere ve Rusya elçilerinin de görüşleri alınmış, Kıbrıs ve Rodos'tan gelen yazılar incelenmiştir. Bu sırada casus İstanbul'a getirildiği gibi üzerinde çıkan yazılar tercüme edilerek tetkik edilmiş, içerikleri tam olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine sorgusunda verdiği ifadeler dikkate alınarak Beauchamp'ın İstanbul'a geliş gayesi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu arada gemisini Tersâne'ye getirmiş olan İdris Kaptan'ın da sorgusu yapılmıştır. Ortaya çıkan tüm bilgiler eldeki Fransız vatandaşına yapılacak muamele ve uygulanacak ceza konusunda belirleyici olmuştur.

Elde edilen veriler Beauchamp'ın Osmanlı gemisine bindirilerek İstanbul'a gönderilme şekli ve üzerindeki talimname casusluğunun işareti olarak kabul edilmiştir. Ancak üzerinde Bonapart tarafından sadrazama gönderilen bir mektubun çıkması bu şahsın diplomatik bir temsilci olduğu kanaatini de ortaya koymuştur. Casusların idam edilmesi diğer devletlerde de kural olmasına rağmen Beauchamp'ın resmî bir temsilci olarak değerlendirilmesi kanaati meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti, casus diye teslim edilen bu şahsı Fransa'nın resmî görevlisi olarak kabul etmiş ve tutuklamıştır.

85 BOA, HAT, 247/13933, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

86 BOA, HAT, 247/13933, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

8. Beauchamp'ın Tutukluluğu

Osmanlı Devleti'nin savaş ilan ettiği devletlerin elçileri ile diplomatik temsilcilerini bir süre hapsediği bilinen bir kuraldır. Bu durumda Beauchamp da tutuklanmıştır. Bu gibi durumlarda diplomatlar Yedikule'ye hapsedilirdi. Ancak Beauchamp'ın İstanbul Boğazı'nda bulunan Kılâ'-ı Seb'a denilen kalelerden Rumelifeneri Kalesi'ne hapsedilmesine karar verilmiştir.

İstanbul'a getirilen Beauchamp, diplomatik temsilci statüsünde olduğunu savunmuş olsa da hapsedilmekten kurtulamamıştır. İngiltere'nin casus kabul edilerek idamını istemesine rağmen daha sonra barış müzakerelerinde işe yarayabileceği düşüncesinde olan Bâbîâli tutuklanmasını daha münasip görmüştür. Bu konuda bir makale neşreden Espitalier, koşullara bağlı olarak mahpusta Beauchamp'a hürmetle muamele edildiğini belirtmiştir. Ona göre Bonapart, diplomatın tutukluluğunu bir kayıp olarak görmemiştir. İngiliz Komutan Trowbridge ise Beauchamp'ı İstanbul'a darağacına göndererek bir ustalık yaptığını düşünmüştür. Gerçekte Bonapart'ın önerilerini öğrenen Türkler, onun anlaşma isteğini not etmiştir. Ancak her şeyden önce Sidney Smith, Rodos'ta Beauchamp ile yaptığı tesadüfi görüşmeden yararlanmasını bilmiş; Bonapart'ın kuryesi sayesinde Fransızları Mısır'dan çıkarma planını gerçekleştirebileceğini anlamıştır⁸⁷.

Osmanlı arşiv belgeleri Rumelifeneri Kalesi'nde Beauchamp'ın beraberinde bir kişinin daha mahpus olduğuna göstermektedir. Hizmetkâr olarak kayıtlı olan sahsın kimliği ve ne tür bir hizmet sunduğuna dair vesikalarda açıklama bulunmamaktadır. Ancak yakalanmasıyla ilgili bir belge casusun yanında bir kılavuzun da bulunduğu işaret etmektedir. Yine casusu Rodos'a getirerek mutasarrıf Hasan Bey'e teslim eden İngiliz Kaptan Hallowell, Bâbîâli'ye hitaben bıraktığı mektupta casusun yanında bulunan ikinci bir şahıstan bahsetmiştir. Kaptanın 8 Nisan 1799 (3 Zilkade 1213) tarihli mektubu, Riyâle-i Hümâyun gemisinde ele geçirilen Beauchamp ve beraberinde bulunan kılavuzun tutuklandığını haber vermektedir⁸⁸. Dolayısıyla kalede casusun yanında mahpus bulunan hizmetkâr bu kılavuzdur.

Osmanlı arşiv belgeleri Rumelifeneri Kalesi'ne hapsedilen Fransa casusu Beauchamp ile yanındaki hizmetkârına masraflarını karşılamaları için günlük iki kuruş tayinat verildiğini göstermektedir. Bu şahısların masraflarının karşılanması için verilen meblağ, defterdarın onayından sonra Darphâne tarafından ödenmiştir. Bu paranın kaynağı savaş sırasında el konulan Fransız mallarıdır.

87 Albert Espitalier, "La Mission...", s. 605-606.

88 *BOA, HAT*, 245/13801-A, 3 Zilkade 1213 (8 Nisan 1799).

Beucahamp ve adamına tayinat ödenmesi için Karadeniz Boğazı'ndaki Kılâ'-ı Seb'a nazırı⁸⁹, Defterdarlığa takrirler göndermiştir. Defterdarın havalesiyle ilgili kalemlerde kayıtlara bakılarak daha önce ne kadar ödeme yapıldığı tespit edilmiştir. Başmuhasebe Kalemi'ndeki derkenar işleminden sonra ödemenin yapılacağı ayın gün sayısına bakılarak ödenmesi gereken miktar tespit edilmiştir. Ardından Başmuhasebe'de hazırlanan bir telhisle durum defterdara izah edilmiş ve ödeme onayı istenmiştir. Defterdarın buyruldu şeklinde verdiği onaydan sonra maliye kalemlerinde gerekli işlemler tamamlanmış ve ödeme yapılmıştır.

Defterdarlık'taki ödeme işlemleriyle ilgili arşiv belgeleri, Rumelifeneri Kalesi'nde padişah fermanıya hapis bulunan Beauchamp ve hizmetkârına tayinat ödendiğini göstermektedir. Belgelere göre 15 Ekim 1799'da iki kişi için 1214 yılı Rebiyülahir aylığı olarak 58 günlük yevmiye verilmesi gerektiği hesaplanmış, kuruş cinsinden olan yevmiyelerin karşılığı 9.280 akçe olarak ödenmiştir⁹⁰. Yine aynı şahısların Hicrî 1215 Rebiyülahir aylığı hakkında Kılâ'-ı Seb'a nazırının takriri üzerine Defterdarlık'ta yapılan derkenar ve hesaplama neticesi tayinat olarak 29 Eylül 1800 tarihinde 58 kuruş ödenmiştir. Derkenar kayıtları önceki ay 30 gün için 2'şer kuruştan 60 kuruş ödendiğini ortaya koymuştur⁹¹.

Başka bir belge, Kılâ'-ı Seb'a' Nazırı İsmail Ağa'nın Karadeniz Boğazı'nda bulunan Rumelifeneri Kalesi'nde mahpus olan Beauchamp ve hizmetkârına tayinat ödenmesi için müracaatta bulunduğunu göstermektedir. İsmail Ağa, belirlenmiş olan günlük 2'şer kuruştan bir aylık tayinat bedeli olan 60 kuruşun ödenmesi için Defterdarlığa bir takrir göndermiştir. Defterdarlık'ta 21 Ekim 1800 tarihinde yapılan derkenar ve hesaplama neticesi adı geçen Fransız mahpuslara 60 kuruşun ödenmesi gerektiğinin anlaşılması üzerine başmuhasebeci tarafından telhis düzenlenmiştir. İsmail Ağa'nın takriri, derkenar ve hesaplamaya değinen başmuhasebeci, ödenmesi gereken meblağın Darphâne-i Âmire'deki Fransa akçesinden ödenmesi için defterdarın onayını istemiştir. Defterdarın 24 Ekim 1800 tarihli buyruldu ile Beauchamp ve hizmetkârının Hicri 1215 yılı Cemaziyülevvel ayına ait tayinatı olan 60 kuruş ödenmiştir⁹². Yine aynı şahısların günlük 2'şer kuruşluk yevmiyelerinin ödenmesi için İsmail Ağa, Defterdarlığa hitaben 1800 yılının kasım ayı sonunda bir takrir yazmıştır. Takrir ile Beauchamp ve hizmetkârına

89 Beauchamp'ın mahpus olduğu dönemde Kılâ'-ı Seb'a nazırlığı görevi İsmail Ağanın uhdesinde bulunmaktaydı. Ödemeye ilgili bazı takrirlerin altında "Kılâ'-ı Seb'a Nâzırı İsmâ'il Ağa" ibaresi vardır. *BOA, Cevdet Hariciye (C.HR.)*, 23/1121, 5 Cemaziyülahir 1215 (24 Ekim 1800).

90 *BOA, Ali Emiri Selim 3 (AE.SSLM.III)*, 389/22460, 15 Cemaziyülevvel 1214 (15 Ekim 1799).

91 *BOA, C.HR.*, 27/1316, 16 Cemaziyülevvel 1215 (5 Ekim 1800).

92 *BOA, C.HR.*, 23/1121, 5 Cemaziyülahir 1215 (24 Ekim 1800).

Hicri 1215 senesi Cemaziyülahır ayında günlük 2'şer kuruştan ödenecek olan 60 kuruşun verilmesi ricasında bulunulmuştur. Derkenar kayıtlarına bakarak hesaplama yapan başmuhasebeci, hazırladığı telhis ile 29 gün çeken bu ay için günlük 2 kuruştan 58 kuruşun ödenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Defterdarın 18 Kasım 1800 tarihli buyruğusu ile 10 Aralık 1800 tarihinde gereken ödeme yapılmıştır⁹³.

Osmanlı arşiv belgeleri, söz konusu kişilere tayinat bedeli ödenmesiyle ilgili Kılâ'-ı Seb'â nazırının son olarak Nisan 1801'de Defterdarlığa takrir gönderdiğine işaret etmektedir. Nazır, Beauchamp ve adamına tahsis edilen Hicri 1215 yılı Zilkadesi aylığı olan 60 kuruşun verilmesi ricasında bulunmuştur. Defterdarlık'ta yapılan inceleme neticesi adı geçenlere önceki ayda 29 gün için 58 kuruş ödendiği anlaşılmış ve Zilkade ayı yevmiyelerinin toplamı 30 gün üzerinden 60 kuruş olarak hesaplanmıştır. Derkenar ve hesaplama sonra başmuhasebeci konuyla ilgili telhisi yazarak defterdarın onayına sunmuştur. Kılâ'-ı Seb'â nazırının müracaatına değinen başmuhasebeci, hesap ve derkenar kayıtlarından adı geçen kişilere 1215 yılı Zilkade aylığı olarak 30 günlük 60 kuruş verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Defterdarın 22 Nisan 1801 tarihli onayı üzerine işlemler tamamlanarak 29 Nisan 1801 tarihinde ödeme yapılmıştır⁹⁴.

Beauchamp'ın mahkûmiyeti hakkında Osmanlı Arşivi'nde daha fazla veriye ulaşılamamıştır. Muhtemelen 29 Nisan 1801'deki ödemeden sonra tayinat işlemi yapılmamıştır. Aynı yıl Mısır'da yenilgiyi kabul eden Fransızlar barış istemek zorunda kalmıştır. Gize'de Fransızlar ile müttefik Osmanlı ve İngiltere temsilcileri Mısır'ın boşaltılması için 27 Haziran 1801 tarihinde bir tahliye sözleşmesi imzalamıştır⁹⁵. Sözleşme gereği iki taraf elindeki esirleri serbest bırakmayı kabul etmiştir. Antlaşmanın uygulanmasıyla tüm esirler zamanla serbest bırakıldığına göre Rumelifeneri Kalesi'nde mahkûm olan Beauchamp ve yanındaki hizmetkârı da serbest bırakılmış olmalıdır.

9. Beauchamp Hakkında İngiltere Yetkililerini Bilgilendirme Çabası

Yakalanarak İstanbul'a gönderilen Beauchamp, Osmanlı yetkilileri tarafından sorgulanmış ve müttefik devletlerin elçileriyle yapılan müzakereden sonra tutuklanmıştır. Fransa Devleti'nin temsilcisi sayılarak Karadeniz Boğazı'nda bulunan Rumelifeneri Kalesi'nde hapsedilen bu casusun durumu İngiltere'de bulunan Osmanlı Devleti'nin

93 *BOA, C.HR.*, 103/5137, 23 Receb 1215 (10 Aralık 1800).

94 *BOA, C.HR.*, 29/1409, 1 Zilhicce 1215 (15 Nisan 1801).

95 Kâmil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar...", s. 164-179.

elçisi İsmail Ferruh Efendi tarafından Bâbîâlî'den sorulmuştur⁹⁶. Yapılan yazışmalarla Beauchamp'ın vaziyeti hakkında elçi bilgilendirilmiş, diplomatın Mısır'dan ayrılış serüveni izah edilmiştir. Londra elçisine hitaben yazılan tahriratta, Beauchamp'a Napolyon tarafından casus olarak görev verildiği belirtilmiştir. İskenderiye'de bir Osmanlı savaş gemisine bindirerek yolladığı casusun İngilizler tarafından yakalanarak İstanbul'a gönderildiği ve Boğaz'da bulunan Rumelifeneri Kalesi'ne hapsedildiği ifade edilmiştir⁹⁷.

Tahriratın içeriğinde açıklandığı üzere, o sırada Mısır'da bulunan İngiltere kumandanı Sidney Smith⁹⁸, kardeşi ve İstanbul Elçisi Spencer Smith'e gönderdiği bir yazısında, güya Beauchamp'ın şimdi Osmanlı donanması ile İskenderiye tarafında olan Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın gemisinde olduğunu işittiğini haber vermiştir. Olay henüz dallanıp budaklanmamışken böyle bir şey işitmiş olan kumandan Sidney Smith, kendi devletine durumu bildirerek söz konusu casusun vaziyeti sebebiyle ortalığı karıştırmıştır. Söylentilerin Osmanlı Devleti'nin Fransa ile gizli irtibatı olduğu için Kaptan Paşa'nın Beauchamp'ı yanında götürdüğü hususunda şüphe uyandırma ihtimali vardır. Gerçekten de durumdan şüphelenmek gerektiğinden, bu haberin kesinlikle aslının olmadığı, Beauchamp'ın hâlâ Rumelifeneri Kalesi'nde mahpus olduğu elçiye söylenmiştir. Bu ifade yeterli gelmeyeceğinden göndereceği bir adamın Beauchamp'ın yanına götürülmesi için Boğaz nazırına emir verileceği Smith'e söylenmiştir. Elçi ise biraz araştırma yaparak Beauchamp'ın İstanbul civarında mahpus olduğunu tespit ettiğini belirtmiş; ayrıca reisülküttap tarafından böyle cevap verilmişken adam göndermeye gerek olmadığını bildirmiştir. Buna rağmen kumandan Smith'in bu konuyu kendi devleti tarafına yazması ihtimaline karşı, bu haberin asılsız ve yalandan ibaret olduğunun İngiltere'ye bildirilmesi için elçiye ricada bulunulmuştur. Bu esnada Descorches⁹⁹ adlı bir Fransız'ın Paris'ten İskenderiye tarafına gittiği haberi sebebiyle Smith'in böyle yazmış olabileceğini belirten elçi, kumandanın böyle sarahaten görüşünü açıkladığını, hakikat ortaya çıkmış olduğundan Beauchamp'ı görmek için adam göndermeye gerek olmadığını; ayrıca durumu devletine de yazacağını haber vermiştir¹⁰⁰.

96 Tersâne'de ambar emini olan İsmail Ferruh Efendi, 1796 Ekim'inde Londra elçisi olarak atanmıştır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmanî*, C.IV, İstanbul, Matbaa-i Amire, ty. s. 14; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.II, haz. Nuri Akbayar, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 521. Ferruh Efendi, Osmanlı Devleti'nin Londra'ya tayin ettiği ikamet elçilerinin ikincisidir. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri...*, s. 234. İngiltere ve Avrupa'da Osmanlı çıkarlarını korumak ve diplomatik ilişkileri yürütmekle uğraşan Ferruh Efendi, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Grenville ile dostane ilişkiler kurmuştur. Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı...*, s. 35-41.

97 *BOA, HAT*, 257/14747, 6 Receb 1215 (23 Kasım 1800).

98 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 41.

99 Fransız İhtilâli Hükümeti'nin ilk İstanbul elçisi (1793-1796) Marquis de Saint Croix. Bu şahıs 1798'de tekrar İstanbul'a elçi olarak atanmışsa da görevine başlayamamıştır. İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli...*, s. 347.

100 *BOA, HAT*, 257/14747, 6 Receb 1215 (23 Kasım 1800).

Mizacı gereği olayları abartmadaki özelliği bilinen kumandan Sidney Smith'in hiç lüzumu yokken dedikoduya sebep olduğu İngiltere'deki Osmanlı Elçisi İsmail Ferruh Efendi'ye bildirilmiştir. Londra'da böyle aslı astarı olmayan bir olayın duyulması gereksiz yere dedikoduya sebep olacağından İstanbul'da mahzurlu görülmüştür. Osmanlı Devleti, bu konuda İngiltere yetkililerini uyarması ve olayı teferruatıyla anlatması için Ferruh Efendi'ye ayrıntılı bir yazı göndermiştir. Özellikle İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Grenville'e¹⁰¹ olayı etrafıyla izah etmesi tembih edilmiştir. Durumun açıkça ifade edildiği, büyükelçi ile önceki elçinin olayı araştırdıkları ve aslının olmadığını onayladıkları, Beauchamp'ın hâlâ hapiste olduğunu kabul ettikleri bilgisi verilen Londra elçisinin mevzuu bu şekilde gerekli mahfillerde izah ederek şüpheleri gidermesi istenmiştir¹⁰².

Osmanlı Devleti, hapiste tuttuğu bir casusla ilgili dedikodular dolayısıyla İngiltere Hükûmeti'nin dostluğunu kaybetmek istememiştir. Fransızların Mısır'da yenildiği bir esnada Osmanlı-İngiltere ittifakının devamına önem verildiğini kanıtlamak isteyen Bâbîâlî, bu konuda İngiltere Hükûmeti'ni ikna etmesi için Londra'daki elçisini uyarmıştır.

Sonuç

1789 İhtilâli'nden sonra Avrupa devletleriyle savaşıyan Fransa, İngiltere'ye zarar vermek iddiasıyla; ancak gerçekte sömürgecilik amacıyla Akdeniz'in doğusunda ekonomik ve stratejik öneme sahip olan Mısır'ı işgal etmiştir. Bunun farkında olan İngiltere'nin Amiral Nelson komutasındaki filosu Tulon'dan hareket eden Fransa donanmasının peşindeydi. İskenderiye'yi alarak Kahire üzerine hücum eden Bonapart, donanmasının büyük gemilerini Ebukır Limanı'na göndermiştir. Burada İngiltere filosunun hücumuna uğrayan Fransız donanmasının imha olması Bonapart'ın Paris ile olan irtibatını koparmıştır. Mısır'da âdeta mahsur kalan Fransız komutan, bu sırada Osmanlı Devleti'nin savaş ilanına mahal vermeden aldığı toprakları Fransa'ya kazandırma ve ülkesine dönerek siyasi emellerinin peşine düşmüştür. Bir yandan Bâbîâlî ile bir irtibat kanalı kurmaya çalışırken diğer yandan Suriye üzerine bir saldırı planı yapmıştır.

Henüz Paris'te Mısır'ın işgalini tasarlarken fikir birliği içinde olduğu Talleyrand ile İstanbul'a büyükelçi olarak gitmesi hususunda anlaşan Bonapart, bu tecrübeli diplomatın Osmanlı Devleti'nin savaş ilanını önleyebileceğini düşünüyordu. Ebukır baskınından sonra Paris'ten ve Osmanlı başkentinden haber alamayan Bonapart, çare olarak gizli yollarla güvendiği bir adamını İstanbul'a göndermeye karar vermiştir.

101 Lord Grenville dönemin İngiltere dışişleri bakanıdır. Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı...*, s. 36.

102 *BOA, HAT*, 257/14747, 6 Receb 1215 (23 Kasım 1800).

Napolyon'un İstanbul'a gizli vazifeye yollayacağı kişi bu sırada Mısır'da kurduğu bilim heyetinde çalışan Pierre Joseph de Beauchamp'tı. Din adamı ve astronom olarak yetişen Beauchamp, diplomat olarak uzun süre Suriye, Anadolu, İstanbul, Mezopotamya ve İran'da bulunmuş, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nun stratejik bir noktasında olan Maskat konsolosluluğu yapmış, Osmanlılar ve İslamiyet hakkında derin bilgisi olan bir devlet adamıydı.

Bonapart, temsilci olarak seçtiği Beauchamp'ın İstanbul'a ne şekilde gideceğini bizzat kendisi planlamış, yolculuğun güvenle gerçekleşmesi için gereken önlemleri alması için Marmont'u görevlendirmiştir. Napolyon, adamının casus gibi bir Müslüman kılığında ve bir Osmanlı gemisiyle yolculuk yapmasını planlamıştır.

Napolyon'un Beauchamp'ı gizlice İstanbul'a yollama planları yaptığı sırada İskenderiye Limanı'nda mahsur bulunan Donanma-yı Hümâyun gemilerinden Riyâle-i Hümâyun kalyonunun kaptanı İdris Bey, limandan ayrılmak için izin talebinde bulunmuştu. Marmont, İdris Kaptan'ı ölümle tehdit ederek bir Fransız'ı Kıbrıs üzerinden İstanbul'a götürmeye razı olmak zorunda bırakmıştır.

Osmanlı gemisiyle yola çıkan Beauchamp'a göreviyle ilgili bir talimat, İstanbul'da bulunduğu sanılan Talleyrand ve sadrazama hitaben yazılmış iki mektup verilmiştir. Bu yazılarda barış isteğini tekrarlayan Bonapart, Osmanlı yöneticilerini tehdit ederek korkutmaya çalışmıştır. Napolyon'un Beauchamp'a verdiği talimat, onun sadece barış müzakereleri yapmak üzere gönderilen bir temsilci olmadığını, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış problemleriyle ilgili bilgi toplayarak casusluk faaliyetlerinde bulunan bir ajan olduğunu göstermektedir. Kıbrıs, Suriye ve İstanbul'da tutuklanmış olan Fransızlar, Pasbanoğlu İsyanı, Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı'yı parçalama planları, savaşla ilgili gelişen olaylar ve İstanbul'da yabancı neşriyatta yazılanların toplanması gibi faaliyetler bu şahsın casus olarak gönderildiğini göstermektedir.

Bir casusun Riyâle kalyonu ile limandan çıkarılacağı bilgisine sahip olan ve İskenderiye'yi abluka altında tutan İngiltere savaş gemileri Beacuhamp'ı ele geçirmişler, üzerindeki belgelerle birlikte esir olarak İstanbul'a yollamışlardır.

Fransız diplomatı gemisine alan İdris Kaptan, İstanbul'a geldiğinde III. Selim'in fermanı ile sorgulanmıştır. Sorgusunda casusu ne suretle gemisine almak zorunda bırakıldığını, İngilizler tarafından durdurulması ve casusun alınmasını teferruatıyla anlatmıştır. Yakalanan casus, bir İngiliz gemisinin refakatinde Riyâle kalyonuyla İstanbul'a doğru yola çıkarılmıştır. Arızalı olan Osmanlı gemisini Kıbrıs'ta bırakan İngiliz kaptan, casusu Rodos'a götürerek mutasarrıfa teslim etmiştir.

Casusun teslimi Osmanlı, Rusya ve İngiltere devletleri arasında diplomatik tartışmaların konusu olmuştur. Kendi menfaatlerini savunan İngiltere ve Rusya elçileri, casusluk yapan bu şahsın idamından yana görüş beyan etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise savaşın sonunda yapılacak barış görüşmelerinde işe yarayacağı düşüncesiyle üzerinde Napolyon'un verdiği resmî evrak bulunan Beauchamp'ın diplomatik temsilci olarak kabul edilmesi ve tutuklanması yönünde karar vermiştir. Eskiden beri savaş hâlinde bulunduğu ülkelerin diplomatlarını hapse koyma teamülü bulunan Osmanlı Devleti, Beauchamp'ı Rumelifeneri Kalesi'nde hapsedmiştir.

Hapse konulan Beauchamp'a iyi muamele yapılmış, mahkumiyeti sırasında kendisine ve yanında bulunan bir hizmetkârına günlük iki kuruş tayinat verilmiştir. Hapiste bulunduğu süre zarfında, İngiltere'nin Akdeniz'deki filosunun komutanı, bu şahsın gerçekte mahpus tutulmadığı, kaptan-ı deryanın gemisinde bulunduğu şeklinde yalan haber içeren bir mektubu İngiltere'nin İstanbul'daki elçisine göndermiş ve diplomatik gerginliğe sebep olmuştur. Bâbîâlî, İstanbul'daki İngiltere elçisini casusun Rumelifeneri Kalesi'nde tutuklu olduğuna ikna ettiği gibi Londra'daki Osmanlı elçisine yazılar göndererek olayın İngiltere yetkililerine izah edilmesini istemiştir. Mısır'ın Fransa tarafından işgali nedeniyle Osmanlı Devleti ittifak yaptığı İngiltere ve Rusya ile dostluğunu devam ettirmek istediğinden, hasım durumundaki Fransa ile gizlice anlaştığı şüphesini gidermek istemiştir.

Netice olarak Fransa'nın yenilgiyi kabul ederek Mısır'dan çekilme mukavelesini imzaladığı Ağustos 1801'e kadar mahpus kalan Beauchamp, karşılıklı esirlerin salıverilmesiyle serbest kalmıştır. Ülkesine gidiş yolundayken yeni görev emrini almıştır. Lizbon'daki görevine gidebilmek için mola verdiği Nice'de vefat etmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹⁰³

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

2. Araştırma ve Kaynak Eserler

- Abdurrahman b. Hasan el-Ceberti: *Mazharu't-Takdîs bi-Hurûci Tâifei Fransis*, müt. Mustafa Behcet Efendi, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. T2452.
- Ahmed Cevdet Paşa: *Tarih-i Cevdet*, C.VI-VII, Tertib-i Cedid, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniyye, 1309.
- Akbayar, Nuri: *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Altundağ, Şinasi: *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi, 1831-1841*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Bostan, İdris: “Riyâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXV, İstanbul, 2006, s. 141-142.
- Çolak, Kâmil: “Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, C.X, S.2, 2008, s. 141-183.
- Danişmend, İsmail Hami: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul, Türkiye Yayınları, 1961.
- Demir, Yaşar: “XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum-Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.III, S.5, Yaz 2013, s. 130-146.
- Driault, Édouard: *Napoléon'un Şark Siyaseti: Selim-i Sâlis, Napoléon, Sébastiani ve Gardane*, ter. Köprülüzâde M. Fuad, çev. Selma Günaydın, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Erkutun, Mehmet İlkin: *Ziyânâme (Sadrazan Yusuf Ziya Paşa ve Fransızların İşgali Üzerine Yapılan Osmanlı Devleti'nin Mısır Seferi 1798-1802) Tahlil ve Tenkitli Metin*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Espitalier, Albert: “La Mission de Beauchamp a Constantinople en 1799”, *Revue d'Histoire Diplomatique*, Paris, Société d'Histoire Diplomatique, 1911, s. 591-606.
- Gillispie, Charles Coulston: “Scientific Aspects of the French Egyptian Expedition 1798-1801”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, C.CXXXIII, S.4, Aralık 1989, s. 447-474.

¹⁰³ Kullanılan belgelerin künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Halil Nuri Bey: *Tarih-i Nuri Bey*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, TY 5996.
- Herbette, Maurice: *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi "Moralî Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, Pera Yayınları, 1997.
- İçaçan, Hande Meliha: *Mustafa Behcet Efendi ve "Târîh-i Mısır" Adlı Tercümesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Karaer, Nihat: "Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve ilk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797–1802) Sürecinde Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.31, S.51, Mayıs 2012, s. 63-92.
- Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Kuran,ERCÜMEND: *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1988.
- Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmanî*, C.III-IV, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1311.
- Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmanî*, C.I-II, haz. Nuri Akbayan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Osmanlı Belgelerinde Mısır*, İstanbul, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012.
- Özkaya, Yücel: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Pitcher, Donald Edgar: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Schmid, Rudolf: "Reviw-André Michaux (1746–1802) in Persia (1782–85)", *Taxon*, C.LXIV, S.4, Ağustos 2015, s. 871–877.
- Soysal, İsmail: *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Süslü, Azmi: "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807", *Belleten*, C.CXLVII, S.185, Ocak 1983, s. 259-279.
- Tekindağ, Şehabeddin: "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Bonaparte'ın Akka Muhasarası", *Tarih Dergisi*, C.XV, S.20, 1965, s. 1-20.
- Terrage, E. de Villiers du: *Journal and Souvenirs on the Egyptian Expedition*, on ordered by Baron Marc de Villiers du Terrage, Paris, Librairie Plon, 1899.
- Uçarol, Rıfat: *Siyasi Tarih*, İstanbul, Der Yayınları, 2015.

- Unat, Faik Reşit: *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi*, C.IV/I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Vak'anüvis Halil Nuri Bey: *Nürî Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Özgür: "Fransız Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Başlarında Güney Karadeniz Limanları", *Mavi Atlas*, C.VII, S.1, Bahar 2019, s. 111-142.

3. Elektronik Kaynaklar

- Duran, Sadun: "Pierre Joseph de Beauchamp", *Gazete Ereğli*, 12 Haziran 2019 (Çevrimiçi), <http://www.gazeteregli.com/eregli-haber/gazete-eregli/?id=4717>, 9 Nisan 2021.
- Jensen, Nathan D.: "Marshal Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont", *frenchempire.net*, 14 Ocak 2022 (Çevrimiçi), <https://www.frenchempire.net/biographies/marmont/>, 14 Ocak 2022.
- "Jean-Baptiste Miroudot du Bourg", *Wikipedia*, 10 Mayıs 2021 (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Baptiste_Miroudot_du_Bourg, 10 Mayıs 2021.
- "Joseph de Beauchamp (1752-1801)", *BnF Data*, Mayıs 2021 (Çevrimiçi), https://data.bnf.fr/fr/15289670/joseph_de_beauchamp/, 11.05.2021.
- "Marmont, Auguste Frédéric-Louis Viesse de", *Napoleon.net*, 14 Ocak 2022 (Çevrimiçi), <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/biographies/marmont-auguste-frederic-louis-viesse-de/>, 14 Ocak 2022.
- "Pierre Joseph de Beauchamp", *amp.en.google-info.cn*, 11 Mayıs 2021 (Çevrimiçi), <https://amp.en.google-info.cn/53840670/1/pierre-joseph-de-beauchamp.html>, 11 Mayıs 2021.
- "Pierre Joseph de Beauchamp", *Wikipedia*, 10 Mayıs 2021 (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Pierre-Joseph_de_Beauchamp, 10 Mayıs 2021.
- "Rear-Admiral Sir Benjamin Hallowell Carew (1760-1834)", *Royal Museums Greenwich*, 14 Ocak 2022 (Çevrimiçi), <https://collections.rmg.co.uk/collections/objects/14073.html>, 14 Ocak 2022.

Batı Trakya Türklerine İlişkin Literatüre Yeni ve Önemli Katkıları Sunan Kitap

The Book that Presents New and Important Contributions to
the Literature Related to Western Thrace Turks

Hristos İliadis, *Trakya Tehdit Altında – Gizli Yazışmalar*, Çev. Lale Alatlı,
Edirne, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları,
2021, 256 s. ISBN:978-975-374-294-8

Nilüfer ERDEM*

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye

ORCID: N.E. 0000-0003-1393-7655

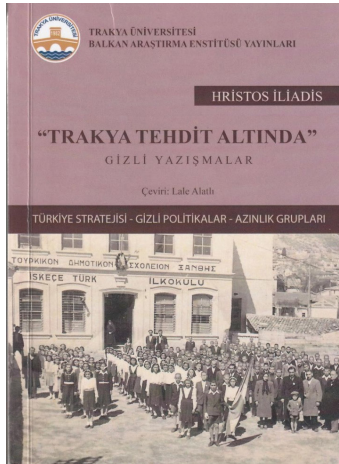
Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nilüfer Erdem, İstanbul Üniversitesi Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: nilerdem@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 28.02.2022
Kabul/Accepted: 09.06.2022

Atıf/Citation: Erdem, Nilüfer "Batı Trakya
Türklerine İlişkin Literatüre Yeni ve Önemli
Katkıları Sunan Kitap" "Hristos İliadis'in ,
"Trakya Tehdit Altında – Gizli Yazışmalar"
adlı eserinin değerlendirmesi." *Yakın Dönem
Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish
Studies* 41 (2022): 339-344.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1080246>

Anahtar Kelimeler: Batı Trakya, Yunanistan, Trakya Koordinasyon Konseyi,
Azınlık, Pomak

Keywords: Western Thrace, Greece, Thrace Coordination Council, Minority,
Pomak

Giriş

Son yüzyıl içinde gerek demografik, gerekse sosyal ve ekonomik açıdan büyük değişimlerin yaşandığı Batı Trakya ile ilgili Türkiye ve Yunanistan’da oldukça nitelikli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bölgeye ilişkin nitelikli çalışmalar yapılmasının nedeninin, Batı Trakya’nın Türkiye ve Yunanistan açısından taşıdığı önemde aranması gerekir. Unutmamak gerekir ki Osmanlı Devleti’nin son döneminde bölge nüfusunun ezici çoğunluğu Türklerden oluşuyor ve bölge arazisini de ellerinde bulunduruyorlardı. Bölgenin Türkiye açısından ne denli önemli olduğu Misak-ı Milli şartlarından birinin Batı Trakya ile ilgili olmasından da anlaşılabilir. Üstelik Batı Trakya, ilk Türk cumhuriyetinin kurulduğu topraklardır ve halen bölgede önemli sayıda Türk yaşamaktadır. Yunanistan ise bölgenin demografik yapısı ile oynadığı gibi, bölge ekonomisinin Ortodoks Yunanların elinde toplanması ve bölgede Yunan idaresinin pekiştirilmesi adına pek çok hamle gerçekleştirmiştir. Bölgenin dinamiklerini anlamaya yönelik çalışmaları da olabildiğince desteklemiştir. Ancak bu güne değin kimi konulardaki bilgi eksikliğinden dolayı, bölgede yaşananlarla ilgili bazı noktaların tam olarak aydınlatılması mümkün olamamaktaydı. Hristos İliadis’in “Trakya Tehdit Altında – Gizli Yazışmalar” isimli kitabı, Batı Trakya tarihi ve bölge Türklerinin yaşadıkları ile ilgili bu eksik noktaların tamamlanması açısından büyük katkı sunmaktadır.

Kitap ismini, Yannis Kapsis’in 3-11 Ağustos 1959’da *Ethnos* gazetesinde yayınlanmış olan yazı dizisinden almıştır ve orijinali “İ Thraki Apilite [Η Θράκη Απειλείται]”dır. Kitabın orijinali Vivliograma Yayınevi aracılığıyla 2018 yılında okuyucu ile buluşturulmuştur. Lale Alatlının Türkçe çevirisi ilk kez “Batı Trakya Azınlığı Kültür ve Eğitim Şirketi (BAKEŞ)” tarafından basılmıştır. 2021 yılında ise Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü tarafından araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. İliadis kitabını Batı Trakya Türkleri ile ilgili Yunan resmî makamlarının gizli söylemlerine dayandırmakta, bölgedeki Türk milliyetçilerine ve etkinliklerine karşı Yunan idarecilerinin tepkilerine odaklanmaktadır.

Kavalalı olan Hristos İliadis, Panteion Üniversitesi’ndeki siyaset bilimi eğitiminin ardından yüksek lisansına Atina Kapodistria Üniversitesi’nde devam etmiştir. Doktora tezini Britanya’nın Essex Üniversitesi’nde tamamlayan İliadis, 2018-2019 eğitim yılından itibaren Panteion Üniversitesi’nde ders vermekte ve Yunanistan’ın Ege Üniversitesi’nde doktora sonrası araştırmacı olarak çalışmaktadır. 2014 yılından itibaren Roman haklarıyla ilgili çalışmalar yürütmektedir.

Sunuşu azınlık konularını inceleyen Prof. Dr. Konstantinos Tsitselikis tarafından kaleme alınmış olan kitap, Giriş ve Sonuç bölümleri haricinde beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, günümüze değin Yunanistan’da kaleme alınmış olan çalışmalarda Batı Trakya’daki Müslüman Türk azınlığa ne şekilde yaklaşıldığı konusu üzerinde durulmuştur.

“19. Yüzyıl ile II. Dünya Savaşı Arası Dönemde Trakya” ismini taşıyan 1. Bölümde, Lozan Antlaşması’nın dinî kriter kullandığı, mütekabiliyet (karşılıklılık) esasına dayandığı ve antlaşmanın 45. maddesinin misilleme aracı olarak kullanıldığı üzerinde durulmuştur. 150’liklerin ve Türkiye firarilerinin bölgeye yerleşerek taraftar bulması ile başlayan, Türk yenilikçileri ile aşırı muhafazakârlarının tartışmalarına da değinilmiştir. Metaksas döneminde (1936-1940) Trakya Genel İdarecisi görevini, bölgeyi tek ve homojen Yunan ulusal bütünlüğüne entegre edecek bir siyaset izlemeyi hedefleyen Souliotis Nikolaidis’in üstlenmesiyle Yunanistan’ın bölgedeki etkinliğini artırdığına işaret edilmiştir.

Kitabın 2. Bölümü, “Savaş Sonrası Ulusal Rekabet ve Beklentiler: 1945-1949 Dönemi” adını taşımaktadır. Bu bölüm altında “Yabancı ve Azınlık Okulları Başmüfettişi” Papaevgeniou’nun, yardımcısı Minaidis ile birlikte Yunanistan’ın bölgeye ilişkin siyasetinin belirleyicileri içerisinde en önemli figürlerden oldukları kaydedilmiş ve Batı Trakya Türklerine karşı “*sert*” uygulamaları üzerinde durulmuştur. Bu bölüm altında anlatılanlardan, Yunan idaresinin bölgedeki Türk milliyetçiliğini tehlike olarak addederek “*komünizm*” ile mücadele eder gibi mücadele ettiği anlaşılmaktadır.

Türk-Yunan ilişkilerinin altın çağının ele alındığı 3. Bölümün adı “Azınlık ve Türk-Yunan Dostluğu, 1949-1955: Anlaşmazlıklar ve Çelişkiler”dir. Bu dönemde Batı Trakya’daki azınlığın Türk kimliği tanınmış ve mütekabiliyet ilkesinin olumlu örnekleri ortaya konmuştur. İki ülke arasındaki dostluk, dolayısıyla Batı Trakya Türkleri için olumlu gelişmeler 1950’li yılların ortasında kesilmiştir.

Kitabın 4. Bölümünün ismi “6-7 Eylül Olayları ve Trakya’daki Bilinmeyen Sonuçları”dır. Bu bölüm altında 6-7 Eylül Olayları’nın ardından Batı Trakya’daki azınlığa yapılan baskıların nasıl sistemli hale geldiği üzerinde durulmaktadır.

“Trakya Koordinasyon Konseyinin En Önemli Durağı” adını taşıyan 5. Bölümde, Batı Trakya’daki azınlıkla ilgili savaş sonrası en önemli gelişmelerden birinden, azınlıkla ilgili politika belirlemek ve uygulamak için Yunan Dışişleri Bakanı Evangelos Averof tarafından 1959 yılında kurulmuş olan “Trakya Koordinasyon Konseyi”nden söz

edilmektedir. Gizli bir organ olan ve bünyesinde Yunan istihbarat teşkilatı temsilcisinin de yer aldığı Trakya Koordinasyon Konseyi'nin yapısı, amaçları ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Şüphesiz söz konusu Konsey'in kurulması, Yunanistan'ın Batı Trakya'daki azınlığa yönelik daha önceki girişimlerinin doruk noktasıdır. Çünkü Konsey, Yunanistan'da 1967 yılında başlayan Albaylar Cuntası'ndan önce yavaş yavaş ve sistemli bir şekilde Batı Trakya Türklerine karşı “*idarî tacizler*” politikasını geliştirmiştir. Batı Trakya Türklerinin yakın geçmişteki sıkıntılarının ardında yatanların anlaşılması açısından kitabın bu bölümü ayrı bir öneme sahiptir.

“Zaman İçerisinde Dâhil Etme ve Hariç Tutma Politikaları” ismiyle verilen kitabın sonuç bölümünde İliadis tarafından, Yunan idaresinin Batı Trakya Türklerine yönelik politikalarının süreç içerisindeki değişimleri değerlendirilmiştir.

Her ne kadar İliadis, Yunan idaresinin bölgede yürüttüğü siyaseti tam olarak benimsemiyor görünse de, Yunan resmî söyleminden çok fazla uzaklaşmadığını belirtmemiz gerekir. Örneğin Batı Trakya'daki azınlığı tek bir bütün olarak değil, Yunan resmî söyleminde de yer aldığı gibi Türklerden, Pomaklardan ve Romanlardan oluşan “Müslüman” bir azınlık olarak kabul etmektedir. Pek çok yerde Pomakları, “*Slavca konuşanlar*” olarak zikretmiş, Kuman ve Peçenek Türklerinin torunları olduklarını kabul etmeyerek Pomakçanın, Slavca kelimeler yanında pek çok Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeyi de barındırdığını, Yunanca kelimelerin de girmiş olduğu bu dilde köyler arasında dahi ağır farklılıkları olduğunu göz ardı etmiştir.

İliadis kitabında Türkiye'den Batı Trakya'ya “300” dinî liderin geldiğinden söz etmektedir ki, kastedilenler 150'likler ise bunların tümü Batı Trakya'ya gelmemiştir ve çoğu din adamı değildir. Firariler ilave edilse bile Türkiye'den bölgeye gelenler için “300” rakamı abartılıdır. Demokrat Parti'yi kuranlar Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılmış olmalarına ve parti programında anayasada yer almış olan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılığa bağlı kalınacağı belirtilmesine rağmen İliadis, Demokrat Parti'den “*kökleri Kemalist olmayan parti*” olarak söz etmiştir. İliadis'in “Türk İnkılabı”na ilişkin yorumlarının da “sığ” kaldıklarının altını çizmemiz gerekir. Şüphesiz bu durum, İliadis'in Türk tarihi konusundaki bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Genel olarak bakıldığında, Yunan idaresinin Batı Trakya Türklerine yönelik uygulamalarına ilişkin yeni ve önemli bilgileri gün yüzüne çıkaran İliadis'in “Trakya Tehdit Altında – Gizli Yazışmalar” isimli kitabı son derece değerlidir. Batı Trakya Türkleri ile ilgili literatürde bugüne değin, Yunan idaresinin sistemli baskılarının daha ziyade Yunanistan'daki

Albaylar Cuntası dönemi ile başladığı ve yine bu yıllardan itibaren azınlığın “Türk” kimliğini kullanmasını engelleyen uygulamaların devreye girdiği ifade edilmekteydi. Oysa İliadis’in kitabı, Batı Trakya Türklerine yönelik baskıların çok daha önceden, Mataksas dönemiyle birlikte, 1930’lu yılların ikinci yarısında başladığını ve son derece sistemli yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Kitapta, Yunanistan’ın Batı Trakya Türklerine yönelik siyasetini belirleyenler içinde daha önce Osmanlı başkentinde Rumların gizli bir örgütü olarak faaliyet göstermiş “İstanbul Örgütü”nü kurmuş Souliotis-Nikolaidis, 1920-1922 yıllarında tesis edilmiş olan Doğu Trakya’daki Yunan İdaresi’nde “Azınlık Dinleri ve Eğitim Dairesi” müdürlüğü görevini yürütmüş olan Papaevgeniou gibi aktörlerle karşılaşmamızın bizi ne denli etkilediğini de ifade etmeliyiz.

İliadis’in “Trakya Tehdit Altında – Gizli Yazışmalar” isimli kitabının en önemli özelliği, Yunan idaresinin Batı Trakya Türklerine yönelik politikalarının “Kavala Devlet Genel Arşivi” ile “Yabancı ve Azınlık Okulları Başmüfettişliği Arşivi”nde bulunan gizliliği kaldırılmış belgeler kullanılarak yazılmış olmasıdır. Yazar ayrıca, Yunanistan’ın Trakya Koordinasyon Konseyi’nin toplantı tutanaklarını kullanmıştır. Kitapta zikredilen yeni veriler, Batı Trakya Türkleri ile ilgili bilgilere yeni boyutlar kazandırmakta ve Yunan idaresinin bölgedeki uygulamalarının derinden incelenmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca Yunan idaresinin azınlığı resmî olarak “Müslüman” olarak isimlendirirken, gizli yazışmalarda “Türk” olarak isimlendirdiğini, daha da önemlisi “Türk” gibi muamele ettiğini ortaya koymaktadır. Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü kitabın Türkçe çevirisini yayınlayarak Yunanca bilmeyen, ancak alana ilgi duyanların da kitaptaki bilgilerden yararlanmasına olanak yaratmış ve kitap bölgeye ilişkin literatür içinde yerini almıştır.

Azınlık Çalışmalarına Bir Katkı

A Contribution to the Minority Studies

Ramazan Erhan Güllü, *İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik Ve Güvenlik Endişesi (1918-1941)*, 1. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021, 289 s. ISBN: 978-625-408-043-2

Kaya İMRAG*

*Lisansüstü Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye
Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye.

ORCID: K.I. 0000-0003-1376-0159

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Kaya İmrag, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı,
E-posta/E-mail: imragkaya@gmail.com

Başvuru/Submitted: 01.12.2021
Kabul/Accepted: 24.05.2022

Atıf/Citation: : İmrag, Kaya "Azınlık Çalışmalarına Bir Katkı." Ramazan Erhan Güllü'nün "İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941)" adlı eserini değerlendirmesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 41 (2022): 345-351.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1031225>

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Türklük, Güvenlik, Kimlik, Azınlık

Keywords: Istanbul, Turkishness, Security, Identity, Minority

Giriş

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olan Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü'nün bu tanıtım yazısına konu olan kitabı, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından İkinci Dünya Savaşı yıllarına uzanan süreçte, Türk kamuoyunda hâkim olan İstanbul'a yönelik endişe ve beklentileri ele almaktadır. Güllü'nün eseri, "İstanbul Türklüğünün korunması" tartışmalarının odak noktasının, şehrin kimlik ve güvenlik meseleleri olduğunu ortaya koymaktadır. Eserin vücuda gelmesinde yazarın daha önceden yayımlanmış bazı çalışmaları temel teşkil etmektedir. Gözden geçirilen bu çalışmalar, eserin bazı kısımlarını oluşturmaktadır. Önsöz, giriş, dört ana bölüm, sonuç, kaynakça ve ekler kısımlarının bulunduğu eserde fotoğraflar, gazete kupürleri, karikatürler ve haritalar da yer almaktadır.

"Giriş" bölümünde (s. 17-29); İstanbul'un fethinden kitabın ana konusunu oluşturan Mütareke dönemine kadar ki süreçte, şehrin kimlik ve güvenlik meselelerine dair uygulamalara yer verilmektedir. Yazar, Türk nüfusunun şehre yerleştirilmesi, bazı eski yer adlarının Türkçeleştirilmesi, yeni yerleşim yerlerine Türkçe isimler verilmesi ve şehirdeki imar faaliyetlerini, "Türk İstanbul" kimliğinin oluşması bağlamında ele almaktadır. Yine fetih sonrası şehrin güvenliği için alınan önlemlere ve şehre yönelik göçlerin engellenmesine dair uygulamalara yer vermektedir. 19. Yüzyılda savaşlar, toprak kayıpları ve devlet otoritesinin zayıflaması gibi nedenlerden dolayı İstanbul'a göçler engellenemese de, Türk Müslüman nüfusun, çoğunluğu oluşturmaya devam ettiği belirtilmektedir.

İstanbul, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ve 1912-13 Balkan Savaşları sırasında işgal tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. İstanbul'un güvenliğine dair tehlikenin boyutları Birinci Dünya Savaşı'nda daha da artmış, başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması tartışmalarını gündeme getirecek seviyeye ulaşmıştı. Böyle bir hafızaya sahip Türk kamuoyu, Mütareke sonrası İstanbul'un fiilen işgaliyle şehrin kaderi ve kimliği hakkında derin endişelere gark olmuş ve şehrin kendilerine bırakılacağına dair umut ile umutsuzluk arasında gidip gelen beklentiler içine girmişti.

"Mondros Mütarekesi ve İstanbul" adlı birinci bölümde (s.31-94); Mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra işgal edilen İstanbul'un geleceği hakkında Türk kamuoyunda yapılan tartışmalar ele alınmaktadır. Tartışmaları şiddetlendiren en önemli noktalardan birisinin Müttefiklerle işbirliği içinde olan Yunanistan ve Rumların İstanbul'a yönelik talepleri¹ olduğu görülmektedir. Bu durum, Türk basınının İkinci

1 Ramazan Erhan Güllü "Mondros Mütarekesi Sonrası İstanbul'a Dair Rum/Yunan Taleplerine Türk Kamuoyunun Tepkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.67, Ankara, Güz 2020, s. 289-320.

Dünya Savaşı yıllarına kadar sürecek olan “İstanbul Türklüğünün korunması” tartışmalarında kullandığı retorik etiledi: Türk basını, bu dönemde Rumların ve diğey gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları Beyoğlu ve çevresini “İstanbul’un Türk olmayan tarafı” veya “Kozmopolit/Levanten İstanbul”, Türk Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu Fatih ve civarını “Türk İstanbul” olarak adlandırdı.

Türk basınında İstanbul’un Türk ve İslam kimliğine yönelik yazılar, şehrin Türk idaresine bırakılması zorunluluğunu ifade etmeye yönelikti. Basın, bu talebi dile getirirken müttefikleri değil, Yunanistan ve Rumları hedefe koymaktaydı. Müttefikler ise Yunanistan ve Rumlara destek verirken, bunların taleplerini kabul etmekten ziyade Türk ve Müslüman ahaliyi sindirmek niyetindeydi.

Paris Barış Konferansı görüşmeleri sırasında İstanbul’un geleceğine yönelik tartışmalar kamuoyunu meşgul etmeye devam etti. İstanbul’da Rum ve Ermeni Patrikhaneleri işbirliği² içinde hareket ederek Yunanistan Başbakanı Venizelos’u temsilci olarak seçti. Venizelos, İstanbul’un Yunanistan’a bırakılmasını açıkça talep etmedi, ancak Türklerin İstanbul’dan çıkarılması gerektiğini savunmaktaydı. Böyle bir durumda uluslararası idare altında kalacak olan İstanbul’un uzun vadede Yunanistan’a verilmesini arzulamaktaydı. Müttefikler ise kendi aralarındaki rekabet başta olmak üzere birçok faktörü göz önüne alarak İstanbul’un Türklerden alınması fikrinden uzaklaşmaktaydı. İstanbul’un Türklere kalacağına yönelik konferanstan gelen haberler, İstanbul Rumlarının ve Patrikhanenin itirazlarına yol açarken, Türk kamuoyunu rahatlattı.

İstanbul ve Boğazlar Devleti Projesi kısmında, Londra Konferansı’nda söz konusu projenin görüşülmesi, detayları ve projenin Türk kamuoyundaki yansımaları hakkında bilgi verilmektedir. Aralarında fikir ayrılıkları bulunan müttefikler, proje üzerinde uzlaşamadılar. Bununla beraber Boğazların uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesi, İstanbul’un ise kıyıları askerden arındırılması koşuluyla Türklere bırakılması kararını aldılar. Ancak bu, İstanbul’un kontrolünün tamamen Türklere olmayacağını göstermekteydi. Türk kamuoyu İstanbul’un Türklerden koparılmasının barış getirmeyeceğini sıklıkla vurguladı.

“İstanbul’un Resmen İşgali ve Sonrası” adlı ikinci bölümde (s. 95-114); Misakı Milli’den TBMM’nin açılışına kadar ki sürede İstanbul Türklüğüne yönelik tartışmalar incelenmektedir. Osmanlı Mebusan Meclisi, İstanbul’un Marmara Denizi ile birlikte Türklere kalacağı ve Boğazlardan ticaret ve nakliye gemilerinin geçişiyle alakalı

2 Ramazan Erhan Güllü, “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği(30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXV, S.75, Ankara, Kasım 2009, s.575-605.

kararın ilgili devletlerle birlikte verileceği şeklindeki prensibi de içeren Misak-ı Milli'yi ilan etti. Bunun üzerine müttefikler şehri resmen işgal etti. Rum basını, işgali İstanbul'da Rum idaresinin sağlanması açısından önemli bir adım olarak görürken, İstanbul'daki Türk basını baskı ve sansür ortamı nedeniyle işgali haber yapmakla yetindi. Anadolu basınının tepkisi ise çok sert oldu.

“Sevr Antlaşması ve İstanbul Tartışmaları” kısmında, Türk kamuoyunu endişelendiren bir başka gelişmeye yer verilmektedir. İstanbul'un Türklere kalması, Türklerin, antlaşmanın diğer maddelerine uymaları şartına bağlanmıştı. Bu durum, İstanbul'un herhangi bir gerekçeyle işgal edilerek Türk idaresinden koparılacağı tehlikesine yol açmaktaydı.

“Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı Sonrası İstanbul Tartışmaları” kısmında Ankara-İstanbul arasında bir ayırımın oluştuğuna yer verilmektedir. İstanbul'un resmen işgali ve sonrasında Ankara'da meclisin açılması süreci bu ayırımı ortaya çıkardı. Ankara, İstanbul'daki hükümetin bağımsız hareket edemeyeceği düşüncesindeydi. Bu, bir realiteyi ortaya koymakla beraber Ankara'nın milletin tek temsilcisi olma yönündeki politik iddiasını da güçlendirmek amacı taşımaktaydı. Nitekim Saltanat ve İstanbul Hükümetinin izlediği politikalar, Ankara'nın bu iddiasını güçlendirirken, İstanbul-Ankara ayırımını derinleştirdi. Bununla birlikte, bu ayırım iktisadi açıdan zor durumda olan İstanbul Türklerinin durumunu daha da kötüleştirdi. Rumları ekonomik olarak güçlü olduğu bir ortamda Türklerin durumunu güçlendirilmesi gerektiğine inanan Türk kamuoyunda, bu ayırımın giderilmesine yönelik beklentiler arttı. İstanbul Türklüğünün muhafazası için İstanbul-Ankara birlikteliğine dair yayınlar yapıldı.

“Lozan Konferansı, Boğazlar Meselesi ve Sonrasında İstanbul'a Dair Endişeler” adlı üçüncü bölümde (s. 115-170); Lozan'da İstanbul ve Boğazlara ilişkin gelişmelerin kamuoyundaki yankıları ele alınmıştır. Lozan görüşmeleri başladığı sırada Türk kamuoyu işgal güçlerinin barış sonrasında İstanbul'u Türk idaresine bırakacağından emindi. Ancak Boğazların uluslararası bir idareye bırakılacağı haberleri kamuoyunda antlaşmaya rağmen İstanbul'un güvende olamayacağı endişelerine yol açtı. Bu endişeyi besleyen bir diğer faktör İstanbul Rumlarının ve Patrikhanenin mübadeleye tabi tutulmaması oldu. Ayrıca Türk tarafının, Patrikhanenin İstanbul dışına çıkarılması yönündeki isteği de kabul edilmedi. Bununla beraber kamuoyunu rahatlatan gelişme, Patrikhanenin tüm sivil ve siyasi yetkilerinin elinden alınması oldu. Zira bu yetkilerden arındırılmış bir Patrikhanenin devlet için ciddi bir tehdit oluşturmayacağı düşüncesi vardı.

Lozan görüşmeleri esnasında İstanbul'un TBMM hükümetine bağlanma sürecinde³ kamuoyunu ciddi bir şekilde meşgul eden bir diğer konu İstanbul'daki memurların istihdamı ve maaşların ödenmesi meselesiydi. İstanbul Hükümetlerinin istihdam ettiği memurlara karşı Ankara'da bir güvensizlik vardı. Bununla beraber, ekonomik olarak daha iyi bir konumda olan Rumların karşısında İstanbul Türklüğünün iktisaden güçlendirilmesi⁴ düşüncesi hâkim olan görüştü. Türk Müslüman ticaret erbabının ve sermayedarlarının güçlendirilmesi gerektiğine vurgu yapan basın, Türklerin aydın kesimini oluşturan memurların şehirden uzaklaştırılmaları veya parasız bırakılmalarını İstanbul için bir tehdit olarak görmekteydi. Dolayısıyla İstanbul'da aileleriyle beraber önemli bir nüfusu oluşturan memurların açığa alınması ciddi sorunlar yaratabilirdi. Bütün bunları göz önünde bulunduran Ankara, memurların istihdam edilmesi ve maaşlarının ödenmesine karar verdi.

“II. Dünya Savaşı Sürecinde İstanbul'un Kimliği ve Güvenlik Tartışmaları” başlıklı dördüncü bölümde (s.171-207); Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde pek rastlanmayan kimlik ve güvenlik tartışmalarının İkinci Dünya Savaşı yıllarında tekrar alevlendiğine yer verilmektedir. Cumhuriyet sonrası, Mustafa Kemal'in İstanbul ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmesi, Türk-Yunan ilişkilerinin olumlu bir şekilde seyretmesi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle Boğazların tamamen Türk kontrolüne girmesi birçok endişeyi ortadan kaldırmıştı. Bununla beraber, İstanbul Türklüğünün güçlendirilmesine yönelik çalışmalar devam etti. Şehirde yabancıların yönetimindeki işletmeler ve limanlar millileştirildi. Yine bu anlamda, Basın, imar faaliyetlerinin Türk mimarları tarafından Türk kültürüne uygun olarak yapılması gerektiğini vurguladı.

İkinci Dünya Savaşı ve İstanbul Türklüğünün Muhafazası Tartışmaları⁵ kısmında İstanbul'un güvenlik ve kimlik meselelerine dair tartışmaların tekrar gün yüzüne çıktığı görülmektedir. Türkiye, tarafsız olmasına rağmen birçok açıdan savaştan etkilendi. Trakya ve İstanbul'a yönelik güvenlik endişeleri giderek tırmandı. Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde İstanbul'daki Hristiyanların ve özellikle Rumların Müttefiklerle işbirliği yapmasından dolayı bu kesime karşı bir güvensizlik vardı. “Türk İstanbul” ve

3 Ramazan Erhan Güllü, “Saltanatın Kaldırılmasının Ardından İstanbul Bürokrasisinin TBMM Hükümeti'ne Bağlanma Süreci ve İstanbul Türklüğünün Muhafazası Tartışmaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 116, S. 228, 2017, s. 119-144.

4 Ramazan Erhan Güllü, “Lozan Konferansı Sırasında Türk Basınında İstanbul'un Ekonomisinin ve Milli Kimliğinin Güçlendirilmesine Dair Tartışmalar (Aralık 1922- Şubat 1923)”, *Osmanlı İstanbul'u V (V. Uluslararası Osmanlı Sempozyumu Bildirileri 19-27 Mayıs 2017)*, (Editörler: Feridun Emecan, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), İstanbul 2018, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 213-232.

5 Ramazan Erhan Güllü, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Basınında İstanbul'un Kimliği ve Güvenlik Tartışmaları”, *Bozkırın Oğlu: Ahmet Taşgöl' a Armağan*, Ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 213-232.

“Kozmopolit/Levanten İstanbul” söylemi kimlik meselesi bağlamında yeniden ortaya çıktı ve edebiyatta dahi kendine yer buldu. Türkiye’yi kendi tarafına çekmek isteyen yabancı ülkelerin içeriye yönelik propagandaları bu tartışmaları daha da alevlendirdi. Türk kamuoyu, “beşinci kol” ve “propaganda” faaliyetlerinin olduğundan emindi ve bununla mücadele edilmesi gerektiği düşüncesindeydi. 1941 yılında Almanya’nın Türkiye sınırına dayanması endişeleri arttırdı. Hükümet, olası bir saldırı tehlikesine karşı isteğe bağlı olarak Trakya ve İstanbul ahalisinin bir kısmının Anadolu’ya göç ettirilmesi kararı aldı. Hükümet, azınlıklar üzerinden gelebilecek tehlikelere karşı tedbir için gayrimüslim erkekleri, Nafia Vekâleti üzerinden askere alma kararı aldı. Neticede aynı yılın ortalarında Almanya ile Dostluk Antlaşması’nın imzalanması hükümet ve ahalideki endişeleri azaltırken, güvenlik tartışmalarını da hafifledi.

“Sonuç” bölümünde (s. 209-212); Mütareke döneminden İkinci Dünya Savaşı yıllarına değin İstanbul Türklüğüne dair tartışmaların genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu bölüm, “Türk İstanbul” ile “Kozmopolit/Levanten İstanbul” ayrımının edebiyattaki yansımalarına dair bir değerlendirmeyle nihayet bulmaktadır.

Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü’nün çalışmasının temel kaynağı dönemin basınıdır. Güllü, dönemin gazete ve dergilerini inceleyerek, İstanbul’un güvenlik ve kimlik meselesine dair Türk kamuoyunda oluşan endişe ve beklentileri ortaya koymaktadır. Yazar, hükümetin aynı endişelere sahip olup olmadığı veya bu endişelere ne ölçüde karşılık verdiğine ilişkin meseleleri aydınlatmak için de, Zabıt Cerideleri ve arşiv belgelerinden yararlanmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgelerin yanında telif eserler ile doktora ve yüksek lisans tezleri bu çalışmanın kaynaklarını oluşturmaktadır.

Bilimsel yöntemler gözetilerek, açık ve anlaşılır bir dille yazılan eser, yalnız ilgili araştırmacılara değil, genel okur kitesine de hitap etmektedir.

“İstanbul’un kimliğinin korunması” tartışmalarını merkeze alan bu çalışma, aynı zamanda Türkiye’de Türk kimliğinin ve bir azınlık olarak Rum kimliğinin şekillenmesinde etkili olan süreçlere de açıklık getirmektedir. 1918-1941 yılları arasındaki gelişmelerin paralelinde söz konusu kimliklerin nasıl sivrildiği ve bunlar arasındaki karşıtlıkların ne derece arttığı açıkça görülmektedir. Yazarın diğer birçok çalışması gibi bu eseri de Azınlık çalışmaları konusunda önemli bir yerde konumlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Güllü, Ramazan Erhan, “Mondros Mütarekesi Sonrası İstanbul’a Dair Rum/Yunan Taleplerine Türk Kamuoyunun Tepkisi” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.67, Ankara, Güz 2020, s. 289-320.
- Güllü, Ramazan Erhan, “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği(30 Ekim 1918- 11 kim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXV, S.75, Ankara, Kasım 2009, s.575-605.
- Güllü, Ramazan Erhan, “Saltanatın Kaldırılmasının Ardından İstanbul Bürokrasisinin TBMM Hükümeti’ne Bağlanma Süreci ve İstanbul Türklüğünün Muhafazası Tartışmaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 116, S. 228, 2017, s. 119-144.
- Güllü, Ramazan Erhan, “Lozan Konferansı Sırasında Türk Basınında İstanbul’un Ekonomisinin ve Milli Kimliğinin Güçlendirilmesine Dair Tartışmalar(Aralık 1922-Şubat 1923)”, *Osmanlı İstanbul’u V (V. Uluslararası Osmanlı Sempozyumu Bildirileri 19-27 Mayıs 2017)*, (Editörler: Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), İstanbul 2018, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 213-232.
- Güllü, Ramazan Erhan, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Basınında İstanbul’un Kimliği ve Güvenlik Tartışmaları”, *Bozkırın Oğlu: Ahmet Taşağıl’a Armağan*, Ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 213-232.

AMAÇ VE KAPSAM

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies, yılda iki defa yayınlanan (Aralık-Haziran) bilimsel, açık erişimli ve hakemli bir dergidir. Dergi, yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlanmakta, bu sayede ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile akademisyenler arasında bir köprü görevi görmektedir.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin amacı Türkçe ve İngilizce araştırma makaleleri ve inceleme yazıları yayınlamak suretiyle bilime katkı sağlamaktır.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin kapsamını yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinleri oluşturur. Dergi odaklandığı alanlarda boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler; incelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları yayımlar. Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri; Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları da dergide yayınlanır.

EDİTÖRYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergi yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

İntihal

Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Makalenin türüne bağlı olarak, bunun oranın %15 veya %20'den az olması beklenir.

Çift Kör Hakemlik

İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Devir Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da

yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmemiş ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak plagiarizm için taranır. Plagiarizm kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyuşundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

TELİF HAKKINDA

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle ilgili materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek

yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

ARAŞTIRMA ETİĞİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://rpts.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale

türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Devir Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Çalışmalar, A4 boyutunda, sol taraftan 4 cm, üst, alt ve sağ taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır aralık ölçüsü ile ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır ve 10 punto ile yazılmalıdır. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
2. Makalenin çeşitli, kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları 14 punto ile yazılmalıdır. Birinci derece başlıktan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılmalıdır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
3. Başlık ve alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılmamalıdır; sonraki sayfada yer almalıdır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı sayfanın ilk satırı olarak yazılmamalıdır.
4. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 satır aralık ölçüsü ile yazılmalıdır.
5. Yazar/yazarların adları çalışmanın başlığının hemen altında sağa bitişik şekilde verilmelidir. Ayrıca yıldız dipnot şeklinde (*) yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresi ve telefonu sayfanın en altında dipnotta belirtilmelidir.
6. Giriş bölümünden önce 100-150 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özün üzerinde yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe, 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.
7. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.
8. Araştırma makalesi bölümleri şu şekilde sıralanmalıdır: “Giriş”, “Amaç ve Yöntem”, “Bulgular”, “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar”. Derleme ve yorum yazıları için ise, çalışmanın önemini belirttiği, sorunsal ve amacın somutlaştırıldığı “Giriş” bölümünün ardından diğer bölümler gelmeli ve çalışma “Tartışma ve Sonuç”,

“Kaynaklar” ve “Tablolar ve Şekiller” şeklinde bitirilmelidir.

9. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
10. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
11. Dergide yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu ve belirtilen görüşler yazarlara aittir; İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bir sorumluluk yüklenmez.
12. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
13. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın geri gönderilmez.

Alıntılar

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya yazarın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, resim, tablo, şekil vb. dâhil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır.

Kaynaktan aynen alınan bilgiler, çift tırnak içinde “.....” ve *italik* gösterilirler. Yazarın özetlediği alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan metin içinde gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka dipnot şeklinde atıf yapılır ve atıfların (dipnotların) her birine birbirini izleyen numaralar verilir. Alıntıda, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta “...” ile belirtilir. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan (12 punto) daha küçük punto olan *italik* 11 punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgiler aşağıdaki örnek şablonlara göre verilebilir:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.
Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s. 97-98.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler uygun şekilde kısaltılarak verilir:

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 97.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 150.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'ün kitabına yeniden referans:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 22.

Editörlü kitapta yazarın makalesine/kitap bölümüne referans:

İlk referans:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 30.

Sonraki referans(lar):

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal...” , s. 54.

Sürelî yayında makaleye referans:

İlk referans:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” çev. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, C.II, No: 3 (Eylül-Aralık 1987), s. 44.

Sonraki referans(lar):

Ernst. E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk”, s. 45.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

“Şehremini mi? Müfettiş mi?”, *Son Telgraf*, 17 Haziran 1924, s. 2.

“Çiftçi Fırkası”, *İkdam*, 22 Kanun-i sani 1336 (22 Ocak 1920), s. 2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA, BEO, 3733/236781 (Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâni 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire).

Elektronik/internet kaynağa referans:

John N. Berry , “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?” (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2019.

Kaynakça

Kaynakça olarak aşağıdaki şablon kullanılmalıdır:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, ed. by A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, s. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, C.XV, 1993, s. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ek/Ekler

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili resimler, tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, önemli belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise Ek-1, Ek-2 vb. şekilde birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar dipnotta mutlaka belirtilmelidir.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynakların derginin kullandığı referans sistemine uygun düzenlendiği
 - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte)
 - ✓ bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 100-150 kelime makale dilinde ve 100-150 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
 - ✓ İngilizce olmayan makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Son notlar (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör: Prof. Dr. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Tel: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul - Türkiye

AIM AND SCOPE

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is a scientific, open-access and peer-reviewed journal published biannually (June & December). The journal publishes original articles and studies from the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History. Thus it serves as a bridge between the world of science and academicians at the national and international levels.

The objective of the journal is to contribute to science by publishing research articles and reviews in Turkish and English.

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları has a scope that covers the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History.

The journal publishes, research articles and reviews evaluating and criticizing the studied subjects and presenting new and remarkable opinions on the basis of a rich bibliography. Translations related to the field and texts of unpublished papers that were previously presented at a scientific congress; introductory letters about treatises, personalities and scientific activities about the Turkish National Campaign and Republic of Turkey are included in the journal as well.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The journal is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors. All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

Plagiarism

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. If plagiarism/self-plagiarism will be found authors will be informed. Editors may resubmit manuscript for similarity check at any peer-review or production stage if required. High similarity scores may lead to rejection of a manuscript before and even after acceptance. Depending on the type of article and the percentage of similarity score taken from each article, the overall similarity score is generally expected to be less than 15 or 20%.

Double Blind Peer-Review

After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editors-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. The editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles and hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author

(omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Transfer Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor, Reviewers and Review Process

Editor evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. Editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for

publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor is responsible for the content and overall quality of the publication and must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only editor has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

OPEN ACCESS STATEMENT

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the HYPERLINK "<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>"BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (HYPERLINK “<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>”CC BY-NC 4.0) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

RESEARCH ETHICS

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research

ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <http://rpts.istanbul.edu.tr> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist), and cover letter. Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Transfer Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts should be in A4 paper standards: having 4 cm margin from left and 2.5 cm margins from right, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size, line spacing of 1.5 and "justify align" format. If there are footnotes, they must remain within these limits

- and be written in 10 font size. Before and after paragraphs, 6 point space should be left.
2. The headings of sections and subsections of the article should be in 14 font size. The space before and after the first heading should be 71 and 18 point respectively. The space before and after the second level heading should be 18 and 12 point and the third and fourth level heading should be 12 and 6 point respectively.
 3. Headings and subheadings should not be in the last line of a page; in such a case they should be on the next page. The first line of a paragraph should not be the last line of a page and the last line of a paragraph should not be the first line of page.
 4. Abbreviations, table, figure and symbol list, preface, abstract, references list, appendix and explanations of tables and captions of figures should be written in 1 line spacing.
 5. The name(s) of author(s) should be given just beneath the title of the study aligned to the right. Also the affiliation, title, e-mail and phone of the author(s) must be indicated on the bottom of the page as a footnote marked with an asterisk (*).
 6. Before the introduction part, there should be an abstract of 100-150 words both in Turkish and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
 7. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, sections of article, references and tables and figures.
 8. Research article sections are ordered as follows: "Introduction", "Aim and Methodology", "Findings", "Discussion and Conclusion" and "References". For review and commentary articles, the article should start with the "Introduction" section where the purpose and the method is mentioned, go on with the other sections; and it should be finished with "Discussion and Conclusion" section followed by "References" and "Tables and Figures".
 9. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. Otherwise features like demographic characteristics can be given within the text.
 10. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCIDs of all authors (see The Submission Checklist).
 11. Authors are responsible for all statements made in their work published in the Journal; Istanbul University Institute of Atatürk's Principles and Reforms has no responsibility in this regard.

12. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
13. The studies that were sent to the journal will not be returned whether they are published or not.

Quotations

In the article, excerpts from other sources are either exactly quoted or summarized or interpreted in the author's own sentences. In both cases, reference should be made to the cited source (including text, illustration, table, figures, etc.).

The information exactly received from the source is shown in double quotes "....." and in *italics*. Citations summarized by the author are shown in the text without double quotes. In both citation types, the relevant source is referred to in a footnote and each of the references (footnotes) is given consecutive numbers. In the quote, all of the information transmitted exactly from the source can be given as well as only certain parts of the information in sentences, paragraphs or pages. In this case, the omitted places are indicated with ellipses "... " to indicate that certain words, various sentences, paragraphs and pages are omitted in the excerpt. If the exact quotations from the sources are not exceeding one sentence, they are given in the text of the manuscript. In longer excerpts, the first and last lines of the citation and the text of the article are separated by double spacing. For such quotations, *italic* 11 points are used, which are smaller than the font used in the article text (12 pt.).

Rules for Reference Footnotes

In reference footnotes, if the reference is given to the relevant source for the first time, the current bibliographic information about the work can be given according to the following sample templates:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, p. 25.
Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, trans. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, pp. 97-98.

If the reference footnotes are referred to the same source as the second or more, the above information is abbreviated accordingly:

The second consecutive reference to the same source:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 97.

Reference to the same source but different page:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 150.

When other references are inserted, reference to Tanör's book again:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, p. 22.

Reference to author's article / book section in an edited book:

First reference:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, p. 30.

Later references:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal...", p. 54.

Reference to the article in the periodical:

First reference:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk," trans. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, Vol. II, No: 3 (September-December 1987), p. 44.

Later references:

Ernst. E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk", p. 45.

Reference to newspaper articles or news

"Şehremini mi? Müfettiş mi?", *Son Telgraf*, 17 June 1924, p. 2.

"Çiftçi Fırkası", *İkdam*, 22 January 1920, p. 2.

Reference to archival documents:

BOA, BEO, 3733/236781. (Note dated 1 Teşrin-i Sâni 1326 [14 November 1910]) from the Grand Vizierate to the Ministry of War).

Reference to electronic/internet source:

John N. Berry, "Educate Library Leaders," *Library Journal*, February 15, 1998 (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 April 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?” (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 March 2019.

Bibliography

The following template should be used as the bibliography:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, ed. by A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, p. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Vol. XV, 1993, pp. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Appendix/Appendices:

The appendix section of the manuscript contains pictures, tables, forms, lists of questionnaire questions, copies of important documents, photographs, maps, etc. Only one annex for such a single material and if deemed necessary, multiple ones for more than one material are included. Annexes are numbered to follow each other in the form of “Appendix-1, Appendix-2”, and so on, if they need to be distinguished from each other. It is recommended that each number be followed by a title indicating the content of the each appendix.

If the information in the appendix is transferred from other sources, references to these sources should be indicated in the footnote.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
 - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
 - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with notes and bibliography system.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country),
 - ✓ e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish in English
 - ✓ Abstracts (100-150 words) both in the language of article and in English
 - ✓ Key words: 5 words both in the language of article and in English
 - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English for the articles which are not in English
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO:

Editor in Chief: Prof. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Phone: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Address: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul-Türkiye

TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU / COPYRIGHT AGREEMENT FORM

İstanbul Üniversitesi
Istanbul University

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Telif Hakkı Anlaşması Formu
Copyright Agreement Form

Sorumlu yazar <i>Responsible/Corresponding author</i>	
Makalenin başlığı <i>Title of manuscript</i>	
Kabul Tarihi <i>Acceptance date</i>	
Yazarların listesi <i>List of authors</i>	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review, etc.)</i>	
--	--

Sorumlu yazarın, <i>Responsible/Corresponding author's,</i>	
---	--

Çalıştığı kurum	<i>(University/company/instituiton)</i>	
Posta adresi	<i>(Address)</i>	
e-posta	<i>(e-mail)</i>	
Telefon no; GSM	<i>(Phone / mobile phone)</i>	

<p>Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder: Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) Lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapıldırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.</p>
--

<p>The author(s) agrees that: The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.</p>

Sorumlu yazarın; <i>Responsible/Corresponding author's;</i>	İmza/Signature	Tarih/Date
	/...../.....

